GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

CALL No. 572.05/ Bij
26760

D.G A. 79.

(214)

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

112

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 135. DEN HAAG.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË,

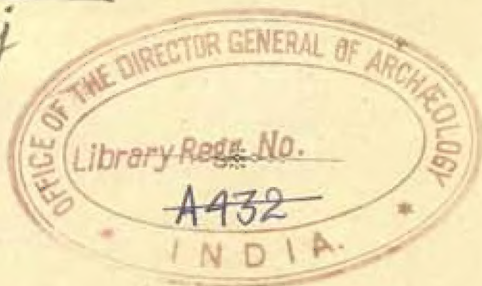
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY New Delhi

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

26760

572.05 Bij DEEL 75.

's-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1919.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. 26760
Date 27.5.57
Call No. 572.05
Bij

INHOUD.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN.

OUD-JAVAANSCHE AARDRIJKSKUNDIGE NAMEN VERKLAARD?

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

Het feit dat namen van volken en landen, en dikwijls ook namen van plaatsen, uiterst moeilijk te verklaren zijn, geeft aanleiding tot het met vreugde begroeten van elke vondst op het gebied van namenverklaring, ja van elke ernstige poging tot etymologiseeren, ook al mocht de uitkomst daarvan gering en de methode onjuist zijn. Wanneer eene gissing is geopperd door een goed gedocumenteerd schrijver, loont het de moeite de zaak in quaestie opnieuw aan de orde te stellen; als de gissing eene vergissing blijkt te zijn, wordt wederlegging plicht, daar het niet tegenspreken eener dwaling deze kan bestendigen, en geringschatting van de zaak en den auctor intellectualis zoude kunnen aanduiden.

De zaak nu is eene onlangs voorgestelde verklaring van enkele eilandennamen in den Indischen Archipel; de auteur is de heer G. P. Rouffaer, een schrijver van reputatie, naar wien geluisterd mag worden; een reden te meer om hem tegen te spreken wanneer hij meer zegt dan te verantwoorden is.

In deze Bijdragen, deel 74, bl. 138 en volg. geeft de heer Rouffaer enkele «afleidingen» van aardrijkskundige namen, die niet onweerlegd mogen blijven.

Vooreerst de duiding van het eiland Bangka als «schip-eiland». Tegen deze gelijkstelling is bezwaarlijk iets in te brengen. Een eiland dat zich voordoet als een schip is een even natuurlijke naam als Batoe Kapal, klip die op een schip gelijkt, die als een versteend schip is, Batoe Gadjah, klip die op een olifant gelijkt, en dergelijke als Batoe Rakit-Rakit, Batoe Balai, Batoe Batok, Batoe Dandang, Batoe Dinding, Batoe Tebo, Batoe Lajar en Batoe Penjoe, die resp. beteekenen: rots of klip gelijkende op een vlot, een dorpshuis, een

kokosnoot, een rijstpot, een muur, een karbouw, een zeil en een schildpad.

Dr. N. Adriani wijst mij op Bare'e Batoe Nontjoe, steen die tevens rijstblok is, en Napoesch Wa'toe Takoe, steen die een menschenvorm heeft. Hierbij kan men nog enkele Javaansche eilandnamen voegen als Watoe Lajar en Watoe Koeroeng, en plaatsnamen als Watoe Kelir, Watoe Lawang, als ook bergnamen, bv. Watoe Mesigit en Watoe Gemblong, die resp. beduiden: klip of rots of steen in den vorm van een zeil, een kooi, een scherm, een poort, een moskee en een vierkant gebak.

De verklaring van Bangka (Wangkang) is dus aannemelijk, maar ten eenenmale onaannemelijk is de ontwikkeling dier beteekenis gelijk de heer Rouffaer die op bl. 139 geeft: volgens zijne beschouwing toch zoude het schipeiland zijnen naam ontleenen aan het feit dat het zoo gunstig ligt voor de scheepvaart, wat even ongeoorloofd is als het gelijkstellen van Schip-eiland met Schippers-eiland of Schipvaert-eiland. Iets dat op een schip gelijkt is niet hetzelfde als iets dat voor schepen gemakkelijk ligt, noch etymologisch, noch geographisch.

In de Inleiding tot de naamsverklaring gist de auteur dat Boni identisch kan zijn met Maleisch beroenai. Deze gissing is onhoudbaar. Immers de naam is Boné, niet Boni, welk woord in het Boegineesch en in de Toradja-taal «zand» beduidt, dezelfde naam dus als Pasir. De beroenai-boom heet in het Boegineesch en Bare'e boere, Oud-Jav. hĕni, Sangir ĕne, Atj. anòë, Gaj. Maori Samoa one, Lampongsch heni, Tjamoro oenai.[1]

In de tweede plaats de duiding van den alouden naam Parawis als hooge vorm van prahoe, dus als schip(eiland), d.i. Bangka (bl. 140 en 141). De heer Rouffaer stelt als «aannemelijke conjectuur» dat parawis een krâmâ-vorm van prahoe zoude zijn, en beroept zich daarbij op het feit, dat er «tegenwoordig» nog krâmâ-vormen op wis bestaan (waarvan hij er drie noemt), en wijst tevens op het voorkomen van Sumatraansche landsnamen op is, als Lais en Bengkalis.

Dit laatste nu bewijst niets, en de vermelding der drie krâmâ-vormen op wis even weinig. Al noemt men alle krâmâ-vormen

[1] Mededeelingen van Dr. N. Adriani.

met den uitgang wis op, bv. al de termen in Walbeehm's Taalsoorten in het Javaansch, sub III, 11 (wis naast ra, rak, rang, djang en njang), dan ontleent men toch aan het aantal geen zweem van bewijs, zelfs al kwam er eene krâmâ-vorming met wis van een op hoe eindigend woord voor, wat trouwens niet het geval is. Voor parahoe-parawis is noch analogon noch bewijsplaats; die parawis naast parahoe construeert smeedt eene afleiding die, door niets gestaafd, niet tot opheldering eener hoogst twijfelachtige gelijkstelling strekken kan.

Wat parawis dan wel beduidt, is niet te zeggen. Dr. Adriani durft daarmede alleen vergelijken: Sangireesch paroewe, het sasahara-woord (op zee gebruikte wisseltaal) voor tahanoesa, = eiland; dat in dit woord a vóór w tot oe en de eind-i tot e wordt — de slot-s moet in het Sangireesch afvallen — behoeft niemand te verwonderen, maar ook niemand te overtuigen dat paroewe hetzelfde woord als parawis moet zijn.

Het is, we zeiden 't reeds, af te keuren eene onjuiste verklaring van een welbekenden auteur onweersproken te laten; dies zij het ons vergund eene andere dwaling van den heer Rouffaer, eigenlijk eene verbijsterende verdwaling, te vermelden. In de Nieuwe Rotterdamsche Courant, van 6 Juni l.l. Avondblad C. maakt de geleerde schrijver opmerkzaam op de ontdekking van ijzer- en nikkel-ertslagen in het Verbeek-gebergte, in het merengebied van het Malilische (Z. O. Celebes), en zegt aan het slot: «de plaatsnaam is zoo te zeggen profetisch, de zin van malili moet toch wezen «staal», immers Oud-Javaansch malela beteekende «fijn staal», speciaal nikkelstaal (alias pamor-ijzer)».

Dit nu is geen etymologie, zelfs geen conjectuur, hoogstens eene op klankenspel berustende fantasie. Malili beteekent: «kronkelend», en is de naam van de rivier die uit het Towoetimeer in de golf van Bone stroomt. Dr. Adriani wijst mij er op dat ook de plaats aan de monding (O.-kust der Boné-golf) Malili heet, doch dat dit slechts het geval is omdat zij aan de Malili ligt. De meerfjord waaruit de rivier komt heet Larono (niet La Rono maar Laro-no = dalamnja); wegens den sterk kronkelenden loop heet zij Malili, wat met ijzer en staal hoegenaamd niets te maken heeft. Trouwens de ijzerbeddingen liggen niet aan de Malili, en malela,[1] heeft absoluut geen verwantschap

[1] Ook bekend in het Boegineesch en in de Toradja- en Morizalen, als benaming van het vuurstaal, zeker een overgenomen woord.

met malili, dat denzelfden wortel, li(ng), heeft als het Maleische keliling = rondom. Tot zoover Dr. Adriani.

Men kan nog meer Maleische woorden van verwanten wortel noemen, als belit = kronkel, baling = draaien, maar dat is niet noodig ter verwerping der voorgestelde opheldering van den »profetischen« plaatsnaam, welks beweerd verband met malela reeds onmogelijk bleek.

De bovenvermelde beschouwing ten aanzien van het niet weerspreken van onverdedigbare beweringen noopt ons enkele andere min of meer roekelooze naamsverklaringen, indertijd door den heer Rouffaer op zijne gewone wijze met tal van bijzonderheden aan zijne lezers aangeboden, te wederleggen.

Wij bedoelen zijne naamsafleidingen in het artikel Oud-Javaansche eilandnamen in de Groote Oost, Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardr. Gen., 2e Serie, dl. XXXII, 1915, Afl. 5, bl. 642—649. In die bladzijden wordt eene afleiding verkondigd van de namen Sergile, Seran (Çeram) en Boeroe, en wel: de beide eerste zouden afkomstig zijn van den wortel ser, en het laatste zou beduiden: jachteiland!

Sergile, de naam van »het machtige Noordwester-schiereiland van Nieuw-Guinee« zoude den ouden Portugeeschen schrijfvorm vertegenwoordigen, waarin de eind-e als i wordt uitgesproken, en dus naar onze schrijfwijze den vorm Sergili moeten hebben.

Dit nu, hoewel niet onmogelijk, is op zich zelf reeds eene kloeke gissing, en als uitgangspunt van eene nieuwe veronderstelling niet onbedenkelijk, vooral daar bedoelde suppositie onhoudbaar is. Geeft een wrakke grondslag voor een denkbeeldig gebouw reden tot vertrouwen? De naam wordt ontleed in: sěr = draaiing, kronkeling, en gili = berg, en dientengevolge verklaard met: bergkronkeling of bergketen. Al is sěr = kronkeling en gili = berg, dan zoude in het Oud-Javaansch, waaraan de heer Rouffaer zijne naamsverklaringen nu eenmaal wil ontleenen, die samenvoeging toch niet zóó luiden, aangezien in die taal het genitief verband door een die connectie aanduidend element tusschen beide woorddeelen zou worden aangeduid. Buitendien zoude het collectieve begrip »bergketen« niet door de verbinding kronkeling-berg aangegeven worden, doch door eene locatieve woordformatie met voor- of achtervoegsels of beide worden kenbaar gemaakt. De verklaring van gebergte door bergskronkeling, van grammatisch standpunt reeds onhoudbaar, is ook

uit logisch en historisch oogpunt ten eenemale onbestaanbaar. Tegenover den juichkreet «de naam van den Vogelkop (was) gevonden» stellen wij de verzekering: de naam Sergile is evenals zoo talloos vele aardrijkskundige namen nog niet verklaard. «Toen Sergile gevonden was.... lag de nooit verklaarde naam van het eiland Çeran.... in eens ook bloot». Deze blootligging (bl. 644) is voor ons geen feit, niet alleen omdat wij de praemisse niet aanvaarden, maar ook omdat in de ontwikkeling der conclusie taalkundige regels worden verkracht.

De naam zou nl. zijn: sĕr, (Oud-Javaansch sŏr) + an, *dus* = de «golving», het «golfland»!

Inderdaad heeft het locatief achtervoegsel an vaak collectieve kracht, maar om met behulp van dat suffix van een woord, dat kronkeling beteekent een term, die golfland beduidt te willen scheppen, moet men eerst alle banden met woordvorming en semasiologie slaken.

De blootlegging beschouwen wij dus als onwezenlijk.

De derde etymologie is Boeroe.

«Zou dan ook deze eiland-naam niet Oud-Javaansch wezen, evenals Sŏran?» Natuurlijkwel! Het is eenvoudig én in Javaansch én in Maleisch het «Jacht»-eiland. En waarom juist «Jacht»-eiland?... vanwege de tallooze kajoepoetih-bosschen.... het geliefde verblijf van nog veel talloozer herten». Aldus de verblijde verzekering op bl. 645.

Is er echter reden tot verzekerdheid met blijdschap!

Eigenlijk niet voor het eerste, dus ook niet voor het tweede, want boeroe beteekent nooit: jacht. Wel is waar beduidt djoeroetoelis: schrijver, maar daarom is toelis, de in samenstellingen gebezigde stam, niet = het schrijven, evenmin als masak: het koken, omdat djoeroe masak kok beduidt. Jacht is in het Javaansch en Maleisch uit te drukken door substantivische derivaten van den stam boeroe. Die beweert dat boeroe jacht beduidt omdat toeha boeroe jachtmeester is, moet ook aannemen dat «schrijf» hetzelfde is als «het schrijven» of «het schrift», wijl schrijfpen en schrijfstift werktuigen voor het schrijven aanduiden en, consequent blijvende, uitdrukkingen als «zijn schrijf is fraai», «zijn spreek is goed» voor juist verklaren.

Buitendien staat nergens vermeld dat er op Boeroe veel gejaagd is, noch dat daar veel wild voorkomt, evenmin dat de Javanen dat eiland naar zijn wildrijkdom dien naam gegeven hebben,

alleenlijk wordt bekend gesteld dat op het eiland kajoe-poetih-bosschen zijn, en het «daardoor ook een typisch herteneiland is», en uit dat gegeven wordt eene door de historie niet gestaafde en door de spraakkunst gewraakte etymologie opgebouwd! Bovendien kan het feit dat een Javaansch woord voor hert gebruikt wordt er op wijzen dat bedoeld dier er is ingevoerd, en geenszins een inheemsch jachtdier is. Trouwens, naar Dr. Adriani mij mededeelde, weet men in Midden-Celebes nog wel dat herten als nieuwe dieren werden ingevoerd. (De Bare'e naam voor hert lago is eene omzetting van galo = vleesch).

De voorgestelde afleiding van den naam Boeroe omver te werpen is gemakkelijker dan het aangeven van eene betere etymologie. De heer Adriani vroeg den heer Schut om inlichting, doch deze deskundige kon geene verklaring van den naam geven, maar wees slechts op de uitdrukking boeroet eblal' lalat, doodenrijk, waarin boeroet land beduidt, eblal: het binnenste, en lalat = vlak strand, dus: het land waarbinnen vlak strand is. Boeroe zoude dus wellicht land kunnen beteekenen. Ook van Seran is den heer Schut de beteekenis niet bekend; de Cerammers zelf spreken steeds van Noesa Ina, d.i. Moederland.

De kajoe-poetih-boom, de veroorzaker der jacht-etymologie, heeft in Boeroe een eigen naam. «Het is ongelooflijk, maar waar! Noch Rumphius, noch Valentijn, noch .... de samensteller van een Boeroe'sche woordenlijst ...., hebben den inlandschen naam genoteerd van dezen boom», zoo verzucht de heer Kouffaer op bl. 647. Doch de heer Schut geeft als Boeroeschen naam op ka gilan.[1]

De kajoe-poetih-boom, die «hoogopgaande blanke» boom, «die wegens de kostbare geneeskrachtige olie in de bladen sinds eeuwen geëxploiteerd werd en wordt ....», die «met zijn witten hoogopgaanden stam in ver woudverband de verbeelding ..... treft», deze «woudreus», die verheven «oebi-boom», wordt door de inheemsche bevolking, die hierin ook gehoord mag worden, als onkruid beschouwd, en uit dien hoofde genoemd: ka bohot, dat wil zeggen: slechte boom! Dit is teekenend, trots alle lyriek.

In de besproken naamsafleidingen was geenerlei vast gegeven te ontdekken. In één enkel geval zoude daar van mogelijkheid

[1] Gilan beteekent: kleur. Hierdoor wordt de veronderstelling van een naar het Zuid-Ceramsch vervormd Maleisch woord nog fantastischer dan zij reeds is. (Bl. 648 onderaan).

wellicht sprake kunnen zijn; wij zullen noch den conditionalis noch het hulpwerkwoord onderstreepen, daar het cursiveeren en spatieeren de lezers vermoeit, en ten slotte even weinig kracht verleent aan het geschrevene als het gebruik van zoogenaamde krachttermen aan het mondeling betoog.

Wij eindigen met te herhalen dat elk stuk van den historicus Rouffaer aandacht verdient, ook waar hij als etymoloog optreedt, omdat de entourage der taalkundige excursen dikwijls rijk is aan opmerkingen, die aan zijne bijdragen zekere bekoring verleenen, en daardoor eene bespreking van drieste naamsverklaringen wettigen.

Hiermede verklaart en verontschuldigt zich deze uitvoerige beoordeeling van feitelijk niet disputabele gissingen.

EPIGRAFISCHE BIJDRAGEN

door

Dr. N. J. KROM.

I.

Een koperplaat van 848 Çāka?

In het laatstverschenen kwartaalverslag van den Oudheidkundigen Dienst in Nederl. Indië [1] bespreekt Dr. F. D. K. Bosch een in bovenstaand jaar gedateerde oorkonde, behelzende een schenking door den mapatih i hino pu Dakṣottama Bāhubajra Pratipakṣakṣaya, een inderdaad zeer verrassende inscriptie, niet zoozeer om den verderen inhoud als wel juist door de vermelding van Dakṣa als mapatih i hino in het jaar 848. Zij moet ons nopen, onze inzichten in den loop der Javaansche geschiedenis van de eerste helft der negende Çāka-eeuw te herzien en stelt opnieuw het vraagpunt van de identiteit der koningen Dakṣa en Siṇḍok aan de orde. Tot dusver schenen de gegevens er op te wijzen, dat dit verschillende personen waren: Dakṣa komt in hooge waardigheden (o.a. als mapatih i hino) van 823—832 voor, treedt in 837 zelf als koning op, en is in 841 door een ander vervangen. Na dien tijd wordt hij niet meer vermeld. Daarentegen vinden wij juist van 841—849 Siṇḍok als hoogwaardigheidsbekleeder, en sinds 851 als koning. Dat leek dus alles vrij eenvoudig: Dakṣa was in 841 dood, en Siṇḍok begon toen pas zijn carrière.

Wanneer nu echter plotseling Dakṣa in 848 weer te voorschijn komt, en dan in een mindere dan de koninklijke waardigheid, dan gaat boven gegeven voorstelling van den gang van zaken niet op, en Dr. Bosch heeft zich dus de vraag gesteld, tot welke consequenties dit nieuwe feit aanleiding moet geven. Wij zullen hem in zijn redeneering niet in bijzonderheden volgen, doch

[1] Oudheidk. Verslag 1917, 3, p. 88—98. Bijlage M: Een koperen plaat van 848 Çaka.

volstaan met de verklaring, dat o.i. overtuigend wordt aangetoond dat, gegeven eenmaal Dakṣa als mapatih in 848, de hypothese van Siṇḍok en Dakṣa als afzonderlijke personen ad absurdum zou voeren. Derhalve zou de voorkeur gegeven moeten worden aan de aanvaarding der identiteit van beide vorsten.

Doch daarmede zijn wij allerminst van de moeielijkheden verlost; dat blijkt ten duidelijkste uit den avontuurlijken levensloop, welke Dr. Bosch moet veronderstellen om «de Proteus-figuur van Dakṣa-Siṇḍok in het kader der epigrafische feiten te passen». Een heerschzuchtig minister, die zelf rechten op den troon kan laten gelden, dient eerst onder een minderjarig vorst, matigt zich in 837 den koningstitel aan, moet wijken voor den rechtmatigen troonopvolger, wordt minister van dien eveneens minderjarigen koning en van diens ook al weer minderjarigen opvolger en bestijgt na 849 opnieuw zelf den troon. Dat een Indisch mahārāja, na het koninklijk gezag uitgeoefend te hebben, zich met een tweede of derde plaats vergenoegt, lijkt ons al even weinig waarschijnlijk, als dat de nieuwe machthebbers hem tot zoo iets gelegenheid zouden hebben gegeven; bovendien blijft de liefhebberij, om zich nu eens Dakṣa, dan weer Siṇḍok te noemen voor ons eveneens een hinderpaal, om deze hypothese anders dan door den nood gedrongen te aanvaarden. Wij willen nagaan, of die nood werkelijk aanwezig is.

De kwestie, waarom het gaat, is onzes inziens deze: kan de oorkonde, zooals zij daar voor ons ligt, inderdaad uit 848 Çāka zijn? Uitgaande van de ook door ons niet betwijfelde echtheid der koperplaat als zoodanig, neemt Dr. Bosch dat jaartal als vaststaande aan, en bouwt er zijn hypothese op. Wat hij verder aan argumenten bijbrengt voor de mogelijke of waarschijnlijke identiteit van Dakṣa en Siṇḍok geeft wel een zekere mate van circumstantial evidence, maar is op zichzelf niet beslissend. Wij zullen die argumenten in het kort bespreken, en ons dan vooral met den inhoud van de plaat zelve bezighouden. Deze alleen kan ons de verlangde oplossing aan de hand doen.

Vooreerst wordt ons gewezen op de «zeer buitenissige gebeurtenissen bij de troonsopvolging» in dezen tijd, daaruit blijkende, dat Dakṣa na vele rangen doorloopen te hebben en den hoogsten sport van den ambtelijken ladder als eerste minister bereikt te hebben, ten leste den troon bestijgt, hetgeen dusdanig in strijd met de erfopvolgingswetten wordt geacht, dat het bestrijden zijner

rechten er waarschijnlijk door wordt. Hier plaatsen wij al dadelijk een vraagteeken: van het doorloopen van en opklimmen in vele rangen is, meenen wij, geen sprake; Dakṣa komt *uitsluitend* voor in de allerhoogste ambten, rakryan ri hino, mapatih ri hino, mahāmantri ri hino, waarvan het gewicht dadelijk in het oog springt als men bedenkt, dat het hino-schap zelfs in de koninklijke titulatuur opgenomen wordt. Van Siṇḍok (mahāmantri, mapatih, ri hino, ri halu) geldt hetzelfde. Lieden met zulke hooge titels zoeken wij in de eerste plaats onder de prinsen van den bloede, en daar wijst ook op, dat beiden reeds vóór hun koningschap tot het praedicaat ç r ī gerechtigd blijken. Wij spreken nu wel van ministers, maar men stelle zich vooral geen met administratief werk belaste bureau-ambtenaren voor; het was eerder als in den Mataramschen tijd, prinsen met hooge titels en machtsbevoegdheid, voor wie anderen het werk deden. Van een opklimmen van lagen rang af vinden wij geen spoor; Dakṣa is dadelijk een zeer voornaam titularis en niets pleit er tegen, dat hij den troon zeer na stond en die op regelmatige wijze beklommen heeft [1].

Een tweede anomalie geeft de in 857 uitgevaardigde oorkonde van Tĕngaran, waarop Siṇḍok zich, te midden zijner andere koningsinscripties, opeens niet »mahārāja«, maar slechts »rakryan çrī mahāmantri« noemt, hetgeen zijn verklaring zou vinden in het bij het opsteken van een storm tegen zijn gezag wegschuilen achter den hem feitelijk toekomenden titel. Afgescheiden daarvan, dat in dat geval de koning alle reden zou hebben gehad om na het terugwinnen der macht alle sporen van zijn tijdelijke degradatie te vernietigen, zien wij, dat hij het vorstelijke d e w a in zijn naam behouden heeft en dat het edict niet door Siṇḍok alleen is uitgegeven, maar tevens door de Parameçwarī, hetgeen de titel van de voornaamste gemalin eens regeerenden konings is. De wijze, waarop Siṇḍok en de koningin aan het hoofd der inscriptie gesteld zijn als gezamenlijke machthebbers, verbiedt ons in die vorstin de gemalin van den hypothetischen concurrent te zien, en is het Siṇḍok's eigen vrouw, dan bewijst alleen reeds haar titel, dat hij zichzelf als koning beschouwt. Waar blijft dan het verschuilen voor den storm? Kunnen wij dus die verklaring niet aanvaarden, daar willen wij gaarne toegeven, dat

[1] Als eerste beteekenis van h i n o geeft Van der Tuuk's Kawi Woordenboek (I p. 22) dan ook „kroonprins" op.

het ontbreken van den mahārāja-titel zeer zonderling blijft. Kan het ook zijn, dat deze steen, slordig van uiterlijk en met fouten in den tekst, een latere copie is? Men weet, in hoe ongeloofelijke mate er met zulke copieën is geknoeid.

Vervolgens is er de omstandigheid, dat in datzelfde jaar 848 zoowel een mapatih Dakṣa als (op een inscriptie van Djedoeng) een mapatih Siṇḍok voorkomt. Dit argument staat of valt met de dateering van de koperplaat. Is deze werkelijk van 848, dan is er weinig tegen te zeggen, ook al zoeken we met verwondering naar de reden voor de naamsverwisseling. Doch is de dateering een andere, dan komt het eo ipso te vervallen.

De lacune in den koningsnaam op den steen van Gata, waar Dakṣa zich çrī .... nggawijaya noemt, volgens de lezing van Brandes, is door Dr. Bosch aangevuld tot çrīçānotunggawijaya, dus met een bestanddeel dat wij kennen als behoorend tot Siṇḍok's titulatuur. Wij bezitten natuurlijk geen enkel gegeven om de juistheid dezer aanvulling te controleeren, maar zou zij, aangenomen dat zij goed is, allen twijfel aan de identiteit der beide vorsten opheffen? Is het ondenkbaar, dat wanneer de troonsopvolging langs regelmatigen weg heeft plaats gehad, ook Dakṣa tot de dynastie der Īçāna's behoorde?

Ten slotte wordt, meenen wij, te veel nadruk gelegd op de omstandigheid, dat al die minderjarige koningen Siṇḍok-Dakṣa gelegenheid gaven om zijn verraderlijke rol te spelen, die hem zelfs een vergelijking met Richard III bezorgt. Die minderjarigheid toch wordt uitsluitend afgeleid uit het dyah, dat zij vóór hun naam hebben. In de inscripties komen herhaaldelijk personen met dyah onder de grootwaardigheidsbekleeders voor, en hoewel men aan eeretitels zou kunnen denken, desnoods aan zuigelingen toegekend, zijn er aan den anderen kant toch te veel, om in allen onmondigen te veronderstellen: het zou bedenkelijk veel van een kindergouvernement krijgen. Er zijn voorbeelden van zulke dyah's, die getrouwd waren en kinderen hadden; en zoo mogen wij ook in de koningen met dat praedicaat wel jonge mannen zien, maar minderjarigen behoeven het zeker niet te wezen.

Alles bij elkaar genomen, gelooven wij dat tegen elk der aangevoerde bijkomstige argumenten een of ander aan te voeren is en dat zij geen van allen klemmend zijn; trouwens dat beweert Dr. Bosch zelf ook volstrekt niet. Willen wij pogen eenig nieuw licht te krijgen, dan hebben wij ons te wenden tot de oorkonde zelve.

Bij voorkomende gelegenheden zijn wij in kwesties van dateering wel eens op weg geholpen door de opgegeven hooge ambtenaren, die elders teruggevonden werden. Dit middel laat ons in dit geval in den steek. De getuigen zijn obscure locale autoriteiten, en de eenige [1] hooge heer is Dakṣa zelf. Aan de namen hebben wij niets; alleen de inhoud van het stuk staat ons ten dienste, de opbouw der oorkonde en de taal.

Nu is het ongetwijfeld uiterst moeielijk, van gegevens van taalkundigen aard profijt te trekken, niet slechts omdat wij nog zoo bitter weinig van de geschiedenis van het Kawi afweten en de tijd verre lijkt, dat er sprake kan zijn van zooiets als de historische grammatica dezer taal, maar vooral omdat in de officieele oorkonden — op het oude Java is het al niet anders dan elders — een groote neiging tot taalkundig en stilistisch conservatisme valt waar te nemen. Toch is het wel mogelijk na te gaan, dat bepaalde woorden en uitdrukkingen in een of andere periode bij voorkeur gebruikt worden, en in een andere niet. Meer houvast geeft dan vooral de techniek der oorkonde: aan zekeren opzet, zekere volgorde der bestanddeelen, zekere formules houdt men zich korter of langer, om ze dan te verlaten en er niet gaarne toe terug te keeren. Waar men bij de taal nog eens eerder voor verrassingen komt te staan en een ouderwetsche uitdrukking in een nieuwere inscriptie kan aantreffen, valt in den bouw en de formuleering der technische gedeelten een zekere doorloopende lijn, zonder terugsprongen (behoudens enkele bijzondere gevallen) waar te nemen.

De dateering, waarmede de oorkonde aanvangt, is al dadelijk van de zeer ouderwetsche soort, uitsluitend jaar, maand, datum, maandhelft en benaming van den dag in de zes-, vijf- en zevendaagsche week; de gewone wijze van dateering voor de laatste helft der achtste en eerste jaren der negende eeuw, maar reeds vroeg afwisselend met de opgave van uitgebreider astronomische gegevens en het laatst aangetroffen op een inscriptie van 833 en een ongeveer gelijktijdig, niet met zekerheid dateerbaar, konings-edict van Dakṣa [2]. De dan volgende formuleering van het gunstbewijs valt op door de passief-constructie, waarbij, in

[1] De sang Brahma van regel 5 is niet rakryan i hino (Bosch p. 92), maar slechts wadwa rakryan i hino, de ondergeschikte van den hoogen functionaris, d. w. z. van Dakṣa zelve.

[2] Brandes, Oud-Javaansche Oorkonden (Verh. Bat. Gen. 60, 1913) n°. XXIX en XXXVI.

tegenstelling tot de gewoonte, eerst de begiftigde wordt genoemd en dan met een de de schenker volgt; voor deze constructie bezitten wij slechts één rechtstreeksche parallel, en dat is een oorkonde van 829 [1]. Juist als in dat laatste stuk komt dan onmiddellijk, zonder de elders gebruikelijke tusschenvoegsels, de sambandha, waarin het matang yan panamwah, wederom in tegenstelling tot andere oorkonden, juist zoo is geformuleerd als in een inscriptie van 832 [2]. In het verdere verloop van het edict zijn er dan allerlei uitdrukkingen en woorden, die in het bijzonder in stukken van dienzelfden tijd, het reeds genoemde van 829 of een van 823 [3] terugkeeren (ḍpā sihwā, opsomming met lamwittampah en dergelijken), en van een enkele eigenaardigheid, als de in r. 13 vermelde tiru raṇu, geldt, dat zij uitsluitend op die Blitarsche oorkonde van 829 haar parallel vindt. Nu spreekt het vanzelf, dat zulke overeenkomsten op zichzelf geen bewijs bevatten, maar gecombineerd vestigen zij toch wel de zeer bepaalde overtuiging, dat de nieuwe inscriptie in de omgeving der opgesomde oorkonden thuis hoort. Haar ouderwetsch karakter wordt dan ten slotte vooral bevestigd door de getuigenlijst aan het slot: daar staan de functionarissen uit de oude reeks, reeds in 796 [4] aangegeven als patih, kalang, gusti, wariga, winkas, parujar, tuha wanua, na 823 voor zoover ons bekend niet meer aangetroffen; de aan het slot er bijgevoegde huler is ook een titularis van vroegen datum, zelden voorkomend na 808. Dit alles tezamen genomen wettigt onzes inziens de conclusie: deze inscriptie is naar taal en formuleering te ouderwetsch voor 848, doch zij sluit zich aan bij een vroegere periode, met name die van koning Balitung. Het jaartal, daarop komt het ten slotte neer, is niet 848, maar 828.

Moet daar nu uit worden afgeleid, dat wij het jaartal verkeerd gelezen achten? Dat behoeft nog geenszins het geval te zijn. Het is bekend, dat in deze periode de cijfers voor 2 en 4 eenigermate door elkaar loopen, en zelfs een autoriteit als Brandes er door aan het weifelen is gebracht. [5] De bovenhelft van de 4

---

[1] Brandes n°. XXVI.

[2] N°. XXVIII.

[3] N°. XXIII.

[4] N°. XI.

[5] Zie met name de steenen van Dinaja, Oud-Jav. Oork. n°. LIII en LIV, waar voorzichtigheidshalve in de transcriptie boven elke 4 een 2 gezet is.

gelijkt sprekend op een 2, en gaat men nu, zooals gebeurd is, onderaan den naar links buigenden poot van de 2 een terughaal naar rechts maken, dan ligt de verwarring voor de hand: men behoeft dien haal maar wat meer naar beneden te draaien en wat verder door te trekken en er staat een 4. Er is geen grens aan te geven, waar die ombuigende krul ophoudt de terughaal van de 2 te zijn, en begint met benedenhelft van de 4 te wezen. Nu nemen wij gaarne aan, dat het cijfer der inscriptie, op zich zelf beschouwd, meer op een 4 dan een 2 lijkt; de omstandigheid, dat Dr. Bosch geen oogenblik aan zijn 4 schijnt te hebben getwijfeld, maakt het waarschijnlijk, dat de gelijkenis inderdaad bedriegelijk is. Wij willen alleen dit zeggen: de bedoeling van den man, die het cijfer er ingrifte, moet een 2 geweest zijn.

Indien nu werkelijk, in overeenstemming met taal en inhoud, de oorkonde geacht moet worden in 828 te zijn uitgevaardigd, dan levert zij ons verder niet de minste historische moeielijkheid. Dakṣa, in 823 rakryan i hino van koning Balitung, in 829 nog mahāmantri van dienzelfden vorst, staat juist op de plaats, waar hij hoort. Aan een Proteus-natuur, aan de fantastische figuur van een koning, die later minister en eindelijk onder een anderen naam opnieuw koning wordt, behoeven wij niet te denken; een bewijs voor de identiteit van Siṇḍok en Dakṣa is er dan in de inscriptie immers niet gelegen. Wij kunnen ons houden aan onze oude opvatting van een natuurlijken gang van zaken in deze jaren der Javaansche geschiedenis: Dakṣa, de oudste der beide vorsten, is voor of in 841 overleden en Siṇḍok beklimt eerst in ± 851 den troon.

II.

De inscriptie van Pereng.

Nu Dr. Bosch in een voortreffelijk artikel de aandacht heeft gevestigd op het belang der Agastya-vereering op Java [1], zal het zaak zijn ook aan de oorkonde van Pereng bij Prambanan, waaraan een aantal gegevens voor die vereering ontleend zijn, een nieuw onderzoek te wijden. Het stuk is, zooals men weet,

[1] De Sanskrit-inscriptie op den steen van Dinaja, Tijdschr. Bat. Gen. 57 (1916) p. 410—444; over Pereng p. 421—424. Als parallel kan nog gewezen worden op het beeld van den ṛṣīçwara Bharadhwaja, dat in 1408 te Trailokyapurī stond, blijkens Brandes nº. XCIII r. 16 sq., en XCIV r. 11, op welke laatste plaats sāradhwaja natuurlijk een steenhouwersfout is.

in tekst uitgegeven door Cohen Stuart [1], terwijl Prof. Kern er de Sanskrit-gedeelten uit behandelde en tevens gelegenheid vond een en ander mede te deelen aangaande hetgeen in den Kawi-tekst staat. [2]

De beteekenis van dien tekst in zijn geheel is echter nooit vastgesteld, en dat is begrijpelijk, want hij bevat niet weinig moeielijkheden. In afwachting van den tijd, dat genoeg nieuwe gegevens beschikbaar zullen zijn om die moeielijkheden tot oplossing te brengen, kunnen wij alvast beginnen met een poging om althans enkele daarvan onder de oogen te zien.

Wij denken daarbij in de eerste plaats aan de aanvangswoorden der Kawi-oorkonde, onmiddellijk na de inleidende Sanskrit-strofen en de dateering in Çāka 785, op den derden dag der lichte helft van de maand Māgha. Er volgen dan deze woorden: t a t k ā l a r a k e w a l a i n g p u k u m b h a y o n i p u y u t enz.

Prof Kern vertaalt: «het tijdstip dat Walaing (eig. Hij, Walaing), Meester (Skr. Bhagavān) Kumbhayoni heliacisch ondergegaan is». Uitgaande van die vertaling trekt hij dan vooreerst de conclusie, dat het ook elders in deze inscriptie voorkomende W a l a i n g de Polynesische naam is van den Ziener Agastya, van wien immers Kumbhayoni een der gewone benamingen is. Aangaande p u y u t teekent hij aan, dat dit woord volgens Balineesche en Javaansche overlevering beteekent l i n g s i r of r a m y a n g en ook in Arjuna-Wiwāha bl. 13 vs. 2 o y u t voorkomt in den zin van «verdwijnende, met schijnen ophoudende, donker wordende», Z. H. G. eindigt dan: «Te Batavia kan men zonder moeite te weten komen en met volmaakte gewisheid bepalen, of mijne verklaring uitkomt of niet.»

Inderdaad heeft men dat te Batavia nagegaan en in een aan Prof. Kern's artikel toegevoegde noot deelt Cohen Stuart mede, dat het ongelukkigerwijze volstrekt n i e t uitkomt. De datum van de oorkonde is 28 December 862 n. Chr. — Stuart las namelijk het jaartal als 784 Çāka, terwijl Brandes er later 785 in herkende, wat een verschil van eenige dagen kan geven in de data, maar voor de redeneering zonder belang is — en de heliacische op- en ondergang van Agastya-Canopus viel in dat jaar respectievelijk

[1] Kawi Oorkonden (1875) nº. XXIII. Een goede en duidelijke foto is die van Van Kinsbergen, nº. 182.

[2] Het Sanskrit op eenen steen, afkomstig uit Prambanan, Tijdschr. Bat. Gen. 20 (1873) p. 219—227; herdrukt in Verspr. Geschr. VI (1917) p. 277—296.

op omstreeks 5 en 29 Juni. Grooter verschil is dus bijna niet denkbaar. Cohen Stuart deed dan ook een andere verklaring aan de hand, namelijk om puyut op te vatten als »van de middaglijn afwijken«, wat dan ook gezegd zou kunnen worden »van den stand der ster, kort vóór of na den tijd, dat zij met middernacht door den meridiaan gaat.« Taalkundig lijkt ons deze verklaring een noodschot; wat de feiten aangaat, kunnen wij ons niet voorstellen, hoe ter wereld het moment, dat de ster te middernacht den meridiaan passeert, neen, dat nog niet eens, haar stand kort vóór of na dat tijdstip, van zooveel belang geacht kon worden, dat juist deze gebeurtenis aanleiding kon geven tot de in onze oorkonde vermelde stichting.

De moeielijkheid is er dus door Cohen Stuart's voorstel niet op verminderd, en wij gelooven ook niet, dat zij voor oplossing vatbaar is langs dezen weg. Dat behoeft echter geen reden te zijn om te wanhopen aan het bereiken van het juiste inzicht in wat er nu ten slotte op dien datum is geschied. Het zou ons namelijk allerminst verwonderen, als de moeielijkheid op een misverstand bleek te berusten en welbeschouwd eigenlijk in het geheel geen moeielijkheid was.

In puyut toch zien wij niet het met lingsir synonieme werkwoord. Met de boven geciteerde woorden is de eerste zin van de inscriptie nog niet uit, al zou men dat ook vermoeden, wanneer men in de transcriptie in Kawi-Oorkonden achter puyut een scheid-teeken ziet staan: dat scheid-teeken vertegenwoordigt echter geen interpunctie, maar is slechts de in Cohen Stuart's systeem gebruikelijke aanduiding van een wirāma (paten). De zin loopt dan ook door, en hetgeen er op den aangegeven datum in 785 gebeurd is, wordt pas gezegd in het iets verderop volgende maweh (deed een schenking). Doch puyut vormt een deel van, behoort bij, de aanduiding van dengene, die deze schenking deed, rake Walaing pu Kumbhayoni. Er bestaat immers nog een ander woord puyut, dat meer gebruikelijk is in den vorm buyut, en ook wel eens als yuyut voorkomt. Dit puyut vindt men in Van der Tuuk's Kawi Woordenboek [1] vertaald met »overgrootvader«, terwijl verder blijkt, dat het in het Oud-Javaansche Mahābhārata gebezigd wordt in een passage, waar het Sanskrit-origineel pituḥ pitāmaha heeft.

[1] IV (1912) p. 284.

Dit laatste woord is in de oudste Javaansche inscripties niet onbekend. Pitāmaha rājarṣi heet koning Pūrṇawarman op den steen van Tugu [1]; op andere oorkonden worden als getuigen pitāmaha's vermeld [2], en, wat voor ons thans van bijzonder belang is, de persoon welke in 783 Çaka (dus in denzelfden tijd als waaruit de steen van Pereng dateert) het vrijgebied sticht, waarvan wij de oprichtingsoorkonde over hebben in de praçāsti van Kalibĕbĕr [3], noemt zich eveneens pitāmaha. Het behoeft ons dus volstrekt niet te verwonderen, als de rake Walaing pu Kumbhayoni onzer inscriptie met het ongeveer aequivalente puyut wordt aangeduid.

Is dit inderdaad zoo, en moet die datum van het jaar 785 beschouwd worden als het tijdstip niet dat Kumbhayoni heliacisch is ondergegaan of iets dergelijks, maar dat genoemde puyut een schenking heeft verricht, dan verandert daardoor het karakter der oorkonde aanmerkelijk. Kon men tot dusver meenen, dat de datum betrekking had op een astronomische gebeurtenis in verband met Canopus-Agastya en dat er dan verder in de inscriptie sprake was van een aan dezen ziener toegeschreven stichting, thans lijkt veeleer op dat moment een bepaalde schenking te hebben plaats gehad. Dit nu is van belang voor de persoon van den schenker, want wij dienen ons toch wel even de vraag te stellen, of het heel waarschijnlijk te achten is, dat de mythische ziener uit het grijs verleden, de tijdgenoot van Rāma, huizende in het Tamil-land, geacht kan worden in den jare 785 op Java een schenking te hebben gedaan.

Maar staat het dan wel vast, dat met dat «rake Walaing pu Kumbhayoni» de ṛṣi Agastya is bedoeld? Onzes inziens allerminst. «Hij, Walaing, Meester (bhagavān) Kumbhayoni» luidde de straks aangehaalde vertaling. Zij lijkt ons niet zeer gelukkig, doch in dit opzicht hebben wij makkelijk spreken, want zij werd gegeven in 1873, toen nog slechts zeer weinige Kawi-inscripties bekend waren, terwijl wij thans over een uitgebreid epigrafisch materiaal kunnen beschikken. Wij hebben vooreerst geleerd, dat «r a k e» in deze oorkonden niet «hij» beteekent, maar het zelfde woord is, hetwelk beter bekend is in den vorm r a k r y a n, een gewonen titel, waarvan uit denzelfden tijd als onze inscriptie, de voorbeelden

[1] Kern, Verspr. Geschr. VII (1917) p. 132.
[2] Kawi-Oorkonden n°. XX; Brandes, l.l. n°. XCIX.
[3] Brandes, l.l. n°. VII.

voor het grijpen liggen: rake pikatan, rake wka, rake sisair, rake hino, rake watu-tihang, rake sirikan, en zoo verder. Juist op dezelfde wijze moet ook rake walaing een titel zijn.

De persoon nu, welke dezen titel voert, heet pu Kumbhayoni. Zeer zeker is Kumbhayoni een naam van den ziener Agastya, maar daaruit volgt nog volstrekt niet, dat deze zelf hier gemeend is. Integendeel, er is een duidelijke aanwijzing, dat hij het niet is, en die aanwijzing is gelegen in het voorafgaande pu. Ook dienaangaande hebben de inscripties de voorbeelden aan de hand gedaan, dat het allerminst gelijkgesteld mag worden met het in de bewuste vertaling als verklaring erbij gevoegde bhagawān. Dit laatste zou inderdaad op eene ṛṣi of dergelijk wezen wijzen, doch pu is het zeer gewone praedicaat, waarop allerlei ambtenaren in die dagen recht hadden: in één inscriptie van 775 vindt men er niet minder dan zeventien onmiddellijk na elkander opgesomd [1]. Het feit, dat de Kumbhayoni onzer oorkonde slechts pu genoemd wordt, bewijst dat het een functionaris als zooveel anderen was; de groote ziener zou heel anders aangeduid zijn, hetzij met bhagawān, hetzij, gelijk op een koperplaat voor zijn collega Haricandana geschied is, met bhaṭāra [2]. Onze Kumbhayoni is een naamgenoot van Agastya, en daar is op zichzelf niets bevreemdends in, want namen van goden en hoogere wezens gebruikte men zonder eenig bezwaar en zoo worden dan ook in de ambtenarenlijsten der inscripties een Rudra, een Çangkara, een Buddha, en zoo voorts, aangetroffen. Op diezelfde wijze is ook de schenker van 785 onzes inziens niets anders dan een op dat moment als rake walaing in functie zijnde titularis.

Dat de naamovereenkomst daarom geheel toevallig zou zijn, willen wij overigens niet beweren. Wel vervalt natuurlijk het volgens de oude opvatting in de woorden »rake walaing pu Kumbhayoni« gelegen bewijs, dat Walaing de Polynesische naam van Agastya zou zijn. Maar uit de Sanskrit aanvangsstrofen der oorkonde blijkt in elk geval, dat Walaing de naam van een vereerenswaardig wezen is, en ongetwijfeld staat het walaing in den titel daarmede in verband en zal dus de rake in kwestie op een of andere wijze een Walaing-functionaris zijn geweest, priester, die zijn dienst, ambtenaar, die zijn instellingen verzorgde, of wat

[1] Ibidem n°. VI.
[2] Cohen Stuart, Kawi-Oorkonden n°. XX.

dan ook. Lezen wij nu in de slotstrofen, dat het daar genoemde godshuis door «den Kalaçaja genaamde» is gesticht, dan geeft dat nog geen afdoende aanwijzing, want deze uitdrukking kan evengoed den bekenden ziener bedoelen als een elegante omschrijving van den pu Kumbhayoni uit 785 zijn. De allerlaatste regel echter brengt in een helaas nog niet voldoende verklaard Kawi-vers de namen Walaing en Kumbhayoni opnieuw in nauwe betrekking tot elkander; wellicht zal het te zijner tijd de oplossing blijken te bevatten van de vraag, of zij inderdaad gelijk te stellen zijn, dan wel zich op andere wijze verhouden.

Het is ons thans nog niet mogelijk daar verder op in te gaan. In het bovenstaande hebben wij slechts gepoogd om aannemelijk te maken, dat in de inscriptie van Pereng niet gesproken wordt van een astronomische gebeurtenis in verband met Canopus-Agastya, doch van een schenking door een op dat tijdstip levenden functionaris Kumbhayoni.

III.

De Singasari-inscriptie van 1273.

De merkwaardige oorkonde, in het begin van 1904 uit den vijver van Kjahi Napii te Singasari voor den dag gehaald, heeft niet lang op publicatie behoeven te wachten. Nog in het verslag der Oudheidkundige Commissie over het eerste kwartaal van genoemd jaar gaf Brandes de lezing en vertaling [1], doch daar dit verslag pas in 1906 in druk is verschenen, was het Prof. Kern, die het eerst deze inscriptie in ruimer kring bekend heeft gemaakt door zijn uitgave en bespreking in de Bijdragen van 1905 [2]. In datzelfde jaar werd een derde transcriptie en vertaling opgesteld, wederom door Brandes, ten behoeve zijner Singasari-monografie [3], en deze laatste publicatie is ook door Prof. Kern als de definitieve erkend, aangezien laatstgenoemde de opname van het desbetreffend artikel in zijn Verspreide Geschriften onnoodig achtte op grond dat «Dr. Brandes een betere vertaling gegeven had» [4].

[1] p. 4—5.

[2] Een oud-Javaansche inscriptie van den jare 1272 Çaka [later verbeterd in 1273], Bijdr. Kon. Inst. 7: IV p. 655—662.

[3] Beschrijving van Tjandi Singasari, enz. (1909) p. 38—39.

[4] Zie de noot in Verspr. Geschr. VIII (1918) p. 22.

Het ligt voor de hand, dat waar deze autoriteiten zich met de oorkonde hebben bezig gehouden, de inhoud ervan in hoofdzaak kon worden vastgesteld, en nog slechts eenige punten van ondergeschikt belang te bespreken zijn. De inscriptie vermeldt vooreerst den dood van den koning «sang lumah ri Çiwa-Buddha», Kṛtanagara dus, in Çāka 1214, en heeft dan verder betrekking op de stichting in Çāka 1273, door den Rijksbestierder Mada, als tusschenpersoon voor Hunne Majesteiten de Zeven Vorsten, van een graftempel voor de geestelijken, die koning Kṛtanagara in den dood waren gevolgd en voor den bij dezelfde gelegenheid gesneuvelden oud-rijksbestierder.

Het zal niet noodig zijn, hier de geheele oorkonde nogmaals in tekst en vertaling te geven. Duidelijkheidshalve brengen wij slechts dat gedeelte in de herinnering, waaromtrent wij enkele opmerkingen wilden maken. Het luidt, na de dateering in Waiçākha 1273, als volgt:

irika diwaça sang mahāmantrimukya, rakryan mapatiḥ mpu Mada, sakṣat praṇala kta rāsika de bhaṭāra sapta prabhu, makādi çrī Tribhūwanotunggadewi Mahārājasa Jayawiṣṇuwārddhani, potrapotrikā de pāduka bhaṭāra çrī Kṛtanāgara Jñaneçwarabajranamābhiṣekā, samangkana twĕk rakryan mapatiḥ jirṇnodhara, makirtti caitya ring mahābrāhmāṇa, çewasogata, samāñjalu ri kamoktan pāduka bhaṭāra, muwaḥ sang mahāwṛddhamantri linā ri dagan bhaṭāra, enz.

Onze transcriptie wijkt slechts in onbeduidende kleinigheden van die onzer voorgangers af; in de aanvangswoorden geven wij de voorkeur, op grond van de foto [1], aan Brandes' eerste lezing m u k y a, boven zijn latere, met die van Kern overeenkomende, m ū l y a. De steen is klaarblijkelijk vóór de opname «verduidelijkt» en bij dit betreurenswaardig procédé kunnen enkele details verwaarloosd zijn; met name schijnt dat hier en daar te zijn geschied met de punten, die het teeken voor i tot dat voor ī maken. Voor de beteekenis der woorden is dat van geen belang. We merken nog slechts op, dat klaarblijkelijk de steenhouwer, door slordigheid of onkunde, een aantal fouten tegen de quantiteit der vocalen heeft gemaakt.

De vertaling is, volgens de laatste opvatting van Brandes, deze: toen heeft de eerste der hoofdambtenaren, de H.E.G. rijks-

[1] Afgedrukt bij Kern's artikel en als plaat 66 in Tjandi Singasari.

bestierder Mada, optredende als tusschenpersoon van H.M. de zeven vorsten, met aan 't hoofd H. M. Tribhuwanottunggadewi Mahārājasa Jayawiṣṇuwarddhani, maar [in het algemeen ook voor alle] kleinzoons (?) en kleindochters van Z. M. Kṛtanagara, die ook heette [1] Jñāneçwarabajra, alsmede op den vermelden tijd ZHEG. de oudeerwaardige (?) rijksbestierder Jiṇṇodhara, een kerkhoftempel gesticht zoowel voor de opper-Brahmanen van de Çiwaïtische als van de Buddhistische leer, die den vorst in den dood zijn gevolgd, alsmede voor den oud-rijksbestierder, die aan zijne voeten ter zelfder ure sneuvelde. Enz.

Wie deze Zeven Vorsten zijn, hebben wij bij een andere gelegenheid reeds trachten te verklaren [2]; wij veronderstelden, dat ermee worden aangeduid, behalve de met name genoemde koningin-moeder Tribhuwanā, nog haar zuster, haar beider echtgenooten, en de drie kinderen uit die beide huwelijken, koning Hayam Wuruk en de vorstinnen van Lasĕm en Pajang. Is dit juist, dan kunnen in Brandes' vertaling zoowel het vraagteeken achter »kleinzoons« als de voorafgaande ter verduidelijking tusschen vierkante haken toegevoegde woorden achterwege blijven; Gaja Mada is niet mandataris van de Zeven Vorsten en in het algemeen van de kleinzoons en kleindochters van wijlen Kṛtanagara, maar als bijstelling bij de Zeven Vorsten en ter motiveering van hun deelnemen aan deze hulde, wordt vermeld, dat deze zeven de kleinzoons en kleindochters van den overleden vorst waren. Dit is inderdaad juist, mits men het begrip wat ruim neemt en er behalve de aangetrouwde kleinkinderen ook de achterkleinkinderen in betrekt. [3] In overeenstemming met deze opvatting is het, wanneer als voornaamste opdrachtgever niet koning Hayam Wuruk wordt genoemd, hoewel die toch in dit jaar reeds zelfstandig regeerde, maar zijn moeder: in dit verband kwam zij, die als oudste kleinkind koning Kṛtanagara het naast stond, eerder in aanmerking dan haar zoon, die slechts het achterkleinkind van dien vorst was. Laat men het tusschen haakjes geplaatste weg, dan loopt de vertaling uitstekend. Evenzoo kan aan het slot de term mahāwṛddhamantri zeer wel door »oud-rijks-

[1] Beter: „met den wijdingsnaam J."

[2] Tijdschr. Bat. Gen. 52 (1910) p. 161 en 56 (1914) p. 195.

[3] Duidelijker is de Nagarakṛtāgama, waar deze van de Rājapatni, Hayam Wuruk's grootmoeder, verhaalt (49 : 2) dat haar „antā mantu len potrakān" vorsten en vorstinnen waren.

bestierder» worden weergegeven, mits men maar goed in het oog houde, dat hier geen sprake is van een afgetreden rijksbestierder, doch dat wṛddhamantri de titel van een bepaald ambtenaar is [1].

Van meer belang is de vraag, wat wij ons te denken hebben onder dien geheimzinnigen «oudeerwaardigen rijksbestierder Jirṇṇodhara». Zooals zij daar staat, moet de vertaling op een vergissing berusten: de woorden m a p a t i h J i r ṇ ṇ o d h a r a kunnen óf «de patih (rijksbestierder) Jirṇṇodhara» óf «de oudeerwaardige patih» beteekenen, maar niet beiden tegelijk. Het schijnt, dat Brandes geweifeld heeft tusschen die twee opvattingen, de laatste door hemzelf bij zijn vroegere lezing, de eerste door Kern geopperd, en begonnen is ze naast elkander te zetten, doch geen gelegenheid meer heeft gehad om zijn keus te doen. Dat er geen eigennaam is bedoeld met Jirṇṇoddhara (aldus de betere schrijfwijze) is waarschijnlijk door het ontbreken van een voor eigennamen te verwachten «pu» of «dyah», doch wordt tot zekerheid, als men een soortgelijke uitdrukking in andere inscripties terugvindt. Volgens de Mahākṣobhya-inscriptie van Simpang was koning Kṛtanagara zelf j i r ṇ ṇ o d d h ā r a k r i y o d y u k t a ḥ, «ijverig in het herstellen van het vervallene» [2], en een soortgelijke beteekenis heeft het j ī r ṇ a i r u d d h a r i t ā, i. pl. v. jīrṇam uddhṛtam, «het oude werd hersteld, gerestaureerd» op de wij-inscriptie van Padang-Tjandi [3]. Zoo ligt het voor de hand, dat ook te Singasari een hersteller van het vervallene is gemeend.

De patih nu, wiens verdienste in dit opzicht geroemd wordt, is o. i. geen andere dan de reeds genoemde Gaja Mada. De zin, die met i r i k a d i w a ç a aanvangt, loopt steeds door, en heeft zijn werkwoord in m a k i r t t i; uithoofde van den langen tusschenzin echter aangaande de opdrachtgevers wordt na dien tusschenzin het irika diwaça nog eens herhaald, maar dan welluidendheidshalve met andere woorden van dezelfde beteekenis: s a m a n g k a n a t ĕ w ĕ k. Het «alsmede», waardoor Brandes zijn vertaling van die laatste woorden doet voorafgaan, lijkt ons dan ook misplaatst. De bedoeling van het geheel is, meenen wij, niet anders dan deze: «op dat tijdstip heeft patih Gaja Mada, als tusschenpersoon

[1] Zie Brandes, Oud-Jav. Oork. nº. LXXXIV, p. 206; Nagarakṛtāgama 68:2; 72:1; 80:2.

[2] Kern, Verspr. Geschr. VII (1917) p. 191 en 195.

[3] Ibidem, p. 170—171.

van, enz. enz. enz., op genoemd oogenblik heeft de patih, als hersteller van het vervallene, een graftempel gesticht». Dat men hier jīrṇoddhara een toepasselijk epitheton heeft gevonden, maakt het waarschijnlijk, dat de stichting gedeeltelijk in een restauratie bestond, en het is op zichzelf ook zeer aannemelijk, dat men niet zoo lang gewacht heeft om de slachtoffers van het bloedbad van 1214 door een gedenkkapel te eeren, maar reeds vóór 1273 een of ander monument hun herinnering levendig hield.

Die slachtoffers worden genoemd mahābrāhmāṇa çewa sogata. Zouden dit waarlijk opper-brahmanen van de Çiwaïtische en Buddhistische gezindte kunnen zijn? Wat kan men zich wel denken als Buddhistische brahmanen; toch een zeer zonderlinge contradictie! Het komt ons voor, dat Kern den goeden weg heeft aangeduid, toen hij vertaalde «de groote Brahmanen (en) de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken». Die mahābrāhmaṇa vormen een afzonderlijke categorie, en het scheid-teeken, dat achter dit woord staat, wijst daar ook op. Drie gezindten waren immers ook in het oude Java de officieel erkende, de zoogenaamde tripakṣa; dat was reeds lang bekend en blijkt ten overvloede duidelijk uit den Nāgarakṛtāgama [1]. Çiwaieten en Buddhisten treden het meest op den voorgrond en worden ook dikwijls met voorbijgang van de leden der derde groep vermeld; laatstgenoemden leefden in kluizenarijen en dus was er ook veel minder aanleiding hen te betrekken in de officieele plechtigheden, van welke de oorkonden het proces-verbaal geven en waar de vertegenwoordigers van Çiwaïsme en Buddhisme, eerediensten die beide, slechts zelden ontbreken. De gewone naam voor de aanhangers dezer derde gezindte is die van ṛṣi's, en zoo vindt men dan ook op een oorkonde de drie soorten geestelijken opgesomd als mpungku çaiwa sogata ṛṣi [2]. Een andere inscriptie echter drukt juist datzelfde uit met de woorden: sogata maheçwara mahābrāhmaṇa [3]. Het is duidelijk, dat daar mahābrāhmaṇa dient om ṛṣi's aan te duiden. Datzelfde nu is onzes inziens het geval op den steen van Singasari; de graftempel wordt opgericht voor de geestelijken der drie gezindten, welke hun vorst in den dood volgden. Dat hier nu juist de ṛṣi's het eerst genoemd worden

[1] Zie met name 75:2; 81:1 en 51:5, benevens Kern's aanteekening op laatstgenoemde plaats (Verspr. Geschr. VIII, 1918, p. 43).
[2] Brandes, Oud-Jav. Oork. p. 129.
[3] Ibidem, p. 138; Kern, Verspr. Geschr. VII p. 104 en 108.

is eenigszins ongewoon, maar kan zeer goed tot grond hebben, dat toevallig deze gezindte onder de gevallenen de meeste aanhangers heeft geteld.

De fameuse Buddhistische brahmanen hebben niet slechts als curiosum gegolden, maar zijn laatstelijk ook aangehaald ten bewijze, dat een heiligdom, waar brahmanen offeren, heel best Buddhistisch kan zijn [1]. Voor ze erger kwaad gaan aanrichten, is het zaak eens ernstig na te gaan, of ze wel wezenlijk bestaan hebben. Wij voor ons gelooven, dat zij evenzeer uit een misverstand geboren zijn als Jirṇoddhara, de patih.

Augustus 1918.

---

[1]) Zie het Oudheidk. Verslag 1916, vierde kwartaal, p. 156.

DE BEGRAAFPLAATS VAN HAYAM WURUK

door

Dr. N. J. KROM.

De Pararaton, welke ons van zoovele Javaansche vorsten en vorstinnen mededeelt, waar zij een laatste rustplaats vonden, verzuimt dit ongelukkigerwijze ten opzichte van den machtigsten en bekendsten der koningen van Majapahit. Wij lezen slechts, dat Bhra Hyang wekas ing suka (naar wij een paar bladzijden vroeger vernamen, één der namen van Hayam Wuruk «als koning») overleed in 1311 Çāka [1], maar verder niets.

Toch behoeven wij niet zoo geheel en al in het duister te blijven rondtasten, als men oppervlakkig zou meenen. Want letten wij eens goed op dien naam, waarmede de koning hier genoemd wordt, dan valt ons dadelijk dat H y a n g op. Het woord beteekent «god»; Hayam Wuruk als hyang is dus Hayam Wuruk in vergoddelijkten toestand, eerst bij zijn leven [2], maar dan toch vooral na zijn bijzetting. Indien inderdaad Hyang wekas ing suka een naam van dezen vorst is, — en wij hebben geen reden dat te betwijfelen, — dan moet het de naam zijn, waaronder hij na zijn dood vereering genoot.

Bekijken wij nu die uitdrukking w e k a s i n g s u k a eens nader, dan merken wij op, dat zij vertaald zou moeten worden met «het puik der zaligheid» of iets dergelijks [3], een zonderlinge aanduiding voor een persoon, en veel beter begrijpelijk als plaatsnaam. Dit doet het vermoeden rijzen, dat wij in die woorden wel eens de plaats voor ons zouden kunnen hebben, waar de hyang vertoefde [4]; en dat vermoeden wordt op onmiskenbare wijze bevestigd, wanneer wij zien, dat koning Wikramawardhana, die

---

[1] Editie Brandes, Verh. Bat. Gen. 49 (1896) p. 30 : 24.

[2] Zie bijv. Arjunawijaya, Zang 1 : 4 (Parar. p. 188).

[3] V.g.l. Van der Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek III (1901) p. 506.

[4] Of vertoeven zou; het is bekend, dat graftempels reeds bij het leven der betrokken personen gebouwd werden (Simping, Tigawangi).

in den Pararaton Bhra Hyang Wiçeṣa genoemd wordt, inderdaad is bijgezet te Paramawiçeṣapura [1], hetzelfde heiligdom, dat in den Nāgarakṛtāgama als Wiçeṣapura voorkomt [2]. Hyang Wiçeṣa is dus de god van Wiçeṣapura, en Hyang Wĕkas ing suka de god van Wĕkas ing suka.

Nu zouden wij aan die conclusie nog niet veel hebben, indien de Pararaton niet de herinnering bewaard had aan een tweeden vorst Hyang Wĕkas ing suka, Hayam Wuruk's in 1321 Ç. overleden kleinzoon. Van dezen wordt nu de bijzetting wèl vermeld, en de naam van den graftempel blijkt te zijn Paramasuk(h)apura, juist de Sanskrit-vorm, die als aequivalent van het Javaansche Wĕkas ing suka te verwachten was. De jonge vorst heeft dus een laatste rustplaats gevonden in zijns grootvaders graftempel, gelijk het Wiçeṣapura van Wikramawardhana reeds de asch van diens overgrootmoeder bevatte.

Gelukkig is de Pararaton-schrijver in zake de bijzetting van den jongen Hyang Wĕkas ing suka nu eens bijzonder nauwkeurig geweest, en daaraan danken wij het bericht, dat de graftempel van Paramasukapura gelegen was te Tajung. Is onze redeneering juist geweest, dan is het dus ook te Tajung, dat wij de bijzetplaats van Hayam Wuruk hebben te zoeken.

Tadjoeng is een niet ongewone plaatsnaam en wij zullen dus hebben na te gaan, niet waar tegenwoordig nog een Tadjoeng voorkomt, maar waar er in den Oud-Javaanschen tijd een gelegen kan hebben. De Nāgarakṛtāgama vermeldt Tajung als gewijde plaats der Buddhistische bajradhara's en ook als vrijsticht der Çiwaieten [3]. Misschien waren beide heiligdommen nabij elkander gelegen; zoo niet, dan is er meer kans, dat Hayam Wuruk's Tajung het Çiwaïtische was, want de koning had bepaaldelijk Çiwaïtische neigingen [4], hoezeer hij ook, naar zijn vorstenplicht medebracht, beide gezindten beschermde.

Daar de Nāgarakṛtāgama geen de minste plaatsaanduiding ter zake geeft, zijn wij genoodzaakt elders te zoeken, en in een

[1] Pag. 31 : 26.

[2] Zang 69 : 2.

[3] Zang 76 : 1 en 77 : 1.

[4] Zelfs de Buddhistische hofdichter van den Nāgarakṛtāgama eindigt, na zijn held eerst zoowel met Buddha als met Çiwa gelijkgesteld te hebben, toch met den vorst als incarnatie speciaal van Girinātha, dat is Çiwa, te verheerlijken (94 : 1). Zie ook de mededeeling in Parar. 27 : 22 over een bijzonderen naam des konings ring kaçewan.

inscriptie, waarvan in dit verband slechts te betreuren valt, dat zij zooveel ouder is (857 Çāka), treffen wij dan ook werkelijk een Çiwaïtisch heiligdom te Tajung aan [1]. Deze inscriptie is herkomstig van de Tjandi Lor, in de afd. Bĕrbĕk der residentie Kĕdiri; dat zij inderdaad daar thuis hoort, wordt bewezen door de vermelding van den plaatsnaam Añjuk, die zich in het tegenwoordige Ngandjoek gehandhaafd heeft. Zij zelve heeft betrekking op een stichting te Jayāmṛta, hetwelk dus wel te Tjandi Lor gelocaliseerd zal moeten worden; Tajung komt er voor als de woonplaats van een Mahāguru, onder wiens auspiciën de stichting plaats vindt. Het lag dus niet te Tjandi Lor zelf, maar zeker niet ver daar vandaan.

Voorzoover de ons ten dienste staande kaarten uitwijzen, heeft noch Tadjoeng noch Soekapoera zich in deze streek als hedendaagsche benaming gehandhaafd [2]. Navraag ter plaatste kan mogelijk nog doen blijken, of die namen op eenigerlei wijze onder de inlandsche bevolking zijn blijven leven. Voorloopig moeten wij de juiste plaats van Hayam Wuruk's graftempel dan ook in het midden laten, slechts constateerende, dat de omgeving van het Tajung der negende eeuwsche oorkonde ook in later tijden belangrijk is gebleven en bijv. een steen met 1338 (Ç.) bij een badplaats te Bĕrbĕk is aangetroffen. [3] Wij hopen intusschen aannemelijk gemaakt te hebben, dat men bij het onderzoek naar de koninklijke graftempels die van Hayam Wuruk niet als ten eenenmale onbekend ter zijde behoeft te stellen, doch dat de groote koning moet zijn bijgezet in het heiligdom Paramasukapura te Tajung.

---

[1] Brandes, Oud-Javaansche Oorkonden (Verh. Bat. Gen. 60. 1913) p. 68 bovenaan.

[2] Wel vindt men een Tandjoeng. Soekamara en Selapoera. Deze laatste naam is die van de plek, waarbij Tj. Ngĕtos ligt, en doet een Çilapura als ouden wijdingsnaam van dat heiligdom veronderstellen.

[3] Het is deze oudheid, welke besproken wordt in een recent opstel van Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor in Oudh. Versl. 1917, 3, p. 99—105, een artikel, dat zich ten doel stelt de onjuistheid aan te toonen van een door mij in een vijfregelige noot (Tijdschr. Bat. Gen. 57, 1916, p. 525) neergelegde opmerking. Dat doel wordt volkomen bereikt, en ik erken bij dezen gaarne, mij door vluchtig lezen op een dwaalspoor te hebben laten leiden. Van deze gelegenheid zou ik gebruik willen maken om nog een andere noot te verloochenen en het in Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Afd. Lett. 5[e] Reeks 2 (1916) p. 309 noot 4 aangaande de herkomst der koperplaten van Pĕnampihan veronderstelde terug te nemen.

DE MEMORIE EN INSTRUCTIE VOOR JACOBUS COUPER

ALS HOOFD DER EXPEDITIE TEGEN SOEROPATI UITGEZONDEN IN HET JAAR 1684.[1]

DOOR

E. H. B. BRASCAMP.

Bij Resolutie van Gouverneur-Generaal en Raden van India van 16 Augustus 1684 werd Jacobus Couper aangewezen als hoofd der expeditie en krijgsmacht, die besloten was tegen Soeropati af te zenden.

Dr. F. de Haan[2] merkt naar aanleiding hiervan op:

«Nergens echter in de Resoluties krijgt Couper eene instructie «daaromtrent. Alleen wordt 31 October, nadat zijne expeditie «reeds was afgeloopen en hij te Cheribon was teruggekeerd, aan «hem de last gegeven, om «voor sijn vertreck van Goulongan «aldaar en alomme in die bovenlanden soodanige ordres aan de «Javaanse Hoofden (*te stellen*), als nodigh sal sijn om het weder «t' samenrotten deser rebellen voor te komen en haar te destrueren»; «hij moet terugkeeren naar Batavia «nadat hy de nodige ordres «ook op Chirrebon gestelt sal hebben». Dit is het eenige wat «zou kunnen worden uitgelegd als eene officieele lastgeving om «de Preangerzaken eens voor al te regelen. Men schijnt die zaak «niet als van veel gewicht te hebben beschouwd, zoodat ook «over zijne verordeningen heel niet naar Nederland werd ge«schreven. Alleen leest men in de Afgaande Patriase Missive «30 November 1684, dat Couper vertrokken is naar de boven«landen «met ordre ook om de landsaaken alomme na vermogen «ten goeden te bestellen, zoodanigh het in der besten voegen «soude konnen geschieden, volgens seecker concept notitie over

---

[1] Uit het Koloniaal Archief XXX. De Nrs. I—XXIX zijn of zullen worden opgenomen in het Boschbouwkundig Tijdschrift Tectona, jaargang 1917, v.v.

[2] Priangan, deel III, § 495, blz. 301 vv.

«die dingen en Comps. belangen derwaertsover, t' onser ordre «door den Extraord[s]. Raad Joan van Hoorn en geciteerde E. «Couper van het geheele territoir tesamengestelt en hem ter «speculatie en narigt medegegeven, als oock aan den E. Cops «op Japara gecommuniceert, om na hun bekome speculatien «daerop nader bij ons op beraden en ijets positive vastgestelt te «werden»».

De bovenstaande mededeeling van Dr. de Haan berust echter op eene vergissing. In de in het Koloniaal Archief te 's Gravenhage aanwezige copie der Resoluties van de Hooge Regeering te Batavia, leest men nl.: [1]

«MAANDAGH DEN 28[en] AUGUSTY 1684.

«In Rade gelesen ende geresumeert zynde de Instructie door «den Heer Gouverneur-Generaal geconcipieert om den E. Jacob «Couper als hooft der expeditie en aff te gane krygsmagt tegens «Sourapatty medegegeven te werden, ende denselven tot narigt «te dienen, is deselve met de meeningen der vergadering over- «eenkomende bevonden. Zulx die in het nette geschreeven synde «voorts met onse ondertekening staat becragtigt te werden».

Couper werd dus wel degelijk van eene Instructie en eene Commissie voorzien, zooals o. a. ook nog kan blijken uit het door hem den 2[en] December 1684 ingediende schriftelijk rapport [2], waarvan de aanhef luidt:

«Hoogh Gebiedende Edle. Heeren.

«Aangesien wy nu Edle. Hoogh Agtbaarhedens by onse gantsch «vorige advysen (:staande ons afwesen soo van Chirrebon als «uyt de bovenlanden:) gedepescheert, successief verthoont

[1] Koloniaal Archief 599.

[2] „SCHRIFTELIJK RAPPORT door den Commandeur ende Veltoverste Jacobus Couper opgestelt en gedaan aan d'Edle Heer Joannes Camphuys, Gouverneur Generaal en d'Edle Heeren Raden van Nederl[ts]. India, nopende Syn Eds. Commissie in het vervolgen van den Rebelligen Sourapatty en verdere Balyse aenhangh in de bovenlanden van Prayangan en Galo, mitsgaders het bestellen van de vereyschte ordres aen de respective Gouverneurs van de Landen en voornamentl. in het wyder uytvoeren van hoogh gedagte Haar Edns. verdere bevelens maekende de Emancipatie der Chirbonse princen", voorkomende in het vijfde deel der Bataviase Inkomende Brieven, overgekomen in 1685: Koloniaal Archief 1296.

In extract is dit rapport zonder den hier vermelden aanhef weergegeven bij De Jonge, De Opkomst enz., deel VIII (V), als Bijlage XXVII op blz. 166 vv.; eveneens gedeeltelijk bij De Haan zelve (Priangan, deel III, blz. 306 vv).

«hebben, wat van ons wesen, doen en laten geweest zij, soo «hebben wij het egter van ons gehoudens gedaght om Uw Edle. «'tselve wat ampelder in deser voegen onderdaniglyck voor oogen «te stellen.

«Zeggende aanvanckelyck, dat wy naar 't bekomen van onse «commissie, Instructie en verdere papieren daartoe gehorende, «verselt met de mondelinge gehonoreerde bevelens van zijn Edht. «den Hr. Gouverneur-Generael den 7en September met *enz. enz.*

Uit dit rapport blijkt reeds, dat Couper eene Instructie medegekregen heeft en eene Commissie. Beide trof ik bovendien aan in het Koloniaal Archief in het Bataviaasch Uitgaand Briefboek van 1684 [1]. De Instructie luidt als volgt:

«MEMORIE en INSTRUCTIE voor den Commandeur JACOBUS COUPER als opperbevelhebber mitsgaders crygs- ende veltoversten over dese uytgesette magt te water na Cheribon ende van daar te lande nae Goelongon tot demping en verdelging van den verrader en moordadigen Balyer Soerapatty met synen aanhang, om dan wyders met het meerendeel van deselve crygsmagt oostwaart op voort te trecken na 't Hoff van den Sousouhounang ende aldaar sulx te verrigten als hem by nader af te senden memorie ofte instructie zal werden aanbevolen ende gerecommandeert.

Uyt onsen brief den 19 Mey jongstleden aan den coopman Marten Sampson en den Raadt na Cheribon geschreeven zal U Ede connen blycken, dat te dier tijt omtrent den bovengen. moordadigen verrader Sourepatty ende synen aanhang van onse meninge ende intentie zy geweest en uyt een nader nae derwts. gesonden briefien onder dato 29 derselve maant, dat wy op becomene tydinge van de aankomste eeniger Engelsz. schepen in de mont van de Straat Sunda &a. genootsaackt en te rade geworden zyn alle onse militie (uytgesondert 60 Europeen en 60 inlanders tot bewaring en besetting van onse vesting) van daar ten spoedigsten na herwaarts op te roepen ende gevolgelyck den optogt na gem. Sourapatty (waartoe wy ook al de nodige provisien, oorlogsgereetschappen &a. met het fluitschip Oosterblocker na Cheribon hadden affgeveerdigt) tot nader gelegentheyt op te schorten en uyt te stellen en nadien de donckere wolck van swaarigheyt ten opsigte van de gem. Engelsz. nu weder

[1] Koloniaal Archief 814.

eenigermaten schynt verdwenen en overgewayt te zyn en het de tydt comt te vereysschen, dat deselve gestaackte optogt hoe eer liever voortganck neme, eens deels, omdat meergem. Sourapatty en syne trouweloosen hoop door van hier weglopende slaven en parthye andere vlugtelingen met den Pangiran Pourbaya en den moorsen priester Cheeg Joseph, die hun aldaar in de velden en bosschen hebben weten te verschuylen, hoe langer hoe stercker en magtiger wert, en ten andere om aan soodanige booswigten, mitsgaders andere hier omtrent gelegene en swervende volckeren, een exempel te statueren, waardoorse mogten worden affgeschrickt in toecomende diergelycke schelmstucken omtrent d'E. Comp. en hare onderdanen te plegen, zoo is op . . . . . . deser in de name des Heeren in rade van India goet gevonden en gearresteert daartoe uyt te setten en te gebruycken een getal van 475 Europese en 301 Inlandse soldaten, de eerste in 8 en de andere in 4 comp. verdeelt, alle gesont volck, waar mede wy gantschelyck willen verhoopen, dat, tot roem en ontsagh van 's Comps. wapenen, wat goets zal werden uytgerigt, en dewyl om sulx onder Godes zegen en bystant te effectueren, niet nodiger zy, als dat over deselve troupen worde gestelt een manhaft, cloeck en voorsigtigh crygsoverste en die deselve expeditie en 't gene hem na 't voltrecken van deselve zal werden aenbevolen ende gerecommandeert, mag werden betrouwt, zoo is na deliberatie en examinatie van saacken verstaan daartoe te gebruycken den E. Commandeur Jacobus Couper bovengenoemt, blyckende by de commissie daar van op zyn persoon verleent. En om zyn E. met raadt en daadt te adsisteren en by te wonen, is mede goetgevonden hem by te voegen de capiteyns Herman Dircksz. Wanderpoel, Willem de Ruyter en Joannis Maurits van Happel, alle mannen, die voor desen hebben doen blycken, en zoo wij vertrouwen nu weder betonen zullen, dat het haar aan geen beleyt, voorsigtigheyt en couragie en comt te gebreecken, waar benevens dan zoo veel en soodanige andere als luytenants, vaandragers &a. in rade sullen mogen en moeten werden gebruyckt, als na gelegentheyt van tyt en saacken sal g'oordeelt worden nodig en dienstig te syn, sullende den resident tot Sirrebon den coopman Marten Sampson, die wy verstaan hebben, dat aldaar in Comps. vesting de Bescherminge verblyven en niet mede optrecken zal, rang in gem. raadt hebben tusschen de twee laastgem. capitains De Ruyter en Van Happel, 'twelck te verstaen sy van den raad,

die op Sirrebon beleyt en gehouden sal worden, zoo voor den optogt, als nadat de magt weder aff en tot Sirribon aangekomen zal zyn. Op wat wyse ofte in hoe veel troepen verdeelt UE. zult dienen op te trecken om den vyandt met voordeel aan te tasten, te besetten en het vlugten na ontoeganckelycke bergen te beletten &a., connen wy UE. in desen niet voorschryven, maar zullen het een en het ander aan het beleyt en oordeel van UE. en den gem. raad moeten bevolen laten, nadat het de tijd en gelegentheyt comt mede te brengen, mitsgaders den gemelten vyandt zig sal vertoonen en aanstellen, zynde onse eygentlycke intentie om tot affschrick van andere te straffen de bovengem. horibile en verraderlycke moort, die den gem. Sourapatty en de zynen aan 's Comps. volck en dienaren op Tsicalong hebben begaan en gepleegt, en dat dien volgende getragt moet werden, deselve vyanden alle bedenckelycke affbreuck te doen, jae deselve tenemaal te verdelgen en uyt te roeyen sonder ymandt te verschoonen, die tegenweer bieden ofte in de wapenen gevonden worden, en haar niet begeren gevangen te geven, tot welck laatste zy ook al moesten resolveren, eer het op een treffen aankomt, alsoo wy met dat volck alse in 't leven worden gespaart, telckens verlegen zyn, want zoo haast alse gepardonneert zyn, en maar kans sien om te vlugten, lopense weder na den vyandt, gelyck de ondervinding nog dagelyx comt te leeren, schynende het rooven en steelen en op den Javaansen boer te loopen al geheel gewent te syn, en daar by meer gemack te vinden, als selve met den landbouw en den arbeyt hunner handen de cost te winnen, hoedanigen slag wy vast stellen, dat desen Jare met het schip 'tHuys te Merwede van Sirrebon na Macassar vervoert zyn, dewelcke voor 't meerentdeel al weder sullen tragten op Java te geraacken, om aldaar hun oude leven te leyden, behalven dat 'er eenige, wiens vrouwen door den Capn. Joan Ruys na herwaarts gesonden en overgebragt zyn, hier mede tersluyck sullen soecken in de stadt te comen, om met deselve haar wyven weder door te gaan, niet alleen tot nadeel van dengene, aan wien dese voor slaven zijn vercogt, maar ook van d'E Comp en die goede ingesetenen in 't gemeen, nadien se onse maniere van oorlogen kennende, veel looser als andere en daarom zoo ligt niet te agterhalen zyn, sulx dat barmhertigheyt omtrent soodanige wolven, guyten en booswigten niet oneygentl. gesegt kan worden te wesen een wreetht. tegen de schapen en soo veel onnosele menschen, als door haar suc-

cessive worden om 't leven gebragt en daerom zeggen wy nogmaal, dat men haar in de furie niet al te mededogende moet zyn, maar met de vrouwen en kinderen sal wel wat sagter mogen werden gehandelt, om de Christen name onder dese moorse en heydense natien niet gehaat te maken. Wij willen hoopen, dat UE. den gem. schelmsen hoop soodanig sullen connen besetten, datter geen off weynig comen te ontsnappen, dog ingevalle sy het op een vlugten mogte stellen door bosschen en over bergen, daar UE. geen kans zagen (sonder veel tijdt en parthy van ons volck spillen) haar te vervolgen, dan zal sulx moeten nagelaten en tot beter gelegentheyt uytgestelt worden, alsoo het tegenwoordig niet geraden zy eenige dangereuse exploicten aan te vangen en by de hant te nemen, en sullen UE. dan 't zy, dat den vyandt off verdelgt off verjaagt wort, met alle de militie weder na Sirrebon moeten afftrecken, ons van UE. verrigten met een expres snedig vaartuygh ten spoedigsten advys gevende, en dan voorts afwagtende onse nadre ordre en last, wat wyders van UE. commissie en verrigten omtrent den Sousouhounang zal zijn; onderwylen zal alles tot dien optogt gereet gemaackt, en door aff te sendene boden aan de Javaanse bevelhebbers ofte regenten van den gem. Sousouhounang daar van kennis gegeven worden, ten eynde zy ter plaatsen van haar gebiet soo veel volck tot dragers en andere behoeften besorgen ende in gereetheyt houden, als UE. uyt ervarentheyt weet, dat daar toe van noden zy en menen wij best te wesen, dat UE. hun niet en belemmert met veel van nu affgaande Inlandse militairen, maar dat deselve off immer het meerendeel daarvan, nadat de zaken met Sourepatty sullen affgedaan zyn, mette eerste gelegentheyt weder herwaarts keeren, om soodanige redenen van hare baldadight. &a. omtrent de Javanen, als UE. mede niet onbekent cunnen zyn, gelyck UE. dan oock om andere dog goede redenen weder tot ons sullen laten overcomen de gem. E. Captn. Wanderpoel, om alhier zyn post aan de nieuwe poort waar te nemen, alsoo wy menen dat het met de twee andere captns. wel sal connen werden affgesien. Wat ammunitie van oorlog en andere nootwendigheden voor desen met het bovengem. fluytschip Oosterblocker ten behoeve van de alsdoen voorgenomene expeditie na Sirrebon affgesonden, en aldaar nog ten principalen in wezen zyn, ende wat UE. dog daar en boven volgens eygen gedanen eysch en opstellinge ten zelven eynde medegegeven wort, sal by de nevensgaande facturen respectv.

connen blycken, ende voor welcke goederen, opdat se niet verwaarloost maar in behoorlycke agtinge genomen werden, UE. ordre zullen moeten stellen, dat de nodige sorge wert gedragen, zynde de gene die als nu aff gaan off immer ten principalen gescheept in de gem. fluyt Oosterblocker, omdat deselve tot Sirrebon off daar omtrent een lading hout ingenomen hebbende, van daar weder herwaarts zal moeten keeren, maar de andere dry bodems, daar de militie op verdeelt is, sullen na de oost moeten voortgesonden worden, namentlyck Hellevoetsluys na Lassem ofte daaromtrent, om van daar aff te halen een ladingh zout, en hetzelve dan voorts na Sumatras Westcust te voeren; de fluyt Swanenburg na Caliwongen off Samarang, om de aldaar in voorraat leggende duygen en andere ligte houtwercken in te nemen, als zynde tot het laden van sware balcken &a. te swack en onbequaam; sullende het jagt Rouwerswaal mede na Damack moeten voortgesonden worden, indien het tot ofte omtrent Seribon geen dienstige lading bekomen kan, zynde insgelyx een swack scheepie, dat niet te veel gevergt, nog met te swaren last beladen dient te worden.

Hoedanig de saken staan tusschen de Sousouhounan om de 3 princen gebroeders van Sirrebon, is UE. mede ten vollen bekent, sulx UE. haar op een vrundelycke en niet min ernstige wyse sullen moeten inscherpen, hoe nodig het zy, dat'er een uyt haar personelyck na boven opreyst om Zyn Mayesteyt tot haar eygen beste en gerustheyt zoo veel genoegen te geven, als wy menen, dat betamelyck is, en zy oock schuldig zyn, 't welk onses eragtens als nu met ende benevens UE. seer bequamelyck en ten opsigte van hare voorgewende vreese met de minste becommering zoude connen geschieden, gelyck zy selve wel zullen connen begrypen, en soude wy geerne ten spoedigsten berigt wesen, wat dienaangaande van hare intentie mogte wesen, om onse aff te zenden brief aan den gem. Sousouhounang daar na wat te reguleren; gaande het briefien, dat wy alsnu aan de voorm. dry princen schryven, hier bygevoegt, gelyck mede de copie om UE. daer van tot narigt en speculatie van te connen dienen.

Ende zoo mede seker berigt dat door den E. Joan Van Hoorn met UE. en den Commandeur Hartsinck is opgestelt, ten reguarde van de landtstreecke tusschen Batavia en Sirrebon en op onse ordre te samen gebragt in opsigt van diverse versoeckschriften, die ons van dees en gene Javaanse hoofden waren voorgekomen,

'twelck in onse vergaderinge zy geresumeert en gemeent voort meerendeel soodanig gereguleert zoude dienen te werden, als het daar toe te brengen zal wesen, daar na UE. dan by provisie het zoo wat moeten tragten te schicken, insonderheyt in opsigt van de landen van Carwang tot Pamanoekan toe, en ook verders zoo als daar by wert aangehaalt, en weswegen inmiddens als UE. in de bovenlanden van Chirrebon en daar in loco zijt, UE. nader speculatien en consideratien zullen affwagten, om dan verder het noodige in te connen disponeeren en te ordonneren. Hier mede &a.
Onderstont. UE. goede vrunden. Was geteeckent. J. Camphuys, A. Hurt, W. van Outhoorn, Mtn. Pit en J. van Hoorn. Ter zyden. Batavia int Casteel den 5 September 1684.
lager stont. Na het sluyten deses ons onverwagt de tydinge toegecomen wesende, dat het jagt 't Huys te Cleve op 31 Aug^s^ na Palembang affgeseylt den ...... deser op eene der Duysent Eylanden, Godt betert het, is verongeluckt, zoo hebben ons tot affhaal van den gereeden peper van daar eenigermaten verlegen bevonden, en oversulx moeten resolveren de fluyt Oosterblocker (met UE. gedestineert) hier weder aan te houden, om ten spoedigsten mettet benodigde naar voors. Palembang voort te gaan en oversulcx de inlandse militie en ammonitien als anders uyt deselve fluyt aanstonts op het schip Den Hollandsen Thuyn te doen overgeven, waar met wij hoopen UE. het selve morgen avont te laten volgen.

En vermits 'er boven Oosterblocker nog al meer scheepsruymte tot affhaal des pepers comt te requireeren, zoo zal UE. 't jagt Rouwerswaal na syn verschyninge op Chirrebon ten eersten als het maar gemist con werden, direct weder na herwaarts laten retourneren, om hier nader gevisiteert te werden, off het tottet overhalen van nog een peperlast, 'tzy van Palembang off van Bantam bequaam zal zyn, dewyle datter mits desselfs sobere gestalte ligtel. geen hout off eenige andere ladinge meer in te vertrouwen schynt te wesen, zoo als ons daar by nader onderrigtinge nu even zy te vooren gecomen.
Onderstond. Ter ordonnantie van haar ho. Eds. den Gouverneur Generael en de raden van India. Was getekent. Abraham van Riebeecq, Sects. Ter zyden. Batavia int Casteel den 6^e^ September 1684.»

Den Haag, Juni 1918.

MEASA.

EENE BIJDRAGE TOT HET DYNAMISME DER BARE'E-SPREKENDE TORADJA'S EN ENKELE OMWONENDE VOLKEN.[1]

DOOR

Dr. Alb. C. KRUYT.

II.

De magische invloed van het menschelijk lichaám.

In het eerste gedeelte van dit opstel heb ik met opzet een en ander medegedeeld van hetgeen de bewoners van Midden-Celebes van den aarden kookpot denken, omdat hierbij zoo duidelijk aan het licht komt, dat het de in den pot opgesloten warmte is, welke naar de voorstelling der Primitieven magisch op de omgeving werkt, wanneer deze warmte door breken wordt losgelaten.

Ook het menschelijk lichaam is voor den primitieve een vat vol magische kracht, die zich uit in de warmte van dat lichaam. Te veel warmte, zooals bij koorts, doodt den mensch, maar ook wanneer de normale warmte van zijn lichaam geweken is, is hij dood. Dit heeft de mensch zeker van de eerste tijden af reeds opgemerkt, en hij moest hieruit wel de gevolgtrekking maken, dat warmte de levenskracht van alle wezens is. Van die warmte laat de mensch nu en dan wat los, door middel van de openingen van zijn lichaam, en telkens als dit gebeurt, komt er kracht vrij, die na- of voordeelig op de omgeving inwerkt.

De overtuiging die de primitieve uit zijne voorstellingsassociaties heeft gekregen: «warmte doet warmte ontstaan», heeft geleid tot de toekenning van magische kracht aan adem, wind, faeces en urine ter veroorzaking van zonne- en zomerwarmte. Hiertoe is

---

[1] Wat de gegevens omtrent Beneden Mori betreft heb ik, behalve van mijn eigen onderzoek en dat van den onderwijzer M. Wowor te Tinompo, ook gebruik mogen maken van de aanteekeningen van den Heer J. Ritsema, waarvoor ik hem hierbij openlijk dank.

die kracht echter niet beperkt gebleven; want alles wat met zonne- en zomerwarmte in verband staat, wordt eveneens door menschelijke afscheidingen beïnvloed, in de eerste plaats de regen en het goed gedijen van den oogst, de plantengroei en in het algemeen de vruchtbaarheid». (Van Ossenbruggen, Het primitieve Denken, bl. 42).

Wanneer de mensch in zijn dagelijksch doen is, geeft hij weinig acht op dit loslaten van magische kracht uit zijn lichaam. Maar zoodra komt hij niet in bizondere omstandigheden, waarin hij op zijn hoede moet zijn, of hij moet er voor waken geen warmte-kracht uit zijn lichaam los te laten. Die bizondere omstandigheden toch maken hem of datgene waarom het gaat vatbaarder voor verhoogden magischen invloed. In het gewone leven mag men dus praten, lachen, weenen, urineeren, zijn gevoeg doen, zonder er verder bij te denken. Maar gaat men iets bizonders verrichten, iets waarop het aankomt, dan moet men zooveel mogelijk warmte in zijn lichaam terughouden.

Dit geloof willen wij nu in de eerste plaats nagaan ten opzichte van den adem.

Praten en lachen.

Een moeder zal met alle kracht in het oor blazen van haar stervend kind om het nog wat levenskracht toe te voeren. Zieken worden met hetzelfde doel beblazen.

De wijzen, waarop de adem in bizondere mate wordt losgelaten, zijn het spreken en het lachen, welke twee uitingen wij hier te zamen zullen nemen.

Waneer een zuigeling in den slaap lacht, is dit measa, onheilbrengend.

Algemeen zegt men, dat het kind dan een geest ziet, en het zien van een geest is synoniem met ziek worden of sterven. De Possoër gelooft, dat die geest aan het kind komt zeggen, op welke wijze het zal sterven. De moeder maakt dan een paar maal met de vingers over den mond van het kind de beweging van grijpen, op dezelfde wijze als zij bij het eten de rijst tusschen de vingers neemt. Dan werpt zij het denkbeeldige, dat zij tusschen de vingers heeft, weg, en zegt daarbij: «Dit is voor u, geest».

In Boven Mori (Tomata) maakt de moeder haar lachend kind dadelijk wakker, m.a.w. laat het ophouden met lachen, brengt het tot bewustzijn. «Anders,» zegt ze, «neemt de geest mijn kind

mee (zal het sterven)». Het lachen in onbewusten staat brengt het kind dus in een gevaarlijken toestand, waarin het bizonder vatbaar is voor nadeelige invloeden.

In het eerste gedeelte van dit opstel hebben wij reeds gezien, dat bij het halen van potaarde niet luid mag gesproken of gelachen worden, evenmin als geniesd. De daarbij ontwikkelde lichaamswarmte zou de kleiaarde zoodanig beinvloeden, dat zij ongeschikt voor het gebruik werd.

Om dezelfde reden mag men niet luid praten of lachen, als men bamboe gaat halen, want deze zou dan spoedig vergaan, verteerd worden door de houtmijt (Poe'oe m Boto). Men mag niet praten en lachen gedurende de eerste vier dagen van den oogst, want dan zou de rijst bederven; animistisch uitgedrukt: dan gaat de tanoana (levenskracht) van de rijst weg, de aren worden loos (algemeen in Midden-Celebes).

In de landschappen Napoe en Besoa worden nu en dan groote van aarde gebakken potten in den grond gevonden, die als lijkurnen hebben dienst gedaan. De tegenwoordige bevolking kent deze wijze van teraarde bestellen niet, en zij beweert dat de urnen aan een ander geslacht van menschen hebben toebehoord. (Met een enkel woord heb ik van dit begraven in potten reeds in het eerste gedeelte van dit stuk gesproken). Men is zeer begeerig zulk een pot te vinden, want behalve resten van beenderen vindt men er ook gewoonlijk goud en kostbare kralen (de bekende moetisalah) in. Nu zeggen de bewoners van die streken, dat men dadelijk het praten moet staken, wanneer men zulk een pot vindt, want anders zal men bij het uitgraven er van onder instortende aarde bedolven worden, of het zal ontzettend gaan regenen.

Praten en lachen bederven door hun werking ook het succes van andere magische handelingen: Terwijl iemand bezig is de geesten aan te roepen of eenige magisch-godsdienstige handeling te verrichten, mag niemand praten of lachen. Van dit algemeen in Midden-Celebes geldende verbod zegt men in Boven-Mori, dat de prater of lacher ziek zou worden. Oorspronkelijker is zeker hetgeen men in het Possosche en in Besoa zegt, dat de zieke voor wien de handeling verricht wordt, niet beter zal worden. Men zegt: de terugkeerende levenskracht van den zieke wordt door dit praten en lachen boos, en gaat weer weg. Anderen zeggen: de geest die aangeroepen wordt, voelt zich door dit

praten en lachen beleedigd. De zaak is, dat door de magische werking van de losgelaten warmte en door het geluid (deze twee zaken sluiten elkaar in) de tot genezing van den zieke opgewekte magische kracht wordt te niet gedaan.

De lieden van Tawaelia zeggen dat zij bij het oversteken van de groote gelijknamige rivier, die door hun land stroomt, niet hard mogen praten en lachen. De rivier zal hen dan meenemen, of zij zullen daardoor ziek worden. Hier heeft dus een op elkaar inwerken van de koude van de rivier en de warme uitstraling van den mensch plaats, ten nadeele van den laatste. Beneden krijgen wij nog meer voorbeelden van de magische werking van stroomend water, waarvan wij ook reeds een geval in het eerste gedeelte hebben ontmoet (een kookpot in stroomend water gedompeld veroorzaakt storm).

Dezelfde gedachte vinden wij bij de Beneden Tomori (Tinompo), wanneer zij zeggen, dat iemand die zonder het te willen lacht (een onbewuste uitlating van magische warmte), door een krokodil zal worden gepakt, den eersten den besten keer als hij naar de rivier gaat.

Een ander ongecontroleerd lachen is dat van een moeder bij den dood van haar kind. Dan zeggen de lieden van Beneden Mori, dat die vrouw krankzinnig zal worden.

Wanneer iemand zwaar ziek is, of de pokken of de longziekte heerscht in het dorp, of de veepest neemt vele buffels weg, dan is het streng verboden om luid te praten of te lachen, want daardoor zou de ziekte erger worden. In een dorp der To Pebato gaf een oude man daarvoor de volgende reden op: «de goden zeggen dan: wij hebben de menschen nog niet genoeg getuchtigd, want zij hebben er nog plezier in ook; laten we de tuchtiging dus wat zwaarder maken».

In Beneden Mori (Tinompo) gelooft men dat er storm zal komen, als men lacht, wanneer een poppetje dat tot zondebok voor een zieke moet dienen, aangekleed wordt. Maar vooral zal men storm verwekken door te lachen gedurende het wegbrengen van het lijk van een voornaam persoon naar zijn laatste rustplaats in de spelonk. De kracht van het lachen komt dan in aanraking met den gevaarlijken toover die van elk lijk, vooral van dat van een hoofd uitgaat.

Ik herinner hier ook aan hetgeen reeds in ons boek over de Bare'e-sprekende Toradja's van Midden-Celebes (I, 189) is mede-

gedeeld, hoe meermalen door zich sterk wanende hoofden aan andere lieden boeten werden opgelegd op beschuldiging van: «door uw lachen laatst bij mij is mijn kind ziek geworden en daarom beboet ik u». (Voor het gemak zal ik pasgenoemd werk van Dr. N. Adriani en mij over de Toradja's in het vervolg aanduiden met Toradjaboek, afgekort Tor.).

Lachen om Dieren.

Op een bizonder magische werking van praten en lachen bij de bewoners van Midden-Celebes moet ik hier nog de aandacht vestigen: Men mag namelijk niet tot dieren praten alsof ze menschen waren; men mag ook niet om hen lachen, want dan zou er storm ontstaan, of een watervloed, die huizen en dorpen verzwelgt. Van deze verhalen bestaan er vele in Midden-Celebes (Tor. I, 14—16). Voor plotseling opkomende stormen wist men altijd een misdrijf van dezen aard op te sporen: dan eens was het een knaap, die met een visschekop hetzelfde had gedaan wat men gewend was te doen met een gesneld menschenhoofd, waarom zijn makkertjes gegierd hadden van den lach; dan weer waren het twee schooljongens, die ieder een boomhagedis aan een touwtje hadden gebonden, en de diertjes daarna om het hardst hadden laten loopen, ze telkens met een stokje tikjes gevende, waarover de jeugd zich braaf vroolijk had gemaakt. Een andermaal hadden kinderen een millioenpoot op een stukje hout laten kruipen, en het diertje daarop de rivier laten afdrijven. Het laten rijden van een kat bovenop een hond moet ook eens storm hebben verwekt. Evenzoo het ophangen van alikruiken aan een boom. Dit laatste wordt algemeen in tijden van droogte gedaan om regen te provoceeren. Men weet ook dat het bespotten van een schildpad slechte gevolgen heeft gehad. (Over de middelen waardoor men een magischen tegenstroom meent te kunnen geven om dien welke den storm ontketend heeft te paralyseeren, spreken wij beneden.)

Wanneer wij onderzoek deden naar het verband dat men zich tusschen beide dacht, heette het steeds: «De goden toornen over zoo iets», zoodat men geneigd zou zijn dit verbod toe te schrijven aan betere gevoelens dezer menschen, waardoor zij het ongeoorloofd achten om hulpelooze dieren te bespotten en te belachen. Mr. Van Ossenbruggen heeft er echter reeds opmerkzaam op gemaakt, dat wanneer een natuurverschijnsel het gevolg van de eene of

andere handeling is, er steeds sprake is van magische werking. Welke kan deze zijn in het pas medegedeelde?

Wel zegt men in het algemeen dat geen dier uitgelachen mag worden, maar ik heb toch menigmaal tot een hond, een hoen, een buffel hooren spreken, en om deze dieren zien lachen, zonder dat iemand er iets van zeide. In de oude verhalen zijn het steeds niet anders dan katten, kikvorschen, visschen en palingen, die hevige natuurverschijnselen, vooral watervloed en slagregen te voorschijn roepen, als men tot hen praat of ze uitlacht. Nu zullen wij beneden gelegenheid hebben aan te toonen, dat genoemde beesten in nauw verband met regen en droogte worden gedacht. Gewoon praten zal geen bizondere werking te weeg brengen, maar wanneer de stem (de adem) speciaal op hen gericht wordt, dan ontstaat zulk een krachtig magische werking, dat een buitengewone uiting van hun regenwekkend vermogen daarvan het gevolg is. Toen langzamerhand de genoemde dieren niet meer speciaal als regenroepers of regenmakers werden erkend, strekte het verbod zich over alle dieren uit.

Het noemen van namen.

Een stellig uitgesproken woord, vooral wanneer het in toorn met harde stem is gezegd, heeft niet alleen nadeeligen invloed op het gemoed van den persoon wien het geldt, maar ook op diens gestel, en op het gestel van hem die het heeft uitgesproken. Daarom kan de magische werking van een eed niet anders te niet gedaan worden, dan door de magische tegenwerking van eene nadrukkelijke nietigverklaring (Tor. I, 173, 174). Door de tadea of schuldigverklaring van den vijand moet de laatste op magische wijze krachteloos worden gemaakt (Tor. I, 229). Een vervloeking kan magisch zoo sterk werken, dat de vervloekte sterft (Tor. II, 84). Wanneer de leden eener familie het oneens zijn of het huwelijk van een harer jongere leden zal doorgaan of niet, en zij daarover dus veel en hard spreken en twisten, dan zegt de Possoër, dat op dit huwelijk, als het doorgaat, geen zegen kan rusten (Tor. II, 15).

Algemeen is het verbod om van een begrafenis terugkeerende te twisten, luid te spreken. De leden van het gezin bevinden zich door het sterfgeval in meer of minder sterken taboe-toestand, en een verhoogde werking van de magische kracht der stem zou dus nadeelig voor hen kunnen zijn. Gedurende den zwaren rouw

(de drie eerste dagen na het overlijden) mag men zelfs geen oprisping, dus een bizondere wijze van adem uitlaten, toelaten (Onda'e).

(Terloops zij opgemerkt, dat de bewoners van Midden-Celebes geen bizondere beteekenis aan hoorbare oprispingen schijnen te hechten. In ons Toradjaboek is reeds medegedeeld (II, 172), dat iemand boven op een buffel rijdende geen boeren mag laten, omdat het dier daardoor ziek zou worden).

Wanneer kinderen begrafenisje willen spelen, wordt hun dit niet door de volwassenen verboden, maar zoodra een hunner over de vertooning lacht, of een der kinderen begint te huilen, dan wordt het hun verboden, want door 't lachen of huilen zou storm ontstaan.

In deze magische kracht van de stem moet het vrij algemeen in Midden-Celeles geldende adatvoorschrift zijn oorsprong hebben: dat indien iemand over een schuldvordering spreekt in een huis, waar de rouw nog niet voorbij is, hij zijn recht op het innen der schuld verliest. Dat kan wel op niets anders zien dan op de luide woorden, die gewoonlijk het gevolg zijn van het bespreken van een schuldzaak, en door deze luide woorden zouden de in taboe-toestand verkeerende rouwdragenden worden benadeeld. De schuld behoeft dus niet betaald te worden, als vergoeding voor het nadeel aan de rouwdragenden gedaan door de magische werking der harde woorden.

Wanneer men meent door een soort geest, *poentiana*, die uit een in het kraambed gestorven vrouw zou ontstaan, vervolgd te worden, kan men haar alleen door toover van de stem onschadelijk maken. Men moet dan zeggen: *Poentiana mate ana, mate barani, mate ngkasiala*, welke woorden eene vervloeking moeten weergeven, waarbij de *poentiana* wordt toegewenscht op verschillende wijzen te sterven (Lage).

Algemeen ook is de gewoonte om de dooden die men naar hun laatste rustplaats heeft gebracht, toe te spreken (Tor. II, 98). De bedoeling is zeker om de schadelijke werking van de krachten, welke het lichaam bij den dood hebben verlaten, onschadelijk te maken.

In Onda'e vertelde men mij eens het volgende: Als men 's nachts een papegaai over het dorp vliegende hoort schreeuwen, zegt men er iets overluid van, als: »Daar gaat een papegaai«. Men beweert dat de mannetjes-papegaaien 's nachts naar het

zeestrand vliegen om daar de wijfjes te bezoeken. Tegen den morgen zouden zij dan schreeuwende weer terugkeeren. Hoort men nu een papegaai op den terugweg, dan moet men hem weer toespreken. Liet men dit na, dan zou er in de woning boven welke men hem heeft gehoord spoedig iemand sterven. In dit geval moet dus de toover der stem het kwalijk werkende vogelgeluid te niet doen.

Wanneer de honden van een jager het wild achtervolgen, mag de man niet ophouden ze aan te moedigen met de daarvoor gebruikelijke interjectie: o e s i, o e s i. Hierbij kan niet de bedoeling zijn om de honden door het geluid op zichzelf aan te moedigen, want de jager zegt het gewoonlijk zacht voor zich heen. En wanneer het varken in de richting waarin de man staat wordt gedreven, en hij het dus opwacht, moet hij zich stil houden. Hoort hij aan het geblaf, dat de honden het wild tot staan hebben gebracht, dan snelt hij toe, voortdurend prevelende: houdt het vast, houdt het vast! Het is evenwel mogelijk, dat wij hierin niet den toover van de stem hebben te zien, maar alleen een analogische handeling, waarbij het wenschen en het gebeuren vereenzelvigd worden.

Een zaak waarvan veel afhangt, zou door het noemen er van bij den waren naam, mislukken. De stem, dien naam uitsprekende, kan dit niet onverschillig doen, legt veel nadruk op de zaak en bederft haar er mee. Daarom is het algemeen gebruik, dat als men gaat jagen, men dit niet ronduit zegt. Men gebruikt dan »rotan zoeken«, of »pinang plukken«, en dergelijke uitdrukkingen. Een jager toch bevindt zich door zijn voornemen in getaboeeerden toestand. Hij mag niet vooruit zeggen, dat hij een varken zal krijgen, want dan vangt hij juist niets.

Een andere opvatting heeft men van den regen bij zijn gewonen naam te noemen. Dit zou juist ten gevolge hebben, dat het gaat regenen. Men voelt hierin dus meer een roepen van den regen. In streken, waar door den ijzerhoudenden bodem veel onweders voorkomen, zooals in Pakambia, moet men den eigenlijken naam voor regen geheel en al vermijden. Men noemt hem daar »boombloesem« of »asch«. Wanneer wij spreken over de magische kracht die men zich denkt uit te gaan van boomen en planten, zullen wij zien, dat boombloesem in verband wordt gebracht met regen.

In Onda'e is men vooral bang voor regen die van den kant

van Wawo nTolo komt, de plek waar een der oudste dorpen van dezen stam heeft gestaan. Van een regenbui, die van dien kant komt mag men niets zeggen, anders zal zij in een storm ontaarden.

Een Possoër zal nimmer zeggen hoe een kind moet heeten, voordat het geboren is, want door het uitspreken van zijn naam zou het foetus nadeel ondervinden, in den moederschoot sterven. Men zou er waarschijnlijk niet op tegen hebben dien naam op te schrijven als men die kunst verstond. Aan de vrees voor het uitspreken van een naam moeten wij het toeschrijven, dat de Toradja zoo lang wacht met een naam aan zijn kind te geven. Zoolang het kind nog klein en zwak is, zal het de magie van het uitspreken van een bepaalden naam niet kunnen verdragen. Het wordt dus vooreerst met algemeene namen genoemd, die «ventje» en «meisje» beteekenen.

Een jong echtpaar verkeert in taboe-toestand, vooral tegenover de schoonouders, en daarom is het gevaarlijk de namen dier schoonouders uit te spreken. De gehuwden zouden zich daardoor eenig onheil op den hals halen. Evenwel zijn de gedachten hieromtrent verschillend, want bij de Moriërs ziet men in het pasgenoemde niets gevaarlijks. Daartegenover houden vooral de bewoners van Napoe er zich bizonder streng aan. Daar heeft op den dag van de huwelijkssluiting het volgende plaats: Wanneer het huwelijk formeel is gesloten doordat bruid en bruidegom gezamenlijk uit één mandje rijst eten, noemt een oud familielid der vrouw den naam van de grootmoeder der jonge vrouw, opdat haar man dien hoore ten einde hem in het dagelijksch leven te kunnen vermijden. Dadelijk daarop noemt een oud familielid van den man den naam van diens grootmoeder, opdat de jonge vrouw zich daarvoor in acht kunne nemen. Dan noemt de eerste weer den naam van den grootvader der jonge vrouw, en de ander repliceert met het uitspreken van dien van den grootvader van den pas gehuwden man. Zoo worden verder om beurten de namen van ooms en tantes der beide partijen genoemd. Het is daarbij of de toover, verwekt door het uitspreken van den naam van een familielid der vrouw, geparalyseerd moet worden door het noemen van den naam van een familielid van den man.

Wanneer iemand op reis is, of op jacht, of hij was ten oorlog uitgetrokken, moesten de thuisgeblevenen, inzonderheid de vrouw van den afwezige, verschillende dingen in acht nemen. Dit inachtnemen van een en ander gedurende de afwezigheid van

een persoon noemt men *morame*. Wij zullen op dit gebruik meermalen moeten terugkomen. Hier noem ik alleen het verbod om den naam van den afwezige uit te spreken. Hiervan toch zou zulk een toover uitgaan, dat de drager van den naam er krachteloos door zou worden.

Niezen.

Een andere vrijlating van lichaamswarmte heeft plaats bij het niezen. Het verwondert ons daarom niet, dat de bewoners van Midden-Celebes daaraan groote beteekenis hechten.

Als iemand in den slaap niest, is dit measa, onheilbrengend.

Men gelooft dat zoo iemand spoedig zal sterven. Waarschijnlijk stelt men zich voor, dat hij in zijn bewusteloozen toestand van zijn kracht heeft losgelaten, zonder in staat te zijn het magisch evenwicht te herstellen. In sommige streken van Midden-Celebes is het eenige middel om aan het noodlot te ontkomen: in een hakmes te bijten. Het zou mij te ver van het niezen afleiden, wanneer ik hier de magische beteekenis van het ijzer voor den Toradja wilde aantoonen. Ik moet dit tot later uitstellen, maar we mogen nu reeds aannemen, dat door het bijten in het ijzer het magisch evenwicht hersteld, d.i. de schadelijke werking van het niezen te niet gedaan wordt.

Tegenover het geloof, dat niezen in den slaap den niezer kwaad doet, staat de algemeen in Midden-Celebes heerschende overtuiging, dat een zieke die niest, beter zal worden. In Besoa zou men zelfs een zieke aan Spaansche peper laten ruiken: wanneer de kranke ten gevolge daarvan niest, zal hij beter worden; reageert hij er niet op, dan zal hij sterven. Met dit niezen doet de zieke de magische werking, die hem ziek heeft gemaakt, te niet. Animistisch gedacht zegt de Possoër: door het niezen bewijst de zieke dat zijn levenskracht, *tanoana*, is teruggekeerd. Sommigen gaan verder en zeggen: niest hij nog eens dan komt zij terug, en dan blijft hij leven. (In de Minahassa—Tomohon — vond ik het geloof, dat een- of driemaal niezen beterschap voorspelt; twee- of viermaal niezen den dood aankondigt, magische invloed van het even en oneven dus). Wanneer echter een zieke tegen het vallen van den avond herhaaldelijk niest, zal hij zeker sterven: het niezen op dezen tijd van den dag doet hem kwaad. Wij komen beneden hierop terug.

Menschen, die zieken oppassen, mogen niet niezen of huilen, anders zal de toestand van den zieke verergeren. De magisch slecht werkende invloed van niezen blijkt uit tal van voorschriften. Een er van hebben wij reeds aangetroffen in het eerste gedeelte van dit opstel, waar gezegd is dat men bij het halen van potaarde niet mag niezen om de goede eigenschappen dezer aarde niet te bederven door den toover die van het lichaam uitgaat.

Een groot moment bij de sluiting van een huwelijk onder de Bare'e-Toradja's is het uittellen van de stukken, waaruit de bruidschat bestaat. Een mat wordt daarvoor eerst netjes op den vloer gespreid, daarop weer legt men een inlandsch regenscherm. Nu maken de brengers van den bruidschap hun pakken los, en tellen plechtig de koopsom uit. Onder deze handeling mag niemand niezen, want dit zou het jonge paar veel schade doen. Geschiedt het toch, dan zou men een poos met het uittellen moeten ophouden, en sirih-pinang pruimen, om op deze wijze de kwade werking van het niezen te vernietigen.

In Napoe mag men gedurende den tijd eener huwelijksvoltrekking niet niezen, daar het bruidspaar daarvan nadeel zou ondervinden. Gebeurt dit iemand toch, dan moet hij m e t i n o e w o e i, zooals het heet, dit is: hij moet aan het bruidspaar een hakmes en een lap katoen geven, welke voorwerpen de kwade gevolgen moeten ontzenuwen. Niest een van het bruidspaar zelf, dan geeft hij of zij hetzelfde aan dengeen, die, naar de heerschende gewoonte, de kleeren van den jongen man in den morgen van den huwelijksdag naar de woning der bruid heeft gebracht.

Ook wanneer men in Posso alles gereed maakt voor het vieren van een feest in den dorpstempel, m o n t j o j o, mag men niet niezen. Door hunnen arbeid verkeeren de gereedmakers in een taboe-toestand; met niezen werkt de mensch schadelijk op dien toestand in, en de niezer zou zichzelf daardoor dooden.

Tijdens het opdreunen van de litanieën door de priesteres om hierdoor, zooals het heet, de weggeraakte levenskracht, t a n o a n a, terug te brengen, mag niet worden geniesd. (Voelt men het aankomen dat men moet niezen, dan slaat men zich tegen het voorhoofd.) Door dit niezen zou het leven van de priesteres, die door hare werkzaamheden in een bizonderen taboe-toestand is gebracht, verkort worden.

In bizondere omstandigheden, zooals bij het wegbrengen van een lijk, mag men niet niezen. Boven is opgemerkt, dat men

van niezen de voorstelling heeft, alsof daardoor de levenskracht, tanoana, van den mensch naar buiten treedt. Deze levenskracht zou dan door den doode in den Hades worden meegenomen, en de persoon in kwestie zou ten gevolge daarvan sterven. Met andere woorden weergegeven: de uitstraling van het lijk heeft door het niezen gelegenheid op den zich daardoor blootgevenden persoon schadelijk te werken.

In het dorp Wajoera (Poe'oe mBoto) vertelde men mij, dat wanneer twee lieden over den koop van een partij rijst, een buffel, een prauw of iets anders van belang onderhandelen, men de zaak voorloopig moet laten rusten, als een van beiden bij den aanvang der onderhandelingen niest, want anders moet een van beiden nadeel ondervinden, hetzij de niezer, door zich bloot te geven aan magische invloeden van buiten, hetzij de andere persoon, die de nadeelige inwerking van het niezen op zijn lichaam zal ondervinden.

Een algemeen in Midden-Celebes geldend verbod is, dat van te niezen, wanneer een of meer der huisgenooten op het punt staan een reis te ondernemen, op de jacht te gaan, of ten strijde te trekken. Hierdoor zullen de reizigers ziek worden, of hun zal eenig onheil overkomen: een hunner zal b.v. door een omvallenden boom verpletterd worden, men zal vallen, of zich verwonden. Na het bovenstaande behoeft dit geen uitlegging. Gebeurt het toch, dat iemand bij zulk een gelegenheid, waarbij men niet in zijn gewone doen is, niest, dan gaan allen eerst kalm zitten, en nemen een sirih-pinang-pruim. De pruimingrediënten en het doen alsof er niets is gebeurd of zal gebeuren, verlammen de magische werking van het niezen.

Op bovenstaanden regel is een uitzondering: De To Lampoe in het Loewoesche beweren, dat wanneer men zal vertrekken en eene vrouw niest, dit juist een gunstige beteekenis heeft. Men zal dan maken, dat men zoo spoedig mogelijk wegkomt, want men zal voorspoed hebben op reis. Een dergelijk geloof hebben de To Napoe, die beweren, dat als iemand op het punt staat van op de jacht te gaan, en eene vrouw niest in huis, hij zeker geluk zal hebben; »want, zegt hij, de vrouw stuurt mij er op uit«.

Een duidelijke verklaring van dit afwijkend geloof te geven is mij niet mogelijk, maar ik vermoed dat zij moet worden gezocht in de meening, welke reeds in ons Toradja-boek is medegedeeld (I, 249), dat het een gunstig teeken is, als men bij den

haard zittende niest, »want dan zal men (wanneer men op reis moet gaan) behouden terugkeeren«. Ik vermoed dat hierbij het haardvuur als kwaadwerende kracht wordt beschouwd. De vaste plaats nu van de vrouw is aan den kant van den haard, zoodat zij meermalen wordt aangeduid met to wiwi ndapoe, »die aan den rand van den haard is«. Uit deze omstandigheid kan het geloof zijn ontstaan, dat het niezen van eene vrouw geluk voorspelt.

Er is nog eene gelegenheid, waarbij niezen niet als iets gevaarlijks wordt aangemerkt, maar integendeel wordt beschouwd als een bewijs dat men lang zal leven. Onder vele stammen in Midden-Celebes namelijk bestaat het geloof, dat als iemand niest wanneer men zal gaan eten, of bezig is te eten, dit een teeken van een lang leven is. Het is mogelijk dat van de rijst ondersteld wordt, dat zij de schadelijke werking van het niezen te niet doet.

Naast dit geloof moet ik vermelden, dat men in Poe'oe mBoto aanneemt dat iemand die gedurende een maaltijd niest, juist spoedig zal sterven. Hij moet dan ophouden met eten, en eerst sirih-pinang kauwen, waarna hij zijn maaltijd kan voorzetten. Uit dergelijke gevallen ziet men, dat uit verschillende gebeurtenissen verschillende gevolgtrekkingen worden gemaakt. Zulke tegenstrijdige conclusies zullen wij telkens tegenkomen. In elk geval bewijzen zij, dat aan niezen magische kracht ten goede of ten kwade wordt toegeschreven.

In Palande wist men mij te vertellen, dat wanneer een lid van een reis- of jagersgezelschap op weg zijnde niest, dit eene aanwijzing is, dat men spoedig geluk op den tocht zal hebben. Hiermede is weer in strijd wat de Beneden-Tomoriër (Tinompo) gelooft, dat als men op weg is om sagoe te kloppen, of om iets anders te halen, en men niest op dezen tocht, men eerst naar huis terug moet gaan, want dat men toch niet datgene zou krijgen, waarvoor men is uitgegaan. Na een poosje thuis gezeten te hebben, en sirih-pinang gepruimd te hebben, kan men zijn geluk opnieuw gaan beproeven.

Een bizonderheid omtrent niezen vond ik in Boven Mori (Tomata). Daar vertelde men: Wanneer iemand niest, terwijl hij een slaapmat uitrolt, moet hij deze eerst dadelijk weer oprollen, daar hij anders buikpijn zou krijgen. Het verband tusschen beide is niet duidelijk.

Ten slotte nog een voorbeeld van de slechte werking van

niezen bij de To Napoe. Deze menschen deden vooral vroeger veel aan goudwasschen in de riviertjes van hun land. Bij dit werk nu was het ook streng verboden te niezen. Het gevolg daarvan zou zijn, dat het goud in het zand zou blijven steken, niet te voorschijn zou komen.

Het Niezen van kinderen.

Uit al het bovenstaande blijkt duidelijk, dat niezen een gevaarlijke zaak is. Dus mogen wij van te voren aannemen, dat het voor kleine kinderen in hooge mate gevaarlijk is, daar hun zwakke constitutie nog niet genoeg weerstand kan bieden aan allerlei magische invloeden. Inderdaad zien wij dat als een klein kind niest, de moeder of een familielid, dat er bij is, dadelijk een wensch gereed heeft, die wel geen andere bedoeling kan hebben dan door den magischen invloed der stem kwade invloeden krachteloos te maken.

Dadelijk valt ons daarbij op, dat de wenschen die worden uitgesproken, verschillen naar gelang de zon aan het rijzen of aan het dalen is. Van de Bare'e-Toradja's hebben wij in ons boek reeds eenige mededeelingen daarover gedaan (I, 249). Ik moet deze voor het verband der zaken even herhalen: Wanneer een kind gedurende den morgen niest, dus tijdens het rijzen der zon, is dit een goed teeken, en de moeder roept uit: Toewoe ntoe'a, »word oud«. In Napoe roept zij: »Nies, dat het (kind) hoe langer hoe grooter worde«. Hoe meer een kind tijdens het rijzen der zon niest, hoe langer het zal leven. Niest het kind echter op het midden van den dag, dan zal het niet oud worden.

Gevaarlijk wordt het niezen voor een kind, wanneer de zon aan het dalen is. Men onderstelt dat de levenskracht, tanoana, van het kind naar buiten treedt, en dat deze door de dalende zon naar den Hades wordt meegenomen. De uitroepen, die de moeder dan bij het niezen van haar kind doet, hebben alle ten doel om de levenskracht terug te roepen. Men hoort uitroepen als: Jawati jojo, »snijd haar (de tanoana) den pas af«. Of: Amo wajo, »kom hier schaduw« (amo is het lokwoord voor kippen). Of: Jawati oele ri ngojo, »houd de slang tegen in het ravijn« (met dit ravijn is misschien het gat bedoeld, waarin de zon ondergaat). Men biedt de tanoana eieren, rijst en moedermelk aan. In Palande roept men: »Houd de slang tegen, hier is moedermelk«. Al de genoemde zaken werken

paralyseerend op het kwaad, dat door niezen ontstaat, opdat het evenwicht hersteld worde. In Beneden Mori (Tinompo) spuwt degeen die het kind draagt of oppast, terwijl het niest, op den grond. Speeksel werkt ook verlammend, zooals wij beneden zullen zien.

Uit deze voorbeelden blijkt, dat het niezen gevaarlijk is voor kleine kinderen of niet, al naardat de zon aan het dalen of rijzen is. Boven zagen wij reeds dat dit ook het geval is met zieken: wanneer zij in den morgen niezen, zullen zij beter worden. Niezen in den middag, vooral tegen het vallen van den avond, brengt den dood. Ook bij gezonden is het niezen kort na het ontwaken een teeken van gezondheid en kracht. De levenskracht, tanoana, die gedurende den slaap er op uit is geweest, keert dan in het lichaam terug, zegt men. De Toradja ziet in het rijzen van de zon een meerder worden van kracht, in het dalen een minder worden: «de zonnewarmte vóór den middag is krachtig en desinfecteerend; die van den middag is niet krachtig genoeg meer om magische invloeden te vernietigen.

Weenen.

Wanneer een klein kind veel huilt, is dit measa, onheilbrengend.

De moeder van het kind of de kleine zelf zal spoedig sterven. Wanneer een zuigeling dan ook na veel huilen sterft, zegt men: Natoesa ngkalionja potoemanginja «zijn eigen huilen heeft het gedood». Gewoonlijk weet men hiertegen niets te doen. In Palande rolt men zulk een schreiend kind heen en weer, en waait het in het gezicht met den waaier, waarmee het vuur wordt aangewakkerd. Maar dit schijnt alleen een middel te zijn om het kind te kalmeeren, opdat het ophoude met huilen.

Wanneer iemand zonder eenige aanleiding tranen in de oogen krijgt, of hij gaat weenen, of hij doet dit in den slaap, dan is dit measa, onheilbrengend. Hij zelf of een bloedverwant zal dan spoedig sterven (Poe'oe mBoto, Boven Mori).

Wij merken hier weer hetzelfde op als hetgeen van niezen is gezegd: Het onbewust loslaten van de magische kracht van het lichaam, zooals bij kleine kinderen en in den slaap plaats heeft, is nadeelig voor de gezondheid. In de gevallen, waarin niezen verkeerd werkt, hebben ook tranen een slechten invloed. Zoo

mag men bij een zieke wakende niet weenen, daar dit de ziekte zou verergeren. De Besoaër drukt dit aldus uit: «Door bij een kranke te weenen vraagt men om zijn dood». In Besoa bestaat een verhaal, waarin het ontstaan van den dood aan weenen wordt toegeschreven. Men vertelt daar, evenals in andere deelen van Midden-Celebes, dat de menschen vroeger niet stierven, maar dat zij oud geworden, vervelden, en dan weer jong waren. Nu was er eens eene vrouw, die eenige kinderen had. Toen zij weer een kleine had gekregen, en zwak ter neer lag, waren de grootere kinderen zoo verontrust over dit ongewone verschijnsel, dat zij begonnen te schreien, en riepen: «Moeder, wat is er met u gebeurd?» Toen zeide de moeder: «Waarom huilt gij over mij? Nu zal ik moeten sterven, en gij, mijne nakomelingen, moet sterven. Door mijn dood zullen vele ziekten ontstaan». Toen stierf de vrouw, en dadelijk kwamen er allerlei ziekten die de menschen doodden.

Terwijl men aan het oogsten van de rijst is, mag niemand weenen, zegt de Poe'oe mBotoër, «want dan komt de djekoeli niet». Deze djekoeli is een vogeltje, waarmee men den korrel van de rijst vereenzelvigt. Met andere woorden dus: door weenen belet men dat de rijst veel en voedzaam wordt.

Aan een klein kind wordt verboden zijn tranen op te likken, want dan zal het ziek worden (Poe'oe mBoto).

Weenen is verboden terwijl men den bruidegom naar zijne bruid geleidt. En evenzoo wanneer men een aanvang maakt met het akkerwerk. Beide zijn gewichtige gebeurtenissen, waarbij men alles moet vermijden, wat een verkeerde uitwerking zou kunnen uitoefenen op de in taboe-toestand verkeerende lieden.

Het verbod om te niezen, wanneer men op reis zal gaan, vinden ook wij met betrekking tot weenen. In heel Possoland zorgt men, dat niemand bij een afscheid weene, want daardoor zou een der vertrekkenden onder weg overlijden, of men zou geenerlei geluk op den tocht hebben. Niets zou den reizigers gelukken, hoe zij ook hun best deden. Van de magische werking, welke van tranen uitgaat, die aan de reizigers schade doet en hen op weg vergezelt, weten de Possoërs niet meer. Wanneer men naar de reden van dit verbod vraagt, is het steeds: «Schreien voorspelt, dat men over de vertrekkenden zal weenen». In de Berglandschappen en in Mori is het met dit geloof juist zoo gesteld. In Tawaelia moet men in het bizonder oppassen, dat niet

26760

een der kinderen weent op het oogenblik, dat de vader heengaat om verwilderde buffels op te vangen, «want dan beweent het zijn vader, die door een buffel zal worden gestooten». Het vangen van verwilderde buffels is een gevaarlijk werk, waarbij men al zijn kracht en tegenwoordigheid van geest noodig heeft. De tranen van het kind zouden de kracht van den vader zoodanig beïnvloeden, dat de te vangen buffel gelegenheid zou hebben hem te stooten.

In Mori moet vooral een vrouw zorgen bij het afscheid niet te weenen, als een harer kinderen met den vader meegaat, want dan zal het kind op reis zijnde zeker sterven.

Is het weenen bij een zieke verboden, zoodra de laatste adem is uitgeblazen, moet men in schreien en weeklagen uitbarsten. Tot op het laatste oogenblik zijn de verzamelde familieleden van den kranke gewoon in hun doen: men praat over allerlei dagelijksche dingen. De verder afzittenden vragen nu en dan aan de bij den zieke wakenden, of «de adem al op is», en zoodra is dit niet het geval, of het rumoer begint. Konden tranen den zieke schaden, nu moeten ze juist dienen om de kwalijk werkende kracht van het lijk te niet te doen, opdat deze de overlevenden niet zal benadeelen.

In Onda'e mag zoodra het lijk in de kist gelegd is, geen kind meer huilen. Men zegt, dat hierdoor een of meer van degenen die op het lijk hebben gepast, zouden sterven. Huilt iemand toch, dan moet dadelijk een kip worden geslacht. Het bloed van dit hoen zal de magische uitstraling van de tranen, die de kwade werking van het lijk komen versterken, paralyseeren. In Beneden Mori (Tinompo) zegt men: Over een doode mag pas worden geweend, wanneer het kleine doodenfeest (m e t e w o e s o e) is afgeloopen.

Bij sommige lijken mag niet worden gehuild, b.v. bij het lijk van het eerste kind dat in een gezin sterft, en bij hen die aan pokken zijn overleden. De verklaring, die de menschen zelven er van geven is deze, dat door weenen meerdere kinderen uit dat gezin, en meerdere lieden aan pokken zullen sterven. Misschien stelt men zich de schadelijke werking die van genoemde lijken uitgaat, bizonder groot voor, zoodat men zich daaraan allerminst bloot mag geven, of die werking mag versterken door tranen.

Tranen als liefdesmiddel.

De magische werking van tranen openbaart zich nog als middel om liefde te wekken. In Boven Mori heb ik het volgende voorschrift gevonden: Men kijkt zoolang in het zonlicht, tot de oogen beginnen te tranen. Deze tranen vangt men op, bestrijkt daarmede een sirihvrucht, en biedt deze het meisje aan, welks liefde men wil winnen. Wanneer het meisje deze sirihvrucht gepruimd heeft, zal zij op den jongeling, wiens tranen zij in den mond gekregen heeft, verliefd worden.

In Beneden Mori vond ik hetzelfde, met dit kleine onderscheid, dat het niet meer dan negen druppels mogen zijn, die worden gebruikt, welke tranen op de eene of andere wijze op het lichaam van het meisje moeten worden gesmeerd.

Een algemeen in Midden-Celebes bekend middel om liefde op te wekken zijn de tranen van de zeekoe, doejoengi, djoedjoe, Halicore dujong. Deze dieren worden gevangen door de van vischvangst levende Badjo's, die hun tranen opvangen en aan de binnenlanders verkoopen. In Poe'oe mBoto smeert men wat van deze tranen aan het gras, dat de buffels eten. Men verwacht daarvan, dat deze dieren dan niet ver zullen afdwalen, maar dat zij telkens naar hun weideplaats zullen terugkeeren.

Ik herinner hier ook aan het voorbeeld van de magische kracht van tranen, dat ik in de inleiding tot het eerste deel van dit opstel heb medegedeeld: dat de Posoers zich namelijk voorstellen, dat het mannetje van den buidelbeer, koeskoes, Phalangista ursina, het wijfje zwanger maakt door het zoolang aan te staren, totdat de oogen van het wijfje beginnen te tranen, de tranen in haar buidel terecht komen en op deze wijze zwangerschap doen ontstaan.

Tranen zijn levenwekkend.

Hier moet ik ook vermelden, dat men aan tranen levenwekkende kracht toeschrijft. Wij vinden namelijk hier en daar verhalen, waarin verteld wordt, dat dooden herleven, nadat de tranen der levenden op hun lijk waren gevallen. Zoo bestaat er een verhaal van een kind, dat stierf, en door zijne ouders beweend werd. De ziel van dat kind werd getroffen door motregen, en daardoor herleefde het, waarna het naar huis terugkeerde. Die motregen waren de tranen der ouders.

Tranen en regen.

Wij vinden hier de verbinding van tranen en regen. «Regen in den morgen bestaat uit de tranen der overledenen», is een algemeen gezegde in Midden-Celebes. De zielen der afgestorvenen weenen dan over een hunner verwanten, die zal sterven. Men zegt in Poe'oe mBoto, dat wanneer het doodenfeest niet voor de overledenen wordt gevierd, dezen van ellende niet ophouden te weenen. Het regent dan voortdurend, zoodat men geen droogte krijgt, en de rijst mislukken moet. Hier zien wij reeds in een mooi voorbeeld, hoe hetgeen aan de dooden wordt gedaan, oorspronkelijk ten doel moet hebben gehad om de uitstraling van hun lijk te ontzenuwen. Beneden komen wij op deze zaak terug.

Regen werkt magisch even schadelijk als tranen. Wanneer men den bruidegom naar zijn bruid begeleidt, en men krijgt regen, dan moet men eerst naar huis terug, al ware het slechts voor een uur, want anders zou het niet lang duren of een van het jonge paar zou sterven, «zoodat de tranen (= regen) van de (overleden) grootouders niet zouden ophouden te vloeien». De regen wordt hier dus opgevat als een voorteeken van droefheid.

Als een troep strijders zich in de nabijheid van het vijandelijk land bevond, en het regende op den dag, waarop men den vijand zou overvallen, dan stelde men den strijd nog een dag uit, want anders zou men veel schade lijden, inplaats van voordeel krijgen. «Natuurlijk stelden wij dan een overval uit, zei een oud man te Singkona (Palande), want door den regen was de grond nat geworden, wij zouden dan licht uitglijden en vallen, en dan zou de vijand ons gemakkelijk kunnen dooden».

Heeft men zijn rijstveld aangelegd in een streek, waar buffels hun verzamelplaats hebben, dan moet men daar niet gaan werken, als het zwaar regent of onweert. Het gevolg daarvan zou zijn, dat de buffels telkens door de omheining van het veld heenbraken, en den aanplant vernielden (Onda'e). De regen maakt langs magischen weg het hout van de omheining krachteloos, zoodat dit geen weerstand kan bieden aan het geweld der buffels.

Een van de dingen, waarover de Possoërs zich steeds verbaasden, toen ik mijne woning bouwde, was dat wij met dit werk geregeld voortgingen, ook al regende het. Voorbijgangers bleven dan staan, en vroegen verwonderd: «Houdt ge niet op met bouwen?» Want de menschen in Midden-Celebes gelooven algemeen, dat de bewoners van een huis, waaraan gebouwd is

terwijl het regende, voortdurend met ziekte te kampen zullen hebben. De kwade invloed van den regen blijft dan aan het huis hangen. Om dezelfde reden roept de jager bij het vernemen van een gunstig vogelgeluid uit: «Hecht u (n.l. de gunstig werkende toover van de vogelstem) aan de knieholten van mijn honden, aan mijn speer» (opdat de honden hard zullen loopen, en de speer steeds zal treffen). En als hij een slecht vogelgeluid hoort, roept hij: «Hecht u aan de knieholten der honden en aan de speer van N. N.», een wensch aan het adres van een anderen hem bekenden jager, die daardoor geenerlei geluk zal hebben.

Door het werk te staken, onderstelt men, dat de kwade invloed van den regen zal afdrijven. In het algemeen houdt men korter of langer tijd met een werk op, als men voor magische invloeden vreest. Heeft men om de eene of andere reden toch even aan het huis doorgewerkt, dan kan men den schadelijk werkenden invloed van den regen te niet doen door het uiteinde van een rotan, waarmede men iets aan dat huis gebonden heeft, af te snijden en te verbranden. De reinigende invloed van het vuur heeft dan het kwaad uitgewischt.

Vooral tegen regen gepaard met zonneschijn moet men op zijn hoede zijn. Wij hebben in ons Toradja-boek reeds medegedeeld (I, 273), dat de Possoërs zulken regen oedja mbamba eo noemen, «regen, die een grap, een streek van de zon is», d.w.z. het zonlicht verdwijnt of vermindert er niet door, zoo als bij echten zwaren regen. Daar ter plaatse hebben wij opgemerkt, dat zulke regen levenskrachtig is. Zoo wordt de held uit de Possosche literatuur, Sese nTaola, herhaalde malen gedood, maar telkenmale weer opgewekt, wanneer regen gepaard met zonneschijn op hem neerdaalt. Ik vond sedert in Pebato nog een verhaal van twee kinderen, die zich op weg begaven naar het zielenland onder de aarde om hun overleden moeder te zoeken. Toen zij aan de spelonk kwamen, die de toegang tot den Hades is, lieten zij zich daarin naar beneden vallen. Zij vielen dood op den bodem, maar niet lang daarna kwam er regen gepaard met zonneschijn, en toen die de lijken der kinderen bevochtigde, herleefden zij.

Overigens wordt regen, die met zonneschijn gepaard gaat als magisch zeer gevaarlijk beschouwd. Kinderen worden dan dadelijk in huis geroepen, want zij zouden er koorts van krijgen. Op weg zijnde en geen gelegenheid hebbende om voor zulken regen

te schuilen, steekt men een boomblad onder den hoofddoek, liefst het blad van een tongko-boom. Dat men juist dezen boom er voor neemt, zal wel in verband staan met den naam, die »belooning, vergelding« beteekent. Tongko was ook de titel dien de landsheeren van Loewoe en Mori eertijds aan hunne vertegenwoordigers onder hun Toradja-vasallen gaven. Op de beteekenis van boomen als opvangers van tooverkracht, waarop Mr. Van Ossenbruggen reeds in zijn »Het primitieve Denken« heeft gewezen, komen wij later terug. Hier is het voldoende er even aan te herinneren, dat het boomblad de door den regen losgelaten magische kracht moet opvangen. Kan men zulk een boomblad niet machtig worden, dan slaat men zich met de vlakke hand boven op het hoofd, waarbij men zijn tanoana toeroept: »Ga niet weg«. Men maakt zich hierdoor innerlijk krachtig, »gefasst«, om kwade invloeden te weerstaan.

Vooral wanneer bij deze soort regen nog een regenboog zichtbaar is, is de ontwikkelde invloed heel gevaarlijk. De vrouw van een hoofd zal dan in het kraambed sterven, of er zal iemand doodgehakt worden (Pebato). Regen op den middag wordt ook als gevaarlijk aangemerkt (Boven Mori).

Wanneer regen en zonneschijn elkaar telkens afwisselen, komt er ziekte, zegt men. Dit geloof is door de ervaring zeker bevestigd, want zulke losse buien afgewisseld met zonneschijn komen het meest voor in de kentering, wanneer de natte moeson in de droge zal overgaan en andersom, een tijd die als ongezond bekend staat.

Speeksel.

Het kan ons niet verwonderen, dat ook speeksel als magisch krachtig wordt beschouwd. Wij zullen hiervan slechts enkele voorbeelden noemen, en voor het overige, om herhalingen te voorkomen, naar de mededeelingen omtrent speeksel verwijzen, die men verspreid in dit opstel zal vinden.

Dat de kracht van speeksel wordt aangewend om de losgekomen invloed van niezen te paralyseeren, hebben wij reeds gezien. De schadelijk werkende kracht, die van vogelgeschreeuw uitgaat, wordt gewoonlijk ook met speeksel ontzenuwd. In het Possosche spuwt de reiziger, die onderweg ongunstig werkende vogelgeluiden hoort, achter zich op den weg, opdat het door deze geluiden ontstane boei of magisch kwaad hem niet volge. Soms ook

spuwt hij eerst op een boomblad en werpt dit daarna achter zich. Het boomblad doet ons natuurlijk weer denken aan de kwaadopvangende eigenschap van boomen.

In Onda'e spreekt men niet alleen het lijk, dat men naar zijn laatste rustplaats heeft gebracht, toe, maar men spuwt er ook bij en zegt: «Spreek ons niet aan». Hier dient het speeksel dus om de van het lijk uitgaande magische kracht te niet te doen. Het «spreken» van een lijk (de ziel er van) heeft het vermogen om duizeligheid bij den aangesprokene te veroorzaken. Wanneer men nu maar weet, wie de overledene is, die «aangesproken» heeft, dan kan men door het noemen van zijn naam de duizeligheid cureeren. De wijze waarop men dien naam te weten tracht te komen is in ons Toradjaboek meegedeeld (II, 110).

In pas genoemd werk is ook verteld, hoe de weerwolf zijn slachtoffer dat hij gedood en in stukken gehouwen heeft, door middel van likken (speeksel) weer heel en levend maakt (Tor. I, 256). Een slapend been maakt men weer normaal door het met speeksel in te wrijven (Tor. I, 404). Wanneer de moeder voor de eerste maal met haar kind uit huis naar het water gaat, spuwt zij links en rechts om alle magische invloeden, die het kind zouden kunnen deren, krachteloos te maken (Tor. II, 63). In het voedsel van een pas gekochten hond spuwt men, opdat deze niet aan zijn vorigen meester zal denken, maar zijn nieuwen heer zal volgen (Tor. II, 180). In Pebato trapt de voorgangster bij den rijstoogst, wanneer zij zich naar den akker begeeft, op een gat in den weg, waarin een ander gespuwd heeft, zeker niet anders dan met de bedoeling om alle magische invloeden (b o e i) [1], die de vrouw zouden kunnen volgen, en die haar of de te oogsten rijst schade zouden kunnen doen, te ontzenuwen (Tor. II, 275). Wij herinneren hier ook aan de algemeen in Midden-Celebes gebruikelijke heelwijze van het m o s o e p a of bespuwen van een ziek lichaamsdeel, met de bedoeling om door

[1] Het woord b o e i is, zooveel ik weet, niet in anderen zin gebruikelijk in de Bare'e-taal, dan hier is opgegeven. Het Ampana'sch dialect dezer taal heeft n g a n g a b o e i syn. met Bar. s o e l e, of n g a n g a n t j o e l e „hart". In het Mongondowsch is b o e i „terugkeeren;" dit wordt in het Sangireesch door s o e l e uitgedrukt. Het is dus mogelijk, dat in b o e i het denkbeeld „wederkeer, terugwerking, noodzakelijk gevolg" ligt opgesloten, tenzij men het woord wil gelijk stellen met Bar. w o e i „blazen van den wind" en er dus de gedachte aan een luchtstroom in wil vinden.

N. ADRIANI.

dit speeksel (nog versterkt door sirih-pinang, curcuma, gemberwortel en andere kruiden) de magische inwerking van eenig kwaad, waardoor de pijn is ontstaan, te paralyseeren (Tor. I, 403—406).

De Kailiër in het Paloedal zal zijn geweer, voordat hij dit afschiet, even met wat speeksel besmeeren, ten einde het doel te kunnen treffen. Met het speeksel verlamt hij allen magischen invloed, die zijn geweer zou beletten raak te schieten. Met zwaard en hakmes doet hij vaak evenzoo.

Onder deze categorie van verschijnselen behoort het volgende: Wanneer een Bare'e-Toradja, een Bergbewoner of Moriër mededeelt, dat iemand gewond is of ergens pijn heeft, dan bevochtigt hij den top van den vinger eerst met speeksel, voordat hij op zijn eigen lichaam de bedoelde plek aanwijst. De bedoeling kan wel niet anders zijn, dan om mogelijke schade bij het aanwijzen te paralyseeren.

Ook het speeksel van dieren is geneeskrachtig. In Pebato laten menschen met een opgezetten buik zich door een buffel likken, en smeren op het lichaamsdeel kwijl van het dier. Speeksel van een kip acht men algemeen heilzaam werkend tegen den beet van een duizendpoot. Zeker ook met het oog op het speeksel is het, wanneer de To Lampoe den snavel van een kip een weinig afschrapt, en dit schrapsel op den steek van een giftige spin, m b o t e b a genaamd appliceert.

Het spuwen op den haard is in de heele Possostreek verboden. Het gevolg daarvan zou zijn, dat de tanden en kiezen van den spuwer door de worm worden aangetast, welk euvel in verband wordt gebracht met de wurmen, die in de asch van den haard leven. Het kwaad moet naar de voorstelling ontstaan uit de gevaarlijke invloeden verwekkende combinatie van speeksel en asch (vuur).

Dat zweet als magisch krachtig wordt beschouwd, blijkt ook hieruit, dat men voorzichtig is met gedragen kleedingstukken, voorwerpen dus waarin zweet is getrokken. In geen geval mogen ze worden verbrand.

Faeces, winden en urine.

Heb ik tot nu toe het geloof der bewoners van Midden-Celebes besproken met betrekking tot magische uitstraling welke uit de openingen van het hoofd te voorschijn treedt, thans zal ik minder

oorbare, maar daarom voor de kennis van het denken van den primitieven mensch niet minder belangrijke dingen moeten mededeelen. Het zal ons namelijk duidelijk worden, dat de primitieve mensch zich voorstelt, dat bij het defaeceeren en urineeren magische kracht uit het menschelijk lichaam vrij wordt, die òf nadeelig voor den verrichter der handeling zelf is, òf verkeerd op de omgeving werkt door krachten te ontzenuwen. Ik zal de verschillende uitingen van dit geloof achtereenvolgens mededeelen, en er slechts hier en daar een enkele opmerking aan toevoegen. Faeces, winden en urine zullen wij hier te zamen nemen, daar zij in magische beteekenis onderling niet verschillen, zoodat meermalen in dezelfde omstandigheden zoowel zijn gevoeg doen, als winden laten en urineeren verboden zijn.

W a n n e e r e e n k l e i n k i n d z i j n e i g e n f a e c e s e e t , i s d i t m e a s a , o n h e i l b r e n g e n d.

Het kind zal hiermede zijn eigen leven verkorten, het zal spoedig sterven. Even algemeen als dit geloof in Midden-Celebes is, even universeel is het middel dat wordt aangewend om het dreigende onheil af te wenden: De moeder brengt haar kind naar een buurvrouw, en verkoopt het aan deze voor een sirihblad, een duit, een maïsklos, of een stuk brandhout. Dit laatste komt verreweg het meeste voor, en wij zullen daarin wel niet anders hebben te zien, dan den boom, die de schadelijke magie, welke het faeces eten heeft doen ontstaan, opvangt. De andere genoemde voorwerpen kennen wij reeds om haar desinfekteerende kracht op magische invloeden.

De bedoeling der handeling is duidelijk: een ander dan de eigen moeder, die te nauw met het kind verbonden is, moet het kwaad te niet doen. Na verloop van enkele uren gaat de moeder haar kind weer terughalen.

Eenigszins anders gaat het toe in het kleine landschapje Tawaelia, waar het kind niet »verkocht« wordt, maar waar de eigen moeder aan de buurvrouw, aan wie zij het kind voor enkele uren heeft gebracht, een hakmes, een ei en een kip geeft, wanneer zij haar kind komt terughalen. Het zijn ook hier weer zaken, waaraan groote magische kracht wordt toegeschreven.

F a e c e s a l s g e n e e s m i d d e l.

Het eten van faeces is dus magisch nadeelig voor het kind: de eigen kracht wordt door den met de faeces losgelaten invloed

verzwakt. Wanneer dus in een mensch een verkeerde kracht woont, waarvan het juist heel wenschelijk is, dat zij vernietigd worde, dan moet men zoo iemand faeces toedienen. Dit beginsel zien wij dan ook algemeen in toepassing gebracht bij weerwolven: Kinderen van als weerwolf gedoode menschen, ook personen die zelven van dit kwaad werden verdacht, liet (laat?) men zonder dat zij het wisten, met het een of ander voedsel vermengde faeces van zichzelven eten, om hen van hun weerwolverij te genezen, dit is: de kwade neiging van hun innerlijk (om hun medemenschen langs magischen weg te dooden) te niet te doen.

Dit beginsel vindt men ook toegepast in Besoa. Daar wordt een kind dat van zijn faeces eet, met die uitwerpselen in het aangezicht gesmeerd.

Zoo is een algemeen in Midden-Celebes toegepast middel tegen asthma, dat men den patiënt zonder dat hij het merkt, wat kattendrek laat eten. In het snorren van de kat hoort men het hijgen en rochelen van een asthma-lijder, en nu zullen de faeces van dit dier het kwaad in den patient, dat dezen naar adem doet snakken, vernietigen. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat asthma-lijders in Midden-Celebes nogal eens voorkomen.

Van Beneden Mori (Tinompo) vertelde men mij, dat als men zich met een bijl verwondt, men wat kippendrek moet eten, en ook een weinig hiervan op de wond moet smeren, anders zal zij niet spoedig genezen, en loopt men gevaar, dat zij zal ontaarden in een vuile, zwaar etterende plek.

In Boven Mori wrijft men den steek van een wesp met drek van een haan in; als die haan zal hebben gekraaid, zal de pijn over zijn (Tomata). De To Lampoe genezen kleine verzweringen aan het ooglid met kippedrek. Een hond, die van alles steelt, geeft men kippedrek door zijn voedsel gemengd te eten om hem zijne kwade gewoonte af te leeren. In Napoe wordt kippedrek ook aangewend tegen tand- en kiespijn. De magische kracht van kippedrek blijkt vooral uit het verbod om een mand waarin 's avonds kippen worden opgeborgen, of een waarin de kip eieren legt, in stroomend water te wasschen, want dan zal er storm en onweder komen.

Ook buffels, die zich verwond hebben, behandelt men algemeen in Midden-Celebes door op de wond wat van hun eigen uitwerpselen te smeren. Men verbrandt buffeldrek en bestrooit met de asch er van leelijke wonden bij den mensch. Met geitedrek

behandelt men een veel voorkomende oogontsteking (granulatie van de oogleden). Als men hiervoor vier keutels gebruikt, zegt men, zal deze ziekte in vier jaar niet meer terugkomen (Boven Mori, Tomata). Met geitedrek wordt ook het rijstgewas behandeld, opdat de korrel bij het stampen niet zal breken.

Van een zeer onsmakelijke wijze om een meisje op zich verliefd te doen worden, hoorde ik in Onda'e. Om de Toradja's in hun gedachtengang te leeren kennen, moet zij hier toch worden medegedeeld. Om het gewenschte doel te bereiken schrapt de jongeling zich wat vuil van de huid, en werkt dit in een vrucht van de lakaosoe. (Dit is een in het wild groeiende plant met harde vruchtjes, die veel overeenkomst hebben met die van Coix lacryma). Dan slikt hij deze vrucht door, en zoekt haar later weer terug in zijne faeces. Vervolgens haalt hij het in die vrucht besloten lichaamsvuil er uit, en tracht dit het meisje zijner keuze te doen eten, b.v. te zamen met sirih, die hij haar aanbiedt. Gelukt hem dit, dan zal het meisje verliefd op hem raken. (Verg. Primitief Denken, blz. 206).

Urine als geneesmiddel.

Ook urine wordt meermalen als geneesmiddel aangewend. In Pebato, Beneden Mori en Onda'e drinken koortslijders wel urine, waarbij wij misschien verband hebben te zoeken tusschen de warmte van de urine, en de koortshitte van den lijder. Ook acht men urine heilzaam voor menschen, die veel lijden aan spleten in de handpalmen en aan de voetzolen, in het Maleisch belah genoemd, een gevolg van Framboesia Indica. Ook wordt het drinken van urine aangeraden voor lijders aan longtering. Aan zwaar zieken geeft men in Pebato ook wel de afscheidsels, door den Possoer urine genoemd, van den millioenpoot.

In Boven Mori (Tomata) geeft men aan iemand, die met zijne gezondheid sukkelt, den raad om in een riviertje te urineeren, en dan benedenstrooms van dat water te drinken. In Napoe wascht iemand een wond, die hij op het lichaam heeft gekregen, met eigen urine. Elders spoelt men zich den mond met urine om te voorkomen, dat de tanden spoedig zullen uitvallen (Beneden Mori, Tinompo).

Een algemeen in Midden-Celebes bestaand geloof is, dat wanneer een man de vagina van een vrouw te zien krijgt, hij daarvan een puistje op het ooglid zal krijgen. Hetzelfde gebeurt bij eene

vrouw, als zij toevallig het geslachtsdeel van een man ziet. Het eenige middel tegen dit euvel is, dat de man wat urine aan een vrouw, een vrouw wat urine aan een man vraagt, en zich daarmede het ooglid wascht.

Wanneer defaecceeren, winden laten en urineeren gevaarlijk is.

Als een volwassene in den slaap zijn mat nat maakt, is dit measa, onheilbrengend.

Dit wordt in geheel Midden-Celebes geloofd. Het behoeft iemand niet eens in werkelijkheid te overkomen; als hij droomt dat hij urineert, is dit reeds measa. Er zal dan spoedig een doode in de familie komen. Als het een gehuwde is, wien dit overkomt, zal zijne vrouw komen te overlijden (ingeval de vrouw dit ongeval overkomt, zal haar man sterven). Hiervoor is het tegenmiddel spoedig geleverd: de vrouw (of de man) heeft eenvoudig ook op haar mat te wateren, en het onheil is afgewend. De verklaring van dit geloof ligt voor de hand: door het onbewust urineeren in den slaap wordt er meer magische kracht losgelaten dan ingeval men met bewustheid watert, omdat men zichzelf dan in bedwang heeft. De kracht van de in onbewustheid losgelaten urine is sterk genoeg om anderen, in casu de wederhelft van den urineerende, schadelijk te beïnvloeden. Door hetzelfde te doen geeft de andere partij om het zoo eens uit te drukken: tegenstroom, en het kwaad is te niet gedaan.

Dit tegenmiddel is natuurlijk niet in toepassing te brengen, waar zulk een geval een ongehuwde is overkomen. Het is dan niet uit te maken op wien van de familie de magische urine schadelijk zal inwerken, en er is dus geen magische tegenstroom te geven. Het eenige is dan om de middelen aan te wenden, die ook gebruikt worden om droomen krachteloos te maken: Zonder iemand iets te zeggen staat men 's morgens vroeg op, gaat naar den haard, en werpt wat asch door den vloer, «opdat de asch den doode wegbrenge;» beter uitgedrukt: opdat de asch den schadelijk werkenden invloed der geloosde urine krachteloos make. (Op de magische kracht van asch komen wij in dit opstel nog meermalen terug.) Of men spoelt zich den mond eenvoudig met water om de boei, het «kwade», van zich af te doen. Of men laat die boei afdrijven. Daartoe maakt de droomer een klein vaartuigje, legt daarin een lap van een gedragen kleeding-

stuk, en spuwt er op; verder trekt men zich een haar uit het hoofd, windt dit om een stukje hout, en legt het bij den lap katoen (of foeja). Zoo brengt men het prauwtje naar de rivier, en laat het daar afdrijven.

Wanneer een kind voortdurend zijn slaapmat nat maakt, is dit measa, onheilbrengend.

Het kind zal daardoor gauw sterven, of anders zijne moeder. Om dit gevaar van het kind af te nemen, (de Bare'e-Toradja noemt het kepanasa), wordt algemeen in Midden-Celebes het volgende middel gebruikt: Men laat den kleine in een boompje klimmen. Men neemt daarvoor een welonti-boom (in het Napoesch belante). Waarom juist deze boom gekozen wordt, is mij niet duidelijk geworden; waarschijnlijk hebben wij de oplossing weer in den naam er van te zoeken. Is het kind er in geklommen, dan hakt men het boompje onder hem door, zoodat de kleine met den afgekapten stam naar beneden valt. Bij de To Lampoe hoorde ik de volgende toelichting: «Even vlug als het doorgehakte boompje ter aarde valt, even snel zal het kind zijn verkeerde gewoonte nalaten».

Den oorsprong van dit gebruik zullen wij wel hebben te zoeken in het magische opvangend vermogen van boomen. Het kwaad, de boei zooals de Possoërs het uitdrukken, wordt met den boom weggeworpen. De lieden van Tawaelia richten een boomtak in de rivier op, waarin zij het kind laten klimmen. Nadat deze tak onder den kleine is doorgehakt, laat men hem met den stroom afdrijven.

Naast dit universeele middel worden nog andere aangewend om het kind van zijn kwaad te ontdoen: In het dorp Tindoli wascht men het met water, dat zich in bamboe en sommige lianen bevindt. Dit water is «stilstaand», het tegenovergestelde van «stroomend». We hebben hierin dus alleen een analogie-handeling te zien: de stroomende urine moet veranderd worden in stilstaande.

Te Tentena nam men met dezelfde bedoeling de eieren van de bombeoe, groot soort sprinkhaan. Op deze eieren spoog men zesmaal, en vervolgens wreef men er zesmaal mede over de schaamdeelen van het kind. Het is mij niet mogen gelukken om een verklaring te vinden, waarom men juist de eieren van dezen sprinkhaan neemt. (Zie Primitief Denken § 35 enz. s. v. sprinkhaan).

Te Malitoe in Pebato werd beweerd, dat men een kind dat veel in den slaap urineert, het water moest laten drinken, waarin gasten zich voor en na den maaltijd de handen hadden gewasschen. Welke gedachtengang bij de bepaling van dit middel heeft voorgezeten kan ik niet zeggen. Misschien dat de magische kracht van nagels (waarover beneden) door het water in het kind wordt overgebracht. Dat juist het waschwater van gasten wordt genomen, moet misschien hieraan worden toegeschreven, dat aan gasten (vreemdelingen) gewoonlijk een schadelijk werkende invloed op de huisgenooten wordt toegeschreven. Dezen schadelijk werkenden invloed laat men nu inwerken op iets dat men verwijderd, opgelost, vernietigd wil hebben.

Te Sanio, eveneens in Pebato, laat men het kind in het weeke, van den bast ontdane merg van rotan slapen. Vermoedelijk moet dit merg een opdrogende uitwerking hebben. In Beneden Mori (Tinompo) laat men een klein soort kreeft met zijn schaar in de voorhuid van het kind knijpen. Ik kan hierin niet anders zien dan een poging om de uretra magisch af te sluiten.

Weer een ander middel wordt in Napoe toegepast. Daar neemt de moeder van de wurmen, die in de asch van den haard leven, en bestrijkt het kind daarmede van de voetzolen opwaarts tot aan den navel. Zij doet dit dikwijls reeds bij haar kind, als het nog een zuigeling is om te voorkomen, dat het groot geworden in den slaap zal urineeren.

Het spreekt van zelf, dat winden laten evenzeer beschouwd wordt als het vrijlaten van magische kracht uit het lichaam, als zijn gevoeg doen en urineeren. In vele gevallen, waarin niezen en weenen verboden zijn, werken ook de pas genoemde drie zaken schadelijk.

Over den pot sprekende hebben wij reeds gezien, dat men geen winden mag laten bij het halen van klei, daar deze hierdoor onbruikbaar zou worden. De haard in de huizen in Midden-Celebes bestaat uit een in den vloer aangebrachten bak, die met aarde wordt gevuld, waarop dan het vuur wordt aangemaakt. Terwijl men nu de aarde voor den haard aandraagt, mag men geen winden laten. Dit zou die aarde zoodanig beinvloeden, dat zij later niet meer in staat zou zijn om het daarop aangemaakte vuur tegen te houden en het huis zou verbranden.

Bij het geleiden van den bruidegom naar zijne bruid mag men geen winden laten. De magische invloed daardoor ontstaan

zal bewerken, dat de bruidegom, of de kinderen die hij zal krijgen, spoedig zullen sterven. Gebeurt het in Napoe dat iemand gedurende de huwelijkssluiting een wind laat, dan heeft hetzelfde metinoewoei plaats, dat ik bij het niezen heb beschreven.

Wanneer men op reis gaat, of eenige onderneming begint, is winden laten verboden, en mag men niet urineeren. Men moet als het gebeurt, rustig bij elkaar gaan zitten, en sirih-pinang pruimen, of zoo het kan, een nacht er overeen laten gaan. Ging men op jacht, als iemand een wind had gelaten, men zou geen geluk hebben: een der jagers zou door een gemsbuffel gestooten worden, of een zwijn zou een hunner verwonden. Ging men palmwijn halen, de tapper zou alle kans loopen om uit den boom te vallen. Ging men goud wasschen (in de Berglandschappen), men zou geen goud vinden, of een der wasschers zou zich in het been hakken.

Vooral bij de verschillende werkzaamheden op den akker kan de op genoemde wijze losgelaten kracht schadelijk werken. Als men zijn akker zal beplanten heeft er bij de Bare'e-Toradja's aan den vooravond van den dag waarop dit zal gebeuren, een feestje plaats (molanggo), waarbij sagoe een voorgeschreven gerecht is, althans bij verscheidene stammen. Degeen nu, die de bamboekokers met sagoe vult om ze daarin bij het vuur te zetten, mag bij dit werk niet praten of winden laten, anders zullen de kokers nooit vol worden.

De To Lampoe in het Loewoesche zeggen, dat men den eersten dag van den oogst geen winden mag laten, want dat dan het aantal bossen rijst, dat men dagelijks gewend is te snijden, nimmer zal worden verkregen, hoe men ook zijn best daartoe doet. Ook hier zien wij dus, dat het winden laten de kracht van den mensch beïnvloedt. In Beneden Mori zegt men, dat bij het begin van den oogst niemand mag urineeren, voor dat er tien kleine bossen rijst zijn gesneden.

Zijn gevoeg doen op den akker, of daar urineeren, terwijl men aan het oogsten is, is verboden. Dit zou de rijst kwaad doen. Alleen in het dorp Sanio (Pebato) vond ik de meening, dat de persoon die op de stoppels van een rijstveld, waar men aan het oogsten is, urineert, daarvan ziek wordt. Alleen de voorgangster bij den oogst kan den schuldige genezen. Zij die oogsten, mogen zich gedurende dit werk wel verwijderen om hunne behoeften te doen, maar daarna mogen zij op dien dag

niet meer met rijstsnijden voortgaan, anders zouden zij de hoeveelheid rijst, die op den akker aanwezig is, doen verminderen. De voorgangster bij den oogst mag zich in geen geval verwijderen. Zij mag alleen haar behoefte doen, als het werk tegen den avond op den akker wordt gestaakt. Reeds bij het zoeken van de bladeren, takjes en wortels, die tusschen de rijst worden gelegd om haar voor allerlei kwade invloeden te beveiligen (zie Tor. II, 270—272), mag men zijn gevoeg niet doen, want daardoor zou de medicijn krachteloos worden.

De schadelijke invloed van faeces op het geplante blijkt ook nog uit het volgende verhaal: In den ouden tijd hadden de inwoners van Wawo nTolo, een der oudste dorpen van Onda'e, volop maïs. Ieder jaar gelukte de maïsoogst prachtig. Toen werden die menschen overmoedig, en in plaats van zich de billen af te vegen met een maïsvrucht, waarvan de pitten al waren afgehaald (gegeten), reinigde men zich met een volle maïsvrucht. Toen werden de goden boos, en zij lieten geen maïs meer in dat land groeien tot op den huidigen dag. De magische werking van de faeces op de maïs was zoo fataal, dat zij alle groeikracht van de vrucht doodde.

Wanneer in Besoa de rijstoogst zal beginnen, zijn de voorgangster van dit werk en hare helpsters in de tuinhut verzameld. Van hier uit gaat de eerste alleen aan den arbeid, en gedurende dien tijd mag geen der helpsters haar behoefte doen of urineeren, totdat de zon over haar hoogtepunt heen is. Hier zal dus de dalende zon den schadelijk werkenden invloed meenemen, zooals men zegt. Misschien juister: de afnemende warmte van de zon kan niet genoeg kracht meer ontwikkelen om de uit het lichaam vrij gekomen magische kracht werkzaam te maken.

In Napoe wil men in elk geval niet, dat op den akker wordt gedefaeceerd. Men zegt dat daardoor, wanneer de rijst rijp is, veel rijstdiefjes op het veld de vrucht zullen komen opeten. (De Bare'e-Toradja ziet in het defaeceeren op den akker geen kwaad. Alleen wanneer de vrucht van de rijst begint uit te komen, mag iemand, die al van de nieuwe rijst van een ander veld heeft gegeten, zijn gevoeg daar niet meer doen of urineeren). Doet nu iemand in Napoe toch zijn behoefte op den akker, dan is het voldoende dat die persoon zijn daad aan den eigenaar van het veld bekent. Doet hij dit niet, en vindt de landman menschelijke uitwerpselen tusschen zijn rijst, dan heeft hij het recht

om met een kasimpo-stengel in die uitwerpselen te steken. Het gevolg daarvan zal zijn, dat de endeldarm van den dader hem uit de aarsopening zakt.

Terwijl de priester in Napoe een zieke cureert met zijn litanieën, mag de patiënt geen winden laten, want dan gaan de helpende geesten weg (lees: dan wordt de genezende kracht van den priester machteloos gemaakt). Wanneer het gebeurt, dat een kind op een talisman, dien men gewoon was in den oorlog te dragen, urineerde, zou daaraan alle kracht worden ontnomen, en het gevolg hiervan zou zijn, dat de drager door den vijand werd gedood (Boven Mori, Napoe). In Poe'oe mBoto zal men zulk een talisman dragende, dezen eerst afleggen, wanneer men zijn gevoeg gaat doen of urineeren, mede omdat anders de kracht er van zou verdwijnen. (Wij hebben iets dergelijks reeds ontmoet in het eerste gedeelte van dit opstel, waar gezegd is dat men ook niet zijn behoefte mag doen, terwijl men een aarden kookpot draagt.)

Een wijziging van dit geloof vinden wij in andere streken (Wingke mPoso, Pebato), waar het lieden met een talisman alleen verboden is in stroomend water te urineeren. Wij hebben vroeger al gewezen op de schadelijke combinatie van warme urine en koud water. Waarschijnlijk ook uit vrees voor deze combinatie zullen mannen en vrouwen in Besoa niet in stroomend water urineeren (iets wat in andere deelen van Midden-Celebes niet als gevaarlijk wordt beschouwd). Bij vrouwen zou in dat geval de poentiana-geest de vagina binnendringen, en bij mannen zou deze geest de testes vasthouden. Te Tomata (Boven Mori) hoorde ik nog vertellen, dat men niet in stroomend water zijn gevoeg mag doen, want dat anders de rijst in de schuur spoedig opgebruikt zal zijn. Hier wordt dus verband gezocht tusschen de rijst in de schuur en de faeces uit die rijst ontstaan.

Nog meerdere voorbeelden uit het volksgeloof in Midden-Celebes bewijzen de magisch schadelijke werking, welke aan urineeren wordt toegeschreven: Het vangen van visch met het bedwelmende sap van kamande-zaden kennen ook de bewoners van Midden-Celebes. Als men dit gaat doen, mag men niet in het vischwater urineeren, want daardoor zou de bedwelmende kracht van het sap vernietigd worden.

In Boven Mori wordt gezegd, dat men niet tegen een arènboom moet urineeren, want dat hij dan zal ophouden met palmwijn

geven. Maar hier tegenover staat, dat men in diezelfde streek een bamboekoker met urine in den arènboom ophangt, wanneer hij niet veel sap meer geeft. Dit laatste zegt men te doen, opdat de boom op dezelfde wijze zal gaan vloeien als een persoon die urineert. Het is echter duidelijk, dat de kwade werking van het eerstgenoemde geval moet gezocht worden in de warme urine, die het vocht in den boom zóó zal beïnvloeden, dat dit opdroogt; terwijl in het tweede geval de urine moet dienen om van buiten werkende magische invloeden, die het arènsap doen verminderen, te paralyseeren. (De menschen in Midden-Celebes zijn bang om eenige warmte op den arènboom te laten inwerken. Om deze reden konden de Europeanen in Midden-Celebes slechts met veel moeite het bezinksel uit de palmwijnkokers krijgen, om dit bij het brood maken als gist te gebruiken. Door de warmte bij het bakken zou ook de boom geen sap meer geven).

In datzelfde Boven Mori vertelde men ook, dat als een kind op ontbolsterde rijst urineert (wat licht kan gebeuren, als men met rijst die pas gestampt is, onder de woning doorloopt), een volwassene dadelijk wat van die rijst moet eten, anders zou dat kind niet lang leven. Hier is het dus de combinatie van de magisch krachtige rijst en urine, die schadelijk voor het kind zal zijn. Hier tegenover staat hetgeen ik van bewoners van Napoe vernam, dat men in dat land er steeds voor zorgt, dat de weggeworpen halmen en het stof van de rijst, die men uitgetrapt heeft om ze als zaad voor het volgend seizoen te gebruiken, niet in aanraking komen met urine, want het gevolg daarvan zou zijn, dat de planten, die uit deze rijst zouden opgroeien, geen korrel in de aar zouden krijgen.

Het is bekend dat de stammen die Midden-Celebes bewonen, de stof voor hun kleeding uit de schors van sommige boomen bereiden door deze met steenen en houten hamertjes te bewerken. Nu zegt men in sommige streken (o.m. in de Berglandschappen), dat deze bast en ook het overigens waardelooze hout, dat van zijn schors is ontdaan, niet in aanraking mag komen met urine, want daardoor zou de uit dien bast vervaardigde kleedingstof onduurzaam worden, als verlegen katoen. Eerst wanneer de vervaardigde kleedingstof een dag of vier oud is, zou urine geen kwaad meer doen. De kleedingstof heeft dan zelf voldoende kracht gekregen om de magische werking der urine te weerstaan.

Wanneer ik beneden een en ander zal mededeelen over de

magische beteekenis van tanden, zullen wij zien, dat ook bij de bewoners van Midden-Celebes het, naar ik meen, algemeen in den Indischen Archipel voorkomende geloof gevonden wordt, dat het een slecht teeken is, als bij een klein kind de tanden aan de bovenkaak het eerst uitkomen. Ik loop op dit onderwerp vooruit om een voorbeeld te kunnen geven van de magisch werkende kracht van urine, een voorbeeld, dat ik tot nu toe alleen onder den stam der To Napoe heb gevonden. Daar wordt zulk een kind onder het huis gebracht, en iemand in de woning urineert op hem, ten einde daardoor den gevaarlijken invloed, die te voorschijn is geroepen door het ongewone verschijnsel (dat de boventanden het eerst uitkomen) te vernietigen.

Deze zelfde To Napoe, die vroeger veel aan goudwasschen deden, zullen, als zij een korrel goud hebben gevonden, dezen dadelijk in den mond steken (met speeksel in aanraking brengen), of met neusvuil besmeren, of als het een grootere korrel is, er op urineeren. Zoo men dit niet deed, zou het goud op onverklaarbare wijze verdwijnen. Men watert er op, »opdat de geesten een afkeer van het goud zullen krijgen, en het niet meer zullen wegnemen».

Wanneer iemand onder de Bare'e-Toradja's gestorven is, wordt de weduw(naar) van de(n) overledene gedurende drie dagen in een klein kamertje in huis afgezonderd, waarschijnlijk met de bedoeling om haar of hem voor den magischen invloed van het lijk te behoeden, tegelijk om de omgeving te beschermen voor de magische uitstraling van deze in taboe-toestand verkeerende personen. Zij (hij) mag alleen maïs en Coix lacryma eten. Of het de ware en eenige reden is, weet ik niet, maar men beweert, dat dit gedaan wordt, opdat de getaboeeerde geen aandrang krijge om zijn gevoeg te doen, daar dit gevaarlijk voor haar (hem) is.

Ook bij eene andere gelegenheid zou het doen van behoefte gevaar opleveren. Onder de Bare'e-Toradja's had (en heeft nog) een plechtigheid plaats, waarbij de kleine meisjes uit de omgeving in den tempel of in een daarvoor opgerichte loods worden samengebracht. In die loods is een kamertje gemaakt van katoen, waarin al die meisjes worden opgeborgen. Door de plechtigheid, welke aan haar verricht wordt, worden die meisjes als het ware tot priesteressen gewijd (p a k a w o e r a k e, p o m p a r i l a n g k a) (Tor. I, 364—374). Terwijl zij in pas genoemd kamertje verblijven (en dit duurt drie dagen) mogen zij hun behoefte niet

doen. De meisjes eten daarom zoo min mogelijk. Maar gebeurt het toch dat een zich moet verwijderen, dan wordt zij door een der priesteressen begeleid, »anders zou een der geheimzinnige vogels t o l e l e n g k i d j i en t o l e l e n g k a a komen en haar in de lucht rondzwervende t a n o a n a (levenskracht) oppikken, waardoor zij ongetwijfeld zou sterven«. Het behoeft geen nadere verklaring, waarom het defaeceeren voor het in zwaren taboe-toestand verkeerende meisje gevaarlijk is.

Wanneer men urineert in een spleet, die ten gevolge van droogte in den grond is ontstaan, zegt de To Lampoe, zal er een zware regen komen. De magische kracht die uit het innerlijk der aarde door de spleet vrij komt, doet in vereeniging met den invloed der urine, dezen regen ontstaan.

Op een eenigszins andere wijze openbaart de urine haar kracht, wanneer men in het Possosche en Boven Morische op de houten priem, waarmee het neusschot van een verwilderden buffel wordt doorgestoken om hem een ring van rotan door den neus aan te leggen, urineert, voordat men hem gebruikt. Ook watert men wel op den neusring zelf. Het doel van een en ander is om den nog wilden en weerstrevenden buffel spoedig tam en volgzaam te maken. De urine moet dus de magische kracht in den buffel, die dezen wild maakt, ontzenuwen.

De Toradja's zijn zeer bevreesd voor storm. Allerlei middelen worden aangewend om een storm te doen ophouden. In den loop van dit opstel worden vele dier gebruiken opgenoemd. In het huidige verband past het middel, dat naar men zegt, meermalen in Onda'e wordt toegepast. Wanneer het stormt, laat men het jongste kind van het gezin de billen ontblooten. Het moet dan op knieën en ellebogen op den vloer gaan liggen met de billen gekeerd in de richting vanwaar de storm komt. De bedoeling kan wel niet anders zijn, dan dat de magische kracht, welke uit de aarsopening komt, den invloed die den storm heeft ontketend, moet vernietigen. Waarom daartoe het jongste kind uit het gezin wordt gebruikt? Misschien omdat men dit, als zijnde het laatstgeborene, als het meest krachtige beschouwt. Zoo heet ook het laatst geboren jong uit een nest honden het moedigste te zijn. (Zie Primitief Denken § 44 — anak bontot — § 63).

Toen ik over de beteekenis van het speeksel sprak, hebben wij gezien, dat dit niet in aanraking mag komen met vuur. Hetzelfde geldt van uitwerpselen en urine. In Boven Mori (Tomata)

zegt men: wanneer een kind op vuur (b. v. op den haard) zijn behoefte doet, zal de endeldarm naar buiten komen. Algemeen is het verbod om op vuur te urineeren. Sommigen zeggen, dat dan de penis pijn gaat doen, zal opzwellen en gaan zweren. De Bare'e-Toradja's zeggen dit in het bizonder van het urineeren op den haard. »Dan zullen de wurmen, die in de asch van den haard leven, den penis (de vagina) aantasten.» Anderen zeggen dat het urineeren op den haard een ziekte veroorzaakt, die de Bare'e-Toradja's aanduiden met nasoko langi of bogati, »door den geest bogati gegrepen». Daar ik zulk een geval nog niet heb bijgewoond, kan ik niet zeggen, wat men hieronder verstaat. Ik vermoed dat er koliek mee wordt bedoeld.

Eens heb ik een man op leeftijd in Onda'e ontmoet, die om dit voorschrift lachte. Hij was op reis en had overnacht in de hut, die bij ieder dorp voor doortrekkende reizigers is gebouwd. De vreemdelingen zijn dan verplicht om voor dat zij vertrekken het vuur te blusschen, opdat daardoor geen brand ontsta. Wanneer er niet veel vuur meer is, vergenoegt men zich met de stukken hout een eind van elkaar te leggen, zoodat het vuur vanzelf uitgaat. Anders stort men er water over uit. De door mij bedoelde man echter riep twee jongens van zijn gezelschap en gelastte hen op het vuur te urineeren. Vermoedelijk is deze vrijdenker zijn vrees voor de aanraking van vuur en urine door den omgang met vreemdelingen kwijtgeraakt.

Er zijn plaatsen waar het gevaarlijk is zijn gevoeg te doen of te urineeren. Zoo is er op den weg tusschen Oee Koeli (Tominibocht) en Wata mBajoli (Mori golf) een plek, die Liwoeto »eiland», of anders Lipoe mPoee »het dorp van den heer» heet. Men moet niet urineeren met het gelaat naar die plek gekeerd, of in het gezicht van die plaats defaeceeren. In Loewoe is ook een plek, waar deze dingen gevaarlijk zijn. De bewoners van het Noordelijk deel van het Possomeer zullen nooit urineeren met het gelaat naar den berg Tangkamboelontji gericht. De To Napoe zullen zich wachten in de nabijheid van een waringin te urineeren, in geen geval dit doen met het aangezicht naar den boom gekeerd. »De geest van dien boom zou den schuldige in den navel prikken». Ook met het aangezicht naar de zon gekeerd urineeren is niet goed, vooral niet voor hen, die talismans dragen. Men noemt dit in het algemeen: zich tegenover de goden (geesten) verheffen, en het gevolg zal zijn, dat die geesten of goden zich over den

hoon zullen wreken, en de schuldigen ziek zullen maken. Men moet niet rechtop staande urineeren zegt de Toradja, of op open, schoongemaakte plekken; vooral voor lieden die talismans dragen is dit zeer gevaarlijk; beter is zich wat in de wildernis te verbergen. Wij weten nu, dat het oorspronkelijk de op den urineerenden en defaeceerenden mensch inwerkende magische invloed der omgeving is geweest, die naar de gedachten dezer lieden die ziekten en die pijn veroorzaken.

Ook midden op den weg moet men zijn gevoeg niet doen of urineeren. Langs dien weg toch gaan vele menschen; daar gaat ook veel magisch kwaad langs, dat iemand die zich bloot gegeven heeft, kan benadeelen. Want hier komt weer duidelijk uit, dat er een magisch verband blijft bestaan tusschen de uitwerpselen en den persoon, van wien ze afkomstig zijn. Algemeen is het geloof, dat als een voorbijganger met de ijzeren punt van zijn speer in de faeces of de urine steekt, de eigenaar dier uitwerpselen buikpijn zal krijgen, of diens endeldarm zal te voorschijn komen (Tawaelia). Wanneer het iemand dus overkomen is, dat hij van den grooten weg gebruik heeft moeten maken, is het eenige middel om zich tegen willekeur van anderen te beveiligen, op de faeces of de urine te spuwen. In Besoa spuwt men er drie- of zevenmaal op. Het magisch krachtige speeksel zal de tooverij, die anderen met het onze willen verrichten, krachteloos maken.

In Boven Mori (Tomata) beweerde men, dat van dien mensch de aars pijn zal doen, op wiens uitwerpselen men Spaansche peper legt. In Napoe wordt beweerd, dat iemand wiens faeces men heeft verbrand, aan chronische buikpijn zal lijden. Bij de To Pebato van Sanio, een dorp waar Mohammedaansche invloeden zich sterk laten voelen, bestaat ook het geloof, dat men niet in stroomend water mag defaeceeren of urineeren, niet uit vrees voor de combinatie van de warme uitwerpselen en het koude levenskrachtige (stroomende) water, maar omdat het wel zou kunnen gebeuren, dat menschen die benedenstrooms van de rivier wonen, met het water ook de uitwerpselen zullen eten. Het gevolg daarvan zou zijn, dat de buik van den eigenaar dier uitwerpselen zou opzetten.

Ik moet hier ook een analoog geloof ten opzichte van de uitwerpselen van buffels mededeelen, dat algemeen in de Possostreek voorkomt: Wanneer iemand op een karbouwenhoop spuwt

of daarin met zijn speer steekt, zal de buffel van wien deze uitwerpselen zijn, dien persoon achtervolgen en hem met de horens stooten. Men stelt zich waarschijnlijk voor, dat de verbinding van het magische ijzer en de uitwerpselen eene woeste gezindheid bij het dier veroorzaakt, welke het gewoonlijk niet heeft.

Ten slotte nog eenige losse aanteekeningen met betrekking tot dit onderwerp: Ik herinner hier aan het verhaal bij de Possoërs van den geest Kombengi (zie Tor. I, 245—247, II, 82), die de door de goden uit steen gehouwen menschenbeelden doet ademen door de magische uitwerking van een wind.

In Poe'oe mBoto gelooft men dat als iemand droomt, dat een ander zijn gevoeg op hem doet, hij groot voordeel zal hebben: op de jacht zijnde b.v. houdt hij zich dan verzekerd veel wild te zullen krijgen.

Wanneer men in Besoa pijn heeft bij het urineeren, legt men een knoop in den band, waarmede de broek wordt dichtgehaald. In Boven Mori (Tomata) bindt men zich met hetzelfde doel een band, waaraan manden op den rug worden gedragen, om het middel, of men kauwt de wortels van tetari, Scleria scrobiculata, een kruid, dat magisch zeer sterk wordt geacht, en daarom veel aanwending vindt) met pinang te zamen, en smeert zich dit kauwsel op den buik.

Coïtus.

Wanneer gedurende den slaap uitstorting van zaad plaats heeft, is dit measa, onheilbrengend.

Na al hetgeen reeds is medegedeeld, kan het ons niet verwonderen, dat naar de gedachten der bewoners van Midden-Celebes huwelijksgemeenschap een magisch gevaarlijke werking kan hebben. De uitstorting van zaad in bewusteloozen toestand moet schadelijk werken op dengene die het verliest. Het hoofd van Pendolo vertelde mij hoe hij eens met een groot gezelschap naar het vijandelijk land der To Kinadoe was getrokken. Op den morgen van den dag, waarop men zich aan den vijand zou vertoonen om dezen aan te vallen, vertelde een der deelnemers aan den tocht, dat hij gedurende den slaap eene uitstorting van zaad had gehad. De aanvoerder van den troep verklaarde toen dadelijk, dat deze man niet mee mocht uittrekken, maar in het kamp moest achterblijven, daar hij anders ongetwijfeld door den vijand gedood zou worden: «zijn kracht zou niet voldoende zijn om te

vechten». De door de uitstorting verwekte magische invloed zou zijn kracht en behendigheid zoodanig beinvloeden, dat hij niet tegen den vijand opgewassen zou zijn.

In het dagelijksch leven tracht de Possoër den door een uitstorting van zaad in den slaap ontstanen kwaden invloed (b o e i) van zich af te doen, door dien te laten afdrijven, of hem met asch te vernietigen, methoden welke reeds zijn medegedeeld.

Vooral ongeoorloofde coitus werkt magisch zeer slecht. Zooals alle volken van den Indischen Archipel gelooven ook de bewoners van Midden-Celebes dat huwelijksgemeenschap tusschen twee personen, die in te nauwe familiebetrekking tot elkaar staan, een zoodanigen magischen invloed ontwikkelt, dat zware regenbuien of aanhoudende droogte er het gevolg van zijn.

Wanneer het geldt gemeenschap tusschen ouders en kinderen, of broeders en zusters onderling, stond daarop vóór de komst van het Gouvernement in Midden-Celebes de doodstraf, en wel door verdrinken of doodknuppelen. Het bloed der schuldigen mocht niet op de aarde gestort worden, want deze zou daardoor onvruchtbaar worden. Straks zullen wij de magische kracht die aan bloed wordt toegekend nagaan; het bloed van schuldigen aan bloedschande is magisch zoo gevaarlijk, dat het de voortbrengende kracht der aarde verlamt. Mr. Van Ossenbruggen heeft in zijn meer aangehaald werk reeds met een enkel woord aangegeven, dat de dood van bloedschenders niet moet worden aangemerkt als een straf, maar als een middel om de kwade gevolgen van incest tot de daders zelve te bepalen. Dezen moeten dus sterven als «zondebokken».

Is de gepleegde bloedschande van minder gevaarlijken aard, zooals die van oom met nicht of tante met neef, dan acht de Toradja zich nog in staat zoodanige maatregelen te nemen, dat de gevreesde werking door een magischen tegenstroom krachteloos gemaakt wordt. Dit gebeurt dan door eene plechtigheid die m o r a m b o e l a n g i heet. Dit woord beteekent «den hemel bedekken». (De beteekenis in Tor. II, 9 opgegeven is foutief; eene juistere staat aldaar op bl. 247). Tot nu toe hebben wij gemeend, dat dit moest verklaard worden: den hemel bedekken, opdat de goden het bedreven kwaad niet zouden zien. In verband met den magischen zin der gansche handeling zal de bedoeling echter wel zijn: om den hemel met wolken te bedekken, en daardoor de dreigende droogte, als gevolg van de bedreven bloedschande,

af te wenden. Ik merk hier nog op, dat in Poe'oe mBoto aan den Zuidkant van het Possomeer, een huwelijk tusschen een vrijen man en een slavin evenzeer als incest wordt beschouwd, waarvoor dan het moramboelangi moet plaats hebben.

In ons Toradja-boek hebben wij eene beschrijving van dit moramboelangi gegeven (Tor. II, 9 e. v.), maar later is ons gebleken, dat enkele punten, vooral van belang voor het magisch karakter dezer plechtigheid, onopgemerkt zijn gebleven. Bovendien hebben wij na de verschijning van het boek andere stammen nader kunnen bestudeeren, en daardoor hebben wij eenige nieuwe trekken leeren kennen. Een en ander moge hier een plaats vinden.

Er is in ons boek reeds verhaald, dat het moramboelangi bij de Possoërs plaats heeft aan den oever eener rivier, waar de voornaamsten van het dorp met de beide schuldigen sirih-pinang pruimen, en een der oudsten de schuld van beiden afdoet door een grasstengel vaneen te scheuren. Wanneer de plechtigheid in optima forma plaats heeft, gebeurt er nog iets anders: aan den voet van het offertafeltje, dat ook bij deze gelegenheid niet mag ontbreken, zijn twee gootjes gegraven in kruisvorm, het eene van Noord naar Zuid, het andere van West naar Oost. Nu hurken de beide schuldigen ieder aan het einde van de goot Oost-West. Zij worden met een stuk wit katoen overdekt, en de leider der plechtigheid voegt zich bij hen. Een varken (dit moet bruin wezen, misschien nog eene terugwijzing naar den tijd toen daarvoor nog wilde varkens, die bruin of bruin gestreept zijn, werden gebruikt) is mede bij de gootjes gelegd. De leider plaatst zijn voet op het varken, in de eene hand houdt hij een witte kip vast, en met de andere omklemt hij de offerstellage. Dan roept hij de goden aan, zooals reeds in ons boek is meegedeeld. Deze aanroepingen verschillen wel telkens, maar altijd komt er in voor, dat men vraagt om de schuld der twee incestueuzen niet aan te zien. Dat zij met wit katoen bedekt worden kan eendeels ten doel hebben om den kwaden invloed, uit incest ontstaan, krachteloos te maken, anderdeels kan het beteekenen, dat men de schuldigen heeft laten verdwijnen, dat de bron van het kwaad dus niet meer bestaat. Na de aanroeping staan de schuldigen op, en dan wordt de slagader onder den oksel van het varken doorgestoken. Het bloed laat men in de beide gootjes vloeien. Als het varken is uitgebloed en de beide

gootjes zijn geheel met bloed gevuld, dan wordt dit als een goed teeken beschouwd, zoodat er geen kwaad uit de bedreven bloedschande zal voortkomen. Zijn de gootjes niet vol, dan heeft men nog voor kwade gevolgen van het incest te vreezen.

Beneden zullen wij met nog meer voorbeelden de magische kracht van bloed kunnen toelichten. Het varkensbloed moet niet alleen dienen om de b o e i, den kwaden toover, krachteloos te maken, maar ook om dezen naar alle windstreken te verspreiden, zoodat hij niets meer kan uitwerken; daarom wordt het bloed in een kruis van gootjes geleid. Het kruis heeft hier dezelfde beteekenis als de vierspong, welken wij reeds in het eerste deel van dit opstel zijn tegengekomen.

Opmerkelijk is, dat de beide gootjes Oost-West en Noord-Zuid niet rechthoekig op elkaar staan, maar de goot Oost-West zóó gegraven wordt, dat zij niet recht naar het Oosten, maar naar het O.Z.O. ten Oosten, of naar het O.N.O. ten Oosten wijst. De Possoërs, naar de reden hiervan gevraagd, zeggen dat als de goot recht naar het Oosten liep, de slecht werkende magische invloed (de b o e i) van het incest wel door de zon bij haren ondergang zou worden meegenomen, maar dat zij dezen dan den volgenden morgen bij haren opgang weer op aarde zou terugbrengen. Naar de huidige voorstelling der Possoërs moet deze gebroken lijn dus een hinderpaal, een belemmering beteekenen, opdat de door de zon meegenomen b o e i niet meer op aarde zal wederkeeren.

Deze verklaring is daarom niet aannemelijk, omdat de oorspronkelijke gedachte bij bloedschande moet geweest zijn, dat de daardoor ontstane b o e i de hitte van de zon versterkt, en er dus groote droogte moet onstaan. Misschien heeft men dus met de gebroken lijn bedoeld: de b o e i te verspreiden, en daardoor onschadelijk te maken, maar tevens de voorzorg te nemen die b o e i niet recht op de zon (bij haar opkomst, wanneer zij het meest levenwekkend, dus krachtig is) af te leiden, daar verdeelde b o e i dan toch nog genoeg kwaad zou kunnen doen.

Deze verklaring is ook van toepassing op het gebruik in Napoe om het graf van iemand, die nog broers en zusters in leven heeft, niet zuiver Oost-West te graven, maar dit een weinig in O.N.O.- of O.Z.O.-lijke richting te delven. In de bizondere betrekking, waarin de overledene tot deze broers en zusters staat, zou de uitstraling van het lijk en die van de zon samen schadelijk op

de laatsten inwerken. Men zegt dan ook in Napoe, dat als men het graf van zoo iemand recht Oost-West maakte, een zijner broers en zusters spoedig zou overlijden.

Toen wij over niezen spraken, hebben wij gelegenheid gehad op te merken, dat de rijzende zon als levenskrachtig wordt aangemerkt, als de bron van leven. Men moet steeds met het gelaat naar het Oosten gericht zijn. Daarom waren de huizen in Midden-Celebes eertijds met het front naar het W. gebouwd; de trap was dus zoo aangebracht, dat men in huis komende naar het Oosten zou zien. Het gebouw dat in een der dorpen van de Bare'e-Toradja's voor kerk diende, was toevallig ook in de richting Oost-West gebouwd, en mede zonder opzet stond de spreker aan het Oostelijk einde er van, zoodat de hoorders met het aangezicht naar den opgang der zon gekeerd zaten. Toen ik daar eens sprak, had zich eene vrouw met den rug naar mij toe (dus naar het Oosten) neergezet. Zij kreeg echter een booze vermaning van een ouden man, die haar toevoegde: »Draai je gauw om, we zijn immers hier om gezondheid te zoeken».

Aan de dorpstempels had men twee ingangen: een naar het Oosten en een naar het Westen. Wanneer het groote doodenfeest (t e n g k e) werd gevierd, waarbij de beenderen der overledenen in den tempel werden gebracht, moesten de feestgangers er steeds voor zorgen om langs de Westtrap in het gebouw te komen en er langs de Oosttrap uit te gaan (voortdurend dus met het gelaat naar het Oosten). Maar degenen, die de pakken met doodsbeenderen droegen moesten den tempel langs de Oosttrap betreden en hem door den Westuitgang verlaten.

Dezelfde gedachte, die den Possoer er toe heeft gebracht om de eene goot niet recht naar het Oosten te graven, moet er hem ook toe hebben geleid om bij het oogsten van de rijst niet in rechte lijn naar het Oosten te gaan, maar uitgaande van een punt in het Westelijk deel van den akker (de k a r a n j a, zie Tor. II, 276 e. v.) eenigszins links aan te houden, zoodat zij de zon aan hun rechterhand hebben, zooals men dit uitdrukt: »men moet de zon (aan een band) over den rechterschouder dragen». De oogstenden, die zich waaiervormig over het Noordelijk deel van den akker verspreiden, weten het zoo aan te leggen, dat zij de zon zoo goed als niet in den rug krijgen.

Gevraagd naar de reden van dit afwijken naar het Noorden, antwoordt men: »Als we recht naar het Oosten gaan, zal de

zou de t a n o a n a, de kracht, van de rijst meenemen». Weer dus de gedachte om aan den loop der zon een beletsel in den weg te leggen. Het nut van in kromme lijn zich naar het Oosten te begeven verklaarde eene oude vrouw aldus: «Wanneer wij aan de Oostelijke omheining van den akker zijn gekomen, en wij kijken om, en wij kunnen de k a r a n j a (het uitgangspunt) zien, dan volgt de t a n o a n a, kracht van de rijst, dien rechten weg, en we krijgen weinig rijst». De logika van dit gezegde is ver te zoeken, alleen blijkt er weer uit, dat men in den krommen weg een belemmering, een tegenhouden zoekt. Dit is ook geheel in overeenstemming met de animistische voorstelling, welke de Toradja's zich tegenwoordig van de rijst maken. Alle kruiden en bladeren, welke zij tusschen het gewas leggen, hebben geen andere bedoeling dan zijn t a n o a n a tegen te houden. Hieruit blijkt duidelijk, dat de Possoer in den tijd, waarin de rijst rijp is, allerlei invloeden vreest, die dit kostbare voedsel per slot van rekening toch nog kunnen verderven (animistisch uitgedrukt: die de t a n o a n a van de rijst kunnen wegvoeren). En nu kan misschien ook een gedachte als deze bij hen zijn opgekomen: De zonnewarmte heeft mij die rijst gegeven, maar nu moet zij er zich verder ook niet meer mee bemoeien, anders gaat het nog mis, en dan zal die kracht op de nu gesneden en dus magisch minder krachtige rijst, juist verterend, oplossend, wegdrijvend werken. Tegen dezen te sterken invloed der zon zou men dan de rijst willen beschermen door niet op de levenskrachtige zonneschijf af te gaan.

Keeren wij na deze lange uitweiding nog even naar het m o r a m b o e l a n g i terug. In het vaartuig, waarmede het kwaad, de b o e i, zal worden afgedreven, worden behalve een paar kleedingstukken van de schuldigen en de magisch krachtige ingrediënten ei, rijst, sirih, pinang, tabak, kalk, lever en oor van de geslachte dieren, ook nog twee stokjes, k i n i, gelegd, die de schuldigen moeten voorstellen (in Pebato). In Onda'e, en ik meen ook bij een paar andere stammen, bindt men een levende witte kip in het prauwtje vast, die dan de zondebok is en het kwaad met zich medeneemt. Verder laadt men in het vaartuigje een pompoen (Lagenaria vulgaris), een komkommer, een watermeloen (Citrullus edulis Flauch), wat boontjes en erten, eenige rijstaren en een maïsklos, altemaal dingen dus, die men gewoon is op den akker te planten. De kwade gevolgen van

incest openbaren zich vooral hierin, dat al het geplante niet wil groeien. Een van de beden bij het laten wegdrijven der prauw luidt dan ook: «dat onze rijst en al wat wij aanplanten moge gelukken». De in de prauw geladen voortbrengselen van den akker hebben we dus als zondebok te beschouwen, die de b o e i, de kwade kracht, die het geplante verderft, met zich meevoert.

In Palande doet men nog het volgende: Voordat degeen, die de prauw vasthoudt, haar loslaat, grijpt hij een handvol kiezel van de rivierbedding onder het vaartuig. Deze kiezel strooit hij door de lucht in het water, «opdat de rijst weer moge gelukken». Is het grove kiezel, die hij in den blinde gegrepen heeft, dan zal de rijst heel goed gelukken, is het fijne kiezel of zand, dan zal de oogst minder goed uitvallen. Hier is het dus de magische kracht van steen die de rijst moet beinvloeden.

De magische kracht van steen, het hard, stevig makende, treedt bij de Bare'e-Toradja's meermalen aan den dag. Een steen wordt in het prauwtje geladen bij het afdrijven van den gevaarlijken invloed door incest ontstaan (Tor. II, 248); de voorgangster bij den oogst wordt met een slijpsteen gestreken om haar magisch krachtig te maken (Tor. II, 275); bij de oogstmedicijn, die alle booze invloeden van de rijpe rijst moet afhouden, wordt ook een steen gelegd (Tor. II, 276); een kind, dat voor het eerst uit huis naar beneden wordt gebracht, wordt met den voet over ijzer en steen gewreven (Tor. II, 63); ik verwijs hier ook naar den magischen invloed op de weersgesteldheid van de «barende» steenen in het Todjosche (Tor. II, 78); steenen uit de rivier moet men op den oever leggen om droogte te krijgen, zegt men in Onda'e; men mag ze daarna niet meer aanraken, anders komt er toch regen. Met ditzelfde doel draagt men ook een stukje kwarts, w a t o e m p o e t i genaamd, bij zich (Onda'e).

De overige bizonderheden van het m o r a m b o e l a n g i kan men in ons Toradjaboek ter aangehaalder plaatse lezen.

In Napoe heet deze plechtigheid m e n o e r o e. Daarvan kan ik nog mededeelen dat bij die gelegenheid een buffel, een varken en een kip in de rivier worden gebracht, en in het water staande door een oud man worden geslacht. In het water, dat zich met het bloed der dieren heeft vermengd, baden zich niet alleen de schuldigen maar alle overige inwoners van hetzelfde dorp om zich op deze wijze van de smet van incest te ontdoen. Ook schijnt het bij voorname lieden, die bloedschande hebben ge-

pleegd, wel voor te komen, dat men een buffel naar de overzijde van de rivier brengt, en hem daar los laat. Het ligt voor de hand dat deze buffel de zondebok is, op wien alle gevolgen der bloedschande zullen aankomen. Wel laten de To Napoe ook de kleederen der schuldigen in de rivier afdrijven, maar ik heb er nimmer van gehoord, dat zij hiervoor een vaartuig zouden gebruiken.

De lever der geslachte dieren wordt niet onder de deelnemers aan de plechtigheid verdeeld. Ze wordt gekookt en dan te zamen met een mandje, waarin rijst en een ei (welk mandje vooraf door alle aanwezigen is aangeraakt) en sirih-pinang aan den voet van een stoel gele sierbamboe, wojo watoe mboelio, gelegd. Aan deze bamboe worden ook nog reepjes gekleurde geklopte boomschors en een witte kip vastgebonden. De beide schuldigen eten wat van het neergezette voedsel, en verwijderen zich dan, de rest achterlatende. Een en ander is duidelijk genoeg: de witte kip is de zondebok; door de lapjes foeja (geklopte boomschors) wordt alle magisch kwaad, dat aan de menschen kan kleven, op den bamboestoel overgebracht, die het verder wel zal vasthouden en onschadelijk maken.

Wat er verder bij het menoeroe der To Napoe gebeurt, is uit magisch oogpunt van weinig belang.

Ook huwelijksgemeenschap van lieden die niet met elkaar getrouwd zijn, aan wier gemeenschap dus niet vooraf door allerlei magisch krachtige dingen (b.v. bruidschat) het gevaarlijke ontnomen is, veroorzaakt een kwaden toover. Vrij algemeen in het Possosche leert men, dat als regenbuien telkens met zonneschijn worden afgewisseld, dit beteekent, dat er een onecht kind geboren, of dat er overspel gepleegd is. Men moet de verschijnselen echter omkeeren: door de geboorte van een onecht kind, of door overspel is er een toover ontstaan, die het vreemde weer heeft te voorschijn geroepen.

Wanneer een kind hard en veel schreewt, zegt men er van, dat het andere kinderen aanroept. Zulk een kind moet spoedig sterven. Dit schreeuwen en tieren is een bewijs dat er een kind buiten echt zal geboren worden (Meerstreek). Ook hier heeft men de zaak omgedraaid: de magische invloed door de buitenechtelijke gemeenschap ontstaan, heeft het kind van streek gebracht, zoodat het zichzelf door zijn geschreeuw (geluidmagie) vermoordt. Hetzelfde is het geval als men in Palande beweert,

dat als pompoen (Lagenaria vulgaris) of komkommer een bizondere groeikracht openbaren, bijvoorbeeld doordat er twee vruchten aan hetzelfde steeltje komen, dit een bewijs is, dat twee lieden, die tot twee generaties behooren (en die dus niet met elkaar mogen huwen) huwelijksgemeenschap hebben uitgeoefend. Juister gezegd heeft de magische invloed, door dit feit losgelaten, het ongewone bij genoemde planten te weeg gebracht.

Wanneer varkens, herten of buffels herhaaldelijk door de omheining van den akker heen breken, en den aanplant beschadigen, zegt men hetzelfde. In dit geval heeft dan de verwekte magische kracht het hout van de omheining zoodanig beinvloed, dat ze haar kracht om dieren buiten te houden heeft verloren. De To Lampoe in Loewoe omheinen hun akkers alleen met enkele kromgebogen bamboelatten. Zij zeggen dat het niet noodig is de velden te omheinen, want de krachtige kruiden die zij bij deze bamboelatten hebben neergelegd, en de woorden waarmede ze zijn «besproken,» zijn krachtig genoeg om varkens, herten en buffels buiten te houden. En dringt er al eens een varken naar binnen, dan heeft men op de zwakke plek alleen maar een heele pinangnoot neer te leggen, en de toover van de heining is hersteld. Wanneer de varkens toch in groote scharen binnenkomen en den aanplant verwoesten, heeft een der leden van het gezin, aan hetwelk de akker toebehoort, iets «kwaads» gedaan, d.i. iets waardoor tooverkracht is ontwikkeld, die de kracht der omheining heeft vernietigd. En dan denkt men bij dit «kwaad» in de eerste plaats aan buitenechtelijke huwelijksgemeenschap.

In Tentena (Wingke mPoso) geeft men den raad: «Wanneer ge u gereed maakt om naar het zeestrand te gaan om daar zout te stoken, onthoud u dan van uwe vrouw, want anders zullen al uwe potten op de stookplaats breken, en ge zoudt zeer onthand zijn». Dit voorbeeld van de magische werking van den coitus op kookpotten was mij nog niet bekend, toen ik het eerste gedeelte van dit opstel schreef.

In ons Toradja-boek is reeds medegedeeld (II, 78), dat wanneer een jongen of een meisje, bij wien de tanden gekort worden, vóór deze operatie reeds huwelijksgemeenschap heeft uitgeoefend, de operateur een hooger loon voor zijn werk moet ontvangen. Is dit loon gewoonlijk een kip, in het laatste geval moet het een broek zijn. Het tandenvijlen op zichzelf is voor den operateur

reeds gevaarlijk, omdat de daardoor ontstane uitstraling in staat is zijn oogen slecht te maken. Om de werking van deze kracht-emanatie te verlammen moet hij een magisch sterke kip ontvangen. Wordt de toover der gekorte tanden nog versterkt door dien van den uitgeoefenden coïtus, dan is een sterkere magische tegenstroom noodig, en dezen ziet men in het katoen van de broek.

Zelfs het zien van het uitoefenen van den coïtus is nadeelig voor den aanschouwer, zijn leven wordt daardoor verkort, napoboento, wat men gewoonlijk weergeeft met: «zijn buik zwelt op». De magische werking van het zien dezer handeling kan alleen krachteloos gemaakt worden door een magisch krachtig voorwerp. In het eenige geval dat mij ter oore is gekomen, bestond deze boete (dan kaboento geheeten) uit een buffel. Maar in het beboeten waren de Toradja's zeer willekeurig, en de man die het copuleerende paar zag, stond bekend om zijn onbarmhartigheid tegenover lieden over wie hij zich de baas voelde. Oorspronkelijk zal de boete wel minder zijn geweest, en waarschijnlijk uit een of ander koperen voorwerp hebben bestaan (koper is magisch sterk).

Het is ons nu duidelijk, waarom een weduwe en een weduwnaar niet mogen hertrouwen, zoolang het doodenfeest nog niet voor hun overleden echtgenoot is gevierd. Met dat doodenfeest toch acht men alle schadelijke werking die van het lijk uitgaat, als afgedaan. Animistisch uitgedrukt: de doode is in de doodenstad opgeborgen. Tot zoolang verkeeren de weduwe en de weduwnaar in taboe-toestand, en zou de coïtus-toover vereenigd met den invloed van het lijk verderfelijk werken. Vandaar ook het voorschrift, dat in geval een weduwe of een weduwnaar zich niet aan den bovenstaanden regel houdt, zij (hij) een boete moet betalen van een buffel en zeven stukken katoen, beide sterk genoeg om den invloed van dien extra gevaarlijken coïtus krachteloos te maken. Bovendien moet zij (hij) nog bij het doodenfeest voor haar (zijn) overleden echtgenoot zorgen voor een extra draagmand vol rijst en een varken, mede magisch sterke zaken (zie hierover ook Tor. II, 109).

In Beneden Mori is alle huwelijksgemeenschap verboden, wanneer men rouw draagt, en gedurende het kleine en het groote doodenfeest (metewoesoe en mewoke). Als men zich niet aan dit verbod stoorde, zou men krankzinnig worden.

Hiertegenover staat, dat op doodenfeesten soms veel aan de vrije liefde wordt geofferd. Wij zouden hieruit moeten besluiten, dat de magische invloed van den coïtus van niet getaboeëerde personen er toe meewerkt om de kracht die uit de lijken komt, te paralyseeren. Zoo konden wij in ons Toradja-boek opteekenen van het doodenfeest in Napoe: Gedurende het doodenfeest in Napoe wordt volgens algemeen getuigenis veel onzedelijkheid gepleegd; men zegt dat de zielen der overledenen dit gaarne zien (Tor II, 146). Ook op de doodenfeesten der Bare'e-Toradja's gebeurde er veel ongerechtigs.

De bewoners van Midden-Celebes kennen niet vele tijden, waarin het verboden is den coïtus uit te oefenen. Eén algemeen voor Bare'e-sprekers, Moriers en Bergvolken geldend verbod bestaat er: Gedurende het oogsten mag geen huwelijksgemeenschap worden uitgeoefend. Wij vermoeden dat dit verbod mede een van de redenen is, waarom de meeste mannen juist in den oogsttijd er op uit gaan om geld te zoeken. Onder de oogstzangen in Poe'oe mBoto slaat het volgende couplet op dit verbod:

Mapari ombo mpenggae, Moeilijk is de verbodstijd van het [oogsten,
nggodi naga'ati mate, het is bijna door den dood gescheiden [te zijn.
Mapari ombo mpomota, Zwaar is de verbodstijd van het [oogsten,
nggodi naga'a lamoa, het is bijna door de goden gescheiden [te zijn.

Wat zou er gebeuren als men zich niet aan dit verbod stoorde? De Palandeer zegt: da madoengka pepe, de mand, die bij de karanja wordt geplaatst, zal omvallen. De karanja zijn de vier bij elkaar gebonden rijststoelen, die gedurende het oogsten alle magische invloeden, die de te snijden rijst schade zouden kunnen doen, moet ontzenuwen (zie hierover Tor. II, 277). Het omvallen van de pepe wil dus zeggen, dat door den coïtus de karanja haar magische kracht verliezen zal, en zij dus ook niet meer in staat zal wezen de rijst te beschermen. Geheel hiermede in overeenstemming is de raad om wanneer een der oogstenden zich vergeten heeft, sirih-pinang in de pepe te leggen. Door deze magisch sterke ingrediënten zal de karanja haar oude kracht terug krijgen.

In de meeste streken van het landschap Posso zegt men dat

coïtus gedurende het oogsten ten gevolge zou hebben: ngango be da mepone. Ngango noemt men het aantal bossen, dat dagelijks gesneden wordt. Dit aantal zal niet toenemen (mepone), hoe men ook zijn best doet. Deze uitspraak bedoelt evenzeer dat de coïtus de oogstenden krachteloos maakt, als dat hij ook de rijst beïnvloedt, die daardoor spoedig op zal zijn als men ze gaat gebruiken.

In Onda'e, Lage en Poe'oe mBoto zegt men, dat als een der oogstenden zich niet aan het verbod heeft gehouden, het eenige is dat men van voren af aan begint met den oogst, d. i. dat de voorgangster nog eens alles verricht, wat de adat bij het beginnen van den oogst voorschrijft. En dit is geen geringe zaak (zie Tor. II, 269 e. v.). Heeft echter de voorgangster zelve zich vergeten, dan is er niets aan te doen, en moeten de gevolgen van deze daad worden afgewacht.

Te Tentena (Wingke mPoso) weet men in zoo'n geval er iets anders op; het echtpaar dat het oogstverbod heeft overtreden, moet zich dan afzonderen. Men drukt dit aldus uit: «zondert uzelven af, verbergt u in uw bamboewatervat en in uw kookpot» (Ndipatanimo ngkaliomi, pewoentjamo ri wojo tomboemi pai ri ra ngkoerami). Na eenigen tijd mogen beiden dan weer te voorschijn komen en geven een lap katoen, een paar eieren, een koperen armring en wat heele pinangnoten. Het is duidelijk wat de bedoeling van deze zaken is.

Heel eigenaardig is, wat ik te Malitoe (Pebato) vernam. Daar zou de coïtus geen schadelijke gevolgen voor de rijst hebben, wanneer men vooraf twee poppetjes van hout snijdt, een man en een vrouw voorstellende, van groote genitalia en kleertjes voorzien. Deze poppen legt men te zamen met sirih-pinang aan den Westelijken rand van den akker. Men spreekt ze aldus toe: «Gij moet al het kwaad dragen: dit zal ons niet meer treffen». Dan laat men verder de poppen aan hun lot over, zonder er meer naar om te zien. Deze poppen zijn dus zondebokken. Ik twijfel er echter aan, of dit wel een zuiver Toradjasche gedachtenuiting is, want nergens anders trof ik deze gewoonte aan. Het gebruik van poppen als zondebokken bij ziekte komt overigens algemeen in Midden-Celebes voor (zie Tor. I, 381).

Ook bij Beneden-Moriërs (Tinompo) is de coïtus gedurende het oogsten verboden. Wanneer men zich aan dit verbod niet stoort, zegt men, zal Oee' a Lemba, de geest, die de rijst

wasdom geeft, boos worden, en het huisgezin van den eigenaar van het rijstveld met ziekte straffen, soms ook met den dood. Is het toch gebeurd, dan maakt men een mandje gereed met enkele miniatuur pakjes rijst, wat rijst-bier, een ei, sirih-pinang, kalk, tabak, en een zilveren of gouden snoer (gamagi). Dit alles plaatst men 's morgens aan den voet van de pe'awoea (hetzelfde als de bovengenoemde karanja bij de Bare'e-Toradja's). Dien dag oogst men niet. Des avonds wordt het mandje weer weggehaald. De bedoeling is ook hier duidelijk: door de magisch krachtige zaken in het mandje wordt de door den coïtus verzwakte pe'awoea weer sterk gemaakt.

In Napoe zijn er meer gelegenheden waarbij coïtus nadeelig wordt geacht. Zoo moeten man en vrouw zich daarvan onthouden in den nacht voorafgaande aan den dag waarop zij de rijst op hun akker zullen planten. Het verbod gedurende het oogsten geldt alleen voor de voorgangsters bij den oogst, die in Napoe topengkanawo heeten. Ook wanneer de man van plan is een springlans op te stellen (wat tegenwoordig door het Bestuur streng verboden is), moet hij zich te voren onthouden, want anders zal zijn werktuig geenerlei wild dooden.

In de meeste streken van Midden-Celebes is ook gedurende een pokkenepidemie de coïtus verboden, want hierdoor zou de ziekte in kracht en kwaadaardigheid toenemen.

Dat de coïtus ook kwaadafwerende kracht heeft, moeten wij opmaken uit hetgeen de Heer Ritsema mij mededeelde. Deze vond bij een offertafeltje buiten het dorp Soloe'a (Boven Mori) onder meer ziekte afwerende middelen stukken suikerriet van circa 3 dM. lang. Aan deze stukken riet was een gelaat gesneden, waarin met roet zwart gemaakte oogen, neus en mond. Deze poppen hadden een halsketting om van Coix lacryma, en een kleine draagsarong over den schouder gevuld met maïsbladeren. Een zwaard van bamboe hield het poppetje in de eene hand, en een schild van pisangbast in de andere. Maar het opvallendste er aan was een naar verhouding veel te groote penis, met aan de punt er van vastgebonden uitgeplozen katoen, wat zonder twijfel het uitstroomende zaad moest voorstellen.

Het mutileeren van den penis.

In ons Toradja-boek is medegedeeld (I. 239), dat het lijk van een verslagene door zijn stamgenooten geheel ontkleed op een

stelling werd gelegd met de halswond in de richting der woonplaats van den vijand. »De schaamdeelen bedekte men met een reeds geel geworden boomblad». Dit bericht is mij indertijd medegedeeld door het Toradja-hoofd Papa i Melempo, die bij de komst van het Gouvernement in Midden-Celebes groote vermaardheid had onder de bewoners van dit land en die dan ook als eerste landschapshoofd van Posso is aangesteld. Later heb ik vernomen, dat men in andere streken zoo'n lijk wel toedekt. Het ontblooten van een verslagene kan dan hebben gediend om alle magische kracht er ongehinderd uit te laten stroomen. Het verdorde boomblad op de schaamdeelen kan dan dienen om den uit die deelen tredenden magischen invloed in het boomblad op te vangen. Wij zullen het gebruik van een verdord boomblad nog meer tegenkomen. Waarom het juist verdord moet zijn kan ik niet verklaren. De menschen zelven schijnen het in het »afvallen» van het blad te zoeken. Meermalen wordt iets, dat onheilspellend is, in een dor, van zelf afgevallen boomblad gewikkeld, weggeworpen. In Onda'e gaf men de verklaring: een dor boomblad is dood, en zoo zal ook de bata, de magische besmetting, van het weggeworpen voorwerp doodgaan. In Tentena zei men: Wij nemen een afgevallen dor boomblad, omdat op deze wijze ook de bata, de besmetting, zal afvallen van alles, waaraan zij zich wil hechten. Diezelfde gedachte zit ook voor, wanneer men in Lage een wond bij een buffel, waarin maden zijn gekomen, met zes verdorde boombladeren werpt, waardoor men meent, dat de maden uit de wond zullen vallen. Wij moeten hierbij echter ook in aanmerking nemen de magische beteekenis van boomen, waarover ik in het laatste hoofdstuk een en ander zal mededeelen. Het kan ook zijn, dat wij hier te denken hebben aan de tegenstelling: jong en oud, kind en mensch, en dus een geel geworden boomblad ondersteld wordt magisch krachtiger te zijn dan een jong, nog groen blad.

Het mutileeren van den penis van den verslagen vijand is magisch zeer gevaarlijk. Daardoor wordt bewerkt, dat het gezelschap tot hetwelk de man die dit doet behoort, nimmermeer eenig geluk in den strijd zal hebben. Men noemt dit raposalaa, »het (mutileeren van den penis) wordt tot bizondere schuld (zonde bij uitnemendheid) toegerekend». De magische uitstraling van den gemutileerden penis zal de kracht van den schuldige en de zijnen zoodanig verslappen, dat zij steeds voor den vijand moeten

onderdoen. De tegenstroom, die deze ontketende kracht weer verlammen moet, wordt geleverd door het bloed van een buffel en een hond, die bij thuiskomst worden geslacht, r a p o r a a n d j a j a, »om den weg met bloed te bestrijken«. Was de schuldige een hoofd, dan moet het wel zijn voorgekomen, dat hij een slaaf voor dit doel slachtte (zie ook Tor. I, 239).

Ik herinner mij dat een overigens zachtmoedig hoofd op een doodenfeest tegen een paar knapen uitvoer over het feit, dat zij een der geslachte buffels den penis hadden uitgesneden, en daarmede speelden. Ter verklaring zeide hij tot mij, dat hierdoor velen ziek zouden worden. Het uitvaren op zichzelf zou als het loslaten van tegenstroom kunnen worden opgevat.

Van de besnijdenis (het kloven van het praeputium) bij de Bare'e-Toradja's kan ik niet veel meer zeggen dan reeds in ons Toradja-boek is medegedeeld (II, 77). De menschen met wie men er over spreekt, stellen de besnijdenis gewoonlijk op gelijke lijn met het doorboren der ooren. Dit laatste zal wel een middel zijn om tegen geluid en toover te beschermen. Ook vergelijkt men de besnijdenis vaak met het afhakken of uitslaan der tanden. Al deze handelingen, zegt men, zijn teekenen van moed, dapperheid, »omdat er bloed uit het lichaam is gekomen«. Een onbesnedene zal niet lang leven, niet gezond zijn, en d a k e n d e w i t i, waarmede men wil zeggen, dat hij weinig kinderen krijgen zal en dat die weinigen nog spoedig zullen sterven. Deze mededeelingen wijzen er op, dat er een coïtusgevaar bestaat en dit gevaar moet opgelost worden door »bloedvloeiing juist uit het lichaamsdeel, dat het gevaar opleverde« (Van Ossenbruggen, Het primitieve Denken, blz. 134).

Ook in de Berglandschappen vertelt men omtrent de besnijdeni ongeveer hetzelfde als in het Possosche: De meeste jongens worden besneden op het oogstfeest, of anders op het feest dat gegeven wordt, wanneer men met een veroverden menschenscalp (de Bergbewoners namen den schedel van den vijand niet mee) in het land terugkwam. Andere jongens lieten het in het bosch doen, op een willekeurigen tijd. Wanneer bij bovengenoemde feestelijkheid een buffel werd geslacht, moesten de jongens gedurende de operatie op den afgesneden kop van den buffel zitten. Mannen die niet besneden waren, kregen moeielijk eene vrouw, men zegt omdat onbesnedenen geen kinderen krijgen.

De menschen van Saloe Maoge versterken de magische kracht

van hun penis, door onder de huid er van eenige knikkertjes van circa 5 mM. middellijn, uit schelp gesneden, aan te brengen. In een boschje tusschen de dorpen Kawanga en Moengkoe Lande had de operatie plaats. Het vel van den penis wordt naar boven opgetrokken en tusschen een gespleten stuk hout geklemd, zoodanig dat het er boven uit puilt. Dan steekt men het vel door en brengt er de kogeltjes (deze heeten kandoekoe) in. Vervolgens wordt de wond met paardenmest ingewreven. Bij iedere gelegenheid worden twee of drie knikkertjes ingebracht, in een rij achter elkaar, tot er bij drie gelegenheden zeven in zijn. Deze kogeltjes zijn zoodanig aangebracht, dat als de penis gekrompen is, de kogeltjes zich aan den onderkant er van bevinden. Is hij opgezet, dan komen de kogeltjes aan den bovenkant te liggen. Deze operatie gaat met geenerlei plechtigheid gepaard. Wanneer de wonden genezen zijn, mag de geopereerde geen erwten, geen varens, bate'a, of eenigerlei groente die glad is eten, anders zullen de knikkertjes er uit vallen.

Ik moet hier ook iets zeggen van het zich afgeven met dieren, in casu met buffels. Dit wordt in Napoe en in de Possostreek voor magisch gevaarlijk gehouden. Het wordt gelijk gesteld met bloedschande plegen, zoodat groote droogte of zware regen er het gevolg van zal zijn. Men verricht dan het moramboelangi (Bare'e), menoeroe (Napoe) om de gevolgen der daad te voorkomen. Bij een geval in Pebato tijdens het begin van mijn verblijf in het Possosche, werd de buffel waarmee de jonge man zich had afgegeven, geslacht. Het bloed van het dier liet men in de rivier afstroomen, want zei men, «anders zal er groote droogte of zware regen komen, of de rijstvelden zullen door muizen en varkens verwoest worden».

Alleen in Onda'e schijnt men onverschilliger tegenover zoo iets te staan. Men doet althans niet het minste om mogelijke kwade gevolgen van zulk een daad te voorkomen. Nog niet lang geleden werd het bekend, dat een man in het Onda'e-dorp Penggoli zich met een wijfjesbuffel had afgegeven. Men vond dit niet «erg». Maar men vertelde toch, dat sedert dien al de buffels van dien man waren gestorven.

Melk.

Met betrekking tot moedermelk heb ik geen verschijnsel kunnen vinden, dat door de menschen als measa, onheilbrengend,

wordt aangemerkt. Dat aan dit afscheidsel van het menschelijk lichaam magische kracht wordt toegekend, blijkt wel uit de volgende bizonderheden: Wanneer men aan het Meer een nieuwen vischhaak heeft gemaakt, tracht men van een zoogende vrouw wat melk in een pollepel te krijgen. Daarna maakt men den haak warm, en dompelt hem in het vocht; de haak zal dan veel visch beet krijgen. Men verklaart dit geheel als een analogie-handeling: Even vaak als de lepel (van kokosdop vervaardigd) in den kookpot wordt gestoken om te roeren of eten daaruit te scheppen, even vaak zal de visch aan den haak bijten. En op dezelfde wijze als het kind aan de moederborst zuigt, zal ook de visch zich aan den haak hechten. Om deze reden nam iemand in het Pebato-dorp Mara'ajo voor dit doel de melk van een geit, want in het herhaaldelijk naar boven stooten van den kop van het geitje bij het zuigen zag hij een nabootsing of beeld van het aanbijten van de visch. Het valt dadelijk op hoe gezocht deze verklaring is en het is duidelijk dat de oplossing alleen te vinden is in de magische kracht van de moedermelk en het voedsel, waarmede de pollepel in aanraking komt.

Wanneer de borsten van een moeder, die haar kind niet bij zich heeft, voortdurend vloeien, is dit voor haar een teeken, dat haar kind bezig is zich dood te huilen (Palande).

Boven hebben wij reeds medegedeeld, dat men tot een niezend kind zegt »Hier is melk». Dat daarbij aan de magische kracht van de melk gedacht moet worden, blijkt wel uit de omstandigheid, dat dit gezegde staat naast: »Hier is een ei», waarvan de magische beteekenis vast staat.

Wanneer in Tentena (en deze gewoonte komt ook elders in Midden-Celebes voor) een kind dood geboren wordt, worden de borsten der moeder uitgewreven, en de melk in een bamboekoker opgevangen en gebracht naar de plaats, waar het lijkje is begraven. Men zegt (natuurlijk) dit te doen, opdat de ziel van het kind te drinken zal hebben. In het eerste deel van dit opstel hebben wij gezien, dat de ouders absoluut geen notitie mogen nemen van hun doodgeboren of kort na de geboorte overleden kind. Door dit negeeren meent men ook minder vatbaar te zijn voor de straling van het lijkje. En dat zulk een lijkje magisch bizonder gevaarlijk is, hebben wij ook opgemerkt. De pas medegedeelde zorg van de moeder voor haar overleden kleine is hiermede wel in tegenspraak, en ik meen dus, dat men bij dit

gebruik oorspronkelijk meer het oog heeft gehad op de magische kracht van de melk, die de uitstraling van het kinderlijk moet verlammen.

In Boven Mori (Tomata) kwam ik te weten, dat men het drinken van geiten- of buffelmelk voor volwassenen gevaarlijk acht. De buik zal ten gevolge daarvan opzwellen. In diezelfde landstreek laat men ook gaarne van den palmwijn, dien men voor het eerst van een pas bewerkten arènboom gewonnen heeft, vóór allen eene vrouw drinken, die overvloedig zog heeft, opdat ook het sap van den boom rijkelijk zal vloeien.

Om de borsten van een vrouw, wier kind is overleden, spoedig te doen opdrogen, verwarmt men deze met de geroosterde bladeren van de n d o e e - n d o e e (een Amaranthussoort), en dekt ze zesmaal toe met den kokosdop, die als deksel op den rijstpot wordt gelegd. Dit laatste heeft vooral ten doel om te voorkomen dat een verzwering zal ontstaan. Dit zesmaal en het voorwerp dat gebruikt wordt, doen weer aan magie denken (Tentena).

In Pebato worden de borsten met sirihspeeksel bespogen. De verklaring welke men daarbij gaf was al heel gezocht: de sirihvrucht wordt op den duur droog, en dit verwacht men ook van de borsten. Daarom ook — vervolgt de verteller — mag een kraamvrouw niet dadelijk na hare bevalling de vruchten van de sirih pruimen, opdat hare borsten niet spoedig droog zullen worden en moet zij zich in de eerste dagen met de bladeren dier plant tevreden stellen. Wanneer wij bedenken, dat aan de vruchten van de sirih meer magische kracht wordt toegekend, dan aan de bladeren, dan verklaart zich vanzelf pas genoemd voorschrift: De taboe-toestand, waarin de kraamvrouw in de eerste dagen na hare bevalling verkeert, is nog te gevaarlijk, dan dat zij den sterken magischen invloed van de sirihvruchten zou kunnen verdragen; zij moet het dus eerst doen met de magisch minder sterke bladeren van die plant.

Allerlei middelen worden aangewend om de borsten te doen opdrogen: de bladeren van den k a t o p o e-boom worden als groente gegeten (dit is iets dat men nog al spoedig voor zieke menschen gereed maakt); het stof van gestampte maïs wordt gegeten en dergelijke dingen meer.

Als medicijn zag ik moedermelk alleen aangewend bij zeere oogen; deze worden dan daarmede gewasschen.

Een universeel middel in Midden-Celebes om het zog aan te

zetten is het eten van roode mieren, of het drinken van een aftreksel van deze diertjes. Om te bewijzen, dat een magisch verband tusschen een en ander moet worden gezocht, zal ik mij hier eene uitweiding veroorloven, en mededeelen wat de Bare'e-Toradja's zooal van mieren vertellen.

Behalve voor zogvermeerdering, worden roode boommieren ook gegeten als medicijn tegen pijn in de borst, en zwellingen van het lichaam. In de streek (Boven Mori), vanwaar ik dit bericht heb, gelooft men ook, dat als een enkele roode mier in een huis klimt en men dit beestje vangt en opeet, men niet meer dan één zweer zal krijgen, wanneer men besmet wordt met Framboesia Indica. In Midden-Celebes gelooft men namelijk algemeen, dat elk mensch deze ziekte eenmaal in zijn leven moet hebben gehad, evenals in Nederland wordt aangenomen, dat een mensch minstens eenmaal moet hebben gemazeld.

In Wingke mPoso en Palande zijn menschen die roode boommieren in een bamboekoker onderhouden. Men geeft deze diertjes gepofte maïs te eten. Het doel van deze fokkerij is om de uitwerpselen der mieren machtig te worden, die op wonden gestrooid, deze in korten tijd heeten te genezen. Ook beveelt men deze uitwerpselen aan als een probaat middel bij diarrhee. Bij deze mierenteelt doet zich nog iets merkwaardigs voor. «Wanneer iemand in het huis van den mierenfokker sterft», vertelde het hoofd van Singkona, «moet daarvan aan de mieren kennis worden gegeven. Men doet daartoe den bamboekoker open en zegt: N. N. (de naam van den overledene) is gestorven. Wanneer men dit verzuimde, zouden alle mieren doodgaan». Allicht denken wij hierbij aan den Hollandschen imker, die aan de bijen kennis geeft van den dood van een familielid, ja zelfs de bijen laat rouwen (Wilken IV, 183, Van Ossenbruggen, 258).

Wanneer men op een veld, dat men ontgint om daar rijst te planten, of een huis te bouwen, een mierennest vindt, moet men voor zijn doel een ander stuk grond zoeken. De akker op zulk een stuk land aangelegd zou «vele vijanden» hebben; varkens, muizen, rijstdiefjes, walang sangit zouden later op het daar geplante gewas afkomen; of het zou gebeuren, dat een of meer leden van het gezin van den ontginner zouden sterven. Zoo ook zou het gaan met de bewoners van het huis, dat op zulk een plek was gebouwd. Men mag vandaar ook geen aarde halen om er den haard in huis mee te maken. Dit geloof is bij de Posso-Toradja's algemeen.

Zelfs wanneer iemand bij den eersten aanvang van het ontginnen van een akker (het zoogenaamde mombakati, Tor. II, 241) door een mier gebeten wordt, doet hij wijs het werk te staken, en elders zijn geluk te beproeven, want anders zullen er dooden komen. Zoo ook moest iemand, die in oorlogstijd in een hinderlaag op den vijand lag te loeren en daar door een mier gebeten werd, spoedig een andere plek opzoeken, want daar blijvende zou hij zeker door den vijand worden gedood (mede algemeen onder de Possoërs).

Zoo legt men in Posso en in Boven Mori (Tomata) gaarne de testes van een hond, dien men gecastreerd heeft, in een mierenhoop. Het beest zal daardoor dapper worden en zijn beet zal even vurig zijn als die van de roode mier. Wanneer men iemand kwalijk gezind is, legt men een kleedingstuk van dien persoon in een nest van roode mieren. Het lichaam van den eigenaar zal dan met een brandenden uitslag worden overdekt. Als de nageboorte van een kind in den boom, waarin ze is opgehangen, door roode mieren wordt bedekt, zal het kind veel huilen. De priesteressen beweren van zulk een schreiend kind, dat zijn tanoana, levenskracht, op haar rondzwervingen in een mierenhoop te recht is gekomen, en dat zij het nu door hare litanieën daaruit moeten verlossen.

Mieren, die in optocht achter elkaar loopen, mengt de Pebatosche jager in het voedsel, dat hij aan een pas gekochten hond geeft, in de hoop, dat deze hierdoor zijn nieuwen meester zal volgen. Kralen legt men op den weg, waarlangs mieren in een rij loopen. Men beweert, dat de mieren op de kralen urineeren, en dat deze daardoor »nieuw» worden, waarmede men waarschijnlijk bedoelt, dat de magische kracht, welke aan deze voorwerpen wordt gehecht, zal toenemen.

Algemeen is het gewoonte om bij scherp gemaakte bamboelatten, die in den grond worden geplant om er varkens en herten in te laten loopen, pinang neer te leggen, om daardoor de magische kracht van deze voorwerpen te verhoogen. In Boven Mori nu wacht men, na dit gedaan te hebben, of een roode dan wel een zwarte mier het eerst over de neergelegde pinang loopt; in het eerste geval zal een varken in den scherpen bamboe loopen, in het tweede geval een aap.

Wanneer men opgezette beenen heeft, moet men oppassen niet door roode mieren gebeten te worden; anders zullen de beenen opengaan en zweren (Meersteek).

Een vrij algemeen geloof is het volgende: Wanneer een rij mieren van den grond af in eene woning klimt, zonder iets met zich mee te voeren en zij verlaten dat huis weer met hunne larven in den bek, dan is dit een slecht teeken. Het voorspelt, dat dat huis «leeg» zal worden, dat de bewoners er van zullen verhuizen, of sterven. Men haast zich in dit geval om de mieren met medicijn te bespuwen, ten einde daardoor het kwaad, dat van deze diertjes uitgaat, op te lossen, te niet te doen. Komen de mieren echter met de larven in huis, en verlaten zij het weder zonder deze, dan mag men er op rekenen, dat den bewoners eenig voordeel beschoren is.

Ten slotte deel ik nog mede, dat mieren ook invloed oefenen op de weersgesteldheid, want wanneer deze diertjes in verwarring alle richtingen uitloopen, zonder dat iets hen heeft gestoord, zegt men dat er regen moet komen (Palande). Uit al het bovenstaande blijkt genoegzaam het magische karakter van de mier.

Haar en Nagels.

«Haren behooren tot die onderdeelen van het lichaam, waaraan de meeste wonderen worden toegekend door het volksgeloof», zegt Mr. Van Ossenbruggen in zijne studie over het primitieve denken, blz. 150), naar aanleiding waarvan ik het onderzoek onder de Toradja's heb ingesteld, waarvan hier de resultaten worden gegeven. En de Schrijver voegt er spoedig de reden van dit verschijnsel bij: «De vóór-animistische beteekenis, die aan de haren, alsmede aan de nagels en tot zekere hoogte ook aan de tanden van mensch en dier was verbonden, staat m.i. in het nauwste verband met de groeikracht, die zij ten toon spreiden». Ik geloof ook dat er wel geen andere grond voor is aan te geven. Want «groeikracht» beteekent voor den primitieve: magische kracht; haren, nagels, tanden zijn dus magisch, houden magische energie in zich verborgen, verpersoonlijken derhalve kracht» (bl. 151).

Wanneer wij dit in het oog houden, verklaren zich alle mededeelingen betreffende haar en nagels bij de Toradja's van Midden-Celebes vanzelf. Nagels spelen een onbelangrijke rol bij de Bare'e-Toradja's, en aangezien de weinige gegevens, die ik omtrent deze materie heb kunnen verzamelen, evengoed haar als nagels betreffen, heb ik deze twee onderdeelen van het lichaam bijeen genomen.

Dat er kracht in het haar zit, blijkt reeds uit het algemeen voorkomende geloof, dat wanneer iemand van zichzelf of van

een ander droomt, dat hij lang haar heeft, dat op den grond sleept, dit een waarborg voor een lang leven is. Dit geloof werd onlangs geïllustreerd door een verhaal, dat eene priesteres die zich had laten doopen, aan Zendeling Kitsema deed. Een week of vier voor haar doop had zij Jezus in den droom gezien; terwijl Jezus met haar sprak, vertelde zij, «voelde ik mijn haren tegen mijn hielen slaan», wat voor haar het bewijs was, dat zij nu gezond zou zijn (ze was tot op dien tijd lichamelijk sukkelend geweest).

Kracht dus deelt de moeder aan haar kind mede, wanneer zij dit, als het gevallen is, met het hoofdhaar slaat, of dit tegen de pijnlijke plek aandrukt (Pebato). Kracht wordt aan kokosboomen medegedeeld, ten einde ze overvloedig vrucht te doen dragen, wanneer men stukjes scalp met haar er aan, van verslagen vijanden afkomstig, op den stam spijkert. Eertijds zou geen Possoër toestaan, dat al het hoofdhaar van zijn kind werd afgeschoren: er moest steeds een plukje haar blijven staan, hetzij boven het voorhoofd, op de kruin, of in den nek: zich van alle kracht in eens te ontdoen zou gevaarlijk zijn.

Heeft men in de Meerstreek zijn haar afgeschoren, dan klemt men dit gaarne vast in een snede in den stam van een kokosboom. Het heet dan dat de boom zooveel vruchten zal dragen, als er haren op het hoofd zijn, en zoo groot als dit hoofd zelf. Dit verstaan wij nu in dezen zin, dat het haar alle invloeden, die den boom in zijn groei zouden kunnen hinderen, neutraliseert, waardoor hij zich onbelemmerd kan ontwikkelen. Of ook kan men het verstaan, dat men den boom met zijn eigen levenskracht versterkt.

Eertijds «kochten» mannen wel het hoofdhaar van vrouwen, ten einde dit te bevestigen aan het handvat van hun zwaard. In den platenatlas bij ons Toradja-boek vindt men de afbeelding van zulk een handvat met lang hoofdhaar er aan. De vrouwen gaven hun haar natuurlijk alleen aan haar bevriende menschen, uit vrees dat men met dat haar anders tooverij zou bedrijven. De «koopsom» voor het haar bestond uit een koperen bord, «om het haar in op te vangen»; een hakmes, «om het haar af te snijden»; een hoofddoek, «om er het hoofd mede te bedekken, opdat de vrouw niet ziek zal worden». Deze «koopsom», koper, ijzer en katoen, ziet er zeer magisch krachtig uit, en zij zal oorspronkelijk dan ook wel aan de vrouw gegeven zijn om de mogelijke gevolgen van het afnemen van een deel harer kracht te voorkomen.

Haar en nagels als deel van het geheel.

Het ligt voor de hand dat men een haar als een deel van zichzelf beschouwt. Met haar haar, dat de jonge man tot een snoer gevlochten om den hals draagt, geeft het meisje aan haar geliefde een deel van zichzelve (dit is een gewoonte die algemeen bij de Bare'e-sprekers, de Bergvolken en de Moriërs voorkomt).

Wanneer een Bare'e-Toradja een rivier oversteekt en hij herinnert zich eene onwaarheid gezegd te hebben, snijdt hij een stukje van zijn nagel af en werpt dit in het water, of hij doet ditzelfde met een hoofdhaar, dat hij zich uittrekt. Dit heeft niet den zin van een offer, maar hij doet het onwaar gesproken woord met iets van zichzelf van zich af, zoodat dit woord hem magisch niet meer kan schaden. Want anders zou het vaartuig, waarin hij zit, wel eens kunnen omslaan, of hij zou door een krokodil kunnen worden gegrepen.

Met dezelfde bedoeling leggen de incestueuzen een hoofdhaar van zich in de prauw die de gevolgen van het door hen bedreven kwaad zal wegvoeren, gelijk wij reeds hebben medegedeeld. Evenzoo doet iemand, die een kwaden droom en de gevolgen daarvan van zich afwerpt.

Wanneer de Bare'e-Toradja een poppetje gereed maakt (t o l o-k e n d e, zie Tor. I, 381 e.v.), dat moet dienen als zondebok voor een kranke, dan doet hij zijn kwaad op dit poppetje over door er een hoofdhaar of een draad uit een van zijn kleedingstukken aan toe te voegen.

Duidelijk is ons nu, waarom de Possoers iets van den nagel van den grooten teen afschrappen, wanneer het been slaapt; het kwaad, dat het gekriebel in het been veroorzaakt, doen zij daarmede van zich af.

In dit verband begrijpen wij ook den schrik van den Possoër, als een muis gedurende den slaap aan zijn haar of aan zijne goederen knaagt, of er op urineert, waaruit hij opmaakt, dat hij spoedig zal moeten sterven. J a l e n t o r a t e, »vliegen uit het zielenland«, zijn een soort van groote vliegen, die 's avonds gonzend een huis komen binnenvliegen. De Bare'e-Toradja's beweren, dat deze vliegen worden afgezonden door de bewoners van het zielenland om een hoofdhaar van een levende te bemachtigen, ten einde daarmede hun tempel te wijden. Gelukt het zulk een vlieg een haar te bemachtigen, dan moet de eigenaar sterven.

Daarom beijvert men zich steeds zulk een insekt van zich af te slaan, of te dooden (Tor II, 86).

Haar en nagels van overledenen.

Overal onder de Bare'e-Toradja's heeft men de gewoonte om van elken overledene wat hoofdhaar en de nagels af te snijden. Dit haar en deze nagels legt men te zamen met het mes, waarmede zij zijn afgesneden, in zijn kleerenkist of in een mand, waarin men zijn roerende goederen bewaart. Men is heel voorzichtig met deze «herinneringen» aan den overledene. In Onda'e vertelde men, dat wanneer een onbevoegde deze haren aanraakte, dit reeds voldoende was om hem te beboeten. Had iemand het ongeluk ze weg te werpen, dan moest hij daarvoor een boete betalen van een of twee buffels. Maar was iemand de oorzaak, dat deze relieken verbrandden, dan had hij soms tot tien buffels boete te betalen. Een Onda'e-hoofd vertelde mij, dat het verbranden van zulk haar al eens de aanleiding tot een oorlog was geworden.

In ons Toradja-boek (II, 91) en in mijn Animisme (blz. 30) heb ik gemeend deze gewoonte te moeten verklaren als een middel om niet te sterk naar den overledene te verlangen. Na de uiteenzetting van Mr. Van Ossenbruggen in zijne meermalen genoemde studie komt dit gebruik in een ander licht te staan. Met dit haar en die nagels, versterkt door ijzer (het bijgevoegde mes) verschaft men zich macht, om daarmede de van het lijk uitstroomende kracht te paralyseeren. Bewaarde men genoemde zaken niet, zegt toch de Possoer, dan zou de doode den rijstaanplant verwoesten, d. i. de van het lijk uitgaande invloed zou de rijst niet laten gelukken. Hiermede in overeenstemming is ook het gebruik bij de Possoërs om niets wat van ijzer is aan het lijk mee te geven in de kist. «Die ijzeren voorwerpen, zegt men, zouden de dooden gebruiken om er de rijstvelden mede te bederven». Of: «De muizen zouden in grooten getale het veld komen afknagen». Anders uitgedrukt: door het ijzer zou de uitstraling van het lijk zoodanig versterkt worden, dat zij de groeikracht van het gewas vernietigde. Ik moet hier echter dadelijk bijvoegen, dat de Moriers en de Bergvolken wel ijzer aan hunne dooden meegeven in de kist.

Door het haar en de nagels krijgen de overlevenden dus macht over den doode. Vandaar de uitdrukking: men moet deze dingen

goed opbergen, «opdat de ziel van den overledene er zich niet van kunne meester maken». Vandaar de boeten, die er staan op het aanraken er van door onbevoegden, waardoor licht iets van de kracht er aan ontnomen wordt; op het wegmaken, waardoor men de controle er over verliest; op het verbranden, waardoor men de macht over den doode niet alleen geheel verliest, maar de uitstraling van den doode misschien nog wordt versterkt door die van het vuur. Deze conclusie komt dus overeen met hetgeen H. A. van Hien in de Locomotief van 19 September 1902 (Iets over Javaansche tijdrekenkunde, den natuurdienst en geestenvereering) ten opzichte van nog levende personen schreef: «Het bezit en het bewaren van afgeknipt hoofdhaar en afgeknipte nagels verleent aan den bezitter macht over den persoon van wien het afkomstig is. Verbrandt men deze haren of nagels, of legt men ze neer op een warme plaats, dan bezorgt men den persoon, van wien ze afkomstig zijn, ziekte en voortdurend ongeluk, terwijl daarentegen het neerleggen van deze voorwerpen op een koele of vochtige plaats voor hem niet alleen voorspoed en gezondheid ten gevolge heeft, maar ook genegenheid voor en onderworpenheid aan dengene, die deze voorwerpen in zijn bezit heeft».

Wanneer men zijn haar zengt, vernietigt men een deel van zijn kracht [1]. Dit blijkt in de eerste plaats hieruit, dat men beweert, dat het haar in dit geval nooit meer lang zal kunnen worden. En ook spreekt deze meening duidelijk uit hetgeen men mij in Boven Mori vertelde: Wanneer een jonge man of jonge vrouw zich het haar zengt, zullen de kinderen, die hij (zij) later misschien krijgt, niet lang in het leven blijven.

In ons Toradja-boek hebben wij van een rechtsinstituut verteld (I, 199), waarbij een slaaf, die door zijn meester slecht behandeld was, naar een of ander voornaam man kon vluchten. In diens huis gekomen vernielde hij dan een of ander stuk huisraad, waardoor bedoelde voorname het recht kreeg om van den heer

[1] Mr. Van Ossenbruggen wijst in zijn werk over het primitieve denken, blz. 157, op de beteekenis, die het haar door zijn kracht heeft als afwerend middel, en dat deze kracht extra sterk wordt door verbranden. Van deze toepassing van het haar heb ik in Midden-Celebes geen andere voorbeelden kunnen vinden dan het door den Schrijver daar aangehaalde, namelijk dat de magische kracht van verbrand varkenshaar en verbrande kippeveeren een voor pokzieken nadeeligen invloed ontwikkelt.

van den slaaf een boete van een of meer buffels (al naar gelang van de waarde van het vernielde) te eischen, alvorens hij den vluchteling weer aan zijn meester afstond. «Het zekerste middel voor een slaaf om zich bij een nieuwen heer te vestigen was, dat hij in diens huis komende, een der familieleden van den huisheer (gewoonlijk een van diens kinderen), voordat deze er op verdacht was, een lok van het hoofdhaar afsneed en dit in het vuur wierp. Dit gold voor zulk een zware beleediging, dat van vergelden geen sprake meer kon zijn». Zoo schreven wij in ons Toradja-boek. Wij begrijpen nu welk een groot kwaad in de oogen der Possoers de slaaf met dit verbranden had gedaan.

Op dezelfde plaats in ons boek deelen wij een geval mede van eene slavin, die den gordel met voorbehoedmiddelen van den huisheer, in wiens woning zij was gevlucht, had verbrand. «De man beweerde, dat hiermede een onbetaalbare schat was verloren gegaan, en deed als losprijs zulk een hoogen eisch, dat de heer, van wien de slavin was weggeloopen, daarvoor tien andere slaven had kunnen koopen». Wij hebben verzuimd er bij te vertellen, wat dien gordel zoo kostbaar had gemaakt, waarschijnlijk omdat wij ons indertijd nog niet genoeg bewust waren van de waarde van dit gegeven. Er was namelijk een kies in geweest van 's mans grootvader. Wij begrijpen nu waarom de hoofden, die bij elkaar waren geroepen om over den eisch van dezen man te beraadslagen, hebben toegegeven, dat hij een zeer hooge boete kon eischen. Ik deel dit geval mede, omdat het hier in zijn verband staat, en opdat ik er later niet op zal behoeven terug te komen, als ik over de magische kracht der tanden spreek.

Een geval analoog aan het bewaren van haar en nagels van een overledene vinden wij in het volgende. Wanneer men een buffel zal slachten, worden in een mandje sirih, pinang, tabak en kalk gedaan. De oudste van de familie, aan wie de buffel toebehoort, beweegt het mandje zevenmaal naar rechts en zevenmaal naar links over den kop van het dier. Hij zegt daarbij: «Ik slacht u, maar ik neem alleen uw lichaam; dat uw tanoana (levenskracht) niet wegga» (soms roept men ook de goden aan, zie Tor. II, 175). Dan zet hij het mandje op de kruin van den buffel, en licht dit met den wijsvinger zevenmaal even aan den voorkant op. Dit doet men altijd bij magische handelingen, en het heeft de bedoeling om iets los te maken, in casu de levens-

kracht van den buffel. Vervolgens neemt men het mandje weg, en zegt: »Uw tanoana is in het mandje verhuisd«. Een ooghaar en een haar uit den staart van het dier worden in een lapje katoen gewikkeld en in het mandje gelegd. Deze haren bewaart men zorgvuldig, en telkenmale als er een buffel wordt geslacht, voegt men de nieuwe haren bij de vorige. De verklaring van dit gebruik werd reeds gegeven in ons Toradja-boek: »Wij doen dit, opdat de andere buffels niet zullen sterven, maar veel jongen zullen werpen«. De uitstraling van den gedooden buffel mag niet vernietigend op de overige dieren inwerken, en daarom meent men de levenskracht met de haren te kunnen bewaren.

Een bizonder gebruik van haar in deze lijn vond ik in Onda'e. Of men het tegenwoordig nog doet, ben ik niet te weten kunnen komen, maar eertijds bewaarde de huisvader van elk zijner kinderen één haar, en van één dier kinderen een stukje van den nagel. Hij nam deze dingen als het kind ongeveer twee maanden oud was. Het afsnijden geschiedde met een scherp reepje bamboe (Op de vraag, waarom dit niet met een mes mocht gebeuren, gaf een oud man ten antwoord: Omdat onze voorouders nog geen messen hadden, en daarvoor stukjes bamboe gebruikten). Hetzelfde deed hij bij zijne kleinkinderen: van ieder kind één haar, en één stukje nagel van één kind uit elk gezin. Kwam de verzamelaar te overlijden, dan zette een zijner kinderen de collectie voort. Had men haar en nagels van drie geslachten verzameld, dan werden de haren geteld. Waren er honderd en meer, dan richtte men een offerfeest aan »om Poeë mPalaboeroe (= de zon) te prijzen«. Waren er geen honderd haren, dan deed men dit niet. In beide gevallen werden de bijeengebrachte haren en nagels na het derde geslacht weggegooid, en de een of ander begon op nieuw met verzamelen.

Eene moeder in Poe'oe mBoto legt de stukjes nagel, die zij van de vingers van haar zuigeling heeft afgesneden bij het hoofd van het kind in de wieg, »anders zou het ziek worden, omdat een deel van zijn lichaam (de nagels) is weggenomen.«

Haaroffer.

Ook van het gebruik van haar op de wijze, die tot nu toe als »haaroffer« werd aangeduid, komen bij de bewoners van Midden-Celebes eenige voorbeelden voor: Wanneer men in de Possostreek en Boven Mori een doode muis op den weg ziet, is dit een slecht

teeken; m. a. w. van de doode muis gaat een nadeelig werkende invloed uit. Terloops merk ik op, dat de muis geen groote rol speelt in de magische gedachtenwereld der Toradja's. Muizen worden vaak aangemerkt als zielen van overledenen, die in deze gedaante een deel van den oogst voor zich komen halen. Wanneer men bij het ontginnen van een rijstveld een muis ziet, en het gelukt dit dier te dooden, mag men op een goeden oogst rekenen.

Om nu den invloed van de doode muis op den weg krachteloos te maken, trekt men zich een haar uit het hoofd, en bindt dit aan een grasspriet in de nabijheid van het doode diertje vast.

Bij het dorp Wajoera (Poe'oe mBoto) zagen wij eens een muis op den weg aan iets knagen. Mijn Toradja-medgezel zeide mij, dat dit iets kwaads was, en de eenige wijze om dit kwaad te ontgaan zou zijn om de ontmoeting dadelijk na aankomst in het dorp aan het hoofd mede te deelen. Stemtoover dus.

In mijn Animisme, bl. 177, heb ik een verhaal medegedeeld uit Lage afkomstig, waarin wordt vermeld, dat de tanoana, levenskracht, van den mensch zich vertoont in de gedaante van een muis.

Wanneer men in Onda'e de gesneden rijst uit de velden naar de schuren in het dorp overbrengt, is droog weer zeer gewenscht. Ten einde nu alle magische invloeden, die regen kunnen doen ontstaan, krachteloos te maken, klemt de draagster (het zijn veelal vrouwen die dit werk doen) een stukje nagel van hare grootmoeder boven in de mand, waarmee het vervoeren plaats heeft, vast.

Als de Possosche moeder genoodzaakt is hare nog kleine kinderen voor eenigen tijd te verlaten, bindt zij wat van haar eigen hoofdhaar aan dat der kinderen vast; »dan zal het kind denken, dat zijne moeder bij hem is, en het zal niet om haar weenen». Dit kan in dezen zin gemeend zijn, dat het haar der moeder alle magische invloeden, die het kind tot huilen zouden kunnen brengen, verlamt.

Wil een kind bij de bevalling niet te voorschijn komen, dan stopt de kraamvrouw den mond zoo vol met haar eigen haar, dat zij er braakbewegingen van gaat maken. Dan moet het kind spoedig geboren worden.

Wanneer in de bosschen om de vallei van Tawaelia iemand verdwaald is, maakt hij in een boom een inkerving, snijdt wat

van zijn hoofdhaar af en klemt dit in de gemaakte insnijding. Hij zegt dat hij dit aan den boschgeest geeft. Dan klimt hij in den boom om van daar uit den omtrek te overzien. Is hij georiënteerd, dat legt hij, beneden gekomen, sirih-pinang aan den voet van den boom neer, «als eene vergoeding voor de goedheid der geesten». Het hoofdhaar moet echter de magische werking van den boom op dengene, die er in klimt, neutraliseeren, want door den invloed van den boom zou hij zich slap kunnen gaan voelen en naar beneden vallen.

In Besoa zijn de voorschriften omtrent de verhouding tusschen heer en slaaf zeer streng. Als een slaaf op de slaapmat van zijn heer treedt, of als hij uit het mandje van zijn meester eet, of wanneer de heer het overschot van het eten van zijn slaaf opmaakt, zal dit alles ten gevolge hebben, dat de slaaf een opgezetten buik krijgt. M. a. w. de invloed die van den heer uitgaat benadeelt den slaaf. Als zoo iets gebeurd is, moet de heer dit kwaad krachteloos maken. Dit doet hij door zich het hoofdhaar te wasschen en dit water den slaaf te laten drinken.

Dit zelfde geldt ook voor de verhouding van schoonzoon en schoonouders: De schoonzoon zal een opgezetten buik krijgen, wanneer de bovengenoemde dingen met zijn schoonvader of schoonmoeder gebeuren. De schoonzoon drinkt dan ook water, waarin schoonvader of schoonmoeder zich het hoofdhaar hebben gewasschen.

Dat de verhouding tusschen schoonkinderen en schoonouders als magisch gevaarlijk wordt beschouwd, blijkt ook nog uit het volgende: wanneer een gehuwd man ziekelijk wordt, wascht de vader (of de moeder) van zijne vrouw zich het hoofdhaar en dit water drinkt de lijdende dan. Is het de gehuwde vrouw die sukkelend van gezondheid wordt, dan drinkt zij het water, waarin de vader (of de moeder) van haar man zich het haar heeft gewasschen.

Wanneer iemand geboren wordt met vlokken aan elkaar gegroeid haar (de Possoër noemt dit m o p i n i), moet men dit niet uit elkaar willen halen, want dit zou de levenskracht van zoo iemand doen afnemen.

In Boven Mori (Tomata) zal een priesteres terwijl zij hare litanieën aan een meisje leert, het haar van hare leerlinge vlechten. «De l a m o a (geest) van het meisje blijft dan in het haar en dan kan zij priesteres worden als haar meesteres is overleden».

De bedoeling van dit vlechten zal wel zijn om het meisje te beveiligen tegen de magische werking van het opzeggen der van nature magisch sterke litanieën. In dit geval zou het vlechten van het haar gelijk staan met het bedekken er van, waarover ik straks zal spreken, tenzij dit vlechten alleen de bedoeling heeft om de woorden der leerares op het hoofd (in de ziel) van het meisje vast te leggen, opdat zij het geleerde goed zal kunnen onthouden.

Het snijden van het haar.

Het kan ons niet verwonderen, dat de bewoners van Midden-Celebes bepalingen hebben op het snijden van het hoofdhaar, omdat daarin voor hen de groeikracht van den mensch zich manifesteert. Als men in taboe-toestand verkeert, is het snijden van het hoofdhaar gevaarlijk; zoo wanneer men ziek is. Met name noemt men in Boven Mori de lijders aan Framboesia Indica. Als zulke lieden zich het haar lieten snijden, zou de ziekte een kwaadaardig karakter aannemen.

Door het haar te snijden ontketent men magische kracht, die nadeelig op de omgeving kan werken. Om deze reden hield men zich eertijds in Poe'oe mBoto streng aan den regel om zich tusschen het planten en het oogsten van de rijst niet het haar te laten snijden (tegenwoordig storen velen zich niet meer aan dit verbod). Het kan ook zijn, dat men in het laten groeien van het haar een analogie-handeling zag voor het groeien van de rijst.

Zelfs in den tijd, waarin men aan het zoeken is naar een goed stuk grond om daar zijn rijstveld aan te leggen, zal men zich het hoofdhaar niet laten snijden (in Boven Mori), omdat anders de rijst op het gekozen veld niet zou gelukken.

Een kind, dus een magisch nog niet sterk wezen, mag het haar van een priesteres, een magisch zeer sterk persoon, niet korten, anders zou de buik van dat kind opzwellen (Boven Mori).

Des nachts zijn nagels te snijden zou zeer nadeelig wezen. Wie dit doet, zou spoedig sterven, want de t o t o k e s i, een ominеuze vogel van groote beteekenis, zou die nagels nemen »om ze zelf als nagels te gebruiken«. (Sanio, Pebato).

Bij sommige Bare'e-stammen mag het haar van eene zwangere vrouw niet gesneden of geknipt worden. Men beweert dat daardoor de navelstreng tijdens de uitdrijving van het kind zou breken.

Een gehuwd paar, beweert men in Besoa, mag zich het hoofd-

haar niet meer afsnijden: de man zou daarmede de vrouw, en de vrouw den man kwaad doen. In Napoe geldt dit voorschrift alleen voor de vrouw gedurende den tijd, dat haar man op reis is. Als zij het toch deed, zou haar man ziek worden, zich zwak voelen en geen voorspoed hebben op zijne onderneming. Bevond hij zich op een krijgstocht, dan zou zoo'n daad zijner vrouw zijne kracht zoodanig beinvloeden, dat de vijand hem kon dooden. Dit verbod van haarsnijden is een der voorschriften van het morame, waarover ik beneden uitvoeriger zal spreken. Mocht eene vrouw in deze omstandigheden toch het hoofdhaar hebben laten snijden, dan moet een bloedverwant van den afwezigen man, als hij het geval verneemt, er spoedig bij zijn om de vrouw te beboeten, ten einde hierdoor het dreigende gevaar af te wenden.

In Napoe is men gewend om het haar van kinderen, als zij wat grooter zijn geworden, te snijden. Men zegt dat alleen de moeder het haar van haar kind mag snijden. Wanneer een ander dit deed, zou deze er nadeelige gevolgen van ondervinden, napoboeto, tenzij de moeder dien persoon daarvoor eenig «loon» gaf. Hetzelfde geldt ook voor het snijden der nagels.

Loshangende haren.

«Vooral lange, loshangende haren verspreiden magische energie, zegt Mr. Van Ossenbruggen (blz. 151). Daarom moeten de vrouwen bij de Bare'e-Toradja's, die op het rijstveld de plantsters telkens van zaairijst voorzien, de haren los laten hangen. Dit dient om magische energie aan de zaairijst mede te deelen, maar de menschen zelven zeggen, dat dit gedaan wordt, «opdat de rijst zoo lang zal worden als het hoofdhaar». Zij mogen zich echter het haar niet wasschen (vooral niet met het geraspte vleesch van de kokosnoot), dan nadat het zaad is ontkiemd.

Ook bij het montompoe (bij de To Pebato mooli oënja, in Poe'oe mBoto montiwolo genaamd, zie Tor. II 254—255), eene plechtigheid, die aan de rijst wordt volbracht tegen den tijd, dat de aar te voorschijn begint te komen, moet men het haar los laten hangen; waarschijnlijk weer om magische kracht (groeikracht) aan de rijstkorrels mede te deelen.

Ieder jaar heeft in de smederij van elk dorp der Bare'e-Toradja's een feest plaats, mopatawi geheeten, waarvan de bedoeling is om allen magischen invloed, welke van het ijzer uitgaat, en die de menschen ziek maakt, op de jacht de speren niet doet treffen,

het sap van den arenboom spaarzamer doet vloeien en op nog andere wijzen schadelijk werkt, te paralyseeren. Als het hoofdmoment er is, dat de dorpssmid, de tokoemasi, die deze plechtigheid leidt, de goden zal aanroepen, neemt hij den hoofddoek af, en laat zijn lange haren over zijn schouders golven. Op dit belangrijke oogenblik moet zooveel mogelijk kracht van hem uitgaan.

Veelvuldiger zijn de gelegenheden, waarbij het hoofdhaar juist bedekt moet worden, waar men dus het loslaten van magische energie schadelijk acht. In de eerste plaats geldt het voorschrift het haar goed toe te dekken bij Moriers, Possoers en Bergvolken voor de voorgangsters bij den rijstoogst. In Tindoli (Meerstreek) vertelde men er bij: »Als de voorgangster 1000 bossen op een veld heeft geoogst, maakt zij den hoofddoek los, en laat het haar los hangen«. Wanneer er zooveel rijst binnen is, is het gevaar voor dit gewas geweken, en dan kan de kracht uit het haar juist ten goede gaan werken. In Pebato schijnt het gevaar geweken als de voorgangster vier dagen heeft gesneden, want dan is het geoorloofd het haar los te maken.

In Besoa, waar men evenals in de andere Berglandschappen veel last heeft van rijstdiefjes, mag men, terwijl men bezig is met het verjagen dezer vogels, het hoofdhaar niet los laten hangen, want dan zullen er nog veel meer van deze diertjes komen.

De priesteres mag in het Possosche en de Berglandschappen het haar niet los laten hangen of los maken, terwijl zij met haar arbeid (het opzeggen der litanieën) bezig is.

Ook tijdens de afwezigheid van haar man, als deze met anderen op een tocht is uitgegaan, mag de vrouw den hoofddoek niet afleggen, nog minder het haar los maken. De man zou daardoor van zijn kracht inboeten en geen geluk hebben. Als men op de jacht gaat, moet men den hoofddoek stevig om het hoofd binden, opdat deze niet door een tak of door den wind afgenomen worde, en het haar los zal raken, want dan zou men geen geluk hebben.

In tegenstelling met hetgeen we daaromtrent van de To Besoa hebben vernomen, mag de Napoesche vrouw bij eene eerste bevalling in geen geval het haar losmaken, anders zal zij het zeer zwaar hebben. Als reden hiervoor wordt opgegeven, dat de goden haar straffen voor hare onbehoorlijkheid om tegenover hen de haren niet te ordenen en op te binden. Bij eene volgende bevalling heeft het losmaken van het haar geen kwade gevolgen meer.

In ons Toradja-boek hebben wij een geval van wichelen met rijst medegedeeld (II, 232). Door dit wichelen bedoelt men magisch zoodanig op den vijand in te werken, dat diens kracht verlamd wordt, en hij gemakkelijk overwonnen wordt. Voor dit werk nu bindt de wichelaar zich zorgvuldig den doek om het hoofd, zoodat al zijn haar door dit kleedingstuk bedekt wordt.

Het kammen der haren.

»Doen loshangende haren op zichzelven reeds magisch vermogen emaneeren, dan is het begrijpelijk, welke gevaren verbonden kunnen zijn aan het kammen der haren,« zegt Mr. Van Ossenbruggen weer (Blz. 152 van zijn boek).

In de eerste plaats zijn kammen en luizenzoeken (een zeer geliefkoosd tijdverdrijf bij de bewoners van Midden-Celebes) uitgesloten in de gevallen, waarin het hoofdhaar niet los gemaakt mag worden. Algemeen geldt het voorschrift, dat men zich na het vallen van den avond niet moet kammen. De nacht, het duister, is magisch gevaarlijker dan de dag, wanneer de zon heilzaam op alles inwerkt. In sommige streken zegt men, dat men door zich bij donker te kammen spoedig zal sterven. In Poe'oe mBoto beweert men: dan wordt ge spoedig weduwnaar (weduwe); hier werkt dus het kammen nadeelig op een ander. Vooral als men in den ouden tijd met den eenen of anderen stam in oorlog was, moest men zich na het ondergaan der zon niet kammen. Want als de vijand dan eens bij het dorp kwam, zou men hem zeker in handen vallen. Het kammen vermindert dus de kracht van den kammer.

Bij dit kammen in den avond of nacht is nog iets eigenaardigs. De Bare'e-Toradja's kennen twee soorten van kammen: de s a r a en de s o e d j o e. Beide zijn in ons Toradja-boek beschreven (II, 187). De s o e d j o e is gemaakt van een stuk bamboe van de lengte der hand. Dit stuk bamboe is tot op twee derde, waar zich eene geleding bevindt, gespleten in verscheidene tanden, die door middel van een rotanvlechtsel een weinig uit elkaar gehouden worden. Het dient om het haar van luizen en luizennesten te zuiveren. Men moet gewoonlijk alle kracht aanwenden om een deel van het haar er door te halen. De s a r a is gewoonlijk van bamboe staafjes gemaakt, die naast elkaar zijn gelegd en door middel van een paar dwarslatjes in het midden en aan het boveneinde bij elkaar worden gehouden. Soms ook

maakt men ze van een plat stuk buffelhoorn, waarin tot op de helft tanden zijn gesneden.

Nu zegt men te Tentena (Noordkant van het Possomeer) en in Poe'oe mBoto (Zuidkant van dat Meer), dat na het vallen van de duisternis wel met de soedjoe, maar niet met de sara mag worden gekamd. In eerstgenoemde plaats verklaarde men dit als volgt: «Met de soedjoe mag men in het donker kammen, omdat deze geen dwarslat aan de tanden heeft; de sara heeft wel een dwarslat, en deze zou den adem tegenhouden; daarom mag men zich met haar niet kammen». Juister werd de beteekenis van het verschil in kammen weergegeven door het dorpshoofd van Pendolo: «De sara, zei hij, begint bij den wortel van het haar, en wordt heelemaal tot het eind er van doorgehaald. Dit noemen wij majali tinoewoe (= het leven weghalen). Maar een soedjoe wordt alleen gebruikt om ze door bepaalde plekken in het haar (in het midden of aan het uiteinde) te halen, ten einde de luizennesten te verwijderen. Dit levert dus geen gevaar op, dat de tanoana (levenskracht) zal worden weggekamd».

Mogen de haren van een zieke niet losgemaakt worden, nog minder mogen ze worden gekamd. Ook als hij herstellende is en nog zwak, moet men niet spoedig hiertoe overgaan, want dan loopt hij kans weer in te storten.

Iemand die slaapt, mag men het haar niet kammen, want dan zou men een lijk kammen, zegt de Beneden Morier, m. a. w. onder het kammen zou de slapende (iemand die in zijn bewusteloozen toestand magisch zwak is) sterven.

In dezelfde landstreek wordt ook gezegd, dat men zich niet moet kammen vóór het eten, want dat men dan spoedig zal sterven (sommigen zeggen zelfs nog vóór het eten). De beteekenis is weer duidelijk: Wanneer men door het eten magisch sterker geworden is, kan de emanatie van kracht uit het haar geen kwaad meer.

Ik heb reeds medegedeeld, dat de vrouwen, die de zaairijst uitdeelen, het haar loshangend dragen, maar dat zij dit niet mogen wasschen, tot de rijst op het veld ontkiemd is. Tot op dien tijd mogen zij het haar ook niet kammen, noch met de sara, noch met de soedjoe.

Aan het Meer leert men ook, dat zij die naar hun rijstveld gaan om te zien hoe het daarmede gesteld is, of die een zieke

gaan bezoeken, vooraf niet het haar mogen kammen, daar dit niet goed op de te veld staande rijst of op den kranke zou werken. In Poe'oe mBoto wacht men zich er voor zichzelf of een ander te kammen, zoolang men in de tuinhut verblijf houdt, mede met het oog op den slechten invloed, welken dit op het gewas zou hebben.

Bij de To Lampoe in Loewoe kamt men zich het haar aan den vooravond van den dag, waarop men met den oogst zal beginnen om dit dan gedurende den geheelen tijd van het rijstsnijden niet meer te doen, «omdat anders de t a n o a n a, kracht, van de rijst zou weggaan».

Mr. Van Ossenbruggen wijst er ook op, dat het kammen van haar hier en daar regen veroorzaakt. Daarvan heb ik voor Midden-Celebes twee voorbeelden gevonden. Te Malitoe (Pebato) vertelt men, dat de naaste verwanten van iemand, die voor langen tijd op reis of op eenige onderneming is uitgegaan, gedurende diens afwezigheid het haar niet mogen kammen, daar de afwezige dan voortdurend met regen te kampen zou hebben.

Het tweede voorbeeld is uit Beneden Mori (Tinompo). Terwijl het regent, zegt men daar, moet men zich niet kammen, want dan zal het bij den dood van den kammer regenen, zoodat er niemand zal willen komen om voor zijn lijk te helpen zorgen.

D e k a m a l s a m u l e t.

«Het behoeft ons niet te verwonderen, vervolgt Mr. Van Ossenbruggen (blz. 156), dat in verband met het bovenstaande aan de kam op zichzelf een magische beteekenis wordt verleend en dit voorwerp tot amulet is geworden».

Hiervan vinden wij bij de Bare'e-Toradja's verscheidene voorbeelden. Wanneer in Poe'oe mBoto de rijst die het volgende jaar als zaairijst moet dienen, met de voeten wordt gedorscht, dan legt men onder de groote, platte mand, waarin dit gedaan wordt, beide bovengenoemde soorten van kammen en een inheemsche naald, die veel van een els heeft, n a k a m a i n t i p o e ' o e n j a, «opdat de rijststengels stevig zullen zijn». Genoemde voorwerpen moeten dus kracht geven aan de rijst.

In dezelfde streek heeft men de gewoonte om een hond die iemand gebeten heeft, te kammen, «opdat het gif zich niet aan de wond hechte». Dit gif, de kwade invloed van den hond, moet dus door kammen worden verlamd. Mede in bedoelde streek

wordt een pas geboren kind in water gebaad, waarin een kam is gelegd, «opdat het kind lang moge leven om te kunnen worden gekamd». Dit behoeft geen nadere verklaring.

Boven zagen wij reeds, dat de vrouwen, die de zaairijst aan de plantsters uitdeelen, het haar los hebben hangen. Bovendien wordt nog op de mand, waaruit de zaairijst verdeeld wordt, een kam gelegd, waaraan kralen en een sirihvrucht zijn gebonden (aan den Noordkant van het Meer). Een oude legde dit aldus uit: «Zoo dicht als de tanden van den kam op elkaar staan, zoo dicht zal ook de rijst groeien». Kam, kralen en sirih wijzen hier op de bedoeling om allen magischen invloed krachteloos te maken, die aan de groeikracht van de rijst kwaad zou kunnen doen.

(In het voorbijgaan moet ik even opmerken, dat de kraal kracht vertegenwoordigt. Als de Bare'e-Toradja naar het bosch gaat om een vaartuig, een rijstblok of iets dergelijks te hakken, bindt hij zich een kraal om den pols. Daardoor zullen alle invloeden, die de kracht van den pols kunnen verslappen, worden vernietigd. Wanneer een troep krijgers het gebied van den vijand betreedt, wordt een kraal en een duit in de rivier van het vijandelijk land geworpen, als men voor de eerste maal van het water op dit gebied gebruik maakt (Tor. I, 236). De Possoër zegt: «Wij moeten het water van den vijand koopen», maar het is duidelijk, dat de harde kraal en het koper moeten dienen om den magischen invloed van het water van den vijand te paralyseeren. Om dezelfde reden werpt de moeder uit Poe'oe mBoto een kraal in het water, als zij haar zuigeling voor de eerste maal naar de rivier brengt (Tor. II, 62). Kleine kinderen worden spoedig met kralen omhangen terwijl zware strengen er van tot de uitrusting van de priesteres behooren. Het meest geschat onder de kralen zijn de oude moetisalah, in het Bare'e s o g o t i genaamd (zie Tor. II, 226).

In Beneden Mori haalt men eenige malen een kam door de zaairijst heen «opdat de rijst op dezelfde wijze zal groeien als de dichtheid der tanden».

Dat de kam op zichzelf als magisch voorwerp wordt beschouwd, blijkt vooral uit hetgeen ik in Boven Mori (Tomata) vond. Wanneer men daar een kam heeft gemaakt of gekocht, brandt men de uiteinden der tanden een weinig in het vuur, «opdat de kam veel luizen zal vangen». Als een kam niet veel luizen vangt, moet men een der tanden er uitbreken en dien weggooien, «opdat de kam meer zal vangen». Er zit dus iets aan den kam, dat hem

belet veel te vangen, en dat gebrek doet men met het wegwerpen van een der tanden van hem af, op dezelfde wijze als de mensch iets kwaads van zich afdoet door een haar, een stukje nagel van zich weg te werpen, of door te spuwen.

Als de kam onder het gebruiken valt, zal hij geen luizen meer vangen, zegt de Beneden Morier (Tinompo); een nieuwe kam moet eerst een paar malen door het haar van een hond gehaald worden, wil hij veel luizen vangen (Boven Mori, Tinompo).

Tanden.

Wanneer de boventanden bij een klein kind het eerst uitkomen, is dit measa, onheilbrengend.

Ook dit punt geldt voor alle Bare'e-sprekers, Bergvolken en Moriërs. Deze ongewone uiting van de groeikracht van het kind werkt òf nadeelig op hemzelf, òf op zijn moeder; een van beiden zal dus spoedig sterven.

De To Napoe zeggen van een kind dat de boventanden het eerst krijgt: mampetiro kaloloe, «in zijn eigen grafkuil neerzien», dus: spoedig sterven. De wijze waarop bij dit volk het dreigende gevaar wordt afgewend, heb ik boven medegedeeld, toen ik over de paralyseerende kracht van urine heb gesproken: men urineert namelijk op zulk een kind.

In sommige streken snijdt men een stuk van den kam van een haan af, en smeert van het bloed op de boventanden om daarmee het kwaad, dat zich met die boventanden openbaart, te vernietigen. In het dorp Tindoli zeide men van zulk een geval: «Het kind snelt zijn leeftijd vooruit»; als gevolg daarvan zou vader of moeder sterven. Het tegenmiddel, dat hier gebruikt wordt, schijnt het meest voorkomende te zijn, want ik vond het ook in andere streken toegepast (Poe'oe mBoto, Pebato). Men neemt namelijk een ei, kookt het, schilt het en snijdt het dan in tweeën op den neus van het kind. Daarna wordt de eene helft aan het kind te eten gegeven, en de andere helft eet de moeder op. Dit noemt men mampariojoti dja'a, «het kwaad tusschen beiden (moeder en kind) stellen». Dit drukt ook heel juist de bedoeling der handeling uit: het kwaad dat zich openbaart in het uitkomen der boventanden, wordt op het ei overgebracht en daarna over moeder en kind verdeeld. Dit gedeelde kwaad kan niet veel meer uitrichten, het wordt door moeder en kind samen verwerkt.

Ik moet mij hier weer eene uitweiding veroorloven over het ei. Op de magische kracht er van is al meermalen gewezen. Het is de groote kiemkracht, waaraan het zijne waarde ontleent. Wij zullen het in den loop van dit opstel nog meermalen zien gebruiken. In bovengenoemd geval wordt het kwaad op het ei overgebracht, is het ei dus zondebok. Deze rol speelt het heel vaak. Als een gezelschap jagers het bosch ingaat, verzamelen zich allen eerst om een aanvoerder, die sirih-pinang gereed maakt en een ei te voorschijn haalt, dat hij van huis heeft medegenomen. Dit ei raken allen aan, waarna de aanvoerder het samen met de pinang op een in den grond geplant stuk bamboe legt. Het kwaad dat den jagers mocht aankleven, doordat zij iets hebben gedaan waardoor een magische invloed is opgewekt, die hun geluk op de jacht zou kunnen beïnvloeden, wordt op het ei overgebracht, en daarmee aan den rand van het bosch achtergelaten. Dit is een gebruik dat algemeen onder de Bare'e-Toradja's wordt gevolgd.

Nu verklaart zich ook de beteekenis van het ei bij het mompatirani, dat in ons Toradja-boek (I, 381) is beschreven: Een ei wordt voor een zieke naar een boom gebracht, waarvan de geest hem heet krank gemaakt te hebben. Op dit ei wordt de ziekte (het magisch kwaad) overgebracht. Dat de menschen zelven van deze handeling niets meer begrijpen, blijkt uit de omstandigheid, dat het ei gehouden wordt voor het surrogaat van een witten buffel. «Zeer vaak wordt ook als offer gebruikt een kippenei», schreven wij vroeger (Tor. I, 278). Gewoonlijk doet het dan dienst als zondebok.

Eieren worden tegen de kist met beenderen van een ouden held stuk gegooid om die beenderen te doen leven, opdat zij door beweging eenig teeken zullen geven (Tor. I, 283). Een ei wordt in de hand van een overledene gedrukt om het kwaad, dat van het lijk uitgaat te helpen verlammen (Tor. II, 114). Geen wonder ook dat men met het kiemkrachtige ei wichelt (Tor I, 231). Zooals gezegd is, zullen wij nog meer voorbeelden van de magische beteekenis van het ei tegenkomen.

In Boven Mori (Tomata) schijnt men geen overwegende beteekenis te hechten aan het eerst uitkomen van de boventanden. Men zegt alleen dat in zulk een geval het volgende kind, dat zal worden geboren, een meisje zal wezen. Alleen het te spoedig verschijnen der tanden wordt daar als measa, onheilbrengend aangemerkt. Het kind zal dan niet lang leven.

In Pebato beweert men, dat indien de melktanden van de bovenkaak het eerst uitvallen, dit onheilbrengend is.

Wanneer iemand droomt, dat hij zijn voortanden kwijt is, zal hij spoedig sterven. Verliest hij in den droom een kies, dan zal hij een bloedverwant door den dood verliezen (Poe'oe mBoto). Men doet het kwade van dezen droom af door op houtskool te spuwen. Houtskool en asch hebben groote magisch paralyseerende kracht, zooals wij meermalen gelegenheid zullen hebben op te merken. Als een jongeling zijn tanden verliest, zal hij spoedig sterven. Gebeurt het echter, dat iemand op leeftijd er nog een tand of kies bij krijgt, dan kan hij van een lang leven verzekerd zijn (Boven Mori).

Wanneer in Besoa een volwassene een tand of kies verliest, zal hij dien bewaren, en deze tand wordt samen met het lijk in de doodkist gedaan. De uitgevallen melktanden gooit men hier weg met de woorden: «Mijn tand gooi ik weg; hier hebt gij uw tand, boomhagedis» (Bare'e: woeloa; Besoa = boeleli). De Besoaer onderstelt eenig verband tusschen de boomhagedis en tanden. Dit blijkt uit het voorschrift: «Verbrand niet de uitgekauwde stukken van suikerriet, want anders zullen de tanden en kiezen van dengene, die het riet gekauwd heeft, door de boomhagedis worden opgegeten», d. i. ze zullen uitvallen.

Dat ook de Bare'e-sprekers eenig verband zoeken tusschen tanden en de boomhagedis blijkt uit het volgende, dat ik in de streek ten Noorden van het Possomeer vond. Wanneer de tanden waren gekort, kauwde de patiënt een kruid, dat in het Bare'e sakoti heet, waarna de stompjes der tanden zwart werden gemaakt. Zoolang dit laatste niet was gebeurd, mocht de patiënt niet lachen, «want als de boomhagedis dit lachen zag, zou hij denken dat hij werd uitgelachen, en dan zou het zwartsel niet op de tanden kleven.»

Verliest een kind een melktand in huis, dan wordt deze op den haard begraven. Verliest het er een buitenshuis, dan begraaft men dien ook buiten. Wegwerpen doet men zulk een tandje nimmer, want als een kip het oppikte, zou het heel lang duren, eer het kind een ander er voor in de plaats kreeg (geheel Posso).

Het magisch karakter der tanden komt ook uit bij het tanden korten. Wij hebben boven reeds gezien dat dit een gevaarlijk werk is voor den operateur, die hiervan zeere oogen kan krijgen. Daarom moet men hem iets geven, waardoor dit gevaar wordt

afgewend. Gewoonlijk is dit loon een hoen, de magie-vogel bij uitnemendheid, zooals wij later zullen zien (Tor. II, 78).

Vooral komt het magisch karakter der tanden uit in de gewoonte om tanden van varkens, slangen, krokodillen en apen aan een snoer om den hals te dragen (algemeen in Midden-Celebes). Gewoonlijk doet men zoo'n tandensnoer alleen aan, als men zich ver van huis verwijdert, in omstandigheden dus, waarin men den magischen invloed van allerlei dingen meer te vreezen heeft dan te huis zijnde.

Bloed.

Zeker het meest sterke bestanddeel van het lichaam van magisch standpunt is het bloed. Het bloed komt, voor zoover de menschen aangaat, maar zelden te voorschijn, en daarom speelt het in het dagelijksch leven een ondergeschikte rol. Uit allerlei geloof blijkt echter, dat het te voorschijn komen van menschelijk bloed magische invloeden verwekt. In de Possostreek (Lage) vertelt men, dat het bloed dat uit verslagenen vloeit, bliksem wordt (elders bliksem te voorschijn roept). De ziel van een verslagene noemt men daar b o e l i n d e, en deze zielen verzamelen zich in het dorp Sawia Deli, waar het steeds bliksemt.

Hiermede is in overeenstemming wat men in Beneden Mori zegt: Indien het weerlicht, is dit een bewijs, dat een paar menschen elkaar met het zwaard te lijf gaan, zoodat er bloed vloeit. Ook als een mensch door een krokodil gegrepen en er dus bloed gevloeid is, zal er onweer komen. Evenzoo zal er onweer komen, als men een buffel slacht.

In Onda'e heeft men de gewoonte om als iemand bij het bouwen van een huis daarvan afvalt, hem een snede in het oor te geven, opdat er bloed uit vloeie. Dit warme bloed moet den invloed ontzenuwen, die zoodanig op den man heeft ingewerkt, dat zijn kracht verminderde, ten gevolge waarvan hij naar beneden is gestort.

Een menstrueerende vrouw mag niet naar een tabaks- of aardvruchtenaanplant gaan. De van haar uitgaande magische kracht zou deze gewassen dooden. Een lap waaraan menstruaal bloed kleeft legt men in een rijstveld, n d a p o w a o e, »om er stank aan te geven«. Men denkt dat er dan geen dieren op het veld zullen komen, die het gewas bederven. De kracht welke van het bloed uitgaat, doodt alle invloeden, die de onwelkome gasten op den akker kunnen brengen.

Van het bloed van incestueuzen, die door hun daad in hooge mate taboe zijn, gaat een zeer nadeelig werkende invloed uit en daarom mag het niet worden vergoten. Ik heb al medegedeeld, dat zulke lieden doodgeknuppeld of verdronken worden (Tor. II, 8).

Boven hebben wij gezien, dat warm bloed een magischen invloed uitoefent op de weersgesteldheid. Deze zelfde uitwerking heeft ook het bloed van dieren: Wanneer een kind storm heeft verwekt door een dier uit te lachen, snijdt men het wat haar van het hoofd en werpt dit in de richting van waar de wind komt. Helpt dit niet, dan hakt men een kip of een geit den kop af, opdat het uitstroomende bloed den magischen invloed krachteloos make, die den storm ontketend heeft.

Met deze gegevens is het ook niet moeielijk de bedoeling na te gaan van het slachten van menschen bij gelegenheid van den dood van een voornaam, dus getaboeëerd persoon. Uit diens lijk is alle levenskracht, alle warmte, dus alle magische kracht gestroomd en deze oefent niet alleen grooten invloed uit op menschen en gewassen, maar ook op de weersgesteldheid. Wanneer er droogte of regen komt na den dood van een voornaam persoon, heet het aanstonds, dat de ziel van dien doode dit bewerkt heeft. Oorspronkelijk was het natuurlijk alleen de invloed, die van zijn lijk uitgaat. Langs dezen weg is men er toe gekomen aan de zielen der afgestorvenen macht toe te kennen over regen en zonneschijn.

Deze machtige zeer gevreesde uitstraling kon niet zoo maar geparalyseerd worden door bloed van dieren; daarvoor was een magisch sterker wezen noodig, een mensch. En in dezen mensch moest dan nog zijne magische werkzaamheid tot het hoogste opgevoerd worden. Dit kon men alleen verkrijgen door dien mensch te dooden en wel zoo dat het bloed uit zijn lichaam vloeide.

Herhaaldelijk zullen wij in het vervolg nog voorbeelden tegenkomen van de magische werking van dierenbloed. Hier willen wij alleen eenige algemeen geldende gewoonten in herinnering brengen. Bij alle plechtigheden, met den godsdienst in verband staande, worden bij de Bare'e-Toradja's, Bergvolken en Moriers de deelnemers aan zulk eene feestelijkheid met het bloed van een der geslachte dieren op de wang gestreken. Terecht heeft Mr. Van Ossenbruggen opgemerkt, dat men zich de tooverkracht van het geslachte dier belichaamd dacht in het bloed. Met dit bloed wordt de tooverkracht van dier op den mensch overgebracht, die daardoor magisch versterkt wordt.

Dezelfde beteekenis heeft ook de algemeen voorkomende gewoonte om bij huisinwijding de onderdeelen van het gebouw met bloed te bestrijken. De woning wordt daardoor magisch versterkt, niet alleen in den zin, dat het hout op zichzelf duurzaam wordt, maar ook dat het huis in staat zal wezen om alle magische invloeden van buiten te neutraliseeren, zoodat de menschen, die er in wonen, daartegen beschermd zijn.

Wasschingen met bloed verricht men ook om zich van kwaad te ontdoen, bv. in Napoe, zooals wij boven hebben gezien, waar men zich bij het m e n o e r o e in het met het bloed van offerdieren vermengde rivierwater baadt, om zich van het kwaad door incest opgewekt te ontdoen. Een andermaal weer wascht men zich met bloed om zich magisch te versterken. Zoo bij het jaarlijksche feest in de smederij bij de Bar'e-Toradja's waar boven sprake van is geweest (zie Tor. I, 410). Behalve dat men de kracht van het ijzer, welke den mensch kwaad zou kunnen doen, wil neutraliseeren, heeft dit feest ook de bedoeling om door de macht van het ijzer andere kwade invloeden van het dorp af te weren, en de inwoners magisch te versterken. Bij dit feest wordt dan ook een bak gebruikt, waarin fijngehakte bladeren van allerlei »verkoelende« planten zijn gedaan. Daarin stort men ook bloed van een varken, waarmee eerst alle deelnemers aan de plechtigheid zijn besmeerd. Van dit mengsel wordt door den dorpssmid met een kwast op alle gewrichten van iederen persoon gestreken om te eindigen boven op de kruin, waar hij van 1 tot 7 telt en bij zeven uitroept: P a p i t o e', n a p o p i t o e - p i t o e n t i n o e w o e, »zeven, dat zijn leven niet anders dan zeven (lang, gelukkig, gezond) moge zijn«. Als deze wensch gerekt wordt, zegt men er nog bij: »Dat (zijn leven) moge zijn als de sagoeboom aan de bron«. Van dit badwater met bloed neemt de feestganger een bamboe vol mede naar huis, om een huisgenoot, die wegens zwakte niet naar het feest heeft kunnen gaan daarmede te besprenkelen. Met een ander deel van dit water bevochtigt hij de rijst en de Coix lacryma, die hij in het nieuwe seizoen zal planten.

Van 1 tot 7.

Het is hier de plaats om even uit te weiden over het tellen van 1 tot 7, eene gewoonte die de Possoer bij vele gelegenheden toepast. Wij weten dat zeven een heilig getal is. Van dit tellen gaat magische kracht uit. Het is een van de meest voorkomende

en eenvoudigste rites de passage (zie Van Gennep's: Rites de Passage) in het dagelijksche leven. Het is een ritus om den mensch over de onzijdige zone, de marge, heen te brengen, om hem uit een taboe-toestand in het gewone leven terug te voeren, om hem van het niet gewend zijn aan iets te voeren tot het er aan gewend zijn. Want geschiedde de overgang plotseling, onbewust, dan zou den mensch kwaad overkomen.

Op het boven genoemde feest in de smederij worden jongens gewend aan het smeden, al worden ze later geen smid, opdat de magisch gevaarlijke voorwerpen bij het smeden gebruikt, hen niet zullen schaden. De smid legt den steel van den hamer in de hand van den jongen en klemt deze met de zijne er om heen. Dan legt hij een oud hakmes op het aanbeeld en laat den hamer (door het kind en hem samen vastgehouden) naar beneden dalen, maar hij past op, dat de hamer het ijzer niet raakt. Hij telt: één. Dan gaat de hamer op, daalt weer zonder te raken, twee. Op zulk eene wijze hebben zes schijnslagen plaats, maar bij den zevenden slag laat hij den hamer op het ijzer neerkomen en daarmede wordt het kind voor ingewijd verklaard ten opzichte van ijzer. Het mag nu zijn vader de werktuigen nadragen, wat het te voren niet doen mocht (dikwijls heeft deze plechtigheid aan de jongens reeds plaats als zij nog gedragen worden).

Wanneer de weduwe (of weduwnaar) uit haar taboe-toestand, den rouw over haar echtgenoot, weer in het gewone leven treedt, leidt de priesteres haar in huis rond, neemt de vuurtang en beweegt al tellende zesmaal de hand van de rouwdragende tot dicht bij het voorwerp, om eerst bij de zevende maal die hand daarmede in aanraking te brengen. Zoo doet zij met den kookpot, met de trap, met het rijstblok, den stamper, kortom met alle voorwerpen van het dagelijksch leven, die de weduwe nu weer als gewoonlijk mag hanteeren, zonder dat het haar of anderen kwaad zal doen.

Zesmaal wordt de voet van den kleine, die voor het eerst uit huis naar beneden wordt gebracht, op en neer bewogen, om de zevende maal de aarde aan te raken (Tor. II, 63). Zesmaal beweegt men al tellende het deksel van de doodkist op en neer om het bij zeven pas op de kist te plaatsen (Tor. II, 95). Nog vele voorbeelden zijn hiervan in ons Toradja-boek te vinden; wij zullen er nog enkele in dit opstel tegenkomen.

Poga'aka, Kasolora, Morame. (De magische invloed van den eenen mensch op den anderen).

Hebben wij nagegaan hoe bij de Bare'e-Toradja's en omwonende volken elk onderdeel van het lichaam magische kracht uitstraalt, ik moet nu nog de voorbeelden bijeenbrengen, die aantoonen, dat ook de handelingen der menschen op elkaar invloed hebben, vooral de handelingen van hen, die in één huis bij elkaar wonen, in het bizonder die van echtgenooten.

«Dans un grand nombre de sociétés, le succès dépend aussi de certaines interdictions qui doivent être respectées, pendant l'absence des chasseurs, par ceux qui ne les ont pas accompagnés, en particulier par leurs femmes», zegt Levy Bruhl (Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures, p. 271). En de voorbeelden welke hij dan mededeelt van Indo-China met betrekking tot de olifantenjacht zouden zeker ook voor Midden-Celebes gelden, als hier olifanten werden gevonden.

Van een dergelijk geloof der Bare'e-Toradja's zijn wij al menig voorbeeld in dit opstel tegengekomen. In het eerste gedeelte van dit opstel heb ik gesproken over het poga'aka, «scheiding, wat tot het scheiden behoort». Wanneer men namelijk op eene onderneming uitgaat, mag een ander uit datzelfde huis niet ergens anders heengaan op dien dag. Niets mag uit die woning worden uitgeleend of weggegeven. Is iemand naar zijn rijstveld gaan kijken, terwijl een andere inwoner van zijn huis op de jacht is gegaan, dan moeten de bladeren, waarvan die persoon op zijn akker heeft gegeten, naar huis worden gebracht. In het gewone leven kan men met alles zijn gang gaan, maar als er iets bizonders moet gebeuren, dan raakt men in een toestand van taboe en dan kunnen allerlei handelingen van hen met wie men dagelijks verkeert, kwaad doen. De kwade invloed, welke van zoo'n handeling uitgaat, noemt de Possoër poga'aka, en deze volgt den mensch, die op een bizondere onderneming uit is, hetzij om klei te halen, of om te jagen, of om koppen te snellen, of om handel te drijven.

Op het Possomeer vischt men veel des nachts met fakkels; een man staat voor op de plecht met een fakkel in de linkerhand en een vischspeer in de rechter. Wanneer de visch op het licht afkomt, steekt de man toe en haalt hem aan zijn speer op. Als het nu gebeurt, dat men telkens missteekt, dan is het wel zeker, dat men gevolgd wordt door poga'aka, ontstaan doordat een

huisgenoot iets heeft weggegeven, of elders is gaan slapen. De visscher gaat dan kalm zitten om sirih-pinang te kauwen. Daardoor meent hij den kwaden invloed te kunnen neutraliseeren. Daarna gaat hij weer met zijn werk voort.

Allen mogelijken tegenspoed in zijn ondernemen schrijft men toe aan den magischen invloed van dit p o g a ' a k a. In Tor. II, 275 hebben wij eene handeling beschreven, welke ten doel heeft om van de voorgangsters bij den oogst allen invloed van dit p o g a ' a k a af te wenden.

Maar ook kan men zichzelf door zijn gedrag tegenspoed bezorgen. Dit heet dan bij de Bare'e-Toradja's k a s o l o r a. Als men op reis zijnde spreekt over de voordeelen, die men hoopt te verkrijgen, zal men onderweg door ziekte of door eenig ongeluk getroffen worden. Wanneer men zich bedenkt zoo iets gedaan te hebben, neemt men een stukje p i d o e a (een plant) spuwt er op en werpt het van zich. De woorden, die s o l o r a zouden verwekken, zijn daardoor ongedaan gemaakt (Boven Mori).

De p i d o e a is een plant, die in het Oostelijk deel van Midden-Celebes veel gebruikt wordt tot het ongedaan maken van de eene of andere handeling of van eenig woord. Zoo wordt dit hout ook gekauwd bij een verzoeningsmaaltijd, waarmede een eind gemaakt wordt aan een twist of veete. Een andere naam is m o r o e i w o l i «met averechtsche dorens», omdat de dorens van deze plant naar beneden groeien. Aan deze omstandigheid ontleent de plant waarschijnlijk hare beteekenis: om een handeling ongedaan te maken, doet men juist het tegenovergestelde.

Wanneer men met anderen zit te eten en men gaat onder het eten weg (zonder behoorlijk te wachten tot allen gereed zijn), zal de schuldige op zijn weg door een slang worden gebeten, een krokodil zal hem grijpen, of hij zal zichzelf bij het hakken van hout of iets dergelijks een wond toebrengen; hij zal zich stooten, struikelen, of door een buffel vervolgd worden. Dit alles is een gevolg van k a s o l o r a. Is het noodzakelijk dat men te midden van een maaltijd vertrekt, dan moet men het blad, waaruit men gegeten heeft, met zich medenemen (gewoonlijk steekt men dit in den hoofddoek). Ook volgt k a s o l o r a wanneer men eene vergadering verlaat, zonder van de in de nabijheid zittenden afscheid te nemen.

Met het medenemen van het boomblad wil men zeggen, dat men zich niet van de dischgenooten scheidt, dat men in den

geest één blijft, en dat dus geenerlei kwade invloed den vertrekkende kan achtervolgen, waardoor zijn kracht beïnvloed wordt, zoodat hij struikelt, valt, zich verwondt enz. Deze gedachte komt nog duidelijker uit bij een middel, dat men aanwendt om zich voor den boven genoemden poga'aka-toover te vrijwaren: Wanneer men bang is door poga'aka te zullen worden vervolgd en benadeeld, hakt men van haardrand, potlepel, deurpost, trap, rijstblok en stamper een kleinen spaander af. Al die stukjes hout wikkelt men in een lapje geklopte boomschors en neemt ze in zijn sirih-pinangtasch mee op weg. Men heeft het huis dus bij zich, men is thuis, en daardoor kan men van geenerlei invloed van daar uitgaande schade lijden. Hetzelfde effect trachten jagers in Bantjea soms te bereiken door den rijststamper een eindweegs mede te nemen, en hem dan in de richting van het huis terug te werpen, »opdat geenerlei boei, kwade invloed, volge». Het bovenstaande geldt voor alle in dit opstel besproken volken.

In het dorp Sanio (Pebato) vond ik een ander middel toegepast om aan de gevolgen van kasolora te ontkomen. Wanneer men daar gedurende den maaltijd plotseling weg moet, neemt men de schil van een maïsvrucht, legt daarin een knoop en steekt de schil onder het boomblad, waaruit een der dischgenooten zit te eten.

De beteekenis, welke de Bare'e-Toradja aan een knoop hecht komt het best uit bij de wijze, waarop een meisje hare gevoelens tegenover een jonkman openbaart, die pogingen aanwendt hare genegenheid te winnen. Zij zendt hem een touwtje. Heeft zij daarin een aantal knoopen gelegd, dan beteekent dit dat ze niets van hem wil weten, dat ze alle gemeenschap tusschen hen beiden als verbroken beschouwt. Legt zij echter lissen in een touw, die gemakkelijk zijn los te trekken, dan geeft zij daarmede hare genegenheid voor den jongeling te kennen. (Zie ook blz. 73, regel 15 en verv.).

Wanneer de voorgangster bij het oogsten de vier eerste halmen heeft gesneden, legt zij in het stroo van de afgesneden planten een knoop. Zoo doet men ook bij het inzamelen van de rijpe maïsvruchten: Voordat men hiertoe overgaat, bindt men de bladeren van een der maïsplanten aan elkaar, en legt daarin een knoop. Ook wanneer de rijst in de schuur wordt opgeborgen, legt men onder den stapel rijst een toegeknoopt pakje waarin oogstmedicijn. Al deze gebruiken hebben wij in ons Toradja-boek

(II, 279, 294, 296) verklaard als dienende om de levenskracht, tanoana, van de rijst te beletten weg te gaan. De menschen zelven geven ook als reden op: «opdat de tanoana van de rijst niet wegga». Maar dit is, dynamistisch uitgedrukt: opdat geenerlei invloed van buiten de rijst kunne benadeelen. De knoop moet dus dienen om schadelijke werkingen tegen te houden. Wanneer men vermoedt, dat men op reis zijnde door boei (toover van tranen, geluid, winden enz.) of door poga'aka gevolgd wordt, legt men in een alang-alang-stoel aan den weg waarlangs men gaat, een knoop, spuwt er op, legt er pinang bij neer: de boei en de poga'aka kunnen nu niet verder: de reizigers zijn den schadelijken invloed er van kwijt. De maïsschil met den knoop er in, die men onder het etensblad van zijn buurman schuift, moet dus de kwade gevolgen van het ontijdig heengaan tegenhouden.

Solora kan ook ontstaan, wanneer men uitgenoodigd wordt te blijven eten en men weigert. In het algemeen: wanneer men iets ontkent wat een ander beweert, of als men een opdracht weigert te aanvaarden. Aan deze vrees voor kasolora moet worden toegeschreven de eigenaardige wijze van antwoorden die men er op na houdt, waarbij men begint met iets toe te stemmen waarmee men het niet eens is. Na zulk eene toestemming zegt men dan juist het tegenovergestelde van wat men heeft beaamd. Iets dat wordt aangeboden, zal men steeds aanraken, als men er geen gebruik van maakt, boi kasolora, «opdat er geen onheil (voor mij) uit voortkome».

Wanneer men zegt hout, rotan of iets dergelijks te zullen gaan halen en men gaat niet, of men stelt het uit, dan moet daarop kasolora volgen, zich hierin openbarende, dat men zich in het been hakt, of op andere wijze verwondt. Vandaar ook weer de gewoonte om niet te zeer in de toekomst te spreken met het oog op hetgeen men doen zal.

Een noodlottig gevolg van het gebruik van taboe-voorwerpen heet posara. Dit posara openbaart zich in den plotselingen dood van een mensch. Wanneer men bijvoorbeeld in den dorpstempel eet op een tijd, waarop dit niet geoorloofd is, zal ten gevolge daarvan een der dorpelingen na een zeer korte ziekte overlijden, mate mposara, door posara gestorven. Heeft men de oorzaak van zulk een plotselingen dood in een vergrijp tegen de adat kunnen ontdekken, dan wordt de schuldige met één

tot vier buffels beboet, al naar gelang de getroffene een slaaf of een vrije is. Zulk een geval wordt geheel als doodslag behandeld.

Onder het tegenwoordige bestuur zijn zulke veroordeelingen niet meer toegelaten. Men maakt deze gevallen onder elkaar uit en ze komen den ambtenaar niet ter ore. Zoolang de geldigheid van zulk eene beboeting nog door allen erkend wordt, zal de boete betaald worden; maar op den duur zal men weigeren dit te doen. Te Tolambo gebeurde het in dit jaar, dat een jongen een gedood hert midden in een rijstveld in stukken hakte. Om het hert op de andere zijde te keeren, maakte hij gebruik van een pootstok. Deze pootstokken worden, nadat men ze bij het planten van de rijst gebruikt heeft om er de gaten voor de zaairijst mede in den grond te steken, bij elkaar gezet. Niemand mag dan verder iets met die stokken doen; eerst als de rijst op dat veld is afgeoogst, mag men ze wegnemen en desnoods voor brandhout gebruiken. Terwijl pas genoemde jongen met het hert bezig was, had hij zoo'n pootstok gebruikt, en hiermede had hij iets ongeoorloofds gedaan, want de rijst had nog niet eens vrucht gezet. Dienzelfden nacht stierf een kind van den eigenaar van den akker, waar dit was gebeurd. Het was nu spoedig onder de menschen uitgemaakt, dat door de daad van den jongen posara was ontstaan, waardoor het kind was gedood. In den ouden tijd zou de «schuldige» twee buffels hebben moeten geven; maar nu maakte men na lang praten uit om een varken als boete op te leggen.

Het doel waarmede men van huis gaat, verschilt natuurlijk in gewichtigheid. Hoe belangrijker dit doel is en hoe meer gevaren de reis met zich medebrengt, hoe krachtiger de middelen moeten zijn, waarmede de huisgenooten, inzonderheid de echtgenooten van de vertrokkenen, de reizigers moeten steunen. Zulk een bizonder doel had men, als men eertijds ten oorlog uittrok om menschenhoofden te halen. Dit ondersteunen van de levenskracht der afwezigen door hun echtgenooten heet in het Bare'e morame. In het Morisch schijnt men hiervoor geen afzonderlijken naam te hebben en duidt men deze gewoonte met den algemeenen naam van momali aan. Het is niet noodig om in dit gedeelte van mijne mededeelingen telkens aan te geven, waar eenig morame-voorschrift in gebruik is: de meeste vinden algemeene toepassing bij de hier besproken stammen.

Bij de To Besoa was het gewoonte om boven de deur van

de woning, waarvan de bewoners aan het morame waren, het topgedeelte van een eki-plant (Heliconia Bihai) te hangen. De bezoeker wist dan dadelijk, waaraan hij zich had te houden.

Wanneer jongelingen ten strijde trokken, zochten zij een meisje, dat te hunnen behoeve wilde morame. Het meisje gaf dan aan den jongeling haar baadje of haar hoofddoek of een streng kralen mee. Wij hebben daarvan reeds in ons Toradja-boek verteld (I, 230): »Een jongeling mocht niet van twee meisjes tegelijk iets aannemen; (dit zou hem ongeluk aanbrengen). Zulk een voorwerp heette bajari, »betaling«. Wanneer de jongeling met den vijand in aanraking zou komen, deed hij het medegegeven aandenken aan, opdat het hem krachtig zou maken. Had hij in den strijd geluk gehad, dan gaf hij bij zijne terugkomst in het dorp het aandenken aan de eigenares terug. Dit meegeven van eenig aandenken sloot niet in zich, dat de jongeling later met het meisje zou trouwen. Soms gaf het meisje den jongeling ook wat pruimtabak mee, genoeg voor twee pruimen. De eene pruim genoot hij op den dag, waarop hij voor den veroverden kop in den tempel zou gaan trommelen« (moganda, zie Tor. II, 341).

In Napoe was het gewoonte, dat indien de vrouw door ongesteldheid niet in staat was voor haar echtgenoot te morame, eene andere nog ongehuwde vrouw zich daarmede kon belasten.

De morame-voorschriften bestaan voor een deel uit analogiehandelingen. In Besoa moet de vrouw iederen dag het zwaard omgorden en de speer in de hand nemen, daarmede een eind gaan loopen en spiegelgevechten houden. Haar man zal daardoor ook onvermoeid in den strijd zijn. De Napoe-vrouw mag met dezelfde bedoeling nimmer het hakmes van haar heup losmaken, zelfs niet als zij gaat baden of slapen. Als zij op weg naar den akker een muis ziet, moet zij die achtervolgen en trachten te vangen. Alles wat haar in den weg komt, als hagedissen, kikkers en dergelijke moet ze achtervolgen. Haar echtgenoot zal dan geluk hebben in den strijd. De vrouwen in de Possostreek liepen tijdens het morame met takjes van de waro-waro, een plant welker vruchtschillen zeer licht zijn en gemakkelijk door den wind worden meegevoerd De waro-waro is het zinnebeeld van vlugheid, en het ronddragen daarvan moest de krijgers vlug maken in hunne bewegingen. De vrouwen mochten gedurende de afwezigheid van hare echtgnooten niet naaien of iets doen met materiaal, waaraan dorens zijn, zooals het vlechten van matjes van pandanus-bladeren

welker randen met dorens zijn bezet. Hierdoor toch zouden de strijders op den dag, waarop zij met den vijand slaags raakten, pijn aan de voetzolen krijgen, alsof zij in dorens hadden getrapt.

Als analogie-handeling beschouw ik ook het bij alle stammen geldende voorschrift, dat men in de woning van den afwezige vroeg moet gaan slapen en vóór het opkomen van de zon gereed moet zijn en het huis in orde hebben. «Opdat de afwezigen dit ook zullen doen», zegt men, m. a. w. dat ze altijd wakker, bij de hand zijn, geen slachtoffers van overvallen van den vyand zullen worden.

Wij moeten niet uit het oog verliezen, dat alle magische verrichtingen der primitieven op analogie-handelingen berusten.

Om deze analogie-handelingen beter te verstaan, haal ik hier een korte toelichting van Preuss aan (Dr. K. Th. Preuss, Die geistige Kultur der Naturvölker, bl. 29—30): «Solche nachahmende magische Handlungen, die bei allen Zeremonien in irgendeiner Form vorhanden zu sein pflegen, sind in den Augen des Primitiven aber keineswegs eine blosse Analogie: der Ausdruck Analogiezauber ist vielmehr wie das Wort Zauber nur von unserem Standpunkt gewählt und daher für die psychische Seite der Sache recht wenig zutreffend. Wenn man ihren Ausgangspunkt in Betracht zieht, kann man sie mit reflektorischen oder Ausdrucksbewegingen vergleichen, wie es A. Vierkandt tut. Jemand, der z.B einen Stein nach einem Ziel wirft, beugt unwillkürlich seinen Körper nach links, wenn der Werf rechts vorbei zu gehen droht. Oder man vernichtet in der Wut über einen Feind einen ihm zugehörigen Gegenstand, zuckt den Speer und schleudert ihn womöglich nach einem Object, das man sich als den Feind vorstellt. Den Stein mag man positiv durch die Ausdrucksbewegung in seinem Laufe zu lenken glauben, zu der Erleichterung aber, die man durch den Angriff auf einen abwesenden Feind erfährt, gesellt sich als Hauptmoment das kollektive Denken, das alles Ähnliche oder als ähnlich Angeschaute und alles Zugehörige als integrierenden Teil des Menschen u.s.w. ansieht. Denn jeder Analogiezauber stellt das Erreichende dar, sei es durch die blosse Handlung, sei es unter Zuhilfenahme von darstellenden Objekten».

De primitieven zijn er zich steeds min of meer van bewust, dat hunne magische verrichtingen van analogie-handelingen zijn uitgegaan en de verklaringen, die zij van die verrichtingen geven, zullen zij dus steeds in analogie-handelingen zoeken. Maar bij die

verklaringen slaan zij de plank dikwijls mis, wat waarlijk geen wonder is, wanneer wij ons indenken, hoe moeilijk het voor een mensch is om zijne gedachten onder woorden te brengen. Zoo zal men bij magische verrichtingen met betrekking tot het haar meermalen niet meer tot grondslag nemen de oorspronkelijke analogie-handeling, namelijk het snelle groeien van het haar overgebracht op de groeikracht, het weerstandsvermogen enz. van andere dingen; maar men neemt zichtbare, meer tastbare verrichtingen aan als de gezochte analogie-handeling.

Zoo hebben wij boven reeds gezien, dat de vrouw het haar niet los mag laten hangen en dat zij gedurende den slaap om die reden den hoofddoek op moet houden. De eigenlijke grond van dit gebruik is gelegen in de magische kracht van het haar als analogie-handeling op het gelukken, het gedijen, van iets anders overgebracht, maar wordt niet meer gevoeld, en daarom zoekt men den zin in een vrij onnoozele anologie-handeling: door het afleggen van den hoofddoek en het loshangen der haren zou de afwezige zijn hoofddoek verliezen, daardoor zouden zijne lange haren hem over het aangezicht vallen, zoodat dit hem in zijne bewegingen zou belemmeren.

Naast deze analogie-handelingen staan verscheidene zuiver magische verichtingen bij het morame. Deze alle moeten dienen, zegt men, nakamoemoe ntaoe malai, »opdat zij die heengegaan gedekt zijn«, d.i. veilig voor allerlei gevaren. In deze uitdrukking komt dus duidelijk aan het licht de bedoeling der morame-plichten: alle schadelijk werkende invloeden machteloos te maken. Daartoe moet in de eerste plaats het huis netjes gehouden worden, gebruikte bladeren en anderen afval moet men bij elkaar vegen; het slaapmatje van den afwezige moet men niet oprollen en op de daarvoor bestemde plaats leggen, maar men moet het geopend over een stok hangen (in Napoe wordt het matje opgerold aan een dakspar vastgebonden; het mag niet ontrold worden); de vrouw moet steeds voegzaam gekleed wezen, haar baadje niet afleggen en zoo voorts. In zijne studie over het primitieve denken heeft Mr. van Ossenbruggen aangetoond, hoe men in vuil den veroorzaker van ziekte ziet; daardoor werd een der eerste voorzorgsmaatregelen, die men neemt: het rein houden van de woning. De gunstige gevolgen van dit reinhouden komen ook den reizenden echtgenoot ten goede. Ook wanneer men gekleed is voelt men zich meer gereed, bedacht, daardoor geeft men

kwaadwerkende invloeden ook minder vat op zich. Dat de in den nacht gebruikte matjes voor het aanbreken van den dag opgeruimd moeten zijn, kan gerekend worden tot het netjes houden der woning; maar waarom de mat van den afwezigen echtgenoot over een lat gehangen, of aan een dakspar gebonden moet worden, is niet recht duidelijk. Wanneer ik naar de reden hiervan vroeg, antwoordde men mij steeds: Dit is een teeken van genegenheid van de vrouw voor den man. Wanneer diens levensgeest een bezoek aan zijn huis komt brengen en hij ziet zijn matje over den stok hangen, dan voelt hij zich gesterkt. Sommigen voegen er bij: het matje wordt niet opgerold, opdat de goden dat echtpaar niet zullen scheiden. Dit is dus: opdat de man niet zal worden gedood.

Ik breng hier in herinnering de geschiedenis van den held Goema ngKoana (Tor. I, 283—284). Toen Goema ngKoana tijdens het beleg van Lamba was overleden, weende men twee dagen over hem. Maar toen de vijand een nieuwen aanval tegen zijn dorp ondernam, werd de gestorven held eensklaps weer levend, nam zijne wapenen op en hervatte den strijd, nadat hij tot zijne verwanten had gezegd: »Rolt mijn slaapmatje op«. Toen Goema ngKoana den vijand verslagen had en weer in huis kwam, vond hij zijn matje nog uitgespreid op den vloer liggen; men had verzuimd het op te rollen. Toen zei hij: »Nu gij vergeten hebt mijn matje op te rollen, moet ik weer sterven«. Ik vermoed hierin dezen zin: Wanneer gij mijn matje zooals in gewone tijden hadt opgerold en op het rek gelegd, dan zou ik als in gewone tijden levend zijn gebleven; maar nu ge het hebt gelaten zooals het was bij mijn dood, moet ik nu ook wel weer dood zijn.

Eene belangrijke bepaling bij het morame is, dat het vuur op den haard niet mag uitgaan. De Possoërs die dicht bij het strand wonen en die dus gemakkelijk aan kokosolie en petroleum kunnen komen, branden des nachts wel een lampje, dat zij niet uit laten gaan. De bedoeling van beide is dezelfde. Wanneer men het vuur laat uitgaan, zou de reiziger veel slapen, weinig kracht hebben en daardoor gemakkelijk een prooi van den vijand worden. Duidelijker kan de Possoër de magische werking van het vuur op den vertrokkene niet uitdrukken, want door vuur, licht wordt warmte, d. i. levenskracht, groei verwekt, althans bevorderd.

De levenskracht bevorderende beteekenis van vuur komt nog in verschillende gewoonten uit: Het maken van de doodenmaskers,

die bij het groote doodenfeest voor de pakken met beenderen worden gebonden (p e m i a, zie Tor. II, 133), is een gevaarlijk werk; het kan den vervaardiger blind maken en dit moet voorkomen worden door het geven van een loon, dat door zijn kracht den magischen invloed van de maskers oplost: katoen, boombastkleedingstof, hakmes, varkensvleesch, maar ook een harsfakkel, die den kunstenaar brandende wordt gegeven.

Bij de aanrakingen van de levenden met de dooden vinden wij telkens brandende fakkels gebruikt: het vuur moet de levenskracht der menschen onderhouden tegenover de magische kracht der dooden. Zoo wordt gedurende het optuigen der pakken met beenderen, het ronddansen met deze pakken, het plaatsen er van op de daarvoor bestemde katafalk, voortdurend een reusachtige fakkel gebrand om het leven der lieden te onderhouden. Ook bij het einde van het doodenfeest laten de deelnemers zich »aftellen« op een brandenden harsfakkel. Een priesteres drukt ieder om beurten een hakmes in de hand, en daarmede slaat zij zesmaal naar den fakkel, zonder hem te raken, telkens tellende 1, 2, 3, 4, 5, 6. De zevende maal eindelijk raakt zij met het mes den fakkel aan en peutert daarmede een weinig in de ziedende hars. Na deze handeling heeft men met de dooden afgedaan en het vuur geeft levenskracht.

In Beneden Mori gaat men in den tijd, waarin het gevelde hout op de ontgonnen akkers moet worden verbrand, des morgens de zon met een brandenden fakkel te gemoet, waarschijnlijk met de bedoeling om haar warmte toe te voegen, opdat het hout spoedig droog zal worden om het te kunnen verbranden.

De gewoonte van het verwarmen der kraamvrouw bestaat bij sommige stammen in Midden-Celebes wel, bij andere niet. De eersten beschouwen het vuur dus als levenskracht mededeelend aan de verzwakte kraamvrouw, de anderen achten het levenskrachtige vuur juist gevaarlijk voor de getaboeërde kraamvrouw. Bij de To Poe'oe mBoto mag zij zelfs gedurende de eerste zeven dagen na hare bevalling niet bij het haardvuur komen, omdat dit haar ziek zou maken. De To Pebato zeggen, dat het lichaam van de vrouw door het verwarmen zou opzetten. Dit opzetten van het lichaam wordt, zooals wij reeds meermalen hebben gezien, aan magische werking toegeschreven.

In Napoe mag gedurende den rouwtijd voor een vorst geen vuur buitenshuis worden aangemaakt. De invloed van het vuur

zou kwaad doen, als hij in aanraking kwam met de uitstraling van den machtigen doode.

Soms ziet men ook het leven van menschen in de vlam van een fakkel belichaamd. Zoo bij een huwelijk, waar gedurende het geleiden van den bruidegom naar de woning zijner bruid, of gedurende de plechtigheid van het overgeven van den bruidschat, een fakkel moet branden, die niet mag uitgaan, aangezien hiervan het leven van het jonge bruidspaar afhangt.

Het is een kleine stap verder om in het vuur ook afwerende kracht te zien. Waar vuur de levenskracht bevordert, moet het ook in staat zijn die levenskracht schadende invloeden te vernietigen (Van Ossenbruggen, bl. 47); zoo zien wij vuur toegepast als middel om den poentiana-geest van zich af te houden (Tor. II, 114); om de invloeden tegen te staan, die de rijst zouden kunnen verderven als ze geoogst is (Tor. II, 274); langs de palen van een in aanbouw zijnd huis strijkt men een brandend stuk hout om kwade invloeden uit die woning te weren (Tor. II, 156—157); en bij de inwijding van een tempel liep men daarin rond met brandende fakkels om al het magische kwaad er uit te verdrijven.

Wanneer men een mand vlecht, brandt men het uiteinde van de rotan een weinig. Men zegt dit te doen ten einde de vlechtkunst niet te vergeten; (»want het vuur aanmaken vergeet men ook niet».) Deze reden is natuurlijk zeer gezocht. Het branden zal moeten dienen om magischen invloed te weren. Boven heb ik reeds een analoog geval medegedeeld, nl. het verbranden van de punt van een nieuwe kam.

Het vuur kan zijn magie-werende kracht verliezen. Dit blijkt, wanneer een huis verbrandt. Dan moet alle vuur in het dorp gedoofd en nieuw vuur aangemaakt worden. Dit gaat met eenige plechtigheid gepaard (zie Tor. II, 159). In Beneden Mori neemt men zelfs maatregelen, als men gehoord heeft van een brand in een ander dorp. Men dooft dan zijn eigen vuur, en wikkelt wat van de asch samen met bladeren en gras in een stuk bast van den pisang. Een en ander besprenkelt men met water. Na eenigen tijd maakt men nieuw vuur aan. (To Watoe).

Weer een ander morame-voorschrift in het Possosche is, dat wanneer de vrouw uit het huis gaat, zij even met den voet op de asch van den haard moet trappen. Asch is, als produkt van warmte, magisch krachtig. In het gewone leven zal de vrouw het huis in en uit loopen, maar nu er zooveel op aankomt en

het welzijn van haar echtgenoot er van afhangt, moet zij maken, dat geen magische krachten, die er buitenshuis zooveel zijn, haar kunnen beinvloeden. Om deze reden ook mag zij geen stuk huisraad gedurende den m o r a m e-tijd buitenshuis te leen geven.

De voetzool heeft zeker magische beteekenis bij de primitieven. In het eerste hoofdstuk hebben wij gezien, hoe met den voet van een klein kind, dat de stuipen heeft, in een aarden kookpot wordt geroerd. Om een aarden kookpot duurzaam te maken strijkt de Possoër driemaal met de voetzool den buitenkant van den bodem af (Tor. II, 337). Wij hebben ook gezien, hoe de voeten der deelnemers aan een doodenfeest bij het eind daarvan op den doodenhaard worden afgeteld (Tor. II, 135), op dezelfde wijze als het voetje van een klein kind, dat voor de eerste maal uit huis naar beneden wordt gebracht op den grond wordt afgeteld (Tor. II, 63). Met de huid van een kippepoot wrijft men de voetzolen van zichzelf en zijn kinderen in om vlug te kunnen loopen (algemeen in de Possostreek). Een hond mag men niet met den voet schoppen, opdat hij zijne bekwaamheid tot het vangen van wild niet verlieze. Ook de voetzolen van honden bestrijkt men met het onderste gedeelte van het borstbeen van het wild, dat zij hebben gevangen. In Beneden Mori wordt de voet van den bruidegom, voordat hij het huis zijner bruid beklimt, eenige malen over een koperen ring gestreken, die in geklopte boomschors is gewikkeld, en waarop men een sirihblad heeft gelegd. Wanneer iemand in Napoe priester(es), t o p e a l a, wil worden, wrijft hij (zij) zich de voeten in met de kam, die van een witten haan is afgesneden. Als een kind op de speer van zijn vader trapt, ontneemt het daaraan de geschiktheid om te treffen (algemeen in Posso). Al deze voorbeelden wijzen er op, dat aan de voetzool magische kracht wordt toegekend, en dat zij nu en dan magisch versterkt of ontsmet moet worden. Waarschijnlijk heeft de voetzool deze beteekenis gekregen, omdat zij voortdurend in aanraking is met de magisch sterke aarde.

Van de magische kracht van asch zullen wij in het vervolg nog vele voorbeelden tegenkomen. Hier herinner ik alleen aan de gevallen, die reeds in ons Toradja-boek zijn genoemd: Wonden, die door bijten zijn ontstaan, bestrooit men ter genezing met de asch van een inlandsch regenscherm; deze asch is bizonder magisch, omdat het scherm gediend heeft om den magischen regen op te vangen (Tor. I, 410); asch wordt naar het Westen

geworpen uit een huis, waar een lijk voorbij gedragen wordt. Een van de lieden, die het lijk zijn gaan wegbrengen, schopt na terugkeer een kokosdop met asch, die daartoe aan den voet van de trap is geplaatst, naar het Westen weg. (Tor. II, 98). In beide gevallen moet de asch de uitstraling der dooden neutraliseeren. Wanneer bij het groote doodenfeest de priesteressen den lijkdienst zullen beginnen, «wordt een groote, platte mand, t a r o e, met asch in den tempel gebracht. Deze mand met asch moet den geestenhaard, r a p o e n o e a n g g a, voorstellen. Ieder die zich niet wel voelt (m. a. w. die de magische werking van de dooden ondervindt), of dit om welke andere reden wenschelijk acht, laat door een der priesteressen zijn voet op dezen haard tikken. De patient brengt dan met zich een opgevouwen lap foeja en een mandje, welke, nadat de priesteres zijn voet, waartegen de meegebrachte foeja is gelegd, zevenmaal op de asch heeft gedrukt, het eigendom worden der priesteres» (Tor. II, 135). (Het magisch krachtige van foeja, geklopte boomschors, blijkt heel duidelijk uit het verhaal van een zeer sterken buffel, die alle banden, waarmee men hem bond, verbrak, totdat men daarvoor reepjes gekleurde foeja gebruikte, die bij allerlei gelegenheden aan takken van boomen worden gebonden. Toen was het dier machteloos. Tor. II, 169).

Als men de rijst gaat oogsten, strooit de voorgangster op alle zijwegen, die zij langs komt, asch om de vandaar komende magische invloeden te vernietigen (Tor. II, 274). Wanneer men in Onda'e een klein kind voor de eerste maal uit het huis naar beneden brengt, legt de moeder op de traptreden om de andere asch en alang-alang gras. Het eerste neutraliseert de besmetting, die door de vele menschen, die langs die trap zijn gegaan, kan zijn aangebracht, het laatste houdt het kwaad vast. Op beide manieren kan de mogelijk aanwezige magische kracht het kind geen kwaad doen. Geen wonder, dat als in Onda'e een haard inzakt, dit een bewijs is, dat er zulk een sterke invloed in huis aanwezig is, dat zelfs de haard daaraan geen weerstand kon bieden, niettegenstaande de daar opgehoopte asch. Zoo iets kan niet met een huismiddeltje in orde worden gebracht; daarvoor is een magisch sterke priesteres noodig. Het kan ook zijn, dat men door het inzakken vrij komenden warmte-toover van den haard vreest. In dit geval staat het feit gelijk met het barsten van een aarden kookpot en het van zelf splijten van een pollepel van kokosdop.

Asch bekleedt ook een voorname plaats onder de oogstmedicijn, die bij het begin van het oogsten in vier samengebonden rijststoelen wordt verzekerd om alle kwade invloeden, die nadeel zouden kunnen toebrengen aan het gewas, te niet te doen. Dat ook de bewoners van Midden-Celebes de asch als het voornaamste bestanddeel dier medicijn beschouwen, blijkt uit den naam karanja, dien men aan deze saamgebonden stoelen geeft. Karanja toch is de smidshaard. In Beneden Mori heeten deze rijststoelen pe'awoea, van awoe, «asch», de plaats van me'awoe (aldus wordt het brengen van de eerst gesneden aren aan den voet van bedoelde rijststoelen genoemd). Awoe, «asch» is mede een wisselterm voor het magisch even krachtige oedja, «regen», wanneer men om verschillende redenen dit woord niet mag bezigen.

In Napoe mag de vrouw gedurende het morame in de eerste vier dagen niet baden. Dat het baden een magisch gevaar oplevert, hebben wij gelegenheid gehad op te merken (dit blijkt o.m. uit het zoogenaamde «koopen» van het water). Misschien staan met deze vrees voor water nog een paar andere moramevoorschriften in verband. Zoo mag de Napoe-vrouw het bamboe watervat niet over den schouder dragen, zooals men gewoonlijk doet, maar zij moet dit in de neerhangende hand doen. In het possosche mag men zulk een watervat niet tegen de trap plaatsen. Al deze dingen zouden den afwezige in zijne bewegingen belemmeren.

Dezelfde bedoeling heeft ook het voorschrift, dat een gevulde draagmand, die in een huis wordt gebracht waar men het morame verricht, niet gevuld daarin mag blijven staan, maar dadelijk moet worden geledigd. Ditzelfde voorschrift moet ook in acht genomen worden, wanneer er eene zwangere vrouw in huis is, anders zou ze een zware bevalling hebben (het kind zou dan niet te voorschijn willen komen). Dit zou dus reeds tot de analogie-handelingen kunnen worden gerekend. Evenzoo het verbod om een hakmes te slijpen; de afwezige zou dan gewond raken. Tenzij men zich voorstelt, dat het magisch sterke ijzer krachten emaneert, die den afwezige kunnen benadeelen. Hiervoor spreekt het volgende: Een zwaard, waaruit bij het hakken op een mensch een stuk is gesprongen, mocht niet door een onvolwassene worden bijgeslepen en ook een volwassene mocht dit alleen doen tegen een belooning, anders gelooft men, dat

hij (de slijper) slechte oogen zou krijgen (Tor. II, 192). In Poe'oe mBoto wordt geen beteekenis aan het slijpen gehecht, maar daar zegt men dat een smid, die een zwaard of speer, waarmee een mensch is getroffen, omsmeedt, blind zal worden. Om den invloed van het ijzer op de oogen te vernietigen, giet de smid op het omgesmede wapen water uit het koelvat en met dit water wascht hij zich de oogen.

De invloed van lijken.

Nu wij tot nu toe den magischen invloed van den levenden mensch hebben nagegaan, welke gelegen is in de warmte van zijn lichaam, en die straalt uit de warme afscheidselen er van, kan het ons niet verwonderen, dat de primitieve een groote vrees heeft voor het lichaam van iemand, van wien alle warmte, levenskracht, op eens is uitgestroomd, waardoor hij een koud lijk is geworden. De groote hoeveelheid magische kracht, die daar op eens is losgelaten, kan niet anders dan schadelijk op de nog levenden werken. Die uitstraling kan ook de warme levenskracht der levenden vernietigen. Dan verbaast het ons niet, dat de primitieve alle middelen, die naar zijne gedachte magisch werken, aanwendt om den magischen invloed der lijken krachteloos te maken. En zoo komen wij er van zelf toe om Mr. Van Ossenbruggen gelijk te geven, die in zijne meergenoemde studie zegt, dat de oudste (en meeste) ceremoniën, welke voor een doode in acht genomen worden, oorspronkelijk niet de ziel van den overledene golden, maar alleen ten doel hadden om de magische kracht, die uit het lijk emaneert, te paralyseeren.

Over dit onderwerp kan ik vrij kort zijn, want in den loop mijner mededeelingen heb ik reeds verteld hoe speeksel en asch moeten dienen om den invloed van het lijk te neutraliseeren; hoe zekere handelingen, zooals coïtus, verboden zijn om dezen invloed niet te versterken; hoe het slachten van een mensch bij den dood van een voornaam, dus magisch krachtig persoon, noodig is om met diens uitstroomend bloed de kwade werking van den doode tegen te gaan; hoe vuur moet dienen om de warme levenskracht der menschen, die door de uitstraling van lijken bedreigd worden, te onderhouden. In het eerste hoofdstuk zagen wij, hoe de kracht van potten, het verkoelende vermogen van water en de toover absorbeerende eigenschappen van boomen moeten medewerken om de schadelijke werking van lijken op de

natuur (het veroorzaken van droogte en onmatige regens) en op de overlevenden (veroorzaken van ziekte en dood) te verlammen. Wij hebben ook gezien, hoe men door haar en nagels der overledenen ook de controle krijgt over de van hunne lijken uitgaande magische kracht.

Dat het de magische invloed der lijken is dien men vreest, blijkt uit de voorschriften, welke gelden voor hen, die in den ouden tijd bij gelegenheid van een doodenfeest onder de Bare'e-Toradja's de beenderen der overledenen bijeen moesten halen. Deze lieden, tonggola genaamd, werden door de aanraking met de doodsbeenderen taboe: door de hun aanklevende besmetting der lijken werden zij voor zich zelven en hun omgeving gevaarlijk. Daarom mochten zij gedurende den tijd hunner werkzaamheid geen bezoeken in de huizen, of tijdens het doodenfeest, in de hutten der deelnemers afleggen. Zij mochten alleen verblijven in de loods waarin de pakken met doodsbeenderen bijeengebracht waren en in hun eigen huis in het dorp, opdat de «besmetting» op niemand anders zou overgaan. De mannen onder deze tonggola mochten geen palmwijn van den boom halen, want door de hun aanklevende smetstof zou deze ophouden vocht af te scheiden. Om zelf tegen de uitstraling der lijken beschermd te zijn, droegen deze lieden een versiersel van repen geklopte boomschors op het hoofd, en op de nierstreek hadden zij zich een opgevouwen lap van deze magisch krachtige stof gebonden, welker werking nog versterkt werd door «verkoelende» bladeren van levenskrachtige planten (zie Tor. II, 121—122). Ook door magisch werkende spiegelgevechten verlamden zij den invloed der dooden (Tor. II, 123). En wanneer alles afgeloopen was, ontdeden zij zich van de besmetting door een bad (Tor. II, 141). Zoo ontdoen alle vrouwen die nog in de termen vallen van kinderen krijgen, zich van de besmetting van eene in het kraambed gestorven dorpsgenoote door een bad; anders zou die besmetting nadeelig werken op het foetus, wanneer zij later zelven eens zwanger zouden worden (Tor. II, 114).

Dat het bij de doodenfeesten vooral te doen is om den magischen invloed van de dooden op de natuur te ontzenuwen, blijkt wel uit het einde van het doodenreciet bij de Bare'e-Toradja's, dat alleen bestaat uit het inroepen van een zegen over alle aangeplante gewassen en huisdieren, opdat die alle wel mogen gedijen (Tor. II, 137).

De magische invloed van het lijk op de natuur komt ook aan het licht in Beneden Mori. Wanneer er gedurende het doodenfeest, metewoesoe, een storm opsteekt, beweert men, dat de ziel van den overledene, voor wien het feest gevierd wordt, boos is. De doode wil dan niet naar de spelonk gebracht worden, zegt men. Om nu de ziel weer goed te stemmen, opdat zij den storm zal doen ophouden, neemt men twee sirihbladeren van een bizonder soort, kotoeo raha. Deze legt men naast elkaar en op elk daarvan zes partjes pinangnoot, daarop weer een weinig kalk en tabak. Dit alles plaatst men op een koperen bord en daaromheen schikt men een streng gouden schakeltjes, kamagi, of kralen. Dit is de animistische uitdrukkingswijze van: door den magischen invloed van het lijk is de storm opgewekt en dezen laten we ophouden door de kracht-emanatie van even krachtige middelen, sirih enz.

Den kwaden invloed, de besmetting van een lijk, noemt de Possoër bata. «Die mensch heeft veel bata», zegt men van iemand, die er geel en zwak uitziet en dan denkt men in de eerste plaats aan den invloed van lijken. Als iemand gedroomd heeft, dat hij faeces eet, of dat een overleden persoon hem medegenomen en te eten gegeven heeft, is men er zeker van, dat een doode den droomer besmet heeft, dat zijn levenskracht zoodanig verlamd is, dat hij moet sterven. Dan moet de priesteres komen om door hare litanieën deze bata of besmetting te niet te doen, opdat de levenskracht van dien mensch zich weer kan ontwikkelen, of zooals de Bare'e-Toradja het uitdrukt: om nieuwe levenskracht, tanoana, van den Hemelheer te halen.

Soms wordt de door doodentoover besmette alleen met water, waarin verkoelende bladeren liggen, gewasschen. Meermalen ook tracht men op zichtbare wijze de besmetting te verwijderen. Dit geschiedt dan door wrijven, mopagere. De kundige vrouw wrijft den patiënt over den buik en haalt er de gematerialiseerde bata uit. Deze bestaat uit een spaander van de doodkist, een stukje rotan van het bindsel, waarmede het deksel van de kist is bevestigd, een stukje sagoeblad van de dakbedekking der grafhut, wat van den fakkel, die tijdens het waken bij het lijk is gebrand, wat aarde van het graf en meer dergelijke dingen met den doode in verband staande. De masseuse telt al deze uit het lichaam verwijderde voorwerpen: hoe meer zij er uit gehaald heeft, hoe minder levenskans er voor den patiënt bestaat. Is er

van alles, dan is het zeker, dat hij moet sterven. Voordat de vrouw tot het uitdrijven van dergelijke gematerialiseerde besmetting overgaat, bespuwt zij de plek, die zij zal wrijven, met gekauwde medicijn. Haalt zij pas genoemde doodenbesmetting uit iemand, dan kauwt zij het hout van de gelata mowajaa en de gelata mokadjoe, twee brandnetelsoorten (Laportea microstigma).

Dit verwijderen van doodsbesmetting heet mooera bata, «het intrekken van de bata, besmetting». Een andere naam er voor is moarosi. Dit wordt ook gedaan bij ziekten van anderen aard. Hierbij gaat het echter anders toe. Eene beschrijving daarvan kan men vinden in ons Toradja-boek, I, 390. Ook wordt dit gedaan, als een ziekte, die veel slachtoffers in het dorp heeft gemaakt, heeft uitgewoed. Daarmede wordt dan de bata, de besmetting, weggejaagd. Een of twee lieden houden een bos planten (pasa, Miscanthus Japonicus Anderson; tetari, Scleria scrobiculata Nees, en lokaja, Aralia ferox Miq.) in de hand, en daarmede gaan zij alle erven op en huizen binnen, overal met hun bezem van voor magische doeleinden veel gebruikte planten slaande, en roepende: «ga weg, alle bata». Al slaande gaan zij voort tot bij het water aan het einde van het dorp. Daar richt men een offertafeltje op, waarop de gewone offergaven van sirih, pinang, tabak, kalk, rijst, ei, palmwijn. Men roept de besmetting toe, dat zij heen moet gaan, en keert dan naar huis terug.

In ons Toradja-boek hebben wij uitvoerig alle gebruiken en gewoonten in verband met het begraven van lijken medegedeeld. Het is mijne bedoeling niet dit alles hier nog eens te herhalen en in dynamistischen zin te verklaren. Het doel van dit opstel is alleen nieuw materiaal aan te dragen.

Door den nu levenden Toradja worden alle bedoelde gebruiken animistisch verklaard.

DE ONTSLAGEN GOUVERNEUR VAN MIDDELKOOP EN DE SCHOUT-BIJ-NACHT BUIJSKES OVER DEN OPSTAND IN DE MOLUKKEN VAN 1817—1818.

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Dank de onveranderlijkheid der verschijnselen, in de theoretische wetenschappen tot uiting komende, worden er de daadzaken rechtstreeks waargenomen en komt haar verband op een toenemend zich ontwikkelend gebied van kennis aan den dag in formules, in wetten. Het terrein strekt zich voor den in deze wetenschappen waarheidzoekende mede uit over het sociale leven, zoover althans ook daar die vastheid bestaat, als o. a. in de staathuishoudkundige wetenschap, waar de wet van Gresham even stellig is als die van Newton en de regel van vraag en aanbod zich evenzeer doet gelden als op natuurkundig gebied die van de zwaartekracht, zij het dan ook, dat in deze jaren, gelijk Mej. E. C. van Dorp herinnerde, „veel kwaad gesproken" is geworden „van de economische theorie" [1].

Anders verhoudt het zich met de beoefening van het verband der opvolgende verschijnselen, die ons enkel uit het verleden geopenbaard kunnen worden. Nooit geheel aan elkander gelijk, steeds afwisselend, vallen zij niet slechts buiten alle uitdrukking van vastheid, maar niet meer zijnde, wanneer ze onder studie worden genomen, en ook niet meer teruggeroepen kunnende worden, is er slechts voor middellijke kennisneming plaats. Hoe onze aarde, hoe de mensch is geworden; welke wegen werden gevolgd bij de verkrijging der resultaten op het gebied der theoretische wetenschappen; hoe het maatschappelijk, het staatsleven zich openbaarde: wij kunnen het slechts weten door de getuigenissen onder

---

[1] Zie de verhandeling „Goud, Geld en Waarde" in *De Gids* van 1918 N°. 3.

tal van vormen uit het verleden op te roepen. Doch of deze tot juiste opvatting leiden; of de te maken gevolgtrekkingen niet tot dwaalbegrippen voeren; of van de geraadpleegde bronnen wel de waarheid uitgaat; of zij de laatsten zijn, die wij mogen hopen te verkrijgen; of de aandachtvollen ze juist hebben begrepen: zij zijn zoo vele vragen, die zich telkens opdoen en den waarheidzoekende in zijn ernstigen arbeid voor de mogelijkheid stellen van verkeerd inzicht, van hinderlijke onvolledigheid. Hoezeer heb ik dit weder ondervonden bij de kennisneming der gebeurtenissen in de Molukken tijdens de hierboven vermelde jaren zich voordoende. Zij zijn toch van zoo'n buitengewoon overwegend belang geweest voor de geschiedenis van ons gezag, niet slechts in deze schoone eilandengroep zelve, maar ook middellijk daarbuiten in onzen Archipel. Wat daarvan als publicatie gegeven werd, bestond zonder samenhang en mocht in velerlei opzicht diep treurig heeten, ofschoon de stof voor grondiger behandeling in 's Rijks Algemeen Archief voorhanden was. Uit dien hoofde gaf ik er mij geheel aan en dankte ik wijders aan het Instituut, hetwelk deze Bijdragen uitgeeft, dat ik er mijn krachten vruchtdragend aan kon wijden. Dientengevolge verschenen erin de na te noemen verhandelingen; met aanwijzing der verkorting *M*(olukken), zal ik er in dit artikel naar verwijzen.

M I: Inleiding met Bronnenopgaaf en de overneming uit handen der Engelschen in 1817: bl. 349—557, dl. 65 (1911);

M II: De opstand onder het bestuur der commissie Engelhard-Van Middelkoop: bl. 561—726, dl. 65 (1911);

M III: De bedwinging van den opstand door schout-bij-nacht *Buijskes*: bl. 3—152, dl. 66 (1911).

Het geheel wordt voorafgegaan door een zeer geschikte kaart van het tooneel des opstands. Een aanvulling van het gepubliceerde vond plaats in mijn „Nadere mededeelingen over den opstand van Saparoea in 1817", opgenomen door de Bijdragen, deel 69 (1913).

Daarna werd ik door de eischen der geschiedkundige behandeling in mijn Nijhoffwerken verplicht hetzelfde onderwerp in studie te nemen. Niet als een gevolg van nader opzettelijk onderzoek, documenten betreffende; doch bepaaldelijk door een bloot toeval, werden nieuwe gegevens mij aan de hand gedaan, die bijdroegen om minder volledig bekende zaken op te helderen. Daardoor verrijkt, behandelde ik de geschiedenis weder in ver-

meide werken; onder de verkorting *N.* zal ik er mede een beroep op doen.

N I: De overneming van de Molukken, uitmakende hoofdstuk IV van „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in 1817, tot het vertrek der Engelschen" (1913), bl 282—314;

N II: De opstand in de Molukken onder het bestuur der commissarissen Engelhard en Van Middelkoop, uitmakende hoofdstuk I van „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur in het midden van 1817" (1915)" bl. 1—153;

N III: Buijskes' expeditie naar de Molukken in 1817—1818, uitmakende hoofdstuk I van „Het Nederlandsch-Indisch Bestuur van 1817 op 1818" (1917), bl. 1—169.

De tekst van *N III* was echter ter nauwernood afgedrukt, of er verscheen een mededeeling over de aanwezigheid van nog andere tot dusver niet gebruikte gegevens ten aanzien van dit onderwerp. Ik vestigde er wel de aandacht op in *N III*, bl. XXVI van het Voorwerk, onder N° 58 *Schneitherverzameling*; maar alles reeds gedrukt zijnde, had ik „zeer tot mijn leedwezen", leest men er op bl. XXX, de stukken „ongebruikt moeten laten". Zij houden deels verband met de verwijdering uit de Molukken van Engelhard en Van Middelkoop: „deze weinig sympathieke personen", herinnerde ik nog op bl. 40 *N III*. Een ernstige kennisneming der nader gevonden schrifturen is alleszins van belang. Van Middelkoop wint er anders in geen enkel opzicht bij; Engelhard komt er in het geheel niet ter sprake. Ik vind hier echter aanleiding om, gelijk ik dit ook vroeger deed, er op te wijzen, dat slechts de ongelukkige Moluksche geschiedenis de nagedachtenis van Engelhard bedorven heeft. Hoezeer hij vroeger door velen werd geacht, moge nog bewijzen ondervolgende brief van generaal Janssens aan hem, gedagteekend Batavia, 16 October 1811, te vinden in het Alg. Rijksarchief, blijkens het jaarverslag over 1916, bl. 359, N° 16:

Alvorens het ongeluk te hebben in Indiën te komen, was ik door andere relatien, eenigzints met UEdG. bekend geworden. Het was mij een genoegen, die kennis personeel te maken en te cultiveeren.

Het zoude niet te passe komen ons onderling complimenten te maaken; maar, in mijn kort verblijf alhier, heb ik mij meer dan eens verwonderd zoo weinige menschen aan te treffen die dit Land kenden ofschoon zij er het best gedeelte van hun leeven hadden doorgebragt. Onder het kleine getal, wiens conversatien voor een Hoofdgebieder leerzaam waren, bekleedde UEdG. een der eerste plaatsen. Van den beginne

af, merkte ik de heusche en verpligtende wijze op, waarop UEdG. met mij verkeerdde. Dan, ik had niet kunnen verwagten, in het moeijlijkste tijdvak van mijn leeven, zulke bijzondere blijken van genegenheid, en belangloze dienstvaardigheid aan te treffen.

Zoo mijne eerlijke belangen hier zijn bevorderd, zoo ik van mijne gedelabreerde eigendommen voordelig ben afgekomen, zoo ik niet geheel van het nodige ontbloot, van hier behoef te vertrekken, heb ik dit voornamentlijk aan UEdG. te danken. Het geheugen er van, en mijne erkentenis, zullen nimmer worden uitgewischt.

Mogt ik het voordeel kunnen hebben UEdG. van eenigen dienst in Europa te kunnen zijn, zoude ik daar in een wezenlijk genoegen vinden, schoon ik anders voor niet veele genoegens meer vatbaar ben.

Gelieft mijne oprechte dankbetuigingen te ontvangen, mij een plaats in Uw vriendschap te geeven, zoo als ik de mijne UEdG. aanbiede, terwijl ik met de meeste onderscheiding de eer heb te zijn

UEdG. Dw. Dienaar,
J. W. Janssens.

De stukken, die wij in de volgende bladzijden hebben te beschouwen, zijn de volgende door mij gespatieerd aangewezen:

a. Schout-bij-nacht Buijskes had bij besluiten van 2 October 1817 N° 1 en 2 de commissie ter overneming van de Molukken Engelhard-Van Middelkoop ontbonden en gouverneur Van Middelkoop ontslagen, hetwelk bij een proclamatie van den volgenden dag bekend werd gemaakt: *M III*, bl. 19; *N III*, bl. 37. De ontslagene was echter tevens verzocht om „eenige elucidatien nopens den staat der zaken alhier" aan hem te verstrekken; *hieraan voldeed V. M. bij een schrijven, gedagteekend Amboa 4 October 1817;* het is zeer lijvig, tellende 118 bladzijden!

b. Buijskes droeg tevens bij een besluit van 2 October 1817 aan V. M. op om zich naar Java te begeven en zich bij Commissarissen-Generaal over zijn bestuur te verantwoorden. V. M. meende hieraan te voldoen *door het toezenden van een stuk, gedagteekend Soerabaja, 23 Maart 1818*, tellende 82 bladzijden.

c. Na de terugkomst uit de Molukken heeft ook Buijskes een verslag zijner verrichtingen bij C.C.G.G. ingediend, gedagteekend Buitenzorg, 25 September 1818 N° 426. Het was door mij reeds vroeger in het Archief gevonden en dientengevolge gepubliceerd, blijkens *M III*, bl. 129; doch ik moest er tevens de noot stellen: „De vele in dit stuk genoemde bijlagen werden niet nevens de door mij geraadpleegde missive aangetroffen, hetgeen wel zeer jammer is." *Het rapport in de Schneitherverzameling bevat daaren-*

tegen die bijlagen wel; zij bevestigen mijn meening over hun belang voor de juiste kennis der zaken.

Wat betreft de rapporten *a* en *b*, zij zijn natuurlijk apologiën op eigen beleid en derhalve als zoodanig te beoordeelen. Maar wel verre om daardoor waardeloos te worden, openen zij hier en daar nieuwe gezichtspunten, verduidelijken zij wat minder helder scheen, bevestigen zij mededeelingen van anderen. De vraag is bij mij gerezen of het niet beter ware ze voor publiceering in extenso aan te bieden, desnoods van aanteekeningen voorzien. Doch aldus zou veel overbodigs moeten weergegeven worden, veel wat dan weer commentaar verdiende, veel onsamenhangends ware dan door te worstelen. Met name is het Soerabaja-rapport vol nutteloos gezeur en onzakelijke uitweidingen: *bladzijden vol!* Rapporteur roept op — het schijnt haast ongelooflijk! — *Apollo* en *Socrates*; uit ook den wensch, dat „er spiegels bestonden, waarmede men in het binnenste van des menschen hart konde zien"! En als hij zijn schuldeloosheid heeft bepleit, erkent hij toch daarmede niet te willen zeggen, dat hij onfeilbaar heeft gewerkt: „Neen!" is zijn verzekering, „ik ben mensch!"

Ik zal bij het gebruikmaken van V. M's beide rapporten niet elk afzonderlijk behandelen, waardoor ik in de gelegenheid ben de onderwerpen tot zekere eenheid te brengen. Hiernaar streef ik ook ten aanzien van Buijskes' stuk, al ontleen ik eraan om dezelfde eenheidsreden, waar het pas geeft, voor de aanvulling der hoofdstukken, die V. M.'s mededeelingen tot uitgangspunt hebben. Onder de beschrijving zal in den regel vanzelf het meer of minder belang aan den dag treden; soms ook wordt er nog uitdrukkelijk door mij op gewezen. Nu echter reeds aanstonds eenige opmerkingen.

V. M. deelt mede — zie hierna op bl. 146 — dat een hoofdmuiter is geweest de radja „Nollot van Hatoeasa", dat deze al onder het Britsch bestuur, toen Neijs resident op Saparoea was, verzet pleegde en dat in het algemeen reeds destijds ontevredenheid heerschte, tot opstand nagenoeg toe. Het is echter een standpunt van commissarissen ter overneming om vooral op deze ontevredenheid onder het Tusschenbestuur het licht te doen vallen, waardoor immers de last hunner eigen verantwoordelijkheid voor het uitbreken der onlusten werd verminderd of weggenomen; verg. evenzeer Engelhard's verzekering in *M II*, bl. 567, noot 3. Ook onder de bevolking zijn overleveringen betrekkelijk onlusten tijdens

het Tusschenbestuur loopende gebleven: verg. *N II*, bl. 9, ad noot 64. Zie over Neijs in Britschen dienst: *M I*, bl. 368 en 391; *N I*, bl. 288; hijzelf heeft verklaard, dat tijdens zijn aanwezen op Saparoea een idyllische rust heerschte: *M II*, bl. 565—566; *N II*, bl. 38. Nollot is een negorij: *M I*, bl. 473; Hatoeasa is wellicht Hatawono, in *M* vermeld. De radja heette feitelijk J. N. Huniselan: *N II*, bl. 38, noot 2; hoe hij verraad pleegde tegenover den resident Van den Berg, zie aldaar. Vervolgens treedt hij ook als voorman op tegenover de expeditie van Groot naar Hatawono, *M II*, bl. 687; *N II*, bl. 130. — Dan deelt V. M. mede, dat pakhuismeester De Keijzer vóór de overgaaf aan ons bestuur gewaarschuwd had om het volk niet te zeer te vertrouwen: zie hierna bl. 147. Dit verhaal komt reeds voor in Van Doren's *Matulesia* (1857), op wiens betrekkelijke onbetrouwbaarheid de aandacht door mij gevestigd werd: zie *M I*, bl. 347, sub. 2°. Vandaar o. a., dat ik op dit verhaal stelde: „Het is echter niet mogelijk de waarheid van dergelijke praatjes, *die jaren na het gebeurde worden medegedeeld*, te controleeren." Zie *M II*, bl. 564; *N II*, bl. 11, noot 4. Het nu door mij gespatieerde blijkt door V. M.'s mededeeling geenszins juist. Van Doren hoorde het niet van zijn tijdgenooten, gelijk ik uit het verhaal moest opmaken, doch heeft het, naar ik nu mag aannemen, uit V. M.'s rapport, dus onmiddellijk verkregen van iemand, die de gebeurtenissen meemaakte. Ook in andere opzichten is het mij duidelijk geworden, dat Van Doren uit de rapporten des ex-gouverneurs geput moet hebben. Waarom de schrijver de bron niet noemde, is mij onbekend. — V. M. verwijt mede resident Martin eensdeels diens weigering om de Ambonsche militairen over te doen, anderdeels de in zekeren zin luisterrijke wijze, waarop zij hun ontslag kregen: verg. *M I.*, bl. 453; *N II*, bl. 12—13. Tot die plechtigheid behoorde het uitreiken van vrijbrieven, dat geschiedde den 24^{en} Maart 1817, den dag vóór de overgave op den 25^{en}: verg. *M I*, bl. 450; *N I*, bl. 302. Wij zullen op bl. 148 lezen, dat V. M. hierin een verkeerde daad heeft gezien. Martin heet er „niet geregtigd" toe; hij had er echter den 24^{en} nog de macht toe, daargelaten de vraag of hij goed deed er aldus gebruik van te maken. Hier zij nog aangeteekend, dat in *N II*, bl. 13, r. 2 v. o. gewag wordt gemaakt van *antidateering* der vrijbrieven, een uitdrukking, die mij echter nu onjuist voorkomt; ik maakte zulks op uit Van Doren's *Matulesia*, bl. 7—8, waarin staat, dat de vrijbrieven waren geteekend „voor het

grootste gedeelte *reeds* op den 24sten Maart". Zie overigens ook over deze uitreiking *M I*, bl. 453—454; over de quaestie alsof dit voor de eerste maal zou geschied zijn, *N III*, Voorwerk bl. XXIII, onder N° 32.— V. M., van de waarschuwingen melding makende, herinnert aan den opperschoolmeester te Saparoea. Deze heette Sahitappy; hij werd wegens deelneming aan den opstand, naar Java verbannen: in *M III*, bl. 111, ten onrechte genoemd Sajetappi; zie beter in *N III*, bl. 99. — Ten aanzien van den dood van commandant *Dietz* opperde ik het vermoeden, dat de bevolking dit als een „slecht teeken" zou beschouwen: zie *M II*, 490; *N I*, bl. 305. Wij lezen nu in V. M's mededeeling, *dat er inderdaad veel gewicht aan gehecht is*. Zie hierna bl. 148. — V. M. gewaagt van de groote wanordelijkheden onder de bevolking als een voorspel tot den opstand; de geschiedschrijver doet, bij de herinnering aan zoovele sprekende teekenen, telkens de vraag, of het bestuur dan niet voorzichtiger had moeten zijn, ook door het nemen van voorzorgsmaatregelen. — Men behoort te lezen, wat V. M. vertelt over de rechtstreeks ontvangen waarschuwingen van hoofden met betrekking tot het broeien van den opstand, daar het hierover tot dusver bekende slechts met zeker voorbehoud door mij kon worden medegedeeld; dit alles wordt ons nu inderdaad veel duidelijker. Evenzeer de aanleiding tot het in arrest houden van eenige andere hoofden.

De behandeling hierna in H. II. *van de ingebrachte klachten der bevolking* volgens het Soerabaja-rapport, verdient alle aandacht. Voor zoover zij voorgebracht werden als oorzaken van den opstand en dus V. M's beleid treffen, spreekt het vanzelf, dat hij erop afdingt. Niettemin hebben zij reeds daarom een belangwekkende zijde, wijl wij van hemzelf alzoo vernemen tot hoever die klachten inderdaad recht van bestaan hebben gehad; men moet zelfs verwonderd zijn, dat de Inlanders ze zoo goed hebben opgegeven. Zie de categorische vermelding der grieven met toelichting in *N II*, bl. 29—36; toen ik de *M*-Bijdragen samenstelde, waren zij mij niet in dien vorm voorgekomen: zie *M II*, bl. 568—570. De ex-gouverneur, verwerpende in beginsel de door de opstandelingen geuite grieven, verklaarde de aanleiding der onlusten „een ondoordringbaar geheim", „daar zelfs de ter dood veroordeeld zijnde hoofden der rebellen dezelven niet regt schijnen geweten of wel verkozen hebben op te geven, wijl derzelver confessiën deswege, volgens rapporten, zelfs zeer verward en duister zijn". Ook in later tijden is hierover niet veel meer licht opgegaan.

Zoo leest men in de memorie van overgaaf door den gouverneur der Molukken, generaal De Kock, d.d. 7 Januari 1819, gesteld ten behoeve van zijn opvolger Kruythoff: „De ware oorzaken des opstands zijn nog in duisternis verborgen, mijn opinie is dat dezelve voornamelijk aan vorige knevelarijen, eenige verkeerde mesures en de vrees van den inlander dat het oude systema tegen het zacht en billijk bestuur der Engelschen zoude worden verwisseld, toegeschreven moeten worden." Deze conclusie komt volkomen aannemelijk voor; maar hoe kan men dan zeggen, dat de ware oorzaken niet bekend zijn, terwijl men bovendien de klachten naast zich heeft liggen? [1]

Hierna in H. III zet ik uiteen V. M's mededeelingen over de Beetjes-expeditie. Wij lezen daarin, dat, volgens zijn aan C.C.G.G. gedaan verhaal, de Gouverneur een brief van Saparoea ontving, geteekend door den Scriba en mede-onderteekend, behalve door den sergeant-posthouder, door *den broeder van den resident V. d. Berg*. Deze zou vervolgens mede vermoord zijn, gelijk bij *Van Doren* vermeld staat; hij noemt hem Christiaan. Van het bestaan eens broeders is mij echter niets bekend, zoodat ik dit betwijfeld heb: zie *M II*, bl. 590; *N III*, bl. 3, noot 3. Nu echter kreeg ik de overtuiging, dat, gelijk ik op bl. 139 aanteekende, de rapporten van V. M. Van Doren's bron zijn geweest. Hoe de Gouverneur tot deze vergissing is gekomen, weet ik niet; maar foutief moet de mededeeling geacht worden; Van den Berg had geen broeder. — Verder meldt het rapport als inhoud van Mevrouw Van den Berg's briefje, dat een paar honderd militairen werden aangevraagd. Inderdaad hebben 200 man de expeditie-Beetjes uitgemaakt: *M II*, bl. 605, ad noot 1; *N II*, bl. 74 ad noot 6. In *M II*, bl. 595—596 en *N II*, bl. 70—73 maakte ik melding van Ver Huell's wenschen om terstond met de *Evertsen* naar de plaats des onheils te gaan. De ex-gouverneur zwijgt er volstrekt over; de mededeeling ervan zou ook niet kunnen geschieden zonder zichzelf te blameeren. Integendeel, hij geeft zich de eer van een flink optreden, al doet hij het ook in brabbeltaal. V. M's mededeelingen over de zwakke houding van het bestuur door het niet zenden naar Saparoea van oorlogsschepen zijn van belang. Met een *men* geeft hij te kennen, dat dit aan *Engelhard* geweten

[1] De Kock's Overgaaf-memorie zal ik in deze verhandeling dikwerf aanhalen. Het stuk treft men aan in de Schneitherverzameling. Ik maakte er reeds melding van in N III, bl. 159—160.

moet worden. — Toen de expeditie mislukt was, is de keuze van Beetjes als commandant ernstig afgekeurd: *M. II*, bl. 602—603; *N II*, bl. 74. Vandaar wellicht, dat V. M. de aanleiding ter benoeming eenigzins breedvoerig verhaalt: wij lezen, dat de flinke Van Driel ziek, en Staalman, die te Duurstede sneuvelen zou, *wegens gemis aan plaatselijke kennis*, niet voor expeditie-commandant in aanmerking kwam. — Over den tocht naar Bagoeala en verder om over dien pas Haroekoe te bereiken, zie *M II*, bl. 609. De onvolledigheid der gegevens ten deze deed mij schrijven in *N II*, bl. 76: „Alles is echter voor den geschiedschrijver slechts een gissen." V. M's Soerabaja-rapport heldert hier niet voldoende op. Wel blijkt er stellig uit, dat men voornemens was over den Pas van Bagoeala te gaan, waartoe zooveel mogelijk voorbereidselen waren getroffen; zoomede dat dit plan niet is doorgegaan, doordien bij het overhalen eenige vaartuigen onbekwaam werden: *gemaakt* misschien door de onwillige Inlanders zelven. In ieder geval hierdoor ontstond vertraging, waardoor in de baai van Bagoeala geen vaartuigen werden aangetroffen: dit berichtte Beetjes per expresse: zie *M II*, bl. 609. Zoo werd men verplicht tot een uiterst vermoeienden marsch, beschreven in *M II*, bl. 608 en *N II*, bl. 77; hoe men er toe kwam, elders de vaartuigen te zoeken, die men te Bagoeala niet vond, blijft mij onbekend; in ieder geval transport werd verkregen. Ik noemde *Tial* als de vermoedelijke plaats van vertrek naar Haroekoe; uit het door V. M. medegedeelde moet opgemaakt worden, dat zij was het nog verder gelegen *Toelehoe* of wel het daarvan noordwaarts gelegen *Wai*. — De reis over zee ging in z.g. orembaais: zie hierover *M II* bl. 605—607 en *N II*, bl. 73 ad noot 3. Uit V. M's verhaal zou men eenigszins den indruk krijgen, dat deze vaartuigen eerst bij het uitbreken der onlusten werden gerequireerd. Dit laat zich echter niet aannemen, daar zij dan toch niet zoo spoedig ter beschikking konden zijn. Van Doren zal wel ten rechte hebben medegedeeld, dat de Gouverneur reeds bij de aanvaarding des bestuurs de vaartuigen heeft gevorderd: *M II*, bl. 600, ad noot 2; *N II*, bl. 58—59. De kinderachtige brief hierover van den Gouverneur, dat als de negorijen niet graag de vaartuigen leverden, ze het niet behoefden te doen, gelijk ik aan Van Doren ontleende, zien wij nu door V. M. zelf bevestigd. — Over de landingsplaats der expeditie te Saparoea, verg. *M II*, bl. 613 en 616, zoomede *N II*, bl. 81, ad noten 3 en 6. Nieuw is, wat wij nu

ter verdediging dier keuze, door V. M. vinden aangevoerd. Belangrijk ook is Buijskes' herinnering (hierna in H. VIII), dat het ongeluk der Saparoea-expeditie mede moet toegeschreven worden aan het misbruik van sterken drank.

Mede hierna in H. IV geef ik terug hetgeen V. M. mededeelt over de te Ambon genomen bestuursmaatregelen en over de gevangenen aldaar. Mijn vroegere mededeelingen ten deze ontleende ik speciaal aan Van Doren, doch wij krijgen nu een beter geheel, terwijl er ook nieuwe ophelderingen worden gegeven, gelijk ter plaatse zal blijken.

Hierna in H. V worden V. M's maatregelen betrekkelijk de eilanden in hun geheel genomen uiteengezet, waardoor wij tevens nader kennis maken met de residenten *Uitenbroek* en *Burghgraaf*, een paar zonderlinge exemplaren van bestuurders. In *M II*, bl. 644, *N I*, bl. 291, *N II*, bl. 106, *N III* bl. 139, stelde ik, op gezag van Ver Huell, dat „resident Uitenbroek er flauwelijk van door ging", „ijlt naar Ambon en maakt bezwaar terug te keeren". Dat hij tegen den terugkeer bezwaar maakte, was stellig juist — zie Engelhard's brief in *M I*, bl. 372—373; doch het blijkt nu uit V. M's mededeeling, dat *wegloopen* een te harde beoordeeling is geweest, want hij werd „opontboden." [1] — Opmerkelijk mag de mededeeling heeten, dat de regenten verzochten om geen kleurling als resident te ontvangen; het feit staat niet op zichzelf. — Uitenbroek had aan de commissarissen ter overneming van de Molukken pensioen verzocht: *M I* bl. 371—372; zij beschikten er echter nog niet op, omdat zij zijn houding afkeurenswaardig vonden en vreesden, dat een gunstige beschikking niet de goedkeuring der C. C. G. G. zou verwerven: zie *M I*, bl. 372—373. Eerst Buijskes stond het pensioen toe, naar wij zullen lezen, doch als beschikking op Uitenbroek's eigen adres en derhalve niet letterlijk wegens onbruikbaarheid, gelijk medegedeeld in *N I*, bl. 291 en *N III*, bl. 139, zij het dan ook, dat, naar Buijskes' mededeeling aan C. C. G. G. over den gepensionneerde, van „weinig geschiktheid" was gebleken. Dit zal wel medegewerkt hebben om des schout-bij-nachts toorn op te wekken, naar wij lezen zullen, toen de gepensionneerde tegen zijn ontslag opkwam! — Wat over Hila, en andere negorijen op Hitoe en Leytimor wordt medegedeeld, is niet zonder belang; Larike, ressorteerende onder Hila,

[1] In *N I*, bl. 291, noot 1, wordt ten onrechte verwezen naar *M II*, bl. 614 m. z. bl. 644.

was door de muiters geheel van de gewestelijke hoofdplaats afgescheiden; het werd eerst met Buijskes' komst te Ambon ontzet: *M III*, bl. 27; *N III*, bl. 47—48. — Te Hila fungeerde als resident *Burghgraaf*: *M I*, bl. 370—371; *N I*, bl. 289—290. Hij werd beschuldigd tot de onrust medegewerkt te hebben door onbehoorlijk optreden; maar wij lezen hier, dat V. M. aan de tegen het bestuurshoofd gerichte klachten ten deze niet geloofde. Van het daarop door Buijskes gegeven ontslag maakte ik melding in *N I*, bl. 290; hoe men dit echter hebbe op te vatten, lezen wij nu. De schout-bij-nacht heeft blijkbaar meer dan V. M. geloof gehecht aan 's mans schuld. In zijn plaats trad *Smith de Haart* als resident op, naar aanleiding waarvan de ex-gouverneur, gelijk wij lezen zullen, aan Buijskes een alleszins op haar plaats gebleken waarschuwing tegen den benoemde geeft, met waardeering trouwens van verdiensten. — De ex-gouverneur wijst er op, dat indien dadelijk Hitoe werd aangevallen, dit stellig met goeden uitslag zou worden bekroond. Reeds in *M II*, bl. 637, getrokken uit Van Doren's Matulesia, en in *N III*, bl. 45, afd. 5, werd het vermoeden uitgesproken, dat de dadelijke aanval op Hitoe door commissarissen was overwogen: V. M. bevestigt het hier. Buijskes heeft inderdaad ook naar het advies ten deze gehandeld; niet echter voor zoover de ex-gouverneur tevens aanbeval dan Ceram te doen volgen; immers dit eiland behoorde, naar wij weten, tot zijn laatste operatiën tegen den opstand. — Het rapport toont zich zeer gebeten op een zekere radja van Eti, hoofd van eenige negorijen op Ceram. Ik houd hem niet voor denzelfden, die, blijkens *M II*, bl. 631 en *N II*, bl. 99, ad noot 2, commissarissen hulp heeft aangeboden en aan wien Buijskes, blijkens schrijven d.d. 6 Januari 1818 N° 177 aan Kraijenhoff, had opgedragen — nl. „den Radja Ethie en eenige orang kaja's van Manipa" — om aan de expeditie tegen Loehoe deel te nemen. Belangrijk is, wat wij nu lezen, dat den Gouverneur Inlandsche hulp werd ter beschikking gesteld, echter onder voorwaarde dat de te maken gevangenen *als slaven mochten verkocht worden*, welke V. M. niet heeft willen aanvaarden. — Wij vinden door V. M. melding gemaakt van *The Wellesby*. Naar ik denk moet het zijn *Willoughby*: *M III*, bl. 20 en 21, *N III* bl. 37—38. Naar wien dit nog al eens in onze geschiedenis voorkomend schip, met verschillende spelling eigenlijk genoemd werd, weet ik niet. Onder verscheidene personen van beteekenis, is er een in de

Engelsche geschiedenis bekende, uit den slag van Nieuwpoort (1600), het onderwerp van een ballade, waarin:

Then quoth the Spanish general,
„Come, let us march away,
I fear we shall be spoiled all
If that we longer stay.
For yonder comes Lord Willoughby,
Of courage fierce and fell,
He will not give one inch of ground,
For all the devils in hell". [1]

V. M. heeft in zijn rapport zeer den resident van Boeroe, Ceberg, geprezen; hij beval Buijskes aan om hem er te houden; de schout-bij-nacht volgde dit advies niet op, benoemende Ceberg tot resident van Haroekoe, terwijl Baudoin naar Boeroe werd gezonden: verg. *N III*, bl. 139. In V. M's rapport wordt echter geschreven Cieberg, dat ik niet juist acht. Ter aangehaalder plaatse staat daarentegen ten onrechte, dat de schout-bij-nacht de benoeming voor Haroekoe d.d. 8 November 1817 deed „na Van Driel's vertrek", dus van den militairen commandant aldaar. Deze bleef tot in November 1817 op het eiland: *N III*, bl. 108.— De mededeeling van V. M., over Banda, geeft mij aanleiding er hier aan te herinneren, dat de resident Berkhoff o.a. te Batavia belast was met de werkzaamheden van kassier der door C.C.G.G. op te heffen, van het Tusschenbestuur overgenomen, Beleenbank. Benoemd voor Banda, moest hij involge besluit d.d. 31 Januari 1817 N° 31 de administratie ervan overgeven aan de commissie Du Puy-Meijlan. Voor hen, wien het onderwerp misschien interesseert, kan het van belang zijn te weten, dat de uitgebreide stukken over deze instelling, naar aanleiding der overgave, zijn te vinden op het Rijksarchief, bundel 47. [2] — Blijkens *N III*, bl. 138 bestaat

[1] De Engelschen, met hun gewone miskenning der verdiensten van anderen, stellen het voor, alsof de slag van Nieuwpoort, gelijk ook o. a. die van Waterloo, uitsluitend door hun optreden gewonnen is. De aanhaling is door mij ontleend aan de *Transactions of the Royal Historical Society*, *Third Series*, *Vol. IX (London 1915)*, bl. 11—12. — Hoe in een Britschen regeeringsalmanak van Singapore en de Straits „het geheel geschiedkundig overzicht", betrekkelijk de Hollanders in Malakka „is opzettelijk scheef gewrongen", memoreert ook dr. Hendrik P. N. Muller in *De Gids* van 1914, N°. 1, bl. 142.

[2] Over de stichting en de lotgevallen van de Beleenbank onder de Compagnie heeft Mr. N. P. van den Berg een leerrijke brochure geschreven (1870). Voortgezet onder Daendels en het Britsche tusschenbestuur, is deze instelling bij besluit d.d. 25 April 1817 N°. 29 opgeheven; van de 12 artikelen zijn er 7, die betrekking op de liquidatie hebben, afgekondigd in de *Bataviasche Courant* van 3 Mei 1817 N°. 18. In een door *De Economist* te publiceeren artikel over de oprichting van de Javasche bank, meer hierover.

er eenige onzekerheid, in hoever *Menado* en *Gorontalo* destijds afzonderlijke residentiën waren. Ik vind nu daaromtrent ophelderingen, waarmede hierna H. V wordt besloten. Het op bl. 137 *N III* aangeteekende: „Menado en Gorontalo vormden een zelfstandig gewest onder Marthese" zou men wellicht mogen lezen in den zin, dat zoolang voor Gorontalo de resident niet was aangekomen, het bestuurshoofd van Menado er het gewestelijk gezag tevens voerde.

Ik heb dit overzicht van V. M's beide rapporten gegeven eensdeels om op het belang de aandacht te vestigen, anderdeels om hierna niet te zeer in breede noten te vervallen.

Wat nu betreft *de vermelde bijlagen van den Buijskesbundel*, de kennisneming ervan bevestigt in het algemeen zeer den gunstigen indruk, die van des schout-bij-nachts kunde en beleid te voren was verkregen; reeds uit dien hoofde is de lectuur van belang. Doch ook door deze stukken worden onderscheidene punten opgehelderd, hetgeen de aan zijn bestuur gewijde hoofdstukken VI t/m XII in menig opzicht lezenswaard maakt. Te dien aanzien blijkt het mij echter geenszins van noode om er een overzicht aan te doen voorafgaan, gelijk ik voor V. M's rapporten wel wenschelijk achtte, een verschil van behandeling, dat voor een goed deel hieruit voortspruit, dat ik Buijskes' beleid reeds vroeger kende en beschreef naar aanleiding van zijn eigen stukken.

I.

Van Middelkoop over het voorspel van den opstand.

„Langen tijd vóór onze aankomst", verzekert rapporteur in het Ambonverslag, was de ontevredenheid aan het smeulen, niet echter wegens den aanstaanden terugkeer van het Nederlandsch bestuur, doch reeds te voren tegen het Britsch gezag. Als hoofdopstoker wordt vermeld „de beruchte en doorslepen Radja Nollot van Hatoeasa", die „mede de grootste rol, onder hands gespeeld heeft". Verg. bl. 138. Tijdens Neijs onder het Britsch bestuur resident op Saparoea was, zou dit hoofd zich eenmaal ook tegen hem hebben verzet. Verder broeide het in dien tijd onder de Islamitische bevolking van Siri Sori, die „een regent van hun eigen natie" wilde hebben; zij was toen reeds bezig „volk te verzamelen", doch de ontevreden geest werd destijds „in zijne geboorte

gesust". [1] Evenzeer was er toenmaals op Haroekoe oneenigheid, speciaal in de negoryen Oma en Abora. [2] De Britsche resident Martin, vergezeld van zendeling Carey, toog er heen. „Ofschoon de klagten niets te beduiden hadden en meerendeels ongegrond waren", had Martin, ten einde de bevolking genoegen te geven, de radja's dier negorijen „tegen anderen moeten verwisselen, en zelfs om zich niet te risqueren, met spoed van daar moeten begeven." Ten bewijze, dat de schuld in ieder geval geenszins lag bij het beleid van het hersteld Nederlandsch bestuur, memoreerde Van Middelkoop tevens, dat reeds acht dagen na de komst der Nederlandsche commissie — toen de overgave nog nieteens had plaats gehad — er volgens het verhaal van den pakhuismeester De Keijzer, ten huize van president Kam, sprekende over den staat der zaken, was te kennen gegeven, dat „men het volk niet te veel vertrouwen moest, daar het wel mogelijk kon zijn, er eenige onaangename gebeurtenissen na het vertrek der Engelschen zouden plaats hebben, terwijl het ook zeer speculatief voorkomt, dat alle de schoolmeesters den grootsten rol in den opstand speelden, en de opperschoolmeester van Saparoea als het ware zeer gevreesd is, en ontzien wordt door den kapitein Matulesia".

Bij de zucht der bevolking tot verzet, voegden zich, memoreerde het rapport over de houding der Engelschen: „de gesprekken, door de officieren gehouden, van zich maar aan niets te storen, dewijl de Engelschen toch weer binnen drie jaren meester van de Moluccos zouden zijn"; „onze medegebragte geringe militaire magt", werd tevens door hen zoovel mogelijk gedeclineerd, overigens niet ten onrechte. [3] Ook resident Martin droeg tot de ondermijning van het hersteld bestuur, naar rapporteurs meening, bij, en wel eensdeels door zijn weigering om het Britsche amboneesche corps in zijn geheel ons over te geven. Hiertegen viel m. i. niets te zeggen; doch daar het grootste deel weigerde zich opnieuw te engageeren, geraakten de ex-militairen zonder levensonderhoud, waardoor ze eerder tot verzet werden geprikkeld. Anderdeels is aan Martin ernstig verweten de in zekeren zin luisterrijke wijze, waarop hij de militairen ontsloeg.

[1] Over de geloofsverdeeldheid in Siri Sori, zie *M I*, bl. 474—475.

[2] Over het deelnemen aan den opstand van deze beide negorijen, verg. *M II*, bl. 651 v.v.

[3] Verg. *M I*, bl. 452, noot 1 en *N II*, bl. 11 ad noot 1.

Dat onze commissarissen deze plechtigheid dadelijk zoo kwaad hebben ingezien, blijkt niet; zij zelven schijnen het z.g. feest te hebben bijgewoond. Ziehier hoe Van Middelkoop er over napleitte: „Het niet in soldij van het Nederlandsche Rijk overgeven van het zoogenaamde Ambonsche corps, het uitdeelen van twee maanden gratificatie aan een ieder derzelve en het doen eener veel beduidende aanspraak bij afdanking uit den Britschen dienst, waarbij kunstwoorden waren opgezocht om den lof der Ambonezen en derzelver betoonde trouw aan dat Gouvernement te vermelden, had niet weinig invloed op den geest van dat volk ten voordeele van deze en tot nadeel van onze natie." Het verleenen van burgervrijbrieven aan deze ontslagen militairen en aan „vele andere eilanders" strekte mede om het aantal leegloopers te vergrooten: „voor het meerdere gedeelte", geschiedde dit bovendien eerst den dag vóór de aftreding van het Britsch bestuur; hiervan vat ik de beteekenis niet.

Den dag der overneming werd de officieele feestvreugde verstoord door den aanvoer van het lijk van kolonel Dietz, commandant der pas naar Banda vertrokken *Evertsen*; de reeds tot opstand genegen bevolking zag er een voor ons bestuur ongunstige, dus voor hare vrijmaking voorspoedige beteekenis in. „Alles scheen zamen te werken", memoreerde het Soerabaja-rapport, „om deze heerschende gemoedsdrift den vrijen teugel te vieren; de subite dood van den braven kolonel Dietz en zijne begrafenis op den dag der overname en nadat de Nederlandsche vlag pas was opgegaan, gaf aan dweepzucht en bijgeloof stof tot gevolgtrekkingen, terwijl vreemde verschijnselen, aan het Hemelspherie gezien, deze gevolgtrekkingen schenen te steunen." Commissarissen zelven ontwaarden duidelijk genoeg den slechten geest der bevolking, hetgeen te meer doet verwonderen, dat zij niet voorzichtiger optraden, ten einde er geen voedsel aan te geven. [1]

„Op Ambon zelve was dit ook alles genoegzaam zigtbaar", leest men in Van Middelkoop's Soerabaja-rapport. „De afgedankte militairen bleven wijgeren bij het Nederlandsch Gouvernement dienst te nemen en spanden met vrij gegevene bannelingen en slaven van het Gouvernement en andere zonder kostwinning

[1] Zie ook over de ongunstige indrukken, die commissarissen over den geest der bevolking hadden gekregen, hun schrijven aan C. C. G. G. d.d. 28 April 1817 in *M I*, bl. 518, gememoreerd in *N II*, bl. 11.

rondzwervende personen, welke gedeeltelijk van burgerbrieven waren voorzien, te zamen, om dadelijk na de overnaam der kolonie door dobbelen, stelen en rooven, de publieke rust te storen en alles onveilig te maken.[1] Een ieder klaagde hierover en zelfs werden de patrouilles der burgerwacht en de politie-dienaren op de publieke wegen aangerand en mishandeld — — — terwijl bij de nog aan de Engelschen verblevene publieke gebouwen of zoogenaamd Marinekazernen des avonds en bij ontijden — — — dobbelpartijen plaats hadden, die zelfs door den fiscaal en waarnemend magistraat, den heer Rosenvelt, werden ontdekt en uit elkander gedreven." Terzelfder tijd ontving de Gouverneur het bericht van den resident te Hila, aan Ambons overzijde, „dat eene menigte van gedroste slaven, landloopers, zich in de gebergten van die residentie ophielden, en de wegen onveilig maakten". Van Middelkoop vaardigde tegen deze ongeregeldheden een publicatie uit: binnen 3 maanden moesten alle uit den Britschen dienst ontslagen militairen, landloopers en vreemdelingen zonder kostwinning of zonder behoorlijke getuigschriften van hoofden, óf zich een bestaan op Ambon zelf verschaffen, óf in den militairen dienst overgaan, óf naar hun negorijen terugkeeren, op straffe van anders naar Banda gezonden te worden. Was hiermede de geest des oproers te Ambon verstikt, Rapporteur deelde tevens mede, dat de mogelijkheid niet werd uitgesloten van aldus de ontevredenen naar elders te hebben doen gaan, hetgeen zou medegewerkt hebben tot het uitbreken der onlusten op Saparoea. De dweepzieke leiders geloofden te handelen „met Godswil en welbehagen", „zooals", memoreert het rapport, „te Saparoea gebleken is met het voorlezen van den 17[en] Psalm door den opperschoolmeester", die voorgaf tot leider „van God te zijn aangewezen"[2]. In de beschreven algemeene onrust deelden de regenten: de in functie zijnden vreesden voor hun toekomst met de verandering van het bestuur, de vroeger ontslagenen hoopten op herstel. De grond hiervoor lag in hetgeen schijnt plaats gevonden te hebben tijdens de eerste Britsche vermeestering der Molukken en de daarop gevolgde teruggave. Die eerste teruggave zou toch gepaard zijn gegaan met de herplaatsing der hoofden door het Hollandsch be-

---

[1] Zie echter ook wat ten aanzien der werving door het best uur zelf werd bedorven in *M I*, bl. 454—457, gememoreerd in *N II*, bl. 15—17.

[2] Verg. *M I*, bl. 484, ad noot 4.

stuur, voor zoover dezen door de Engelsche administratie waren verwijderd, terwijl de door deze benoemden weder op zijde werden gesteld. Men voorzag nu eenerlei handeling: „De regerende en onder het Engelsch bestuur aangestelde regenten" waren, volgens het rapport, „voor afzettingen, gelijk weleer bij het weder terugerlangen der kolonie geweest is, beducht en de afgezetten zochten middel nu in zelver voege, weder aan het bestuur te komen."

Over de waarschuwingen van hoofden aangaande het broeien van den opstand, deelt het rapport speciaal mede, hetgeen de resident van Haroekoe, Uitenbroek, den gouverneur d.d. 25 April 1817 berichtte „nopens eenen gesmeden en voorgenomen opstand op de kust van Hitoe". [1] Er waren twee oud-radja's: de een van *Hoelalioe*, de andere van *Pelaoe*. Zij werden, blijkens het Ambonrapport, door dien resident naar den Gouverneur opgezonden in Mei „zoo om nader explicatien te geven", verhaalde de ex-gouverneur, over de eerst door hen verspreide geruchten, dat namelijk de volkeren van *Hitoe* eenig kwaad in den zin hadden, als die van Pilou, uit hoofde door den waarnemenden magistraat uitgebragte klachten, en welke sedert door den afval hunner negorijen van het gouvernement alhier verbleven zijn". Die van Hoelalioe kwam den ex-gouverneur voor „eerlijk, doch niet van de slimste te zijn; doch de tweede is een slimme knaap, die om de wille zijner vexatien is afgezet". Zijn neef was thans regeerend radja van Pelaoe, en zijn zonen, welke in de negorij *Pelaoe* verbleven zijn, werden als medeplichtigen der muitelingen geeerbiedigd, terwijl zijn vrouw, nevens andere vrouwen en kinderen van *Pelaoe* en *Kailolo* zich te Kabou (Kaibobo) op Cerams kust bevonden. Ziehier wat in het *Soerabaja-rapport* meer in het bijzonder staat over hetgeen Uitenbroek's schrijven d.d. 25 April 1817 substantieel bevatte. Van Middelkoop's verhaal ten deze is weliswaar bijna niet te genieten [2], doch voor juiste appreciatie komt mij letterlijke teruggave wenschelijk voor. Uitenbroek dan had geschreven: „dat daags te voren op den 24sten de oud-radja van Abbora [3], welke door hem in commissie geemployeerd was tot opneming der moernagelen op het eiland *Haroekoe* te doen, hem in secretesse was komen rapporteren,

[1] Zie M I, bl. 567; N II, bl. 40.
[2] Zie ook *N III*, voorwerk, bl. XXIX.
[3] De hier vermelde oud-radja's waren onder het Britsch bestuur ontslagenen.

als dat zich een gerucht verspreidde, dat er eene samenrotting tusschen de volken van Hila met die van de negorij Pilou plaats vond, en hij zulks van den oud-radja van die negerij *Patoekena Latoe Kassina* zelf vernomen had, terwijl uit het daarbij gevoegd rapport van gemelden oud-radja van Pilou zelven, zijn zwager, den gewezen orang kaja van Kaailolo, tevens kwam te blijken, dat bereids op den 4[en] van die maand zich een aantal van tachtig manschappen naar een zeker stukje land, *Seering Kanjor* genaamd, begeven hadden, en aldaar vier dagen verbleven waren, dat vervolgens den 9[n] daaraanvolgende zich weder 50 man naar die plaats begeven hadden, en drie dagen lang waren verbleven, zonder te weten wat dezelve aldaar hadden verrigt; dat zich wijders den elfden van diezelfde maand, eene vrouw uit de negorij Kaailolo, genaamd *Martinade*, naar de negorij Pilou begeven had bij zekeren kapt. *Soewaroe Patti*, te kennen gevende, van zich wijders gereed te houden om de Hitoenezen te verwachten, doch dat de gemelde Kapt. ten antwoord gegeven had: indien dit zoo is, geeft dan de regent van Pilou en de gansche negorij hiervan kennis, doch dat gemelde vrouw zulks niet had gelieven te doen, maar was blijven volharden in haar verlangen, dat dit door hem, kapitein zelven, zoude worden betracht; dat vervolgens op den drie en twintigsten daaraanvolgende de kleinzoon van gemeld oud-orang kaja van Kaailolo hem was komen informeren, dat de kapitein *Soewaroe Patti* zich op Liang bevond, en dat twee Liangnezen met een schild en een parang gewapend bij hem Kapitein waren gekomen en om *kaaijleja*, zijnde een heilig of bezworen en beschreven stuk hout of djimat, gevraagd en hij dezelve ieder een zoodanig stuk hout had gegeven, met bijvoeging van te moeten zorgen, dat hunne wapenen wel gestadig voorzien waren".

Deze uiteenzetting is vrijwat stelliger en begrijpelijker dan vroeger door mij gegeven.[1] De waarschuwing van Hoeroekoe uit gedaan over samenspanning op Hitoe vond ik indertijd „nogal vreemd" [2], doch, zooals zij nu voorgesteld wordt, ligt er niets bevreemdends in. *Hila* ligt op Hitoe, *Pelaoe* op Haroekoe; in het verder verhaal vindt men niet Hila, maar het nabij zijnde *Liang* genoemd. Het verband tusschen Haroekoe en Liang treft te minder, omdat, naar wij nog lezen zullen, de bevolking van

[1] In *M II*, bl. 567—568; en *N II*, bl. 41.

[2] Zie *N II*, bl. 40.

Liang enz. zich zoozeer tot die van eerstgenoemd eiland aangetrokken gevoelde, dat zij heeft verzocht om onder het bestuur aldaar gebracht te worden. De in de aanhaling vermelde naam van den oud-regent van Pelaoe Patoekena Latoe Kassina, wijkt nogal af van dien door mij vermeld, als heetende Latoe Komma Oma [1]; waaraan dit toe te schrijven is, weet ik niet; die in de aanhaling vermelde oud-radja van Abora noemde ik Jacob Benjamin Fernandus [2]. Intusschen zaten bij Buijskes' optreden de beide waarschuwers nog altijd voor hun waarschuwingen in arrest! De oud-regent van Pelaoe had den Gouverneur „verscheiden malen verzocht", verhaalde V. M. over dit landschap den schout-bij-nacht, „derwaarts te mogen vertrekken met belofte van te zullen trachten de volkeren van *Pilou* weder tot inkeer en onderwerping te zullen brengen; dan de verdenking, waaronder hij lag van met den geheelen aanleg des opstands bekend te zijn geweest, daar het vertelsel omtrent *Hitoe* van hem afkomstig is, en de resident Uitenbroek ook van gevoelen was, hij in troebel water had zoeken te visschen, om weder in het bestuur te komen, verzoekende daarom provisioneel den oud-regent alhier mogt worden aangehouden, heeft mij alsnog teruggehouden, van dit aanbod gebruik te maken". De ex-gouverneur achtte nu ook beter het hoofd niet eerder te laten vertrekken, dan wanneer de schout-bij-nacht een militaire macht kon medegeven; hij zou onder die omstandigheden meer dienst kunnen doen, dan wanneer men hem alleen liet gaan, als wanneer de muitelingen inlichtingen konden verkrijgen van „iemand, welke met den zwakken staat van onze militaire magt bekend was", hetgeen de muitelingen stoutmoediger zou maken.

Maar ook al oordeelde Engelhard, volgens Van Middelkoop, al de ingekomen waarschuwingen „zeer verward, speculatief en duister", er werd intusschen meer gedaan dan de waarschuwers te straffen [3]. De Gouverneur deed toch het fortje Hoorn te Pelaoe [4] bezetten door 'n sergeant, 'n korporaal en 6 soldaten; ik vind alleen nu vreemd, dat men bij het uitbreken der onlusten in Mei 1817 van die menschen niets hoort: wellicht werden zij vermoord. Eenige manschappen zond het bestuur ook naar Hila, ter bezetting van het daaraan onderhoorige Hitoelama. Echter kon

[1] Zie *M II*, bl. 567 en *N II*, bl. 40.
[2] Als de vorige noot.
[3] Verg. noot 1 op bl. 151.
[4] Over dit fortje *M I*, bl. 467.

overste Kraijenhoff, de commandant te Ambon [1], zóó weinig manschappen missen, dat zelfs de commissie „bij besluiten van den 4ⁿ April verpligt geweest was ter bewaking van den ex-sultan van Djocjocarta [2], de mariniers van Z' M' schepen te moeten verzoeken aan de wal te zenden, om de wacht in het kasteel te helpen betrekken". De resident van Haroekoe kreeg opdracht om alles nader te onderzoeken; de gouverneur zond bovendien een van zijn bedienden en een van den fiskaal Rosevelt, onafhankelijk van elkander langs verschillende wegen naar Liang, opdat zij zich zouden vergewissen hoe het aldaar was en of zich er 'n kap. Soewara Patti bevond. Den 26ᵉⁿ April kwamen beide zendelingen, de een na den ander terug „welke als met één mond te kennen gaven, op de negorij Liang alles wel en rustig was, dat er geen het minste misnoegen onder de volken dezer negorij heerschte, en zich ook aldaar geenszins een kapitein *Soewara Patti* bevond, maar zelfs geen een zoodanig persoon aldaar bekend was". Hiermede stemde een rapport van den resident van Hila, die, in antwoord van een door den gouverneur gezonden schrijven, den 30ᵉⁿ berichtte, dat hij dadelijk na ontvangst ervan zich, vergezeld van een Europeesch sergeant en den opziener van Hitoelama, naar Liang had begeven „maar dat hij geen het minste spoor van ontevredenheid had kunnen vinden, en het hem zelfs toescheen, dat de inlanders met de verandering van het bestuur zeer tevreden en in hun schik waren, daar zij hem, Resident, in alles voorkwamen, en dat, zoo wanneer deswege al iets mogt bestaan, het dan zijns inziens eenlijk van den gewezen en afgezetten orang kaja van *Liang* oorspronkelijk konde wezen, die hij dus zoude doen surveilleren en bij de minste verdenking de noodige maatregelen tegen dezelve nemen".

Een derde negatief resultaat leverden evenzeer onderhandsche nasporingen van Haroekoe's resident op, gelijk deze „bij eene ampelen brief van den 5ᵈᵉ Meij" berichtte: „geen het minste spoor van ontevredenheid of geneigdheid tot eenen opstand onder de volkeren van Pilou of Kaailolo of samenrotting tusschen hen en de volkeren van Liang" was ontdekt, „en dienvolgens al het opgegevene verdicht". De kapitein Soewara Patti en vrouw Marti (zooals zij nu heet) waren ook ontdekt; zij bleken te zijn „oude

[1] Verg. *M I*, bl. 403 en *N. I*, bl. 294—295.

[2] Sultan Sepoeh; verg. *M I*, bl. 403, 408, 515 en *N I*, bl. 26—28, 297; *N II*, bl. 8.

afgeleefde menschen", „te eenemaal onbekwaam" en „van niets" wetende; de kapitein had zich ook niet naar Liang begeven, doch bevond zich destijds „werkelijk in de negorij Pillau". Verder kreeg de Gouverneur tevens de bevestiging van deze geruststellende berichten door een zijner bedienden, die hij mede ter onderzoek naar Haroekoe had gezonden.

Van Middelkoop legde, naar zijn zeggen in het Soerabaja-rapport, al de stukken bij dit verslag over. Zij deden hem over de beweerde samenrottingen gerust zijn, merkte hij op, „ofschoon a posteriori beschouwd er alle grond is van te gelooven", dat er iets van dien aard heeft plaats gehad „of wel, dat de oud-regenten van Pilouw en Kaailolo, die zulks hebben aangegeven, aan de conspiratie deel hebbende of daarmede bekend wezende, om zich buiten schoots te houden, eene verkeerde en verwarde opgave hebben gedaan, ten einde eene afwending te maken, en alle oogen op de kust van Hitoe te doen vestigen, terwijl het gruwelijkst verraad intusschen op Saparoea gesmeed werd, daar volgens de sedert gedane ontdekkingen in de maand April mede te Saparoea samenscholingen hebben plaats gehad" [1].

Eindelijk ontving nog de Gouverneur de meest geruststellende verzekeringen in die dagen der werkelijke voorbereiding tot den opstand van „twee der voornaamste regenten", die gansch van hun standplaatsen te Ambon waren gekomen, nl. de radja's van Amet (Noesa Laoet) en van Siri Sori (Saparoea) [2]; zij gaven „de plechtigste verzekering van de trouwe verkleefdheid der volkeren van Saparoea en Noussa Laut, nevens de Cerammer negerijen aan het Nederlandsch Gouvernement, zoowel als van hun tevredenheid over het bestuur en ook over den Resident aldaar". „Zoover mij bekend is, hebben de twee radja's, niettegenstaande hun verzekeringen over den geest des volks volstrekt van geen waarde zijn gebleken, persoonlijk van hun trouw bewijzen gegeven; althans, goed of kwaadschiks, ging de regent van Siri-Sori met de expeditie Beetjes naar Saparoea, waar hij aanstonds werd omgebracht [3].

Verder strekken Van Middelkoop's mededeelingen over de gedane waarschuwingen zich niet uit; over het in arrest stellen

[1] Over die samenrottingen, zie ook *M II*, bl. 580; *N II*, bl. 67, 57, ad noot 4.
[2] Over den regent van Siri-Sori *M II*, bl. 566—567; *N II*, bl. 39.
[3] Over het omkomen van den regent van Siri-Sori *N II*, bl. 85; zoomede over dat van Amet *M II*, bl. 589 en bl. 585.

van de waarschuwers vindt men derhalve ook niets verder gemeld [1]. Vermoedelijk een beteekenend zwijgen.

Nog echter op een paar andere hoofden, te Ambon min of meer in arrest, vestigde de ex-gouverneur Buijskes' aandacht. Als gelijktijdig met Saparoea was ook op Hitoe de opstand uitgebroken, waaraan o.a. medededen de bewoners van Assiloeloe, Oering, Wakasihoe, Larike, Ceyt. Het fort van *Larike* werd omsingeld en in de grootste benauwdheid gebracht; *Hila* werd mede aangevallen, de resident Burggraaf gekwetst, gelijk ik nader zal memoreeren. Op het oogenblik nu, verhaalde V. M., „dat *Hila* voor het eerst geattaqueerd is" verlieten de orang kaja's van Ceyt en Lima hun dorpen en kwamen zij naar Ambon over [2]. „Verschillend zijn de gedachten over deze hunne overkomst", merkte de ex-gouverneur aan, „wijl zij hunne vrouwen en kinderen hebben achter gelaten; dan dit kan niet, vóór dat alles weder in rust is, onderzocht worden. Inmiddels zijn dezelve op verzoek van den waarnemenden Resident van *Hila* alhier aangehouden, evenals zekere Radja van *Mamala*, die ook gesuspecteerd is van in troebel water te hebben willen visschen, en thans zich in de negerij *Batoe Merah* bevindt." [3] Eindelijk nog twee rustbewaarders, althans die er voor hadden moeten dienen. „Vóór dat de muitelingen nog de intentie hadden hunne negerijen te invaderen", waren de orang kaja's van *Oering* en *Assiloeloe*, „alleen op de bloote geruchten", naar Ambon overgekomen „met pak en zak". Zij hadden zich „dus", meende de ex-gouverneur, „aan het verlaten hunner posten, òf door vrees gedreven, òf door correspondentie met de rebellen te houden, schuldig gemaakt"; V. M. achtte dit laatste „het zekerst", „omdat zijlieden in de negerijen *Lebelehoe* en *Lima* hunne familiën hebben wonen". Uit dien hoofde liet de Gouverneur ze mede te Ambon aanhouden, „te meer daar toch hunne negerijen thans onder de muitelingen sorteren en hun gedrag, niet vóór dat de zaken in rust zijn, onderzocht worden kan". Intusschen was den 2[en] October 1817 door den opziener van Larike, die, wegens de afscheiding van Lima, er het oppergezag voerde, aan den gouverneur ver-

[1] Verg. *M I* 565—568; *N II*, bl. 37—41.

[2] Deze lezing is meer te vertrouwen dan die van *M III*, bl. 26, alinea 1 en *N III*, bl. 47, alinea 1; ik had haar, gelijk er blijkt, van Van Doren, die weliswaar Van Middelkoop's stukken gezien blijkt te hebben, doch wellicht clandestien en daardoor in haast.

[3] Verg. de in de vorige noot vermelde alinea.

zocht de beide hoofden te doen terugkeeren „om, ware het mogelijk, door hun toedoen of medewerking weder eenige correspondentie met derzelver negerijen te verkrijgen". V. M. bracht dit onder Buijskes' aandacht. Deze heeft inderdaad aan de overweging gevolg gegeven, toen hij met de expeditie naar Hitoe de reeks der krijgsbedrijven deed openen. [1] De opziener, die flink schijnt te zijn opgetreden onder hoogst dreigende omstandigheden, heette, naar ik nog zal mededeelen, Coenraad Keller.

II.

Van Middelkoop's pogen om de beteekenis der door de bevolking ingebrachte klachten te ontzenuwen.

1°. *Het Papierengeld.* Wel is Van Middelkoop's mededeeling hierover gewichtig, wanneer men ze vergelijkt met hetgeen ten deze werd gepubliceerd [2]. De commissie had nl. bij besluit d.d. 10 April 1817 N°. 18 bepaald: „dat alle de nagel- of specerij-ongelden, zoowel als die van andere leveranties op de Residentien, onmiddelijk aan Ambon ondergeschikt, geheel in contanten zouden worden uitbetaald om de wille der moeijelijkheid welke in de acceptatie van papierengeld voor de bewoners dezer eilanden lag opgesloten, wijl aldaar geene wisselbanken konden worden opgerigt en zij in een dusdanig geval dus genoodzaakt zouden zijn geweest daarmede telkens ter verwisseling naar Ambom te moeten komen". Alzoo wierd aan de bewoners dier onderhoorige eilanden „eene meerdere gunst dan aan die van Ambon zelve bewezen". Vandaar dat „ook dientengevolge geen papieren geld derwaarts is afgezonden", als een som van f 266-21 naar Saparoea, f 266-6 naar Hila en f 274-13 naar Haroekoe, terwijl dit enkel geschiedde op verzoek van overste Kraijenhoff: „ter uitbetaling der militairen, eenlijk om dezelve de verpligting te doen gevoelen ter acceptatie daarvan en ook om deze gedetacheerde manschappen in alles op gelijken voet met de militaire op Ambon te doen behandelen, daar zulks de eerste uitgave van papier ter betaling van militairen was". Intusschen had de Gouverneur te gelijk met de afzending van dit papieren geld aan de residenten opgedragen: „daarvan weder onmiddelijk na gedane uitbetalingen de inwisseling tegen

[1] Zie *M III*, bl. 27—28; *N III*, bl. 48.
[2] In *N II*, bl. 23, 25—28, 29, ad 3, bl. 34, ad. 3.

contanten te doen plaats vinden ter voorkoming van inconvenienten". De geheele uitgifte van papierengeld door 's gouvernementskas bedroeg tot ultimo April voor Ambon zelf, zoo in betaling van burgerlijke als militaire ambten „niet meer" dan f 10011. Volgens Van Middelkoop kon hierin geenszins een oorzaak van opstand gelegen zijn: „ofschoon wel is waar dadelijk na de uitgifte van hetzelve men, in weerwil van de vooraf deswege gedane publicatiën, langs alle middelen en wegen het papierengeld getracht heeft te declineren, eenige uit spot en bedilzucht en andere uit vrees van daardoor welligt verder in tijd nadeel te zullen lijden, zooals weleer het geval geweest was; dan deze laatsten waren de gegoede ingezetenen, doch geenszins de minvermogende Ambonezen, welke men echter welligt als een middel heeft willen gebruiken om de introductie daarvan tegen te werken; sedert het Engelsch bestuur of van a° 1811 hadden er Spaansche matten gecirculeerd, en hierop was men verlekkerd".

Deze verschoonende uiteenzetting bewijst genoegzaam de gegrondheid der diepgaande klacht over gemis aan muntspecie; ik wees er ook op, dat aangezien er slechts te Ambon, Ternate, Banda, verwisselingskantoren bestonden, niet het papier kon omgezet worden op daarvan zeer verwijderde plaatsen [1]; het bestuur gaf nu wel aan de ingezetenen ervan geen papier, naar wij hier lazen, doch dit gold enkel voor hetgeen zij te vorderen hadden wegens door hen gedane verplichte leveringen! De soldaten mochten toezien: en welk een reden werd daartoe aangevoerd!! Wat dan moesten deze menschen met het geld er doen? In hetzelfde rapport leest men ook de belangrijke mededeeling, dat commissarissen, om den uitvoer van zilvergeld te voorkomen, „de eerste twee maanden na den overgang der Kolonie geen zilvergeld" lieten verwisselen „en voorts in den geest van de instructie voor den Directeur der wisselbank werkende, ook geen verwisseling van zilvergeld" lieten doen, „dan alvorens de aanvraag daarvoor", vertelt de ex-gouverneur, „aan mij vertoond en gefiatteerd was, en waartoe ik te eerder ben overgegaan, omdat ik van Banda tijding erlangde, dat zich de trek van verwisseling aldaar ook alleen tot het zilver bepaalde, en dat wanneer de Resident hierin niet tijdelijk door gelijke maatregelen had voorzien, de geheele zilverkas dadelijk zoude zijn gespolieerd

[1] *N II*, bl. 26.

geweest, in voege de archieven op de secretarij alhier berustende aantoonen kan; mij was ook bovendien de schaarsheid van zilvergeld op Java bekend", vervolgde de ex-gouverneur, „en de moeite, welke het in zich gehad heeft, om dat gedeelte wat herwaarts is gezonden, bij elkander te krijgen; indien ik dus een ieder met zilvergeld naar welmeenen had geriefd, om aan zijn winzucht ten nadeele van het Gouvernement te voldoen, zoude de kas thans geheel van zilver ontbloot en verre het meerdere gedeelte van hetzelve naar plaatsen uitgevoerd zijn, waarvan nimmer mogelijkheid is een enkele stuiver naar Gouvernementsetablissementen teruggevoerd te worden, hetgeen mij dus voorzeker met de grootste verwijtingen overladen en aan het hoogste ongenoegen van hunne Excellentiën heeren Commissarissen-Generaal blootgesteld zoude hebben, vooral daar door Commissarissen tot de overnaam der Moluccos bij hunne besluiten tot tegemoetkoming van den gemeenen man is bepaald, dat alle afbetalingen van specie als anderzins op de afgelegene kantoren geheel in contanten geschieden zal. Ook is het 't gemeen niet, die belang bij zilvergeld heeft, deze is veel liever met duiten geriefd, terwijl ook zijne rijkdom zelden meer dan in *vier of vijf ropijen bestaat*".

2°. *De order tot het maken van zout.* Ik schreef er nooit iets van gehoord te hebben, doch dat de klacht wel niet geheel verzonnen zou zijn.[1] Ziehier nu Van Middelkoop's eigen mededeeling. Bij besluit d.d. 10 April 1817 N°. 30 had hij aan de residenten verzocht: „te doen nagaan of ook mogelijkheid bestond, onder hun ressort zoutpannen aan te leggen en alsdan hieromtrent een proef te doen nemen"; „ten zelfden einde" werd voor het eiland Ambon een commissie benoemd „welke echter na gedaan onderzoek van de meeste hiertoe geschikte plaatsen, de ondoelmatigheid heeft betoogd". De Gouverneur had zijn aanschrijving doen afgaan onder opmerking om „niets onbeproefd te laten van des mogelijk in het heerschende gebrek aan zout, waarvan bij het Britsch Gouvernement en particulieren niets voorhanden was, en ook geen aanvoer van Java had plaats gehad, alsmede de hoop destijds vooreerst vervlogen was, naar vermogen te voorzien, zoowel ten behoeve van het Gouvernement als de ingezetenen zelve, en tevens de mogelijkheid te

[1] Zie *N II*, bl. 30 en 34.

onderzoeken om de Moluccos ook dit artikel voor altoos uit haren eigen boezem te doen voortbrengen". Toen de opstand dd. 15 Mei uitbrak, hadden de residenten nog niet op de circulaire geantwoord; maar misschien was resident Van den Berg op Saparoea al met een proef begonnen. De ex-gouverneur vond voor de opgezetenen te minder reden van klacht, wijl de maatregel „hun welzijn beoogde": want aldus zouden zij „op eene gemakkelijke wijze en voor veel civieler prijzen zout bekomen" dan wanneer zij verplicht waren het van buiten aangevoerd tegen hooge prijzen te moeten inkoopen of „door branden van oud en met zeewater besproeid, of in zee zelfs opgevischt hout" te verkrijgen.

3°. *De aanleg van een notenplantage op Saparoea.* Ook dit vormde een klacht der rebellen, doch mede teekende ik aan hiervan niets te weten [1]. Ziehier nu de toedracht, volgens den ex-gouverneur. Hij en Engelhard vreesden, dat de specerijencultuur op Banda zeer zou lijden van den aldaar in 1816 plaats gehad hebbende aardbeving. Ten einde te vergoeden de „nadeelen voor het Gouvernement als ontrief voor het menschdom"!! hadden commissarissen de residenten aangeschreven om den aanleg van notentuinen te beproeven. Op Saparoea is dientengevolge begonnen met „een plantaadje van 750 boompjes". Van Haroekoe werd gerapporteerd, dat de grond voor notencultuur ongeschikt moest geacht worden. Hila had in het geheel nog geen bericht gezonden. De ex-gouverneur oordeelde, dat het werk op Saparoea geen „regt tot opstand" gaf, „daar de bevolking van dit eiland zoo groot is, en tot eene dusdanige geringe plantaadje ter aanleg zoo weinig moeite vereischt wordt, en zooveel ledige grond in de nabijheid van het fort hiertoe geschikt te vinden is".

4°. *Houtaankap en levering van atappen, gabba-gabba.* Ook dit onderwerp behoorde, en stellig niet ten onrechte, tot de zeer ernstige grieven [2]. Naar V. M.'s beschrijving lieten de landsgebouwen veel te wenschen over, zoodat zij dringend herstelling vorderden; gebrek aan materialen hadden hem verhinderd er in te voorzien. De burgerlijke landsarchitect, mede opziener der wegen, bruggen en gebouwen, was een militair opzichter, *Beekhuizen* genaamd. De Gouverneur had hem op f 200 's maands benoemd op aanbeveling van majoor Beetjes: „dan", verhaalt de ex-gouverneur, „de onlangs van Java overgekomen majoor

[1] Zie N II, bl. 31 en 36

[2] *N II*, bl. 58.

Mijnhart zegt denzelven, volgens zijne instructiën niet tot het verrigten van eenige werkzaamheden te kunnen toelaten" [1]. En verder leest men in het rapport over de vereischte herstellingen: „Ik heb wel is waar daartoe en om de noodwendige voorzieningen te *Banda* aan Gouvernementsgebouwen te kunnen bewerkstelligen, bereids in de maand April jl. een generale eisch van houtwerken van *Saparoea*, *Hila* en *Harockoe* gedaan, doch door de ontstane onlusten nog niets bekomen kunnen; eenlijk zijn op *Hila* eenige balken daarvan voorhanden; dan gebrek aan vaartuigen heeft tot dus verre belet, die van daar naar herwaarts over te voeren; deze eisch met de gemotiveerde redenen van die, nevens de prijsbepaling van alle de bouwmaterialen, zijn te vinden onder de registers mijner handelingen." Het vermelde besluit was van 12 April 1817 N° 39. De ex-gouverneur verklaarde ook nu nog in zijn rapport de aankap als „noodzakelijk", zoo voor de verdedigingswerken als voor de volstrekt vervallen landsgebouwen; hij regelde de levering „bij wege van verdeeling over de verschillende negerijen onder *Saparoea*, *Hila* en *Harockoe*". Het luidt intusschen alweer: „Deze eisch of aankap had echter geen het minste bezwaar voor de ingezetenen, daar dezelve in vergelijk van de aanhoudende leverantiën daarvan, in vroegere tijden en zelfs onder het Engelsch bestuur vooral in den aanvang van hunnen zeet (?) aldaar geenszins overdreven was, en zulks ook eene oude verpligting van deze volkeren uitmaakte, welke, gelijk gezegd, zelfs onder het Engelsche Gouvernement had blijven stand grijpen, en voor welke aankappen, aansleep, dezelve ook een billijk loon was toegekend, in voege uit mijn besluit van den 13en April N° 43 te zien is, daar het hout, niet het hunne, maar als op Gouvernementsgrond in het wild voortgroeiende, als eene van hunne regulatiën (??) beschouwd worden moet, terwijl zulks met de leverancie van atappen en gabba-gabba in zelver voege gelegen is". Zendeling De Vries zette daarentegen uiteen, dat het werk wel degelijk zeer zwaar en in verband daarmede de betaling te gering was. Buijskes brengt het bevel tot levering tot de „onoordeelkundig gegevene orders". [1]

5°. *De afdanking van schoolmeesters en de verplichting om de kinderen van het eiland Saparoea vooral ter hoofdplaats te doen schoolgaan.* Op Ambon en de naburige eilanden bestond in beginsel

---

[1] Als de vorige noot.

in elke negorij een school, gelijk er ook een kerk was; de bevolking hechtte er aan; een en ander drukten als het ware de beteekenis van ieder dorp uit. Het had daarentegen het groote nadeel, dat ten koste der degelijkheid van het onderwijs de krachten zeer versnipperd en de uitgaven er aanzienlijk door verhoogd werden. Vandaar o.a., dat tijdens het Tusschenbestuur ter hoofdplaats Ambon de schooltjes der omgeving in één grootere school waren geconcentreerd. Commissarissen wilden elders dit voorbeeld navolgen, speciaal ter hoofdplaats Saparoea. Het is wel niet aan te nemen, dat zij in deze gedreven werden door het verlangen om het onderwijs te verbeteren, doch speciaal door de zucht tot verlichting van 's lands kas, waarom zij de negorijen zelven de kosten wilden doen betalen, hetgeen gemakkelijker uitvoerbaar scheen, wanneer men de uitgaven er voor kon verminderen. In deze richting was echter nog niets gedaan; meer dan advies vragen aan de autoriteiten, als aan den resident van Saparoea, had nog niet plaats gehad, bracht Van Middelkoop's rapport verschoonend in het midden. Intusschen mag men wel als zeker aannemen, dat reeds het hooren er over van de hoofden den onwil onder de bevolking heeft opgewekt, aangezien de mare er door verbreid werd, dat de door haar zeer geëerbiedigde schoolmeesters in slechter conditie zouden komen. [1]

6°. *Aanwerving van Ambonneezen voor militairen dienst te Batavia.* Van hetgeen hieromtrent reeds door mij werd medegedeeld [2], geeft Van Middelkoop de ondervolgende bevestiging. Hij wilde „niet tegenspreken", dat de poging om militairen voor het leger te verkrijgen „eenige verkeerde indrukselen op sommige gemoederen heeft gegeven", want „de Ambonees verlaat met tegenzin zijne woonplaats en heeft eenen alle denkbeeld te bovengaanden schrik voor Batavia"; maar, werd tevens opgemerkt, het was er „verre" af: „dat eenige schijn bestond van dwang of geforceerde werving te hebben plaats gevonden"; zelfs hadden zich „vóór

[1] Zeer uitvoerig heb ik het stadium behandeld in mijn artikel „Van den Ambonschen zendeling J. Carey 1814—1817", opgenomen in de „Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendelinggenootschap", 61e deel, 3e stuk (1917), bl. 218—235. Onder de Compagnie werden de schoolmeesters uit 's lands kas betaald; Daendels schafte dat echter af; het Tusschenbestuur herstelde de oude regeling: zie er aldaar bl. 221—222. Het onderzoek moest dientengevolge wel een zeer ongunstigen indruk maken: zie over de bijzonderheden bl. 224—228 aldaar.

[2] In *N II*, bl. 29 en 33—34.

het doorbreken der onlusten, de officieren, met de werving belast, nog nimmer van Ambon of het hoofdkasteel *Victoria* verwijderd". De aanleiding van den ontstanen schrik lag in „vroegere gebeurtenissen", waarmede Van Middelkoop het tijdens Daendels gepleegd geweld op het oog had; de ex-gouverneur deelde bovendien in zijn rapport aan Buijskes nog het volgende over de werving mede: De resident van Menado was het gelukt om voor den dienst over te nemen de in Britsche soldij geweest zijnde Menadosche militairen, echter onder belofte zijnerzijds, dat zij niet verplicht konden worden tot verplaatsing van Menado. Het bestuurshoofd rapporteerde dit den Gouverneur, die er commandant Kraijenhoff van kennis gaf. Deze keurde echter de voorwaarde af: „wijl een soldaat verpligt is te gaan, werwaarts de Souverein hem noodig heeft", daarbij over de aldus aangeworvenen opmerkende „dat zij ten minste in alle gevallen, zoo al niet naar *Batavia*, door de geheele *Moluccos* dienstbaar zullen moeten zijn". In hoever dit bovendien tot schending der nu eenmaal gedane belofte nog geleid heeft, is mij onbekend; doch wel beschreef ik elders, dat de angst onder de bevolking van als militair naar Batavia opgelicht te worden, tot het ontstaan der onlusten inderdaad heeft medegewerkt en het stellen van een meer algemeenen eisch de werving te Ambon zeer belemmerde [1]. In den slechten stijl van Van Middelkoop merkt hij ook op over den wensch van den Ambonees om niet buiten de Molukken dienst te doen, dat „die maar nimmer te sterk moet worden aangeroerd", ter toelichting waarvan hij ook had geschreven: „de inlander alhier heeft over het generaal vrees en afkeer van Batavia; dezelven zijn bijzonder aan hun land en woonplaats verbonden, en hebben over het algemeen zóó weinig behoefte, dat zij met een weinig sago en datgene, wat het klein plekje grond, hetwelk hun ter bebouwing is toegekend, oplevert, vergenoegd zijn, en zich ook vrijwilllig aan den last onderwerpen, welke hun wordt opgelegd, wanneer slechts niet van dat weinige, wat hun ten levensonderhoud overig is, op eene willekeurige wijze wordt afgenomen of buitengewoon werk voor den Heer van den lande, noch met velen anderen zwaren arbeid ter verrigting voor particulieren worden belast, zooals weleer niet zelden het geval was en hetwelk voor te komen dan ook mij bij besluit, onder de archieven te

[1] Verg. *N II*, bl. 15—16.

vinden, heeft doen overgaan te interdiceren". Zonderlinge uitval, als met de werving geen verband houdende: dit karakteriseert echter de verwarring van gedachten bij dezen ambtenaar; doch dit daargelaten, men zou gewenscht hebben, dat de Gouverneur zich van verschoonende behandeling wat dieper doordrongen had. Buijskes toonde dit in zoover beter in te zien, dat hij zich de belangen der Amboneesche militairen op een voor de werving bevorderlijke wijze aantrok. Het principieel besluit ten deze is gedagteekend Ambon 23 Februari 1818 N°. 230. „In aanmerking nemende", luidt het daarin, „dat een der voornaamste redenen, waarom de ingezetenen dezer eilanden huiverig zijn om zich voor den militairen dienst voor *Java* te engageren, bestaat in de onzekerheid van het lot hunner agter te laten ouders, kinderen of anderen hunner geliefdste bloedverwanten en de onmogelijkheid om na hun vertrek van hier eenigzins in het onderhoud derzelven te voorzien; En overwegende dat de bewustheid, dat zoodanige ouders, kinderen of andere bloedverwanten door hunne dienstneming en gedurende hun afwezen, van het hoogst benoodigd onderhoud verzekerd zullen zijn, waarschijnlijk eene gewenschte uitwerking zal hebben en hierdoor een voldoend aantal vrijwilligers zich zullen aanbieden om naar *Java* over te gaan"; zoo werd bepaald: „dat aan de ouders, kinderen, broeders of zusters van een inwoner der Molukkos, dewelke zich voor den militairen dienst en speciaal voor *Java* bestemd, zal engageren, zal worden toegestaan, gedurende het afwezen en in dienst zijn van zoodanigen militair, een onderhoud van *twintig* ponden rijst en *een half* pond zout 's maands."

7°. *Levering van droge visch en dengdeng.* Bij de publiceering door mij van de door de Inlanders verbreide klachten, teekende ik aan [1]: „De eigenlijke bedoeling begrijp ik niet." Van Middelkoop gaf nu de verklaring. De commandant van het eskader ter reede van Ambon, Sloterdijk, had die levensmiddelen voor zijn equipage geëischt. De Gouverneur zag zich daardoor verplicht: „bij wege van verdeeling een gedeelte der aangevraagde hoeveelheid van de residentien *Saparoea*, *Hila* en *Haroekoe* te requireren, wijl daarvan niets op Ambon zelve, noch door inkoop, noch door aanbesteding te bekomen was, en ook deswege geen aanvoer van Java had plaats gehad, terwijl op de schepen dezelve nogtans

[1] Zie *N II*, bl. 81, noot 4.

benoodigd waren, vooral de *Nassau*, die daarvan niets meer voorhanden had, en wiens gezouten spek bovendien nog geheel bedorven en onbruikbaar was; deze leverantie had in vroeger tijd ook altijd plaats tegen *15 Rijksdaalders* de pikol; dan in het laatst van het vorige Hollandsch bestuur is voor de dending bij groote benoodigdheid soms wel 20 Rijksd^{rs} de pikol toegestaan". De Gouverneur bepaalde nochtans niet meer dan 15 Rijksd^{rs}: „om 's Gouvernements voordeel te behartigen en tevens de billijkheid te betrachten". Wat dit laatste betrof, het blijkt nu, dat weliswaar de menschen van *Hila* en *Haroekoe* erin berust hadden „doch die van *Saparoea* verzochten de betaling van *20 Rijksdaalders* voor de dending". Het rapport voegt er aan toe, dat „die hun ook is geaccordeerd, mits konde worden geprouveerd, die daarvoor weleer betaald geworden was". Ik krijg niet den indruk, dat de ontevredenen meer betaling ontvingen, want de ex-gouverneur laat ten aanzien van Saparoea volgen: „Dan noch over dit, noch over de andere door hen na den opstand als bezwaar opgegeven punten, zoo min als over mishandelingen en onderdrukkingen, welke den Resident ten laste gelegd worden van te hebben betracht, zijn immer bij mij eenige klagten ingekomen of petitiën gedaan."

Nog vele jaren later zou het blijken, hoe weinig veilig het inbrengen van klachten tegen een resident van Saparoea zou zijn! [1]

8°. *Gedwongen levering van koffie.* Dat ook hierover een bepaalde klacht werd ingebracht, blijkt slechts middellijk uit de wederlegging van het rapport. Van Middelkoop erkende „dat wel is waar deze leverantie is aanbevolen [2] uit hoofde daarvan geen aanbreng van *Java* was geschied, en dit artikel nogthans voor de troepen en schepen benoodigd" moest geacht worden; „doch dat deswege een billijke prijs geaccordeerd en tevens gelast was, die te bewerkstelligen, wanneer na de eigene benoodigdheid der ingezetenen, eenige quantiteit overblijven mogt". De ex-gouverneur lichtte tevens in, dat „onder het afgetreden Engelsch Gouvernement daaromtrent bij gebrek aan koffij, in zelver voege gehandeld" werd.

Hiermede eindigen Van Middelkoop's beschouwingen over de grieven der Inlanders. Volgens Rapporteur hadden ze geenszins

[1] Zie *N III*, bl. 149—152 over L. J. Pieters!
[2] Of bevolen?

tot het verzet aanleiding gegeven. Men kon, naar zijn getuigenis, op het zeggen dezer menschen niet aan, gelijk ook bleek uit het hiervoren medegedeelde [1], dat, volgens den oud-radja van Pelaou en den orang-kaja van Kailolo, de eerste samenkomst der muiters uit die negorijen had plaats gevonden op den 4[en] April 1817, dus reeds 10 dagen, nadat Ambon werd overgenomen en er derhalve noch papieren geld in circulatie was, noch orders tot het leveren van hout, gabba-gabba en koffie waren uitgevaardigd, noch onderzoek naar het schoolwezen was gedaan, noch de inspectie over al of niet geschiktheid voor zoutaanmaak aan de orde was gesteld, noch eindelijk het bestuur bevel had gegeven tot het inkoopen van droge visch en dengdeng. De ex-gouverneur oordeelde, dat de hoofdschuld moest gezocht worden bij de Engelschen, die de bevolking warm hadden gemaakt.

III.

Van Middelkoop's overzicht van de Beetjes-expeditie.

„Het was", aldus verhaalt het *Soerabaja-rapport* na de klachten te hebben behandeld, „op den middag van den 16[n] Meij l.l., dat ik een' verwarden brief van den scriba van Saparoea, en welke mede door den sergeant posthouder en een broeder van den Resident *van den Berg* geteekend was [2], erlangde, waarin te kennen werd gegeven, dat onder de volkeren van dat eiland een opstand plaats vond en de Resident zelve op de negorij *Porto* door de volkeren aldaar was aangehouden, dat hij scriba gewond was, en om versterking verzocht; terwijl de commissaris *Engelhard* ter zelfder tijd een brief van de huisvrouw van gemelden Resident ontving, die in substantie hetzelfde behelsde, en daarbij tevens met aandrang om een paar honderd man militairen verzocht." [3] Ter gelegenheid van het toen volgend overleg met overste Kraijenhoff gaf deze „den zwakken staat van zijn garnizoen te kennen, door de weinige troepen, die hem, na het bezetten der Residentien en andere posten waren overgebleven en de vele zieken, die buitendien nog onder hetzelve bestonden, vooral onder de compagnie van den kapitein *Van Driel* of het van

[1] Zie bl. 151.

[2] Over het onjuiste ervan, hiervóór op bl. 141.

[3] Zie over de briefjes *M II*, bl. 588 en 594; *N II*, bl. 61—62 en *N III*, bl. 3.

Cheribon overgekomen detachement [1], en dat hij dus volstrekt buiten staat was, eene formidabele versterking van troepen en bijzonder niet de verzochte twee honderd man derwaarts te kunnen zenden". Uit dien hoofde rees het denkbeeld tot het gebruiken der oorlogsschepen: „Men stelde nu voor, om Z' M' schepen *Nassau* en *Evertsen* of zoo niet beide, ten minste een derzelve, nevens de korvet *Iris*, met zoo veel militairen als te missen zouden zijn, derwaarts te doen verzeilen; dan men oordeelde het verzeilen van de twee eerste in dat jaargetij naar *Saparoea* en *Haroekoe* volstrekt ondoenlijk was, en op den aandrang daartoe van mijn kant, werd mij toegevoegd, of ik dan schip en zeilen wilde nemen [2]. Mijn antwoord was hierop, dat, wat het eerste aanging, ik, hiertoe alleen meester zijnde, veelligt geene zwarigheid zoude maken, doch wat het laatste betrof, zulks een veel te delicate en gemoedelijke zaak was, om mij hierop te verklaren, en ik dus in de geopperde zwarigheden en gedane verzekering, als geen zeeman zijnde, moest berusten; ook was de dispositie over Z' M' schepen bij de instructie van den Commandant derzelve, aan Commissarissen ter overnaam alleen te zamen en niet aan mij als Gouverneur gelaten [3]." Besloten werd, „een detachement van *twee honderd* man, zoo militairen als zeevarenden van Z' M' schepen, nevens den orang kaja en veertig der negorijvolkeren van de negorij *Batoe Mera*, allen met geweren gewapend, in kleine vaartuigen of orangbaais over den post *Baguala* en *Haroekoe* derwaarts af te zenden, en die vervolgens door de corvet *Iris*, zoodra zij zoude zijn opgetuigd en van het verder benoodigde voorzien, ter assistentie te doen volgen". [4] De expeditie moest „den anderen morgen vroeg" vertrekken. Het commando „was, met overeenkomst van den Luitenant Kolonel *Kraaijenhoff*, en op eigen aanbieding van hemzelven, den Majoor *Beetjes* opgedragen, als met de locale gesteldheid van het eiland Saparoea en den aard, taal en karakter van den inlander, door

[1] Verg. *M I*, bl. 408; *N I*, bl. 298.

[2] Ik neem dit goed over.

[3] Stemde Engelhard dus tegen? Verg. bl. 141—142.

[4] Over die hulp van den orang kaja van Batoe Mera en zijn volk is men na het mislukken der expeditie-Beetjes slecht te spreken geweest: verg. *M II*, bl. 619; *N III*, bl. 52, ad noot 1; het oordeel van den ex-gouverneur lezen wij hierna op bl. 175—176. De *Iris*, een vaartuig der Koloniale Marine, was kleiner dan de Rijksoorlogsschepen en achtte men daarom beter geschikt dan dezen om, in weerwil van den ongunstigen moesson, naar Saparoea te zeilen. Zij kon echter niet aanstonds medegaan: zie *M II*, bl. 598; *N II*, bl. 72.

zijne vroegere langjarige inwoning aldaar bekend zijnde, en waartoe men te eerder verpligt was, omdat de kapitein *van Driel* zich destijds ziek bevond, en de kapitein *Staalman*, volgens verklaring van den Luitenant-Kolonel *Kraaijenhoff*, de inlandsche taal onmagtig en de locale gesteldheid onkundig was". Aan de bij de expeditie betrokkenen gaf inmiddels de Gouverneur bevelen, om alles tot bespoediging hunner reis, zoo op *Ambon* zelven, als te *Haroekoe* en op *pas Bagoeala* in gereedheid te doen brengen.

Met het aanbreken van den ochtend d.d. 17 Mei 1817 stond men gereed tot vertrek. De Gouverneur sprak officieren en manschappen toe „en moedigde ieder tot zijnen pligt, tot bedaardheid en kloekmoedigheid aan". De vraag rijst: hoe is de expeditie daarna vertrokken? Over land naar Bagoeala met plan om in de daar zich bevindende schepen te varen naar Haroekoe; of voer men door de binnenbaai naar Bagoeala? Het bleek mij niet duidelijk; alleen is zeker de tocht naar Bagoeala, met het voornemen van daar naar Haroekoe over te steken.

De lezer zij eraan herinnerd, dat Hitoe en Leytimor door een smalle strook land aan elkander zijn verbonden: den z.g. pas van Bagoeala, waarover de schepen heen getrokken plegen te worden [1]. Wegens het gewicht, dat daardoor het punt had, was er een militaire commandant geplaatst. Na het uitbreken der onlusten zond de Gouverneur er tevens een burger heen — doch zonder traktement! — „die de verleend wordende passen langs de kust kan verifieren en verleenen, om alle stremming in den smallen handel voor te komen". Beurtelings waren er opzieners *Veije*, *Bock* en *Hoedt*: „welke laatste zich thans nog daar bevindt". V. M. beval nu den schout-bij-nacht aan om den posthouder *f* 60 's maands toe te kennen. Buijskes heeft bij besluit d.d. 23 October 1817 N°. 36 hieraan gevolg gegeven door het wettigen van *f* 2 daggeld; tevens werd weder Bock naar Bagoeala gezonden, gelijk ik op bl. 189 zal mededeelen, onder teruggroeping door den provisionelen resident Neijs te Ambon van Philip Hoedt. Deze had er dienst gedaan van 5 Juli 1817, maar, evenals zijn voorgangers Veye en Bock, die er echter onder het Nederlandsch bestuur slechts kort geweest kunnen zijn, zonder één cent belooning te ontvangen! Vandaar Buijskes' nader besluit d.d. 11 November 1817 N° 3, aan Hoedt een daggeld van *f* 2 toestaande sinds 15 Juli t/m 7 November 1817.

[1] Zie over dit belangrijke punt *M I*, bl. 417—419, *N II*, 76—77.

Dit Bagoeala was nu het eerste doel van de d.d. 17 Mei 1817 vertrekkende Beetjes-expeditie; de commandant moest er vaartuigen aantreffen om naar Haroekoe over te steken, die er echter niet waren. Daar aangekomen heeft men dus in ieder geval een teleurstelling ondervonden, aangezien ook V. M. verhaalt: „Het onbekwaam raken van eenige vaartuigen bij het overhalen op de pas *Baguala* vertraagde de reis der expeditie zeer, daar de troepen hierdoor genoodzaakt waren over land langs *Soelie*, *Waaij* en *Tolehoe* naar *Haroekoe* en van daar vervolgens gedeeltelijk met andere vaartuigen naar Saparoea te vertrekken". [1]

De reis van Haroekoe naar Saparoea, vond plaats in aan de negorijen behoorende z. g. orembaais, bij gebrek „aan kleine vaartuigen" van den lande. In den Compagniestijd waren de negorijen verplicht geweest, memoreerde de ex-gouverneur, voor 's lands-transporten ze te onderhouden, doch tijdens het Tusschenbestuur was deze levering „in onbruik" geraakt. Het nieuw opgetreden bestuur had alzoo geen enkele orembaai te Ambon ter beschikking, zoodat de Gouverneur zich verplicht zag om last te geven „tot het weder in gereedheid brengen derzelve"; „dan", zoo beschrijft Van Middelkoop de zaak, „dit vond in den aanvang zeer vele obstacles, en tegenwerkingen, doch een ferme brief aan de Regenten geschreven", bracht hierin verandering ten goede". De Gouverneur had in dit schrijven uiteengezet: „de omstandigheden, welke dezen maatregel noodzakelijk maakten, en dat zulks niet zoozeer als eenen stelligen last als wel als eene uitnoodiging om mede te werken tot herstel der rust en bevordering van gouvernements belangen aangemerkt worden moest, en dat diegene, welke niet genegen was in deze een blijk van verkleefdheid aan den dienst en belangen van Z. M. den Koning der Nederlanden en het welzijn huns vaderlands te geven, zich ook van deze leverantie te eenemaal ontslagen konde rekenen". Dit „bragt dan ook te weeg", vervolgt Van Middelkoop in zonderlingen stijl zijn verhaal, „dat, hierdoor hun geweten wakker geworden en hunne ambitie geprikkeld zijnde, eenparig door dezelven verklaard werd de gevraagde orangbaaijs te zullen doen aanbouwen en in gereedheid brengen, hetgeen dan ook van het gevolg is geweest, dat de gewone kruis-orangbaaijs voor Amboina

[1] De ex-gouverneur is met de respectieve ligging dier plaatjes in de war, daar zij is Tial, Toelehoe (het naast tegenover hoofdplaats Haroekoe), Wai.

thans alle weder ter dispositie van het gouvernement zijn, en zelfs één meer dan bevorens, doordien de negorij *Hatoe*, welke weleer met die van *Noessanive* één te zamen leveren moest, thans een geheel voor zich zelven heeft uitgerust, wijl de volkeren van *Hatoe* volstrekt weigerachtig waren met die van *Noessanieve* zamen te varen". [1] Er waren daardoor acht dier vaartuigen ter beschikking gekomen. *Alang*, *Leliboi*, *Hatoe* en *Wai* werden voorloopig van de levering vrijgesteld: „om de verpligting, welke op hen ligt van in de presente gesteldheid van zaken derzelver negerijen voor alle invasie der muitelingen te moeten bewaken".

Van Haroekoe voeren de troepen naar Saparoea, waar, door het uitkiezen van een allerongelukkigste landingsplaats, een zware nederlaag werd geleden. Invloed op die keuze heeft een als gids van Haroekoe medegenomen Inlander uitgeoefend, die na bekentenis van het boos opzet geëxecuteerd werd, n.l. „dat de troepen door hem volgens overeenkomst met de muitelingen voorbedachtelijk op eene verkeerde landingsplaats gebracht zijn". Nochtans achtte de ex-gouverneur hiermede de zaak niet voldoende opgehelderd: „vooral wanneer in aanmerking genomen wordt, dat dezelve door den Regent van Siri Sori, den kapitein der burgerij aldaar *de Staas* (?), en een luitenant van gemelde burgerij, die met een zuster van den regent van Siri Sori getrouwd was, verzeld is geweest, welke alle de gelegenheid van het strand aldaar zeer wel kenden, en die bij de landing der troepen vooruitgingen, doch bij de eerste decharge der muitelingen reeds gevallen zijn". [2]

Het succes der muiters op Saparoe leidde tot uitbreiding van den opstand over Ceram en Hitoe. Loehoe, de hoofdvestiging op Hoeamoeal werd afgeloopen; Larike op Hitoe's zuidwestkust, vermeesterd, behoudens echter het fort [3]. „De verovering van *Loehoe*, en daarna het mede in bezit nemen van *Larique* en de negorijen daaronder sorterende, doch inzonderheid het eerste, maakte", naar de ex-gouverneur verhaalde, „den staat van zaken meer en meer bedenkelijk, daar zij de

[1] Noezanive en Hatoe aan de baai van Ambon.

[2] Over het sneuvelen van den regent van Siri Sori, zie *M II*, bl. 624 en *N II*, bl. 86. Met de expeditie ging o.a. ook mede „de inlandsche luitenant Abdulmana" *M II*, bl. 617 en *N II*, bl. 75. Of deze de in den tekst bedoelde is, weet ik niet. Bij Buijskes' besluit d.d. 7 Januari 1818 N°. 167 werd aan de weduwe van Abdulmana toegekend een onderstand van f 7 's maands.

[3] Verg. over Loehoe *M I*, bl. 476 en *M II*, bl. 615; *N III*, bl. 106; over Larike *M II* bl. 636; *N II*, bl. 100—102.

muitelingen hulpmiddelen aanbragten om zich van nieuwe voordeelen te verzekeren, en hen te gelijk van levensmiddelen voorzag, terwijl de overige welgezinde ingezetenen, als van leeftogt ontbloot, daarentegen hierdoor in de gevaarlijkste omstandigheden werden gebragt."

IV.

Van Middelkoop over bestuursregelingen te Ambon en de gevangenen aldaar.

Met het optreden der commissarissen voor de overneming werd door hen een benoeming gedaan, die den gang van het hersteld bestuur geenszins ten goede is geweest, toen de onlusten vooral een man van eenige beteekenis dringend vorderden. Zij troffen aan, memoreerde V. M., een hoofdadministrateur „welke in het civiele dadelijk op den Gouverneur volgt, en welke belast is met het oppertoezigt over alle de civiele administratien onder den Gouverneur". Hem werd toegekend *f* 500 's maands: „een dusdanig persoon", achtte Rapporteur „hier in het Gouvernement van het uiterste belang, zoo wel ten voorschreven einde, als om bij afwezigheid van den Gouverneur, het gezag waar te nemen; hij moet derhalve een knap en ferm man wezen, die echter om alle intrigues, tegenwerkingen en knoeijerijen voor te komen, nimmer vooruitzigt tot aanspraak op het Gouvernement maken kan; de tegenwoordige als zoodanig fungeerende heer *Kroesen* is echter daarvoor veel te zwak en gansch niet berekend." [1] — Er was een Raad van Justitie, bestaande uit een president, een vice president en 5 gewone leden, nevens een fiskaal en secretaris; tevens hadden er in zitting 2 extra-ordinaire leden uit de burgerij. [2] De president kreeg *f* 500 's maands en mocht geen andere betrekking uitoefenen; de gewone leden genoten als zoodanig niets; zij hadden het traktement aan hun hoofdbetrekking verbonden. Met het onderdrukken van den opstand viel op deze rechtbank een buitengewoon belangrijke taak. Voor buitengewone leden waren verkozen zekere *Smith*, kapitein der burgerij, en *Reisch*, oud-luitenant-militair: „als de respectabelste ingezetenen van

[1] Ik vond anders zijn naam gespeld Crosse. Verg. *M I*, bl. 369; *N I* 298.
[2] De personeele samenstelling van den Raad vermeldde ik in *N II*, Voorwerk, bl XVII, P. c.

Ambon". [1] Op dit college volgde dat van huwelijks- en kleine gerechtszaken, uitspraak doende in quaestiën, niet te boven gaande 50 rijksdaalders. Verder waren er een weeskamer en een college van boedelmeesters. De commissie ter overneming had tot haar secretaris *Von Baumhauer*; doch de secretaris van het gouvernement heette *Van Schuler*, op ƒ 330 's maands, zoodat Von Baumhauer in de tijdelijkheid der commissie deelde. [2]

Onder het Britsch bestuur waren er twee posten in het leven geroepen, die tijdens het vroegere Hollandsch bestuur niet bestonden, nl. *superintendent over de scholen* en *superintendent over de negorijen*. Ten aanzien van den eerste heb ik elders voldoende uitgeweid [3]; ten aanzien van den tweede, waarvoor een bezoldiging van ƒ 300 's maands was uitgetrokken, schreef V. M.: „Deze bediening heeft onder het voormalige Hollandsch Gouvernement nimmer bestaan, maar is onder het Engelsch Gouvernement gecreeerd; de werkzaamheden van denzelven werden bevorens door den Gouverneur verrigt; doch daar het nimmer kwaad is, maar zelfs wenschelijk is [4] om zekerheid te erlangen, dat de inlander in alles wel behandeld wordt en geen reden van beklag heeft, dat alle zaken met de Inlandsche regenten en negerijen door het intermediair van eenen tweeden, voor den Gouverneur gebragt en behandeld worden", zoo kwam het Rapporteur voor, dat het goed was om „dezen post te blijven bestaan". Hij wilde daarvoor echter niet een speciaal ambtenaar werkzaam zien, gelijk door commissarissen als superintendent over de negorijen was aangesteld *J. L. P. Kijcke*, doch met de werkzaamheden belasten den hoofdadministrateur. Buijskes heeft zich hiermede niet vereenigd. Zijn besluit d.d. 8 November 1817 N°. 64 hief toch de betrekking finaal op, evenals hij dat ten aanzien der scholen had gedaan. „In aanmerking nemende", luidde het, „dat de post van Superintendent der Negerijen te voren onder het Nederlandsch bestuur niet heeft bestaan en de

[1] Ik volg nu natuurlijk de spelling van het rapport, maar elders las ik de namen *Smits* en *Reis*: zie de l. c. der vorige noot.

[2] Voor de spelling Van Schuler las ik elders Scholen! Verg. *M II*, bl. 629; *N II*, bl. 98, ad noot 2. — Over Von Baumhauer *M I*, bl. 361—362, *N I* 266. Dat Van Schuler secretaris was, leest men ook hierna op bl. 174; elders (zie bl. 216 ad noot 1) vind ik hem vermeld als vendumeester.

[3] In mijn reeds op bl. 161 noot 1 genoemde verhandeling: „Van den Ambonschen zendeling J. Carey, bl. 218—235.

[4] Het *wenschelijk is* door mij ingelascht daar de zin niet doorliep.

werkzaamheden daaraan verknocht, gevoegelijk en zelfs eigenaardig door den Resident kan worden waargenomen". De toestanden waren toch in zoover onder den schout-bij-nacht veranderd, dat deze, naar wij nog op bl. 195—196 zullen lezen, den heer *Neijs* van Ternate medegenomen en tot *provisioneel resident van Amboina* aangesteld had. Rijcke zag zich bij een besluit d.d. 10 November 1817 benoemd tot resident van Hila op ƒ 400 's maands, een overplaatsing, die ik op bl. 184 nader in herinnering breng. Toen Buijskes zou aftreden, heeft echter deze den heer Neijs weer als resident van Ternate teruggeplaatst, zoodat het toezicht op de negorijen van Ambon opnieuw verviel. Buijskes' opvolger, generaal De Kock, voelde het gemis hiervan, hetgeen hem in de Overgaaf-memorie van 1819 [1] deed opteekenen: „In den Engelschen tijd werd de landraad alhier eenigszins vervangen door de nieuw gecreëerde post van Superintendent over de Negorijen, die zich geheel met de Inlandsche zaken moest afgeven en zijn rapporten aan den Resident maken [2]; deze post was gecontinueerd, doch is door – – – – Buijskes ingetrokken. Ik heb wel eens gewenscht dat deze in wezen was gebleven, waardoor de Gouverneur van vele nietige details zoude bevrijd zijn; want nu moeten alle kwestien tusschen Inlanders door den Gouverneur worden afgedaan, hetgeen voor iemand, die slecht Maleisch verstaat en spreekt, moeijelijk is en onaangenaam, wanneer men zich op gebrekkige vertalingen moet verlaten."

Het aantal tot dwangarbeid verplichte bannelingen bedroeg, schreef V. M., 66, welke tot verschillende doeleinden werden gebezigd en maandelijks ontvingen ƒ 1, zoomede 50 pond rijst en 15 ons zout. De heerendienstplichtigen of kwartslieden genoten maandelijks ƒ 3 en 40 pond rijst; de zoodanigen, welke bij extragelegenheden buitengewoon gerequireerd werden, erlangden 4 stuivers per dag. Het gebruikte aantal kwartslieden had 120 bedragen: „welke alle door de onmiddelijke onder *Ambons* hoofdkasteel sorterende negerijen zijn geleverd geworden, alzoo van de overige residentien nog nimmer, gedurende mijn bestuur, een enkel man ter verrigting van eenige werkzaamheden herwaarts is opontboden, schoon dat, evenals onder het voormalig

[1] Zie bl. 141, ad noot 1.

[2] D. w. z. aan den hoofdambtenaar, die onder het Nederlandsch bestuur den titel van gouverneur verkreeg.

Hollandsch, ook onder het jongst afgetreden Britsch bestuur heeft plaats gevonden." Rapporteur zeide, dit dadelijk te hebben afgeschaft: „kennende van vroeger tijden op Java het bezwaar, dat daarin voor de bewoners van ver van het hoofdkantoor verwijderd zijnde Residentiën gelegen is". Met den eventueelen terugkeer der rust kon, meende V. M., het aantal dienstdoende kwartslieden verminderd worden.

De reeds geringe inkomsten van het gouvernement vloeiden natuurlijk nog minder met het uitbreken der onlusten. Te Ambon was het opium-verbruik voor *f* 664 's maands, op Boeroe voor *f* 1280 's maands verpacht. Ik breng dit om de volgende reden in herinnering. De resident van Boeroe had den Gouverneur te kennen gegeven: „dat te wenschen ware, de verkoop van opium aldaar voor eens en altoos konde worden afgeschaft, om het kwaad, dat zulks te weeg brengt, voor te komen en de inwoners meer werkzaam te doen zijn". Dit doet V. M. aanteekenen: „Eene reflectie, die zeer juist en geenszins van grond ontbloot is, en waarmede ik mij dus ook niet alleen omtrent *Boeroe*, maar zelfs voor zooveel Ambon en de geheele Moluccos betreft, zoude conformeren kunnen, wijl de inkomsten van deze pacht en handel, hier over het generaal aan het Gouvernement opgeleverd, niet opwegen tegen de nadeelen, welke zulks aan den anderen kant weder in vele zaken toebrengen, ware het niet, dat bij mij de gegronde beduchting bestaat, dat dezelve toch altoos langs andere ongepermiteerde kanalen zal worden aangevoerd, en het kwaad, dat men dus door goede middelen zoude willen trachten aan de eene zijde te verhoeden, op eene andere zijde verergerd zoude worden, daar het maar al te zeer bewezen is, dit heulsap niet alleen door Zuidzeevisschers en smokkelaars, maar zelfs van *Balie* en elders, overal op *Cerams* en *Gorams* komt, alsmede van *Celebes* en *Halmaheira* aangevoerd en verkocht wordt, en degene, die eens aan hetzelve verslaafd is, niet ligt daarvan afgebragt worden kan, maar integendeel langs alle middelen en wegen zulks tracht magtig te worden."

De ex-gouverneur gaf in zijn Ambonrapport het volgend overzicht van de maatregelen door hem te Ambon bevolen om er de militaire macht te versterken. [1] Van hem ging in de eerste plaats uit „eene generale oproeping der burgerij"; aan het hoofd

[1] Verg. *M II*, bl. 629—630 en *N II*, bl. 97—98.

van de aldus verkregen vrijwilligers stelde hij „den waarnemend magistraat Roosevelt". Rapporteur verwachtte, dat de destijds nog niet afgeloopen inschrijving „wel tot acht honderd man" zou rijzen, waarvan hij „drie honderd met geweren, en de overigen met lansen" had willen wapenen. Ook opende hij een inschrijving voor vrijwilligers „om in geval van nood in het kasteel dienst te doen, en welke ongeveer uit twee honderd vijftig à drie honderd man zal bestaan"; het commando hiervan droeg hij als gouverneur op „aan den secretaris *van Schuler* als een militairen geest bezittende". Het corps bestond „uit de ondergeschikte ambtenaren van de tweede en derde klasse alhier, de fatsoenlijke kinderen der ingezetenen en de zonen en naastbestaanden der Regenten", die de Gouverneur „langs dien weg te meerder aan het Gouvernement en mij heb trachten te attacheren, en tevens onder het oog en bedwang te houden, zijnde van dat corps geprojecteerd geweest twee honderd man met geweren te wapenen, en honderd met het kanon te doen exerceren". In de derde plaats deed de Gouverneur „eene oproeping van zoogenaamde landmilitie uit de zonen en naastbestaanden der *orang tuax, kapalla soa*'s en *kapalla dati's*"; [1] „om ingeval van eene expeditie over land naar de kust van *Loha Alang* of *Liliboi* naar *Ceit* of *Larique* gecombineerd met de militairen, geëmployeerd te worden". Eindelijk gaf de Gouverneur last: „om van alle de hier aanwezig zijnde Bengalezen, ten getale van *veertig* stuks, een corps der policie te maken, om bij eenig voorval patrouilles door de stad, hetzij te voet of te paard te doen"; de Gouverneur beschreef deze menschen zich geattacheerd te hebben „en met Menadosche paarden voor eigen rekening doen voorzien".

Aan wal werd mede dienst gedaan door zeevarenden van de oorlogsschepen; zij kregen extra, behalve de gewone rantsoeneering, het aan de dienstdoende burgers uitgekeerde daggeld van 5 stuivers: „om", verklaarde de ex-gouverneur, „om hen te encourageeren en tevens in de gelegenheid te stellen, het een en ander te kunnen inkoopen, dewijl hunne slijtaadje aan wal van kleederen en schoenen ruim zooveel als aan boord is". Aan de op de kruisorembaais dienstdoenden werd evenzeer dagelijks 5 stuivers per hoofd, benevens de gewone rantsoenen gegeven.

[1] Over de soa- en dati-hoofden, zie *M I*, bl. 456. Men neme echter vooral ook kennis van Van Vollenhoven's *Adatrecht*, Afl. 6 (1916), bl. 402—403.

althans voor zoover ze buiten de baai van Ambon dienst deden; binnen de baai ontvingen ze slechts 4 stuivers, zonder meer.

De ex-gouverneur noemde onder een der voornaamste rebellen „een gewezen bediende van den laatsten engelschen havenmeester", wiens zuster huishoudster van dezen geweest was, daarna gehuwd met Matulesia.[1] Van de tot Ambon ressorteerende hoofden, waarschuwde V. M. tegen die van *Alang*, *Lilebai* en *Hitoe*, als „eenigermate suspect", om reden eenige hunner onderhoorigen zich bij de muiters hadden gevoegd „zoodat die altoos van nabij dienen te worden gesurveilleerd, evenals die van *Laha*". Rapporteur zag in het hoofd van deze evenzeer aan de baai van Ambon gelegen negorij „nimmer als de regte broeder te zijn" en wel „na het voorgevallene te Larique", daar men kort na den overval aldaar hem, gouverneur, had ingelicht, dat „de muitelingen van tijd tot tijd zendelingen naar den regent zonden, en niet alleen daar sago van hem ontvangen hebben, maar zelfs zijne volkeren, in de bosschen gaarne" van bijzondere teekens voorzag om ze als bevriend oproerling te herkennen. De Gouverneur had den regent van Laha er over onderhouden, doch ten antwoord gekregen: „dat wel is waar zendelingen der muitelingen tot hem gekomen waren, om hem over te halen, met hen ééne lijn te spannen, en dezelven had van sago voorzien"; ook had de regent dezen bezoekers verzekerd „met dezelven het eens te zijn, maar dat zulks geschied was, alleen met oogmerk om langs dien weg van overlast derzelven bevrijd te zijn"; eindelijk waren, werd erkend, zendelingen van Laha er op uitgegaan, doch, als een gevolg van des gouverneurs eigen bevelen „om eene correspondentie met de muitelingen te openen en de overlevering hunner aanvoerders te bewerken".

De regenten op Leytimor achtte de ex-gouverneur „over het generaal" „goede doch zwakke menschen, en bijzonder die van *Alang* en *Lilebai*", terwijl „de slapsten" van allen waren de radjas van Nousanive, Latoehalat en Kilang. „De orang kaja van de negory Batoe Mera", die zulk een ongelukkigen rol in de expeditie-Beetjes had gespeeld[2], was „ofschoon mede niet onknap, eenigermate suspect van, zooal niet mede één lijn te hebben getrokken met de muitelingen of in derzelver vertrouwen te

[1] Dien havenmeester heette ik, vermoedelijk juist, *White*: verg. *M II*, bl. 584; *N II*, bl 55; in V. M's verhaal is de naam *Wieth*.

[2] Verg. bl. 166, noot 4.

hebben gedeeld, almede oorzaak te zijn geweest, van het mislukken der eerste expeditie tegen Saparoea, daar volgens de ingekomen verklaringen, zijn orangbaai met volk, in stede van aan de actie deel te nemen, in zee gestoken is, zijnde ook, op tien stuks na, alle de hem medegegeven geweren, doch niet het kruid teruggebragt", terwijl tevens een fransch pistool bij een zijner negorijvolken, welke van eenig ander feit beschuldigd was, door den magistraat gevonden werd en men hem voor den schuldige van een vermist pistool van de *Nassau* hield, welke feiten de verdenking niet weinig vermeerderd hadden.

Tot gevangenneming van de orang kaja's van *Tial Serani* en *Tial Islam*, gelegen aan de baai van Bagoeala, had de Gouverneur doen overgaan; zij zaten nu te Ambon in arrest. Zij hadden bekend van twee man uit de eerste en drie man uit de tweede negorij naar Kailolo op Haroekoe gezonden te hebben, na ontvangst der tijding, dat de muiters fort Zeelandia aldaar wilden aanvallen; maar zij gaven voor daarmede niet bedoeld te hebben den opstand te steunen, doch enkel ten einde te vernemen in hoever het bericht juist was.

Nog met een andere klasse van gearresteerden had het bestuur rekening te houden, nu de onlusten ze gevaarlijk konden doen worden, nl. de van elders gekomen te Ambon of omstreken aangehouden staatsgevangenen. Daartoe behoorden, naar het rapport memoreerde:

1. De ex-sultan Sepoeh van Jogja met twee zoons; [1]
2. De Ternataansche prins Ibrahim en radja Gilolo met families; dezen zouden onder het Engelsch bestuur „den opstand op *Goram* hebben gemaakt";
3. Een Tidoreesche prins „beschuldigd van deel aan een gepleegden moord te hebben".

Na het mislukken der Beetjes-expeditie werden, wegens gemis aan voldoende bewaking door Europeanen, op voorstel van Kraijenhoff, deze gevangenen aldus geherbergd: naar de *Evertsen* togen sub 1 en radja Gilolo [2]; Ibrahim naar de *Nassau*; sub 3 werd op het stadhuis onder dak gebracht. De ex-gouverneur beval nu aan om, zoodra de staat der zaken het toeliet, Sepoeh terug te doen gaan naar „het thans nog voor hem in huur aangehouden wordende woonhuis te Batoe Mera, wijl alsdan,

[1] Verg. *M I*, bl. 403, 408, 515; *N II*, bl. 5, *N III*, bl. 141.
[2] Verg. *M II*, bl. 631—632; *N II*, bl. 97.

zoowel hij als zijne vrouwen, gelegenheid hebben, aldaar te kunnen wasschen". Zoolang zij aan boord waren, had de Gouverneur dit aan de dames te *Batoe Gadjah* toegestaan, waarheen hij ze met zijn rijtuig liet brengen. [1]

Wat Ibrahim en Gilolo betreft, Rapporteur meende, dat, als de oorlogsschepen op expeditie moesten zeilen, de gevangenen voorloopig in het fort konden geplaatst worden; doch hij was tevens van oordeel, dat men ze ten slotte naar Java moest overbrengen. Buijskes heeft aan dit advies gevolg gegeven, naar ons uit hierover handelende besluiten der Bataviasche regeering reeds indirect bekend was geworden [2]; doch nu mij ook in handen kwam het besluit d.d. 20 Februari 1818 N°. 228 van Buijskes zelf, waarbij hij ze naar Java deed gaan, wordt ons tevens eenigermate opgehelderd de aangeteekende onduidelijkheid, betrekkelijk den naam „Radja Djilolo" op *Tidoreesch* Halmaheira [3]. Het afgetreden Britsch bestuur had als staatsgevangene ons overgegeven, herinnert dat besluit, „een zich noemende *Radja Djelolo*, eigenlijk genaamd *Asgar* en in de wandeling *Gnaffa Djouw*, [4] die door sultan *Norkoe* gedurende de vorige troebelen in de Molukkos tot de waardigheid van vierde Moluksche sultan onder den naam van Radja Djelolo geproclameerd was". Het te Ambon genomen verbanningsbesluit van Buijskes overwoog: „dat deze staatsgevangene, bevorens door de Engelschen gearresteerd en naar herwaarts in ballingschap overgebragt te zijn, zich steeds bij den Sultan Moeda te Bitjolie heeft opgehouden, het in de tegenwoordige omstandigheden niet geraden is denzelven alhier te houden". Op sultan Moeda te Bitjolie kom ik terug in hoofdstuk XII.

Ten slotte heb ik aan een aanzienlijke te herinneren, die echter het midden hield tusschen gevangene en vrij man, nl. *den rijksbestierder van Bonie* met zijn zoon, door de Engelschen naar Banda gebannen, doch door onze C. C. G. G. uit de ballingschap ontslagen en naar Batavia opgeroepen. [5] Zoo was hij van

[1] Over Batoe Gadjah, zie *M I*, bl. 423—424.

[2] Zie N III, bl. 126—127.

[3] Verg. N II, bl. 97, noot 4, laatste zinsnede.

[4] In het Journaal van 't Hooft wordt deze prins geheeten *Mahomed Oscaar*, zie *M II*, bl. 608. Gnaffa Djouw zou volgens een stuk beteekenen „Zoon des Heeren".

[5] Commissaris Chassé van Makassar had dit aanbevolen; zie bl. 461 van mijn in deze Bijdragen verschenen verhandelingen, dl. 73 (1917): „P. T. Chassé's werkzaamheid als commissaris"; verg. hiermede mijn *Herstel* (1911), bl. 326—327.

Banda in Mei 1817 te Ambon aangekomen en gelogeerd geworden in een woning der negorij Batoe Merah, waarvan de orang kaja het verblijf in gereedheid deed brengen. De Gouverneur had den Bonier een Europeaan tot ordonnans toegevoegd „om hem te vergezellen". Met het uitbreken der onlusten vertrouwde men echter ook den rijksbestierder niet, zoodat men hem den dag daarna deed verhuizen naar een vertrek in het kasteel Victoria „spijzende dezelve altoos bij mij aan tafel", memoreerde V. M. Het voornemen bestond om hem met het eerst vertrekkende oorlogsschip naar Batavia te laten vertrekken; doch het oproer belette dit, zoodat Engelhard nu van plan was hem op reis naar Batavia mede te nemen.[1] Buijskes schijnt met de behandeling van den rijksbestierder door den Gouverneur niet ingenomen te zijn geweest. Althans bij brief d.d. 14 October 1817 N°. 25 schreef hij resident Neijs te Ambon, het „van veel belang" te achten, dat de rijksbestierder, dien de gouverneur in staatsgevangenschap had gelaten, „zoo spoedig doenlijk naar *Macassar* terug worde gezonden, zooals zulks reeds lang door den gewezen Gouverneur *van Middelkoop* had behooren te geschieden, ingevolge de begeerte van H. E. de Commissarissen-Generaal". Hij machtigde nu den resident om den gezagvoerder Bol van de ingehuurde brik de *Anna*, die landsspecerijen naar Soerabaja had te vervoeren, op te dragen, den rijksbestierder, benevens zoon en gevolg mede te nemen.[2] Buijskes verzocht verder den resident om het bestuurshoofd te Soerabaja hierover in te lichten en gezagvoerder Bol aan te bevelen den rijksbestierder te beschouwen „als een persoon in wien het Gouvernement belang stelt", „opdat hij aan boord met alle heuschheid behandeld worde".[3] Aan C. C. G. G. schreef Buijskes bij missive d.d. 21 October 1817 N°. 43, dat hij dadelijk den Rijksbestierder de vrijheid had gegeven en hem gezegd: „dat hij onmiddelijk naar *Macasser* konde vertrekken, indien hij zelve gelegenheid daartoe konde vinden, mits niet onder Engelsche vlag"; door den Gouverneur was hij als staatsgevangene beschouwd „schoon anders wel behandeld". De schout-bij-nacht meldde verder, dat de man met een particulier schip naar Soerabaja was vertrokken.

[1] Verg. *N I*, bl. 61.

[2] De naam van den gezagvoerder van de *Anna* wordt ook wel met twee l's geschreven: zie o.a. *N I*, bl. 390 (r. 10 v.o.) en *N II*, bl. 141; daarentegen met één *l* in N I, bl. 61 (r. 1 v. o.).

[3] Zie over de aankomst te Batavia N I, bl. 61—64.

V.

Verdere maatregelen, blijkens Van Middelkoop's mededeelingen, genomen met betrekking tot de eilanden Ambon, Ceram, Haroekoe, Banda, Gorontalo in verband met de onlusten.

Op Haroekoe fungeerde als resident de heer *Uitenbroek*, vroeger officier van gezondheid.[1] Hij maakte de moeielijke tijden aldaar niet geheel mede, wijl hij zich reeds sinds den 10[en] Juli te Ambon bevond; doch, memoreert V. M. „als zijnde indertijd door Commissarissen tot de overnaam der Moluksche eilanden herwaarts opontboden". De Gouverneur had voor de waarneming van het gewestelijk bestuur derwaarts gezonden de commies der secretarie te Ambon Oustroske, gelijk in het rapport staat geschreven, echter op zijn commiezentraktement van *f* 75 's maands „als voornamelijk met de kleine huisselijke details en verstrekkingen, in naam van den Resident belast zijnde"; doch, waarschuwde nu de ex-gouverneur den schout-bij-nacht, de waarnemer was niet geschikt „om wanneer alles in rust is, en dus het geheele bestuur der Residentie weder op den Resident neder komt, als zoodanig te blijven continueren"; bovendien hadden de regenten verzocht „dat zij een Europeesch en geen inlandsch kind tot hunnen Resident hebben mogen". Het laten teruggaan van den afwezigen resident achtte V. M. echter evenmin gewenscht, aangezien „de heer Uitenbroek ook hier niet voor berekend is"; deze verdiende intusschen, „uit hoofde van zijn langjarige vorige diensten wel eenige consideratie"; daarom zoude hem „het pensioen van Chirurgijn Majoor kunnen worden toegekend". Voor deze aanbeveling bestond grond doordien belanghebbende zelf bij een adres d.d. 22 Augustus 1817 aan commissarissen gevraagd had om „uit hoofde van hooge jaren en langdurige diensten gepensionneerd te mogen worden". Hierop was echter met Buijskes' optreden nog niet beschikt. Vandaar diens besluit d.d. 7 November 1817 N°. 59, waarbij de resident onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal werd gepensionneerd. Nochtans, toen met het herstel der orde op Haroekoe bij een besluit van den volgenden dag er de heer Ceberg tot resident

[1] Verg. *M I*, bl. 871; *N I*, bl. 290.

werd benoemd (bl. 145), beklaagde de gepensionneerde zich den 8ste December er over, dat men hem niet te Haroekoe hersteld had. Denzelfden dag antwoordde de schout-bij-nacht bij brief van Ambon N°. 131: „Het was op uw verzoek, aan Commissarissen tot de overname der Molukkos gerigt, om uit hoofde van hooge jaren en langdurige diensten gepensionneerd te mogen worden", dat de pensionneering plaats vond „en het is op order van den gewezen Gouverneur, dat U naar herwaarts reeds lang te voren was opontboden". „Een ambtenaar, die uit hoofde van hooge jaren eens om zijn pensioen gevraagd heeft, kan ik niet wel weder employeren." „Het zal mij aangenaam zijn hier niet meer over te worden lastig gevallen."

Nadat de ex-gouverneur in zijn rapport aan Buijskes over Uitenbroek gehandeld had, zette hij uiteen den staat van de residentie Hila op Hitoe. Evenals op Haroekoe waren de rebellen „cijnsbaar en onderworpen" aan Matulesia van Saparoea, doch werden bovendien „in vrees en dwang gehouden door den ouden *Oulepaha* van de negerij *Ceijt*, broeder van den in den jare 1796 onder het Engelsch bestuur, voor eene gelijke misdaad te *Hila* opgehangen Kapitein *Braniz*, die dezelfde rol aldaar als Matulisie op Saparoea denkt te spelen". [1] Als „afvallige negerijen" noemde V. M.: *Seit*, *Hatoeana*, (Hatoenoekoe?), *Libelehoe*, *Lima*, zoomede de tot de residentie, doch in Piroebaai op Ceram gelegen dorpen *Piroe*, *Tanoenoe*, *Iti*, *Loeloet*, *Lokki*. Trouw waren gebleven op Hitoe: *Lihau*, *Mamala*, *Morella*, *Hitoelama*, *Wakal*, *Kaitela*, *Hila*; op Ceram: *Itiha*. — *Mamala*, *Hila* en *Hitoelama* verdienden „in het generaal den meesten lof", zoodat hij „die volkeren en regenten" in Buijskes' „bijzondere attentie" aanbeval.

Behalve *Hila*, „thans zeer versterkt", lagen er bezettingen „op *Liang*, *Mamala* en *Hitoelama*, welke plaatsen wel gefortifieerd zijn, en waardoor dus de kust van die kant thans genoegzaam tegen alle aanvallen gedekt is, ten ware zij door eene al te superieure magt werden aangevallen". Daarvoor koesterde echter de ex-gouverneur „weinig vrees", wijl Buijskes' komst „met nog een linieschip en troepen reeds zonder twijfel alom zoodanige schrik verspreid heeft, dat de muitelingen, gevoegd bij het telkens stooten van hun hoofd, niet meer ligt eene versterkte plaats attaqueeren zullen". Wai en Roematiga — oostkust van Hitoe

[1] Verg. *M II*, bl. 692—693; *N II*, bl. 96 ad noot 2.

en in de Ambonbaai op Hitoe's kust — hadden evenzeer bezettingen gekregen, doch van burgers, met op iedere plaats een burgerofficier, die evenmin als de ambtenaren van Pas Bagoeala bezoldiging ontvingen, doch nu daarvoor door V. M. werden aanbevolen. [1] Buijskes gaf er gevolg aan bij zijn nader te vermelden besluit d.d. 21 October 1817 N°. 28. Aan de burgers in het Hilasche (en op Haroekoe) hadden, voor zoover permanent dienst werd gedaan, commissarissen zelven 5 stuivers daags toegekend, benevens de gewone rantsoeneering; zij, die slechts bij beurten nachtwacht- en patrouillediensten verrichtten, ontvingen enkel 5 stuivers, dus geen rantsoen.

Het in het zuiden van Hitoe, tegenover Haroekoe gelegen Larike behoorde tot de residentie Hila. Tevoren was dit niet alzoo geweest, noch onder het Nederlandsch, noch onder het Britsch bestuur. Eerst de commissarissen ter overneming hadden één residentie gevormd van het zeer uitgestrekte landschap Hila-Larike, met standplaats van het bestuurshoofd te Hila. [2]. De aangehechte negorijen vonden den verren afstand van den zetel des bestuurs niet aangenaam. V. M.'s rapport herinnerde er verder aan, dat de ingezetenen van het op het noorden van Hitoe zich bevindend *Liang* hadden verzocht om onder Haroekoe te ressorteeren „als gemakkelijker voor hen zijnde"; dit verklaart wel eenigszins nader, hoe de resident van Haroekoe, ten gevolge van menigvuldige gemeenschap, op de hoogte werd gebracht van het broeien der ontevredenheid in het Hilasche. [3] De ex-gouverneur adviseerde echter om den toestand te handhaven, met opzieners te Larike en Manipa. Sinds Juni 1817 bestond er in het geheel geen gemeenschap meer tusschen Larike en Hila. Het was, memoreerde V. M. „thans ook geheel van alle correspondentie over land met Ambon afgesneden, sedert dat de inwoners van de negerijen *Assiloeloe*, *Oering*, *Wakasihoe* en *Larique* de partij der rebellen gekozen hebben, zoodat de burgers en inwoners van de residentie *Larique* thans als het ware alle in het fort en in een kleinen omtrek gronds van hetzelve zijn ingesloten". De ex-gouverneur beval Buijskes aan om de burgers, die er in het fort dienst deden „en van de verkrijging van alle levensonderhoud ontbloot zijn" evenzeer als de dienstdoende burgers van Hila te

[1] Vergl. bl. 167.
[2] Zie *M I* 370; *N. I*, bl. 289.
[3] Vergl. bl. 150—152.

behandelen, dus 25 ct[s] daags met rantsoenen toe te kennen. Na de weder-onderwerping van Hitoe, gelijk nader verhaald zal worden, voerde Buijskes bij zijn besluit d.d. 25 October 1817 N°. 39 de belangrijke reorganisatie op nieuw in, dat Larike nochmaals afgescheiden werd. Overwegende, dat het bestuur der negorijen Oering, Assiloeloe, Larike en Wakasihoe (dus Hitoe's westelijk en zuidelijk deel), „in vroegere tijden, zoowel onder het voormalig Hollandsch als onder het jongst afgetreden Engelsch bestuur, steeds op zich zelf heeft bestaan, doch onlangs bij de herstelling van het Nederlandsch Gouvernement, onder de Residentie *Hila* is ondergeschikt geworden" — „En overwegende de nuttigheid, welke in het vorige sijsthema gelegen was, om dat gedeelte afgescheiden te houden van het overige van de kust van *Hitoe* op het eiland *Amboina*, zoo ten aanzien van het inwendig bestuur als uit hoofde van de leverantie der nagelen in het fort te Larique, aan welk gebruik de Inlander genoegzaam van den eersten zet der Nederlandsche natie op deze eilanden is gewoon geraakt": zoo werd het vermelde landschap gesteld onder het bijzonder bestuur van een burgerlijk opziener, posthoudende in het fort te Larike, op ƒ 150 's maands, en rechtstreeks ondergeschikt gesteld aan het hoofdbestuur te Amboina. De aldaar als zoodanig in functie zijnde *Coenraad Keller* werd tegelijkertijd tot dien post geroepen; verg. bl. 156.

Op Leytimors oostkust waren de negorijen *Hoetoemoeri*, *Noesaniwe* en *Zoanie*[1] „met een klein detachement bezet", doch *Alang* op Hitoe aan de baai van Ambon niet: „uit hoofde der zwakheid van het garnizoen"; echter had de gouverneur den regent van deze negorij, zoowel als dien van *Liliboi*, *Hatoe* en *Laha* gelast: „door opgeworpen wallen van steen, aarde en palissaden, de toegangen, welke van *Ceijt* en *Larique* op derzelver negerijen loopen, te doen afsluiten, en voorts hunne negerijen zelve zooveel mogelijk te palissaderen", „om alzoo het indringen der muitelingen zooveel mogelijk tegen te gaan en te beletten". Door de regenten van Liliboi en Hatoe was bericht, dat zij hieraan gevolg gaven; van Laha was nog geen rapport ingekomen.

Dit alles voor zoover betreft V. M.'s militaire voorzorgsmaatregelen. Rapporteur verzekerde met „den luitenant-kolonel Kraaijenhoff" zich „over het algemeen zeer wel" te hebben „kunnen

[1] Ik denk, dat *Zoanie* een verschrijving is.

verdragen" en ten aanzien der verdedigingsmiddelen „voor het meerder gedeelte ook met Zijn Edele van ééne opinie" te zijn geweest; doch het had „veelal aan magt" ontbroken; „en aan zamenloopende omstandigheden" was het ten aanzien van het onderdrukken der onlusten toe te schrijven: „dat wij hierin niet naar onzen wensch hebben kunnen slagen, of onze voornemens en ideeën ten uitvoer brengen".

Tot die omstandigheden mag ook wel gerekend worden de weinige geschiktheid van de gewestelijke bestuurshoofden, w.o. hier verdient genoemd te worden de resident van Hila en Larike *Burghgraaf*; bij het uitbreken der onlusten werd hij gekwetst. In verband met eenige tegen hem over zijn optreden gerichte beschuldigingen, had het bestuur hem „in de waarneming van zijnen post opgeschort, zoo omdat hij door zijne bekomen blessuren tot de waârneming daarvan destijds niet geschikt was, als doordien eenige op bloote gezegden rustende klagten waren uitgebragt, die echter, in weerwil mijner gedane requisite en uitnoodiging, tot dusverre niet geprouveerd geworden zijn". Aan den Gouverneur was door hem zeer het verlangen te kennen gegeven „om weder naar *Batavia* terug te mogen keeren om aldaar eene ondergeschikte bediening te mogen erlangen". Buijskes dit verzoek nog onafgedaan vindende, ontsloeg, bij besluit d.d. 8 November 1817 N°. 61, „Jan Willem Burggraaff", zooals men er geschreven vindt, als resident, overwegende dat: „de staat van de gezondheid van den heer Burggraaff niet schijnt toe te laten de aan hem opgedragen dienst langer te kunnen waarnemen". Maar ook deze ontslagene, evenals Uitenbroek, protesteerde; hij verlangde in ieder geval non-activiteitstraktement. Bij schrijven d.d. 11 November 1817 N°. 83 gaf de schout-bij-nacht hem te kennen dit niet te mogen toestaan: „daar uw voornemen niet was om hier geëmploijeerd te worden". Overwogen werd nl., dat de reclamant „geen de minste genegenheid betoonde om het Gouvernement alhier te dienen, want het verzoek om tot herstel van uwe gezondheid naar Java over te gaan, beschouw ik slechts als een voorwendsel"; dientengevolge werd niet ingezien dat „het Gouvernement verpligt is, om aan een ambtenaar, die vrijwillig voor zijn dienst bedankt, voor een langer tijd tractement toe te staan, als hij dezelve heeft waargenomen"; en wat betreft de door den adressant ontvangen verwonding, het had den schout-bij-nacht „hartelijk leed gedaan", dat belanghebbende

„zoo zwaar gewond is geweest"; dan hij behoorde zich te herinneren, dat diens eigen optreden hiervan niet weinig schuld bleek te zijn: alzoo was de gelegenheid, waarbij die wond werd bekomen „eenigzins personeel en", voegde Buijskes er aan toe, „of uw gedrag ten opzigte der Inlanders zoo bevorens als nu gehouden, de haat derzelven eenigzins geprovoceerd heeft, wil ik niet onderzoeken of beslissen".

Met Burghgraaf's verlaten van Hila, hadden commissarissen hem vervangen door den Winkelier en Directeur der Wisselbank te Ambon *Smith de Haart*; doch, herinnerde de ex-gouverneur, door wien „niet meer als het tractement van winkelier genoten is", nl. *f* 300 's maands. Rapporteur achtte hem „niet onknap en vol ambitie"; aan „zijn beleid en goede directie" was het op Hila te danken, meende V. M., „dat het vuur van tweedragt en oproer niet tot de overige thans nog in rust zijnde negorijen is overgeslagen"; waarschuwend luidde het echter tevens — en waarlijk geenszins overbodig: „dan zijne groote ambitie heeft ook soms te weeg gebragt, dat hij dikwijls met den militairen commandant in verschil geraakte, hetgeen nogal moeielijkheden gebaard heeft". Eindelijk leed de benoemde „aan eene benauwde borst", waarvoor Hila geen gezondheidsoord bleek te zijn, zoodat hij den Gouverneur had verzocht: „om, nadat de rust zal zijn hersteld, weder tot deszelfs post van Winkelier en Directeur der Wisselbank alhier, welke thans door den Heer *Rijcke* wordt waargenomen, terug te keren"[1]. Inderdaad herplaatste Buijskes den heer De Haart met het herstel der rust op Hitoe als Winkelier enz. te Ambon. Het is nochtans daarbij niet gebleven, waarvan groote onaangenaamheden het gevolg zijn geweest, zooals ik hierna nog in hoofdstuk X (bl. 216) zal mededeelen. Rijcke werd resident van Hila (bl. 172).

Ten slotte houden V. M's beschouwingen over Hitoe een opmerking in over de wijze om het gewest weer ten onder te brengen. Wij lezen er nl. dit: „De waarnemende Resident van Hila, *de Haardt*, is ook van gedachte, dat wanneer men slechts eenen goeden en algemeenen aanval op de muitelingen in de negerijen *Ceit*, *Hitoelama*, *Lebelehoe* en *Lima*, van de zee- en landzijde langs drie of vier verschillende punten doet, dezelven spoedig ten onder gebragt zullen zijn, en daar ditzelfde plan reeds door

[1] Zie *N III*, bl. 84.

den Luitenant-Kolonel *Kraaijenhoff* met mij beraamd was, doch niet heeft kunnen worden ten uitvoer gebragt, zoo door gebrek aan gewapende vaartuigen als de verpligting, waarin men zich bevond, de tot versterking ontvangen troepen naar het fort *Duurstede* te *Saparoea* te moeten zenden, zoo kan ik niet af zijn, zulks aan Uwe Excellentie kennelijk te maken, en als zeer aannemelijk voor te stellen, daar het geen tegenspraak lijdt, dat in de presente gesteldheid van zaken, en de gedaante-verwisseling, welke alles sedert twee en een halve maand ondergaan heeft, de noodzakelijkheid gebiedend vordert, thans de kust van *Hitoe* niet alleen worde gezuiverd, maar ook des mogelijk *Loehoe* en *Lokkie* op Cerams kust, tegenover Hila gelegen, worden heroverd, bezet en versterkt, alvorens iets tegen *Saparoea* en *Haroekoe* ondernomen wordt of met vrucht ten uitvoer gebragt worden zal, en ook te noodzakelijker is, wijl daardoor de thans voor Ambon gesloten broodschuur weder worde geopend, ofschoon het buitendien ook altoos noodig zijn zal, vooral in de eerste tijden, de kust van Ceram, van *Tanjong Tial* af tot *Liang* toe, aanhoudend door wel gearmeerde vaartuigen te doen bekruissen." [1]

Ten aanzien der hiergenoemde kust van Ceram verhaalde nader de ex-gouverneur, dat commissarissen ter overneming den ter hoofdplaats Ambon zijnden radja van Eti op de oostkust van de Piroebaai op Ceram, hoofd der negorijen Eti, Piroe en Tanoeno, „welke onder Hila sorteeren", in Juli 1817 naar Ceram en Goram „met eenige geschenken" zonden, ten einde er de gevoelens van bevolking en regenten jegens het gouvernement te kennen „en uit te noodigen herwaarts over te komen, om hunne hulde aan hetzelve te bewijzen". De gezondene keerde echter niet terug; ook de hoofden kwamen niet over, terwijl de negorijen aan den opstand deelnamen „en niet alleen *Loehoe* en *Lokki* hebben afgeloopen, maar zelfs van Ceijt hebben geassisteerd" [2]. De ontrouw van Eti's radja achtte Rapporteur te meer te veroordeelen, luidde het te Ambon gestelde stuk: „daar hij daags vóór zijn vertrek van hier naar derwaarts, nog door de solemneelste eeden zich aan de belangen van het Nederlandsch Gouvernement verbonden heeft". Van Ceram Laoet — een archipel ten oosten

[1] Het in den tekst genoemde Tanjong Tial (men leest er echter Sial) is de zuidpunt van het schiereiland Hoeamoeal; de afsluiting, gansch tot Liang, moest alzoo de vaart der rebellen tusschen Hitoe en Ceram beletten.

[2] Verg. *N III*, bl. 106.

van Ceram — scheen eenige meerdere toenadering voor zoover te Ambon aanwezig waren om hulde te bewijzen, radja Kwawis, commandant Kililay, orang kaja Kwaus, orang kaja Oering en een afstammeling van den regent van Kilam; zij hadden den eed van trouw gedaan en waren, overeenkomstig de gebruiken, voorzien van akten en rottings. De regent van Kilam was echter niet verschenen; hij heulde met de vijanden. De trouwgeblevenen wenschten de Ceramsche oproerigen te beoorlogen, mits gesteund wordende door een onzer schepen en de vrijheid erlangende: „om al diegenen, welke zij krijgsgevangen maakten, volgens oostersch gebruik, als slaven te mogen verkoopen". De gouverneur had dit verzoek geweigerd [1].

De ex-gouverneur achtte de bezetting van Sawaai op de noordkust van het eiland Ceram zeer noodig. „Sewaay", schreef hij, „op groot Ceram, waar het Hollandsch Gouvernement bevorens een etablissement gehad heeft, doch door de Engelschen is opgebroken, is bepaald om weder bezet te worden; de bevorens aldaar gedetacheerd zijnde luitenant *Wonderling* was hiertoe benoemd [2], doch gebrek aan volk en het doorbreken van de onlusten op *Saparoea* hebben dit alsnog belet; hetzelve is echter van de uiterste noodzakelijkheid, daar de bewoners van hier en *Hatoewa* mede volgens informatie reeds kwaad in het schild hebben, en zich ook tegen deze bezetting zullen trachten te verzetten". Op de twee door Buijskes naar Ceram bevolen expeditiën kom ik mede nog terug in hoofdstuk XI (bl. 226). Daarna schijnen de zaken er zich nog al spoedig geschikt te hebben; althans gouverneur De Kock in zijn Overgaaf-memorie [3] teekende op: „Gedurende de onlusten hebben de meeste Cerammers mede tegen ons met de muitelingen geheuld; zij kochten nagelen en bragten hun kruid en lood; eenige hunner vaartuigen zijn vernield, waarover zij nog dikwerf komen klagen; intusschen is alles vergeten en vergeven, en meest alle Ceramsche regenten zijn hier geweest om aan het Nederlandsche Bestuur hulde te doen en nieuwe acten, rottingknoppen en vlaggen te ontvangen".

Op *Boeroe* fungeerde als resident de heer Ceberg (bl. 145), die het bescheiden traktement van *f* 200 's maands genoot. De Gouverneur

[1] Ik kan niet zeggen, of de aanbieding van hulp, waarover bl. 144, ditzelfde geval op het oog heeft.

[2] Over dezen officier, verg. *M* II, bl. 635—636; *N II*, bl. 102.

[3] Verg. bl. 141 en 237.

achtte het bestuurshoofd „voor deze Residentie zeer berekend, daar de verkregen kennis, in zijne vroegere betrekking op Java bij de koffij- en jatie-culturen, hem thans zeer dienstbaar is, om die aldaar te deploijeren, door deze beide cultures verder alsdan te extenderen en tot volkomenheid te brengen, hebbende dezelve tot dat eind reeds met den aanleg van eene nieuwe koffijplantaadje met onderlinge overeenkomst en genoegen der regenten en volkeren aanvang gemaakt; gebrek aan volk verhindert hem echter in deze, vooralsnog zoodanig te handelen als anders wel zoude geschieden kunnen; het zoude derhalve te wenschen wezen, wanneer een aantal Chinezen van *Java*, tot geforceerden arbeid verwezen en met de agricultuur bekend zijnde, zoo ook Javanen, de behandeling van de koffij, suiker en jatieteelt kennende, derwaarts werden gezonden, daar dit land voor alles vatbaar is, en dus met der tijd voor de Moluccos van veel aangelegenheid worden kan". Het blijkt mij niet, dat Buijskes op deze denkbeelden inging. Veeleer het tegendeel, althans in zoover, dat hij bij besluit d.d. 8 November 1817 N°. 63 Ceberg op *f* 300 's maands bevorderde tot resident van Haroekoe en bij besluit van dien dag N°. 62 Leonard Baudoin, „thans geëmployeerd bij het bureau van den Schout-bij-nacht", „tot militairen commandant en civielen resident van Boero",op *f* 200.

Ook naar *Banda* scheen de geest van verzet overgeslagen. Althans de *Willoughbie* (verg. bl. 144—145), vandaar komende, had op Ambon de tijding gebracht, dat er eenige regenten met den opstand heulden. De rust bleef intusschen ongestoord. Het schip voerde specerijen aan, misschien gecharterd om ze naar Batavia over te brengen. Hoe ook, Buijskes werd blijkens schrijven d.d. 8 October 1817 N° 11 aan resident Neys ingelicht: „dat het voor rekening van het Gouvernement ingehuurd Engelsch schip *The Wellerby* zeer lek zoude zijn". Hij had het daarop door een commissie laten onderzoeken, die rapporteerde, naar bleek: „dat het schip niet geschikt is om zoodanig eene kostbare lading naar *Java* over te voeren", zoodat de schout-bij-nacht het bestuurshoofd machtigde: „om alle de specerijen met voornoemden bodem van *Banda* aangebragt, ten spoedigste te doen ontlossen". Dienovereenkomstig berichtte Buijskes in het P. S. van zijn brief aan C. C. G. G. d.d. 10 December 1817 N°. 138, dat hij „het ingehuurd Engelsch schip *The Wellerby*, zeer lek zijnde, slecht zeilende en een slechte equipage hebbende", de specerijen daaraan niet

had willen toevertrouwen en daarom weder had „laten ontlossen". Er schijnen destijds nogal specerijen voorradig te zijn geweest, want Buijskes deed bovendien bij besluit, gedagteekend Amboina, 16 October 1817 N°. 20 inkoopen „de particuliere schoener *Wilhelmina*": „In overweging nemende de noodzakelijkheid om zoo spoedig mogelijk en wel vóór het doorkomen van de West-moesson de alhier aanwezig zijnde specerijen naar Java over te zenden", daar er anders „geene bekwame scheepsgelegenheid toe voorhanden is" [1].

Ook was van Banda door de *Swallow* een zeer treffend bericht aangebracht. C. C. G. G. hadden *Willem Berkhoff* te Batavia, lid der Adviseerende commissie, Secretaris der Rekenkamer, kassier van de door hen op te heffen Beleenbank, benoemd tot resident van Banda [2]; zeer beschermd als deze was, stelden zij het traktement van hem op de in vergelijking van andere bezoldigingen, buitengewoon groote som van ƒ 2000 's maands [3]! Heel kort bleek echter het genot ervan; met het vermelde vaartuig, kwam de tijding, dat hij te Banda aan koortsen was overleden [4]; de betrekking werd nu waargenomen door den magistraat *Van Aart* [5]. De ex-gouverneur achtte dezen persoon voor een definitieve benoeming niet geschikt; hij drong bovendien in zijn rapport op een spoedige voorziening aan; dit te eerder wijl majoor Hall [6], administrateur Vermeer en de heer Delmer, gewezen resident van de Zuidwester-eilanden, allerlei onaangenaamheden hadden, hetgeen nochtans niet te verwonderen was: „daar *Banda* altoos een poel van haat en nijd geweest is, en het de perkeniers nimmer naar den zin gemaakt worden kan". Rapporteur achtte het uit dien hoofde noodzakelijk: „dat aldaar een man aan het hoofd geplaatst wordt, die ferm, doch tevens billijk is". Van Aart's ongeschiktheid trad nu reeds aan den dag, doordien hij zich eigener autoriteit het zware traktement van ƒ 2000 's maands, aan Berkhoff toegekend, deed uitkeeren. Buijskes nam er natuurlijk geen genoegen mede [7]. Zijn keuze voor een vervanger was boven-

[1] Verg. *N III*, bl. 105.
[2] Verg. bl. 145.
[3] Verg. *M I*, bl. 384; mijn *Herstel* (1911), bl. 147, 148.
[4] Verg. *M II*, bl. 640; *N II*, bl. 104.
[5] Verg. *M I*, bl. 493 en 494; *N I*, bl. 305 en 306.
[6] Verg. *M I*, bl. 492; *N I*, bl. 305.
[7] Ik verwijs hiervoor naar *N I*, bl. 306, noot 4: daar stelde ik echter de hinderlijke fout, dat Aart zich het traktement deed uitkeeren „tot een bedrag van f 20000": men leze zooals ik het nu in den tekst stel.

dien voortreffelijk. Na de ontbinding der commissie Engelhard—Van Middelkoop, had Buijskes haar secretaris Von Baumhauer aangehouden op het genoten wordende traktement van ƒ 350 's maands „tot zijn assistentie", berichtte de schout-bij-nacht bij missive d.d. 21 October 1817 N°. 44 aan C. C. G. G. Ingevolge besluit d.d. 25 November 1817 N°. 85 ging deze nu naar Banda om als resident het civiel gezag van Van Aart over te nemen en voorloopig dit te voeren, totdat C. C. G. G. definitief omtrent de positie zouden beschikt hebben. Aan den alzoo tijdelijk aangestelde — stellig, zooals V. M. het uitdrukten, 'n „ferm" en „billijk" man [1] — werd echter niet het traktement, dat Berkhoffs genoot, toegelegd, doch slechts de helft, evenwel boven het traktement van secretaris der commissie, dat Von Baumhauer bleef behouden. Bij brief d.d. 10 December 1817 N°. 138 gaf de schout-bij-nacht van een en ander kennis aan C. C. G. G., opdat zijzelven een organieke regeling konden treffen.

V. M.'s rapport aan Buijskes van 4 October 1817 geeft mij ten slotte aanleiding tot een bericht over *Gorontalo*, waaromtrent ten onrechte is getwijfeld geworden, dat commissarissen ter overneming van de Molukken hiervan een residentie maakten. Bij besluit d.d. 24 April 1817 hadden toch deze commissarissen tot resident hiervan benoemd *Johan Frederik Bock*: aangeduid door den ex-gouverneur als „de gewezen luitenant in vorigen Hollandschen dienst *Bock*, welke bij het overgaan der kolonie in 1810 alhier is achter gebleven"; door Buijskes daarentegen in zijn hierna te noemen besluit als „oud-kapitein". Toen nl. de schout-bij-nacht te Ambon aankwam, was Bock nog niet naar Gorontalo vertrokken: „het schijnt mij toe", merkte de ex-gouverneur aan, „hij niet veel zin in dezen post heeft, terwijl het mij ook voorkomt, dezelve daarvoor niet zeer berekend te wezen". Buijskes, die, naar wij lezen zullen, weinig er voor gevoelde, dat Gorontalo en Menado residentiën zouden blijven, berustte in dezen weerzin en benoemde Bock bij besluit d.d. 23 October N°. 36 tot postcommandant te Bagoeala op ƒ 2 daggeld, terwijl de benoeming tot resident van Gorontalo werd ingetrokken [2]. Toen behielp men zich op Gorontalo met *onder-residenten*. Althans Buijskes' besluit d.d. 12 November 1817

[1] Zie bl. 188; zie mede *N III*, bl. 102, ad noot 2.
[2] Verg. bl. 167.

N°. 76 stelde aan „tot onderresident van Gorontalo" *A. Beekman*, ambtenaar der 4e klasse [1].

Wij krijgen nog een nader inzicht over hetgeen met het Menadosche beoogd wordt door een in het Buitenzorgsche geschreven brief van Buijskes, gedagteekend Kedong Alang 30 September 1818 N°. 439 aan C.C.G.G. [2], nadat hij reeds in de Ambonsche depêche d.d. 24 Februari t. v. N°. 243 de vereeniging dezer streken onder een gouverneur van Ternate had aangeroerd [3]. Bij het rapport van 30 September legde hij als bijlage C over — „ten einde Uwe Excellentien eenigzins met de Inlandsche zaken op de noord-ooskust van Celebes bekend te maken" — een hem door Van Middelkoop ter hand gesteld belangrijk rapport, gedagteekend Ambon 4 October 1817, maar voegde de schout-bij-nacht er aan toe, „dit stuk is eigenlijk als ik het wel hebbe de overzetting van een rapport in het Engelsch opgesteld door den heer Neijs aan het Britsch opperbestuur van de Molukkos indertijd ingediend" [4]. Buijskes, dit rapport vergelijkende „met het berigt van den Predikant *Kam*, en met vele bij mij ontvangen informatiën", meende „dat deze possessiën op de noordoostkust van Celebes onder een goed bestuur een bron van inkomsten voor het Gouvernement en van welvaart voor de ingezetenen kunnen worden". Hij verklaarde zelfs aan het denkbeeld niet vreemd te zijn: „dat met ter tijd die Residentie van zooveel aanbelang zal beschouwd worden, dat men het opperbestuur der noordelijkste eilanden van de Molukkos, hetwelk nu op *Ternaten* gevestigd is, naar derwaarts zal overbrengen en dat een militairen post op *Ternaten* voor voldoende zal beschouwd worden". Menado kon dan echter niet bestuurszetel blijven: „de ankerplaats aldaar is zeer gevaarlijk en het fort van weinig defensie"; men moest daarom „langs de kust even in straat *Banca*, een geschikte plaats dienen uit te zoeken, waar het terrein zoude toelaten om met weinig kosten eene kleine sterkte op te rigten", zijnde hem „de landstreek in de nabijheid van de negorij *Lecoempang* oppervlakkig beschouwd

[1] Beekman ontving hierbij de opdracht om de zaken over te nemen „van den waarnemenden onderresident — — — — schoe"; zoo met de streepjes staat het in het archiefstuk!

[2] Het archiefstuk houdt niet het jaartal 1818 in als datum, doch 1824! Ook hierin ziet men een aanwijzing voor de mate van vertrouwen, die aan de afschriften gesteld moet worden.

[3] Verg. *N III*, bl. 187.

[4] Het stuk ligt in den Buijskesbundel, vermeld op bl. 187, sub c.

het geschiktst daartoe voorgekomen", althans voor ankerplaats, die in alle moessons voor veilig werd gehouden: „het was ook te dier plaatse, dat de Engelsche kruisers in de laatste oorlogen zich altijd ophielden, en zich van water en ververschingen voorzien".[1] Voorloopig stond intusschen Buijskes enkel voor om de residentiën Menado en Gorontalo op te heffen en er twee assistent-residentiën van te maken, onder den resident van Ternate. Naar wij weten, was Martheze resident van Menado [2], Buijskes beval aan om den gouverneur der Molukken de benoeming der plaatselijke bestuurshoofden van Gorontalo en Menado over te laten en, wat betrof Menado „hetzij de tegenwoordige fung[d] Resident daartoe te employeeren ofte wel een ander geschikt ambtenaar"; het bestuurshoofd te Menado zou *f* 600 's maands traktement erlangen; dat te Gorontalo de helft hiervan. Het besluit d.d. 15 October 1818 N°. 17 ging met deze reorganisatie mede; echter kwam Roos op Menado, terwijl Martheze ter beschikking van den gouverneur der Molukken werd gesteld [3]. Aan het slot mijner verhandeling (bl. 237) zal nog herinnerd worden, dat deze reörganisatiën geen blijvend succes hebben gehad. Hier teeken ik slechts aan, dat Buijskes' wensch om een sterkte bij Lecoempang te doen oprichten niet werd verwezenlijkt doordien, naar generaal De Kock in zijn memorie van overgave aanteekende[4]: „de majoor Meijnhardt, die aldaar onlangst geweest is" den generaal gemeld had: „dat hij geen geschikte gelegenheid had kunnen vinden om een bekwaam fort aan te leggen" [5].

VI.

Buijskes' ervaringen op de reis van Batavia naar Ambon.

Gelijk ik mededeelde [6], berichtte Buijskes bij Soerabaja-brief d.d. 21 Juli 1817 N°. 64 o. a. over het inhuren van de *Patterson* en de *Industrie*. Het eerstgenoemde schip deed hij te Semarang

[1] Over dit *Banca* en *Lecoempang*, verg. *N III*, bl. 30. Zie verder over de beteekenis van *Banca* = *Schip*: Rouffaer in deze Bijdragen dl. 71 (1915), bl. 139, noot 4.

[2] Zie *M I*, bl. 370 en 503—504; *N III*, bl. 137.

[3] Zie ook *N III*, bl. 138, speciaal noot 2.

[4] Verg. bl. 141.

[5] Over Meijnhardt, gelijk zijn naam hier gespeld wordt, zie ook *N III*, bl. 136.

[6] Zie *N. III*, bl. 26.

charteren „door den Resident van *Semarang*" en wel „voor het transport van eene compagnie Inlandsche Infanterie benevens hunne vrouwen, kinderen en bagagiën"; het andere vaartuig werd te *Soerabaja* verkregen „om eenige koyangs rijst, zout en verdere benoodigdheden naar Amboina over te brengen", zoomede „het detachement artillerie voor de *Molukkos* gedestineerd, en eenige inlandsche zeevarenden tot assistentie der equipagien van Z^r. M^s. schepen aldaar". Had hij bij schrijven d.d. 7 t. v. N°. 15 zijn voornemens te kennen gegeven [1], om zoo noodig de equipage der *Frederik*, waarmee hijzelf naar Ambon zou varen, aan te vullen met die der te Soerabaja liggende *Amsterdam* [2], nu, den 21^{en}, kon hij melden geslaagd te zijn in het personeel „uit de zich alhier bevindende herstelde zieken te completeeren, waardoor die van de *Amsterdam* in zijn geheel kan blijven, en dus dat schip gereed zijnde, naar *Europa* zal kunnen terugkeeren". Dit echter zou zoo spoedig niet gebeuren. In een brief van denzelfden 21 Juli, doch N°. 64, berichtte Buijskes, dat hij havenmeester Jacobson evenzeer naar de Molukken zou medenemen [3].

Overeenkomstig hetgeen ik in de stukken had gevonden, deelde ik mede, dat het oorlogsschip de *Frederik* te grooten diepgang had voor een smal water, dat doorgegaan moest worden, om den kleinsten afstand te nemen, nl. ten zuiden en ten oosten van Celebes, gelijk de koopvaardijschepen *Patterson* en *Industrie* spoedshalve deden, terwijl de *Frederik* westwaarts van Celebes door straat Makassar zou gaan [4]. Deze voorstelling is ook geenszins onjuist geweest, doch ik vind nu voor den omweg nog de belangrijke bijkomende reden opgegeven, dat de vorst van Ternate een bezoek verdiende, schoon niet de oorzaak van diens ontstemming daar is vermeld geworden. Bij geheime missive, gedagteekend Soerabaja, 21 Juli 1817 N°. 2 deelde Buijskes toch C. C. G. G. mede: „Door bijzondere berigten geinformeerd", „dat de Koning van *Ternaten* eenigzints ontevreden zoude zijn, over de behandeling van het Nederlandsch Gouvernement in de Molukkos", zoo werd „het noodzakelijk" geacht om de reis door straat

[1] Als de vorige noot.

[2] Zie ook *N III*, bl. 167, noot 2.

[3] Verg. *N III*, bl. 29, waar echter ten onrechte de brief is genoemd 65. Zie ook *M III*, bl. 10.

[4] Zie *N III*, bl. 27—28.

Makassar te nemen „en dus, zonder mij van belang op te houden, op de Reede van Ternaten kan loopen, ten einde mij naar de toedragt der zaken te informeren, en deze aan het Nederlandsch gezag altijd trouw geweest zijnde bondgenoot trachten te vrede te stellen, en ingeval hij eenige kwade gevoelens koesterde, door de onverwachte verschijning van een linieschip, met 500 Europeanen bemand, hij spoedig aan zijn pligt herinnerd zoude kunnen worden". Deze weg stelde hem, schreef hij mede „ook in de gelegenheid om, zonder eenig oponthoud, te *Menado* op de N. O. kust van *Celebes* aan te gieren, en van de gezindheid der volkeren aldaar eenige informatiën in te winnen, en voor Z^e^. M^s^. vlag in die gewesten het vereischte ontzag weder in te boezemen".

Hierdoor zijn *Patterson* en *Industrie* reeds einde Augustus 1817 te Ambon aangekomen, terwijl de *Frederik* einde September het eiland bereikte [1]. De hulp, die de beide koopvaarders aanbrachten, kwam niet weinig ten goede aan het eskader van Groot, liggende ter reede van Duurstede in de baai van Saparoea [2]. Zoowel de equipagiën als de bezetting van het fort leden gebrek aan het meest noodige, w. o. ook drinkwater. Behalve wat de schepen van Ambon ten deze aanbrachten, had men er geen andere bron ter beschikking dan een vóór de sterkte gelegen put; het gebruik werd echter aanhoudend bemoeilijkt door de opdringende muitelingen, terwijl Groot over te weinig militaire middelen beschikte om ze te verdrijven en de put permanent tegen hen te beveiligen [3]. Het schijnt bovendien, dat de vijand niet slechts door plaatselijk optreden, doch ook door pogingen om het water te vergiftigen, heeft getracht de bron onbruikbaar te maken. Althans toen Buijskes te Ambon bij besluit d.d. 18 Februari 1818 N°. 213 den fiskaal gelastte om 14 belhamels te vervolgen, wees hij erop, dat daaronder zich bevond zekere „giftmenger" Isaak Malesij, zijnde beschuldigd „van de waterput bij het Fort *Duurstede* te hebben willen vergiftigen".

Buijskes' reis beschreef ik elders; den 1^en^ September bereikte hij Ternate [4]. De beide vorsten van Ternate en Tidore wist hij

[1] Zie *N III*, bl. 28 en 87.
[2] Zie *N II*, bl. 144.
[3] Zie *N II*, Alph. reg., voce *Put*
[4] *M III*, bl. 9—11; *N III*, bl. 23—30.

te bewegen tot de levering van hulpbenden en vaartuigen [1]. De Tidoreesche troonsopvolger, de z.g. sultan Moeda, deed hij beloven op Ternate te blijven en zich met name niet naar Halmaheira te begeven, waar het den sultan van Tidore behoorend gebied door de Engelschen aan sultan Moeda als een zelfstandig prinsdom was afgestaan, zeer tot ontevredenheid van den regeerenden vorst, zoodat daaruit groote oneenigheden voortvloeiden [2]; hierover nader in hoofdstuk XII. Ook nam Buijskes ten gunste van den Tidoreeschen sultan het volgend besluit, gedagteekend Ternate, 4 September 1817 N°. 36: „Gelezen hebbende eene missive van Z. H. den sultan van *Tidore*, waarbij Hoogstdezelve te kennen geeft, dat het te voren steeds gebruikelijk en de gewoonte was geweest, om aan den Sultan van *Tidore* eene kleine te goeddoening te doen toekomen, voor sirie en pinang, wanneer zijlieden te Ternaten kwamen", zoo bepaalde hij ten aanzien van dit door de Engelschen afgeschaft gebruik: 1°. „dat uit aanmerking van de buitengewone onkosten, die Z. H. de sultan van *Tidore* bij gelegenheid van zijne overkomst naar herwaarts verpligt is te maken, aan denzelven toe te staan eene gratificatie van *Een honderd en vijftig* Indische guldens"; 2°. dat dit steeds zou uitgekeerd worden, als de resident den sultan naar Ternate riep. Ten aanzien van sultan Moeda bepaalde een besluit, gedagteekend Ternate 7 September 1817 N°. 43, dat aan hem zou worden toegelegd „gedurende deszelfs verblijf alhier op het eiland tot onderhoud" *f* 100 's maands, 500 ℔ rijst en vrije woning [3].

Aanhoudende zuidewinden hielden den schout-bij-nacht langer te Ternate dan hij gewenscht had [4]. Resident was er *Johannes Alexander Neijs*, echter aangesteld op slechts f 700 's maands, terwijl de residenten op Java in beginsel f 1200 ontvingen [5]. Dit omlaaghalen der bezoldigingen in het algemeen voor de ambte-

---

[1] *M III*, bl. 11; *N III*, bl. 84—85.

[2] *N. III*, bl. 114—117.

[3] In *N III*, bl. 117, ad noot 2 schreef ik over Moeda, dat dezen werd toegekend „misschien ook f 150 siriegeld, dat vóór het Tusschenbestuur werd uitgekeerd, doch door de Engelschen was afgeschaft." Deze uitkeering, waaraan ik blijkens het *misschien* reeds twijfelde, is niet toegekend, moet dus wegvallen. Wat ik er mededeelde over een vroeger bestaand, doch door de Engelschen afgeschaft gebruik, geldt uitsluitend den sultan van Tidore, gelijk ook Buijskes bedoelde in zijn brief van 6 September 1817, bl. 344 van het aangehaald werk, alinea 2. — [4] Verg. *M. III*, bl. 11; *N III*, bl. 80.

[5] Verg. *M I*, bl. 368; *N I*, bl. 288.

naren der Molukken, vergeleken met die van Java en Madoera was een kenschetsend iets, dat o.a. ook in hooge mate generaal De Kock, opvolger van Buijskes, heeft afgekeurd. In zijn memorie van overgaaf aan gouverneur Kruythoff [1] merkte hij toch op, dat de Moluksche ambtenaren te weinig bezoldiging erlangden: „hetgeen bij vele de ambitie verdooft en op andere, die administratiën onder zich hebben, nog nadeeliger invloed heeft, hetzij voor henzelven, hetzij voor 'slands belangen." Hij kon niet beseffen: „waarom Europeanen, die hier gelijksoortige posten bekleeden als hunne landgenooten op Java, minder tractement moesten hebben, want het is algemeen bekend, dat alles wat men tot levensonderhoud benoodigd heeft, oneindig hooger in prijs als op het eiland Java is".

Buijskes schijnt Neijs uit den vroegeren Indischen dienst gekend en hem toen reeds op prijs gesteld te hebben. Reeds toch bij zijn vertrek van Java had de schout-bij-nacht het voornemen opgevat om met het oog op de zware werkzaamheden van militairen aard, die noodig zouden blijken, hem mede naar Ambon te nemen, opdat de resident zich meer bepaaldelijk aan de burgerlijke zaken kon wijden. Met het oog hierop werd Hulft van Hoorn te Soerabaja bevolen de expeditie mede te maken; deze werd bestemd te Ternate als w^nd resident achter te blijven [2]. Bij de uitvoering van deze geheel tijdelijke organisatie, keurde Buijskes al dadelijk de wijze af, waarop het traktement van Ternate's resident was geregeld. „In aanmerking nemende", luidde toch zijn besluit d.d. 4 September 1817 N°. 34, „als dat het tractement van *Zeven Honderd* Indische guldens 's maands of *f* 8400 's jaars door Commissarissen tot de overname der *Moluksche eilanden* aan den fungerend Resident van Ternaten toegelegd, niet toereikend is om dien aanzienlijken post met eenigen uitwendigen luister (: in het oog der Inlandsche vorsten en volkeren zoo hoog noodzakelijk :) waar te nemen en het Nederlandsch Gouvernement aldaar te vertegenwoordigen", stelde hij volkomen terecht bij art. 1 die bezoldiging op *f* 1200 [3]. En opdat Neijs van deze bepaling mede nut zou kunnen trekken met den dag, dat hij als resident optrad, werd hem bij art. 2 toegestaan

[1] Verg. bl. 141.
[2] *M III*, bl. 5; *N III*, bl. 5, 29.
[3] Over de richting van oudgasten om de traktementen te laag te stellen, zie nog mijn in 1918 verschenen Nijhoffwerk, bl. 145.

„een surplus" van *f* 500 's maands, boven de hem vroeger toegekende *f* 700, van 1 April 1817 tot den dag, dat hij het civiel gezag over Ternate aan Van Hoorn zou overgeven. Een besluit van dien 4 September 1817 N°. 33 voorzag in Neijs' tijdelijke commissie onder Buijskes te Ambon: hem zou geworden „gedurende deze commissie, een maandelijksch tractement van *Een Duizend* ropijen" [1]. Het motief, dat alzoo Neijs te Ambon minder moest ontvangen, wordt niet medegedeeld. Het doet er echter ook niet toe, aangezien Buijskes ter nauwernood aldaar aangekomen, hierin verbetering bracht, gelijk wij hieronder lezen.

Eerst den 12[en] September 1817 had de reis van Ternate voortgezet kunnen worden „en ofschoon dezelve vrij gunstig was ben ik", berichtte hij van Ambon bij brief van 10 October 1817 N°. 14 aan C. C. G. G. „door stiltens en sterke stroomen vijf dagen voor deze baaij opgehouden en dus niet vóór den 30[e] September alhier aangekomen". [2] Behalve Van Hoorn als w[nd] resident, bleef Engelhard voor tijdelijk achter, teneinde de zaken met de vorsten te regelen, waaruit de contracten d.d. 16 en 17 September met die van Ternate en Tidore zijn voortgevloeid [3].

Den 3[en] October nam Buijskes het bestuur over de Molukken op zich, onder ontbinding der commissie Engelhard—Van Middelkoop en toekenning van ontslag aan den Gouverneur. Hiermede hield wijders verband zijn besluit d.d. 20 October 1817 N°. 2. „Voor de belangen van Z. M. noodig geoordeeld hebbende", luidde het, den gouverneur Van Middelkoop te ontslaan „en het verder noodzakelijk achtende, dat dezelve bij eerst voorkomende scheepsgelegenheid zich naar *Java* begeve teneinde zich bij Comm. Gen. over deszelfs gehouden bestuur en administratie te verantwoorden"; „En in aanmerking nemende, dat de civiele administratie van dit Gouvernement een ander ambtenaar vordert, die onder de onmiddelijke bevelen van den ondergeteekende alle vakken derzelve gade slaat en in orde houdt", stelde het besluit J. A. Neijs aan tot „provisioneel Resident van Amboina" op f 1500 's maands.

[1] Dit besluit ook aangehaald in *N III*, bl. 86.

[2] Zie ook *M III*, bl. 18; *N III*, bl. 87.

[3] Verg. *N III*, bl. 86. De contracten van 16 en 17 September 1817 op het Rijksarchief: verg. het jaarverslag over 1900, bl. 52 N°s 319 en 320. Engelhard, van Ternate te Ambon teruggekomen, deed van zijn commissie aldaar in October d. a. v. rapport: zie dit stuk onder N°. 321 van vermeld jaarverslag.

Evenals de plaatselijke commandant van Banka ten opzichte van den w^d resident aldaar[1], scheen overste Kraijenhoff het niet noodig te achten aan Neijs militaire eerbewijzen voor een kolonel bestaande, te doen geven, gelijk vervat was in het besluit van 12 Januari 1817, misschien wel, omdat deze resident niet was „de eerste persoon in zijn gewest"[2]. Hoe ook, bij schrijven, gedagteekend Ambon 10 November 1817 N°. 80, merkte Buijskes den overste op: „dat door de militaire posten geen honneurs hoegenaamd aan den Resident alhier worden gegeven": „alleszins wenschelijk" werd het echter geacht „dat dien eersten civielen ambtenaar voor het oog van den Inlander die honneurs worden bewezen", die bepaald waren; „dit is", voegde hij er aan toe, „zooals ik meen die van kolonel". Hij gelastte om ten deze de noodige bevelen uit te vaardigen „van welks nut ik mij verzekerd houd UWelEdlg. mede overtuigd zal zijn".

Een goede maand later had er een correspontie met Krayenhoff plaats, die wel aantoont, dat deze weinig beduidende man tot de lastige militairen behoorde, die het als het ware erop toeleggen niet om moeilijkheden met het burgerlijk gezag te voorkomen, doch om ze uit te lokken. Wegens ongeregeldheden op den openbaren weg had resident Neijs een militair, trouwens overeenkomstig instructiën van Buijskes zelf, in arrest doen nemen. Dat de commandant zich hiermede niet kon vereenigen, was tot daaraan toe; doch hij zond een patrouille naar den resident met den eisch om den man los te laten! Bij brief d.d. 20 December 1817 N°. 161 gaf Buijskes hiervoor aan Krayenhoff de volgende berisping:

Ik moet UWelEdG. mijn leedwezen betuigen, dat ik uit UWelEdG. gehouden gedrag niet heb kunnen opmerken, dat eene goede verstandhouding met de civiele autoriteiten UWelEdG. voornemen is, ten minste het zenden van een detachement gewapende manschappen aan het huis van den eersten civielen ambtenaar vind ik niet zeer kiesch en had veel het voorkomen van eene bedreiging, om den gerequireerden arrestant met geweld te doen afhalen, indien onverhoopt geweigerd werd aan het requisit te voldoen.

Wat of UWelEdG. intentie is, met mij kennis te geven, dat UWelEdG. deszelfs ontslag als commandant der *Molukkos* zoude verzoeken, betuige

[1] Verg. *N III*, bl. 81.
[2] Zie *N III*, bl. 281.

ik niet te begrijpen, of wel moet ik het als eene bedreiging aanmerken? En in dit geval zal ik het mij tot eene pligt rekenen UWelEdG. verzoek bij Z.E. den Luit[t] Generaal te appuyeren en tevens van het voorgevallene aan Z.E. den G.G[l] kennis geven - - - -"

Een groote teleurstelling voor Buijskes op de reis naar Ambon is geweest, dat de vier kanonneerbooten, die van Java onder *Willem Devall*, volgens de organisatie van de expeditie, mede voor de Molukken bestemd waren, niet tegen den moesson konden opwerken en dientengevolge voorloopig achterbleven [1]. De schout-bij-nacht oordeelde, dat zij, even goed als de voorafgaande schepen, de reis konden maken. Wellicht is hij later op dit oordeel teruggekomen. Devall voer dientengevolge naar Ambon op de *Venus* onder kapt[n] luit[t] *Van Schüler*; aan boord bevonden zich tevens 40 Inlandsche matrozen en de 1[e] luitenant t/z Veltman [2]. Het blijkt niet, dat Devall eenige berisping erlangde over de mislukte reis met de kanonneerbooten. Tijdens de twee expeditiën tegen Ceram in December 1817 en in Februari 1818 — toen deze vaartuigen intusschen waren aangekomen — namen zij aan de verrichtingen aldaar een belangrijk deel. „De vier van Java aangekomen kanonneerbooten", zijn, meldde Buijskes in het rapport d.d. 12 Januari 1818 N° 183, „voor *Lochoe* gestationeerd, benevens het ingehuurde corvetscheepje de Dispatch" [3]. Blijkens een Buijskesbesluit d.d. 30 December 1817 N° 158 werden zij voor Loehoe gesteld onder den 1[en] luitenant Zwarthoff; een besluit d.d. 27 Januari 1818 N°. 183 deed ze verzeilen naar Pierou. De booten waren anders vrijwel ongeschikt, speciaal wat haar zeilvermogen betreft [4]. „De kanonneerbooten", schreef ook De Kock

[1] Zie *N III*, bl. 26, 32—33, 315.

[2] Zie *N III*, bl. 33. — Veltman werd overgeplaatst op de *Iris*, kapt. luit. Peel. Deze klaagde bij schrijven d.d. 21 Februari 1818: „over het gedrag van den luit[t]. *Veltman*, dat dezelve zich van tijd tot tijd zeer te buiten gaat in het drinken van sterken drank, dat aan dien officier in zee geen wacht kan aanvertrouwd worden", terwijl als hij aan wal ging „doorgaans weder beschonken aan boord komt en alsdan zich zeer compromitteert en desorder veroorzaakt". Buijskes' besluit d.d. 22 Februari 1818 N°. 228 ontsloeg Veltman van de *Iris* en gelastte hem met de weldra te vertrekken *Tromp* naar Soerabaja te gaan, ten einde aldaar gesteld te worden ter dispositie van „kapitein Schutter, chef van de Koloniale Marine".

[3] Over het hernieuwd vertrek der kanonneerbooten van Java naar Ambon, zie *N III*, bl. 182, r. 2—6 v. b. en bl. 184 ad art. 3.

[4] Over de onbruikbaarheid der kanonneerbooten ook buiten de Molukken, zie *N III*, bl. 232, 254, 272—273.

in zijn Overgaaf-memorie [1], zijn miserabele vaartuigen, nergens goed voor, maar vooral niet in de Molukkos; zij kunnen hoegenaamd niets laden en zeilen ellendig." Devall overleed te Soerabaja den 13en April 1822, oud 52 jaren [2].

VII.

Buijskes' executiën en zijn algemeen plan tot onderwerping der muitelingen.

Dat de schout-bij-nacht met harde hand ingreep, werd verhaald; dat hij den wenk van C. C. G. G. niet volkomen in acht nam om toch vooral niet te gestreng op te treden, is mede te kennen gegeven [3]. Ik voeg hier nu nog aan toe, hetgeen geschreven staat in de Overgave-memorie van generaal De Kock [4], alzoo een onverdachte getuigenis: „De eilanden Saparoea en Haroeko, alsmede de kust van Hitoe, heb ik geinspecteerd en ik ben in genoegzaam alle de negorijen geweest. Ik heb gezien dat meest alle woningen door het vuur zijn vernield en dat de armoede onbeschrijfelijk groot is." Buijskes zelf erkende bij depêche d.d. 24 Februari 1818 N°. 239 aan C. C. G. G. het onderstaande:

Op mijn order en met mijne goedkeuring door de Militaire magt gefusileerd	27 [5]
Door den Raad van Justitie verwezen en opgehangen . . .	14
Door de Ternaatsche Alfoeren omgebragt bij gelegenheid de muitelingen hun wilden overhalen [6]	16
Door onze bondgenooten op Ceram vermoord	23
is in het geheel . . .	80

van onderscheidene klassen buiten en behalve die in de onderscheidene

[1] Verg. bl. 287.

[2] Advertentie in de *Bataviasche Ct.* van 27 April 1822 N°. 17, onderteekend door de weduwe, geb. Catharina Gesina Momma; hij liet 6 jonge kinderen achter. In die advertentie staat Devall met 2 l's, zoodat mijn vroeger aan de stukken ontleende spelling met één l wel niet juist zal zijn.

[3] *N. III*, bl. 9 v.v.

[4] Verg. bl. 287.

[5] Deze post zal wel voor het grootste deel betrekking hebben op de executie te Pelauw; zie *M. III*, bl. 40—44; *N. III*, bl. 11—12; ik schreef 'n 20, zoodat ik de voorstelling niet overdreef. Zie overigens dat laatste werk, Alphabetisch register, voce *Fusileering*.

[6] Wat dit eigenlijk geweest is, weet ik niet. Men kan zich de verontwaardiging van die brave wilden voorstellen! Ook ten aanzien van den volgenden post, zijn mij geen bijzonderheden bekend.

gevechten gesneuveld en door de Alfoeren in de bosschen vermoord zijn. Naar *Java* zijn gerelegeerd ruim honderd Inlanders, waaronder negen die ter dood veroordeeld waren, en door mij van die straffen zijn geremitteerd; alle dezen zijn door mij als gevaarlijk voor de openbare rust en goede orde beschouwd, en zullen met de onderscheidene schepen overgebragt worden.

Ten aanzien der gegratieerden nog het volgende. Bij brief d.d. 11 October 1817 N°. 15 schreef Buijskes aan resident Neijs, dat zes man, „waarschijnlijk tot de muitelingen behoord hebbende", op de hoogte van Asiloeloe (westkust van Hitoe) waren gevangen genomen en naar Ambon gebracht; ze moesten verhoord worden, ten einde zoo mogelijk inlichtingen te verkrijgen „wegens de positien en sterkte der muitelingen op de kust van Hitoe". Ik weet niet of zij dezelfden waren, gelijk ik wel niet denk, dan wel anderen, die Buijskes bedoelde met 6 ter dood veroordeelde Hitoeneezen, waarvan hij gewaagde in zijn depêche aan C. C. G. G. d.d. 14 December 1817 N°. 146, doch als hun hebbende gratie gegeven: „uit aanmerking dat er thans een aantal der voornaamste hoofden en aanvoerders gevangen zitten, dewelke naar alle waarschijnlijkheid die straffe niet zullen kunnen ontgaan, en er dus voorbeelden van anderen tot afschrik genoeg gesteld zullen worden, als ook uit hoofde aan alle andere negerijvolkeren, ofschoon ook tot de muitelingen behoord hebbende, vergiffenis was verleend". Daar zij nochtans „als voorvechters onder de hunnen kunnen worden beschouwd en zich gewelddadig tegen onze bondgenooten hebben trachten te verzetten", bande de schout-bij-nacht ze voor 25 jaar naar Java.

Als programma voor zijn krijgsverrichtingen deelde Buijskes aan C. C. G. G. mede in zijn vermelde missive van 10 October 1817 N°. 14 over de rebellen van Saparoea [1]: „Mijn voornemen is om hunne onderlinge communicatie en die met *Ceram* af te snijden, alle negorijen en vaartuigen, die met de muitelingen samengespannen hebben op de kust te laten verbranden, als wanneer ik mij vlije, dat de hongersnood en daaruit voortvloeiende oneenigheden meer zal uitvoeren als geweld van wapenen, te meer daar onze magt niet sterk genoeg is, en ik het leven van geen man wil risqueren, indien ik niet van een goed succes overtuigd ben." De resultaten van deze verwoestingstheorie zijn

[1] Zie bl. 196.

niet, naar wij weten, meegevallen; er is toch tot het einde ernstig gevochten moeten worden [1].

Verwachtte de schout-bij-nacht, dat Saparoea aldus vanzelf wel tot inkeer zou komen, ten aanzien van Hitoe dacht hij dadelijk om rechtstreeks de oproerlingen te doen bestrijden: hij zou ze „op drie punten laten aantasten", zoodra hij aan de gewapende vaartuigen een goede positie kon geven: „hetwelk door den kapitein luitenant *Jacobson* wordt onderzocht, die de ankerplaatsen langs de kust van *Hitoe* thans opneemt"; onderwijl moest gewacht worden op de komst der Ternataansche en Tidoreesche kora-kora's. In een P. S. van Buijskes' nader schrijven d.d. 12 October [2] kon gemeld worden: „Een gedeelte der Ternataansche flotille is gearriveerd", zoodat den 14^{en} d. a. v. de expeditie naar Hitoe zou aanvangen [3]. Als voorzorg „dat de Inlanders en de negorijvolkeren, dewelke getrouw zijn gebleven, geen gevaar loopen om, bij de gelegenheid van den aanval op de muitelingen, door de Ternaatsche of Tidoreesche Alfoeren te worden omgebragt", schreef Buijskes bij brief d.d. 12 October 1817 N°. 17 resident Neijs aan, om uit 's lands voorraad lijnwaad te laten verstrekken en aldus de trouwgeblevenen „van een kennelijk teeken voorzien", waartoe hij bepaalde „een witte band om den arm". Zulk een onderscheidingsteeken voerden ook, volgens Ver Huell, onze bondgenooten [4]. Met de komst der kora-kora's moedigden de schout-bij-nacht al dadelijk de menschen aan door ze een extra-belooning toe te kennen, krachtens zijn order, gedagteekend Ambon 12 October 1817 N°. 10. „In aanmerking nemende", luidt het toch, „de lange en moeijelijke reize, die de korra-korra's vloot van Ternaten en Tidor naar herwaarts gehad heeft en de betoonde activiteit der hoofden en verdere manschappen", werd hun een gratificatie toegestaan „ten bedrage van een maand tractement of toelage". Bij een order van denzelfden 12 October 1817 N°. 9 werden alle Inlandsche vaartuigen bestemd om aan de expeditie deel te nemen, gesteld onder de administratie van Jacobson. „In aanmerking nemende", lezen wij, „de noodzakelijkheid, dat de inlandsche gewapende vaartuigen, zoowel de flotille van *Ternaten* en *Tidor* als die van

[1] Verg. *N. III*, bl. 81.
[2] Verg. *N. III*, bl. 46.
[3] Verg. *M. III*, bl. 23; *N. III*, bl. 47.
[4] Verg. *M. III*, bl. 26; *N. III*, bl. 34.

deze eilanden, behoorlijk van de noodige vivres en verdere benoodigdheden geregeld worden voorzien, ten einde altoos gereed te zijn om de vereischte dienst te kunnen presteren", werd hij belast met „de administratie van alle gewapende inlandsche vaartuigen voor den actieven dienst gereed zijnde", wordende hem speciaal opgedragen: „om te zorgen, dat de tractementen, toelagen, rantsoenen en in één woord alle verstrekkingen door het Gouvernement geaccordeerd, aan de hoofden en verdere manschappen op den bepaalden tijd worden uitbetaald en afgegeven". Een zeer uitvoerige instructie voegde Buijskes er bij, die zijn geest van orde op voortreffelijke wijze aan den dag doet treden.

Ook Jacobson heeft in alle opzichten aan het in hem gesteld vertrouwen beantwoord. Als tegen het einde van 1817 de opstand geëindigd kon beschouwd worden, kreeg hij verlof met de *Evertsen* naar Grisee terug te keeren. Buijskes' besluit d.d. 20 December 1817 N°. 149 maakte daarmede op de meest vleijende wijze aan zijn Moloksche werkzaamheid een einde. Goedgekeurd werd: „het rapport van den kapitein luit' *Jacobson*, wegens zijne verrigtingen, als gechargeerd geweest zijnde met de directie en administratie over alle de inlandsche gewapende vaartuigen dewelke tegen de muitelingen in de onderscheidene expeditiën geageerd hebben". De schout-bij-nacht gaf hem daarbij „de bijzondere tevredenheid" te kennen „over zijne bereidwilligheid, ijver, moed en beleid, gedurende deze expeditie betoond"; eindelijk — „alzoo de tegenwoordigheid van meergemelden kapitein luit' alhier nu ontbeerd kon worden" — kreeg Jacobson de vergunning met de *Evertsen* via *Ternate* naar Java terug te zeilen, daarbij echter tevens onder uitnoodiging: „den commanderenden officier van dien bodem, met zijne locale kennis en practische ondervinding in deze vaarwaters te assisteren".[1]

De koloniale korvet *De Zwaluw*, die bestemd zou worden om in de eerste plaats dienst te doen ter kust van Haroekoe, werd bij Buijskes' order d.d. 12 October 1817 N°. 12 gesteld onder kap. luit' Devall (bl. 198); daar deze echter nog van Java verwacht moest worden, zou tot zoolang er het commando voeren de 1e luitenant Knossis, die zijn schip *De Jawaan* had verloren[2].

[1] Over zijn decoratie, zie *N. III*, bl. 116, noot 3; verder bl. 351 alinea 3.
[2] Zie *N. III*, bl. 89, ad noot 3.

Tot de vaartuigen, die met den aanvang van den opstand voor de bestrijding der oproerlingen dienst hadden gedaan, behoorde de brik *The Tweed*, door de Moluksche commissarissen voor 500 Sp. m. 's maands eerst gehuurd, daarna d.d. 25 Juni 1817 voor 30000 matten gekocht op schatting door den havenmeester Budding. Het schip werd voor oorlogsdienst ingericht, gesteld onder den gewezen luit. t. z. Gérard en herdoopt in *De Hoop*.[1] Doch reeds met Buijskes' komst rapporteerde Budding mondeling aan den schout-bij-nacht, blijkens diens besluit 4 October 1817 N°. 5: „dat de voor rekening van het Gouvernement ingekochte brik *The Tweed* (hernoemd *de Hoop*) in zoodanig eenen slechten staat is bevonden, dat zij volstrekt niet in Gouvernementsdienst te gebruiken is". De brik werd vervolgens door een commissie onderzocht, die mede had bevonden: „dat dezelve in geenen deele ten dienste van het land kan worden gebruikt". Terwijl de havenmeester bevel kreeg zich te verantwoorden „wegens de door hem gedane taxatie van dit vaartuig van 25000 Sp. matten"[2], werd het schip, ingevolge Buijskes' besluit d.d. 15 October 1817 N°. 16 publiek verkocht „als geheel vergaan zijnde". De door commissarissen ter overneming aangestelde „Luit' en Loods Gerard" ontving op zijn verzoek ontslag bij Buijskes' besluit d.d. 6 December 1817 N°. 114.

VIII.

De onderwerping van Hitoe.

Den 10den October 1817 onderteekende Buijskes een proclamatie, gericht aan de negorijen op Hitoe: Lima, Asiloeloe, Oering, Larike, Wakasihoe en Seith, waarin tot onderwerping werd aangespoord en vergiffenis toegezegd, behoudens de misdadig geblekenen[3]. Ook gaf hij bij schrijven d.d. 14 October 1817 N°. 14 een, zooals het luidt: „Order en Instructie voor de Heeren officieren, commanderende de divisien en gewapende

[1] Verg. *M. II*, bl. 685; *N. II*, bl. 101, ad noot 5 en bl. 118, ad noot 5. Er staat daar, dat de Tweed, gekocht was voor 3000 Sp. m.

[2] Het niet-stemmen met den in den tekst tevens genoemden koopsom van 30000 Sp. m. is wellicht toe te schrijven aan bijkoop van inventaris.

[3] Zie ook *N. III*, bl. 46, laatste alinea; doch Seith wordt daar weggelaten. In noot 5 ald. verwijzingen, waar het stuk gepubliceerd werd. Alle publicatien en proclamatiën worden in den *Buijskesbundel* aangetroffen.

sloepen, uitmakende de expeditie tegen de muitelingen onder de order van den Majoor Meijer" [1]. Dit stuk, geschreven tevens in verband met de treurige ervaringen opgedaan bij de Beetjes-expeditie en bovendien richtend voor de tochten op de daarna volgende eilanden, hield o.a. in:

De manschappen, op order van den Majoor Meijer geland zijnde, zullen zich altoos zooveel mogelijk bij hunne officieren houden, en er zal in ieder sloep ten minste drie man moeten blijven om op dezelven te passen; de kruisorangbaaij's houden zich insgelijks altijd bij de sloepen, daar zij bij behoorden, ten einde er geene confusie kan plaats hebben en dat het gedebarqueerd detachement ten allen tijde weder in de vaartuigen kan komen.

De schepen zullen aan alle de manschappen tot haar divisie behoorende (die van de orangbaaij's daar niet onder begrepen) voor een week rantzoen medegeven, en voor ten minste 24 uren gekookte rijst; de arak moet vooral onder de speciale zorg van de officieren en adelborsten blijven en daar altijd een vertrouwd schildwacht bij plaatsen. De officieren zullen zich herinneren, dat het ongeluk, te *Saparoea* overkomen, ook al is toe te schrijven geweest aan het misbruik, dat eenige manschappen van den drank gemaakt hadden. (Verg. bl. 143).

De officieren zullen vooral de drift der manschappen beteugelen in het vervolgen van de muitelingen, ten einde in geen hinderlaag gelokt te worden; ook voorzigtig voor de wolfskuilen, voetangels etc. zijn, daar men onderrigt is hun legerplaats en posten daarmede versterkt zijn.

Daar ik eene generale amnestie beloofd heb aan de verleide ingezetenen, die vóór den aanval hunne wapens wegwerpen en tot ons overkomen, zoo moeten dezelven gespaard worden; dan al wat met de wapenen in de hand gevangen genomen wordt, en er de minste zwarigheid is om hen te surveilleren, kunnen dadelijk de verdiende straf voor hunne gepleegde misdaad ontvangen.

De officieren zullen speciaal zorgen, dat hunne onderhoorige manschappen de getrouw gebleven ingezetenen geen overlast aandoen, en dat geen negerij of huizingen in brand worden gestoken als op uitdrukkelijken last van den Majoor *Meijer*.

Eindelijk worden de Heeren officieren bijzonder aangespoord om onderling eene goede harmonie te onderhouden en elkander getrouw bijstaan; dat zij dit insgelijks aan hunne manschappen aanbevelen; ik twijfel alsdan geenszins aan eene goede uitslag dezer kleine expeditie, die voor de rust van dit eiland van aanbelang is.

[1] Ook den 13[en] October had Buijskes een order betrekkelijk de leiding der expeditie op Hiroe gericht aan kol. Kraijenhoff uitgevaardigd; zie *N. III*, bl. 46—47. Ik ontleende het stuk aan Van Doren's „Matulesia", bl. 78—81, doch vond het niet in den Buijskesbundel.

Reeds bij schrijven, gedagteekend Larike 15 October 1817 N°. 5, dus op den eigen dag, dat de expeditie vertrokken was, kon majoor Meijer aan Buijskes melden, dat vier negorijen van het Limasche zich onderworpen hadden [1]. De schout-bij-nacht beval daarop bij een besluit d.d. 16 October 1817 N°. 21, dat haar de wapenen zouden afgevorderd worden. „In aanmerking nemende", luidt het, „als dat de negorijvolkeren van *Ceith*, *Lima*, *Oering*, *Assiloulou* misbruik van hunne vuurwapens hebben gemaakt en dat, daar zijlieden in onderwerping zijn gekomen, en aan hen vergiffenis verleend zijnde, alsnu door het Gouvernement tegen alle vreemd geweld zullen beschermd worden, die wapens dus niet benoodigd zijn", zoo werd hen gelast „om binnen 24 uren alle hunne vuurwapens aan den Resident van *Hila* of wel aan den commanderenden officier te *Lima* of aan den opziener van *Larique* over te geven", onder bepaling: „dat diegene, die hierin nalatig is, of zoodanige wapens verbergt, als onwillig en alsnog tot de muitelingen behoorende, zal gestraft worden". Denzelfden 16 October, besluit N°. 22, gelastte Buijskes, „den majoor *Meijnhardt* om zich ten spoedigste naar *Hila* te begeven, ten einde met den Majoor *Meijer* en den waarnemend Resident *de Haardt* het terrain te bepalen, alwaar een blokhuis of wel eene kleine veldschans zoude dienen aangelegd te worden ter bescherming van de negorijen tusschen *Hila* en *Larique* gelegen".

Ongeveer tegelijkertijd liep de geheele expeditie gunstig ten einde, gelijk Buijskes „met veel genoegen" zeide te vernemen, blijkens een zijn instructie vergezellend schrijven d.d. 18 October 1817 N°. 35 aan den w[nd] resident van Hila, De Haart, gericht. Denzelfden 18 October, N°. 25, stelde de schout-bij-nacht vast een „Instructie voor den 1[ste] Luit[t] *Schulze*, gechargeerd met het commando en de surveillance over de divisie korra-korra's van Tidor" [2]. „Zoodra alle de korra-korra's gereed zijn", moesten

[1] Verg. *N. III*, bl. 50. Meyer's rapport in *M. III*, bl. 28.

[2] Of dit dezelfde persoon is, die in *N. III*, bl. 49 *Schulz* en op bl. 51 ald. ten onrechte *Schutz* is gedrukt, weet ik niet. Maar wanneer dit het geval ware en hij, naar de aangehaalde bladz. 49, op gezag van Van Doren den 10[en] of den volgenden dag te Seit een detachement deed landen, dan bevond hij zich reeds tijdens dat bevel ter kust van Hitoe, en niet in de baai van Amboina, gelijk ik toch zou aannemen, wegens het gereed maken der later aangekomen Tidoreesche kora-kora's.

de Tuloreesche vaartuigen „naar buiten gaan, en 4 à 5 dagen kruisen bij de hoek van *Assiloeloe* en de eilanden *De drie gebroeders*, ten einde de overvaart van de muitelingen van *Ceram* naar onze negerijen te beletten". Hij had indachtig te zijn: „dat alsnu alle de negerijen op de kust van *Amboina* tot hunnen pligt zijn wedergekeerd en, vergiffenis bekomen hebbende, daar de ingezetenen geen leed doen, maar beschermen, en niet toelaten, dat het volk van de korra-korra's, aan den wal zijnde, hun eenigen overlast aandoen". Na vier dagen behoorde hij tot Hila op te werken en aldaar in afwachting te blijven: „daar het waarschijnlijk is, dat ik zijne dienst zal noodig hebben om de muitelingen op *Haroekoe* te attaqueeren", gelijk inderdaad, naar wij nog zullen zien, plaats had.

Den 19^den^ October 1817 was de expeditie te Ambon terug [1]. De met haar wedergekomen kapitein der genie Meynhard bracht over den bouw van een sterkte rapport uit. Vandaar Buijskes' besluit d.d. 21 October 1817 N°. 29, gelastende: „Dat er ten spoedigste een steenen blokhuis zal aangelegd worden op den hoek van *Nanitelo* bij de negerij Lima", en wel: „In aanmerking nemende, dat het noodzakelijk zal zijn in het vervolg een militairen post bij de negorij *Lima* op de kust van Hitoe te vestigen, ten einde de stroperijen der Cerammers en zeeroovers te beteugelen en de naastbij gelegen negerijen te beschermen". Bij een besluit van dien 21^en^ N°. 46 kreeg Kraijenhoff hiervan kennis, onder mededeeling der noodzakelijkheid „dat op *Lima* een detachement van 50 man gedetacheerd blijft en dat hetzelve 2 veldstukken à 3 ℔ bij zich heeft", „ten einde de Cerammers en uitgewekene muiters te beletten van andermaal de rust in die negorijen te verstoren, totdat het blokhuis voltooid zal zijn". [2] Eindelijk ontving ook Jacobson een order d.d. 30 October 1817 N°. 3: „om met zijne divisie kleine vaartuigen, de Noordwestkust van *Hitoe* eens langs te loopen, en te onderzoeken op welke plaatsen ankergrond is, alwaar men een gewapend schip of vaartuig zoude kunnen stationeren. Mocht hij eenige inlandsche vaartuigen ontwaren, zoo moest hij die „met omzigtigheid visiteren, en, suspect voorkomende, opzenden en in geval van den minsten tegenstand dezelven in den grond booren of vernielen, en alle

[1] *M. III*, bl. 31; *N. III*, bl. 50.
[2] Verg. hiervoor bl. 205 en *N. III*, bl. 50, ad noot 5.

inlanders, met de wapens in de hand gevangen krijgende, fusilleren".

De zoo snel bevochten zege op Hitoe deed het vertrouwen onder de Ambonsche bevolking terugkomen, zóózeer zelfs, dat zich een betrekkelijk groot getal aanbood om de daarop volgende expeditie mede te maken.[1] Kraijenhoff stelde nu tevens voor: „om aan de burgerofficieren van *Amboina*, dewelke op verschillende posten gedetacheerd zijn geweest, of nog zijn, toe te staan het tractement in evenredigheid van hunnen rang bij de armee, gedurende den tijd, dat zijlieden in actieven dienst gedetacheerd zijn". Buijskes' besluit d.d. 21 October 1817 N°. 28 ging ten bate der tot dusver niet of slecht bezoldigden[2] mede: „in aanmerking nemende de billijkheid vordert dat zoodanige officieren die zich met veel ijver en trouw aan alle gevaren blootstellen, door het Gouvernement worden te gemoet gekomen, zoo in hun onderhoud, als in de schade, die hun huisgezin door hun afwezen kan lijden[3]. Een paar dagen daarna deelde „de chef van het korps gewapende burgers" den schout-bij-nacht mede: „dat zich een detachement van 50 man vrijwilligers aangeboden heeft om mede naar *Harookoe* te gaan"; zij hadden echter verzocht: „dat hun onderverdeelingen door hunne eigen gekozen officieren mogten worden gecommandeerd, en dat aan hen ieder een paar schoenen van gouvernementswege zoude mogen worden verstrekt". Bij missive d.d. 27 October 1817 N°. 57 deed Buijskes aan Kraijenhoff weten daartegen geen bezwaar te hebben. Gelijke tegemoetkomende gezindheid bleef men aan deze vrijwilligers betoonen, voor zoover zij gekwetst uit den strijd terugkwamen. Zoo waren er, schreef de schout-bij-nacht bij brief d.d. 10 December 1817 N°. 141 aan Kraijenhoff, „Eenige burgers die tegen de muitelingen geageerd hebben en bij onderscheidene gelegenheden gewond zijn geraakt, en vervolgens in het garnizoenshospitaal behandeld en genezen zijn". Zij hadden verzocht „om gedurende dien tijd het militair tractement te mogen genieten". Buijskes oordeelde „zulks eenigzins billijk en het zelfs geraden" om „deze menschen, waarvan er eenigen alsnu met moeite aan de kost zullen kunnen komen, eene kleine belooning uit te reiken, om daardoor de anderen bij voorkomende gelegenheden aan te moedigen". Vandaar de opdracht tot uitkeering.

[1] Verg. *N. III*, bl. 50 en 51.
[2] Verg. hiervóór bl. 167.
[3] Over die officieren, verg. *N. III*, bl. 51.

IX.

De onderwerping van Haroekoe, Saparoea en Noesalaoet zoomede Buijskes' bestrijding van smokkelhandel.

Na Hitoe kwam Haroekoe aan de beurt. Het gezag was er toevertrouwd aan kapitein Van Driel, eerlang bijgestaan voor den administratieven arbeid door den commies Ostraké [1]. Luitenant Scheffer en adelborst Scheidius noemde ik als in die eerste moeilijke tijden den commandant ter zijde gesteld [2]; maar tevens dient vermeld te worden adelborst J. D. Velsberg, die van 4 Juni tot 5 October 1817 op fort Zeelandia commandeerde onder de bevelen van Van Driel en die over hem „bijzonder tevreden" was. Uit dien hoofde loonde Buijskes hem bij besluit d.d. 20 Februari 1818 N°. 223 met een gratificatie van *f* 60; dat hij vervolgens o. a. werkzaam was op Noesalaoet, deelde ik elders mede [3]. Een 14-tal dagen, na het ophouden van Velsberg's detacheering te Haroekoe, stelde Buijskes bij besluit d.d 18 October 1817 N°. 26 vast, met het oog op de te ondernemen expeditie tegen Haroekoe een „Instructie voor den 2den Luit' *Landouw*, gechargeerd met het commando en surveillance over de divisie korra korra's *Ternaten*". Naar ik vermoed [4], had deze officier aan de Hitoe-expeditie deelgenomen en werd hem nu gelast, zoodra de divisie gereed was, „om zich naar de reede van *Haroekoe* te begeven om aldaar nader order af te wachten"; hij behoorde indachtig te zijn: „dat de negerijen aan de oostkant van *Amboina* aan het Gouvernement getrouw gebleven zijn en dus niet toelaten dat de ingezetenen eenigen overlast worden aangedaan". Te Haroekoe moest er bij c' Van Driel geïnformeerd worden: „welke negerijen alsnog in opstand zijn, ten einde door het volk der korra korra's aan de andere ingezetenen geen leed geschiedde". Evenzoo riep een besluit d.d. 22 October 1817 N°. 30 Schulze van Hitoe terug [5]: „om met de Tidoreesche korra-korra's ten spoedigste naar de reede van het fort *Haroekoe* te vertrekken en aldaar order af te wachten".

---

[1] Zie bl. 179.

[2] *M II*, bl. 640, 643; *N II*, bl. 106.

[3] *M III*, bl. 88; *N III*, bl. 90.

[4] Vergl. *M III*, bl. 29; *N III*, bl. 49, alinea 1, 2e zinsnede.

[5] Vergl. bl. 205

Den 29sten October 1817 begaf zich de schout-bij-nacht zelf naar het eiland [1]. Te Zeelandia aangekomen, vaardigde hij op den 1sten November tal van gewichtige bevelen uit, ter regeling van de nu te verrichten aanvallen. Krayenhoff kreeg o. a. de volgende mededeeling: „Tot het welgelukken der expeditie op *Saparoea* moet veel samenwerken, de aanvallen moeten met omzigtigheid en bedaardheid geschieden. Het garnizoen van Saparoea moet vooral mede ageren, als de negerij *Tiouw* door den Majoor *Meijer* geattaqueerd wordt." Uit dien hoofde, diende de commandant van Duurstede, Lisnet [2], onder de orders van Meijer te worden gesteld. *Pelaoe* op Hoeroekoe zou, na de vermeestering, een bezetting moeten krijgen; doch daar Buijskes verlangde „dat het Detachement, dat de Majoor Meijer te Pilaauw zal agterlaten, zoo spoedig mogelijk afgelost wordt", zoo kwam het wenschelijk voor; „dat er een vierde divisie evenals de overigen dadelijk georganiseerd worde en dat die door een officier van ondervinding gecommandeerd worde", waartoe de 1ste luitenant Hofman aan hem, schout-bij-nacht, het geschiktst toescheen; deze officier was destijds in garnizoen op Amboina, misschien op Hitoe [3]. Dat overeenkomstig deze instructie werd gehandeld, is bereids uiteengezet [4].

Een schrijven van denzelfden 1 November 1817 No. 65 richtte Buijskes tot Jacobson over de organisatie van den tocht tegen Haroekoe. De noodzakelijkheid erkennende: „dat er een goed opzigt over de Inlandsche vaartuigen plaats vindt tot de expeditie tegen de muitelingen, behoorende zoo in het embarqueren en weder ontschepen der troepen als tot het voorzien van alle manschappen van de noodige vivres gedurende den tijd, dat zulks niet regulier uit de magazijnen kan geschieden", droeg de schout-bij-nacht de zorg hiervoor weder aan Jacobson op; „van uwe bereidwilligheid en activiteit overtuigd zijnde". Deze kon daartoe ter zijner beschikking houden „de kleine schoener en twee kruisorangbaais" [5] „en daarin alle de vivres" laden tot het doen der verstrekkingen; „de sloep van de *Prins Frederik*" [6]

[1] Zie *N III*, bl. 52; dus niet den 30sten, gelijk ik op grond van een andere mededeeling stelde in *M III*, bl. 85.

[2] *M II*, bl. 714; *N III*, bl. 59.

[3] *M III*, bl. 24—25, 29; *N. III*, bl. 49, 54.

[4] *N III*, bl. 66, 68.

[5] Verg. *M III*, bl. 26, laatste alinea; *N III*, bl. 47, alinea 2.

[6] Verg. *M III*, bl. 85, r. 1 en 2; *N III*, bl. 51, r. 2 v.o.

mocht tot dezen dienst gebruikt worden". Ook zoude het Buijskes „bijzonder aangenaam zijn", dat Jacobson „den Majoor Meijer assisteert met het expliceren der orders aan de hoofden der korra-korra's ten einde er geene verwarringen ontstaan". Had Jacobson vivres benoodigd, zoo kon hij over die aan boord der *Nassau* beschikken, ofschoon Buijskes zou trachten om van Amboina te suppleeren; over hetgeen op Haroekoe gemist kon worden, mocht men evenzeer beschikken. De kruis-orangbaai's van Wai (op Hitoe, aan straat Haroekoe) moesten met de *Zwaluw* medegaan en bij dat schip blijven. De orangbaai van den Ternataanschen prins [1] moest ter beschikking gesteld worden van commandant Groot der *Reijgersbergen* in de baai van Saparoea en bij dat schip blijven: „gaat dus vooreerst met de *Zwaluw* naar *Saparoea*" [2]. De kruisorangbaai van Haroekoe werd gereed gemaakt en bestemd voor Ambon, ten einde ter beschikking van Buijskes te blijven. De orangbaais van Batoemerah en Kielang zouden zich bij de *Iris* houden „en op de Noordkust van Saparoea stationeren" [3]. „Die van Hatoe en Liliboi" — op Hitoe aan de baai van Ambon — „zullen voor Pelaou gestationeerd blijven tot assistentie van het detachement dat aldaar post zal vatten, en indien dit detachement afgelost wordt (zooals ik mij voorstel te zullen doen) dan moeten die twee orangbaais het detachement innemen en zich naar de groote vloot, of waar de commanderende officier het verkiest, begeven" [4].

Bij het zenden dezer schepen naar Haroekoe en Saparoea bewees ook weder dienst de ons bekende oud-luitenant t/z bij de O. I. C. *C. Christiaansen* [5]. Hij verzocht nu een pensioen, dat hij derhalve tot dusver niet genoten had. Bij besluit d.d. 16 October 1817 N°. 19 stond Buijskes het toe, onder nadere goedkeuring van den Gouv.-Gen., bovendien reeds ingaande met 1 Juni 1817: „in aanmerking nemende, dat de suppliant sedert den jare 1774 de voormalige O.-I. Compagnie en wel sedert 1792 als officier heeft gediend en ten allen tijde het Nederlandsch Gouvernement in deze kolonie ten dienst heeft gestaan, zooals onlangs nog om

[1] Zie *M III*, bl. 15, alinea 3; *N III*, bl. 35.

[2] Verg. *N III*, bl. 53.

[3] Verg. *N III*, bl. 62.

[4] Verg. *N III*, bl. 51, 56, 67—68; met de fout op bl. 56, r. 2, „tot de aflossing *der 3e divisie* onder Hofman" m. z. „tot de aflossing *door de 4e* divisie onder Hofman".

[5] Zie *N II*, Alphabetisch register voce *Christiaansen*, te beginnen op bl. 115.

de schepen de *Zwaluw*, *Iris* en *Maria Reijgersbergen* naar *Haroekoe* en *Saparoea* te loodsen". Deze werkzaamheden deden Christiaansen nog in het bijzonder verzoeken: „om eenige belooning te mogen erlangen voor zijnen gepresteerde dienst als loods op de schepen naar *Haroekoe* en *Saparoea*, gedurende deze onlusten gezonden, daar hij het door hem genoten tafelgeld voor deszelfs onderhoud aan boord heeft moeten uitkeeren". Dientengevolge stond het besluit d.d. 30 October 1817 N°. 27 toe *f* 2 daags, dat belanghebbende zich aan boord had bevonden, overwegende: „dat voornoemde oud-luit' *Christiaansz* zich ten allen tijde voor den dienst van het Gouvernement bereid getoond heeft en hetzelve als loods dan ook van veel dienst is geweest en bij voortduring kan zijn". Een paar maanden later kreeg Christiaansen bovendien een vasten post. Aan den ingang van de Ambonbaai op de Hitoekust heeft men de negorij *Alang*. Daar was gevestigd een „seinpost" en in de buurt ervan de „militaire post Namakolie". Een besluit d.d. 9 Januari 1818 N°. 164 belastte hem op zijn verzoek met het toezicht over het eene en het commando over het andere, waarover hem werd toegelegd *f* 1 daags tafelgeld boven zijn pensioen.

Wij weten, dat de voor Saparoea bestemde *Zwaluw* tijdelijk gecommandeerd werd door Knossis [1]. Een besluit d.d. 1 November 1817 N°. 47 gaf hem bevel om zich er te stellen onder de orders van Groot. Het schip heette bestemd te zijn „om voor het eiland *Noessalaut* provisioneel te stationeren"; Knossis had zooveel mogelijk te zorgen „dat er geen prauwen kunnen buiten komen om te visschen, en alles aanwenden om alle kleine vaartuigen van de muitelingen te vernielen". De kruisoranghbaais van Wai en Toelehoe, benevens een of twee gewapende sloepen van de *Nassau* zouden bij hem blijven [2].

Knossis was reeds vertrokken, toen Devall eindelijk te Ambon aankwam [3]. Een aldaar genomen besluit d.d. 4 November 1817 N°. 54 gelastte hem: „om zich te embarqueren aan boord van Z' M' korvet de *Venus* en met dien bodem naar Saparoea te vertrekken, ten einde aldaar het commando van Z' M' koloniale korvet *de Zwaluw* op zich te nemen". Een besluit van dien dag, N°. 55, onthief Knossis van het commando en droeg het op aan

[1] Zie bl. 202
[2] Verg. *N III*, bl. 89.
[3] Verg. 198.

Devall „ten dien einde van Java herwaarts gekomen", met last echter aan Knossis om „aan boord van *de Zwaluw* te blijven dienst presteren". De ondergeschikte positie duurde echter slechts kort. In die maand November was te Ambon aangekomen de van Java gezonden brik *De Haai*, c[t] de luitenant Elgenhuizen [1]. Buijskes' besluit d.d. 21 November 1817 N°. 85 onthief dezen van het bevelhebbersschap en droeg het op aan den luitenant Knossis: „dewelke bij deze van den verderen dienst op Z[r] M[s] kol. korvet de *Zwaluw* wordt geëxcuseerd". Een Ambonsch besluit d.d. 22 d. a. v. N°. 86 droeg Elgenhuizen op om in te dienen: „een gedetailleerd schriftelijk rapport van het merkwaardige, voorgevallen op deszelfs reis van *Sourabaja* naar herwaarts, zooals ook de gemotiveerde redenen, waarom hij, Luit[t]. op deze reis de reeden van *Macassar* en *Menado* heeft aangedaan". Een besluit d.d. 27 November 1817 N°. 15 stelde hem op de *Zwaluw* onder Devall [2].

Een order d.d. 1 November 1817 N°. 48 gelastte I. M. Pool, c[t] van de *Iris*, zich te posteeren op de noordkust van Saparoea bij de negorij Hatoewanoe en aldaar de gemeenschap der muitelingen met Ceram te beletten [3]. Hij zou worden bijgestaan, behalve door de barkas van de *Nassau*, door twee gewapende kruisorembaais van Amboina, waarbij hem werd aanbevolen: „om de Radja's en het volk van deze orangbaijs met alle bescheidenheid te behandelen, wijl die menschen reeds veel dienst aan het Gouvernement hebben bewezen". Een order van dien dag N°. 49, gold onze oorlogsschepen. De *Evertsen* en de *Nassau* moesten naar de baai van Saparoea" [4]: „Detachementen uit hunne equipagiën kunnen gerequireerd en mogen afgegeven worden om het fort dagelijks te bezetten, indien men over de bezetting militairen wil disponeeren" [5]. Echter: „Dan niet als in de hoogste noodzakelijkheid landwaards in laten marcheren, wijl het verlies van

[1] Verg. *N III*, bl. 82.

[2] Na afloop der gebeurtenissen op Noesalaut en Saparoea is de *Zwaluw* naar Ambon teruggekeerd, waar aan Devall bij besluit d.d. 23 December 1817 N°. 151 werd opgedragen naar Saparoea terug te zeilen en derwaarts over te voeren Kraijenhoff benevens den benoemden resident De Haart; verg. hoofdstuk X. Een besluit d.d. 27 Januari 1818 N°. 182 bestemde het schip nader voor Ternate.

[3] Verg. *M III*, bl. 55; *N III*, bl. 62.

[4] Verg. *M III*, bl. 49—55; *N III* bl. 60 en 61.

[5] Zie over de opvolging *M III*, bl. 59—60; *N III*, bl. 65.

matrozen Z^r M^s schepen buiten dienst zoude stellen, „aangezien de zwakke toestand waar dezelve zich in bevinden". De *Reijgersbergen* moest zich stationeeren voor Porto en Haria [1]. De *Dispatch* behoorde te kruisen ter beschikking van c^t Groot van de *Reijgersbergen*. Eindelijk gaf Buijskes dienzelfden 1 November de volgende belangrijke „Dispositie wegens eenen algemeenen aanval op de muitelingen". De drie divisiën moesten zich te Haroekoe inschepen op de kora-kora's en de andere vaartuigen. „Vertrekken van hier twee uren vóór den dag; voor *Kaijlolo* doet men een landing en vernietigt aldaar de verschansingen der negerijen; de muitelingen, hetzelve verlaten hebbende, zooals men veronderstelt, scheept alles zich weder in en men tracht naar Pilauw te komen; hier verwacht ik dat de muitelingen zich zullen verdedigen; men moet dus goede schikkingen maken, latende eene divisie beoosten de negerij landen, de overigen kunnen zulks bewesten doen en mede bij den klappertuin van den oud-radja, die de geschikte plaats wel zal aanwijzen, alzoo hij in persoon den majoor Meijer zal vergezellen;[2] — — — de negerij van Pilauw moet als het mogelijk is, gespaard worden" [3]. Pelaoe ingenomen zijnde, zal men „zoo spoedig mogelijk" trachten het „wat te versterken" en „daar eene divisie blijven"; „vervolgens vertrekken de twee overige divisiën en attaqueren de negerij *Hoelaliu*, dezelve geheel vernietigende". Tegen den tijd, dat dit uitgevoerd werd, dacht zich Buijskes de *Reijgersbergen* voor Porto en Haria, gelijk inderdaad het geval zou zijn [4]. „Indien het eenigzins doenelijk" was, moest men de divisie van Porto aflossen „ten einde die divisie zich bij de twee overigen kan voegen", gelijk mede gebeurde, doch nadat een voornaam deel van den strijd op Saparoea reeds volbracht was [5]. „De verschansingen van de negerijen *Porto* en *Haria* door het geschut van de *Maria Reijgersbergen* zoodanig beschoten zijnde, dat men veronderstellen kan, dezelven gedeeltelijk door den vijand verlaten zijn, zoo moet de geheele magt alhier landen en post vatten". „Vervolgens de muitelingen op Tiouw regulier en in goede orde vervolgen, kan het zijn met 2 veldstukken,

[1] Zie over de opvolging *M III*, bl. 55—56; *N III*, bl. 62—64.

[2] Verg. bl. 151 en 152.

[3] De reden, waarom dit niet gebeurd is, blijkt niet duidelijk. Verg. *N III*, bl. 55 en *M III*, bl. 37.

[4] Verg. *M III*, bl. 55—57; *N III*, bl. 63—64.

[5] Zie *M III*, bl. 63—64; *N III*, bl. 67—68.

wijl Tiouw versterkt is". „Die negerij geattaqueerd zullende worden, moet het garnizoen van het fort *Duurstede* ook met twee veldstukken en met de Alfoeren van 3 à 4 korra-korra's, dewelken ten dien einde door den Majoor Meijer in tijds naar *Saparoua* zullen afgezonden dienen te worden, een aanval van die zijde doen". Ook overeenkomstig al deze voorschriften gehandeld zijnde, trad hun deugdelijkheid op schoone wijze aan den dag [1]. Immers de opvolging leidde tot spoedige onderwerping zoo van Haroekoe, als van Saparoea en Noesalaoet[2].

Van Middelkoop had ook in zijn rapport aan Buijskes de aandacht gevestigd op het clandestien vervoer van oorlogsbehoeften, waardoor in hooge mate de muitelingen waren gebaat geworden. „Verscheiden *Ceramsche* vaartuigen zijn", merkte hij op „naar *Balie* en wel voornamelijk naar *Bali Lombok* ten handel gevaren, hebben giroffelnagelen, mannetjes nooten en mannetjes foelie derwaarts vervoerd, en worden met buskruid en wapenen weder in de maanden December, Januarij en Februarij terugverwacht; ik heb zulks ook bereids aan het Gouvernement-Generaal bekend gemaakt, ten einde de noodige bekruisingen op dezelve te kunnen laten doen." Hetzelfde onderwerp deed de schout-bij-nacht in een brief d.d. 28 October 1817 N°. 62 aan C. C. G. G. schrijven:

In het zekere geinformeerd zijnde, dat een groot aantal kleine vaartuigen van het oostelijk gedeelte van *Ceram*, *Ceram Laut*, *Goram* en verdere in deze Archipel gelegene eilanden zich naar Balie en Lombok begeven hebben, om aldaar de van *Saparoua* geroofde nagelen tegen ligt geschut, geweren en kruid te verruilen, en daar ik verzekerd ben, zijlieden hierin zullen reusseren, alzoo deze sluikhandel sedert lange jaren reeds geopend is, en de vorsten van *Balie* en *Lombok* als ook de Chinezen daar groot voordeel in vinden, zeer ten prejudice van onzen uitsluitenden handel in de specerijen, en van onze veiligheid in deze bezittingen, wijl alle omliggende volkeren thans van geschut, geweeren en kruid voorzien zijn,

Zoo neem ik de vrijheid U.E. voor te stellen om indien ik de middelen voorhanden heb, eene kleine expeditie op *Soerabaya* uit te doen rusten, die alle de vaartuigen in de Molukkos t'huis horende, en dewelke op *Lombok* en *Balie* gevonden mogten worden, en van geen passen van onze autoriteiten voorzien waren, op *Soerabaya* opbragten, of indien dit met eenige swarigheid gepaard ging, zoo als ik vrees,

[1] Zie *M III*, bl. 60—61; *N III*, bl. 64—67.
[2] Zie *M III*, 67—92; *N III*, bl. 67—93.

dezelven alsdan maar te vernielen, zijnde hun niet toegestaan om naar derwaarts ten handel te varen, en indien dit niet belet worde, zouden wij binnen weinige jaren deze eilanden moeten verlaten. Verg. bl. 234.

Indien ik in tijds de noodige versterking van vaartuigen en manschappen bekome, zal ik langs de geheele kust van *Ceram* de vaartuigen doen vernielen, en op de terugkomende handelaren laten passen, wijl het volstrekt noodig is, om nu in eens door te tasten, en deze volkeren weder ontzag voor het Nederlandsch Gouvernement in te boezemen en daardoor de rust in deze gewesten te verzekeren.

Bovendien nam hijzelf maatregelen in December 1817. „Ik heb", rapporteerde hij in zijn depêche aan C. C. G. G. d.d. 12 Januari 1818 N°. 183 [1], „de *Wilhelmina*, *Maria Reijgersbergen*, *Venus* en *Iris* op de van Bali terugkeerende Ceramsche vaartuigen laten kruisen en het is eerstgen. gelukt vier derzelve te vernielen; de *Maria* en *Iris* hadden geene ontmoet; de *Venus* is nog niet terug." Over het succes der *Wilhelmina* ben ik elders in bijzonderheden getreden, w. o. de vernieling van 2 smokkelvaartuigen d.d. 22 December 1817 [2]. Ik deelde toen mede, dat het oorlogsschip den 30sten te Ambon terug was, zoomede dat het 16 vrouwen met 6 kinderen van een dier vaartuigen aanbracht. Buijskes' besluit d.d. 12 Februari 1818 N°. 206 verklaarde, dat uit een onderzoek „gebleken is, dat het grootste gedeelte dezer vrouwen en kinderen slaven zijn door de Cerammers van Balij afgehaald"; zij moesten met de *Frederik* naar Banda worden gezonden „ten einde aldaar in de perken verdeeld te worden", met dien verstande nochtans: „dat dezelve wel behandeld worden en des mogelijk naar hunne verkiezing aan de perkslaven tot vrouwen worden gegeven". Wat betrof de gemaakte buit, waarvan reeds door den commandant Dibbetz aan de equipage per man 1 kleedje was gegeven [3], het besluit d.d. 16 Februari 1818 N°. 209: „overwegende dat deze goederen zijn toebehoorende aan zoodanige ingezetenen van Ceram als welke zich schuldig hebben gemaakt aan verboden vaart en handel voornamentlijk in aanmerking van amunitie voor de muitelingen op Saparoea bestemd" verklaarde verbeurd: „al het geschut, buskruid en verdere amunitie van oorlog ten voordeele van het Gouvernement", terwijl den commandant Dibbetz werd opgedragen: „om

[1] Verg. *N III*, bl. 112, noot 2.
[2] *N III*, bl. 103—104.
[3] *N III*, bl. 104—105.

de Javaansche kleedjes te verdeelen onder de equipagiën van *de Wilhelmina* en *de Maria Reijgersbergen* en de overige goederen door den vendumeester publiek te doen verkoopen ten voordeele der equipagiën van *de Wilhelmina*, *Maria Reijgersbergen*, *Venus* en *de Iris*, als op de Ceramsche vaartuigen gezamenlijk gekruist hebbende". De vendumeester Van Schuler [1] maakte op de verkooping, blijkens besluit van dien 16den Februari 1818 N°. 210, voor de goederen *f* 1249, welke som naar de voorgeschreven wijze verdeeld werd.

X.

Buijskes' bestuursmaatregelen op Saparoea en Haroekoe na de onderwerping.

Na Groot's vertrek van Saparoea, was kapitein *Gezelschap* aanvankelijk de eerste persoon op het eiland gebleven [2]. Bij Buijskes' besluit d.d. 10 November 1817 N°. 69 werd echter op *f* 500 's maands tot resident benoemd de hoofdadministrateur *Croese*; diens functie droeg een besluit van dien dag N°. 70 op aan den president van den Raad van Justitie J. H. J. Moorrees, die de aan beide betrekkingen verbonden werkzaamheden zou vervullen op *f* 600 's maands: „In aanmerking nemende, dat bevorens de post van Hoofdadministrateur en die van President van den Raad van Justitie in één persoon is vereenigd geweest".

Croese had zich te voren als hoofdadministrateur ongeschikt getoond; reeds een maand na de aanvaarding zijner nieuwe betrekking, bleek hij als resident van Saparoea evenmin op zijn plaats. Buijskes benoemde nu *L. Smith de Haart*, die zich als resident van Hila onderscheiden had [3], tot resident van Saparoea. Het geschiedde bij besluit d.d. 18 December 1817 N°. 136, met last „om deszelfs administratie als winkelier en directeur van de wisselbank, behoorlijk aan den Heer *Croese* over te geven, en zich ten spoedigste naar Saparoea te begeven". Een besluit van dien dag, N°. 138, deed „voor de belangen van Zr Ms dienst" de bij besluit d.d. 10 November 1817 N°. 69 gedane benoeming van Croese weer vervallen: „In aanmerking nemende, dat de toestand der zaken op *Saparoea* de tegenwoordigheid van een resident vordert, die met de Inlandsche taal, zeden en ge-

[1] Verg. hiervóór op bl. 171.

[2] Verg. *M III*, bl. 95; *N III*, bl. 107. — [3] Verg. bl. 184.

woonten ten volle bekend is, ten einde alle botsingen in het civiel bestuur en verwarring in de administratien voor te komen." Verder werd overwogen, „dat de Heer *Cross* (: hoe geschikt ook anders voor den post van Resident:) deze vereischten niet bezit" [1]. Een besluit d.d. 23 December 1817 N°. 151 droeg kap. luit. Devall van de *Zwaluw* (bl. 211) op om De Haart naar zijn bestemming te brengen; overste Kraaijenhoff zou de reis medemaken om een militaire opneming te doen.

Intusschen had Buijskes bij brief d.d. 6 December 1817 N°. 127 aan Gezelschap eenige instructiën gegeven, zoo in zake de gemeenschap van Saparoea met Ceram, als ten aanzien van het belasten der bevolking met diensten en leveringen. Wat het eene punt betreft, onder mededeeling het hem „veel genoegen" te doen van te vernemen, dat alles in de negorijen rustig was, verklaarde hij niet te willen, dat de noord van het eiland nog bewoond zou worden. Uit dien hoofde verbood hij met name den wederopbouw van *Kaelor* [2]; „indien", vermaande de missive, „de ingezetenen van die negerij mogten terugkomen, moet hun zulks aangezegd worden." Verder, in verband met Gezelschap's schrijven over de logies der manschappen, daar alles vernield was, herinnerde Buijskes er aan, dat „er geene requisitiën van eenige materialen vermogen te geschieden"; in zoover althans, dat ze „naar billijkheid betaald" moesten worden. Uit dien hoofde werd tevens bezwaar gemaakt tegen „het doen aanmaken van eenige gebouwen voor en aleer het civiel gezag weder hersteld en alles dienaangaande geschikt is". Hij zag „niet gaarne, dat in dit oogenblik het negerijvolk gerequireerd wordt, wijl het in het drukste van de Nageloogst is". Nochtans wensche hij „gaarne de militairen zoo goed mogelijk te kunnen logeren". Buijskes vroeg of er niet een gedeelte hunner op Siri-Sori kon verblijven, vermeenende daar „een goed locaal gezien te hebben, en anders in de loods waar wij kerk gehouden hebben [3]; een loods van gaba-gaba zal zooveel niet kosten". Nadat alzoo deze correspondentie had plaats gevonden, trad De Haart als resident op, die mede van Buijskes' wenschen in zake gedwongen diensten, enz. op de hoogte was gesteld. Dit verklaart den toorn van den schout-bij-nacht, toen het aan den dag trad, dat de resident er zich

[1] Verg. *N III*, bl. 82—83.
[2] Verg. *N III*, bl. 46, 62.
[3] Zie *M III*, bl. 84; *N III*, bl. 79.

volstrekt niet aan stoorde! Niet slechts toch, dat beslag op de krachten der bevolking werd gelegd voor het opbouwen van een residentswoning, maar De Haart wist tevens tegen te lage prijzen levensmiddelen te verkrijgen! Ook zijn verhouding tot Gezelschap liet te wenschen over. Adjudant van den schout-bij-nacht was de luitenant Beijerinck [1]. Wat de rechtstreeksche reden was, dat deze naar Saparoea werd gezonden, weet ik niet; maar toen hij terugkwam, bracht deze zeer ernstige klachten mede tegen den resident in. Vandaar een aan resident Neijs gerichte opdracht d.d. 26 Januari 1818 ter vermaning van De Haart met een voor dezen bestemde bijlage, waaromtrent Neijs had te zorgen. Adjudant Beijerinck had gerapporteerd, luidde het instrueerend schrijven aan Neijs, „dat de Resident *de Haart*, geheel strijdig tegen mijne gegevene bevelen, druk bezig is met zeer groote huisingen te laten opbouwen en daarentegen aan de reparatie der Nagelpakhuizen nog niets was gedaan"; de ingezetenen beklaagden zich „dat zij zelve de nagelen moesten bewaren"; zij lagen nu te verrotten en te bederven; „bijna in alle negerijen" hield men zich onledig „met houtwerken voor die woningen te kappen en aan te slepen; ook had de resident „60 kwartslieden tot zijn gebruik", zelfs zóó, „dat zijne slaven zich door die menschen lieten bedienen"; hij liet „de hoenders van Nousalaut" komen en betaalde „niet meer als een schelling daarvoor" „niettegenstaande dezelve op den passer een ropij" kostten, enz. De schout-bij-nacht verklaarde zich er over „geïndigneerd"; hij had zelfs op het punt gestaan „om den Heer *de Haart* tot een voorbeeld voor de andere ambtenaren te doen arresteren en naar *Java* op te zenden"; maar „alleen uit aanmerking van de omstandigheden", waarin men verkeerde, zoude hij zich bepalen „met aan voornoemden Resident mijn ongenoegen te kennen te geven met eene bedreiging die ik zeker zal nakomen, als ik bevind men mijne bevelen niet heeft opgevolgd".

Buijskes' brief aan De Haart is gedagteekend 24 Januari 1818; of die 4 een 6 moet zijn en dus denzelfden datum behoort te dragen van het schrijven aan Neijs, is mij onbekend; het stuk luidt aldus:

Ik heb met leedwezen uit het rapport van mijn adjudant opgemerkt, als dat aan het repareren en in orde brengen der nagelpakhuizen in

[1] Verg. *M III*, bl. 100, ad noot 8; *N III*, bl. 109.

het fort *Duurstede* nog niets was gedaan, en dat de ingezetenen zich beklaagden, dat zij verpligt waren de nagelen zoo lang te bewaren en nu aan bederf onderhevig waren, doordien zijheden geene goede bergplaatsen hadden: dat daarentegen men druk bezig was met groote ruime huizingen, zoo voor UWelEdG., voor den scriba, voor uwe bedienden en slaven, ja zelfs voor uw pluimvee op te rigten; dat men overal bezig was met het benoodigd houtwerk daarvoor aan te dragen, en eindelijk, dat UWelEdG. meer dan *zestig* kwartslieden in gebruik had, zoodat zelfs uw slaven zich daardoor lieten bedienen, en tot het water toe voor zich lieten aandragen.

Dit gedrag van UWelEdG. is geheel strijdig tegen de aan u gegeven mondelinge order en instructie.

Ik verlangde dat UWelEdG. zich met deszelfs logement zoo lang zoude behelpen totdat eerst de pakhuizen en cazernen in orde waren en dat men alsdan in het vervolg over een residentswoning zoude denken; het belang van het gouvernement vereischt zulks, te meer daar ik de gemoederen van de gemeene ingezetenen door eene zagte behandeling weder tot bedaren wilde gebragt hebben; en UWelEdG. offert dat belang aan uw gemak op.

Ik vind mij dus verpligt UWelEdG. alsnog te gelasten om op ontvangst dezer de werkzaamheden aan alle woningen, zoo voor UWelEdG., voor den scriba, voor uw bedienden, slaven en eindelijk zelfs voor uw pluimvee te doen staken en daar niet weder aan te laten beginnen voor en aleer UWelEdG. deswege de noodige autorisatie van den Resident van Amboina bekomen zult hebben, en het zal noodig zijn, om die te verkrijgen, dat UWelEdG. alvorens insende, een plan van de geprojecteerde huizingen met eene opgave der benoodigde materialen en het getal werkvolk.

Wijders zult UWelEdG. dadelijk een locaal tot berging der nagelen gereed doen maken en dat product laten ontvangen, en zoo lang het pakhuis niet behoorlijk gesloten kan worden, zal UWelEdelG. aan den Militairen commandant verzoeken om de noodige schildwachten daarbij te plaatsen.

En eindelijk recommandeer ik UWelEdG. om geen meer kwartslieden in dienst te nemen, als UWelEdG. door het Gouvernement zijn toegestaan en vooral geen pluimvee of wat het ook mag zijn voor UWelEdG. particulier gebruik, door de ingezetenen aan UWelEdG. tegen een door UWelEdG. bepaalden prijs te laten leveren; terwijl ik UWelEdG. bij deze verzeker, dat indien tegen deze mijne orders gehandeld worde, ik UWelEdG. en alle verdere ambtenaren die zich hieraan zullen schuldig maken niet slechts van hunne ambten ontzetten zal, maar UWelEdG. of hen als arrestant naar *Java* zal opzenden.

Nauw was dit geschreven of er werd nieuwe aanleiding tot ontevredenheid gegeven, en wel *zóó* ernstig, dat Neijs in opdracht kreeg, om persoonlijk naar Saparoea te gaan. Hieromtrent een voorafgaande toelichting.

Na de eerste gevangennemingen onder het dempen van den opstand, had Buijskes tot systeem aangenomen om de bevolking tot rust te laten komen en dan onverwacht ze door de politie op het lijf te doen vallen ten einde zich van nog meer schuldigen meester te maken.

Zoo schreef hij bij missive d.d. 23 November 1817 N°. 99 aan den commandant op het in den aanvang van November onderworpen Haroekoe, Van Driel:

Daar ik gaarne de rust in alle de negorijen op *Haroekoe* hersteld zag, zoo vermeen ik het dienstig zal zijn om vooreerst geene arrestatiën van eenige personen tot de muitelingen behoord hebbende, te doen. Zullende ik als eens alles in rust is, de schuldigen doen opvatten en straffen.

Medio November was Noesalaoet onderworpen [1]. Een maand later, nl. bij brief d.d. 18 December 1817 N°. 154, deelde Buijskes aan Neijs mede, dat aldaar 27 personen waren gearresteerd als „schadelijk voor de openbare rust"; zij werden naar Ambon overgevoerd; Neijs kreeg de opdracht ze te onderzoeken. [2]

Evenzoo richtte Buijskes de volgende aanschrijving, gedagteekend Amboina, 14 Januari 1818 N°. 188 tot resident De Haart:

Ik zende UWelEdG. hiernevens eene nominatieve lijst van 24 personen, die mij uit onderscheidene verklaringen als zeer schuldig zijn voorgekomen en die ik zal laten arresteren en waartoe de order door mij aan den commandant van het garnizoen, den kapitein *Gezelschap* reeds gegeven is; ik verlang dat deze arrestering overal zoo veel mogelijk te gelijkertijd geschiede, opdat de een of de andere hier de lugt van krijgende, niet ontvlugt; en verzoeke UWelEdG. dus de geschiktste middelen te dien einde met den kapitein *Gezelschap* te beramen. Ik voeg hier nog eene lijst bij van een aantal schuldigen in een mindere graad; ik heb niet op mij kunnen verkrijgen om alle deze menschen van hunne vrijheid te berooven, daar de straf meer tot afschrik dan tot verbetering dient, en als de hoofden en voorname aanvoerders gestraft zullen zijn, verbeeld ik mij dit genoeg tot afschrik zal dienen.

[1] Verg. *N III*, bl. 90.

[2] De in den tekst vermelde Buijskesbrief van 18 December, draagt in den Buijskesbundel de datummaand *September*: ik acht dit een vergissing.

Intusschen autoriseer ik UWelEdG. benevens den Militairen commandant, om zoodanige dier personen als nader aan U beiden mogten gedenonceerd zijn, als schadelijk voor de rust te zijn, ook te arresteren en naar herwaarts op te zenden; mijn voornemen is vervolgens om aan alle de overige een algemeene amnestie te verleenen, ten einde het openbaar vertrouwen weder te herstellen; het gedrag echter van de Radja's en Patty's moet met loode schoenen (?) nagegaan worden en UWelEdG. zich alle moeite geven om te onderzoeken welke personen de geschiktste zijn om aan het hoofd der negerijen te plaatsen.

De negerij van *Kelor* op de noordkust van *Saparoea* (verg. bl. 217) mag niet weder opgebouwd worden en daar moet voor gewaakt worden, dat geen Cerammers zich ergens op die kust weder nederzetten.

In het rapport d.d. 12 Januari 1818 N°. 183 deelde Buijskes aan C. C. G. G. mede, dat zijn plan was om op de terugreis naar Java met het fregat *Wilhelmina* een bezoek aan Ternate te brengen. Hij wilde echter eerst de terugreis aanvaarden „slechts na den afloop van het proces van eenige voorname hoofden der muitelingen". Vervolgens zou hij „nog eenige der voornaamste aanstokers van den opstand", doen arresteeren „en de overigen alsdan vergiffenis verleenen", waarmede hij de rust voor het vervolg „als verzekerd" beschouwde. Wij zullen zien (bl. 235), dat het bezoek aan Ternate niet doorging; doch hier wil ik er speciaal op wijzen, dat wel verre ervan, dat de rust verzekerd bleek, de nieuwe arrestatiën tot verlevendiging van de onrust leidden.

De processen van Januari—Februari 1818 hadden o. a. ten gevolge, dat drie voorname Saparoeësche opstandelingen door den Raad van Justitie te Ambon gevonnisd en opgehangen werden. De data hunner veroordeeling waren:

16 Januari: Lucas Letapole (alias Aron) van de negorij Ihamahoe, als geweest zijnde kapitein van de muitelingen dier negerij en gewapenderhand het fort Duurstede te hebben aangevallen; „verder te zijn geweest deelgenoot en aanlegger der moorden gepleegd aan den schoolmeester van *Amahey*, deszelfs broeder en kinderen, zooals ook aan het ombrengen van *Julianus Tocankotta*, broeder van den Pattij van Akoon". [1]

26 Januari: Lucas Silano (alias Huliselang), ook bekend als Watimena, geboortig van Nolloth, kapitein van de muitelingen

[1] *Ihamahoe* ligt aan de golf van Toehaha (Saparoea). „Lucas Letapole (alias Aron)" heet volgens *N III*, bl. 87—88, in het gerechtelijk stuk over het feest, waarbij de dochter van den patih van Akoon geschonden werd, Arong en Aron Lisapose.

dier negorij: „moordenaar van de vrouw van den resident *Van den Berg* en een der aanvallers tegen de bezetting op het fort Haroukou". [1]

2 Februari: Jacobus Pattijwael van de negerij Tiouw, stelde zich als patih onder Matulesia; hij gaf alle hulp en raad en deed eenige Europeesche vluchtelingen der expeditie-Beetjes ombrengen [2].

Blijkens ondervolgende missive d. d. 29 Januari 1818 No. 209 van Buijskes aan Gezelschap, in antwoord op een schrijven van dezen d.d. 25 t. v. werd aan resident De Haart de schuld gegeven van de vernieuwde stoornis der rust, die uit de door den schout-bij-nacht bevolen navervolgingen voortvloeiden [3]:

Ik heb met leedwezen uit UWelEdG. missive van den 25 dezer ontwaard, dat het arresteren der schuldige personen niet overeenkomstig mijn gegeven order is geschied, en dat de rust weder gestoord schijnt te zijn; de Resident *de Haardt* zal zich deswege bij mij moeten verantwoorden.

Het is alleronaangenaamst, dat men niet in den geest van het Gouvernement verkiest te handelen, maar willekeurig te werk gaat.

Mij op dit oogenblik niet van hier kunnende verwijderen, heb ik den Resident *Neijs* gecommitteerd om zich in persoon naar *Saparoua* te begeven — — — —.

UWelEdG. klagten over den Resident *de Haardt* heeft mij de Luitt Kol. *Kruijenhoff* gecommuniceerd; het is mij zeer leed deze desharmonie te ontwaren, wijl zulks altijd ter prejudice van Zs. Ms. belangen is; ik had het opbouwen van des Residents woning doen staken, en zal omtrent het overige het noodige onderzoek laten doen.

Ik had mij gevleid de twee compagniën, door mij hier aangebragt, weder naar *Java* terug te hebben kunnen laten gaan, maar dat zal nu niet lukken, daar ik de rust op *Saparoua* verzekerd wil hebben.

[1] „Lucas Silano (alias Huliselang)" heet in *N II* op bl. 180 Huniselan en op bl. 66 „Lucas Selano, alias Huliselan." N.B. Hier zij een hinderlijke fout hersteld, begaan in *N II*, bl. 67 r. 1—2 v. b. Men leest over dezen man: „Buijskes deed hem medio 1817" *dood schieten*. De schout-bij-nacht trad echter eerst in *October* van dat jaar in de Molukken op! Ook het dood schieten is niet juist; wel haal ik daarover woorden aan uit Buijskes' Buitenzorgsch verslag, afgedrukt in *N III*, bl. 140, doch zij hebben betrekking op een anderen moordenaar van Mevr. Van den Berg.

[2] De Pattiwael's waren zeer in den opstand betrokken, doch één ervan redde den zoon van resident Van den Berg: *N III*, bl. 94.

[3] Van die rustverstoringen werd ook melding gemaakt in *N III*, bl. 81; er staat echter r. 10 v. b. dat zij plaats vonden „reeds in Februari 1818"; wij zien hier echter, dat de maand was Januari.

Verder ontving Neijs de volgende missive d.d. 29 Januari 1818 N°. 207, houdende de vermelde opdracht om naar Saparoea te gaan:

Uit de rapporten van den kapitein *Gezelschap* zal UWelEdG. ontwaard hebben, dat het met de arrestering der suspecte personen eenigzins in de war is op *Saparoea*. Het komt mij voor men aldaar niet volgens mijne gegevene orders en in het geheel niet in mijnen geest gehandeld heeft, en waaruit dus onaangename gevolgen zouden kunnen voortvloeijen, indien hierin niet dadelijk voorzien worde, te meer daar de heer Resident *de Haardt* zeer willekeurig schijnt te handelen, en er geene harmonie tusschen hem en den Militairen Commandant schijnt plaats te hebben.

Ik acht het dus hoog noodzakelijk voor Z^r. M^s. belangen, dat UWelEdG. zich in persoon zoo spoedig mogelijk naar *Saparoea* begeeft, ten einde de orde te herstellen en daardoor de rust voor het vervolg te verzekeren.

Het lijdt bij mij geen twijfel of het grootste gedeelte der Hoofden van de negerijen en van het negerijvolk zelve zijn schuldig; hen allen te straffen zoude wreed en onstaatkundig zijn, daar men de ingezetenen voor de cultuur der specerijen noodig heeft: het was daarom dat ik mij van den beginne af aan bepaalde om alleen de zoodanigen tot een voorbeeld van anderen te straffen, die zich gedurende het oproer op den voorgrond geplaatst hadden, die aanvoerders of zoogenaamde belhamels waren geweest; het was echter noodig dat men de voornaamste schuldigen kende, ten einde hen in het oog te houden, en bij de minste ongehoorzaamheid of dubbelzinnig gedrag, hen op te vatten en te verwijderen, en daarom had ik eene commissie benoemd, om uit de verhooren, verklaringen en onderschepte brieven alle suspecte personen te classificeeren ten einde mij in staat gesteld te zien om de noodige dispositiën te kunnen nemen.

Het was ingevolge deze lijst, dat ik die in de eerste klasse voorkomende als gevaarlijk beschouwde en dus order gaf om dezelve te arresteeren; dan wat betreft de overigen, gaf ik slechts vrijheid om de zoodanige op te vatten, als welke zich gedurende den tijd, dat de ingezetenen zich onderworpen hadden, onrustig of onwillig hadden gedragen, dan wel door de Hoofden der negerijen als openbare rustverstoorders zouden zijn gedenonceerd.

Hoedanig men hieraan voldaan heeft, zal UWelEdG. uit de hiernevens gaande lijst kunnen ontwaren.

Mijn verlangen is dus, dat UWelEdG. nog eens aandachtig nagaat of er eenig gevaar bij zoude zijn, om de radja's en pattij's der onderscheiden negerijen provisioneel in functie te laten en zoo niet dezelve alsdan aan te zeggen, dat zij alsnu hersteld of bevestigd zijn en naar

herwaarts kunnen opkomen om den eed van getrouwheid te doen en de aanstelling te ontvangen; vervolgens met deze raadplegen over hunne onderhoorigen, welke derzelven als hoogstgevaarlijk voor de rust zouden moeten beschouwd worden, en in alle gevallen die alsdan zonder eenige verdere opschudding gearresteerd zouden kunnen worden, verzoek ik UWelEdG. hiertoe de noodige bevelen te geven.

Alle personen in de eerste klasse gerangschikt moet UWelEdG. aan de Hoofden denonceeren en te kennen geven, dat dezelven dood of levend moeten overgeleverd worden, dat aan alle overigen vergiffenis worde geschonken, waarom het best zal zijn de publicatie dan ook maar te laten aflezen en aanplakken, een ieder is dan met zijn lot bekend.

Ik verzoek UWelEdG. den Resident *de Haardt* mijn ongenoegen over zijn gehouden gedrag geliefd te kennen te geven en dat indien zijn Ed. Z'. M'. belangen in het vervolg niet beter behartigt, hem veel onaangenaamheden te wachten zijn.

En eindelijk zal het mij aangenaam zijn, indien UWelEdG. de belangen van de militairen op *Saparoua* in aanmerking neemt en derzelver toestand zooveel mogelijk veraangenaamt.

Daar UWelEdG. waarschijnlijk met een orangbaaij terug zal komen, zoude ik gaarne zien, dat UWelEdG. *en passant* op *Haroekoe* zich met de Inlandsche zaken eens bekend maakte, vooral omtrent de Hoofden der Negerijen of men die zoude kunnen doen continueeren en welke geremplaceerd zouden dienen te worden, ten einde dan een en ander bij UWelEdG^{ns}. terugkomst finaal te beslissen in zooverre als zulks door UWelEdG. op de plaats zelve niet is gedaan.

Neijs had dus tevens op zijn terugreis Haroekoe te bezoeken. Buijskes deelde dit den resident aldaar mede aan het slot van een schrijven d.d. 29 Januari 1818 N°. 208, dat overigens het volgende inhoudt:

Eer dat ik tot het arresteren van den Pattij van *Hulaliu* order geve, verlang ik de beschuldiging tegen hem wel eenigzins omstandig te weten, alzoo ik in geene der verhooren, verklaringen of onderschepte brieven iets betrekkelijk denzelven heb gevonden, en het mogelijk zoude kunnen zijn, dat men deszelfs misdaad bij UWelEdG. vergrote om zich zelve te verheffen. UWelEdG. moet dus op deszelfs hoede zijn met het aannemen van beschuldigingen, te meer daar er eens een tijd van vergeven en vergeten moet komen, wil men de rust voor het vervolg verzekeren.

Ik zonder hier echter van uit de zoodanigen die zich niet willen onderwerpen en nog in de bosschen gewapend rondzwerven; voor de zoodanigen is geen genade; levend of dood moeten zij dus gevangen genomen worden; dan dit moet met beleid geschieden en vooral met overleg

en op order van den commanderenden officier; onder die moeten zich bevinden de personen van:

Sahureka Bakarbessy }
Sawarpatty Tetuneyu } van *Halalioe*.

Deze moet men vooral trachten meester te worden; ten einde nu zoo veel mogelijk de communicatie ter zee af te snijden, zal ik een canonneerboot voor *Halalioe* eenigen tijd laten stationneren.

Nadat Buijskes deze drie brieven op den 29[en] Januari had geschreven, ontving hij een nader ongunstig bericht van kapitein Gezelschap over onrustige bewegingen op Saparoea. Het deed hem bij brief d.d. 31 Januari 1818 N°. 212 het volgende antwoorden:

Ik heb met leedwezen uit UWelEdG. rapport gezien, dat er weder verzamelingen van muitelingen plaats hebben; ik schort mijn oordeel over de oorzaak hiervan op; men zal trachten zoo spoedig mogelijk een detachement gewapende burgers naar *Saparoua* te zenden, omdat die het best geschikt zijn om in de bosschen te patrouilleren.

Alle posten moeten goed bezet blijven en de detachementen en patrouilles zoo sterk mogelijk, ten einde de muitelingen geene de minste voordeelen krijgen en daardoor geweeren en amunitie in handen valt. Organiseer de troepen in sterke detachementen, die zoowel gezamenlijk als afzonderlijk kunnen ageren en volk noodig hebbende om het Fort *Duurstede* te bezetten, zoo moet de commanderende officier van *de Nassau* UWelEdG. assisteren.

Ik zie geen de minste noodzakelijkheid om die hutten in de bosschen te vernielen; men moet maar trachten de nagelen binnen te krijgen.

Ik wil hoopen dat ingevolge de door UWelEdG. te nemen maatregelen, zoo als die door den Resident *Neijs*, de rust spoedig hersteld zal zijn.

Dat Neijs „spoedig de rust en het vertrouwen" herstelde, deelde ik bereids mede[1]. Naar aanleiding van Buijskes' schrijven d.d. 29 Januari 1818 N°. 207 over „de herstelling en benoeming der Regenten op de eilanden *Saparoua*, *Nusalaut* en *Harocka*" deed Neijs een voordracht d.d. 19 Februari d.a.v. Dit leidde tot Buijskes' besluit gedagteekend Ambon 20 Februari 1818 N°. 227[a]:

Art. 1 bepaalde: „de provisioneel herstelde, zoowel als de op nieuw aangestelde Regenten successievelijk alhier te laten opkomen, te beëedigen en aan hun lieden eene acte van aanstelling te doen afgeven".

[1] In *N III*, bl. 81.

Art. 2. De negorij Paperoe ligt en lag reeds ten tijde van den opstand aan de westzijde der baai van Saparoea ten zuiden van fort Duurstede [1]; Beetjes had daar eerst willen landen, doch was ten slotte tot ongeluk der expeditie overgestoken [2]. Het door de Buijskes-expeditie veroverde dorp had vroeger gelegen aan de noordelijk gelegen baai van Toehaha, doch was in den Compagniestijd, naar het schijnt, reeds verhuisd geworden [3]; niettemin had het daar gronden in eigendom blijven bezitten. In verband nu met het een en ander, bepaalde het besluit: „eene acte van toestemming aan het negerij's volk van *Paperoe* uit te geven, waarbij aan hun word toegestaan hunne negerij op *Oud Paperoe* weder op te bouwen met behoud van hunne landerijen bij *Hatoewanoe* gelegen". Eindelijk

Art. 3. De radja van de negorij Haroekoe was ons trouw gebleven [4]. Hij ontving nu *f* 450 „tot eene indemniteit voor het geleden verlies gedurende de insurrectie".

Wat resident De Haart betreft, het blijkt mij niet, dat hij verder tot ongenoegen heeft aanleiding gegeven, ook niet onder Buijskes' opvolgers De Kock en Kruythoff. Hiervan elders nog melding makende [5], deelde ik mede, dat de hoofden van Saparoea verzochten: om, in plaats van het Orang-Kaya-feest te moeten bijwonen, van gouvernementswege een „douceur" te mogen ontvangen, „gelijk van ouds gebruikelijk was". Ik stelde daar tevens een noot met de vraag naar het karakter van dat feest. De heer Van de Velde, oud-resident van Palembang, had de vriendelijkheid om bij schrijven, gedagteekend Rijswijk, 23 Maart 1917, mijn aandacht er op te vestigen, dat in Valentijn's „Oud- en Nieuw Oost-Indiën" „een vrij uitvoerige beschrijving van dit orang-kaja-feest voorkomt" [6].

XI.

Het naspel der Ceram-expeditie van December 1817.

Na de expeditie tegen Ceram in December 1817 zond Buijskes de hulpbenden van Ternate en Tidore terug, behoudens 'n twaalftal

[1] *M I*, bl. 471.
[2] *M II*, bl. 611—612 en *N II*, bl. 81. Zie ook hiervóór bl. 169.
[3] *M II*, bl. 474.
[4] *N II*, bl. 107.
[5] *N III*, bl. 84.
[6] In de uitgave van Keijzer (1858), dl. II, bl. 255 t/m 257; evenzeer wordt er op bl. 630 en 641 van dit zelfde deel met een enkel woord over gesproken.

kora-kora's, die nog onder Jacobson moesten mede helpen aan het voortzetten der expeditie tegen Zuid-Ceram voor de onderwerping van Oeloepaha [1]. „De Ternataansche en Tidoreesche korra-korra's zijn", rapporteerde de schout-bij-nacht aan C. C. G. G. in een depêche van 12 Januari 1818 N°. 183, „op eene divisie van 12 vaartuigen na, weder naar huis gekeerd; dezelve houde ik de westmoesson over om de oproerige Cerammers in bedwang te houden, en om eerstdaags tegen Oeloepaha te ageren." Aan dezen tocht namen tevens deel Inlanders van Manipa, gelegen tusschen Ceram en Boeroe, zoomede van Boana, gelegen ten N. W. van Ceram. Bij schrijven d.d. 6 Januari 1818 N°. 177 gaf Buijskes aan Kraijenhoff kennis van „den Radja *Ethie* [2] en eenige orang kaja's van *Manipa*" opgedragen te hebben „om met de inwoners van laatstgemeld eiland en die van Bonoa [3], een landing te doen op de noordkust van Ceram, ten einde de muitelingen op *Piroe* in den rug te vallen." Uit de gouvernementsmagazijnen moesten hun daarom geleverd worden: „Een *honderd* stuks geweeren, *twee honderd* bossen scherpe patronen, *twee honderd* vuurstenen, benevens een draaijbas van 1 ℔ met de daartoe behoorende ammunitie en laadgereedschap". Een schrijven van denzelfden datum, N°. 176, machtigde Neijs om aan de expeditie tevens te verstrekken „een coyang rijst, ten einde hunlieden tot voorraad te dienen op de voorgenomen expeditie tegen de muitelingen op *Ceram*".

---

[1] Verg. *N III*, bl. 107 en 112, alinea 2. Ingevolge order van Buijskes d.d. 6 Januari 1818 N°. 181, was de adelborst 1° klasse Straatman belast met de „Administratie over de Ternataansche flotille", gelijk het in een schrijven van 18 Februari d. a. v. mede luidt. Over de deelneming onzer kanonneerbooten aan de expeditiën tegen Ceram, zie bl. 198 hiervóór. Ook lag voor Lochoe gestationeerd, blijkens Buijskes' rapport d.d. 12 Januari 1818 N°. 183 aan C. C. G. G., het ingehuurde corvetscheepje de *Dispatch*. Verg. *N. III*, bl. 108—109. Het had den geheelen Molukschen opstand medegemaakt. Wegens de kostbaarheid der huur wilde de schout-bij-nacht gaarne aan het contract een einde maken, doch hij kon het nog niet missen, schreef hij: „alzoo de brik de *Haaij* met een zware buij deszelfs stengen verloren heeft en tusschen de klippen bij het eiland Noessalaut ligt en de *Iris* noodzakelijk vertimmeren moet, hebbende alle onze schepen, die in het laatst van December in zee geweest zijn, veel geleden, het buitengewoon hard gewaaid hebbende". Over het vertrek der *Haai* van Java, zie bl. 32 en 82 van *N III*, commandant ervan was in Februari 1818 de 1° luitenant Koenis: verg. hiervóór bl. 212. Over de *Iris*, verg. bl. 110—111 van *N III*.

[2] Over dien radja Ethie, verg. bl. 144.

[3] Op den atlas lees ik *Boano*.

De tweede tocht eindigde buitengewoon voorspoedig, nl. met de uiteendrijving niet alleen van de muiters, doch tevens met de gevangenneming van Oeloepaha van Seit, die er een even grooten rol in den opstand vervulde, als Matulesia op Saparoea. Gezonden naar Ambon, kwam hij er doodziek aan. In verband hiermede richtte Buijskes den volgenden spoedbrief d.d. 19 Februari 1818 N°. 225 aan president en raden van Justitie te Ambon:

Ik geeve UWEdG. kennis, dat ik den fiscaal gelast heb, om onverwijld de zaak van *Oeloepaha* voor den Raad van Justitie te brengen, zonder in achtneming van de gewoone form van Proces, en daar op mijn order reeds het voorloopig verhoor over dien booswicht is gehouden, en ik geïnformeerd ben, dat hij reeds tot volle confessie is gebragt, twijfel ik niet of de uitspraak van deszelfs vonnis zal nog heden kunnen geschieden, waarin ik veel belang stelle, uithoofde hij zeer erg ziek is, en dus de straffe van den waereldregter zoude kunnen ontgaan.

Bij brief van gelijken 19 Februari 1818 N°. 226 schreef Buijskes nader aan overste Kraijenhoff:

Ik preveniere UWEdG. als dat op morgen ochtend het doodvonnis van het opperhoofd *Oeloepaha* zal worden uitgevoerd en verzoeke UWEdG. mitsdien, de noodige bevelen te geven voor het besetten der executieplaats en het geleide-detachement voor den Raad van Justitie als gebruikelijk. [1]

Met deze executie, kàn men wel zeggen, was de bedwinging van den opstand bezegeld. In zijn rapport aan C. C. G. G. d.d. 12 Januari 1818 N°. 183 zeide Buijskes ten aanzien der nagelen te gelooven dat „de opstand niet veel schade aan de recolte zal gedaan hebben; de voorraad te Saparoea, benevens alle de restanten in het Magazijn voorhanden, zijn slechts verloren". De *Nassau* was naar *Banda* gezonden: „ten einde aldaar al de voorraad noten in te nemen, om in het begin van April naar Java terug te keeren, zooals de *Prins Frederik* met de nagelen van hier zal doen"; men was druk bezig met het ontvangen van het product.

XII.

Buijskes' optreden tegen den Radja Moeda van Tidore.

Hiervoren lazen we van Buijskes' plan om een bezoek te brengen

[1] In *N. III*, bl. 118 over Oeloepaha's executie.

aan Ternate [1]. Dit hield verband met den aldaar woonachtigen Radja Moeda van Tidore en zijn aanspraken op het aan Tidore behoorend gedeelte van Halmaheira, waaromtrent Buijskes op zijn heenreis naar Ambon bepalingen had getroffen, doch die de Radja Moeda slechts noode scheen te willen houden [2]. De schout-bij-nacht had over een en ander bij geheimen brief d.d. 16 October 1817 N°. 4 aan C. C. G. G. geschreven, wijtende de oorzaak der aldus gerezen quaestiën aan het Tusschenbestuur. „Het willekeurig splitsen van het Rijk van Tidor", merkte hij op, „door aan den zoon van den laatsten Sultan (: hun leerling:) een groot gedeelte van *Halmaheira* af te staan en hem aldaar als een onafhankelijk vorst te behandelen, heeft mij dadelijk oplettend doen zijn, en ik ga nu zooveel mijn tijd eenigzins gedoogt, al het gebeurde eens naauwkeurig na, en zal zooveel in mijn vermogen is hunne voor ons nadeelige bedoelingen verijdelen. Ik zal dus waarschijnlijk dezen ondernemenden jongen vorst spoedig laten opligten en naar *Java* zenden; de rust in de Molukkos zal dit vorderen." [3]

Het schijnt wel eenigszins hinderlijk om iemand zoo onverwacht voor gevankelijke wegvoering in aanmerking te brengen, terwijl men zich bij het vertrek van Ternate verstaan scheen te hebben; doch ter verklaring hiervan moet men mede bekend zijn met Buijskes' geheim besluit van 15 Januari 1818 N°. 8, toen het dempen van den opstand in de Molukken gelegenheid gaf de plannen der oplichting ten uitvoer te brengen.

Bij twee adressen van Tidore's sultan Mohammed Tahir [4] met zijn rijksgrooten had deze zich over Moeda beklaagd, zoomede over de afscheiding van het Tidoreesch gedeelte van Halmaheira „niettegenstaande het Engelsche Gouvernement, bij heilige tractaten in anno 1810 en nog nader in 1814 het gansche Tidoresche rijk onverdeeld aan hem heeft opgedragen en geguarandeerd had". Hierop hoorde Buijskes den resident van Ternate, uit wiens

[1] Op bl. 221.

[2] Verg. bl. 194.

[3] Zie over deze Halmaheirasche zaken *M III* bl. 115 v.v. en *N III*, bl. 114 v.v. In den Buijskesbundel op het Rijksarchief liggen de „Bijlagen betrekkelijk den sultan Moedah van Tidore Prins Djamaloedian", waarvan een opsomming wordt aangetroffen in Buijskes' Buitenzorgsch verslag. *M III*, bl. 160—161. Vooral de bijlage A is voor de geschiedenis dezer aangelegenheid zeer belangrijk.

[4] Verg. *M III*, bl. 115.

rapport bleek: „dat er onophoudelijk verschillen en oneenigheden plaats hebben tusschen de onderdanen van den Sultan van Tidore en de aanhangelingen van den Sultan Mudah *Djamaludin*, dewelke somtijds zoo hoog loopen, dat het gezag van het Gouvernement er tusschen moet komen om de verschillen bij te leggen en te verhoeden dat dezelve tot dadelijkheid overslaan". De schout-bij-nacht nam dientengevolge in aanmerking, dat „deze scheuring van het Tidoresche rijk, waarvan sedert de vroegste tijden geen voorbeeld is, de nadeeligste gevolgen kan na zich slepen, zoowel voor Zijne Hoogheid den regeerenden Sultan, deszelfs Rijksgrooten en onderdanen als voor de belangen van Z^r M^s bezittingen in de Molukkos". Uit dien hoofde was door hem, nu het bleek, dat Moeda zich niet rustig had gehouden, zooals Buijskes hem had vermaand tijdens het verblijf op Ternate, „na rijpe overweging noodig geoordeeld tot verzekering der rust in deze gewesten", Moeda „provisioneel uit de Molukkos te verwijderen en ter nadere dispositie van H. E. Commissarissen Generaal naar *Java* te doen overvoeren"; alzoo: „Wordende de fungerend Resident van *Ternaten*, benevens de respective commandanten van Z^r M^s Land- en Zeemagt aldaar geautoriseerd en gelast om zich op eene voorzigtige wijze van den persoon van meergemelden Prins *Mohamad Djamaloedin* te verzekeren, en denzelven aan boord van Z^r M^s schepen in verzekerde bewaring te doen stellen, ten einde daarmede als staatsgevangene naar *Java* te worden overgevoerd." De w^nd resident Van Hoorn moest den sultan van Tidore van het besluit kennis geven, en met den vorst overleggen, „wegens de provisionele beheering der drie districten *Mabah*, *Weda* en *Patani* tot dat deswege door H. E. Commissarissen-Generaal zal zijn gedisponeerd".

Nauw alzoo konden wegens het beëindigen der onlusten de *Reijgersbergen* en de *Evertsen* naar Java teruggaan, of Buijskes gaf de bevelhebbers Groot en Ver Huell tevens last van hun aandoen ter reede van Ternate gebruik te maken om sultan Moeda te arresteeren en naar Java mede te voeren [1]. Belangrijk

[1] Waartoe meldde Buijskes in zijn rapport d.d. 24 Februari 1818 N°. 244, hij „reeds de order met de *Maria Reijgersbergen* en *Admiraal Evertsen* gezonden had." Laatstgenoemde stond er alzoo niet zoo geheel buiten als men misschien zou opmaken uit *N III*, bl. 118; intusschen was, gelijk wij nog zullen zien, de *Reijgersbergen* speciaal met de arresteering belast. Zie ook *M III*, bl. 118-

is ten deze mede de „Secrete order en Instructie voor den kapitein *Groot*, commanderende Z^r M^s fregat *Maria Reijgersbergen*", gedagteekend Amboina, 15 Januari 1818 N°. 7. De splitsing van Tidore, door des sultans landen op Halmaheira aan den sultan Moeda toe te wijzen, vond plaats: „nadat men in *Bengalen* reeds bewust was, de *Molukken* weder onder het Nederlandsch bestuur zouden terugkeeren". Buijskes achtte dit „als onbestaanbaar, en kan door het Nederlandsch bestuur nimmer goedgekeurd worden". Zoowel daarom, als om de rust in dit gedeelte der bezittingen te verzekeren, bleek het noodig „om den voornoemden Sultan Muda naar *Java* over te voeren, en de finale beslissing in deze zaak aan H. E. Commissarissen Generaal over te laten". Daar de jonge vorst een ondernemend karakter had, „vereischte de voorzigtigheid, dat dezelve op het onverwachts gearresteerd en dadelijk aan boord van een van Z^r M^s schepen gesecureerd worde". C^t Groot moest met den resident en den commandant van het garnizoen tijd en wijze voor deze arresteering bepalen: „vooral zorgende de jonge vorst daar niet de lucht van krijgt en zich naar den kant van *Halmaheira* aan onze magt onttrekt; het zoude niet missen of hij vond aanhangelingen en dan was de rust weder bedreigd". „Intusschen moet hij wèl en met behoorlijke égards behandeld worden en een hut voor hem worden afgestaan, en een klein gevolg kan om hem te bedienen worden gepermitteerd hem te volgen. Men moet hem verzekeren, dat hij de verklaarde opvolger van den Troon zal blijven en dat het zenden van hem naar *Batavia* slechts een maatregel is om de rust in de *Molukkos* gedurende het leven van den regerenden Sultan te bewaren, en dat de behandeling, die men hem in het vervolg aan zal doen, afhangt van zijn gedrag; dat hij alle beleefdheid op *Java* zal genieten en voor zijn onderhoud gezorgd worden; den „Resident zal gelast worden om hem van het noodige voor de reis te voorzien." Aan deze instructie was nog het volgende toegevoegd: „Er bevindt zich ook thans op *Ternaten* een zendeling van de negorij *Kilimolij* op *Ceram*; dat vaartuig zal geconfisqueerd worden, en de zendeling benevens alle de opvarenden moeten naar Java overgevoerd worden". [1] Ten slotte moest Groot „verder zoodanige personen mede naar *Java* nemen als door den Resi-

[1] Verg. *N III*, bl. 119, laatste alinea.

dent als gevaarlijk voor de algemeene rust worden verklaard en ter verzending aan hem aanvrage zal doen."

Bij geheime missive van den reeds vermelden 15 Januari 1818 N°. 9, gericht aan den w[nd] resident van Ternate, gaf Buijskes nog de volgende ophelderingen. „In de onzekerheid zijnde", of hij, schout-bij-nacht, „wel in persoon op *Ternate* aan zal komen" had hij noodig genoordeeld commandant Groot van de Reijgersbergen met de commissie te belasten om, met overleg van den resident en den militairen commandant, Moeda te arresteeren; dezen moest den resident mededeelen: „dat deze maatregel voor de rust en veiligheid van Z. M. bezittingen noodzakelijk was; dat het Engelsch Gouvernement geen regt gehad heeft om het rijk van Tidore te splitsen; dat het Nederlandsch Gouvernement als wettig opperheer der Molukken dit strijdig met deszelfs belangen vindt; doch dat hij tot troonsopvolger blijft gedespicieerd, zoolang hij door deszelfs gedrag zulks zal waardig blijven; dat hij zijne aanhangelingen dus zal vermanen om zich te onderwerpen, en vreedzaam te gedragen". De resident moest van dit besluit den sultan kennis geven en met hem overleggen over de beheering der Halmaheirasche districten, totdat C. C. G. G. hierover hadden beschikt. Eindelijk machtigde Buijskes „om desbenoodigd vivres en kleinigheden ten dienste van voornoemden staatsgevangen Prins te doen verstrekken, mits de waarde van f 300 buiten de gewone scheepsrantsoenen niet te boven gaande". Ook kon hem worden toegestaan „om deszelfs Secretaris en eenige bedienden mede te nemen".

In hoever Moedah van deze plannen de lucht kreeg dan wel hij uit zichzelf besloot om, gebruik makende van de onrust op Ambon en de Oeliasers, den oproervaan in het Halmaheirasche te planten, moet in het midden blijven; een feit is het, dat, kort na het vertrek der oorlogsschepen van Ambon, de prins naar Halmaheira vlood [1]. „Tot mijn leedwezen", luidde het in Buijskes' depêche aan C. C. G. G. d.d. 24 Februari 1818 N°. 244, moest over Moeda bericht worden: „dat weinige dagen vóór de aankomst dier schepen dezelve ontvlugt is, en zich aan het hoofd zijner aanhangelingen gesteld hebbende, de rust op Halmaheira heeft gestoord"; „hij schijnt", zette Buijskes nader uiteen, „van het oogenblik gebruik gemaakt te hebben, dat de gewapende

[1] Verg. *M III*, bl. 119; *N III*, bl. 118.

korra-korra's van den ouden Sultan juist ter onzer assistentie op *Amboina* waren; dan dezelve waren gelukkig reeds op de terugreize, en zijn volgens de laatste berigten behouden aangekomen, en door ons van ammunitie voorzien, om dadelijk tegen den jongen sultan te kunnen ageren". Buijskes twijfelde niet: „of men zal hem spoedig tot de overgave of tot vlugten dwingen, te meer daar ik de korvet *de Venus* naar de oostkust gedepecheerd heb, om de communicatie met *Ceram* af te snijden". De *Venus*, d.d. 30 Juni 1817 uit Holland te Batavia aangekomen, onder bevel van den kapt. luit. *Van Schüler* [1], vervolgens naar de Molukken gezonden [2], toonde te zijn „een excellent schip, waarvan wij zeer veel dienst gehad hebben", naar de woorden der Overgaaf-memorie van 7 Januari 1819 [3]. Dit vaartuig, geroepen in de Halmaheirasche zaken een rol te vervullen, kreeg een instructie van Buijskes mede, gedagteekend 27 Januari 1818, waaruit wij in bijzonderheden leeren, wat het te verrichten had [4]. Melding makende van Moeda's vlucht naar Halmaheira, vestigde hij er de aandacht op, dat Bitjoli, gelegen om den hoek van Patani, residentie des vorsten was „zooals ook van deszelfs vader geweest". Daarom verlangde de schout-bij-nacht: „dat UWelEdGestr. ten eerste daarnaar toezeilt en op die kust er voor die negerij steeds de Engelsche vlag laat waaijen, wijl zijlieden zeer aan die natie geattacheerd zijn; ik twijfel niet of hij zendt dadelijk [5] (: zoo hij mogelijk niet zelf aan boord komt:) iemand naar boord; men moet in het eerste geval die zendelingen trachten te beduiden, dat de *Venus* is gekomen om specerijen te koopen en hen in den waan trachten te brengen, dat de *Venus* een Engelsch schip is, en dus geen volk meer op het dek laten blijven van de equipagie als de veiligheid van het schip gedoogt; op deze wijze kan UWelEdelGestr. mogelijk uitvorschen waar de jonge Sultan zich thans ophoudt en waar zijn vaartuigen zijn". Alzoo op de hoogte gebracht, moest Van Schuler trachten „den jongen vorst op te ligten, door des nachts met eene voldoende magt stil te landen; wederstand vindende, moest men trachten hem maar dood te schieten". Werd Van

[1] *N III*, bl. 24.
[2] Verg. hiervóór bl. 198; *N III*, bl. 26; zie verder ald. Alph. reg.
[3] Verg. bl. 141.
[4] Zie ook *M III*, bl. 121.
[5] Gelijk inderdaad geschiedde: zie *M. III*, bl. 122; *N. III*, bl. 121.

Schuler geïnformeerd, dat Moeda zich daar niet ophield, zoo nam de commandant „de zendelingen en al het praauwvolk maar gevangen" en zou er gezeild worden „naar de plaats, waar men opgegeven heeft, dat hij zich zoude bevinden of waar des zelfs korra korra's zijn; dezen te vernielen is van zeer veel aanbelang, waartoe dus alles aangewend moet worden". De *Dispatch* zou binnen weinige dagen naar de bocht van *Weda* worden gezonden „om aldaar te kruisen" en zich onder Van Schuler's orders stellen. Tot het laatst van Maart moest op de kust gekruist worden en, behoudens tegenwinden, alsdan naar Amboina terugkeeren.

Wij weten, dat Van Schuler stipt aan deze instructie voldaan heeft en in Maart naar Ambon kon terugvaren met een geheele vracht gevangenen, waaronder Moeda [1].

Blijkens voormelde depêche d.d. 24 Februari 1818 N°. 244 (bl. 232) oordeelde Buijskes „dat voornde Jonge sultan alsnu zijn regt op den troon van *Tidore* verbeurd heeft"; uit welken hoofde order was gegeven „om indien dezelve in onze handen valt naar Java op te zenden". Dit, naar wij weten, geschiedde inderdaad. De schout-bij-nacht achtte verder noodig: „dat er eenigen tijd een gewapend vaartuig op de Oostkust van *Halmaheira* blijft kruisen, om op den smokkelhandel te passen, daar de Cerammers en Gorammers met hunne vaartuigen de specerijen aldaar komen afhalen; er lagen juist twee van dit gespuis op *Batchiolij* (het gewoon verblijf van den Jongen sultan), waarvan ik de hoofden met een zoet lijntje op Ternaten zocht te lokken, toen de Prins ontsnapt is, en een ander Ceramsche jonk was onder een niets beduidend voorwendsel op *Tidor* gekomen; dan deze is geknipt, en de opvarenden daarvan komen met de *Admiraal Evertsen* over, zijnde zeer geschikte menschen om in de tinmijnen of koffijplantagien te werken [2]; gestrenge maatregelen zullen er ten opzigte van de Inlandsche scheepvaart dienen genomen te worden, of wij zullen verpligt zijn, de Moluksche eilanden te verlaten. [3] Gelukkig dat onze voorouders ons hiertoe het regt bezorgd hebben, zoo als ik uit de Ambonsche archieven heb ontwaard; de noodige afschriften daarvan zal ik medenemen en U. E. aanbieden."

---

[1] Zie *M III*, bl. 122—124; *N III*, bl. 121—127.

[2] Verg. *N III*, bl. 119—120. — [3] Verg. bl. 215.

Intusschen had Moedah's ontvluchting de reden doen vervallen van Buijskes' plan om de terugreis via Ternate te nemen; verg. bl. 221. In een rapport van 24 Februari, N°. 238 — waarin ook bijzonderheden stonden over de verlevendiging der onrust op Saparoea [1] — berichtte hij den volgenden dag per oorlogsschip *Wilhelmina* naar Java te zullen terugkeeren: „alzoo ik niet kan inzien mijne tegenwoordigheid op Ternate alsnu zeer noodzakelijk zoude zijn en de tijd reeds wat verre gevorderd is".

XIII.

Buijskes' heengaan van Ambon en vervanging door generaal De Kock.

Toen het einde der onlusten naderende bleek, achtte Buijskes den tijd van teruggaan daar, waarom hij hierover C. C. G. G. schreef in verband met het zenden van een vervanger [2]. Op het laatst van 1817 viel daaromtrent een beslissing; bij een depêche d.d. 29 December 1817 berichtten C. C. G. G. aan Buijskes de benoeming van generaal De Kock tot gouverneur van de Molukken. Den 24^{en} Januari 1818 ontving de schout-bij-nacht dit schrijven met de *Experiment* [3]. Het deed hem bij brief d.d. 26 Januari 1818 N°. 205 aan overste Kraijenhoff schrijven: „als dat de generaal-majoor H. M. De Kock door H. E. Comm.-Gen. is benoemd tot Gouverneur Civiel en Militair der Moluccos" en dat hij dezen „eerstdaags met Z' M' *Tromp* alhier verwacht". De schout-bij-nacht had namelijk tevens gehoord, dat wellicht reeds in het laatst van Januari zijn opvolger te Ambon kon zijn, waarom door hem verkozen werd de komst af te wachten, in plaats van vóór dien tijd te vertrekken. Hij kon de dagen intusschen ten nutte maken „om de voornaamste schuldigen aan den opstand van *Saparoea* op te sporen en te doen straffen", gelijk hij een en ander berichtte in een depêche d.d. 24 Februari 1818 N°. 239, waarin hij mede C. C. G. G. meldde van „met genoegen" de keuze zijns opvolgers vernomen te hebben. Eerst toch dien dag, bij depêche N°. 241, kon de schout-bij-nacht de komst zijns

[1] Zie hiervóór bl. 225; verg. *N III*, bl. 81.

[2] Verg. *M III*, bl. 126 v.v.; *N III*, bl. 120 v.v.

[3] De brik *Experiment*, gezagvoerder J. M. Cornelis, was d.d. 20 December 1817 van Semarang gezeild en den 23 d.a.v. te Soerabaja gekomen: *Bataviasche C*t. van 10 Januari 1818 N°. 2.

opvolgers aan C. C. G. G. melden, en dientengevolge mede het voornemen tot zijn vertrek op den volgenden dag, zoodat de overgave van het bestuur op dien 24sten zal geschied zijn [1].

Reeds d.d. 23 Januari 1818 had inmiddels Buijskes de post van „Voorloopig resident van Amboina" ingetrokken, herstellende daarbij Neijs als resident van Ternate [2], van oordeel zijnde, gelijk de schout-bij-nacht bij depêche d.d. 24 Februari 1818 N°. 242 aan C. C. G. G. rapporteerde, dat De Kock als gouverneur werkzaam moest zijn „zonder tusschenkomst van een intermediair ambtenaar, onder de benaming van Resident, welker functiën slechts eene vertraging zoo al geene stremming in de uitvoering van orders zouden kunnen geven". Neijs was, berichtte Buijskes mede in een depêche van dien datum, doch N°. 243 [3], hersteld als resident van Ternate, daar hij „met alle bereidwilligheid en ijver" de door hem te Ambon verrichte commissie vervuld had en „gaarne" weder derwaarts gezonden werd. De schout-bij-nacht zeide te eerder genegen geweest te zijn, om aan dit verlangen te voldoen, daar hij het plan had in overweging te geven: „om de Residentien van *Menado* en *Gorontalo* [4] weder, zoo als te voren, onmiddelijk onder het civiel gezag van den Resident van Ternate te stellen", het hem voorkomende „het Gouvernement in der tijd [5] zeer wel partij van dat gedeelte der Celebesche kust kan trekken, en voorn. Heer *Neijs*, bevorens Resident van *Menado* geweest zijnde, dus in staat kan zijn de plans van het Gouvernement met veel hoop van eenen goeden uitslag te doen uitvoeren". Wat betreft de verhooging van Neijs' traktement [6], wegens „het tweemaal opbreken van deszelfs huishouding", had Neijs „eenige buitengewone onkosten" moeten maken, die hem nu door deze verhooging vergoed werden, doch „waartegen in der tijd het tractement van resident van Menado tot op Vier Honderd Gulden zal kunnen worden gereduceerd".

[1] Zoowel in *M III*, bl. 127 als *N III*, bl. 135, deelde ik mede, dat de *Tromp* den 11[en] Februari 1818 Ambon bereikte, gelijk Buijskes aan C. C. G. G. berichtte bij zijn in den tekst vermelde missive d.d. 24 Februari 1818 N°. 241. Dat in dezen brief de datum van 21 Februari genoemd is (verg. de opmerking, in *N III*, bl. 481) acht ik bij nadere overweging een schrijffout van den kopiist.

[2] Verg. hiervóór bl. 172.

[3] Ook aangehaald in *N III*, bl. 135—136.

[4] Verg. bl. 189.

[5] Destijds was het gewoonte om voor het toekomst bedoelend *mettertijd* te stellen het verleden beteekenend *indertijd*.

[6] Verg. bl. 194—196.

Buijskes' opvolger De Kock heeft in zijn memorie van overgaaf van 1819 [1] op de hier aangeroerde onderwerpen gereageerd. Reeds werd aangeteekend [2], dat hij het opheffen der betrekking van resident te Ambon niet goed vond. Verder bestond bij die overgaaf nog een resident van Menado op ƒ 700, met een onder-resident op ƒ 150 [3]. Naar De Kock's oordeel had Buijskes ten aanzien der bestuurszaken Menado-Gorontalo-Ternate te zeer gehoord naar de opvattingen van Neijs. Wij lezen nl. in die memorie het volgende betoogd, geenszins ten onrechte, zou men zeggen: „De Residentie Menado heeft bevorens onder Ternate gestaan. De Gouverneur Generaal Daendels heeft de resident in 1809 onafhankelijk van Ternate gemaakt en dadelijk onder Amboina gebragt; in het begin van de komst der Engelschen wierd zulks weder veranderd, doch later wierd Menado nog eens op zich zelve gebragt *en zoo is het nog*. Ik heb den Heer Neijs dikwerf hooren zeggen, dat het beter zoude wezen, dat Menado gelijk voorheen, onder Ternate wierd gebragt, eerstens omdat beter aan den eisch van rijst voor Ternate zoude worden voldaan, en ten anderen omdat de Sangireezen direct met hun olij naar Ternate zoude kunnen varen, daar zij nu eerst naar Menado moeten om een pas te halen. Deze argumenten zijn mij nu niet genoegzaam gewigtig voorgekomen, om deswegens veranderingen te maken of aan de Hooge Regering voor te dragen. Integendeel mij komt voor, dat het nu beter is. Menado is ons eigenlijk meer waard dan Ternate: waarom zoude dan die plaats niet op zichzelve blijven?"

Het door mij in deze aanhaling gespatieerde was echter destijds reeds niet meer geheel juist. Buijskes' voorstellen ten deze hadden bij besluit der C. C. G. G. d.d. 15 October 1818 N°. 17 ingang gevonden: Menado en Gorontalo waren assistent-residentien geworden en gesteld onder den resident van Ternate [4]. Een vijftal jaren later zegenvierde nochtans weer De Kock's richting in deze. Immers bij publicatie d.d. 14 Juni 1824 Stbl. N°. 28ᵃ maakte landvoogd Van der Capellen van beide afdeelingen andermaal een zelfstandige residentie: „Alzoo", was de overweging in overeenstemming met De Kock's opvatting, „het Ons bij het

[1] Verg. bl. 141.
[2] Op bl. 172.
[3] Verg. bl.
[4] *N III*, bl. 137—138.

voorloopig onderzoek der aangelegenheden van de Menadosche en Gorontalosche districten, gedurende ons kortstondig verblijf alhier, genoegzaam is gebleken, dat de belangen dier gewesten in geene verhouding staan met, en zeer verschillend zijn van die der eigenlijke Residentie *Ternate*, onder welke zij thans behooren."

Toen De Kock bij de vermelde memorie van de Molukken afscheid nam, beval hij niet slechts aan „den inlander regtvaardig en met zachtheid te regeren en aan hem weinig werk of leverantiën op te leggen", maar voegde hij er tevens aan toe:

„De Ambonezen zijn over het algemeen zeer vadzig en lui; zij doen oneindig minder dan de Javanen en, hard is het zulks te moeten erkennen, de Christenen uitmunten in luiheid en vadzigheid; zij zijn bijzonder dweepachtig, daarbij zijn alle de nooddruften zóó gering, dat zij maar zeer weinig behoeven te doen om daarin te voorzien."

's-Gravenhage, Koningskade 24, November 1918.

INHOUD.

CEILONSCH VOLKSRECHT, OPGETEEKEND IN 1707.

De hiervolgende «Beschryving wegens de Jaffanapatnamse oude costuymen» van 1707 is gedrukt naar een handschrift van Claes Isaacqz in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, welk handschrift in 1876 ten geschenke werd ontvangen van jhr. W. F. de Mauregnault te Loosduinen. Claes Isaacqz was, blijkens de monsterrollen van Ceilon, in 1669 met het schip Goylant van de kamer Amsterdam naar Oost-Indië uitgevaren als soldaat, en op 20 October 1704 benoemd tot «dessave» van Jafnapatnam. Op 19 Augustus 1706 werd hem door den gouverneur mr. Cornelis Joan Simons en den raad te Colombo opgedragen het volksrecht op te teekenen, hetgeen hij met behulp van de ervaring, in een verblijf van zeven en dertig jaren opgedaan, volbracht op 30 Januari 1707, dus binnen zes maanden tijds. Noch de brief van 19 Augustus 1706 noch de resolutie, waarop de opdracht steunt, is in het oude Compagniesarchief te 's-Gravenhage aanwezig.

J. D. Mayne (A treatise on Hindu law and usage, 3^d^ edition, 1883, blz. 37) zegt van deze opteekening: «Another work of the greatest interest, which I believe no writer has ever noticed, is the Thesawaleme, or description of the customs of the Tamil inhabitants of Jaffna, on the island of Ceylon. The collection was made in 1707, under the orders of the Dutch Government, and was then submitted to, and approved by, twelve Moodelliars, or leading Natives, and finally promulgated as an authoritative exposition of their usages». En vervolgens, in een noot: «The edition which I possess was published in 1862, with the decisions of the English Courts, by Mr. H. F. Mutukisna, who gave it to me». Mutukisna schijnt mede te deelen, dat de opteekening van Claes Isaacqz door gouverneur en raden van Ceilon werd bekrachtigd op 4 Juni 1707; ook dit besluit ontbreekt te 's-Gravenhage.

Ook de Berlijnsche hoogleeraar Josef Kohler deelt in het

Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, deel 21 (1908), blz. 297, mede een exemplaar van Mutukisna's uitgave te bezitten. Hij geeft te verstaan, dat deze uitgave — A new edition of the Thesawalame by Mutukisna, Colombo, 1862 — alleen een Engelsche vertaling behelst, niet het Hollandsche origineel.

Voor zoover kon worden nagegaan, is een exemplaar der uitgave van Mutukisna in geen der Nederlandsche boekerijen aanwezig — evenmin als Thomson, Institutes of the Laws of Ceylon, London, 1866, waar opteekening in Engelsche vertaling moet voorkomen in deel II, blz. 546—594 — en is ook de oorspronkelijke Hollandsche tekst nog niet gepubliceerd.

De naam »Thesawaleme« beteekent volgens professor Kern (zie mr. C. van Vollenhoven, Het adatrecht van Nederlandsch-Indie, I, 1918, blz. 16) »landsgebruik«, d.i. adat, en zou in nauwkeuriger spelling Tesawaḷamei moeten luiden; doch de a na ḷ klinkt in de uitspraak als onze doffe e, en ei aan het einde wordt gewestelijk als e uitgesproken. Met Moodelliars (moedelijaars) zijn inlandsche grooten gemeend.

Van den inhoud dezer opteekening heeft Kohler een geordend overzicht gegeven in zijn Rechtsvergleichende Studien, 1889, blz. 214—230; zie ook blz. 211—212 aldaar.

Bij het afdrukken zijn, voor spelling en leesteekens, de regels gevolgd van het Historisch Genootschap.

BESCHRYVING wegens de Jaffanapatnamse oude Costuymen en Insettingen waarnaar men gewoon is desen land-aard in Civiele saken als erffenissen, adoptie, gifte, naasting, coop- en verkoop, verpanding en ontlossing van landerijen en thuynen &c^a, ingevolge d'ordre van onsen Edelen gebiedende Heer Ceylons gouverneur Mr Cornelis Joan Simons en den raad tot Colombo, bij missive de dato 19^{en} Augusto 1706 na herwaarts gecarteerd, door mij ondergeschreven volgens de ervarentheyt die ik in tijd van seven en dertig jaren, dat hier bescheyden den ben geweest en gemelden tijd meest onder desen landaard versleeten heb, bekomen, opgesteld en 't samen gebragt.

Tot een begin zal ik aanvankelijk seggen, dat wanneer man ende vrouw dewelke tesamen getrouwt zijn, alsoo daaruyt moeten voortcomen alle neerdalende ervgenamen waaruyt in 't vervolg ook sal konnen aangethoond werden de erffenisse onder de opklimmende maagen, dat in aloude tijden alle de goederen, die door de dusdanige man ende vrouw byeen wierden gebracht, hebben zy van den beginnen af onderscheyden met de benaminge van Moedesiom, of erfgoed, voor soo verre door den man ingebracht, en door de vrouw Chidenam in 't Mallabaars genaamt of door ons bruytschat, het geprospereerde staande huwelijk met benaming Seuriteutam, of overwinsten. Uyt alle deze byeengebragte goederen erven de zoon of zonen 's vaders bygebragte, wanneer hy quam te overlyden, ende dogter of dogters wierden een voor een als quamen te trouwen uyt 's moeders goed ieder een deel tot een bruytschat of Chidenam toegevoegd, soodat 's mans goederen altijd onder de mannen, en vrouws, onder de vrouwen sonder tegenspreecken bleeven, ende Seuriteutam, of overwinsten, zoowel onder de soons als dogters wierden verdeelt; egter hebben de soonen altijd moeten gedogen dat de dogters wat meerder daervan haer te beurte viel.

Maar door langheyt van tijden, en verscheyde veranderinge van

regering, voornamentlijk ten tijde der Portugesen, wanneer volgens getuygenisse der oudste modliaards Don Philip Mascarenha uyt last van den konink van Portugael het gesach voerde, is dit allenxkens verandert, invoegen dat zoo wanneer nu man ende vrouw een derzelver dogter of dogters willen uythuwelycken, zy alsdan aan die dochter of dogters tot Chidenam of huwelijcxgoed laat beschryven en geven uyt haar byeengebrachte goederen, soowel uyt de mans als vrouws, sonder onderscheyt, mitsgaders ook van d' overwinsten sooveel als te rade werden, dat is te verstaan stukjes en brokjes, want daer is nauwelijcx imand, die seggen kan, dat hem eenige stucken lants, thuynen en randjes slaven &c^a alleen toebehoren, maer ordinair sal men sien en bevinden, haer niet meer dan van de helvt tot een sestiende deel en verder in eygendom toecomen; uyt genegentheyt tot de bruyt comen de naeste vrunden van vaders of moeders zij mede wel, om sodanig een bruyt des te beter huwelijk te laten doen, iets van haer goederen tot doty of huwelijkxgift vereeren, welk geschenk speciael in de doty of huwelijxacte omstandig moet werden beschreven met aanwysing door wien de gifte is gedaan, en den gever moet gesechde ola ten dien reguarde teykenen, doch dese gifte en is geen verpligting, wanneer nu als reets gesecht is d' acte van huwelijxsgifte werd beschreven, zoude men wel mogen presumeren, tselve sonder bedrogh niet en werd gemaekt, alzoo den gever daerby niet aan en toond, wat gedeeltens hy in de stucken lants, thuynen, slaven &c^a heeft, dewelcke hy ook by gedeeltens aen zijn dogter of dogters geeft, maer secht simpelijk een sooveelste gedeelte in zijn gedeelte; invoegen den aannemer of bruydegom dusdanig veeltijds in zijn meening kan bedrogen werden, of altijd komen thans dierwegens heel veel questies te berde, want op zijn verloving denkt hy ten minsten een zesde gedeelte te sullen hebben, daer hy ondertusschen geen sestiende heeft gekregen, als by exempel een man ende vrouw, hebbende vijf kinderen, te weten twee soonen en drie dogters, gemelde man ende vrouw besitten in eygendom een quart in het land genaamd Woelancoely, daervan geven zy aan ider dogter zooals komt te trouwen, een quart uyt haer gedeelte, dat te samen uytmaekt drie quart, een quart houden zy voor haer selven over om te besitten so lang nog in 't leven blyven; naer haer dood komen de twee sonen, en nemen dat na haer ider de helft, gevolglijk hebben de dogters ider nu niet meer in gemeld stuk

lants, als een sestiende, en de soons ider een twee en dertigste deel, soo gaet 't ook met 't geven van thuynen en slaven &c^a, 't welk ook als gesegt onophoudelijk questiens moeten veroorsaken; met de toegelegde portie in de dooty ola aangehaelt, moet de dogter of dochters tevreden wesen, sonder verder pretentie naer de dood van d'ouders op erffenisse te maken, ten ware datter geen meer kinderen waren, als wanneer dan alles naer 't overlyden van gemelde ouders onder de dogters werden verdeelt.

En in gevalle de jong getrouwdens een of meer stucken lants, thuynen of slaven &c^a, die haer als gesegd zijn ten huwelijk gegeven, en binnen den tijd van thien jaren niet na haer nemen en possideren, soo blyven zy daarvan versteeken, want ten dien eynde is hier overal van heydense tijden af, een spreekwoord, ottioem chidanamoem pattijaal, hetgene te seggen is, doty en genome pandgoederen moeten ten eersten aanvaerd en beseten werden, dit niet geschiedende gaan gemelde landen, thuynen en slaven &c^a weder aan den gemenen boedel, even en al eens of die aan gemelde jonggehuwdens nooyt waren gegeven, uytgenomen, dat zy van dit vertoeven een acte van haere ouders hadden, en konden vertoonen.

Byaldien een vader ofte moeder by huwelyxe gifte zijn of hare dogter of dogters toevoegt een stuk lants of thuyn, deweicke voor sekere somme verpand staet, seggende sy by d'acte van huwelyxe gifte, een stuck lants genaamt Kalloewanperende is door ons aan Kadan Poedan verpand voor 60 fanums, lost 't selve voor die somma, en dese jonggetrouwdens door onvermogen van penningen niet konnende, en den pandnemer het gesegde land voor zijn uytgeschote penningen niet langer willende houden, zullen alsdan d'ouders selvs het moeten lossen, niettegenstaande dit komt nogtans (alwaer 't vijftig jaren na dato) 'tselve verpande land ofte thuyn weder aan het kind daer 't eerst aan toegesecht en by dooty ola gegeven is, mits die penningen opbrengende.

Nog staat verder te letten, dat so het mocht comen te gebeuren, d'ouders aen hare dochter of dogters een of meer stucken lands, thuynen of slaven &c^a tot huwelyxe gifte laet beschryven

en geven, waerop naer verloop van eenige jaren proces werd gemoveerd, en die jonge luyden 't selve by proceduuren comen te verliesen, soo zijn d'ouders, die haer zulx gegeven hebben, verschuldicht, en by haer afiyvigheyt de naargelate soonen, om insichte, dat men vooral een welgemaekte doty ola moet doen stand houden, doordien daerdoor de meeste meyden alhier aen de man comen, want om het goed, en niet om de meid de grootste macht van mans haer comen te verloven en trouwen, gevolgelijk moet het verlore huwelijx goed haer met gelycke dan wel in waarde voldoen, of anders met contante penningen uytgekeert werden.

Gebeurd het, dat d'ouders naar het huwelycken van gemelde dogter of dochters merckelijk comen te prospereren, dan staet die dogter of dogters vry hare ouders aan te setten om nog iets daervan haer te geven, gelijk zulcx ook onwedersprekelijk door d' ouders mach geschieden.

Een uytgehuwelijkte dogter sonder kinderen naer te laten comende te sterven, soo gaat die goederen, dewelcke zy tot chidenam of huwelijx goed van hare ouders en bloedvrunden heeft gekregen, over aan haer andere suster of susters, zoo uytgehuwelijkt zijn, en des neen, keeren deselve weder aen d'ouders of gemenen boedel.

Maer in geval de dogters alle in desen voegen uytgetrouwt zijnde, en een ider genoten heeft, datgene 't welcke d' ouders haer tot bruytschat hebben gegeven, en als een of meer onder haer sonder kind of kinderen na te laten, comen te sterven, dan gaan die goederen sonder tegenspreken, gelijk hiervoren reets gesecht is, over aan d'andere susters en hare dogters en dogters dogters, die alle ontbrekende, vervallen in dat geval gemelde goederen aan de broeders en hare sonen en soons kinderen, so der zijn, en anders weder aan d'ouders, zoo nog in 't leven bennen, die mancquerende vervallen vervolgens 's mans moedesiom of ervgoederen, mitsgaders de helvt van de seuriteutam of overwinsten, aftreckende daervan de helft van de gemaekte schulden, aan sijn broeder of broeders en hare sonen en soons soonen, en vrouw chidenam of bruytschat met d'andre helvt van d'overwinsten, naer alvorens almede afgetrocken zijnde de waarde van de helvt

der gemaakte schulden aan hare suster of susters en haere dogters en dochters dogters, sonder eynde; hier is nu aengethoond, dat byaldien een suster, sonder kind of kinderen natelaten, komt te sterven, dat hare, van haer ouders verkregene bruytschat, aan hare andere suster of susters overgaat, maer het gebeurt ook wel, dat de moeder van haer ondertusschen weduwe, arm en van alles ontblood is geworden, en daerdoor zy moeder, gemelde suster of susters van d'overledene versoekt, dat zy de nalatenschappen van haer overledene dogter magh aenvaerden en besitten tot haer levenseynde toe, 't gene zy soo eenigsints bestaan konnen, wel comen te accorderen, maer zijn daertoe in genen deele verpligt, en zulcx doende, moeten zy hiervan, zo sonder schade willen blyven, 't selve laten beschryven, want anders komen de soon of soonen naer 's moeders dood, en maken haer meester van alles wat de moeder met haer dood heeft nagelaten.

Dusverre aangethoond hebbende, in wat maniere de dogters bij huwelijk werden uytgeset, en hoe by versterv van die, met derselver goederen werd gehandeld, zo zal nu in 't vervolg ook iets werden aangetoond van de soons, en segge, dat zy niet alleen, solang d'ouders in 't leven zijn, niets, ter wereld hebben te pretentenderen, maer ook zijn zy verschuldicht al hetgene zy gewonnen hebben in al den tijd, dat jongmans zijn geweest, in de gemenen boedel te laten, uytgesondert de gemaekte goud en silverwercken voor hare lichamen, dewelcke door haer bedragen zijn geworden, 't zy, dat zy die selvs hebben gewonnen, dan wel dat die haer door d'ouders zijn gegeven; wanneer haer buytenshuys van d'ouders en in den huwelycken staet willen begeven tot tijd en wyle de ouders komen te sterven, als wanneer de soonen gesamentlijk eerst komen te deelen, datgene door gemelde ouders naargelaten is, dat alsdan moedesiom of ervgoed word geheeten, waermede in geval imand van gemelde sonen sonder kinderen of kintskinderen komen te sterven, werd gehandelt even en al eens als hiervoren van dogtersgoederen is gesproken, dat die aen vrouwen, soolang der zijn, overgaen, so gaan dese ook aan mans over, en die ontbrekende aen vrouwen, en schoon d'ouders niet ter werelt naer en laten, soo blyven egter de soons nog gehouden alle de schulden door d'ouders in hunne leven gemaekt, afteleggen ende te voldoen; so gesegde soonen hiertoe nu door onvermogen in geen staet en zijn, blijvt echter die

last voor haer reecqening, als zijnde daerover sonder gestipuleerden tijd aanspreeckelijk; hetgene waerlijk hart, maar egter 's lants wetten en usantie is.

Gebeurd 't, dat de ouders door hoogen ouderdom niet in staat en zijn selvs hunne overgehoudene goederen te bestieren, dan verdeelen zy die wel onder de soons, mits dat die verschuldicht zijn en blyven gemelde haere ouders t' onderhouden; veeltijts siet men ook onder dit krom en verdraayt geslacht, dat de soonen haer ouders tot sodanige verdeling en afstand van hare goederen weten te bewegen onder de soete beloften van haer met cost en kleden na hunne staet tot hare levenseynde toe te sullen onderhouden, daerin nu komende te mancqueren, dan vermach gemelte ouders weder na haer te nemen 't gene, dat onder gemelde soonen verdeelt hadden, hetgene niet sonder veel hacketten en moeyelijkheden toegaet; doordien nu een lange reecx van jaren ondervonden is, dat sodanige ouders tot weerwraek tegens haer soons door alle sinistere practyken hare goederen soecken te verpanden of verkopen om daermede hare uytgehuwelijkte dogters of desselvs kinderen te beneficeren, zo is om die reden al voor lang daer tegens door de heren commandeurs ordre gestelt, namentlijk, dat sodanige ouders hare goederen niet mogen vercopen of verpanden, dan met speciael consent van den heer commandeur, hetwelk thans al als een vaste wet geworden is.

De vader eerst komende te sterven, naerlatende een of meer cleyne onmondige kinderen, soo blijvt de moeder, mits behoudende het kind of kinderen bij den overleden geprocureert onder haer, in 't gehele besit van den boedel tot tijd en wyle dat kind of kinderen, voor soverre de dogters aangaet, comen te trouwen, als wanneer gemelde moeder gehouden is, haer dogter of dogters met een huwelyxe gifte uyt te setten, maar de zoon of soons hebben niets te pretenderen, soolang de moeder in 't leven is, gelijk hiervoren is gesegt van d'ouders.

Maer gebeurd het, dat gemelde moeder hertrouwt, en ook kind of kinderen by het twede bet overwind, dan handelt zy met de dochter of dogters, gelijk soo even hiervoren van de ouders is verhandelt, echter moet hieronder mede werden verstaan, dat

in geval zy dogters van 't eerste bet heeft, zy sowel verplicht is die uyt haere dootie goederen te doteren, als hare dogters van 't twede bet; en de soon of soons mede huwelyckende, en willende van haer gaen, is zy moeder, verschuldicht haer te doen gewerden hetgene door haer vader als ervgoet is ingebracht, beneffens een rechte helvt van d'overwinsten by het eerste bet geprospereert, afgetrocken hetgene de dogter of dogters tot bruytschat reets vooruyt mocht gegeven zijn.

Gemelte moeder, daer nu largo hier van gesproken is, mede comende te sterven, dan deelen de soons zoo van het eerste, als tweede bet, gelykerhand 's moeders huwelijxgoed, dat overgebleven is, sonder onderscheyt; daarenboven compiteert de soon of soonen van het eerste bet, 't halve gedeelte van d'overwinsten, staende huwelijck met zijn of haer vader, hetwelk onder de moeder is verbleven, toen hy of zy quamen te trouwen, mits betalende de schulden door zijn, of haer vader in zijn leven gemaeckt.

En byaldien eenige van die goederen staande het twede, of laeste huwelijk zijn vermindert, dan is den laest getrouwden man, so nog in 't leven is, of anders zijn zoon of zoonen verschuldigt 't selve, 't zy met gelycke goederen, of wel contant so best overeen connen comen ten genoege te vergoeden.

Daerentegen so komt de zoon of zoonen van het twede bet toe 't geene door zijn of haer vader als ervgoed van hem is ingebracht, mitsgaders het gewonnene staande huwelijk met den selven, naerdat almede de schulden door hem gemaekt, daervan afgetrocken of vergoedt zijn.

De moeder, eerst komende te sterven, nalatende kind of kinderen, gelijk hier bevorens van de vader is gesprooken, blijvt de vader in 't volle besit, soolang niet en hertrouwt, en handelt met zijn kind of kinderen mitsgaders boedel, even en al eens soo als van de moeder reets hiervoren is gesecht.

Maer weder willende hertrouwen, gebeurd het meest, dat op het versoek van zijn schoonmoeder of naeste magen, zijn kind of kinderen, vermits nog jong en kleyn zijn, aan haer

werden overgegeven om op te voeden, dan is hij met eenen verpligt de huwelyxe gifte, dewelcke hem met zijn overledene vrouw ten huwelijck is gegeven, te gelijk met het kind of kinderen, weder uyt te keeren, benevens de helvt van zijn overwinsten, staande het eerste huwelijk; wanneer dese overgegeve kinderen nu opgewassen en bequaam geworden zijn om te trouwen, te weten de dogter of dogters, so der zijn, dan moet de vader sich voegen by degenen onder wiens opsicht de kinderen zijn, 't zy grootvader en grootmoeder, om haer uyt te huwelyken, en begiftigen met een bruytschat, soo uyt haer overledene moeders huwelyxe gifte en overwinsten reets aen gemelte oude luyden overgetransporteerd, mitsgaders van zijn ervgoederen.

Dat gedaen zijnde, en nog iets overblyvende van 't gene gemelte oude luyden te gelijk met gemelde kinderen is overgetransporteerd, en de soon of zoonen hun bequame jaren berijkt hebbende, om het overgeblevene te konnen bestieren, dan nemen zy dat na haer, en besitten het sonder deyling, tot tijd en wyle komen te trouwen, wanneer zy die, te gelijk met hetgene daer van hebben geprospereert, onder den anderen deelen, sonder onderscheyt, maer soo het mogt zijn gebeurt, dat zy gemelde overgeblevene goederen, ten eersten, sooals deselve aannamen, ook met eenen onder haar verdeelen, en zy in dier voegen, ider 't zyne appart besaeten, dan hout ook een ider zijn overwinsten voor hem, sonder d'anderen daervan iets mede te deelen.

Maer dierentegen, soo het mocht komen te gebeuren, dat er niets ter werelt over en schoot van de reets afgelangde moedersgoederen en de helvt der overwinsten, staende haer huwelijk, dan moet een ider, schoon jongman of getrouwd is, op zijn eygen vleugelen dryven, totdat de vader mede comt te overlyden, want voor haer vaders dood konnen zy voor soonen van dese haer vader niet meer pretenderen.

Gemelte vader, mede kint of kinderen bij twede het overwinnende, waeronder soon of soons zijn (want van de dogters isset niet nodig iets meer aan te halen, alsoo dat maer dubbelt schryvens soude veroorsaken, vermits verscheyde keeren en in diverse gelegentheden genoegsaem is aengewesen, hoedanig en op wat wyse zy van d'ouders afgescheyden), en komende t' over-

lyden, dan werden zijn ervgoederen voor zover nog in wesen zijn, net in twee gelycke deelen verdeelt, waervan de soon of soonen van het eerste bet een gedeelte na haer nemen, en de andere helvt de soon of soonen van het twede bet, schoon der maer een van het eerste of laeste, en van het andere vijf à ses waren, d'overgeblevene helvt van de overwinsten, staande het eerste huwelijk onder de vader, moet ook sonder dispuuyt comen aan de soon of soonen van dat bet, en by eenige verminderinge van deselve, staande het twede huwelijk, moeten de soon of soonen van het twede bet die vergoeden aan de soonen van het eerste, gelijk hiervoren noch eens is aengeroert, ende verdere soon of soonen van het twede bet delen d'overwinsten, staende dat huwelijk, mitsgaders het overgeschotene 't gene niet aen haere suster of susters tot bruytschat gegeven is, dat is te seggen, niet eerder voor en eer haer moeder mede de wech van alle vleesch is gegaen, dog zijn dese soonen verplicht alle de schulden te betalen, die haer vader heeft gemaekt geduurende dat met haer moeder is getrouwt geweest.

Vader ende moeder beyde komende t'overlyden sonder meer als eens getrouwt te zijn geweest, terwijl hare te samen geprocureerde kinderen nog kleyn en onmondich zijn, dan comen de wederzijtse vrunden by malcanderen om te overleggen aen [wien] men gesechde kinderen zal overgeven, daertoe een vercoren zijnde, werd hem die met alle haer overleedene ouders nalatenschappen g'intrageerd tot tijd en wyle hunne bequame jaren om te kunnen trouwen bereycken, wanneer nu groot geworden zijn, sal men onderstellen, d'outste dogter eerst te beurte zal vallen uytgehuwelijkt te werden, sulcx geschiedende moeten de vrunden weder by den anderen komen om te doen beschryven 't gene haer uyt hare ouders naerlatenschap sal konnen werden toegelecht tot een bruytschat, waermede zy tevrede moet wesen; om de naervolgende stellinge dies te beter te doen verstaan, so sullen wy de nog ongetrouwt in wesen blyvende broeders en susters in drien bepalen als twee broeders en een suster, welke laeste tot haer leetwesen, 't zy door een of ander gebrek, sonder trouwen blijvt sitten, de broeders onderwylen mede tot haere bequame jaren gecomen, en getrouwt zijnde begeren delinge van haere overledene ouders overgeblevene naelatenschap, dat niet kan of mach door de vrunden en besitters geweygert werden, maer

moeten zy broeders in dat geval gedogen, dat haer suster, die ongetrouwt is gebleven, wat meerder dan zy, komt te genieten, en dat voornamentlijk soo der weynig is; waertegens de broeders haer veelmalen stellen, want wanneer haer ongehuwde suster comt te sterven, dan komt d'oudere, die getrouwt is, alles na haer slepen, wat de ongetrouwde beseeten heeft.

Maer gebeurd 't dat de beyde broeders, nadat opgewassen en getrouwt zijn, de hiervoren aangeroerde nalatenschappen sonder deelinge en onderscheyt besitten, en de ongetrouwde zuster daervan anders niet en comt genieten, als levens-onderhout, so van montcost als kledinge tot haer doot, dan blyven die goederen onder gemelde broeders sonder dat haer getrouwde suster daerop eenige pretentie kan of mach maken.

Mede staet hier te letten, soo het mocht comen te gebeuren, dat dese ongehuwde dochter haer liet beslapen, daer een kind op volgde, dat zy alsdan dient te besorgen, soo haer kind niet ongeluckich wil maken en van alles versteken zy, by levende lyve de nalatenschappen van haer overledene ouders en nog ongedeelt onder haer broeders berustende met haar comen te deelen om also t'ontwaren wat haer daervan, en na haer, het door haer overwonne speelkind competeerd.

Wegens halve broeders en susters heb ik nodich g'acht ook een exempel aan te halen, hoe die malkanderen erven, als by manier van spreecken een vrouw, die tweemalen is getrouwt geweest, en by d'eerste man een soon geprocureert en by de tweede een soon en dogter, dese overleden alle hare ouders, en handelen met haere ouders nalatenschappen soals hiervoren reets is aengewesen, daernaer komt de soon van het twede bet sonder kind of kinderen na te laten te sterven, is de vraag wie dese zyne overledens nalatenschap sal erven, hierover zijn de voornaamste moedeliaers en inwoonders niet eens, veel sustineren dat zijn volle suster moet gepreferceerd werden voor een halve broeder, dog dese stellingen soude regtsdraets tegens haer oude wetten aanlopen, en daerom is mijn en 't grootste gedeelte der swarten, die daer naer gevraagt is, gevoelen, dat zijn halve broeder aan de kant waervan hy broeder is, te weten van moeders zyde, moet erven, en de susters, omdat er geen broeders van 's vaders

wegen zijn, zy al wat van 's vaders kant is voortgecomen en zijn overwinsten halv en halv soo aen zijn halve broeder als volle suster, vermits die gewonnen zijn met wedersijtse goederen.

Soo het nu gebeurd, dat de man tweemael getrouwt zijnde, en by zijn eerste vrouw een soon en een dochter had overgewonnen, en by zijn twede eenelijk een dochter, dese dochters, nu getrouwt en met dooty goederen uytgeset zijnde, komt de vader te sterven, uyt het hiervoren aangehaalde soude men konnen gedagten maken, dat de soon met de nalatenschappen van den overledenen moet schoot gaen, maer in dit geval mach het niet geschieden, doordien de dogter van het twede het egael met haer halve broeder, omdat geen volle broeder heeft, moet erven.

Den man hebbende een kind of kinderen, en zijn broeder ende suster voor of naer hem comende t' overlyden sonder kind of kinderen na te laten, dan erven dese man zijn soon of soonen soowel gemelde broeder als suster van zijn of haer overleden vader.

Desgelijx gaet het ook aen de vrouwen kant, zy kind of kinderen hebbende, en haer broeder ofte suster na haer komende te sterven sonder kind of kinderen na te laten, dan erven dese vrouw haer dogter of dogters zoowel de broeder als suster van haer overlede moeder, maar gemelde broeder ende suster eerst komende te sterven, en de moeder van de hiervoren genoemde dogter of dogters nog in 't leven is, dan ervt gemelde moeder haer broeder en suster, waerdoor ook haer dogter of dogters van dien ervdeel versteecken werden, want als de moeder hierna comt te sterven, dan ervt haer sonen met recht al 't gene zy met haer dood comt na te laten.

Twee gehuwdens, een ider seer in 't bysonder van eenigste kind van desselvs ouders zijnde, dan isset indisputabel, dat hier ook alles wat de wederzijtse ouders beseten hebben gehad, byeen werd gebragt, en desselve komende t' overlyden sonder kind of kinderen na te laten, dan gaet weder terug aan zijns vaders naeste magen, al wat hy van zijn vaders goet, en aan 's moeders naestbestaande in bloede, al wat uyt 's moeders bruytschat g'ervt heeft, en de overwinsten met de schulden over en weder

ider een quart, desgelijx gaet et ook met de hare, al wat zy van haer vader g'ervt heeft, gaet weder aan des vaders naeste ervgenamen en al haer 's moeders bruytschat aan 's moeders naeste vrunden en de overwinsten met de schulden aen weder zyde een quart; buyten dit de goud en silverwercken voor 's mans lichaam gemaekt, en door hem gedragen, gaan resiproque aen zijn eyge vader en moeders vrunden over, en hetgene voor 's vrouws lichaam is gemaekt, en door haer gedragen en eygener voegen aen hare vrunden zonder tegenspreken, schoon dat er aan de eene kant maer de waardy van thien rijkdaalders was, en aan d' andere kant hondert; hiervoren is gesproken van man ende vrouwe, wanneer beyde, den eenen voor en den anderen naer, sonder kind of kinderen na te laten komen te sterven, hoe als dan met haere naerlatenschappen moeten werden gehandelt, vervolgens is het noodsakelijk, om mede aen te wysen, indien een van beyden stervt, hoe desselvs ervgenaemen, soo buyten moeyelykheden en schade willen blyven, zy alsdan den langstlevende moeten doen uytkeeren het ingebrachte door gemelde overledenen mitsgaders de helvt der overwinsten gelijk hiervoren aengewesen is, haer dat regtelijk compiteerd; is 't sake gemelde ervgenamen iets hiervan in possessie van gesechde langstlevende, 't zy uyt een genegentheyt, die zy hem ofte haer toe zijn dragende of anders laet, dan moet zulex by geschrifte geschieden, hierin versuymende, moeten zy, wanneer gemelde langstlevende hertrouwt, het onder hem ofte haer gelatene na haer nemen, maer dat mede stilzwygende verbygaende, en hy ofte zy na verloop van tijd kind ofte kinderen by het twede bet overwinnende, en hy ofte zy langstlevende mede comen te sterven, dan blyven gemelde erffgenamen, vermits den tijd, wanneer volgens lantsgebruyk hunne erffenisse hadden moeten aanvaerden, versuymt, en daerenboven so veel jaren en verscheyde intervallen stilswygende hebben laten passeren, van gemelde erffenisse versteeken.

Wegens d'ingeoegste granen in dat jaer, wanneer een van beyden is gestorven, werd daarover nu en dan dispuyt gemaekt, namentlijk den eenen geeft voor, daer is zooveel voortgecomen van de ervlanden en den anderen daerentegen sooveel meer van de huwelijx goederen geprospereert, maer hierop werd geen reflextie genomen, alsoo alle die granen werden aengesien voor overwinsten gelijk ook inderdaet zijn, en werden daerom gelyckerhand gedeelt.

Byaldien eenige van 's mans erfgoederen staende huwelijck mochte vermindert zijn ofte wel van 's vrouws bruytschat merckelijk quamen te verbeteren, als met huysen daerop te bouwen, put uyt te graven en maken, mitsgaders alderley vrugtdragende bomen te planten, kan evenwel d'ervgenamen van de vrouw by van haer versterv, so de verbeteringh op 's mans ervland was geschiet, daervan geen vergoedinge wegens gedane oncosten pretenderen, van gelycken ook 's mans ervgenamen, zoo gemelde verbetering op 's vrouws bruytschat is gedaen.

Een heyden van d'overcust of elders hier komende en sich ter neder set, werd naer verloop van tijd genegen om met een christen vrouwe te trouwen, over sulcx sich laet onderwysen in de christelycke leere, en daer in sooverre onderrecht wesende, dat eyndelijk werd gedoopt en vervolgens te trouwen, onderwylen prospereert hy door zijn neerstigheyt met zijn vrouws ingebrachte huwelyxe goederen, en ten laesten comt hy sonder kind of kinderen te sterven, wanneer zijn ervgenamen niets ter werelt hebben te pretenderen, want hy heeft hier niets ingebracht, derhalven sullen zijn vrunden ook niets uytbrengen, vermits heydenen zijn, maer gebeurd'et, dat de vrouw eerst of voor hem stervt sonder kind of kinderen, dan komt hem regtvaerdich toe de helvt van d'overwinsten, als zijnde dengenen, die het gewonnen heeft.

Heydenen als voren gesecht hier komende en trouwen met heydinnen, dan erven sodanig eenen zijn vrunden by versterv van hem sonder kind of kinderen, de helvt van d'overwinsten staende huwelijck en dat om reden, soo wanneer hy kind of kinderen had nagelaten en der iets zynentwegen daer geboren was t'erven, en zijn kind of kinderen, of wel anders imant van zijn bekende daerom quamen, werden zy niet afgewesen sonder wat mede te brengen, vermits nog heydenen zijn, maar sodra de christelycke religie hebben aangenomen, weten de heydenen haer niets meer te wil.

Heydenen houden voor haer echte wijf of wyven, diegene, dewelcke zy de taely ofte halsçiraet met alle de daertoe gehorende heydense çeremonien ombinden, en de resterende, zoo noch meer hebben, eenelijk voor bywyven. Eerstgenoemde, schoon dat zy met haer drie à vieren waren en by haer allen en een

ider in 't bysonder kind of kinderen procureerde, so blyven en zijn die kinderen alle even gelijk in de erffenisse van zijn nalatenschap, maer kind of kinderen by de bywyven geteelt erven niets.

Wegens adoptie.

Indien een man ende vrouwe een ander zijn kind aanneemt, om op te queken, en een van beyden ofte wel beyde genegen werden 't selve kind tot haer ervgenaem te maken, dan moet dengenen, die zulcx van voornemen is, eerst zijn of haer broeders en susters, zoo der zijn, ofte anders de naeste magen, dewelcke zijn ofte haer goed zouden erven, daertoe versoecken, en zy dat toestemmende moeten man ende vrouwe ofte dengenen van beyden, die gemelde kind tot ervgenaem wil maken, saffraanwater drincken in 't bywesen van bovengemelde broeders en susters ofte naestbestaande in presentie van getuygen, naer alvorens gemelde broeders en susters ofte naeste vrunden, benevens d'ouders van 't selve kind tot een teeken van wedersijtse toestemminge hare vingers daerin gestoken hebben, niettegenstaande by dit voorval andere getuygen waren geweest, so is het echter de pligt van de barbiers en wassers, dat zy haer in dese en diergelycke gelegentheden laten vinden en die omstandigheden bywoonen.

Ist saecke dat broeders en susters weygeren hare kinderen hiertoe te geven, dan vermach dese man ende vrouwe een kind van een ander persoon, schoon vreemt, te versoecken 't welk zy wel aanqueecken, maer vermogen geen saffraen drincken sonder bewillinge van hare broeders en susters ofte diegene vermenen ervgenaam te zijn, dog vermits deze questige landaerd uyt geen andere insichten dan een pure haet ook wel comen te beletten, dat een man en vrouw zodanig een opvoedeling, die zij uyt genegentheyt zooveel lievde toedragen als haer eygen kind zoude connen doen, het adopteeren om reden als gesecht verhinderen, so mach niettegenstaande d'oppositie der vrunden volgens getuygenisse van alle de moedeliaers, soo een vrouw en man haer opvoedeling adopteeren in een thiende gedeelte van 's mans erv en vrouws huwelijx goederen, dog uyt de grangiamenten of overwinsten connen zy verder als een thiende gedeelte gaen, soo hare schulden niet al te groot zijn, maer kan man en vrouw tot sodanig adoptie niet treden sonder voorkennisse

en toestemming van d'overigheyt om haer daerdoor in de palen van bescheydentheyt te houden en haer medeerven af te snyden geen kinderen te adopteren, uyt een pure haet. die zy tegens hunne vrunden hebben.

Maer genoemde man ende vrouw beyde te samen saffraanwater gedroncken hebbende, zal dit kind alles wat zy beyde by versterv na te laten erven; gebeurd het, dat genoemde man en vrouw na dese aenneminge kind of kinderen teelen, dan ervt het g'adopteerde nevens de wettich geborene kinderen: hier staet nu verder te letten, dat so wanneer dit aangenomene kind, dusdanig by adoptie opgevoerd en in haer erffenisse gestelt, zoo verliest sodanig kind de gantsche erffenisse van zijn eygen ouders hare nabestaandens als werdende onder dat geslacht niet meer gerekend, invoegen dat daervan niet mach erven; soo nu de aangenomene vader, buyten zijn vrouw alleen saffraanwater gedronken heeft, dan ervt gemelde opvoedeling van zijn ofte hare eyge moeder, en zoo de aangenomene moeder eenelijk gedroncken heeft, dan ervt gemelde opvoedeling van zijn ofte haer eyge vader.

Is 't saecke dat voornoemde aangenomene sonder kind, of kinderen na te laten komt te sterven, dan gaet alles wat hy of zy mocht g'ervt hebben, weder terug aen dengenen of desselvs ervgenamen van waer het is gecomen.

Gebeurd het een man, ende vrouw, twee kinderen teweten een jonge en een meysje, dewelcke malkanderen niet nader in bloede bestaen als dat met den anderen zoude mogen trouwen, en drincken beyde man ende vrouw saffraenwater invoegen voorschreven, en dese opquekelingen, naer dat volwassen zijn, tesamen komen te trouwen, en een van beyden na verloop van tijd comende te sterven sonder kind of kinderen naer te laten, soo ervt den langstlevende den anderen zijn goed in 't geheel sonder tegenspreken uyt krachte van de adoptie, dewelcke haar verbind tot broeder en susterschap, echter buyten den bloede; van gelycken gaet het ook, zoo man, ende vrouw, na dat een jongeling g'adopteert hebbende, invoegen voorts selve een dochter overwinnen, dan werd het toegelaten, dat die dogter met gemelde g'adopteerden trouwt, so malcanderen niet nader in den bloede bestaen, dan broeders-, en susterskinderen, en erven van malkanderen, so als hier voren is aangetoont.

Een man ende vrouwe, een ander mans kind willende adopteeren, waertoe eenige van zijn ofte hare broeders en susters, ofte naeste magen, consenteeren, en andere weder niet, dan vermach die man ende vrouwe gemelde kind t'adopteren, en stellen het in de erffenisse voor soo verre het aandeel comt te bedragen van die gene dewelcke gemelde adoptie niet hebben tegengesproken, maer tot een teken van toestemminge hare vingers in het saffraenwater, dat man ende vrouw gedroncken, gestoken hebben, latende alsoo d'erffenisse van diegene, die geen consent hebben willen dragen tot haer dispositie, tot tijd en wyle gemelte man ende vrouw, ofte een van beyde, daer zy ervgenaem van zijn, komen te overlyden, als wanneer met het kind deelen, soo verre iders aendeel bedraagt, maer soo gemelde ervgenamen den g'adopteerden, 't zy door sloffigheyt of anders, eenige jaren alle de naerlatenschappen vredich laet besitten, beheeren en possideren, dan verliesen de ervgenamen door stilswygentheyt hunnen regt en blyven voorts daer van versteken.

Drie broeders, waervan een twee kinderen heeft ende andere beyde geen, een van die, dewelcke geen kinderen en heeft, wil zijns broeders eenige kind adopteren uyt een genegentheyt, die tselve toedraagt, maer zijn andere broeder, die mede geen kinderen en heeft, tracht zulcx te verhinderen, echter gaan de twee met haer voornemen hun gang, en laten d'actie die haren derden broeder vermeent te hebben op erffenisse voor hem open; naer verloop van tijd stervt den g'adopteren, gevolglijk werden nu alle zijn naarlatenschappen onder zijn aengenome kind en zijn broeder, dewelcke d'aenneminge niet heeft willen toestemmen, gedeelt halv en halv; een wylen hier aen werd gemelde broeder, die de adoptie heeft tegengesproken, en sonder kinderen is, bewogen om zijns broeders kind, dat onder de vader en niet g'adopteert is, iets uyt zyne goederen te willen geven; nu werd er gevraagt, of den g'adopteerden, vermits zijn aangenomene vader reets dood is, zulcx met recht soude konnen, of mogen beletten, 't welk gesustineerd werd van neen, want het recht, dat hy daertoe van 's vaders kant als medeervgenaem van zijn oom heeft gehad, dat is met d'adoptie verlooren, en moet gedoogen, dat den gever zijn oom soo langh in 't leven is, met zijn goederen handelt, zoo als hy te rade werd.

Een man, een jongeling uyt een ander geslachte, 't zy hooger ofte lager dan de zyne, aenneemt, en adopteert invoegen soo als hier vooren is aengetoont, dan ervt dat kind niet alleen zijn goederen, maer gaet ook ten eersten na d'adoptie, over in zijns aangenome vaders geslachte, 't zy die hooger ofte lager is dan de zyne.

Maer schoon een vrouwe een jongeling als hiervoren gesecht is, aanneemt, en in maniere voorschreven adopteert, zo kan hy echter, als zijnde zy een vrouw, in haer geslachte niet overgaen, maer blijvt in die van zijn eygen vader er ervt eenelijk haer goet, nadat zy overleden is.

Een man, een meysje uit een ander geslachte, sooals hiervoren is aangehaelt, aenneemt, en invoegen voorschreven adopteert, dan gaet zy ten eersten wel over in de geslachte van haer aangenome vader, 't geen ook man is voor haer persoon alleenig, en niet voor hare nacomelingen, want zodra zy komt te trouwen en kind of kinderen baren, dan volgen die haren vader ten ware zulx onder slaven voorviel, als wanneer het een heel ander insicht soude hebben, vermits onder slaven de vrugt den buyk volgt.

't Besitten van landen, thuynen &c^a.

Twee of meer personen hebben tesamen een stuk lants, dat onder haer werd beseeten en gepossideert sonder deeling of scheydinge; een van dese, laboreur sijnde, sluyt een hoek met een heyning af, ongeveer soo veel gronts of wat minder als hem by repartitie zoude kunnen te beurt vallen, en beplant deselve met kokus en andere vruchtdragende boomen; d'andere medeparticipanten latende hunne gedeeltens zonder iets daeraen te becosten, nog eenigen arbeyt daeraen te besteden, totdat den labeureusen de smakelyke voordelen van zynen gedanen arbeyt begint te gauderen, dan komen zyne mackers, 't zy uyt een baatsugtigheyt, of wel om den laboureusen te quellen of ontrieven, zoo het questieuse menschen zijn, gelijk die hier heel veel onder de Mallabaeren werden gevonden, ofte ook door onkunde en onnoselijck klagen, en pretendeeren die winsten mede deelachtig zijn, sonder eens te gedencken of te letten op hare wetten en costuymen, dewelcke duydelijk dusdanige vrugten, die men

door swaren arbeyt heeft gewonnen, toewysen dengenen, die sich den arbeyd niet en heeft ontsien; wanneer in dier voegen hunne coppen komen te stooten en niets van gemelde voordeelen, die door den anderen zynen swaren arbeyt zijn voortgecomen, gewinnen, versoecken zy gemelte lant te deelen en scheyden, opdat sekerlijk mach weten, wat een ider daarvan compiteerd, 't welk niet mach geweygert werden, echter verdacht zijnde de deelinge sodanig te schicken, dat 't gene reets door hem beplant is, 't selve in zijn portie hem te beurte valt, en de andere medeparticipanten hunnen aandeel genieten uyt 't resterende land, dat nog onbeplant leyt, ten ware zy de scheydinge wilden uytstellen, en geven malkanderen tijd om een ider een gelyke getal van boomen te planten, begieten en doen oppassen, totdat groot werden, en mede vrucht dragen. In zoo een geval zoude de scheydinge alsdan moeten geschieden over 't geheel sonder aansien door wien geplant was.

Imand selvs geen gelegene plaets of grond hebbende om met kokusboomen te konnen beplanten, en een ander comt te versoecken zulx in een stuk gronts van hem te mogen doen, soo geniet den arbeyder voor zijn moeyte uyt de daervan voortcomende vrugten te zyner tijd twee derde, soo hy de cokusplanten selvs becostigt heeft, en den eygenaer van de grond gemelde planten daertoe gegeven heeft, dan deelen zy de vrugten, een derde voor den arbeyder, en twee derde voor den grondheer, wanneer zy beyde gemelde planten even gelijk bekostigen, dan competeren haer ider een geregte helvt van de vrugten en boomen; dit heeft meest plaets in de provintie Timmeraetchie, alsoo in d'andere provintiens hunne gronden beter weten te besteeden, dan kokusboomen daarin door een vreemde te laten planten; is 't dat den arbeyder zyne pannengayen, die hij mochte hebben, hieruyt kneed, en de pitten daervan in dese mans grond begraeft, om tot klenge uyt te schieten, en by het uytdelven derselve eenige in de grond vergeeten blyvende en naderhand comen op te wassen dan blyven die alle, en de vrugten, die indertijd daervan mochten comen in voordeel van den grondheer, alsoo die sonder eenigen arbeyd daer aan te doen, 't zy bewateren of andersints, van selvs opgroeyen.

Imand in zijn eygen grond by of omtrent de limietscheyding

van dien eenige vruchtdragende boomen comt te planten, die men met swaren arbeyt moet aenqueecken, en grond maken onder 't welk, 't zy door een krom opwas, of wel dat eenige tacken van die over zijn buurmans grond komen heenen te groeyen, zoo blyven echter de daervan comende vrugten in zijn geheel voor den planter, zonder dat zijn buurman pretentie kan maken op de vrugten van de tacken, die over zyne gronden heene komen, maer gebeurd et dat by of omtrent imants limiet eenige boomen van selvs en sonder eenig arbeyt daeraen te doen, comen uyt te schieten en opwassen, gelijk tambrijn, illipe en margozyboomen &c., dan behoren ider toe 't gene dat over zyne grond schaduwt.

Het schijnt, dat men hier heel veel gewoontens heeft gepracticeerd om malcanderen wat te plagen; tot exempel hiervan heeft men maer te seggen, dat den eygenaar van even genoemde bomen, die op zijn eygen grond staen, uyt insichten dat deselve sonder moeyte of arbeyt is opgegroeyt, zo en is hy desniettemin in geenen deelen eygenaar der tacken en vrugten van dien, die over zijn buurmans grond heen hangen, want den sodanigen indisputabel de vrugten van gesechde tacken compiteren, en heeft selve de macht om die tak, so se hem in de weeg is, dan wel tot eygen voordeel sonder consent van dengenen op wiens grond hy staet, af te kappen en vercopen, maer den eygenaar van sodanige tacken en kan den besitter van dien boom ook niet beletten, dese zijn boomen te vellen, echter is hy verplicht de tacken, die over zijn buurmans land hebben gehangen hem te laten volgen, maer uyt insichte der margozyoly is gedurende 's Compᵉ. regering g'ordonneert, dat niemant en vermach die sonder speciale consent dan van degene, die het gesach heeft, sodanige boomen om te kappen; even is het ook met alle vrugtdragende bomen gelegen.

Schoon een stuk lands of gronts een man toebehoord, ende daerop staande oude jagerbomen een ander, zoo kan echter den eygenaer van gemelde bomen zig niet toeeygenen de jonge boomen, maer moet hy deselve laten voor den besitter van de grond, excepto in 't dorp Araly, alwaer van outs in usantie is, dat den meester van d'oude bomen ook int besit na zig neemd de jonge, dat mede veroorsaekt der weynich jonge jagerboomen in gemeld dorp te vinden zijn, want al valt'er soo nu en dan een of meer rype pannegayen van de boomen af,

die in plaets van opgeraept te werden in de grond raacken, en daervan eenige jonge planten voortcomen, soo komt den eygenaer van de grond, als 't tijd is, gemelde zijn grond te cultiveren, onder pretext van zijn land te bebouwen, die plantjes t' enemael uyt te roeyen, opdat hy ten laesten een andermans boomen van zijn grond zoude konnen uytroeyen.

In de provintiens Timmeraetchie en Patchelepalle, voor soo verre de boomen alleen sonder de gronden by 's Compᵉ. thombo bekend staen, nemen de eygenaers van gemelte oude boomen ook de jonge na haer, maer daer de gronden by 's Compᵉ. tombo bekend zijn, en daervan jaerlijcx rente betalen, daer hooren gemelte jonge jagerbomen den grondheer toe.

Gifte.

Man ende vrouwe door eenige verschil tusschen haer beyde appart van den anderen afwoonende, siet men ordinair, dat de kinderen met de moeder houden, en daer by blyven; in dusdanig een geval vermag de man niets ter wereld uyt des vrouws ingebrachte huwelijcx goed wechgeven, maer zoo sy met den anderen wel en vredich leven, dan vermach hy met bewilliginge van haer iets uyt 'et hare ingebrachte bruytschat wegschencken, daerentegens, so hij genegen is, om iets uyt zijn eyge ingebrachte ervgoet weghtegeven, dan vermach hy tegens de wil van zijn vrouw en kinderen wechgeve een thiende van 't gene hy ingebracht heeft, sonder meer, maer de vrouwe, als zijnde den wil hares mans onderworpen, vermach niets buyten zijn voorkennisse wechtegeven.

Man ende vrouw geen kinderen tesamen overwonnen hebbende, en daerdoor wel principael bewogen werdende iets uyt hare goederen aan hare nigten, neven of andere te willen geven, dan moet zulcx geschieden met bewilliginge van wedersijtse ervgenamen, deselve geensints daertoe willende consenteren, zoo vermogen zy uyt hare byeengebrachte erv en huwelijcxgoederen geven een thiende, en soo hare schulden niet groot en zijn wat meerder uyt hare overwinsten staande huwelijk gewonnen; isset dat gemelde nigten en neven of andere, dewelcke dese gifte genoten hebben, sonder kind of kinderen na te laten, comen te sterven, dan erven broeders haren broeder en

susters hare suster, mitsgaders derselver kinderen en kintskinderen soo lang der zijn, en ontbrekende, vervalt et op d'ouders van dengenen, die gemelde gifte heeft verkregen, en na haer aen 's vaders zyde zijn broeders of hare soonen, die mancquerende, aen zijn susters en hare kinderen, van gelycken aen 's moeders kant, hare susters of desselvs dogters, die er almede niet zijnde, aen haer broeders en zijn kinderen, dese manckeerende, en aen zijn ofte haer kant geen ervgenamen en zijn, dan gaet gemelde gifte weer terug aen dengenen, denwelcken het gegeven had, ofte zyne naeste ervgenamen.

Wanneer een man ofte zijn vrouw iets 't zy saylanden ofte thuynen door een ander werd geschonken, dan blijvt die gifte by versterv van een van beyden en scheydinge van goederen aan de zyde van man ofte vrouw, dewelcke het tot een geschenk heeft verkregen, voor zoverre het alsdan nog in wesen is, sonder te pretenderen vergoedinge voor 't gene dat daervan mochte verquanselt ofte soek gemaekt zijn, mits latende 't procedido van dien, staande huwelijk onder de reekening van overwinsten, maer sou imand een slavin, koebeest, schaep, ofte iets anders, dat door den voortteel vermeerderen kan, werd geschonken, deselve blyven met 't geene dat daervan voortgeteelt is, aan de cant daer zy gegeven zijn, onder conditie sonder vergoedinge van dat daer van mochte vercocht en veralieneerd zijn, 't welk is en blijft wech.

Een man ende vrouw hebbende tesamen twee soonen en geen dochters, gemelde man wil uyt een genegentheyt, die hy zijn oudste soon meer als den anderen toedraegt, iets uyt zijn ervgoederen geven, gelijk aulcx geschied, en werd daervan behoorlijke acte gepasseert, naer verloop van eenigen tijd comt den jongsten soon te overlyden sonder kind of kinderen na te laten, en vervolgens d'ouders den eenen voor en de anderen naar, dan isset even en al eens of gemelde gifte niet gedaen of gepasseerd en was, want alles versterft op hem, die de gifte heeft gekregen, hy mede sonder kind of kinderen komende t'overlyden, dan gaen zijn goederen over en weer, gelijk hier voren largo is aangehaalt, 's vaders ervgoed ende helvt van de overwinsten, naerdat daarvan afgetrocken is de helvt van de schulden, aen zijn broeder of broeders, en 's moeders huwelijcxgoet

met d'andere helvt van d'overwinsten, naer alvorens mede daervan afgetrokken zijnde de helvt van de schulden, aen haer suster of susters, sonder dat laestgemelde connen of mogen pretenderen op de gifte, dewelcke de vader hierbevorens zijn soon heeft toegevoegt: desgelijcs gaet het ook sonder onderscheyt soo de gifte aan 's moeders zyde was geschiet, maer so de gifte van imand anders buyten vader ende moeder is verkreegen, dan word deselve mede over en weder verdeelt, so wel aan 's vaders als moeders zyde.

Man ende vrouw twee, drie ofte meer soonen tesamen overwonnen hebbende, en aen een derselve een stuk land ofte thuyn &c. weggegeven en g'intrageerd heeft, nadat gemelde gifte eenige jaren in possessie heeft gehad, comt vader ende moeder te overlyden, en daerdoor scheydinge van boedel werd veroorsaekt, als wanneer gemelde soon, die de hiervoren gesegde gifte van zijn ouders heeft verkregen, deselve vooraf uyt den boedel pretendeert, dewelcke hem ook niet kan of mach geweygerd werden, soo hy die by geschrifte kan aenthonen, des neen, werd gemelde gifte van geender waarde gehouden, en derhalven onder anderen goederen gelyckerhand verdeelt.

Hiervoren hebben wy gesecht, dat al wat de soon of soonen hebben gewonnen, soolang jongmans bennen geweest, zy 't selve voor den gemenen boedel moeten laeten, wanneer daer uyt gaen trouwen, waer onder geensints kan of mach gerekend werden de giftens, die haer door bloedvrunden of andere is gegeven, maer blyven deselve ten allen tyden appart voor diegene, die se zijn gegeven.

Soo het nu gebeurd, dat een getrouwde man en vrouw, sonder kinderen te hebben, staande huwelijx, tesamen eenige overwinsten kregen, en den man buyten kennisse van zijn vrouw daeruyt iets aan zyne ervgenamen quamen wech te geven, en vervolgens beyde komende te sterven, so souw by verdeling der overgeschotene grangiamenten, want van 't huwelijxervgoed is bevorens genoegsaam geschreven, de vrunden van de vrouw sodanig een gedeelte weder vooruyt moeten genieten, als door de man by levendige lyve aen zijn vrunden is nog gegeven.

Verpandingh.

Imand eenige landen ofte thuynen aen een ander voor seker somma gelts verpand hebbende onder voorbeding deselve landen ofte thuynen in plaets van intrest te possideren, om zijn gewin daerby te haelen, vermach dat niet in te lossen, als 't hem belieft, maer moet, wanneer zulcx gesint werd, soodrae het gewasch ing'ougst is, den pandnemer waerschouwen, dat hy daeraen geen moeyte, arbeyt en oncosten en doet, en dat moet hy sonder ingebreke te blyven, gemelde pandpenningen voor warogolanden in de maanden July of Augusto en voor nely landen in de maanden Augusto of September gesechde pandnemer entrageren en voldoen, tenware den pandnemer uyt insichte van een beter gewasch te erlangen gemelde grond een jaer sonder te bezayen had laten stilleggen, in welcken geval den verpander is gehouden de pandpenningen in de maand November desselvigen jaers uyt te keren; in gemelde maand November moet mede ingelost werden alle pannegayes, betele en tabaxthuynen.

Gebeurd het, dat den pandnemer een tegenzin krijgt in het land ofte thuyn, 't welcke aen hem verpand is, omdat de daervan comende voordelen, zoo veel niet connen opwerpen, als den intrest van zijn uytgeschotene penningen wel bedraegt, en derhalven begeert daervan ontslagen te wesen, en zijn gelt wederom te hebben, moet den pandnemer in sulk een gelegentheyt, nadat het land ofte thuyn aen den eygenaer heeft overgegeven, een jaar na zijn gelt wachten; is 't dat den verpander onvermogens is, en blijvt, om gemelde land ofte thuyn in te lossen, dan werden 'tselve zijn ervgenaamen te koop aangeboden, die het ook wel zullen kopen, soo het meerder als waervoor te pand staet waerdich is, en des neen, so moet den pandnemer 'tselve aennemen, en houden voor zijn reets uytgeschotene penningen, mits conditie, dat hy in vollen eygendom by formele coopbriev werd gestelt, hierby diend men noch aan te mercken, dat den pandnemer, zoolang het verpande besit, de schatting ofte landrente daerop gestelt, moet betalen, ja selvs ook voor dat jaer, wanneer ingelost werd, en daervoor quitantie van de Mayoraets nemen, uytgesondert de provintie Waddemoraatchie, alwaer het heel anders toegaet, want daer ontvangt den eygenaer van zijn grond, die hy verpand heeft, de thiende uyt de vrugten, die daer van voortçomen, en betaelt in persoon de landrente, en neemt

ook op zijn eygen naam daervoor quitantie, en voor de jager- of pannengaaysbomen vordert hy de boomrente van den pandnemer ofte possesseur, en betaelt die van de mayoraets, en neemt mede daervoor op zijn eygen naem quitantie.

Gevalt et dat den verpander zijn verpande grond wil inlossen, en hy den pandnemer, 't zy door onkunde of anders, te laat, en nadat bemest en anderen arbeyt daeraan bestelt is, comt te waerschouwen, dan moet den inlosser den anderen uyt de vrugten, die dat jaer door comen te gewinnen, zijn arbeyts en oncostens aendeel geven, sooals in die provintie en dorp is gebruyckelijk.

Maer wanneer den pandnemer zijn uytgeschote penningen ontvangen heeft, en met den eygenaer niet overeen kan komen in de verwacht werdende voordeelen, na 's lants gebruyk, moet den gesechde eygenaer in dat geval gedoogen, dat den gewese pandheffer geseyde stuck lants bezaayt, mits gevend aan de grondheer volgens lants costuymen de terrewarom, 'tgene seggen wil, grontsgeregtigheyt.

Nu is hier in gebruyk, dat veele hunne landerijen onder een bepaalden tijd van 3, 5, 8 tot 10 jaeren gaan verpanden, soo het nu gebeurd, dat den verpander voor 't expireeren van den gestipuleerden tijd genootdwang wierd, 't zy tot voldoeninge van zyne schulden, als anders, sodanig een stuk verpand land te moeten verkoopen, kan den pandnemer zulx na slants wyse niet beletten, maer moet 't gedoogen, en zijn uytgeschotene penningen weer aanvaerden.

Imand eenige vrugtdragende bomen, als kokus, mangus, soorsak en arreexboomen, aen een ander, als hiervoren is gesecht, hebbende verpand, en weder in staet geraekt zijnde deselve in te lossen, dan moet zulx in de maanden December en January geschieden, als wanneer ook den pandnemer alle de rype vrugten voor sooverre deselve tot gebruyk als anders bequaem zijn, die aen gemelde boomen werden gevonden, mach doen afplucken voor en aleer deselve weder aen den eygenaar overgeeft.

Eenige slaven ofte slavinnen, met voorbeding als hiervoren is aangehaalt, verpandt zijnde, en deselve na verloop van tijd

siek werden, soo moet den pandnemer zulcx aen den eygenaer doen bekend maken, opdat hy zijn slaev of slavin weder kan laten genesen, maer soo den pandnemer gemelde slaev of slavin op zijn onkosten, sonder den eygenaar ergens van kennisse te geven, in vorige gesontheyt doet brengen, dan blyven die oncosten voor zijn reckening sonder dat hy die van den eygenaar kan of mach pretenderen, maer gemelde slaev ofte slavin comende te sterven, dan moet den eygenaer gesechde pandpenningen wederom uytkeren.

Indien imand sekere somma gelts aen een ander conditioneel geeft om jaerlijcx in plaets van winst in gelt, en om meer ploeg beesten, na dat zy accordeeren, sonder te noemen welk ook wat buffel of osse daervoor te bestellen, zoolang totdat hy gemelde penningen wedergeeft, in welcken tijd schoon er een sodanige beest, ofte beesten comt te sterven, dat reets overgegeven is, om aen den ploech te gebruycken, moet den eygenaer tot tijt en wyle zijn land sal beploegt wesen, als wanneer den nemer van 't gelt zig van die verpligting mach ontlasten, en 't genotene weder afleggen.

Imand eenige juweelen, gemaeckt goud ofte zilver voor een somma gelts in pand nemende, om sekere winst maandelijcx daervoor te genieten, en den eygenaar van het verpande dese overtuygen kan, dat hij het verpande heeft gedragen of uytgeleend, om van andere gedragen te werden, dan verliest hy den bedongen intrest, en moet het verpande wederom laten volgen voor een gelycke somma als hy aan den verpander heeft gegeven, sonder meer.

Van Huur.

Imand eenig ploechbeest ofte beesten in huir nemende, is den eygenaar van sodanig beest ofte beesten, zo siek werden of komen te sterven, zo met d° beest of beesten geploecht heeft, niet verschuldicht een ander te verschaffen. In geval den een van den anderen een beest tot gebruik komt te lenen, en den eygenaar het goedwillig toestaat, en sodanig beest of beesten eenig ongemak van 't breken der been of sterven overquam, en vermach den eygenaer naer 's lands gebruyk van den leender geen vergoeding pretenderen, maer moet sich die scha, als toevallig geschiet, hem troosten.

Van koop en verkoop.

Soo wanneer imand in vorige tyden een stuk land, thuyn, slaev, &c[a] aen een vreemde vercochte en in dier voegen zijn ervgenamen, mede-standers, buiren, die haer gronden daeraen grensen, en die het in pand mogte hebben, soo het verpand was, voorby gingen zonder kennisse te geven, dan stonden het haer vry, om na rang, naesting daerop te pretenderen, te weten: die zich in dorp liet vinden in den tijd van een maand, buyten dat en in deselve provintie binnen de drie maanden, daerbuyten en in een ander provintie in ses maanden, en buytenslants een jaar, maer gemelde tyden met stilswygen te boven belopen zijnde, bleve de coop van waerde, maer dit is alles verandert en voorgecomen met de welgegeve ordre ten tyde van den E. heer commandeur Blom (: zaliger gedachtenisse) want tsedert gemelde ordre werden geen verkoping beschreven of voltrokken, voor en aleer die drie sondagen na den anderen in de kerk daer se onder sorteeren public zijn afgecondicht, in welcken tijd zich ook konnen aandienen diegene, dewelcke vermeenen, na oude costuymen en lands wyse, naesting te hebben, wanneer mede na de hiervoren aangethoonde rang werden geholpen.

Mede is het gebruyckelijk onder desen sinisterlycken landaerd, dat zy een stuk land &c[a], dat bevorens aen een ander verpand is, gaen verkopen aan een darden, en daervan volgens de hiervoren geciteerde ordre behoorlyke koopbriev verleenen, sonder dat gemelde coper in staet is de daervoor bedongen penningen te connen voldoen en uytkeeren, en om echter zijn coop van waerde te houden, so keert hy ten eersten uyt aen den vercoper soo veel 't meerdere by vercooping als verpanding komt te bedragen, en laet gemelde land voor het resterende in possessie van den pandnemer tot tijd en wyle in staat geraekt om de penningen waervoor 't selve is verpand, mede af te connen leggen, dat veeltijds wel 8, 9 à 10 jaren en meer duirt eer zulx geschiet, waerdoor ook veel malen questiens ontstaen; oversulx dunkt my (onder correctie van wyser oordeel) dat men 't passeren van coopbrieven, sonder de bedonge penningen en ten vollen te hebben betaelt, moest verliesen, of ten minsten t'ordonneren, dat zy in dusdanige geval de bevorens gemaekte acte van verpanding in te trecken, en een nieuw op de naam van den kooper doen schryven in plaets van het ingetrockene op de naam van den vercoper.

Imand eenige beesten, 't zy bullen, ossen, koeyen, buffels, buffelinnen, schapen &c. willende verkopen, dan geschiet zulx sonder publicatie en schriftelyke acte daervan te passeeren, werdende gemelde verkoping voltrocken en van waarde gehouden met 't overgeven door den verkoper aen den koper van een droge mest dier animalen; invoegen dat schoon eenige van de verkogte beesten voor 't entrageeren derselve quamen te sterven, dan wel te werpen, en den verkoper met getuygen kan bewysen, dat den koper de gesechde beesten voor soo een tanto heeft geeocht en daerop de droge mest ontvangen, is sodanig een koop vast en bondich, soo blijvt dat over en weder voor recht van den koper, sonder dat daerop eenige verdere pretentie kan of mach gemaekt werden.

Imand eenige beesten 't zy ossen ofte buffels conditioneel vercopen[de], seggende dat deselve bequaem zijn om voor de ploech te gebruycken, en zulx anders naer 't voldingen van den prijs daervoor en de gevolgde betaling werd bevonden, so mach den koper in die gelegentheyt 't beest ofte beesten binnen den tijd van 15 dagen wederombrengen, en zijn daervoor uytgeschoote gelt eysschen, dat den verkoper ook verschuldicht is weder te geven.

Van gelycken is 't ook soo den eenen aen den anderen een koe ofte buffelin vercoopt voor een beest, dat eens ofte meer geworpen heeft, en naer verloop van tijd bevind dat et vercogte beest ofte beesten in plaets van geworpen te hebben, een queen is, en nooyt geen verwachting heeft dat het beset sal raken, dan mach den koper gemelde beest ofte beesten den vercooper wederom entrageren, en zijn daervoor betaalde penningen pretenderen.

Maer integendeel, zo hy een kalfje van 1½ à 2 jaren koopt, dat in dier tijd een queen word, en nooyt komt te werpen, dan moet hy 'tselve houden voor 't geen dat het is, alsoo daeromtrent geen bedrog kan bespeurt werden.

Hierlantse ouders van Mature, geen slaven en zijn[de], nog ooyt geweest, hare kinderen door hoog dringende nood vercopende, en in dier voegen imand, die vry is, werdende verkocht, hebben ofte heeft het recht, wanneer tot de ontlossinge machtig werden,

zulcx in 't werk te stellen voor de prysen als by segsmannen g'oordeelt werd te betamen, en mach den eygenaar dese lossinge niet hinderen.

Dit is nu alle oude tyden sodanig in usantie geweest, en volgens mijn gedachten bestaet het in reden en soude ook van gevoelen wesen, in geval eenige diergelycke dienstbare geesten ten rechten genoeg doende konde verificeeren, dat in maniere voorschreven tot slaven waren geraekt, dat deselve van dat voorrecht niet behoorde versteecken te zijn, hoewel het verkoopen van vry geborene menschen, inboorlingen zijnde, hier al voor lang absoluit is verboden.

Slaven en Slavinnen.

D'hierlantse slaven en slavinnen bestaen in vier castes of geslagten, te weten covias, chiandos, pallas en malluas. De twee eerstgenoemde geslachten soude men heel qualijk of niet connen uytvinden, dat van den beginne af erfslaven waren geweest, maer wel werd er gesustineerd, dat in aloude tyden eenige daervan door hare ouders ofte vrunden aen andere verkocht zijn geworden, en voornamentlijk onder de coviassen, want daervan vind men noch het grootste gedeelte slaven, te zijn, ende weynige, die geen slaven en bennen, hebben haer met een seer sinisterlycke practijk weten, voor ons tijd, by kerckerollen en tombos op andere geslachten over te laten schryven, sodat er byna geen onder die benaming vinden, die vry zijn; onder de tweede, te weten, de chiandos, bennen der heel weynig, die slaven zijn, en die nog van dit geslacht dienstbare zijn, en lopen by de tombo niet voor casta chiandossen, maer alle onder de benaminge van coviassen, en de resterende, alle vryen doen 's heeren dienst met de bellales eguael, en vermits dese chiandossen als gesecht haren ordinairen oely of 's heeren dienst, zijnde een dach 's maands, waernemen, so moeten zy noch bovendien, nevens de pallas en malluas, 's Comp^{e}. oliphanten op de stallen in de provintien staande met voetsel besorgen mitsgaders alle gequalificeerdens met hare bagagiens helpen dragen; d'andere twee soorten zijn van den beginne af slaven geweest en noch blyven, tenware dat onder haere meesters imand waren, die door een medogentheyt haer quamen vry te geven, dat men heel selden of byna niet en siet; dese menschen dan, dewelcke in slavernye zijn continueerende, moeten,

wanneer gesind werden om te trouwen, hunne meesters zulx bekend maken, en daertoe consent versoecken, mits noemende met wie; gemelde meesters hiertoe verlof gevende, werden zij met een bewijsooltje versien, om aen den schoolmeester van de kerk, daer zy onderhooren te vertoonen, als wanneer het huwelijk zijn voortgang neemt, doch zijnde hieromtrent t'observeren, dat de eygenaer nooyt anders zullen toestaan als dat huwelijk hiervoren gemelde niet anders geschieden, dan slaven met slavinnen, en slavinnen met slaven, soo het wesen kan onder de lijfeygenen van haer eygen meester, maer sulcx niet willende lucken, vermogen zy sich met andere haer slaven in den huwelycken staat verbinden, alleenlijk lecht hiertegens een scherp verbod voor soover 's Compᵉ. lijfeygenen aangaet, die na het afgeven van gesechde ordre geen andere huwelycken mogen aengaen als met 's Compᵉ. slaven; so nu na verloop van tijd een van beyden sonder kind of kinderen stervt, dan komt den meester van den overledene, indien gemelde slave of slavins broeders ende susters een ander toebehoren, en neemt alles wech wat den overledene by huwelijk als ervgoet of bruytschat hebben ingebracht, mitsgaders de helvt van d' overwinsten, maer is 't dat gemelde broeders ende susters mede zijn slaven end slavinnen bennen, dan siet hy daer soo nauw niet op, en laet wel alles onder haer, tenwaere hy zelvs heel arm, en niets om van te leven had.

Maar gebeurd het, dat zy te samen kind of kinderen overwinnen, so konnen echter dat kind of kinderen zijn ofte haar vader, wanneer hy komt te sterven, niet erven, vermits zy een andermans lijfeygenen zijn, de slavin ofte moeder comende te overlyden, dan staet et aen haer meester, of hy de helft van het ingebrachte huwelijxgoet en een quart uyt de gehele overwinsten wil na zig nemen, dan wel alles wat gemelde slavin met de dood heeft nagelaten, aen hare kinderen overgeven, alsoo die hem alle in eygendom toekomen, want de vrugt (voor zoverre dat slaven zijn) volgt de buyk; in oude tyden heeft de meester van de slaev het regt gehad, dat zo wanneer der 5 à 6 kinderen door zijn slaev waren geprocureert, hij alles dan een van de jongens daaruyt voor hem mochten nemen, maer op de meysjens had hy geen pretentie, welk recht jegenwoordich niemand dan de E. Comp. alleen is compiterende, dat is te seggen voor sooverre 's Compᵉ. slaven met d'inwoonders

hare slavinnen voor het publiceren van even gemelde ordre zijn getrouwt.

Gemelte slaven en slavinnen wonen alle wijt en zijt appart van hunne meesters af, en moeten haren onderhoud selvs soecken, soals het konnen; de pallas en malluas geven jaerlijx de mans aan hunne meesters tot een erkentenisse vier fanums aen geld, en zijn se door den anderen alle verschuldicht 's heren dienst voor hare meesters te doen, wanneer gemelde meesters laet waerschouwen, en daerby geven voor die dach ofte dagen de mondcost; hierin comende te versuymen, en de meesters voor cikos werden aengetekend, dan moeten zy, wanneer gemelde chikosgelden voor d'E. Comp. werden ingevordert die voor hunne meesters betalen, alsoo de versuym door haer, en niet door hare meesters is veroorsaekt, vermits zy de mondkost voor die dagen hebben genoten, en alsoo haer meesters bedrogen; mede moeten zy haer gereet laten vinden, indien van hunne meesters geroepen werden om den ommetrek van hare heyningen te vermaken, mits de cost genietende, soolange by haer arbeyden; is 't dat onder haer kinderen jongetjes zijn, die bequaem komen, om beesten te konnen hoeden, dan plukt de meester wel een daervan uyt, denwelcke gemelde meester ook, soolang hem aenhout, med kost en klederen moet besorgen.

Wanneer de hier vorengemelde slavinnen comen te kramen, dan moeten hare meesters haer besorgen van 't een en ander daertoe dienstig, ten bedrage van vijf fanums aan gelt, dat te seggen, voor sooverre de nalloassen[sic] en pallassen aengaet; gemelde meester tot het opbrengen van gesechde fanums onvermogens zijnde, en zy nalloassen en pallas selvs ook niets hebbende, dan vermogen zy dat kind, waervan in de kraam leyt, ofte wel een ander, so meer heeft, voor 6 fanums verpanden tot tijd en wyle in staat geraken, om 'tselve wederom te connen inlossen, maer d'eygenaers geven ordinair aan de coviasse slaven wel wat meer, maer en vermogen de casta coviasse en chiandassen in geen der hande manieren hunnen kinderen verpanden, als wesende dit gebruyk alleen onder de nalluas of pallasse slaven.

Imand een slaev ofte slavin, dewelcke een stuk lants, thuyn, of iets anders in eygendom besit, willende verkopen, dan moet

hy, zo niet versteken wil zijn van 't recht, dat hy op de goederen van zijn slaev of slavin heeft, die voor den vercoop van de slaev of slavin na zich neemen, en daarmede, na dat te rade werde, handelen, doch zoo door versuym, als anders, den verkoper toestaet, dat den vercochte slaev sodanige goederen ongemoeyt blijvt besitten, en heeft den verkoper daerop geen de minste pretentie meer.

Het gebeurd nu ook wel, dat eenige vermogende inwoonders, die rykelijk van slaven versien zijn, als een werk van carritaet, nu en dan een van haer slavinnetjes aen een arme weduwe, om daerdoor haer dogter aen een man te helpen, 't zy als een gift, dan wel tot dooti, comen wech te geven, gevolglijk sy daerop van den eygendom versteken zijn; nu gebeurd het wel, dat sodanig wechgegeve slavin by haer ouders, al wesende schoon slaven van vermogen, ten woon blijvt, dese tot den huwelycken staet groot genoech zijnde, en haer ouders haer gaern uythuwelycken willende, vermogen om geen waerom aen dese hunne dochter iets uyt haer goederen ten huwelijk geven, uyt insichte dat vader en moeder en alle hetgene besitten haer lijvheer en niet hun toekomt, en dit haer kind van meester verandert zijnde, als hiervoren is aengewesen, direct nog indirect geen part of deel aen haer ouders goederen heeft, tenzy dat haer gewese meester haer ouders daertoe quam consent te geven.

Een man hy zy getrouwt of ongetrouwt, geen kind ofte kinderen hebbende, wil een slaev ofte slavin uyt zijn ervgoederen vrygeven, so moet hy den schoolmeester van de kerk, daer gemelde slaev ofte slavin by de kerkrol loopt, waerschouwen, en versoecken zulx drie sondagen na den anderen te willen afkondigen, opdat zijn gemeente en voornamentlijk diegene, dewelcke sich daertegens zoude willen opposseeren daervan tydich kennisse zoude konnen hebben, om hunne actie, die zy vermenen daertegens te hebben, in te stellen; diergelycke sich onder t'afkondigen opdoende, moeten zy haer benevens den vrygever gedragen, en afstaen met 'tgene goede mannen hierinne comen te keuren.

Gemelte man, getrouwt zijnde, en echter geen kind of kinderen hebbende, en hy een slaev ofte slavin uyt zijn vrouws ingebrachte huwelijxgoed wil vry geven, moet zulex geschieden

met haer toestemminge, en alsdan vervolgens die vrygeving aenleggen en uytvoeren, even en al eens als hiervoren van de man alleen is aengehaelt; maer man ende vrouwe, kind ofte kinderen hebbende, konnen zy een ofte meer na haer welgevallen vrygeven.

Een man by zijn eygen slavin een kind overwinnende, vermach hy gemeld kind, sonder tegenspreecken van zijn ervgenaemen, vry geven, en daerenboven nog iets, dog weynig na dat hegoed is, uyt zijn ervgoed tot een donatie toevoegen.

Gemelde vrygegevene komende te sterven, sonder kind of kinderen na te laten, en heeft nog van 's moeders zyde meer broeders ende susters onder dewelcke maer een 't zy broeder of suster mede vry is gegeven, soo ervt die vrygegevene alleen den overleeden, maer soo geen onder haer allen in vrydom is gestelt, dan erven d'echte kinderen van zijn ofte haer vader, zoo der zijn, ofte haer vader, zoo der zijn, of anders gaet het gegevene weder daer na toe daer 't vandaen is gecomen, en vervolgens aan desselvs ervgenamen.

By heydense tyden en selvs noch op Cormandel onder heydenen, als op andere plaatsen, is het een aloude gewoonte geweest, en nog, dat wanneer een eygenaer om getrouwe diensten en andere insichten een of meer van zyne slaven in volle vryheyt komt te stellen, en na verloop van tijd sodanig vrygegevene of vrygegeve zich tegens zijn oude meester dan wel desselvs kinderen onbehoorlijk dan wel buytensporig quam te dragen of affronten toe te voegen, is sonder tegensspreken zodanige vrygegevene weder tot slaevse dienstbaerheyt gedoemt. In 't opstellen en ondersoecken van dese byeengebrachte 's lants wetten en costuymen hebben my een groot getal der voornaemste inwoonderen en modelliaers klagersgewijs voorgedragen, dat door lankheyt van tijd dese onse gewoontens hier t'eenemael in ongebruyk is geraakt, vermits met haer weten by Portugese nog 's Comp. tyden over sodanig misbruyk niemand weder tot slavernye is aangebracht, waerdoor van sodanige vrygegevene sig al vry assurant tegens hunne gewese meesters en weldoenders comen te canten; en uyt dien hoofde hebben zy my gesamentlijk instantig versocht, dat ik UEdele uyt hare naem gelievde voor te dragen, dat door UEdele goetheyt dese oude gewoonte tot in-

tooming van zulke assurante gasten, weder tot een positive wet mach werden ingevoert, en uyt dien hoovde werd dit hun versoek UEdele in eerbied voorgedragen.

Van geld op intrest.

Imand een somma gelts aen een ander ter leen of op intrest gevende, om binnen een bepaelden tijd met sodanige winst in gelde als tegenwoordig is gebruykelijk wederom te geven, en daerin komt te mancqueren, moet den crediteur zijn guarant op zijn pand, soo de voorsichtigheyt heeft gebruykt iets tot dien eynde te laten beschryven en nemen, 't zy landeryen of anders te soecken, en den debiteur hiertoe onwillich zijnde, moet den gever gemelde onwillige aen de overigheyt aenclagen, en versoecken dat gesechde onwillige hiertoe mocht geconstringeert werden.

In dusdanig een geval onder borgen mochten zijn, en den nemer zich comt te absenteren of wel verarmen, dat onvermogens werd, om het genomene te connen betalen, dan mach den crediteur gemelde borgen aenspreken, en zijn verhael op haer soecken, die alsdan ook verschuldicht zijn 'tgene waervoor borgen bennen gebleven te voldoen, behoudens ten allen tyden haer actie open op den debiteur, indien hy weder iets mogt comen te prospereren.

Twee personen nemende te samen sekere somma gelt van een derde, verbinden zy haer beyde daervoor generaliter en eguael by geschrifte, om niet onderworpen te wesen, haer beyde weder byeen te roepen, wanneer zijn gelt wil innen, soo laet hy in gesechde ola maer vloeyen moemindaen moeneuroecka, dat is te seggen, die voorstaet eerst betaelt, invoegen welk van beyden hem eerst te voren comt, blijft betaelder voor het geheel, echter onder conditie zijn guarant op zijn macker te soecken overal daer hy hem vind.

Een man by levende lyve, sonder weten van zijn wijf en kinderen, eenige schulden makende, en daerna sonder deselve af te leggen, comt te sterven, soo blyven echter gemelde zijn wijf en kinderen, mits sufficante bewijs van dat gesechde schult deugdelijk is, gehouden in de voldoeninge van die.

Man ende vrouwe laten te samen voor sekere somma gelts, dat van een ander genomen hebben, tot pand beschryven een

stuk land, ofte thuyn &c^a^. sonder 't selve aan hem t' entrageren om te besitten; na verloop van tijd, dat een harer dochters comt te trouwen, geven zy gemeld land ofte thuyn &c^a^. aen die dogter sonder by die acte, dat haer verleend werd wegens haer bruytschat uyt te drucken, dat 't selve te pand by sodanig eenen staat, vervolgens comen gemelde man ende vrouw den eenen voor en den anderen naar te sterven sonder gemelde hunne schult af te leggen, so nu in dusdanig een geval gemelde overledenen eenige andere goederen hebben naergelaten, is 't goet voor dengenen, die zijn gelt aen haer gegeven heeft, en niet belet nog wederhouden, dat zy quamen wech te geven het pand, thuyn &c^a^. bij hem verpand, alsmede voor de soon ofte sonen, die anders de betaalders zijn, zo begoed bennen, en so niet, moet den crediteur soolang wachten na zijn gelt, tot zy in staet worden om het te connen voldoen en afleggen.

Imand gelt op intrest gevende, en den intrest van tijd tot tijd laet oploopen, sonder deselve in te vorderen, dat hooger comt te lopen als de hoovtsomma groot is, dan kan den debiteur voldoen met gemelde hooftsomma te verdubbelen, en den crediteur die toevoegen sonder meer.

Alle diegene dewelcke gelt geven om hunne winst daervoor jaerlijcx in nely te genieten, verliesen den winst in de jaren, wanneer der geen oegsten zijn, en by een slechte ougst werd den winst daerna gecalculeert en betaelt.

Gebeurd het, dat imand om nely verlegen is, 't zy om te zayen of anders, en die op winst van een ander neemd, moet den nemer den winst so naauw bedingen als hij kan, want hierop nooyt geen sekere taxt in gebruyk is geweest, dat men nemen of geven moet, als by exempel den eenen neemt 's jaers van thien twee, en den anderen van thien tweeen een halv, en so tot vijf toe, en werd er gehandelt in 't vorderen van voorzegde winst even en al eens als hiervoren is gesecht onder de materie van gelt op winst van nely te geven, schoon den debiteur alle jaren een goeden oegst behaelde, en den crediteur versuymden zijn winsten telckens te comen eysschen en wegnemen, en gemelde winst daerdoor merckelijk boven de hooftsomma quam te belopen, zo kan echter gemelde debiteur voldoen met de hooftsomma te verdubbelen, en den crediteur t'entrageren.

Wanneer imand begeerig is eenige granen te ruylen, dan werd de nely, sjamy, karakan en kalloe tegens malkanderen egual gestelt, alsoo alle dese tegens eenen prijs werden vercogt, rijst en cadjang tegens den anderen, vermits mede voor een en deselve prijs veralieneert; en warego, een en een halve parra tegens een parra nely.

Als imand een andermans zaayvelden, met voorkennisse van den eygenaer, comt te bezaeyen sonder alvorens te accorderen, wat en hoeveel hy aan den grondheer uyt de in te oogstene granen sal geven, dan kan den zayer bestaan met uyt te keren terrewaram, dat is te seggen, den grondsgedeelte, 'twelk werd genomen op een derde van de vrugten, uytgesondert den thiende, die vooraf moet gaen; maer accorderende voor een tanto te zullen geven, en dat jaer in 't gemeen geen oogst behaelt, dan blijvt den zayer g'excuseert van iets uyt te keren, maer zo zijn mededorpsvolk alle een goeden oegst erlangende, en hy alleen niet, zo moet hy echter het beloofde by accoorde betalen, want dat word zijn luy en traagheyt toegerekent, dat hy mede geen goed gewasch heeft; integendeel zo hy een tamelycke oegst bereykt, en echter zoveel niet, dat zijn accoord kan voldoen, en zijn mededorpsvolk niets, dan moet den grondheer zich vergenoegt houden, met 'tgene daer van is gecomen, zonder verder pretentie te maken.

Aldus de voornaemste Jaffanapatnamse wetten en costuymen, als in 't hooft deses is gesecht, door langdurige ommegang en ervarentheyt in dit commandement en door naeuwkeurigh ondervraging te samen gebracht en opgestelt door dengenen, die in hoop leeft, dat zijn gebiedende Edele Heer gouverneur Mr Cornelis Joan Simons, wien hem dese commissie heeft opgedragen, daarin genoegen en behagen zal nemen, in welkers verwachting, Edele gebiedende Heer, ik dan met schuldige respect althoos zal tragten te bethonen te zijn en blyven.

(onder stont) Edele gestrenge en gebiedende Heer UEdele onderdanigen en gehoorsamen dienaer.

(was getekent) Claes Isaacqz.

(in margine) Jaffanapatnam, den 30 January anno 1707.

VERKLARING DER INHEEMSCHE TERMEN IN DE BESCHRIJVING VAN HET CEILONSCH VOLKSRECHT.

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

Inheemsche rechtstermen in Ceilonsch volksrecht kunnen uit twee talen ontleend zijn: het Singaleesch, de eigenlijke taal van het eiland, en het Tamil, de Dravidische Zuid-Indische taal, die niet alleen in den Dekhan maar ook op Ceilon door talloos velen wordt gesproken als omgangs- en handelstaal, en in veelvuldig gebruik is als schrijftaal van allerlei soort literatuur. Welke der beide talen hier in aanmerking komt, blijkt reeds uit den Tamil-naam der wetgeving, en uit de omschrijving daarvan als «description of the customs of the Tamil-inhabitants of Jaffna on the island of Ceylon:» buitendien vermeldt het stuk zelf als taal van ontleening: 't Mallabaars, de gewone benaming in den Compagniestijd voor het Tamil.

Den naam Thesawalewe verklaarde Prof. Kern reeds als: landsgebruik, tesawaḷamai; niet geheel overbodig is wellicht de mededeeling dat tesa het Sanskrit deça is (naar Tamil klankregels met verscherpten aanvangsklank), hetzelfde als het welbekende Javaansche leenwoord désa, en dat waḷamai (van waḷam = orde, goede regeling) eigenlijk decorum, goede orde beteekent.

Het stuk nu bevat de volgende adatrechtstermen:

moedesiom, erfgoed voor zooverre door den man ingebracht. Dit woord kan niet juist zijn. Vooreerst is de substantiefuitgang, vooral van ontleende Sanskrit-neutra am, niet om, voorts is de eerste lettergreep niet te verklaren. Zonder twijfel lezen wij moeṇdesiam, en verstaan dit woord aldus: moeṇ = eerst, vooraf (welk element straks weder optreedt), en tesiyam, = tècijam, dat is het Sanskrit ya-gerundivum van den wortel

diç, Gr. deik (numi), deçya, waarop gewezen aanspraak gemaakt kan worden, wat geregeld moet worden; de tenuis geworden aanvangsklank wordt weder media na de n. De term beduidt dus: wat allereerst tot de zaak behoort, en als zoodanig aan te wijzen is.

chidenam, bruytschat; dit is het Tamil cidaṇam, bruidschat der ouders aan de dochter. Ook dit woord is oorspronkelijk Sanskrit. De eerste syllabe toch is eene verkorting van ciṛî, Sanskr. Çrî, de godin des rijkdoms, rijkdommen, en het laatste deel der samenstelling is eigenlijk het Sanskrit dhana.

seuriteutam, overwinsten. In dit blijkbaar verbasterde woord meenen wij te mogen herkennen: ciṛîtiṭṭam, regeling, accoord, schatting van goederen, waarin ciṛî wederom het Sanskrit çrî is. Of de schrijfwijze met eu in verband staat met de eigenaardige cerebrale uitspraak der ṛ en ṭ kunnen wij niet beslissen.

modlaards, of moodelliars. De d achter de r is een Hollandsch toevoegsel gelijk in zoovele oude woorden als rijst voor rijs, en nieuwe zgn. volkstermen als rijwegt, kleiwegt, welke klank ook in De Houtman's Maleisch vocabularium menig Maleisch woord verlengt naar Hollandsch populair spraakgebruik. De schrijfwijze moedeliaers nadert het oorspronkelijke woord, terwijl de ae (evenals in taely) op de lange a wijst; het originale is moedalijâr, een pluralische eeretitel afgeleid van moedal, voornaamste, eerste, kapitaal, welke beteekenis in het Maleische leenwoord modal welbekend is.

ottioem chidanamoem pattijaal, doty en gewone pandgoederen moeten ten eersten aanvaerd en beseten werden. Oṭṭi beduidt deposito, cidaṇam is ons reeds bekend, oem, naar den regel achter elk der woorden geplaatst beteekent: en, (de copula), en pattijaal is de instrumentalis van patti, het Sanskrit bhakti (tamoeliseering van een prâkrit-vorm), orde, regel, gebruik, gewoonterecht. De zin beteekend dus: ('t zijn) pand, deposito en bruidschat (die) naar den vasten regel (moeten gekweten worden).

taelij, halsciraet voor wijf of wijven. Dit is Tamil tâli, joyau nuptial que l'époux attache au cou de l'epouse le jour du mariage.

thombo, tombo, blijkbaar register, legger, is wellicht geen Tamil; aan toemboe, palmblad mag niet gedacht worden.

terrewarom, grontsgeregtigheyt. Als wij, evenals in moe-

desiom, den uitgang om in am herstellen, naar de betere lezing elf bladzijden verder, kunnen wij dit woord toch niet verklaren; evenwel op zoo even bedoelde plaats wordt het nader uitgelegd als: grondsgedeelte 't welk werd genomen op een derde van de vrugten. Het begrip »een derde» verwijst ons naar het element tiri, Sanskrit tri, en zoo naar de samenstelling tiriwâram, waarin wâram beduidt: gedeelte van den oogst, recht op een deel der naturalia.

De namen der vier casten van slaven zijn corrupt. De derde naam (pallas) is blijkbaar een meervoud, en kan niet anders zijn den Tamil paḷḷan, een talrijke stam van ondergeschikte landbouwers, in Zuid Indië puller, van het meervoud paḷḷar genoemd (a low and servile caste or an individual of that caste, most commonly the slave of the Vellâlam or agricultural tribe (H. H. Wilson). Die agricultural tribe, de veḷḷâḷam, pl. veḷ-ḷâḷar — de term bellales op diezelfde bladzijde is blijkbaar eene verbastering hiervan — is verdeeld in verscheidene onder-casten als de côṛiya van Coromandel en de Toeḷoewa, naar die streek aldus genoemd, in welke namen wellicht de wantermen covias (v voor r) en malluas (later nalloassen) te herstellen zijn. Onverklaard blijft chiandos; misschien is dit: chandaul, dat is: outcaste, bastaard (eigenlijk iemand van Çûdra-vader en Brâhmaṇa-moeder), Hindi chaṇḍâl, Skrt. caṇḍâla.

Oely of 's heeren dienst is geen Tamil, doch het Dekhansche, eigenlijk Teloegoe oli, personal bail or security, in het Karnatisch olu, pledge, ransom (H. H. Wilson).

cikos, chikosgelden, blijkbaar: boeten voor verzuim of fout meenen we te mogen houden voor een Hollandsch meervoud van ciko, d. i. Tamil cikku embarras, erreur; het daarvan afgeleide werkwoord beduidt: in moeilijkheid zijn, betrapt, gevangen gezet worden.

moemindaen moemcuroecka, die voorstaet eerst betaelt. In het eerste woord duidt ae wederom op de lange a; âṇ is de uitgang 3^e^ pers. sing masc., nd duidt den verleden tijd aan, de wortel is î = geven, betalen. Moem beschouwen wij als eene verschrijving voor moeṇ, waarmede ook het volgende woord begint. Dat woord bestaat uit moeṇ = eerst en curoecka, dat is iroekka de infin. van ira = zijn, bestaan, in den zin van: doel of voornemen. Het geheel beduidt dus: men

gaf 't eerst om het eerst (aan de beurt) te zijn: moeṇindân moeṇiroekka.

Op de laatste bladzijde lezen wij: wanneer imand begeerig is eenige granen te ruylen, dan werd de nely, sjamy, karakan en kalloe tegens malkanderen egual gestelt, alsoo alle dese tegens eenen prijs werden vercogt, rijst en cadjang tegens den anderen en warego, een en een halve parra tegens een parra nely.

Hoewel geen rechtstermen, mogen de inheemsche woorden van deze alinea hier verklaring vinden, voorzoover die vereischt is.

nely, in Hindoestan gewone gewijzigde uitspraak van Tamil nel en nelloe, rijst in den bolster, «paddy».

sjamy is waarschijnlijk: sjâmâ (Hindôestâni), ook sjâmâk, het Sanskrit çyâmaka, graan door de armere bevolking genuttigd, «panicum colonum».

karakan lijkt corrupt, en blijft voorloopig onverklaard.

kalloe is een gewone term voor gegist palmsap, maar niet als aanduiding van graansoort, voorzoover wij weten, bekend, en blijft eveneens onverklaard.

warego is ons onverstaanbaar, tenzij we mogen denken aan het Portugeesche in het Maleisch overgenomen woord terigo, tarwe.

parra is het Zuid-Indische paṛa, a measure of capacity, commonly, though incorrectly, written Parrah or Purrah, and consequently confounded with a different measure (H. H. Wilson). De paṛa is de gewone graanmaat in Malabar, het woord is geen Tamil, maar wordt vermeld als Malayâlam-term.

cadjang, eindelijk, moet beschouwd worden als eene (niet ongewone) verbastering van katjang, het welbekende Maleische woord.

OVER DE OPKOMST VAN DEN INDISCHEN HANDEL DER VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA ALS MEDEDINGER DER OOST-INDISCHE COMPAGNIE OMSTREEKS 1786—1790.

DOOR

Dr. J. DE HULLU.

De geestdrift, die bij velen in de Republiek voor de in opstand gekomen Amerikanen werd gekoesterd en ons in 1780 den noodlottigen oorlog met Engeland op den hals haalde, vond ongeveer drie jaar later haar bekroning, om zoo te spreken, in de benoeming van een gezant bij het Congres der Vereenigde Staten. Op den 27ᵉⁿ januari 1783 droegen de Staten van Holland ter vergadering van de Staten-Generaal voor, »dat niet alleen reeds de regels van decentie en civiliteit, tusschen souvereine mogendheden plaats hebbende,» vorderden dat de zending van John Adams, onlangs door de Amerikanen aan de Republiek gedaan, «naar behooren gereciproceerd» werd maar dat ook de handelsbelangen van den Staat vereischten, dat men een bekwaam persoon »als minister plenipotentiaris» derwaarts zond om er «een vaste en permanente residentie te houden, ten einde de gelukkig subsisteerende harmonie en goede intelligentie» tusschen de beide republieken »meer en meer aan te kweeken en te bevestigen.»[1] Nadat het voorstel was aangenomen benoemden de Staten-Generaal voor den nieuw ingestelden post Mr. Pieter Johannes van Berckel, regeerend burgemeester en raad van Rotterdam, op een jaarwedde van twintigduizend gulden en een toelage van tienduizend gulden voor zijn uitrusting of zoogenaamd equipagegeld.[2]

Zooals te verwachten was wijdde Van Berckel, die in October

[1] Resol. Staten-Generaal 27 Jan. 1783.

[2] Als voren 31 Jan. en 4 Maart 1783.

1783 zijn ambt in Amerika aanvaardde, zijn bijzondere aandacht aan de handelstoestanden daar te lande. Wat hij er van aanschouwde vervulde hem met bewondering voor den Amerikaanschen ondernemingsgeest maar tegelijkertijd met bezorgdheid voor het gevaar, dat deze deed oprijzen voor de negotie van zijn eigen landgenooten. Reeds in een van zijn eerste brieven, nog geen halfjaar na zijn aankomst te Philadelphia afgezonden, bericht hij aan den griffier der Staten-Generaal Fagel hoe er niet alleen van uit Philadelphia maar ook uit sommige andere koopsteden in Noord-Amerika een sterke handel werd gedreven op de West-Indische eilanden, voornamelijk op Suriname, »van waar (dus schrijft hij) zij zich niet vergenoegen met melasses en rum, zijnde de eenigste gepermitteerde objecten voor vreemden koophandel, te halen maar geheele scheepsladingen met koffie, suiker, indigo en katoen, ten merkelijken nadeele van de Nederlandsche West-Indische Compagnie en bovenal ook ten nadeele van de Nederlandsche geldschieters op zoo vele plantagiën van gemelde kolonie;[1] ik ben in het zekere geïnformeerd, dat eenige dier plantagiën, die het diepst in schulden steken en het minst naar Holland remitteeren, haar bovengenoemde producten in Amerikaansche bodems laden en zoo hier te Philadelphia als te Baltimore, New-York en op andere plaatsen ter markt laten brengen, tgeen voor de Hollandsche kapitalisten den weg sluit om aan de interessen van hunne geleende penningen te geraken. En de stoutheid in het drijven van dezen handel gaat zoo verre dat men hier bij het ontladen der schepen, die van de eilanden komen, de koffie- en katoenbalen de merken nog heeft zien dragen van de plantagiën waar die producten gewonnen zijn.»[2]

In de maand Juni van 1786 wijst hij er den griffier Fagel op dat de sluikhandel van Amerika op West-Indië, inzonderheid op Suriname, in stede van ook maar eenigszins te verminderen gedurig voortging, en bijaldien er geen ernstige maatregelen ter beteugeling werden genomen, stond het naar zijn oordeel te

[1] Van Berckel doelt hier op de hypothecaire leeningen, sedert 1753 door de Heeren Deutz, Van Marselis en andere Amsterdamsche handelshuizen aan de Surinaamsche planters verstrekt, en waarbij in den regel bedongen was dat de producten hunner plantages uitsluitend aan de geldschieters ten verkoop zouden worden overgezonden, zie Van der Meulen, Beschrijving van eenige West-Indische plantageleeningen (Bijdr. en Meded. Hist. Genootschap XXV blz. 490 vlg).

[2] Van Berckel aan Fagel, Philadelphia 6 April 1784.

vreezen, dat het »ondernemend karakter der Amerikaansche kooplieden» zich geen paal en perk zou stellen, maar dat zij integendeel, nu er op de Engelsche en Fransche bezittingen in West-Indië zoo sterk tegen de smokkelarij werd gewaakt, die met verdubbelden ijver zouden voortzetten op de Nederlandsche West-Indische koloniën. »Weinige dagen geleden (zoo voegt hij er bij) is alhier (te New-York) een schip van Suriname gearriveerd medebrengende de tijding, dat aldaar zeven Amerikaansche schepen gereed lagen om met den eersten naar de verscheidene havenen van deze Staten te vertrekken, en [wel] verre dat men zulks nog zoude trachten verborgen te houden is het in de meeste der nieuwspapieren publiek gemaakt, met bijvoeging der namen van die schepen en derzelver kapiteinen.» [1]

Wat de zaak nog bedenkelijker maakte was dit, dat de Amerikanen almede het oog begonnen te slaan op den Oost-Indischen handel, niet rechtstreeks, het is zoo, maar door een sluikhandel te openen op de Kaap de Goede Hoop. Daarheen, vervolgt Van Berckel in dienzelfden brief, is men bezig kleine scheepjes uit te rusten, »en diegenen, welke zulks doen, schromen zelfs niet mij te avoueeren dat zij die navigatie verder zullen doorzetten, ofschoon het zeer moeilijk valt te begrijpen waar het geld tot deze ondernemingen vandaan gehaald wordt wijl de schaarschheid aan numerair uitermate groot is, zooals genoeg blijkt uit het toevlucht, welke men in meest alle de Staten genomen heeft tot het fabriceeren van papieren geld.» [2]

Men beseft welk een onrust zulke berichten hier te lande moesten opwekken. Was het opkomen van een mededinger in onzen West-Indischen handel al onaangenaam genoeg, nog veel ernstiger was het dat zich bij de vele concurrenten, die de Oost-Indische Compagnie alreeds bemoeilijkten, wederom een nieuwe kwam voegen. Want aan de Kaap bestond voor vreemdelingen de schoonste gelegenheid van de wereld om zich van alle Indische waren te voorzien, die men maar begeerde. De kapiteins en de verdere officieren van de retourschepen, die niets hadden uit te geven voor de gages van het scheepsvolk of voor het onderhoud van de bodems en evenmin het bestuur te Batavia en elders in Indië te bekostigen hadden — deze uitgaven

[1] Van Berckel aan Fagel 6 Juni 1786.

[2] Alsvoren.

toch kwamen geheel voor rekening van de Compagnie — waren zoodoende in staat om de door hen ter sluik medegenomen goederen veel goedkooper te leveren dan de Compagnie zelve, en zij maakten daar, in spijt van alle verordeningen welke het drijven van eigen handel aan de Compagniesdienaren verboden, gebruik van om de koffie, thee, suiker, rijst, lijnwaden en welke artikelen zij al meer op hun schip medebrachten, te Kaapstad van de hand te zetten, waar de kolonisten ze gretig opkochten en op hunne beurt weder overdeden aan de vreemde vaartuigen, die er aanliepen. In den loop des tijds was deze smokkelhandel zelfs zoodanig toegenomen, dat de retourschepen nooit dieper lagen dan op de reis van Indië naar de Kaap. [1] Zooveel was duidelijk: als de Amerikanen hun vaart op de Kaap uitbreidden, liet het zich verwachten dat zij hun Indische benoodigdheid daar in steeds grootere hoeveelheden zouden gaan afhalen, en op die wijze zich al meer en meer onafhankelijk zouden maken van de kooplieden in Holland, door wie zij er tot nog toe van plachten voorzien te worden.

Zóó ver was het wel is waar thans nog niet, en zóó ver zou het ook niet komen, meenden de Bewindhebbers der Compagnie: de vaart der Amerikanen op de Kaap is tot dusver van geen aanbelang geweest, zeggen zij in hun brief van 29 November 1786 aan de Staten-Generaal, en kon ook van geen aanbelang worden «omdat de Kaap maar een ververschingsplaats zijnde en geen plaats van handel, de schepen der vreemde natiën, die aldaar aankomen en toegelaten worden, geen eigenlijk gezegden handel mogen drijven maar alleen zich voorzien van zoodanige artikelen van ververschíng [2] als zij behoeven, hetzij op de reede of voor hunne reizen naar Indië of van daar naar Europa terug». Echter zouden zij niet nalaten Gouverneur en Raden van de Kaap met nadruk te vermanen om den sluikhandel der Amerikanen, dien zij daar mochten willen drijven, ten strengste te weeren en hun alleen die geriefelijkheden te verschaffen, welke zij evenals andere vreemdelingen op hunne tochten naar Oost-Indië zouden behoeven en aldaar ook door andere natiën werden genoten. [3]

[1] C. de Jong, Reizen naar de Kaap de Goede Hoop, Haarlem 1802—1803, I blzz. 150, 153.

[2] Bedoeld zijn voornamelijk water en brandhout.

[3] De Vergadering van Zeventien aan de Staten-Generaal in antwoord op den haar om bericht en raad toegezonden brief van Van Berckel van 6 Juni 1786.

De Bewindhebbers die, zou men haast zeggen, zich van het naderend gevaar niet volkomen bewust waren, zullen spoedig genoeg uit hun zoeten droom zijn opgeschrikt. Want dat de Amerikanen zich niet tot de vaart naar de Kaap dachten te beperken maar reeds veel uitgestrekter ontwerpen voor hun Indischen handel smeedden, werd door latere brieven van Van Berckel bewezen. Geen brief bijkans zond hij naar Holland, waarin hij niet repte van eenige nieuwe onderneming. «Thans liggen wederom vier schepen naar de Oost-Indiën zeilreede, als een in Boston naar de kust van Coromandel, een in Baltimore naar de kust van Malabar, een in Norfolk naar Canton in China, werwaarts nog een ander uit New York staat te vertrekken», zoo meldt hij op 25 October 1786.[1] En een paar dagen later: «men is hier te Philadelphia wederom bezig met het equipeeren van schepen naar de Oost-Indiën. De maanden van December en Januari zijn de voordeeligste om van hier te zeilen, wanneer er wel zes à zeven in gereedheid zullen zijn. Ook zegt men dat een van die naar Batavia zoude gedestineerd zijn".[2] Omtrent dit laatste schip berichtte hij in Juli 1787 nog nader, dat het naar Batavia uitgeklaard was geworden en voornemens was geweest om «alle zoowel Engelsche als Hollandsche comptoiren aan te doen, alwaar hetzelve admissie zou kunnen krijgen».[3] Nauwelijks twee maanden na dien kon hij uit New-York aan de Staten-Generaal mededeelen, dat in Juni daar ter stede was teruggekeerd het schip The Hope, onder het gezag van kapitein Magee, komende laatstelijk van Canton in China met een lading van 800 kisten thee Boei 500 kisten thee Songlo en Souchon, 200 kistjes porcelein en een aanzienlijke partij Nankings[4] en zijdestoffen». Dit schip (schrijft hij) zeilde van hier in de maand Februari 1786, hebbende den voornaamsten reeder van hetzelve den heer Sears, koopman van deze stad, aan boord met oogmerk om de Hollandsche bezittingen in de Oost-Indiën maar voornamelijk Batavia aan te doen, om aldaar specerijen in te koopen en naar hier aan te voeren, doch naar men verneemt heeft men daarin niet kunnen reusseeren, ten

[1] Van Berckel aan Fagel 25 Oct. 1786.

[2] Van Berckel aan de Staten-Generaal, New-York 30 Oct. 1786.

[3] Alsvoren aan alsvoren, New-York 3 Juli 1787.

[4] Een katoenen stof, vooral te Nanking vervaardigd, van een bruinachtig gele tint.

minste er zijn geen specerijen met hetzelve schip alhier aangebracht. Echter heeft het op de Kaap zoowel als te Batavia getoucheerd en deszelfs lading, van hier medegenomen, bestaande hoofdzakelijk in scheepsmaterialen als teer, pik en terpentijn op de eerstgenoemde plaats tot een hoogen prijs verkocht. Voorts zoude het op Batavia goederen op vracht ingenomen hebben naar China, en men wil over het geheel dat dit schip een buitengewoon voordeelige reis gemaakt heeft». [1] In December daaraanvolgende had Van Berckel opnieuw van een voorgenomen uitrusting naar Canton te berichten: te Philadelphia lag toen namelijk met bestemming derwaarts gereed de bodem Asia onder den gezagvoerder kapitein John Barry. [2] Op het laatst van April 1788 briefde hij over, dat er in de laatst verloopen week te New-York een schip van 300 last was op stapel gezet, waarvan men een driedekker wilde maken om op Oost-Indie handel te drijven, als ook dat er onlangs te Philadelphia een schip van Madras was gearriveerd, dat naar men voorgaf een zeer winstgevende reis had gedaan. Bovendien waren er in het vorige jaar te Boston verscheidene kleine vaartuigen van Mauritius wedergekeerd met een lading Bourbonsche koffie, die voor een groot deel was verscheept naar Europa. [3]

En in dien trant ging het gedurig voort. Èn Van Berckel, èn de gezantschaps-secretaris Van Dorsten die hem een tijdlang in de waarneming zijner ambtsbezigheden verving, èn de Nederlandsche consul Heineken te Philadelphia, gewagen in hun brieven naar Holland maar aldoor van nieuwe tochten door den Amerikaanschen handelstand naar Oost-Indie ondernomen. Omstreeks Juli 1788 komen te New York twee brigantijnscheepjes aan, het eene van Canton het andere van Bombay, [4] in de eerste helft van September van hetzelfde jaar 1788 loopt voor rekening van den koopman Robert Morris te Philadelphia binnen het van Canton komende schip The Alliance, kapitein Reed, met een kostbare lading van omtrent 3000 kisten thee, en een aanzienlijke hoeveelheid porcelein en zijdestoffen. [5] Door de

[1] Van Berckel aan de Staten-Generaal, New-York 6 Sept. 1787.

[2] Als voren aan alsvoren, New-York 8 Dec. 1787.

[3] Als voren aan alsvoren, New-York 24 April 1788.

[4] Van Berckel aan de Staten-Generaal, New-York 2 Juli 1788.

[5] Heineken aan Fagel, 29 Sept. 1788; Van Berckel aan de Staten-Generaal 2 Nov. 1788

komst van de laatstgenoemde kiel, schreef van Berckel, werd «de koophandel op de Indiaansche gewesten zoodanig geëncourageerd dat vele nieuwe schepen werden aangebouwd en oude geëquipeerd om in die vaart te worden geemployeerd, en zelfs meent men (zegt hij) dat sommige zullen worden gebruikt tot gansch nieuwe ondernemingen: hoe dit ook zij kan men nog niet bepalen wijl men daar zeer secreet mede is, maar zeker is het dat hier reeds een groote overvloed is van Oost-Indische waren als thee, porcelein, zijdestoffen, nankings en andere, welke te voren uit Europa werden aangebracht en waarin de Hollandsche natie rijkelijk haar deel had». [1] In April of Mei 1790 komen te Boston, in Rhode Island, te New-York en te Philadelphia niet minder dan zeven schepen aan uit Oost-Indie, waarvan een uit Bengalen en de overige uit China en van elders, met thee, peper, katoenen lijnwaden, neusdoeken, neteldoeken, zijdestoffen, katoen en salpeter, en op het oogenblik, dat Van Dorsten dit nieuws naar het Vaderland overbriefde, waren uit Boston alweer twee nieuwe schepen naar die gewesten gezeild, met namen de President Washington onder kapitein Nicholson en de Governor Baudoin onder kapitein Dowse. [2]

Reden genoeg en te over, wij zien het, om bij de Bewindhebbers de vroegere luchthartigheid te doen wijken voor zorg en bekommering. Hoe zij den toestand in den aanvang van 1788 inzagen zegt ons de brief van 8 Januari van dit jaar, waarin de Vergadering van Zeventien de Staten-Generaal van advies diende op Van Berckel's schrijven van 3 Juli 1787 en tegelijkertijd antwoord gaf op de aanschrijving van hunne Hoog Mogenden «om zoodanige commerciëele maatregelen te beramen, en dien conform op derzelver comptoiren in de Oostersche zeeën de noodige secreete ordres te stellen om het acces en de admissie der schepen van de ingezetenen der Vereenigde Staten van Amerika, die zich aldaar zouden mogen vertoonen, zoodanig difficiel te maken als zij, Bewindhebberen, tot stremming en verhindering van de voorschreven vaart ten beste van de Generale Compagnie geschikt zouden mogen oordeelen.» [3] Na voorop te hebben gesteld dat de vaart van de Amerikanen alsnog in haar «allereerste

[1] Van Berckel aan de Staten-Generaal 2 Nov. 1788.
[2] Van Dorsten aan de Staten-Generaal, New-York 11 Juni 1790.
[3] Resol. Staten-Generaal 26 Sept. 1787.

beginselen» verkeerde, zoodat het moeilijk viel met juistheid de uitwerksels te bepalen welke zij voor de Compagnie kon hebben, te meer omdat zij tot dusver niet door een maatschappij werd gedreven maar door particulieren en bijgevolg de «bijzondere objecten», die er mede werden beoogd, ten eenenmale afhingen van «de genie en het begrip van ieder der particulieren, welke zou goedvinden dezelve te entameeren», gingen de Zeventien over tot een beschouwing van het onderwerp in het algemeen. «Men behoeft dan (schrijven zij) alleen het oog te vestigen op de natuurlijke gelegenheid van het land, waarover wij handelen, en daarbij in acht te nemen het ondernemend karakter der lieden die hetzelve bewonen, gevoegd bij den geest van commissie, welke derwaarts uit een machtig rijk waartoe het eertijds behoorde is overgebracht en sedert niet verflauwd, om met een gegronde beduchtheid te zijn aangedaan, dat die natie niet zal verzuimen van alle die natuurlijke dispositiën alle mogelijke partij te trekken en aan de commercie van de Europeesche mogendheden in Indië afbreuk te doen». Zij spraken (zeggen zij) van de Europeesche mogendheden in het algemeen omdat die al te gader en niet enkel de Republiek er belang bij hadden, «dat de behoeftens voor een aanmerkelijk werelddeel» als Noord-Amerika, «welke thans door tusschenkomst alleen van die Europeesche mogendheden werden vervuld, niet door de bewoners daarvan werden vervuld aan de bron zelve en Europa alzoo werd gedestitueerd van die aanzienlijke voordeelen, welke uit dien intermediairen handel voortvloeiden». «En niet minder (zoo luidt het verder) zouden naar ons inzien de nadeelige gevolgen zijn, welke de directe vaart en handel der Amerikanen hebben kan met betrekking tot den handel der Maatschappije [1] in Indië zelf. Wij zouden hier een ruim veld hebben om uit de gelegenheid der bezittingen van de Maatschappije in Indie en de moeilijkheid, om zelfs in het hart van die bezittingen den zoo schadelijken sluikhandel te weeren, te deduceeren de waarheid van dit geposeerde, ware het niet dat wij ons daarover reeds breedvoerig hadden uitgelaten bij ons bericht aan Uw Hoog Mogenden van den 23 October 1786 rakende de nadeelen, welke voor de Compagnie te duchten waren uit de in Spanje opgerichte Koninklijke Compagnie der Philippijnsche eilanden».

[1] De Nederlandsche Oost-Indische Compagnie.

Ook behoorde niet uit het oog te worden verloren» dat dezelfde onbepaaldheid der onderwerpen van de quaestieuse vaart, welke wij hiervoren hebben opgemerkt, het gevaar vermeerdert hetwelk de Compagnie van dezelve te duchten heeft, naardien het daardoor des te bezwaarlijker wordt om zich tegens alle de operatiën, waartoe dezelve zich kan uitstrekken, evenzeer te kunnen wapenen. Niets is meer in staat om dit denkbeeld op te helderen dan het bericht bij Uw Hoog Mogenden ingekomen van den heere Van Berckel in dato 6 September 1787 rakende den uitslag eener expeditie, gedaan met het schip De Hoop, kapitein Magee, welk schip in de maand Februari 1786 van New-York was gezeild met oogmerk om de Hollandsche bezittingen in de Oost-Indiën en wel voornamentlijk de hoofdplaats daarvan aan te doen en aldaar specerijen in te koopen, en in dat voornemen niet hebbende kunnen reüsseeren deszelfs eerste destinatie heeft vervorderd en uitwijzens deszelfs lading naar China was gezeild, van waar het volgens schrijven van den voornoemden minister een buitengewoon voordeelig retour had gemaakt. En hieruit blijkt dan ook met hoeveel reden te vreezen is, dat de Amerikanen zich de vaart op Indië ook in het bijzonder met betrekking tot China zullen trachten ten nutte te maken, welke vrees te geduchter is wanneer men daarbij in acht neemt de gelegenheid, welke hun die vaart verschaft om smokkelhandel te drijven in zoodanige artikelen, welke hun den handel op China merkelijk kunnen faciliteeren, waarvan de ruïneuse gevolgen met opzicht tot de Spanjaarden, bij het voormelde bericht van den 23 October 1786, zoo wij ons vleien, in alle hare kracht voorgesteld, ook in dezen zijn van een directe applicatie». Intusschen, aldus besluiten zij, «zullen wij niet afzijn zoodanige aanschrijvingen te doen aan de ministers onzer respectieve etablissementen in Indie, waarvan wij met den meesten grond kunnen hopen dat door derzelver uitvoering de voorschreven vaart met het beste effect zal kunnen worden gestremd en verhinderd ten beste van de Generale Maatschappije». [1]

Waarop de Zeventien doelden toen zij de vrees te kennen gaven, dat de vaart der Amerikanen op Indië den sluikhandel in onze koloniën zou aanwakkeren, wordt eerst recht helder wanneer men het door hen aangehaalde vertoog naleest, dat

[1] De Vergadering van Zeventien aan de Staten-Generaal 8 Januari 1788. Dl. 75.

zij in 1786 aan de Staten-Generaal hadden aangeboden bij gelegenheid van de oprichting der Philippijnsche Compagnie in Spanje. Zooals zij daar uiteenzetten stonden voor de Spaansche schepen naar de Philippijnen drie hoofdwegen open, een door de Molukken, een door de straten Soenda en Banka en boven de Celebische eilanden om, en een derde over Coromandel en Bengalen en verder door straat Malakka en benoorden Borneo.

Diezelfde wegen konden nu eveneens worden ingeslagen door de Amerikaansche kielen, die den wil hadden naar Oost-Indie of wel naar Canton, op welke haven men, gelijk uit de berichten van Van Berckel c.s. bleek, van uit Amerika reeds druk begon te handelen.

Namen de Amerikaansche koopvaarders hun koers door de Molukken, dan hadden zij de schoonste gelegenheid van de wereld om met behulp van den inlander, die er altijd op vlamde met de voortbrengselen van zijn land gewin te behalen, de Compagnie te onderkruipen in den specerijenhandel, »de dierbaarste van hare bezittingen«, immers de uitgestrektheid van dit gebied maakte het voor haar uiterst moeilijk zoo niet onmogelijk om de Molukken zóó doeltreffend te bezetten, dat haar uitsluitende handel er voldoende door werd beschermd.

Zoo zij den steven naar Coromandel en Bengalen en vervolgens door Straat Malakka wendden, vond de Compagnie zich blootgesteld aan een gelijksoortig gevaar. In dat geval toch waren de Amerikanen in staat om in Straat Malakka het vooral te Canton zoo gewilde tin op te koopen, waarvan de mijnen in Keda, Pedir en andere rijkjes daaromtrent jaarlijks wel een 34.000 pikols opleverden,[1] nog daargelaten de partijen, welke zij van dit mineraal op ons comptoir Malakka van ontrouwe Compagniesdienaren zouden kunnen verkrijgen.

Niet anders was het gelegen met de vaart door Straat Banka. Hier troffen de Amerikanen maar al te veel gelegenheid aan om ten nadeele van de Compagnie een smokkelhandel te drijven in peper en tin en zoodoende een lading te bemachtigen, waarvan zij zich in Canton konden bedienen tot inhandeling van Chineesche producten. Aldus zouden zij eerst de Compagnie

---

[1] De schatting is afkomstig van A. E. van Braam Houckgeest, die in 1790 te Malakka een „Memorie over Malakka en den tinhandel aldaar" opstelde (Kol. Arch. nummer 4404FF). Een pikol = 62½ kilogram.

de goederen afhandig maken, welke in haar eigen pakhuizen hadden moeten komen, en haar de winsten benemen, die ze anders bij hun afzet in China zou hebben behaald; zij zouden in het laatstgenoemde rijk de markt voor haar bederven, en bovendien door middel van deze peper en tin de Compagnie, en tegelijk met haar de gansche Republiek, de voordeelen doen derven op die artikelen, welke de Compagnie er anders te Canton voor zou hebben ingeruild en naar Europa overgevoerd.

Ongelukkigerwijze was de Compagnie in Straat Banka al even onmachtig om hare rechten van uitsluitenden handel te handhaven als in de Molukken. De Sultan van Palembang bijvoorbeeld, om alleen van den tinhandel te spreken en de kleinere staatjes Pera en Salangoor buiten beschouwing te laten [1], de Sultan van Palembang was uit krachte van de contracten, door de Compagnie met hem aangegaan, gehouden al de tin uit zijn rijk uitsluitend aan haar te leveren. [2] Bij het laatste contract van 1763 hadden Gouverneur-Generaal en Raden bedongen, of als men liever wil afgedwongen, dat van de opbrengst der Bankasche tinmijnen, die naar inlandsch recht al te zamen eigendom waren van den Sultan van Palembang als landsheer, de Compagnie jaarlijks slechts 30.000 pikols moest overnemen en dat wel tegen den in het contract genoemden prijs. Zulks geschiedde, gelijk in het contract zelf met zooveel woorden staat uitgedrukt, omdat de Compagnie onmogelijk »al de tin kon debiteeren en accepteeren, die Banka kon uitleveren«. [2] Reeds in 1764 echter werd door Gouverneur-Generaal en Raden beslist, dat zij ditmaal in plaats van 30 maar 16 duizend pikols

[1] In zijn hiervoor aangehaalde memorie schrijft Van Braam Houckgeest het volgende: „wij hebben Palembang, dat ten minste 40.000 pikols tin kan leveren doch thans (1790) slechts ruim 20.000 pikols afgeeft. Pera leverde voormaals blijkens de oude boeken 4500 pikols in het jaar, doch zou thans wegens het emigreeren zijner mijnwerkers niet boven 2500 pikols afbrengen. Onze Compagnie heeft echter in de laatste drie jaren geen 400 pikols van daar ontvangen, het overige gaat dus naar Poeloe Pinang. Salangor zou jaarlijks 4000 pikols kunnen opleveren doch den oorlog en 's Compagnie's lage prijs heeft ruim ⅔ van de mijnwerkers naar elders doen vertrekken; dit jaar heeft de Compagnie 180 pikols vandaar bekomen". — Pera en Salangor waren evenals Palembang door een leveringscontract met ons verbonden. Op Poeloe Pinang hadden de Engelschen ten behoeve van hun tinhandel een vaste nederzetting, Fort Cornwallis.

[2] Zie Schuurman, Historische schets van de tinwinning op Banka, in het Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië XXVII (1898) blz. 38.

in ontvangst zouden nemen. In gelijkervoege handelde men te Batavia ook in het vervolg. Alle jaren stelde de Hooge Regeering aldaar volstrekt eigenmachtig de maximum-hoeveelheid vast van de tin, welke zij van Palembang beliefde te aanvaarden, hooger of lager al naar gelang de Compagnie meende te mogen rekenen op een ruimer of schraler vertier.[1] Het natuurlijk gevolg van dit willekeurig gedoente was dat de Sultan voor de eventueele surplus-opbrengst van zijn mijnen een clandestienen afzet ging zoeken en inderdaad wel zoeken *moest*, indien hij in staat wilde blijven om de mijnwerkers een behoorlijk loon uit te keeren en daarmede de voortzetting van het mijnbedrijf te verzekeren. Want de mijnen werden op Banka niet bewerkt door 's vorsten eigen onderdanen maar door Chineesche koelies, wien het volmaakt onverschillig was waar of voor wien zij arbeidden en die bij verlaging van hun loon op staanden voet wegtrokken om elders ruimer verdiensten te zoeken.

Onder al de vreemde natiën, die den Sultan van Palembang bij het opsporen van zulk een débouché de behulpzame hand boden, namen de Engelschen den voorrang in. Zij nestelden zich jaren achtereen op Riouw, van waar uit zij zich op ruime schaal overgaven aan het sluiken van Bankatin en ook overigens de Compagnie door hun uitgebreide commercie gevoelige nadeelen toebrachten. Zelfs stonden zij op het punt met den vorst van dat eiland een verdrag te sluiten, waarbij hun een stuk grond werd afgestaan voor het oprichten van een etablissement, toen de overwinning, in 1783 door van Braam op Riouw behaald, hun toeleg kwam verijdelen. Zij werden daar in de Bankasche wateren wel door achteruitgedrongen maar er volstrekt niet uit weggedreven. Een tijdgenoot die, als oud-Compagniesdienaar te Canton, voor al wat den tinhandel raakte levendige belangstelling koesterde en dus het viereljaars, in 1790 toevallig door hem te Malakka doorgebracht, besteedde om er het fijne van te vernemen, de gewezen carga van den Chinaschen handel Van Braam Houckgeest, heeft ergens aangeteekend dat de Engelschen toen jaarlijks naar Straat Banka twee tot drie schepen met contanten zonden, die daar gewoonlijk eenige weken bleven liggen om het Bankatin tegen 15 à 16 Spaansche matten het pikol op te koopen. »De Palembangers (zegt hij) vinden, hoe zeer men

[1] Alsvoren blz. 41.

hen ook in het wegen benadeelt, hierbij veel beter rekening dan dat zij tegens een veel mindere betaling onder dezelve vexatiën hun product naar Batavia zouden brengen,[1] om nog aldaar behalve dien in papieren geld te worden betaald, waarop zij bij wisseling tegen contanten, wijl hun het papier niets waard is, nog 25 à 28 percent moeten verliezen. Geen wonder derhalve dat onze bondgenooten de contracten zoo gebrekkig nakomen. Ook de Compagnie zelve komt haar verbintenis met den Sultan van Palembang gebrekkig na. Immers in die verbintenis is bedongen dat de Compagnie het tin op Palembang tegen contante betaling in species moet laten ontvangen.»[2] Voeg daar nog bij dat het niet de vreemdelingen alleen waren, die zich aan de tinsluikerij wijdden maar dat er tot zelfs de eigen dienaren der Compagnie op het comptoir Malakka de hand toe leenden,[3] en gij kunt u een denkbeeld van den omvang, dien zij van lieverlede had genomen.

Wat baatte het of de Hooge Regeering haar van smokkelarij verdachte dienaren, zoo te Malakka als te Palembang, ter verantwoording naar Batavia opriep of ontsloeg? Het drijven van handel voor hun eigen rekening was, hoe streng ook verboden, in de Indische ambtenaarswereld zoo algemeen in zwang, dat wie een om zoodanig vergrijp afgezet dienaar verving straks tien tegen een hetzelfde spoor volgde. De eenige maatregel, die het kwaad vermocht te onderdrukken, het bekruisen van de vaarwaters rondom Banka en Palembang met een sterke flotille van politieschepen, werd wel niet geheel nagelaten maar zoo slapjes uitgevoerd, dat zij weinig of niets uitwerkte. Al in 1771 moesten Gouverneur-Generaal en Raden aan de Heeren in Patria berichten, dat het «niet wel mogelijk was den sluikhandel in tin naar China te beletten zonder een groote uitrusting, want (schrijven zij) dewijl men daartoe het gansche eiland Banka en de Straat, die van hetzelve ook dien naam voert, zoude moeten bezetten, zouden tot zoodanige bezetting al vrij wat zeilen noodig zijn, die dan ook vrij importanter lasten zouden veroorzaken dan men bij den hoogeren verkoop van het tin in China zoude profiteeren.

[1] Ingevolge het contract van 1763 ontvingen de sultan 18¾ rijksdaalder voor elken pikol, dien hij te Palembang zelf afleverde, en 15 voor elken, dien hij naar Batavia bracht.

[2] Memorie van Van Braam Houckgeest van omstreeks 1790.

[3] Schuurman, a. w. blz. 45.

waarom wij het dan ongeraden vinden om met één kwaad tegen te gaan een ander te veroorzaken, waardoor het belang der Maatschappij wel verre van bevoordeeld zeer benadeeld worden zou.» [1] Hoe hadden zij dan in de dagen, dat de Amerikaansche vaart naar Oost-Indië begon op te komen, met andere woorden van 1786 tot 1790, een voldoende macht van politievaartuigen in zee kunnen brengen? Destijds toch was het geldgebrek te Batavia zoo nijpend geworden dat de Compagnie, zooals wij reeds hoorden, genoodzaakt was de Palembangsche tinleveranties te betalen met «brieven van crediet.» [2]

Naar het schijnt heeft de berooide staat van haar kas de Hooge Regeering nu en dan zelfs gedwongen de mededinging van de Amerikanen in de hand te werken. Bij den terugkeer in hun land verspreidden de Amerikaansche schippers het gerucht, dat men te Batavia niet alleen uitermate traag was in het opsporen van de smokkelarijen in specerijen, maar dat de specerijen daar ook op de gemakkelijkste wijze te verkrijgen waren, en toen de Staten-Generaal dienaangaande inlichting verzochten, [3] moest de Vergadering van Zeventien toestemmen dat er in de bewering van de Amerikanen een kern van waarheid of voor het minst van waarschijnlijkheid stak. Zij achtte het niet onmogelijk, antwoordde zij, «dat het voorbeeldeloos geldgebrek op Batavia de Hooge Regeering genoodzaakt had om, teneinde de huishouding aldaar niet geheel en al te doen stil staan, enkele partijen specerijen aan deze of gene dier Amerikaansche of andere vreemde schippers bij verkoop af te staan, van welk soort van verrichtingen (zeggen zij) wij zelfs voor eenigen tijd wel eens enkelde voorbeelden hebben aangetroffen die, hoe verderfelijk ook in zich zelven voor de belangens der Maatschappij, echter door ons wel hebben moeten worden geduld als geschied om nog nadeeliger gevolgen af te wenden; doch wij mogen echter met geen de minste waarschijnlijkheid onderstellen dat, zoo al deze of gene dier Amerikaansche schippers langs dien weg specerijen mocht hebben bekomen, zulks geweest kan zijn in eene hoeveelheid en tot prijzen om tot zoodanig eenen onbepaalden ophef eenen rechtmatigen grond te verschaffen.» Niettemin, zoo ver-

[1] Generale missive Gouverneur-Generaal en Raden 22 Oct. 1771.
[2] Schuurman, a. w. blz. 47.
[3] Resol. Staten-Generaal 9 Nov. 1789.

klaarden zij, hadden deze geruchten een diepen indruk op hare vergadering gemaakt, «zij betreffen de essentieelste belangen der Maatschappij en zijn te geduchter in den mond van een natie, welker ondernemende aard voornamentlijk in den Indischen handel een ruim veld schijnt te hebben gevonden om zich ten koste van de Europeesche daarin belanghebbende mogendheden te oefenen, waaraan helaas de onbegrijpelijke vermenigvuldiging van hunne vaart op de Indische gewesten binnen weinige jaren en het profijt, waarmede deze hunne ondernemingen volgens de geloofbaarste geruchten verzeld gaan, geen twijfel overlaten.» Zij zouden uit dien hoofde niet nalaten «langs alle mogelijke wegen naar de gegrondheid dier geruchten te informeeren en maatregelen te nemen om de sluikerij en het bemachtigen van specerijen door vreemden te keer te gaan.» [1].

Werkelijk hebben de Bewindhebbers tezelfder tijd strikte orders aan Gouverneur-Generaal en Raden afgezonden om uit hoofde van de «nadenkelijke gevolgen», uit den toenemenden Indischen handel der Amerikanen voortspruitende, «zich bij alle gelegenheid zorgvuldig te bepalen tot het nakomen van die algemeene verplichtingen van welvoegelijkheid, welke de betrekkingen tusschen deze Republiek en die natie vorderden, doch zich daarentegen te onthouden van buitendien op eenigerhande wijze hunne vaart en nog veel minder hunnen handel in Indie faciliteit toe te brengen». [2]

Middelerwijl had de Hooge Regeering reeds uit zichzelf iets gedaan. In Mei 1790, vóór nog de aanschrijving van de Bewindhebbers haar bereikte, werd de lange reeks van verordeningen op den verboden handel alweder met een nieuwe verlengd. Op Batavia, merkwaardige beteekenis van eigen machteloosheid om gehoorzaamheid aan haar plakkaten af te dwingen! — op Batavia achtte de Hooge Regeering de onderdrukking van de gestadig zich uitbreidende sluikerij «genoegzaam onmogelijk of voor het minst uiterst moeilijk»: de redding moest komen van de buitencomptoiren. Vandaar dat zij de gezaghebbers aldaar wel ernstig den plicht op het hart bond om op het nauwlettendst te waken tegen het aanbrengen en verschepen van verboden waar en de op dit stuk bestaande orders zoo gestreng mogelijk ten uitvoer

[1] De Vergadering van Zeventien aan de Staten-Generaal 28 April 1790.

[2] De Kamer Amsterdam aan Gouverneur-Generaal en Raden 26 April 1790.

te leggen. «En (zoo hield de verordening al verder in) wijl men niet zonder reden bedenking moet maken dat nagelen, koffie, katoenen garens en indigo met 's Compagnie's retourschepen van hier tersluiks uitgevoerd en aan de Kaap ingevoerd worden, te meer aldaar geen in — of uitvoerende rechten plaats vinden en het niet onwaarschijnlijk is, dat zulks aan de Amerikanen door hun gemakkelijk en min kostbaar over- en wedervaren van dien uithoek een faciele aanleiding kan geven om zich van die producten meester te maken, bijzonder omdat die goederen, zoo verre de Kaap dezelve niet kan slijten, niet naar Nederland vervoerd kunnen worden en dus aan vreemden moeten worden gedebiteerd» zal aan de Kaapsche ministers en die van de verdere buitencomptoiren worden gelast «met allen ijver en ernst te beletten den afscheep en verkoop van alle verboden goederen, die somtijds ongeacht alle voorzorgen alhier in de schepen ter sluik mochten afgeladen zijn».[1]

Of Gouverneur-Generaal en Raden van hun plakkaat veel heil hebben verwacht? De Compagnie, die hare dienaren zóó schriel placht te bezoldigen dat zij, naar de Indische toestanden en verhoudingen gerekend, te weinig hadden om te leven en te veel om te sterven, dreef dezen haars ondanks den weg op, dien zij met hare verbodsbepalingen poogde af te sluiten. De reglementen op den particulieren handel zijn wel loffelijk maar het hapert aan de executie, zoo sprak in de 17[de] eeuw de bekende advocaat van de Compagnie, Pieter van Dam, de Hooge Regeering mocht het hem in de 18[de] eeuw nog immer nazeggen.

De vaart der Amerikanen op het Oosten werd intusschen maar aldoor voortgezet, dank zij ook de medewerking hun daarbij van uit Holland zelve verleend. Opmerkelijk in dit opzicht is een brief in den zomer van datzelfde jaar 1790 door den consul Heineken te Philadelphia aan den griffier Fagel gericht. Ziehier wat Heineken schrijft: «gedurende mijn absentie is alhier gearriveerd het schip Harmony, kapitein Willet, van Madras, hetwelk echter uitgaande na eenige Hollandsche bezittingen scheen gedestineerd te zijn, vermoedelijk na Batavia. Vóór het vertrek had [ik] reeds intimatie dat hetzelve credietbrieven van een huis in Amsterdam had, doch geen genoegzame zekerheid hebbende zoodanige delicate zaak te communiceeren en zelf de

[1] Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch plakaatboek XI blz. 227.

mogelijkheid daarvan als een gevaarlijke stap voor een ingezeten van de Republiek beschouwende heeft mij er aan doen twijfelen. Dezer dagen een onzer landgenooten, namens Gerard Vogels, dienaangaande ondervragende wilde hij in het begin mijne navorschingen evadeeren, doch hem sterk presseerende en de zaak als onverschillig behandelende verhaalde hij mij, dat de Amerikaansche kooplieden hem hadden aangezocht brieven van voorschrijving of van crediet van een van de Bewindhebbers van de Oost-Indische Compagnie te obtineeren doch dat de propositie met verachting had afgeslagen. Hij repeteert, 't geene vóór het vertrek van dat schip had gehoord, dat hetzelve met credietbrieven van Willem en Jan Willink in Amsterdam was voorzien geweest. De Amerikanen zullen alle mogelijke middelen in het werk stellen de Europeanen en voornamentlijk de Hollanders uit hoofde van de speceerijnegotie in verleiding te brengen hen in den Oost-Indischen handel behulpzaam te zijn; de Engelschen, niet minder als eenige Hollandsche kooplieden in de vaart op de Oost-Indiën geïnteresseerd schijnende te zijn, zijn de waarschijnlijke oorzaak dat die handel zoo sterk wordt doorgezet en zoo vele schepen worden uitgerust. Hier is voor een paar dagen gearriveerd het schip Sampson, kapitein Howell, van Canton, met een lading thee, porcelein en nankings, en worden alle dagen twee andere verwacht, insgelijks een in New-York, doch werwaarts[1] is niet wel te bepalen, schijnende de Amerikanen hunne destinatie na tijdsomstandigheden te veranderen».[2]

In September volgde er een brief van Heineken met nieuwe berichten omtrent de geweldige vlucht der scheepvaartondernemingen aan de overzijde van den Oceaan, niet alleen op Indië maar in het algemeen. Sinds zijn schrijven van Juni laatstleden, deelt hij daar mede, «is alhier (te Philadelphia) gearriveerd de bark Neptune, kapitein Clunn. Dit vaartuig was naar Batavia gedestineerd en mij wierden op zijn vertrek door de eigenaars eenige brieven van voorschrijving voor hetzelve verzocht, twelk gerefuseerd hebbe. Of het in Batavia geweest is en daar afgewezen, is mij onbewust en heb niet kunnen ontwaar worden, zijnde de Amerikanen met hunne expeditien na de Oost-Indiën zeer achterhoudende. Gemelde bark komt laatst van de Kaap

[1] Zoo staat er letterlijk, de bedoeling van den schrijver is blijkbaar te zeggen, dat er weer nieuwe schepen voor Indië werden uitgereed.

[2] Heineken aan Fagel, Philadelphia 5 Juni 1790.

de Goede Hoop, waar zij heeft geladen en hier aangebracht 826 balen peper, 247 balen koffie, 560 bossen handrottingen, 8 kisten thee, 10 kisten porcelein, 4 vaten kruidnagelen en eenige balen en kassen koopmanschappen. De laatst van China geretourneerde schepen zijn dadelijk na hunne aankomst ten verkoop aangeslagen, twelk mij doet presumeeren dat die expeditiën niet te voordeelig zijn afgeloopen. Van thee is dit land overvoerd, zijnde eenige ladingen daarvan naar Europa, onder anderen van New-York naar Amsterdam gescheept geworden. De hooge lastgelden op vreemde schepen hebben een ongelooflijk effect. Thans staan hier twintig schepen op stapel, alle van levendige (sic!) eike en ceder gebouwd; het gebrek aan timmerlieden belet meerder te timmeren. De Engelschen, die hier te voren de grootste vaart inhadden, zijn uithoofde van de zware belastingen niet meer bestand tegen de Amerikanen te varen. Een Engelsch schip, van Amsterdam naar New York en herwaarts gedestineerd, had aangenomen de differentie in de rechten op vreemde schepen uit de vracht te laten korten: mij is verzekerd dat het niet alleen al zijn vrachtgelden had ingeboet maar daarenboven considerabel in schuld was geraakt. In Isle de France zijn in het jaar 1789 gearriveerd elf Amerikaansche schepen, negen brigantijns, een bark en twee schoeners, van Januari tot Maart 1790 twee schepen». [1] En een maand later: «de importatie van goederen van Engeland in Amerikaansche schepen is dit jaar important geweest, de schepen zijn alle met volle vrachten, daarentegen twee Engelsche met wanvrachten ingekomen. Daar zijn thans weinig vreemde vlaggen in deze haven te zien». [2]

Men begrijpt na dit alles dat de Bewindhebbers, inmiddels tot vermeerdering van ergernis nog verwittigd van de Amerikaansche pogingen om eveneens deel te krijgen in de winstgevende kaneelnegotie van Ceilon, [3] in 1790 en 1791 de In-

[1] Heineken aan Fagel, Philadelphia 4 Sept. 1790.

[2] Alsvoren aan alsvoren, Philadelphia 4 Oct. 1790.

[3] Blijkens de hun toegezonden lijsten van de op Ceilon aangeloopen vreemde schepen waren aldaar van Amerikaansche schepen gearriveerd: in 1787 een te Trinkonomale, in 1788 drie zoowel te Colombo als te Gale. Volgens Huysers, Beknopte beschrijving van de Oost-Indische etablissementen, Amst. 1792, blz. 106 leverde de kaneel, van haar territoir op Ceilon geoogst, de Compagnie een jaarlijksche winst op van ruim 84 ton.

dische autoriteiten opnieuw tot waakzaamheid aanspoorden.[1] In hun brief van 7 December 1791 voegden zij in bedekte termen der Hooge Regeering zelfs het verwijt toe, dat zij bij haar toezicht op het gedoente van de Amerikanen te weinig wakkerheid en ernst betrachtte.

Voor zoodanige verwijten bestond, op dât oogenblik ten minste, geen grond meer, want al had, zooals aanstonds blijken zal, de Hooge Regeering voorheen de te Batavia aankomende schepen met hun koopen en verkoopen laten begaan, sedert den zomer van 1790 waren er de hekken verhangen. De eerste Amerikaansche koopvaarder, die zulks gewaar werd, was de Massachusetts, een bodem van 820 ton, die in het laatst van Maart met bestemming voor Canton de haven van Boston had verlaten en den 30 Augustus daaraanvolgende ter reede van Batavia arriveerde, ophebbende onder anderen den consul der Vereenigde Staten te Canton, Samuel Shaw, die na een tijdlang op verlof te zijn geweest met genoemd schip naar zijn post terugkeerde.[2]

Shaw was te Batavia geen onbekende. Hij was daar in Juli 1786 aan geweest met het insgelijks voor Canton bestemde schip The Hope, hiervóór reeds genoemd, en had er bij die gelegenheid onder de gebruikelijke voorwaarde, dat hij zich niet schuldig zou maken aan heimelijken uitvoer van peper, koffie of specerijen, vrijheid van handelen genoten,[3] zooals dat gewoonlijk ook aan andere Amerikaansche schepen werd vergund. Groot was dus zijn verbazing toen hij op zijn aanvraag om thans wederom hetzelfde voorrecht te mogen genieten van den sabandhaar of havenmeester ten antwoord kreeg, dat het hem ingevolge de uit Holland ontvangen bevelen moest worden geweigerd. Noch audiënties bij den Gouverneur-Generaal noch vertoogen aan den Raad van Indië vermochten in dit besluit eenige wijziging te brengen, en dies vond Shaw zich genoodzaakt zijn reis naar Canton te vervolgen, zeer tot zijn nadeel want de aanzienlijke

[1] De Vergadering van Zeventien aan Gouverneur-Generaal en Raden 11 Dec. 1790 en 7 Dec. 1791.

[2] J. P. van Berckel, resident der Staten-Generaal in Amerika, aan Fagel, Philadelphia 15 Juli 1791.

[3] De Bewindhebbers waren er overigens vrij wat over ontsticht geweest, vooral omdat de Hooge Regeering ook kaarten aan The Hope had verstrekt; zij dienden de Heeren te Batavia een berisping toe en verboden hun in het vervolg eenige kaarten aan vreemden te geven, zie den brief van de Zeventien aan Gouverneur-Generaal en Raden van 4 Dec. 1788.

lading, welke hij van Boston expresselijk voor de Bataviasche markt had medegebracht, was te Canton, waar die soort van goederen niet verlangd werd, volstrekt onverkoopbaar.[1]

Ofschoon de Amerikaansche regeering, nadat zij door Shaw van het gebeurde in kennis was gesteld, aan de Staten-Generaal liet vertoonen dat zijn behandeling lijnrecht indruischte tegen het handelsverdrag, dat tusschen de beide republieken bestond en waarin men aan elkanders onderdanen wederkeerig de voorrechten der meest begunstigde natien had toegekend, bleven de Bewindhebbers op hun stuk staan. De bewering van Jefferson, den Amerikaansche Staatssecretaris van Buitenlandsche Zaken, als zou men zijn landgenooten door hun te Batavia allen handel te weigeren verstoken houden van een voorrecht, dat wel toegestaan werd aan andere vreemde natien,[2] die bewering miste naar het oordeel van de Vergadering van Zeventien allen grond hoegenaamd: zooals met Shaw was gedaan zoo geschiedde ook met andere vreemdelingen, schreef zij aan de Staten-Generaal, want de Compagnie had de negotie van vreemde schepen te Batavia altoos beschouwd — en zij beschouwde die nog steeds zoo — als uitermate nadeelig voor haar meest aangelegen belangen van wege »de menigvuldige aanleiding, welke daardoor werd gegeven om ongeoorloofde uitwegen te vinden omtrent die artikelen, waarop de meeste winst bij de Compagnie werd behaald.« Om die reden hadden zij, Bewindhebbers, in de laatstverloopen jaren de Hooge Regeering gelast aan de Amerikaansche schepen niets meer te verstrekken dan hetgeen zij tot voortzetting van hunne reis behoefden, en zij meenden deze orders te moeten handhaven. Derhalve was naar hun inzien het gedrag, door Gouverneur-Generaal en Raden jegens Shaw gehouden, volkomen correct geweest, geheel overeenkomende met de bevelen, hun van hoogerhand gegeven.[3]

Het einde van de historie was dat de Staten-Generaal aan het vertoog van de Bewindhebbers hun volledige goedkeuring hechtten[4] en van de zijde der Amerikaansche regeering niet meer op het geval is teruggekomen.

[1] Van Berckel aan Fagel 15 Juli 1791.
[2] Als voren.
[3] De Vergadering van Zeventien aan de Staten-Generaal 19 Dec. 1791.
[4] De Vergadering van Zeventien aan Gouverneur-Generaal en Raden 17 Mei 1792.

Aan de maxime dat noch Amerikanen noch andere vreemdelingen in hare Indische bezittingen ten handel werden toegelaten is de Compagnie tot op haren ondergang getrouw gebleven. Na dien heeft Engeland's overmacht het met haar aanhoudend in oorlog gewikkelde Holland, dat eenmaal met de geleerdheid van Grotius, het staatmansbeleid van De Witt en den kloeken moed zijner zeehelden voor de vrijheid der zeeen gestreden had, gedurende een reeks van jaren van den oceaan verdreven, en in die jaren van vernedering zijn het, o ironie der geschiedenis, niet het minst de neutrale Amerikaansche koopvaarders geweest, die ons in staat stelden met onze koloniën althans nog eenige gemeenschap te onderhouden.

EEN TIJL UILENSPIEGEL VERHAAL IN DE BOEROETAAL.

DOOR

JOH. A. F. SCHUT.

't Verhaaltje, dat 'k hierbij den lezer aanbied is er een uit de velen mij door de schoolkinderen verhaald of voor mij opgeschreven.

Toen 'k in 1905 geroepen werd den Zendingsarbeid op Boeroe voort te zetten kon 'k terstond 'n dankbaar gebruik maken van 't werk door den heer H. Hendriks geleverd, zijn »Het Burusch van Màsarètè» uitgegeven door het Koninklijk Instituut van de T. L. en V. van N. I. 1897.

Door voortdurenden omgang met de bewoners van 't binnenland kwam 'k tot de ontdekking, dat 't werk van den Heer Hendriks voornamelijk betrekking heeft op de taal in 't Mas'rètèsche — de Fènar-Pòlo: de Tien-Stammen, zooals de bevolking van Boere altijd zegt — door 'n deel van de kustbewoners gesproken in hun omgang met vreemdelingen, die zich ook van die taal willen bedienen. Langs 't kustgedeelte der Fènar-Pòlo zijn de meeste menschen tot 't Christendom overgegaan sinds de laatste dertig jaren. Zij hebben gedurende eeuwen onder invloed van vreemdelingen gestaan. Vooral hebben hier Amboneezen veel gereisd, verbleven er soms jaren; Boeroeneezen trokken telkens voor langer of korter tijd naar Ambon en zoodoende ondervond de Boeroetaal daar langs de kust op ergerlijke wijze den invloed van 't Ambonsche spreek-Maleisch. (Vocabularium van vreemde woorden, voorkomende in het Ambonsch-Maleisch, enz. door G. W. W. C. van Hoevell. Dordrecht Blussé en van Braam 1876).

Niet 't minst hebben hiertoe bijgedragen de Ambonsche Goeroes, die op de scholen onderwezen, de godsdienstoefeningen leidden en catechetisch onderwijs gaven. Na eenigen tijd bemerkte 'k, dat de diensttaal der Goeroes in kerk, catechisatie

en school 'n geheel andere was dan die, welke zij in hun dagelijkschen omgang met de Boeroeneezen gebruikten. Hun werd toen ten zeerste aanbevolen in 't dienstwerk toch te spreken zooals zij dit in 't gewone leven met de bevolking gewoon waren, zooals zij de taal van haar leerden. De landskinderen toch hebben de taal, niet de vreemdelingen.

De taal in de Fènar-Pòlo gesproken wordt door de bevolking Liët-emlia: eigen, oorspronkelijke taal genoemd. (liet: taal, emlia: eigen, oorspronkelijk). Op al mijn reizen door geheel Boeroe' kon 'k mij steeds van deze taal bedienen en met weinig moeite de dialecten verstaan, die in andere gedeelten van Boeroe dan in de Fènar-Pòlo gesproken worden.

Zoo noem 'k in 't Fógische, de Liet-emtèban: de hakkelende, afgebrokende taal, (eptèbah: afbreken van lettergrepen bij 't spreken) de taal, die in 't Li Sèlasche op de N. kust gesproken wordt. Deze taal heet Liët-Enjòrot. De beteekenis van enjòrot is mij tot heden niet duidelijk. Verder de dialecten van 't Wa Sàma en Kajeli (Gaèli) kustgebied. Deze dialecten hebben gedurende honderden van jaren onder den invloed gestaan van Mohammedanen, vreemdelingen en overheerschers.

Geheel buiten beschouwing kunnen hier blijven die dorpen langs de kust geheel door vreemdelingen, Galèla's, Boetonneezen, Soelaneezen, enz. bewoond, waar nog steeds de talen van 't land van herkomst gesproken worden.

Naast de Liët-emlia treft men aan de Li' Gàran de jachttaal, die alleen in 't Gàran jachtgebied in 't Westen van Boeroe mag gesproken worden. De constructie dier taal is dezelfde als die van de Liet-emlia, alleen gebruikt men geheel andere woorden. Dit andere woorden bezigen heet ribah. Vele woorden in de Li' Gàran komen in de Liët-enjòrot dikwijls voor als gewone spreektaal.

Voorts is voor menstrueerende meisjes de liët-epkòït in gebruik waarin ook weer vele woorden der Liet-enjòrot voorkomen. (epkòït = taboe, saäli, van kòïn: geest die vereerd wordt en gevreesd).

Door den grooten omvang van mijn arbeid als Zendeling was 'k helaas niet in staat zooveel krachten en tijd aan taalkundige werkzaamheden te geven, dat ik de verschillende dialecten aan 'n vergelijking kon onderwerpen, die zoo hoog noodig is.

Daar er onder de Ambonsche Goeroes eenigen waren, die hun eigen landstaal steeds onder elkander spraken, kon 'k met hen vaak treffende overeenkomsten constateeren tusschen de Liet-emlia en de Ambonsche landstalen. Mocht ik steeds gebruik maken van 't geen door de Heeren van Ekris en van Hoëvell over die talen is geleverd, vaak werd ik teleurgesteld en kan ik 't niet nalaten ook hier mijn spijt uit te drukken, dat er omtrent die talen nog zoo bitter weinig bekend is en dit te meer, daar de Ambonsche talen binnen niet langen tijd zeer zeker tot «de doode» zullen behooren.

Mocht de Regeering toch spoedig ingrijpen en 'n taalgeleerde naar de Ambonsche eilanden zenden om daar op taalgebied voor de wetenschap te redden, wat nog gered kan en moet worden.

Hier en daar gebruikte ik afkortingen om de Ambonsche talen aan te duiden waarmede werd vergeleken. Kkk. Kaibobo; T. Tihoelale; R. Roemah kai; H. Hata soewa; W. Wai Samoe; K. Kamarian; Sap. Saparoea; N. Noesa laoet; Asil. Asiloeloe; Har. Haroekoe; Hil. Hila; Pi. Piroe; S. bergdorpen Serang. (Ceram).

JOH. A. F. SCHUT.
Zendeling-leeraar U. Z. V.

Harkajàte fil Kà Lampo.

Toean-Ko-Làtoe sà dàboah nak fàfor ëdemen.

Lalen sà Toean-Ko-Làtoe di dàsioek nak àtar pol'pa fèneh: kim ik'kalak Kà Lampo e là rin dàbàboah nang fàfor na e.

Bèko nak àtar pol'pa doeikoh pà doekalak Kà Lampo e. Kà Lampo daënikah fèneh; wàhang sàpan ne kim doebàkalak kàno?

Àtar pol'pa di doeëprèpak fèneh: Toean-Ko-Làtoe dàbàkalak kà. Bèko Kà Lampo dàhaïh ro.

Là betoen sir doesoeb' dàteh haïk Toean-Ko-Làtoe dàfètekëngeih Kà Lampo e fèneh: loek boah nang fàfor na penik ke. Bèko Kà Lampo dàikoh pà dàpoenah liat òto moea e pa dàibik fàfor di e.

Lalen sà Kà Lampo dàhòsak-soep-soepak toe daëpmatah-sàtaïk fàfor di e, bèko rin dàegoeh ikoenno pà dàik'-sèkak korro òto kàboet te

Bisoek fil di rin dàikoh toe dàëprepak-lahah Toean-Ko-Làtoe e fèneh: nam fàfor paskemak doemòdoh-hònot-hanoeh haïk fidi kàboet te.

Wahang di sir doeik'kalih kàboet te boe sir doebetah rahek fàfor-ikoen no.

Bèko Toean-Ko-Làtoe e dàolih toe dàsioek nak àtar pol'pa pà doeik'làtah oeka pà doegàroeh ëroengan sà.

Là betoe sir doepoen'màtak haïk ëroengan di e, sir doeòsok Kà Lampo e òto ëroengan lalen ne pà doeik'pòlok ke fidi olat te.

Bèko sir doelèbah he gam lalat te toe doetatik penik ke fi di ta pà doeolih-egoeh-làfat toe doebarbàk-emsik-emsikan Kà Lampo e.

Là betoen dibèdih he g'emtoeat sà dàegoeh nak kòkol pà dàik'tàgah-hètak. Là betoe Kà Lampo dàkitah he rin dàeprepak fèneh: g'emtoeat e! gam mahek là koe òsoh sà bòbòbok bah na là à ik'esteih penik, bàmah moh do jàko esteih-bàk Toean-Ko-Làtoe nak ëroengan ne.

Gamdi g'emtoeat di dàòsoh fi di ëroengan lalen ne toe Kà Lampo dàsoebah toe dàhèkah.

Soep-soepan do àtar pol'pa di doekadoek toe doelèbah g'emtoeat di e pà doepòlok ke, boe g'emtoeat te dàlàoen fèneh:

oreh kàneh! atar pol'pa jako do Kà Lampo mèlah, toe Kà Lampo dàhèkah haïk.

Boe àtar pol'pa di doesàdeh fèneh: mèlah gah! kae do Kà Lampo rèsek ke, kaë niak kami!

Bèko sir doeik'pòlok g'emtoeat te.

Bisoek fil di Kà Lampo dàik' fòïh fidi màsi e.

La betoe rin dàolih haïk rin daëprèpak-làhah Toean-Ko-Làtoe e fèneh: Toean-Ko-Làtoe nam atar pol'pa doepòlok kàno bèbetah fi di nam ama-nitoe sirro nam ina-nitoe noen eskàkoet te. Toe nam ina sirro nam àma doeèprèpak fèneh: kaë hèlen-hèlen gam lawek.

Bèko Toean-Ko-Làtoe dasioek nak àtar pol'pa fèneh: kim gàroeh nang èroengan sà. Gamdi nak àtar pol'pa di doepoenah èroengan sà toe doeòsok Toean-Ko-Làtoe e fi di èroengan lalenne, bèko sir doeptànak ke gam lawek. Bèko sir doesàhih etah esnègen lawe-lawe toe sir doeèprèpak fèneh: pòlok ke fi na bèkah!

Gamdi sir doepòlok Toean-Ko-Làtoe e.

Toe Kà Lampo dàolih toe dàalah Toean-Ko-Làtoe nak fin' har ro toe Kà Lampo emsikan dàpoena Toean-Ko-Làtoe.

Anekdote over Kà Lampo.

'n Vorst fokte veel varkens. Eens beval die Vorst z'n veertig slaven zeggende: gij gaat Kà Lampo roepen dat hij deze mijn varkens fokke. Hierop gingen zijn veertig slaven om Kà Lampo te roepen.

Kà Lampo vroeg zeggende: waarom roepen jelui mij?

Die veertig slaven spraken zeggende: Meneer-de-Vorst roept U. Hierop volgde Kà Lampo ze.

Nadat zij aangekomen waren beval de Vorst Kà Lampo zeggende: jij fokt deze mijn varkens maar. Hierop keerde Kà Lampo terug om kotten in het bosch te maken om die varkens op te passen. Eens stond Kà Lampo zeer vroeg op en doodde al die varkens, nam daarna hunne staarten om die in den modder te gaan stoppen. Toen dit geschied was ging hij en sprak tot den Vorst zeggende: al uw varkens zijn gesmoord in den modder. Daarom ginnen zij in den modder graven maar zij vonden slechts de varkensstaarten.

Hierop keerde de Vorst terug en beval zijn veertig slaven bamboe te gaan hakken om 'n kot te vervaardigen.

Toen zij dat kot gereed gemaakt hadden deden zij Kà Lampo in het kot om hem te gaan verdrinken in de zee.

Hierop droegen zij hem naar het strand en zetten hem daar eerst neer om leeftocht te gaan halen en lieten Kà Lampo alleen achter.

Op dien zelfden tijd nam 'n oud man z'n korfje om bij laag water te gaan visschen. Toen Kà Lampo hem zag sprak hij zeggende: O, oude heer! kom hier ga 'n oogenblikje hier binnen dat ik eventjes m'n behoefte doe, wanneer ge 't niet doet dan bepoep 'k hier het kot van Meneer den Vorst.

Alzoo ging de ouwe man in het kot en Kà Lampo ging naar buiten en vluchtte.

Den volgenden morgen vroeg dan kwamen die veertig slaven en droegen dien ouden man weg om hem te verdrinken, maar de oude man jammerde zeggende: ai mij! veertig slaven, ik ben Kà Lampo niet, en Kà Lampo is reeds gevlucht.

Maar die veertig slaven antwoordden zeggende: 't is niet waar! jij bent Kà Lampo wèl, jij bedriegt ons!

Hierop gingen zij den ouden man verdrinken.

Nadat dit gebeurd was ging Kà Lampo in de zee baden. Toen hij teruggekomen was sprak hij tot den Vorst zeggende: Meheer-de-Vorst uw veertig slaven verdronken mij juist op het dak van wijlen uw vader en moeder. En uw moeder en vader spraken zeggende: gij moet heel gaauw naar zee komen.

Hierop beval de Vorst zijn veertig slaven zeggende: jelui maken mij 'n kot. Alzoo maakten die vertig slaven 'n kot en deden den vorst in het kot, daarna brachten ze hem naar de zee.

Hierop roeiden zij tot daar waar geen land meer te zien is (zeer ver in zee) en zij spraken zeggende: dompel hem hier maar onder! Alzoo verdronken zij den Vorst.

En Kà Lampo keerde terug en nam de vrouwen van den Vorst en Kà Lampo zelf werd Koning.

Harkajåte [1]) fil [2]) Kå Lampo. [3])
Anekdote over Kå Lampo.

1). Harkajåte: grappig verhaal, anekdote Mal. hikajat. Onder deze grappige verhalen bekleeden die over Kå Lampo of Siri bòdoh den Boeroeschen Tijl Uilenspiegel 'n groote plaats. Verder komen in de ongeschreven proza-literatuur van Boeroe voor enritat: verhaal, vertelling. èritah: vertellen, verhalen, Mal. tjerita; endòhin: geschied verhaal, geschiedenis, 'n ware gebeurtenis, èdòhih: verhalen, vertellen 'n geschiedenis, 'n ware gebeurtenis; åsal: verhaal omtrent de voorouders en datgene wat met hen samenhangt, Mal. asal; kåriget: gelijkenis, rigeh: iets op iets of iemand anders in 'n gelijkenis toepassen.

2). fil: over.

fil jåko: over mij; jåko: ik is de dubbel emphatische vorm van 't person. vnw. 1e. pers. enklv. 1e. naamval å: ik, zie 24;

fil kaë: over u; kaë: gij, emphat. vorm van kå: gij.

fil rinne: over hem, haar; rinne: hij, zij, emphat. vorm van rin: hij, zij;

fil kami: over ons, exclusief.

fil kita: over ons, inclusief.

fil sirroea: over hen tweeën;

fil sira: over hen, over haar;

fil kimi: over u lieden.

Men zou dus in 't Nederl. kunnen zeggen dat 't voorzetsel fil: over, den Nominatief bij zich heeft, zie 24.

Dit is niet 't geval met 't voorzetsel fili: van, dat waarschijnlijk van fil: is afgeleid fil + i.

fili kåno: van mij, kåno: persnl. vnw. 1e. pers. enklv. accus.

fili kå: van u, kå, accus van kaë.

fili he: van hem, haar;

fili kami: van ons, exclus.

fili sirroea: van hen, getweeën; van haar getweeën;

fili ro: van hen, van haar;

fili kimi: van u lieden,

filim: van af, heeft de zelfde persn. vnw. in nominat. bij zich als fil: over.

filim do: vanaf waar, van waar; vaak bij 't vlug spreken verkort: fil do; filim daë: vanaf landkant, van de landzijde; filim saka: vanaf boven, van boven.

3). Ka Lampo: De beteekenis van dit woord is mij nog niet bekend. Volgens sommigen zou 't eigenlijk moeten zijn ka ram'pôh: samengesteld uit ka: die + raman: oog + pôh: wijd open van de oogen (r en l wisselen meermalen af loea en roea: twee, latoe en ratoe: vorst) ram'pôt: koloog; de beteekenis zou dan zijn: die groote oogen op doet zetten. In de Ambonsche dialecten heet Tijl Uilenspiegel Siribòdo, 'n naam, die ook op Boeroe voorkomt. De beteekenis van Siribòdo is mij niet duidelijk.

Toean [4]) Ko Latoe [5]) sa [6]) dàboah [7]) nak [8]) fafor [9]). Meneer de Vorst 'n fokte zijn varkens 'n Meneer-de-Vorst fokte zijn vele varkens. ĕdemen [10]).
vele

4). Toean: Mal. Meneer;

5). Ko Latoe samengesteld uit ko + latoe; latoe of ratoe: vorst. In de L. E. of Boeroetaal. (Liét-emlia: taal oorspronkelijke, oorspronkelijke, landstaal. Verkrt. L. E.) is vorst lêber; de ê uit te spreken als i gelegen tusschen pik en pek in de Hollandsche uitspraak, 't meest overhellend naar de i. latoe, R. T. Hr. H. W. Kbb. Pi. S. Sap laoel, N.

Ko: Hiervan zegt Prof. Kern. Fidji enz. blz. 29, 3. Aanwijzende woorden; «ko laat zich vergelijken met Idon. si, of zooals sommige talen hebben i».

De L. E. heeft dit i als aanwijzend woord in bijv. kae I ha: gij de groote, bij 't aanspreken van den vorst of iemand dien men eer bewijzen wil.

Toean Ko Latoe is een accenteenheid, «meneer de Koning». Dit blijkt ten duidelijkste uit sa, een, 'n, dat volgt. De vertaling is ook: «'n Meneer-de-Koning».

Ko, komt verder voor in uitroepen als amako! vader! inako! moeder! welke vormen liever, zachter zijn dan aman! inan! vader! moeder! ama + n, vader van spreker spreekster, ina + n: moeder van idem. Kern, Fidji blz. 29 r. 18 v. o. en vlgd. «Evenals si in 't Indon. wordt ko ook gebezigd bij verwantschapswoorden, om de natuurlijke reden dat deze het karakter van eigennamen dragen. Men zegt zoowel a tamangku, mijn vader, als ko tamangku. Uit eene opmerking van Hazlewood leeren wij dat de zendeling Cargill 't eerste «meer gepast» achtte dan het tweede, hetgeen Hazlewood niet toegeeft. Het komt mij voor, dat Cargill door een fijn taalgevoel geleid werd;

ko tamangku moge veelvuldig gehoord worden, oorspronkelijk is het m. i een soloecisme; ko tama zou volkomen in den haak wezen, evengoed als Jav. si bapa, en zoo ook a tamangku, O. J. ramangku, maar ko tamangku strookt niet met het M. P. taaleigen».

In de L. E. worden de aanwijzende woorden geplaatst achter 't woord, dat zij aanwijzen.

Verder komt ko nog voor in den uitroep wàtihko: ontfermer! wàtihko, moesik kàno! ontfermer, heb medelijden met mij!

6). Sà: een, 'n; sane, K. T. R. H. W. Kbb., sai, Sap. N., sa, aisa Asil., sa, Har., isai, sa, Hil., isa, K. T. R. H. W. Kbb., saa, wasa, Pi., esa, S..

Sà kan men 't beste weergeven met 't Holl. 'n; gèbah sà, 'n mensch; hoema sà, 'n huis; wàga sà, 'n prauw; lalen sà, keer 'n, 'n keer, eens.

Bij 't opnoemen der getallen zegt men ook sà, een, roea, twee, tèlo, drie, enz.

Van dit sa heeft men de afleiding sia. We hebben hier de invoeging van 't aanwijzende woord i; de beteekenis is dan: dat een, het een, vandaar deel, gedeelte, rest, en dit in uitdrukkingen als sia doebàdèfoh 'n deel, 'n gedeelte, 'n rest blijven bijv. van 'n troep menschen waarvan 'n aantal vertrokken. Sia doebàèlen, 'n deel resteeren, bijv. van vruchten waarvan 'n aantal is opgegeten, gestolen.

In dergelijke uitdrukkingen staat 't werkw. steeds in den meervoudsvorm met doe wat bewijst dat sia als 'n plur moet opgevat worden. Blijft er maar één over dan gebruikt men nooit sia maar altijd emsian: zijnde de een er van.

Van sia wordt door gedeeltelijke woordherhaling gevormd 't woord si-sia, 't welk de beteekenis heeft van eenig wanneer er bijv. sprake is van 'n kind, 'n zoon, 'n dochter. Nak ànat si-sia, zijn eeniggeboren kind, haar eeniggeboren kind, wat naar 't zinsverband kan zijn, zijn, haar eenige zoon, eenige dochter.

Ook komt si-sia voor in de beteekenis van 'n enkele. Wanneer men bijv. vraagt:

oek dàbàhàdjih eplaoes kopin pila?
gij noodig hebben naald oog hoeveel.

Hoeveel naalden hebt gij noodig?

si-sia rahek.
'n enkele slechts.

een enkele slechts; een slechts moet vertaald worden met emsian rahek wat letterlijk vertaald zou luiden em: zijnde, sia, 'n deel, één, n, ervan, zijnde een er van slechts.

Van emsian is door invoeging van k gevormd 't woord emsikan: alleen, jako emsikan: ik alleen, rinne emsikan, hij, zij, alleen.

Door gedeeltelijke woordherhaling emsik-emsikan heeft men 'n versterkte beteekenis van alleen, totaal alleen, geheel alleen.

oek dābāgāroeh he emsik-emsikan.
gij werken het totaal alleen.

ā hèkah emsik-emsikan.
ik vluchtte totaal alleen.

7). dāboah:

In de L. E. benoemt 't werkwoord in zijn oorspronkelijken vorm de handeling die reeds verricht is of die welke nog verricht moet worden; de laatste is dus de bevelende vorm.

boah: fokken, opvoeden, is dus de benaming van de handeling die reeds heeft plaats gehad, wat hebt gij gedaan? wat waart ge bezig te doen? fokken, opvoeden: boah; of de benaming van de handeling, die nog verricht worden moèt, wat moet ik, gij, hij, zij, doen? fokken, opvoeden: boah.

Op de vraag aan mij gedaan: wat deedt gij? wat waart ge bezig te doen? met den nadruk op deedt moet 'k antwoorden ik fokken, opvoeden: ā boah; wat wij dus in 't Nedrl. te vertalen hebben met ik fokte, ik voedde op.

Met den nadruk op gij, wat deedt gij? wat waart gij bezig te doen? moet 'k antwoorden jako boah, jako: dubbel emphatische vorm van ā ik voedde op; ik fokte.

Op de vraag: wat doet gij? waar zijt gij op dit oogenblik mede bezig? kant 'k niet antwoorden ā boah want 'k ben nog bezig de handeling van fokken, opvoeden te verrichten. Hierop moet 'k antwoorden ā baboah: ik fokken, opvoeden, ik fok, ik voed op.

We hebben hier dus 't prefix ba + boah, fokken, opvoeden. 't Prefix ba stelt vast, dat de handeling of werking verricht wordt, dat men er mede bezig is.

Bij qualificatieve woorden duidt 't prefix bā aan, dat de eigenschap in 't qualificatieve woord genoemd in bijzondere mate aanwezig is bij 't woord dat de qualificatie uitdrukt:

iē sā bāgōsa.
ding 'n goed,

'n extra buitengewoon goed ding, zoo goed 'n ding! gĕbah sä bâha: mensch 'n zoo groot;

bâ is oorspronkelijk 'n werkwoord, met de beteekenis van: aanwezig zijn. Op de vraag rin fi do? hij te waar? Waar (is) hij? antwoordt men rin bah na: hij aanwezig (is) hier, rin bah fi na: hij aanwezig is te hier, hij is hier; kim fi do? gijlieden te waar? Waar zijt gij, antwoordt men: kami bah na: wij aanwezig hier, wij zijn hier, kami, wij exclusief.

rin dä mâtah bah na, hij stierf aanwezig zijnde hier, dat is, hij stierf hier op de plaats waar spreker zich nu bevindt.

ä bâdéf' bâk, samen gesteld uit ä: ik, bâdĕfoh: ben bezig met blijven, blijf; bâk: hier op de plaats waar 'k mij nu bevind. k de transitief k achter vele transitieve werkwoorden.

epte' bâk, samengesteld uit epteah: zitten + bâk: hierzitten, op de plaats waar men zich bevindt; bag' bâk, samengesteld uit bâgeh: liggen, slapen + bâk: hier liggen, hier slapen, op de plaats waar men is.

't Werkwoord met 't prefix bâ, geeft dus te kennen, dat de handeling of werking verricht wordt op de plaats van 't subject of spreker. Dit kan 'k dus alleen maar van mij zelf zeggen.

We zouden geneigd zijn bâboah in 't Holl. te vertalen met 't deelwoord: fokkende, opvoedende maar deze beteekenis heeft bâboah niet. De L. E. heeft voor 't deelwoord 'n eigen werkwoordelijken vorm emboah.

Van 'n ander sprekend kan 'k niet zeggen bâboah zonder meer, want de handeling of werking wordt niet bij spreker, bij mij, verricht maar bij 'n ander. 'k Moet dan zeggen ook gij dä bâboah: da zijt ('t) dâboah: fokken, opvoeden aanwezig is; gij zijt ('t) bij wien 't fokken, 't opvoeden aanwezig is, verricht wordt, gij fokt, gij voedt op;

rin dâbâboah: hij, zij, fokt, voedt op;

Kami dâbâboah: wij exclusief voeden op, fokken,

N.B. 't exclusieve kami wordt in de L. E. steeds als 'n Enkelvoud opgevat.

kita doebâboah: wij (inclus.) fokken, voeden op;

sir roea doebâboah: Zij getweeën fokken, voeden op,

kim doebâboah: gijlieden fokt, voedt op.

De letterlijke beteekenis is dus gij zijt, hij, zij is, wij zijn enz. de persoon of de personen bij wien, wie de handeling van fokken, opvoeden aanwezig is.

Wanneer 'k tot iemand de vraag richt: fokt gij, of omtrent 'n derde vraag: fokt hij? dan vraag 'k inderdaad of de handeling van fokken bij U, hem, haar, enz. aanwezig is.

oek bàboah: gij de handeling van fokken aanwezig? fokt gij?
rin bàboah: hij fokken? fokt hij, zij?
kami bàboah: wij (excl.) fokken?
kita bàboah: wij (incl.) fokken?
sirroea bàboah: zij getweeën fokken?
sir bàboah: zij fokken?
kim bàboah: gijlieden fokken?

't Antwoord hierop is, dat de handeling bij mij, u, hem, haar enz. aanwezig is oek dàbàboah; gij fokt; rin dàbàboah: hij, zij fokt enz. voor pluralis doe.

Uit 't zinsverband moet evenwel blijken of 't praesens of imperfectum in de vraag bedoeld is. oek bàboah? kan dus in den zin zin zoowel beteekenen is 't fokken nù, praesens, bij u aanwezig, verricht gij nu die handeling of wàs 't fokken imperfectum bij u aanwezig, verrichtet gij toen de handeling van fokken. Aangezien 't werkwoord in zijn eenvoudigen vorm de handeling of werking aanduidt moet 'k als 't mij zelf betreft antwoorden à boah: ik fokken; ik fokte:

oek dàboah: gij zijt (degene bij wien) 't fokken als volbrachte werkzaamheid (was) gij foktet; rin dàboah: hij, zij fokte, kami dàbaoh: wij (incl.) fokten; kita doeboah: wij (incl.) fokten; sir roea, sir, kim doeboah. Zij getweeën, zij, gijlieden fokten, foktet.

oek bàkah-pala? gij eten rijst (bàkah-pàla samengesteld uit kah: eten + pàla: rijst is één accenteenheid) antwoord ik àbàkah-pàla: ik rijst eten, ik eet rijst, of à kahpàla: ik rijst eten (imperfect.) ik at rijst.

óek bakah-pàla, met óek: gij waarop de klemtoon valt antwoordt men: jako kah-pàla; ik eten rijst, ik eet rijst of ik at rijst naar 't zinsverband.

dà voor 't enkelvoud, doe voor 't meervoud hebben in de L. E. de beteekenis van zijn;

jàko dà ewàsa: ik ben rijk; tòhon ne dà rema: weg, de is lang, de weg is lang; kimi doe kàrósa: gijlieden zijt onbeschoft. hoemar ro doe ha: huizen de zijn groot, de huizen zijn groot; nitoe Tesi-tàma dà emloebà, wijlen Tesi's-vader was mild; gèb' eplàtat to paskemak doe

eflaoe: soldaten de allemaal zijn, waren afgemat, al de soldaten zijn, waren afgemat.

boa*h*. Zeer vele verba eindigen in den actieven vorm op h. Van 'n groot aantal dezer verba verandert deze h in 'n k wanneer 't werkwoord in den zuiveren actief-transitief vorm wordt gebruikt en 't woord waarop de handeling betrekking heeft volgt. Dit is ook 't geval in die elliptische zinnen waarin 't object is weggelaten dus in den bevelenden vorm.

sèkah: steken, steek! steekt! sèkak ke: steek(t) hem, haar, het! sèkak! steek, steekt (hem, haar, het).

sèkak bekah: steek, steekt (hem, haar, het) maar, steek steekt maar!

fòtoh: kerven, snijden, fòtok ke: kerf, kerft, snijd hem haar, het, fòtoh: kerf! kerft, snijd! snijd, kerf, kerft, met weglating van 't object als bekend.

ènikah: vragen, vraag! vraagt? ènikak: iemand ergens om vragen, vraag, vraagt iemand om iets!

sèkak kor: steek, steekt ze (onbep.) sèkak kor ro: steek steekt ze de, bepaald, steek, steekt hèn, haar.

Voorbeelden van verba op h, die oorspronkelijk intransitief zijn:

angah: zien, angah do: zie toch! kijk eens!

aweh: hellen; bàgeh: liggen; beroeh: knakken, van zelf, 'n takje; bidoh: met 'n werpnet visschen; als men in 't Holl. zeggen kon moest men vertalen: werpnetten; bobih: horizontaal heen en weer zwaaiën; boeleh: onophoudelijk weenen; kalih: graven; deah: rusten; dareh: leunen; défoh: blijven; doeleh: blaffen; bàfah: van boven neer zien, kijken; egràgah: huilen van honden; eprèpah: praten, spreken; gòrah: razen, tieren; hèkah: vluchten; hesah: hijgen; kehah: stijgen; midih: spelen; neweh: leven; oah: bewegen van 't water, in 'n glas bijv.; òpih: blazen v. d. wind; (òpih: rooken van tabak is transit.) òsoh: binnen gaan; panah: springen; rereh: stranden; safoeh: aanzamelen in den grond, bijv. aardappelen; sàpah: haken; sèheh: op zij gaan; tangih: weenen; teah: staan; tenoeh: week worden door water; weah: op en neer schommelen; wiloh: heen en weer schommelen;

Voorbeelden van verba op h, die oorspronkelijk transitief zijn:

inoh: drinken; eflalih: staan; sòpih: schillen met 'n mes; rosih: knagen van muizen; fòkih: inwikkelen; doleh: goed met goed vergelden; gaweh: vasthouden; efrakeh: grijpen;

egoeh: nemen; kah: eten; lahah: vragen; kitah: zien; loefah: uittrekken, kleeren; nakah: zich verwonderen over; pàhah: slaan; pàkah: voeden van dieren; pefah: branden, schieten; tàhah: omhakken; tirah: manen om schuld; simah: beknorren; tèfoeh: lossen; wàdah: op den schouder dragen; wèneh: zingen.

Voorbeelden van wezenlijk reflexieve verba op h.

fòīh: baden; à bafòīh kàno: ik baad mij; mòtih: koude koorts hebben; à bàmotih kàno: ik koude koorts mij; ik heb koude-koorts; èrarah: heete koorts hebben; à baèrarah kàno: ik heete koorts mij, ik heb heete koorts; makàsah: dorsten, à bàmakàsah kano: ik dorst mij, ik heb dorst; eglàdah: hongeren; à bàeglàdah kàno: ik honger mij, ik heb honger.

Voorbeelden van oorspronkelijk intransitieve verba op k.

erak: kloppen van 't hart; kerek; staan; labak: vliegen; lòlok; aanspoelen; mangik; opdrogen der borsten; wàtak: grootspreken.

Voorbeelden van oorspronkelijk transitieve verba op k.

afik: zolderbalken vastmaken op de liggers; alik: schillen; atek: met atap dekken; amoek: den strot met medicinale bladeren wrijven; apak: eten geven aan de geesten der voorvaderen; ènilik: overschenken; leak: bewaren, opbergen; ibik: bewaken; ipik: in pand nemen; katoek: zenden; moesik: medelijden hebben met; nanoek, ènanoek: overleggen; òdok: nasporen; pèpek: drukken, plat drukken; pihik ophangen; torik: kluiven; wahak: drogen in de zon.

Afgeleide transitieve verba op k.

angah, angak: kijken naar, bezien; bàgeh, bagek: beslapen; bàgek-tòron: vast slapen; beroeh, beroek; knakken iets; bidoh, bidoek: met 'n werpnet visschen iets; bobih, bobik: 't erf met 'n kapmes schoonmaken; boeleh, boelek: iets voortdurend beweenen; kalih, kalik: iets in of iets uit graven; dareh, darek: iets doen leunen; doeleh, doelek: tegen, om iets blaffen; bàfah, bàfak: van bovenop iets neer zien, kijken; egoeh, egoek: opbeuren en meenemen; eprèpah, eprèpak: over iets tegen iemand praten, spreken; gòrah, gòrak: over, tegen iets razen, tieren; hèsah, hèsak: iets trekken; làhah, làhak: leenen; kèhah, kèhak: iets doen stijgen, ophalen 'n zeil; midih, midik: ergens mee spelen,

bespelen 'n instrument; ôpih, ôpik: aanblazen vuur; ôsoh, ôsok: ergens binnen gaan, iets doen binnengaan; rereh, rerek: doen stranden; safoeh, safoek: in menigte uitstrooien op den grond, zaaien; sapah, sapak: iets inhaken; sèheh, sèhek: op zij doen gaan; tangih, tangik: beweenen; teah, teak: planten; weah, weak: op en neer schommelen; wiloh, wiloek: heen en weer doen schommelen, schoppen met den voet.

N. B. Men ziet, dat de verba met o, bij den transit. vorm, deze o veranderd hebben in oe.

Voorbeelden van afgeleide transitieve verba op k, die 'n plaats aanduiden waar de handeling verricht wordt.

deah: deak: ergens rusten; dèfoh, dèfoek: ergens blijven bewonen; bah, bâk: op de plaats van spreker; epteah: zitten epteak: ergens op zitten, bezitten; areh: tegen over zijn, arek: zitten tegenover zijn bord aan tafel ôsoh, ôsok: ergens binnen gaan.

Voorbeelden van afgeleide transitieve verba op k die meestal gebruikt worden met toeha: er mede, eflalih slaan eflahik toeha: er mede slaan; fôkih, fôkik toeha: er mede inwikkelen; efrâkeh, efrâkek toeha: er mede grijpen. Tahah, tahak: omhakken met; tirah, tirak: manen met door middel van; pèfah, pèfak: schieten met; afschieten (geweer).

Voorbeelden van accidenteele werkwoorden die oorspronkelijk eindigen op k.

delak: breken van 'n touw, draad; difoek: verloren gaan; dèlnaïk: verstrooid liggen.

Voorbeelden van afgeleide accidenteele verba op k, met 't prefix eg.

eglidoek: iets vergeten, transit.

eglalak: verdwijnen van wolken, intranst.

eghâpak: geopend zijn van den mond bij 'n lijk van mensch of beest; intranst.;

eglisik: schaven van de huid; trans.;

egroeroek: toevallig uitstorten; trans.;

egriak: opschrikken in den slaap, trans.;

eghônok: plotseling wegsluipen van 'n slang, intrans.;

eglôlok: bijna op zijn van vruchten, intrans.;

egrônok: gesmolten zijn; intrans.;

egjaoek: per ongeluk uitstorten, trans.;

egrôhok: uitvallen van 't haar, intrans.

Voorbeelden van 'n wezenlijk reflexief werkwoord op k. transitief.

gètek: kortademig zijn, áfbagètek kano: ik kortademig mij, ik ben kortademig bisoek z. 38.

Voorbeelden van samengestelde verba op h. midih-ephakah: kattekwaad uithalen: spelen, ondeugend zijn; èban' fah' waroh: zich vermenigvuldigen door kinderen baren; sèk' matah: doodsteken: sèf' bòhoh: onredelijk toornen; ik' kalih: gaan-graven; bàgek-toron-elif' lifoh: zeer vast slapen; angak-oeteh: 'n goed oogje hebben op, overspel bedrijven met;

Voorbeelden van samengestelde verba op k.

hòsak-soep' soepak: zeer vroeg opstaan;

sèk' matak: iets doodsteken; ol'sakik; wederom naar huis gaan (olih: naar huis teruggaan.) sèf' bòhok; onredelijk boos zijn tegen; ik' kalik: gaan-uit of in graven; eprèp' lèdak: valsch spreken, liegen.

nak: bezittelijk voornaamwoord 3e pers. enkv. zijn, haar voor zaken en personen behalve voor kleedingstukken en deelen van 't lichaam ni, Sap. N. Har. Hil. Asil. nak hoema: zijn huis, haar huis, nak anat: zijn, haar kind; nak wali: zijn zwager, nak kòkol: zijn, haar draagmandje; nak wèta: zijn haar haald.

Inderdaar is echter dit niet met 't Holl. zijn, haar, te vertalen maar met 't in de spreektaal gebruikte z'n, z'n huis, d'r huis; hij ging naar z'n huis, zij ging naar d'r tuin, derhalve zonder den bepaalden nadruk te laten vallen op zijn of haar.

Wil men den bepaalden nadruk op zijn, haar laten vallen, hij ging naar zijn huis, niet naar dat van 'n ander, dan zegt men rin daikoh gam rinne nak hoema: hij ging naar hij (emphat-vorm van rin: hij), na: bezitter + k rudiment van «ke hetgeen bezeten of gebruikt wordt» Kern. Fidji blz. 26, r. 5 v. b. huis.

De bezittelijke voornwdn. zijn:

nang: mijn nang wàga: mijn vaartuig,

nam: uw nam fikoel; uw werptol;

nak: zijn, haar, nak hawa: zijn, haar tuin;

namik ons (excl.) namik was'lale: onze boomgaard;

nan of nanik: ons (incl.) nan, nanik bidoet: ons werpnet.

sirroea noen: Zij getweeën hun; sir roea noen òpo: hun beider grootvader.

noen: hun, haar; noen edhàmat: hun, haar visch; nim: uwlieder; nim oepoe: uwlieder overgrootvader.

Voor lichaamsdeelen, gedeelten van boomen, planten, bloemen en kleedingstukken gebruikt men de onder volgende bezittelijk naamwoordelijke achtervoegsels.

ngo: mijn; mo: uw; ne: zijn, haar; nami: onze (excl.); nani: onze (incl.); nimi: uwlieder, uw; no: hun, haar voor dualis en veelvoud.

òlon: hoofd; òlòngo: mijn hoofd. De n van òlon blijve voorloopig buiten bespreking. Zie bij anorganische n.

fàhan: hand, fahammo: uw hand. Men lette op den overgang van den anorganen n van fàhan in m.

làboen: baadje; làboenne: zijn, haar baadje;

fitin: voet, fitinnami: onze (excl.) voeten;

mân: tong, mânnani: onze (incl.) tongen;

ifoetin: hoofddoek; ifoetinnimi: uwlieder hoofddoeken;

toetoen: bloem, toetoenno: hun, haar bloem, bloemen;

foean: vrucht, foeanne: zijn, haar vrucht, vruchten;

lawan: tak, lawanno: hun tak, takken.

9). fàfor: fàfoe: varken, hàhoe. K. T. R. H. W. Kbb. Pi, Sap. N. Har. Hil. Asil. àpal. S. fàfor. varkens.

Substantiva eindigend op 'n consonant kunnen zoowel 'n enkelvoud als 'n meervoud beteekenen. Dit moet uit 't zinsverband blijken.

fikoel: werptol, werptollen; sàhin: pagaai, pagaaien, edhàmat: visch, visschen;

Substantiva eindigend op 'n vocaal zijn enkelvoud.

hoema: huis; fòdo: draagmand; foede: heuvel;

wali: zwager; asoe: hond.

Wil men 'n meervoud aanduiden, dan wordt achter den slotklinker 'n r geplaatst. Bij die substantiva, die in 't enkelvoud eindigen op 'n oe verandert deze oe tevens in 't meervoud en wordt o.

hoema, hoemar: huizen; fòdo, fòdor: draagmanden; foede, foeder: heuvels; wali, walir: zwagers; asoe: hond, asor: honden; fàfoe: varken, fàfor: varkens; fàtoe: steen,

fator: steenen; Wa Enoe: plaatsnaam, Wa Enor: menschen van uit Wa Enoe; kakoe: berg, kakor: bergen.

Komen in 'n woord in de opeenvolgende lettergrepen -oe-oe, voor dan veranderen deze beide oe's in o's. moefoe, uitgestorven bijv. één huisgezin, stam; mòfor: uitgestorven meervoud, twee of meer geslachten, huisgezinnen, stammen, enz.

10). ĕdemen, samengesteld uit ĕ + deme + n.

't Prefix ĕ.

De uitspraak dezer e helt naar de u in kruk, pluk; is bijna gelijk aan de Boegin. enjtjĕ, dus niet volkomen gelijk aan de e in geloof, gedragen enz. Zij wordt eeniger mate in de keel en afgebroken uitgesproken. We zouden 't best doen e' te schrijven. Waar de uitspraak nu duidelijk genoeg is schrijven we eenvoudig ĕ.

Dit prefix dient tot de vorming.

a. van den Tegenwoordigen tijd van sommige verba.

Prof. Kern. Fidji enz. blz. 106 zegt: »In 't Mao, kan de Teg. T. — zoo heet het — aangeduid worden door e vóór en tegelijk ana achter het gezegde te plaatsen. Daar het koppelwoord aan 't Mao. onbekend is, zoo volgt dat e haere vermoedelijk niets anders is dan letterlijk = Engelsch proceeding.

In de L. E. is tjân: hooren, dit is, de benoeming van de volbrachte handeling of 't bevel, hooren! hoor! hoort.

etjân: hooren, luisteren, het werkwoord in den tegenwoordigen tijd als handeling a baetjân: ik hoor, ik luister, luisteren aanwezig zijn bij mij.

edèngan: gebeuren, geschieden, worden; edareh: leunen; edoeeh: geven; ededoek: opstapelen; edaeh: bijna vallen; edoekeh: zich bedroeven; èdohih: vertellen, verhalen; èdòhik: iets aan iemand vertellen, verhalen; ebòloh: 'n wond met zalf, pleister bedekken; ejah: scheuren; ĕnahoeh: afspreken iets; ĕnâgah: rondloopen van slecht volk; ĕngoeteh: den koes-koes roepen; ĕreih; weigeren; ĕramah: waarzeggen.

b. tot 't vormen van substantiva.

eran fakkel, ĕeran: bloemkolfscheede van de maïs; ledah: vergeelsch, ĕlèda: soort reiger, die altijd in elkander gedoken zit en zeer moeilijk is te strikken; deoeh: iets in iets anders doen, ĕdeoet: haarwrong; lâpoeh: iets in iets anders

wikkelen, ĕlàpoet: vlies; labak: vliegen, ĕlàba: groene leguaan; boekoe: bult, knobbel, ĕboekoe: gong; tangih: huilen, weenen; ĕnangit: 't huilen, 't weenen, gehuil, geween; kalak: roepen, ĕnalat 't roepen, geroep; kah: eten, ĕnât: 't eten;

c. tot 't vormen van sommige adjectiva.

ĕdoeke: bedroefd; ĕbàfan: dom, ĕgòsa: lang van duur, ĕleken: krom; ĕmèngen: nooit te voren gezien, geheel vreemd; ĕmàtan: rauw; ĕnaboe: bedaard; ĕnèga: bepaald, zeker; ĕwaet: vochtig (van kleeren) grondwoord wa: water; ĕbàli: linker; ĕwàna: rechter; ĕdemen: veel.

De anorganische slot n dient:

a. tot de vorming van de namen van lichaamsdeelen, deelen van boomen, planten, wapens.

òloh: vooroverbuigen; òlon: hoofd; kàdan: voet; mân: tong; fòlon: haar; ròhin: bot; moeën: mond, tepel; poesen: navel; lawan: tak; sàngan: twijg; òmon: blad; toetoen: bloem; foean: vrucht; maën: handvat, gewest; isin: lemmet; pènan: scheede.

De meeste dezer substantiva zijn van verba afgeleid.

b. verwantschap met spreker;

àma: vader; àman: bij 't aanspreken van vader of 't spreken over vader; ina: moeder; inan: bij 't aanspreken van moeder of 't spreken over haar; mème: oom, schoonvader; mènen: als bij vader; jòi: tante, join; òpo: grootvader, òpon; (òpon beteekent naar 't zinsverband ook kleinkind) lòso: tante, schoonmoeder, lòson.

Uitzonderingen maken hierop nahat: broeder; nàhas: vijand, persoonlijke vijand; fèta: zuster; ànat: kind; (ànan; kind van 'n zoogdier, fàf' anan: varken, kind er van, big.).

c. Samengestelde woorden waarin 't laatste woord der samenstelling 't product is van 't eerste. De anorganische slot n heeft in die woorden de beteekenis van: «er van».

niw'waën: niwe: klapper; waën: wà: water + e: het + n: er van, klapper water het er van, klapperwater; niwe-waën: klapperolie; ràman-waën: oog water het er van, traan; faf'ànan: varken kind er van, big; sos'waën: sòson: borst + waën: water het er van, zog; enbàgetelen: enbàget: 't liggen, 't slapen, van bàgeh: liggen, slapen, elen: plaats er van, restant er van, van eleh: blijven,

resteeren, plaats waar men geslapen heeft; Mal. bekas petidoeran; efnòit-elen: efnòit: 't baden, van fòih: baden, plaats waar men gebaad heeft.

d. de vorming van eenige adjectiva:

deme: demen: veel; taoe, taoen: vol; foe, foen: leeg; bònoh, bònon: gaar; ĕnosi, ĕnosin: oud; nereh: zwetsen, neren: verwaand; sòpah: behagen scheppen in, sòpan: mooi; solah: op den schoot dragen; solan: lief; sòpan-solan: worden steeds in samenstelling gebruikt in de beteekenis van prachtig-mooi; sèfeh: toornen, boos zijn op! sèfen: boos;

e. de vorming van substantiva van verba, die 't middel aanduiden, waarmede de handeling wordt verricht.

sodih: stompen, sodin: gewei; sèkah: steken, sèkan: steekspoel; sàhih: pagaaien, sàhin: pagaai; lieh: geluid geven, liën: stem; tedeh: geluid geven, teden: geluid, òloh: buigen voorover, òlon: hoofd; ninoeh: beschaduwen, ninoen: schaduw; soerah: prikken, soeran: voetangel;

f. tot 't vormen van substantiva van verba die 't product der handeling zijn.

lolih: verzamelen, lolin: verzameling, groep; pòtoh: branden, pòton: hitte; tòhoh: nederdalen, tòhon: paadje, wegje, door 't voortdurend nederdalen langs de helling van den berg gevormd; àheh: ademhalen; àhen: adem;

g. tot 't vormen van den zelfstandig naamwoordelijken werkwoordsvorm met behulp van 'n prefix.

1° prefix ĕ — n;

kèhah: stijgen, ĕnèhan: stijgen, lea ĕnèhan: (lea: zon) oosten; ngèteh: bijten, ĕngèten: 't bijten; tewah: weten, ĕnewan: 't weten (men lette op de afwisseling van t en n) tòhoh: dalen, ĕnohon: 't dalen; tàtih: naar beneden zakken, ĕnàtin: 't naar beneden zakken; ĕnòhon-ĕnàtin: nakomelingschap.

2° prefix en — n;

lèpah: stijgen, enlèpan: 't stijgen, stijging; doefah: ontmoeten, endoefan: 't ontmoeten, ontmoeting; hejah: joelen, enhejan: 't joelen, gejoel; màneh: eed zweren, enmànen: 't eed zweren, eed; neweh: leven, ennewen: 't leven, leven; màtah: sterven, enmàtan: 't sterven, dood.

N.B. Is de aanvangsmedeklinker van 't werkwoord 'n s of

'n f, dan heeft er bij de voorplaatsing van 't prefix en omzetting der beide medeklinkers n en s, n en f plaats.
sàdeh: antwoorden, esnàden: 't antwoorden, antwoord; sibih: helpen, esnibin: 't bevelen, bevel; (ensibin: 't helpen, hulp is 'n uitzondering) silih: ruilen, esnilin: 't ruilen, ruiling; soeboeh: noemen, uitspreken, vloeken iemand; esnoeboen: 't noemen, 't uitspreken, 't vloeken iemand, vloek; sòmoh: vergelden, 'n geschenk; esnomon: 't vergelden van 'n geschenk, vergelding; sògoh: ondergaan, esnògon: 't ondergaan van de zon.

fòtoh: snijden, kerven, efnòton: 't kerven, 't snijden; foesah: boos ergens op afgaan, efnoesan: 't ergens boos op afgaan; fòkih: inwikkelen, efnòkin: 't inwikkelen, 'n pakje;

3° prefix em — n;
hàteh, emhàtan: rotan van den koes-koesstrik;
hèdeh, emhèden: doel; kàteh, emkàten: medicijn;
lòmoh, emlòmon: geboorte.

N.B. Lang niet alle verba laten deze vorming op n genoemd onder 1°, 2° en 3° toe.

h. prefix pĕ — n voor de vorming van reciproque werkwoorden.
boesoek: aanklagen, pĕboesoen: elkander aanklagen; bohik: schelden, beleedigen, pĕbohin: elkander schelden, beleedigen (bohih: 'n ander z'n partes prosteriores toedraaien en zich zelf er 'n klap opgeven). dedoeh: volgen, pĕdedoen: elkander volgen; doefeh: ergens tegen aanloopen; pĕdoefen: tegen elkander aanloopen. doedah: aanbrullen van varkens; pĕdoedan: elkander aanbrullen; eftoehah: spuwen, peftoehan: elkander spuwen; espèleh: smijten, pespèlen: elkander smijten.

N.B. Uit de beide laatste voorbeelden blijkt dat, als 'n werkwoord met 'n e begint deze in de samenstelling behouden blijft en de ĕ van 't prefix wegvalt.

gogih: krabben, efgogih: voortdurend krabben, pefgogin: elkander voortdurend krabben; gaweh: vasthouden, pĕgawen: elkander vasthouden, katoek: iemand iets zenden, pĕkatoen: elkander iets zenden, over en weer geschenken zenden; kèmeh: knijpen, pĕkèmen: elkander knijpen; latah: hakken, eplatah: voortdurend hakken, vechten, peplatan: elkander voortdurend hakken, met elkander vechten met wapenen.

oorlog voeren; lômoh: vleien, omhelzen, pĕlômon: elkander vleien, elkander omhelzen; eplômoh: voortdurend vleien, omhelzen; peplômon: elkander voortdurend vleien, omhelzen; môloh: onderduiken, pôlok: iemand onderdompelen; pĕpôlon: elkander onderdompelen; moesik: medelijden hebben met, pĕmoesin: medelijden met elkander hebben; sĕkah: steken, pĕsĕkan: elkander steken; sibih: helpen, pĕsibin: elkander helpen (pessĕkan: elkander voortdurend steken, pessibin: elkander voortdurend helpen.)

N.B. Vele werkwoorden laten deze vorming tot reciproque niet toe. In dit geval moet de reciproquevorm gemaakt worden door verbum + saro: elkander.

i. door 't prefix em + sia: deel + n: er van, emsian: één met den nadruk, zijnde 'n enkel exemplaar er van; hoema emsian: huis zijnde 'n enkel exemplaar er van, één huis; enhero engaoet emsian: lans vasthoudsel zijnde een exemplaar er van; één lans.

Lalen [11]) sà Toean-Ko-Làtoe di [12]) dàsioek [13] nak
keer 'n meneer-de-Vorst die zond z'n
Eens zond die »Meneer-de-Vorst« z'n veertig slaven zeggende
àtar [14]) polpa [15]) fèneh: [16]).
slaven veertig zeggende:

11). lalen: lale: binnenst, lale + n: binnenste er van, psychologisch hart; keer; maal; lalen sà: 'n keer, eens; lai Sap. lawai. N. waini, laini Har. laine Asil. Hil. naīn K. T. H. W. nea. Pi. nawa K. T. H. W. lawa. R. Kbb. lakwa S. één keer, één maal, twee keer, drie maal enz. lalen-emsian; lalen roea; lalen tèlo; lalen pa; lalen lima; lalen ne; lalen pito; lalen etroea; lalen etjia; lalen pôlo. Zonder dat evenwel genoemd wordt wat één, twee, drie, enz. maal genomen wordt.

Lalen pila sir doesobak haïk gam foek' Ambon?
Keeren hoeveel zij zeilden reeds naar land' Ambon?
Lalen pito:
keeren zeven.

Bij vermenigvuldiging wordt dit lalen ook gebruikt:

.... × 1: lalen emsian of lalen sà;
.... × 2: .... lal' roeak;
.... × 3: .... lal' teloet;

.... × 4: .... lal' pàk;
.... × 5: .... lal' limak;
.... × 6: .... lal' nèk;
.... × 7: .... lal' pitoet;
.... × 8: .... lal' etroeak;
.... × 9: .... lal' etjiak;
.... × 10: .... lal' pòlok.

3 × 7 = tèlo lal' pitoet verkorting van tèlo etah lalen pitoet: drie tot zeven keeren. Hieruit blijkt tevens, dat de gedachtengang anders is dan bij ons. Bij ons toch is 3 × 7 = 7 + 7 + 7, bij den Boeroènees is 3 × 7 = 3 + 3 + 3 + 3 + 3 + 3 + 3; drie tot zeven malen toe.

12). Toean-Ko-Làtoe di.

di, aanwijzend voornaamwoord die, dat, enkelvoud, die, meervoud.

De aanwijzende voornaamwoorden zijn:

na: deze, dit, enkelv.; deze, meerv.,

di: die, dat, enkelv.; die, meerv.,

àki: letterlijk ginds, daar.

Oorspronkelijk zijn deze woorden volgens ons taaleigen bijwoorden van plaats, inderdaad zijn ze echter beter te beschouwen als bijvoegelijke naamwoorden van plaats; na: hier, op de plaats van spreker; hoema na: huis hier, hiersche huis, dit huis, hier waar spreker zich bevindt.

di; daar, op de plaats niet bij spreker; hoema di: huis daar, daarsche huis, dat huis;

àki: ginds, niet bij spreker noch aangesprokene, maar verder weg; hoema àki: gindsche huis.

Dat na, di en àki bijwoorden van plaats geworden zijn blijkt ook uit fina: fi: te + na: hier, te hier, alhier, hier; fide: te daar, aldaar, daar, fiaki: te ginds, ginds; (Prof. van Ophuysen Mal. Gram. 1e Druk § 62e iki, ikoe, ikâ) De woorden na, di en àki laten in de I., E. geen pluraalvorm toe.

Wanneer wij in 't Nederl. den nadruk leggen op 't aanw. voornw. dit huis, die boom, dan doet de Boeroeman dit, door 't aanwijzend voornw. te laten volgen door den nadruksaanwijzer e.

dit huis: hoema na e, dàt huis: hoema di e; die

brug (bruggen): kasoedal di e; déze huizen: hoemar na e; die honden: asor di e.

De nadruksaanwijzer wordt achter na en di ook gebezigd, wanneer 't woord waarop 't aanw. voornw. betrekking heeft door ons in 't Nederl. in den accus. geplaatst wordt.

hij kocht dat baadje: rin dásafeh láboen di e; zij verloren déze pagaaien: sir doedifoek sahin na e; gij moet dézen steen uitgraven: pátehen oek dábakalik fátoe tinan na e.

Na aki: gindsche, gebruikt men in den emphat. vorm en bij den accusatief di en bij zeer sterken nadruk in beide gevallen di e.

gindsche berg: kákoe aki; die gindsche berg: kákoe aki di; dié gindsche berg, dién gindschen berg: kákoe aki di e; fi saka kákor fòfon aki di e: te op bergen toppen gindsche dié: op gindsche bergtoppen; en dus niet ergens elders.

Op vragen als: »welk huis bewoont gij?« kunnen wij antwoorden dit, dát, gindsche; in de L. E. kan men dergelijke vragen eveneens beantwoorden met, na e: dit; di e: dát, áki di e: gindsche.

Ook kan men op: »welk huis bewoont gij?« antwoorden: ihá na e: is hier, ihá di e: is dat; in 't meervoud ihar na e: zijn hier, ihar di e: zijn daar, ihá: is, ihar: zijn aki di e: is, zijn ginds.

'n Andere wijze is die met met ta: is, zijn, is aanwezig, zijn aanwezig, na tá, di tá, 't welk 'n verkorting is van fi na ta: te hier is, zijn; te hier is, zijn aanwezig; fi di ta: te daar is, zijn; te daar is, zijn aanwezig; vandaar deze, dit, met nadruk, die, dat met nadruk, oek dábadéfoek hoema tenik ke: gij bewoont huis welk het?, welk huis bewoont gij? hoema na ta: huis hier is, dit huis; hoema di ta: huis daar is, dát huis.

Eigenlijk geeft 't 'n antwoord op de vraag waar is het huis dat gij bewoont? bijv.: nam elet-endéfoet tá fi do? Uw verblijfplaats is te waar? Waar is Uw verblijfplaats? ta fi na: is te hier; is hier; tá fi di: is te daar, is daar, ta fi aki: is te ginds, is ginds.

Op de vraag wélk mes? met den nadruk op wélk, antwoordt men na ta! di ta! bij spreker zijnde, niet bij spreker zijnde, vandaar dit is ('t): dat is ('t); dít: met nadruk; dát: met nadruk, waarbij de gedachte aan elkander mes uitgesloten is.

Van 't plaats-aanwijzende woord na, wordt 't tijd-aanwijzende: nu gevormd, nabĕna: nu, uit na + bĕ + na.

Op dezelfde wijze vormt men van di 't aanwijzend (demonstratieve) vnw. zelfde: dibèdi; dezelfde: dibèdih he.

wat is dit?: sàpan na? sàpa: wat + n: er van + na; wat is dat? sàpan di? sàpa: wat + n: er van + di.

13). dasioek: sioek: zenden, sturen iemand; dàsioek: zond.

14). àtar: pluralis van àta: slaaf (Sap. N. Har. Hil. Asil. K. T. R. W. Kbb. Pi. S.) In de Boeroemaatschappij behooren geen slaven thuis. Werd in vroeger dagen bij 'n gevecht 'n mensch gevangen genomen, dan werd de gevangene in den stam, die overwinnaar was ingelijfd en tot 'n mensch van dien stam gemaakt, kreeg den geslachtsnaam dier stamgenooten en deelde in hunne rechten wat 't bewonen en betuinen van den stamgrond betreft. Zoo'n mensch noemde men dan ànat bàlih taoen: ànat: kind, bàlih: veranderen, taoen: taoe: mensch + n: er van; de geroofde was dus door de opname in den nieuwen stam, 'n veranderd, 'n nieuw mensch geworden. In den tegenwoordigen tijd heeft nog menigmaal adoptie plaats, inzonderheid adopteert met algemeen goedvinden 'n familie, en hierbij heeft dan 't zelfde plaats. Zoo'n geadopteerde staat dan ook bekend als 'n ànat-bàlih-taoen.

15). pol'pa: samengesteld uit pòlo: tien + pa: vier. 't Is inderdaad 'n verkorting van pòlo etah lalen pa: tien tot keeren er van vier; tien tot vier keer. hoetoe haa: Sap. Har. hoeoe haa N. hoetoe ata: Hil. Asil.

pol'roea: twintig; pol'tèlo: dertig; pol'lima: vijftig; pol'ne: zestig; pol'pito: zeventig; pol'etroea: tachtig; pol'etjia: negentig.

In deze telwoorden wordt dus ook de regel gevolgd, dat 't bepalende woord volgt op het bepaalde.

16). fènèh: zeggende; wel te onderscheiden van 't voegwoord fène: dat.

Hij vertelde, dat de koning dood was: rin daëdòhik, fene lèber re dàmàtah haïk; ik zie dat de zon ondergaat: à bàkitah fène alam dàbamòloh.

kim[17])	ik' kalak[18])	Kalampo	e[19])	là[20])	rin
gijlieden	gaan roepen	Kalampo		dat	hij

gij gaat Kalampo roepen dat hij deze mijn varkens fokke.

dàbàboah	nang	fàfor	na e
opvoeden	mijn	varkens	deze

17). kim: persnl. vnw. 2e pers. mrvd. bij de vervoeging van de werkwoorden; ook bij de gebiedende wijs in rachteren vorm kim ikoh: gij lieden gaat? kimi ikoh: gij lieden (en geen anderen) gaat; imi Sap. N. Har. Hil. Asil. K. T. R. H. W. Kbb. Pi. S.

18). ik' kalak: samengesteld uit ikoh: gaan + kalak: roepen, ik'kalak: gaan roepen, één accenteenheid.

De L. E. is zeer rijk aan samengestelde woorden, die gevormd worden door samenvoeging van verschillende woorden. Evenals in 't Hollandsch bij samenstelling van sommige woorden 't laatste lid van 't eerste woord dat de samenstelling vormt wordt weggeworpen, bijv. geschiedschrijver, voor geschiedenisschrijver; schermaaien, voor schermen maaien, geschiedt dit in de L. E. met een of meerdere leden der samenstellende woorden.

sék' matah: sèkah: steken + màtah: (màta: dood, door achtervoeging van de h tot 'n werkwoord gemaakt); sèk' màtah: doodsteken; steek, steekt dood; sék' matak: iemand, iets doodsteken; steekt, steekt (hem, haar; het, iets) dood!, ham' betah: hàmah: zoeken; betah: kunnen, krijgen, raken, treffen, ham' betah: vinden, (iets waarnaar men gezocht heeft); èban' fah' waroh: èbanak: kinderen baren, faheh: toevoegen; waroh: vermeerderen, èban' fah' waroh: veel kinderen baren, zich vermenigvuldigen door geboorte; hoem' kolon; hoema: huis, kòloh: ergens onder zijn, zich ergens onder bevinden; kòlon: kòlo + n: ruimte onder + er van, ruimte-er-onder; hoem' kòlon: voorraadschuur — 'n huis op palen met 'n ruimte er onder; niet te verwarren met hoema kòlon: ruimte onder 'n huis, bijv. 'n huis op palen gebouwd. hoem' damoen; hoema: huis, damoen: schat, hoem' damoen: schathuis; fet'àga; fèten: gierst, àga: zaad, fet'àga: gierstzaad; gam' faf' feak; gamna: gelijk, fafoe: varken, feak: zich plotseling opheffen; letterlijk gam' faf' feak: gelijk 'n varken zich plotseling opheft v. d. opschrikken, ontstellen; lof'nèt: lofin: kant, zijde, (lofi + n); ne: zes + t, achtervoegvoegsel tot 't vormen van adjectiva: lof'nèt: zeskantig, zeszijdig; ram' pôt: raman: oog, pôh: groot, wijd open zetten, t: vorming adject: ram'pôt: koloogig.

Bij plaatsnamen heeft deze samenstelling met afkortingen, bijna altijd plaats.

Nam' role: nama: baai, role (ook emrole) 'n soort visch. Nam' role: de Role-baai, de baai waarin veel role voorkomt; Nam' Tifoe: nama: baai, tifoe: vijver, vijverbaai; Lek' soelah: lekoen, bocht, soelah: formeeren, geformeerde bocht.

(Tot deze bocht staat 't verhaal van den Hêm' waroet: (Hendriks' legende VI) in betrekking).

Mngês' Waën: emngêsa: vlakte waën: water er van; watervlakte; En' biloro: ena: zand, biloro: stam naam, Biloro zand; Wa sang' bèlen: Wa: water, rivier, sangan: takje, spruit; bèleh: tegenhouden, tegenhoudend zijriviertje; foek' Ambon: foeka: land, Ambon: Ambon, en niet 't land Ambon, dit zou zijn foeka Ambon.

19). Kà Lampo e.

e. is in de L. E.

1° nadruksaanwijzer.

2° 't bepalend lidwoord voor 't enkelvoud.

3° persoonlijk vnw. 3e pers. enkelv. 4e naamval.

e. als nadruksaanwijzer.

Is in 't Mak: a en in 't Boeg. e oorspronkelijk niet anders dan 'n nadruksaanwijzer geweest, later zijn ze bepalende lidwoorden geworden (Matthes. Mak-Gram. § 60. Boeg. Gram. § 174) de L. E. heeft den nadruksaanwijzer e voor 't enkelvoud en 't meervoud in alle zuiverheid bewaard.

Vraagt men om 't een of ander voorwerp of naar 'n persoon zonder op die zaak of dien persoon den bijzonderen nadruk te leggen, dan gebruikt men 't zelfst. nw. of den naam zonder eenige bijvoeging.

Waga: prauw! kètanen: mes! aman: vader! (van spreker); inan: moeder (van spreker). Fidir: Fidir! mannen naam.

Wenscht men den bijzonderen nadruk te leggen op 't bedoelde voorwerp of den bedoelden persoon, dan gebruikt men den nadruksaanwijzer e.

waga e! prauw!! we zouden kunnen roepen prauwe. kètanen e! mes!! mesé; aman e!; vadèr!! inan e!; moedèr; Fidir e! Fidir!! Mite! Mite e!! Bòrok! Bòrok e!! Jan! Jan e!! enz.

't Bepalend lidwoord voor 't enkelvoud is e.

Gaat een woord uit op 'n klinker dan wordt 't bepld. lidwoord e eenvoudig op zich zelf staande achter dat woord geplaatst, zoo goed als in 't Nedrl. 't daar vóór 'n plaats vindt. Sluit 'n

woord echter met 'n medeklinker, dan wordt deze zelfde medeklinker de opener van 't bepalend lidwoord.

De voorbeelden zullen dit duidelijk maken:

toebà: handtrom, toeba e: de handtrom;
àna: witte mier, àna e: de witte mier;
ipa: kenari, ipa e: de kenari;
fàtoe: steen, fàtoe e: de steen;
asoe: hond, asoe e: de hond;
betoe: convocatie (blad met knoopen er in gelegd);
betoe e: de convocatie;
òë: krabbe, òë e: de krabbe;
bose: peulvrucht, bose e: de peulvrucht;
fòdo: draagmand, fòdo e: de draagmand;
tòdo: kapmes, tòdo e: het kapmes;
wali: zwager, wali e: de zwager;
pàhi: rogge, pàhi e: de rogge;
moeën: mond, tepel; moeën ne: de mond, de tepel;
oban: roeibank, oban ne: de roeibank;
toetoen: bloem, toetoen ne: de bloem;
gàboes: kapok, gàboes se: de kapok;
goegoer: tijding, goegoer re: de tijding;
liwit: roer, liwit te: het roer;
sît: zee-egel, sît te: de zee-egel;
tepoet: kip, tepoet te: de kip;
sàgel: ingewandsworm, sàgel le: de ingewandsworm;
fikoel: werptol, fikoel le: de werptol.

Wordt een zelfst. nw. nader bepaald door 'n adjectief dan staat 't bepal. ldw. achter dit adjectief, 't welk tevens als bepaling 't bepaalde woord volgt.

wàga hât: prauw groot, ('n) groote prauw, wàga hât te: prauw groot de, de groote prauw; fikoel fehoet: werptol nieuw, ('n) nieuwe werptol; fikoel fehoet te: de nieuwe werptol, fòdo foen: leege draagmand, fòdo foen ne: de leege draagmand: fahan ebàli: hand linker, linkerhand, fahan ebàli e. de linkerhand; toekeh oeteh kàno bidoet egjàk ke: geef aan mij werpnet gescheurd het, geef mij het gescheurde werpnet.

't Bepalend lidwoord voor 't meervoud is o. Staat dit lidwoord achter 'n woord dat eindigt op 'n klinker in 't enkelvoud en dus in 't meervoud 'n r tot sluiter ontvangt, dan opent 't bepal. lidw. meervoud met dien zelfden sluiter r.

wàga: prauw, wàgar: prauwen, wàgar ro: de prauwen; wali: zwager, walir: zwagers, walir ro: de zwagers; bose: peulvrucht, boser: peulvruchten, boser ro: de peulvruchten; asoe: hond, asor: honden, asor ro: de honden; fàfoe: varken, fàfor: varkens, fàfor ro: de varkens.

Men herinnere zich wat boven gezegd is over die woorden welke in 't enkelvoud op oe eindigen.

Wat boven gezegd is omtrent 't bepalnd. ldw. enkelv. wanneer 't achter adjectiva geplaatst wordt, geldt evenzeer voor 't bepl. ldw. plur. Voorbeelden zullen dit toelichten.

wàgar hât: groote prauwen, wàgar hat to: de groote prauwen; fòdor foen: ledige draagmanden, fòdor foen no: de ledige draagmanden; boeèter taoen: gevulde kisten, boeèter taoen no: de gevulde kisten; fikoel fehoet: nieuwe werptol, werptollen, fikoel fehoet to: de nieuwe werptollen; kasoemal giwet: harde wig, wiggen, kasoemal giwet to: de harde wiggen: eptànak gammahek bidoet egjàk ko: breng, naar hierheen, werpnet(ten), gescheurd, de plur., breng de gescheurde werpnetten hier.

Wordt 'n zelfst. nw. gevolgd door 'n soort aanwijzer, dan volgt 't beplnd. lidw. dien soortaanwijzer.

Is die soortaanwijzer 'n pluraris, dan sluit 't beplnd. lidw. meervoud ten overvloede nog met 'n r zooals deze voorkomt achter die woorden welke in 't enkelvoud op 'n vocaal eindigen.

Là Bego dàbàsàfeh kàtin eflòlot emsian:
La Bego koopt mat oprolsel zijnde een er van:
Là Bego koopt één mat; Là Bego dàbàsàfeh kàtin eflòlot emsian ne: La Bego koopt de eene mat; La Bego dabasafeh kàtin eflòlot tèlo: Là Bego koop matten oprolsels drie. L. B. koopt drie matten; Là Bego dàbàsàfeh kàtin eflòlot tor tèlo: L. B. koopt matten oprolsels de drie, L. B. koopt de drie matten; repoeh fàtor tinan nor pòlo: raap op, steenen, brokken, de, tien; raap de tien steenen op.

Zelfs wanneer 't aanwijzend voornw. volgt, blijft 't bepld. lidwoord meervoud gehandhaafd, ook dan wanneer de nadruksaanwijzer e den zin sluit.

repoeh fàtor tinan nor pòlo na; raap deze tien steenen op; repoeh fàtor tinan nor pòlo na e: raap dèze tien steenen op; repoeh fàtor tinan nor pòlo di: raap die

tien steenen op; repoeh fator tinan nor pôlo aki di e: raap gindsche tien steenen op.

rin dalatah fikoel lor pa: hij raakte werptollen de vier, hij raakte de vier werptollen: wétar kopin nor râran: naalden oogen de duizend, de duizend naalden; sir roea doekah-sépoh-miti-mitih pawer foean nor poltemsia: zij getweeën aten totaal op mangga's vruchten de elf; zij getweeën aten de elf mangga's totaal op.

In zijn »Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landtaal (Bahasa tanah), Bijdr. K. I. 4, I. zegt de schrijver G. W. W. C. Baron van Hoëvell bl. 16, r. 7 v. o.

»Het getal der zelfstandige naamwoorden wordt in den regel niet aangeduid en moet uit 't verband blijken. Er bestaat evenwel, 't geen in weinig talen van den Indischen Archipel het geval is, in de bahasa tanah een bepaalde pluralisvorm.

1). In 't Alfoersch van Boeroe bestaat volgens den heer Wilken ook een pluralisvorm met ro bijv. nitoe, nitoero).

In de dialecten van Saparoea en Noesalaoet wordt deze uitgedrukt door o in die van Haroekoe, Asiloeloe en Hila door a achter 't substantief te voegen.

Saparoea en Noesalaoet.		Haroekoe, Asiloeloe, Hila.	
Singularis	Pluralis.	Singularis	Pluralis.
Latoel of Laoel.		latoe	latoe a.
(koning)	latoe o of laoe o.	loema. . . .	loema a.
loemal (huis)	loema o.	petoe (Asil: Hil:) of potoe (Har.)	
potoel (dag)	potoe o.		petoe a of potoe a;
ana (kind)	ana o.	ana	anna a.

Wij merken op dat, waar in 't dialect van Saparoea 't Substantief in 't enkelvoud op eene l eindigt, deze letter in den pluralisvorm wegvalt. De substantiva in 't dialect van Saparoea, die in den singularis op nno en llo eindigen, werpen in den pluralis eene n of l weg en eindigen dus op no en lo, wat dan niet, zooals in 't enkelvoud kort maar eenigzins lang wordt uitgesproken: lalânno (sing.) weg. lalanō (Plur.); aroenno (kain) aroenō (Plur). In de dialecten van Haroekoe, Asiloeloe en Hila verandert dit no en ne in na: lalano (Sing:) lalana (Plur:) lalane (Sing: Hil: en Asil) lalana (Plur).

De noot [1] van den heer van Hoevell omtrent 't Alfoersch van Boeroe door den heer Wilken medegedeeld is door wat 'k

omtrent den pluralisvorm der substantiva en de beide bepld. lidwoorden zei naar 'k hoop voldoende toegelicht en verklaard.

In de dialecten van Saparoea en Noesalaoet is 't bepalend lidwoord enkelvoud o, welke o als volkomen doch kort wordt uitgesproken. 't Bepalend lidwoord meervoud is ō, 't welk als volkomen o doch lang gerekt wordt uitgesproken, terwijl tevens bij vele woorden de klemtoon verlegd wordt.

Tevens dient opgemerkt te worden dat in 't dialect van Haroekoe 't bepalend lidwoord enkelvoud niet altijd o is, doch meermalen e. aarde: oeme: de aarde oeme e; boom: ainel, de boom: ainel le; prijs: herin, de prijs herin ne; restant: lesin, het restant lesin ne; civetkat: tingaloen, de civetkat: tingaloen ne; hoofddoek: lahatal; de hoofddoek: lahatal le; doorn: roerin, de doorn: roerin ne; inhoud, vleesch: isin, de inhoud, het vleesch: isin ne enz.

Inzake 't beplnd. lidwrd. enkelvoud schikt zich 't Haroekoe dialect voor zoover 't o betreft, naar de dialecten van Saparoea en Noesalaoet, terwijl 't waar dit lidwd. e is, 't overeenstemt met 't zelfde lidwoord en de dialecten van Asiloeloe en Hila en de Liet-Emlia van Boeroe.

In de dialecten van Haroekoe, Asiloeloe en Hila is 't bepalend lidwoord meervoud a.

Op de verdere bijzonderheden, die inzake de bepalende lidwoorden in de Ambonsche dialecten aanleidingen tot bespreking geven, wordt hier niet ingegaan.

20). lā rin dābāboah:

lā: heeft in de L. E. verschillende beteekenissen.

a. 't doet dienst als nadruks of betrekkingsaanwijzer, dien wij in 't Holl. niet vertallen, terwijl we 't woord waarbij 't woordje lā behoort met den accusatief vertalen.

rin dābākalak kā: hij roept je; lā jāko? ten opzichte van ik (dubbel emphatische vorm) mij? resek ke la kae; inderdaad het ten opzichte van gij (emphatische vorm) inderdaad, u! sir doehāmah san ne? zij zochten wien het? wien zochten zij? la rin ne: ten opzichte van hij (Emph. vorm v. rin) hem; lā sir ra, sir doebādēf' bāk: ten opzichte van hen, zij blijven hier; zij blijven hier; wat hen aangaat, zij blijven hier; āman daēnikah la Mite e: vader (van spreker) vroeg Mite en geen ander; lèber re

dàbàsimah la emrimo e: de vorst berispt den dorpsbode en niemand anders. Valt de nadruk niet op Mite en dorpsbode dan zegt men: aman daenikah làhah Mite e: vader vroeg (làhah: verzoeken) aan Mite; lèber re dàbàsimah ĕngeīh emrimo e: de vorst berispt (ĕngeīh: in de richting gaan van iemand of iets) den dorpsbode. Jòīn dàĕdoeĕh sepkòko walan emsian là-Enja Lakir re: Tante gaf ring draad zijnde een er van Enja-Lakir, tante gaf Enja Làkir een ring, dus aan niemand anders. Jòīn dàĕdoeĕh sepkòko walan emsian oeteh Enja Làkir re: Tante gaf een ring (oeteh: ten bate, voordeele van) aan Enja Làkir.

b. là: dat, in de toekomst, in beteekenis gelijk aan zullen, zullende, meestal in 't Holl. te vertalen met om. rin dàbàikoh là dasàfeh edhàmat: hij, zij, gaat om koopen visch: zij, hij gaat om visch te koopen; sir doebàeptànak enòī là doeĕkfilik ke: zij brengen damar om te verkoopen; letterlijk staat er: hij gaat dat hij koopt visch, zij brengen damar dat zij verkoopen het. De werkwoorden dasàfeh en doeĕkfilik zouden in den praesens-vorm moeten luiden dàbàsàfeh, doebaekfilik: maar aangezien là reeds den tegenwoordigen tijd aangeeft, behoeft 't niet en doet men 't ook niet.

In den verleden tijd gebruikt men in stede van là, pa. sir doekadoek pà doesàfeh pàla: zij kwamen om zij kochten rijst, zij kwamen om rijst te koopen; rin dàlàtah kaoe pà dàgàroeh wàga sà: hij hakte hout om 'n prauw te maken, ltrl.: hij hakte hout om hij maakte 'n prauw.

Zegt men: «hij gaat visch koopen», dan zegt men dit in de L. E. met 't samengestelde werkwd: gaan-koopen, rin dàbaīk'sàfeh edhàmat; zij kwamen rijst koopen: sir doedat'sàfeh pàla: zij kwamen-aan- (dàteh: komen aan, komen tot aan, bereiken) koopen rijst.

ik'sàfeh, dat'sàfeh, kadoek-sàfeh
zijn woorden vast één accenteenheid

c. la rin dàbàboah: tot de vorming van de voorwaardelijke wijs, te vertalen met dat of zullen dat hij fokke, zullende hij fokken; bobàto e dàsioek kàno là à bàkalak kà: het hoofd zond mij dat ik u roepe.

d. bij tijdsbepalingen

là beto: van nacht, là beton: gisteren, là beton na e: van daag; là betoe: toen, (betoe: 'n palmblad waarin

knoopen gelegd worden, naar 't aantal dagen waarop 't een of ander feit plaats zal hebben, 'n convocatie-biljet) lä betoen: ten tijde van;

e. Evenals la in 't Boeg. bijv. voor namen gebezigd wordt, geschiedt dit ook in de L. E. maar hierin speciaal voor namen van mannen. Deze namen hebben hun ontstaan dan meestal te danken aan de een of andere omstandigheid of hoedanigheid waardoor de jonggeborene zich onderscheidde. 't Is dus 'n woord om in 't bijzonder den nadruk te leggen op 't volgende, doch mag niet met 't bepalend lidw. gelijk gesteld worden.

Tewah: weten, La Tewah; bose: peulvrucht, La Bose; Mani: Là Mani.

Voor de namen van vrouwen en meisjes gebruikt men enja: waarvan mij de beteekenis tot heden nog niet duidelijk is, overigens gebruikt men 'mhoeka, en bai: die beide maagd beteekenen. Deze twee laatste worden uitsluitend voor gehuwde vrouwen gebezigd.

Bèko[21]) nak àtar pol'pa doeikoh pà doekalak
Hierop zijn slaven veertig gingen dat riepen
Kå Lampo e.
Ka Lampo.

21). bèko: hierop, hierna;

Hierop gingen zijn veertig slaven om Kà Lampo te roepen.

Ka Lampo dàĕnikah fèneh: wàhang[22]) sápan ne[23])
Kà Lampo vroeg zeggende: reden ervan wat het
kim doebàkalak kàno?[24])
gij lieden roepen mij?

22). wàhang: reden, oorzaak.

23). sàpan ne:

sàpan: samengesteld uit sà + pà + n.

sà: 'n, een;

pà: is 'n woord om 'n vraag aan te duiden en dit in verbinding met di: daar; pà: heeft dus de beteekenis in dit verband van te in den vragenden toon: pà di: te? daar, daar? Hierop antwoordt men tà di: aanwezig zijn, is daar, te daar, daar!

Dit tà in tà di? daar? staat naast bà in bà na? 't welk beteekent aanwezig zijn, is? hier, hier? in den vragenden toon, waarop geantwoord wordt bà na: zijn, is hier, maar dit in den bevestigenden toon.

sàpa: letterlijk 'n? sapan: 'n + ? + ervan: wat? sàpan ne: 'n wat ervan het; wahang sàpan ne: reden, oorzaak 'n wat er van het, wat (is) de reden er van, waarom?

sàpan: wat?

sàpan ne: wat het; wat is het? sàpan na: wat dit, wat is dit?, sàpan di: wat dat, wat is dat?

hoema sàpan di? wat voor 'n huis is dat? gèbah sàpan di: wat voor 'n mensch is dat?

kim doebàkalak kàno.[24])

24). kàno: accusatiefvorm van 't persnl. vrnw. 1e pers. enkelv.

't Persnl. voornw. 1e pers. enkelvoud is à. Dit wordt alléén gebruikt bij de vervoeging van de werkwoorden.

à bàkalak: ik roep; à kalak: ik riep; là à bàkalak: dat ik roepe; là à bàkalak sàlak: ik zal roepen; là à bàkalak sai'sàlak: ik zou roepen; à bamòtih kàno: ik koude koorts mij; ik heb koude koorts; à bamakàsah kàno: ik dorst mij; ik heb dorst, enz.

't Aanwijzend persoonl. voornaamw. van den 1e pers. enkelvoud is jako: ik. Dit is niet anders dan de dubbel emphatische vorm van à.

De emphatische vorm van à moet zijn àko: (Kern. Fidji enz. blz. 20). Aangezien ko niet vóór à kan staan, evenmin als 't lidwoord in de L. E., 't Makas; Boeg, en de Ambonsche talen, staat ko dus achter à. Maar àko is als zoodanig niet in gebruik wel jako, 't welk niet anders is dan de verkorting van i (j) àko.

Deze i is de persoons of zakenaanduider waarover Prof. Kern spreekt in zijn Fidji enz. blz. 29.

Deze i komt in de Boeroetaal voor.

1e in beleefdheidstermen bij 't aanspreken van personen om aan te duiden, dat hij de een of andere eigenschap in bijzondere mate bezit. Kae i ha: gij de groote; kae i èrasa: gij de machtige, kae i èwasa: gij de rijke; òpo gèb' i ha: God mensch de groote, Groote God; bij 't aanspreken van God;

2e i: in de beteekenis van dinges (anoe) wanneer men niet zoo gauw op den naam van den persoon of de zaak kan komen dien men in z'n gesprek noodig heeft.

Van dit i: dinges, is gevormd 't act: werkw: ih: dingessen.

Oek dàbàpoenah sàpan ne? gij doet wat het, wat doet gij? à bàih: ik dinges. verder 't act. transit. werkw. ik: dingessen. Iemand is bezig z'n prauw te breeuwen en men vraagt hem: «wat doet gij?» en hij kan niet op 't woord toepik: breeuwen act. trans. iets breeuwen komen, dan zal hij antwoorden à bàik nang wàga: ik dinges m'n prauw.

3° i: zaak, geval. (perkara, hal.)

Van iemands zaak sprekend vraagt men oek dàejàn haik i di e? hadt gij die zaak, dat geval reeds gehoord? sir doe bàepsi' sar' lalek i na e: zij overleggen gezamenlijk deze zaak, dit geval;

Van dit i is door achtervoeging van e 't substantief iè gevormd 't welk ding, goed, waar beteekent. iè sapan na: wat voor 'n ding, wat voor goed, wat voor waar is dit?

iè-ĕnan: goed, waar om te eten, eten, spijs; de hoofdschotel;

iè-emtaët: ding, scherp, wapen, ièr-emtaët: dingen scherpe, wapenen; iè-ekneìn: goed, waar, ding, bewaard, erfstuk.

Dat jàko: niet anders is, dan 'n verkorting van ijàko wordt bevestigd door 't bezittelijk voornw. 1e pers. enkelv. in den emphatischen vorm. mijn, van mij en van niemand anders. ija nang: mijn; letterlijk ik bezitter ervan.

Sanne nak àma e dapĕf' màtak fàfoe na e: wie het bezitter ervan vader de schootdood varken dit? wiens vader schoot dit varken dood. ija nang ama e: ik bezitter ervan vader den, mijn vader.

jàko: wordt tevens bij de vervoeging van werkwoorden gebezigd wanneer men kort en met nadruk antwoordt op 'n vraag. Sanne dabàikoh? wie gaat. jàko ikoh: ik ga; jàko ĕreìh he: ik weiger het.

Voorts gebruikt men 't in de grove spreektaal en aan de kust waar de Ambonsch Maleische invloeden zich hebben doen gelden. Instede van à basàfeh Tesi-tàma nak edhàmat: ik koop Tesi's vaders visch, zal men zeggen jàko sàfeh Tesi-tàma nak edhàmat.

De accusatiefvorm van jàko na verba transivita en voorzetsels die den accusatief bij zich hebben is kano in den nederigen of verkleinvorm hano. barah kilih kano: kittel mij niet! àman dàeflalih hàno: vader sloeg mijtje; dàbàrah

bosih-sèfen èngeih kàno: dat niet plots voor den dag kome, boosheid in de richting van mij; word niet plotseling boos op mij; moesik kàno: heb medelijden met mij; moesik hàno: heb medelijden met mij (nederig) met mijtje, mij kleintje.

Àtar pol'pa di doeeprèpak[25]) fèneh:
slaven veertig die zeiden zeggende:

25). doeeprèpak: doe + ep + r èpa(h) + k.

rèpah: 't stamwoord zeggen, praten, spreken.

lèpah: zeggen, praten, spreken (Tihoelale, Roemah kai, Haroekoe, Sàparoea, Noesa laoet) rèpah (Kàmarian).

prefix ep geeft in de L. E. aan de verba 'n frequentatieve beteekenis.

hagah: volgen, volg; ephagah: achtervolgen, najagen, jagen, op jacht zijn:

goeseh: 'n booze bui hebben, epgoeseh: mopperen, voortdurend over iets ontevreden zijn;

haīk: al, reeds; Mal. Soedah. ephaīk: verbieden, telkens verbieden, letterlijk voortdurend haīk: tot iemand roepen;

hàmah: zoeken, ephàmak: voortdurend iets bij elkander zoeken, overeenstemmen.

hàkah: in allerlei richtingen met rotan 'n deur vastbinden, ephàkah: kattekwaad uitvoeren;

hàtak: ephàtak: offeren, offers brengen;

helak: ephelak: prijzen, overvragen;

hiboeh: ephiboeh: kleedingstukken aantrekken.

temah: eptemah: kleedingstukken (broeken) aantrekken;

hitih: om den hals vasthouden om steun te hebben bij 't loopen, bijv. van 'n gewonde; ephitih: voortdurend iemand om den hals vast houden;

karoh: in 't slijk liggen, epkaroh: zich in 't slijk wentelen van varkens;

lalih: fout, eplalih: fouten maken;

leak: opbergen, bewaren, epleak: laden, goederen in 'n prauw;

sàma: epsàmak: deelen maken, verdeelen;

sàpah: haken, epsàpah: voortdurend ergens aan haken, toevallig telkens blijven haken;

taoen: vol. adject., eptaoek: vullen;

«Toean-Ko-Làtoe dàbàkalak kà».
Meneer-de-Vorst roept u.

Bèko Kà Lampo dàhaïh ro.[26])
Hierop Kà Lampo volgde ze.

26). ro.

ro is de accusatief-vorm van 't persoonl. voornw. 3e pers. meervoud sira.

Prof. Joker zegt in zijn «vervoegde werkwoordsvormen blz. 277 r. 16 v. o. «Nu is het element ra in het volledige voornw. van den 3en pers. meerv. waarvan wij als algemeene vorm sira kunnen stellen (het spatieeren is van mij) toch stellig hetzelfde als het honorifieke prefix ra, bijv. in Jav. rama».

Verder op blz. 278 r. 6 v. o. «Dat een voornaamwrd. van den derden pers. meervd. ook die functis hebben kan (onbepaald «men») blijkt voldoende uit het oud.-Jav. sira en uit den verkorten vorm r. vrgl. voorts de functie van het prefix in rama en dergelijke».

Prof. Kern. Fidji enz. blz. 21 «Het mv. ira is identisch met Niasch, ira, Pamp. ila; ra met ra en la in dezelfde talen; als bestanddeel van 't mv. zeer gewoon o.a. Tag. sila; Bul. sera. Een variteit van ira en ra is Iloko ida en da, als nominatief».

't Aanwijzend persnl. vrnw. derde pers. mrv. in de L. E. is sira. 't welk gebezigd wordt:

a. na vragen, bijv. san sira doetàhah kaoe-poen na e: wie hakten om dezen boom? sira: zij.
b. bij vervoeging der werkwoorden, wanneer de nadruk op 't persnl. vrnw. valt; sira doekòrah he: zij steenigden hem;
c. in de grove en slordige spreektaal aan de kust bij de vervoeging der verba. sira ikoh: voor sir doebàikoh: zij gaan; sira dàteh haïk: sir doebàdàteh haïk: zij zijn reeds aangekomen.

In den vervoegden werkwoordsvorm gebruikt men steeds sir; sir doebàlàtah: zij hakken. sir doeeplcak: zij laadden; là sir doeefràkeh he sal'sàlak: zij zouden hem grijpen.

De accusatief-vorm van sira is ro: ze; de verkleinvorm van ro: ranno: zetjes.

rin dàpòtoh ro: hij verbrandde ze; sir doekòrah ranno: zij gooiden zetjes (bijv. kuikentjes) met steenen dood.

Valt op ze de nadruk en moeten we dus in den accusatief vertalen hen, haar dan is dit in de L. E. kor ro:

We hebben hier in kor: den plur-vorm van ko 't welk wij boven aantroffen in Ko Lâtoe: de koning ro: is 't bepld. lidw. meerv. en luidt de letterlijke vertaling dus ze de. d. i. hen, haar.

rin dapòtoh kor ro: hij verbrandde hen, haar; gèb' eplatat to doepèfmatak sataïk kor ro: de soldaten schoten hen allemaal dood.

Van sira is verder gevormd sir roea: zij twee, getweeën. Sir roea doelèbah faf'âba e: zij twee, zij tweeën droegen het boschvarken; kalak sir roea bèkah: roep hen getweeën maar.

Ook is van sira gevormd sirro: en (met), wanneer er sprake is van twee personen bijv. Tjaki sirro Ròhin: Tjaki en Ròhin, Martha sirro Maria: Martha en Maria.

In stede van: «bèko Kâ Lampo dâhaïh ro» hierop volgde Kâ Lampo ze, kan men zeggen: «bèko Kâ Lampo dâhaïh kor ro»: maar moet men dan vertalen: hierop volgde Kâ Lampo hen.

Lâ betoen sir doesoeb'dâteh haïk [27]) Toean-Ko-Lâtoe
ten tijde ervan zij aankwamen reeds Meneer-de-Koning
dâfètek-ëngeïh [28]) Kâ Lampo e fèneh:
zeide-tot Ka Lampo zeggende:
sir doesoeb' dateh haïk.

27). doesoeb' dâteh: samengest. uit doe + soebah + dâteh. soebah: naar buiten komen, naar buiten gaan; dâteh: komen tot, komen aan; soeb'dâteh: naarbui komen komen tot aan, v. d. aankomen.

haïk: al, reeds, klaar; hulpwoord om den volkomen tijd uit te drukken; doesoeb'dâteh haïk: aankwamen reeds, al, aangekomen waren. dâfètek-ëngeïh:

28). fètek: zeggen, spreken, wanneer men de woorden van 'n ander aanhaalt, die gericht waren tot spreker of tot 'n derde, die 'n bevel of berisping inhielden.

In de L. E. zijn in gebruik: lahah: verzoeken, in 't Nederl. te vertalen met aan, van; oeteh: ten bate van, aan: ëngeih: in de richting van, aan, tegen, tot.

lahah: verzoeken, wordt derhalve gebezigd bij die werkwoorden, die 'n vraag, verzoek, in vriendelijken, beleefden toon gesteld, bedoelen. rin daënikah-lahah kâno fèneh: nam âma ta fi do? hij vroeg aan mij zeggende, waar is uw vader?

à enàhoeh-làhah he fène la rin dàhàmah nang koepe e: ik sprak met hem af dat hij mijn hengelstok zocht.

àman dàëdoeëh-oeteh kàno làboen sòpan-solan emsian: vader gaf aan mij een prachtig-mooie kabaja; inan dàlaïk ië-ënân oeteh gèb'epkàsiat-malhòrot di e: moeder gaf eten aan dien doodongelukkigen mensch.

lèber re dàsoeboeh-ëngeïh kàno fèneh: «maoe kah koelen;» de koning vloekte mij zeggende: kat vreet z'n maag op! gèb'eptòket te dàsimah-ëngeïh ànatsëkolar ro: de onderwijzer berispte de schoolkinderen.

loek boah[29]) nang fàfor na penik ke[30]).

29). loek boah: samengesteld uit là + oek boah.

't Persnl. vrnw. 2e Pers. enkvd. bij de vervoeging van werkwoorden is oek, oek dàbàboah: gij fokt; oek dàboah: gij foktet, là oek dàbàboah: dat gij fokket.

Uit de samentrekking van là + oek tot loek met den imperatief vorm van 't werkw. boah: fokken heeft men derhalve 't bevel gij fokt, loek boah. Deze imperatief is minder scherp dan kae boah, kae: jij! gij! Zeer sterke grove emphatische vormen van den Imperatief zijn: loek boah gah; en kaë boah gah. Vooral 't laatste is zeer grof.

De emphatische nominatief vorm van oek is oekkoe. In dit laatste koe is de o van ko geassimileerd met de oe van oek. oekko en dus oekkoe: beteekent niet anders dan de gij, dus gij en niemand anders. Dit is tevens in gebruik bij 'n zachten, beleefden imperatief oekkoe boah: gij, (en niemand anders) voed op, fokt. Deze vorm kan weder versterkt en verscherpt worden door gah. oekkoe boah gah: gij, jij voed op, fokt, of met 'n object. oekkoe gah boah fàfor ro: jij! fokt de varkens, en dit dan op 'n vraag als: wie toch moet de varkens fokken?

oekkoe dàbàlàtah: gij hakt om, en hij doet bijv. wat anders. oekkoe làtah: gij hakt om. Zachte, beleefde imperatief.

30). penik ke.

penik: maar, vooreerst. penik ke: voor eerst het. In dezen zin is de beteekenis dus na 't bevel dat gegeven wordt: dit is 't eerste, dit is 't maar wat gij te doen hebt.

loek boah nang fàfor na penik ke: gij fokt mijn varkens deze vooreerst, gij fokt deze m'n varkens maar.

Beko Kà Lampo dàikoh pà dàpoenah [31]) liat [32]) ôto [33])
Hierop Kà Lampo ging om maakte kot(ten) in
moea e pà dàibik fàfor di e.
bosch het om oppaste varkens die.

31). dàpoenah.

poenah: doen worden, maken, act. transit. vorm van poena: worden.

32). liat: kot voor varkens. substant. gevormd door suffix t van 't werkwoord liah: 'n kot maken om varkens in te doen, liak: varken in 'n kot doen.

Zelfstandige naamwoorden op 'n t die van werkwoorden zijn afgeleid duiden 't middel of werktuig aan waardoor of waarmede de handeling wordt verricht.

àpih: knellen, àpit: schorpioen;

ateh: dekken, atet: atap;

atih: sagoepap oprollen tot 'n klodder, àtil: houtje om sagoepap op te rollen;

bidoh: visschen met 'n werpnet; bidoeh: iets met 'n werpnet visschen; bidoet: werpnet;.

ĕdihih: kammen, ĕdihit: kam;

kàhah: roeien, kàhat: roeispaan;

ipik: in pand nemen, ipit: pand;

siroeh: opscheppen, siroet: lepel;

liëh: 'n stem hebben, liët: taal;

iris: (mal. hiris: klein afgesneden stukje: menghiris-hiris: in kleine stukjes snijden, kerven) irit: mes;

soŏk: strikken, soŏt: strik;

tèfeh: kloppen van 't binnenste van den schors van den koem'kine 'n boomsoort, om er dan lendengordels en sarongs van te maken, tèfet: soort hamer waarmede met den schors klopt;

wihih: in de hand hangende dragen, wihit: touw, waarmede men iets ophangt;

pöèk: 'n dier den bek vast binden dat 't niet bijten kan. pöët: muilkorf.

pèleh: tegenhouden, enbèlet: staketsel;

lèleh: teruggaan, eslèlet: teeken om te doen teruggaan;

van lèhah: met z'n tweeën of meerderen dragen aan 'n stok; hiervan kà lèbat: draagstok.

Dit kà: is 'n verkorting van kàoe: hout. De meeste substantiva gevormd met dit kà en 't werktuig aanduidend waarmede de handeling wordt verricht, eindigen op l.

tàrih: vegen, kà taril: bezem, roesah: met 'n stok vruchten afstooten, kà roesal: stok met haak waarmede men vruchten afstoot of trekt; soedah: overtrekken water, kà soedal: brug; kòkih: overtrekken water, kà kòkil: brug; kleiner dan kà soedal, vonder, vlonder; soemah: splijten, kà soemal: kegge, wig; loengah: 't hoofd ergens opleggen, kà loengal: houten hoofdkussen, kôīh: scheppen, kà kôīl; schepper, hoosvat; dareh: steunen, kà darel: stut.

De anorganische t dient voorts tot vorming van den zelfstandig naamwoordelijken vorm der verba, welke substantiva tevens dienen om 't product der handeling te benoemen.

làhah: verzoeken, enlàhat: 't verzoeken, ('t vragen); verzoek; kalak: roepen; ĕnalat: 't roepen, geroep; peswalih: vermanen; pęswalit: 't vermanen, vermaning; sòmoh: vergelden van den bruidschat, esnòmot: 't vergelden; vergelding; doleh: goed met goed vergelden, endolet: 't vergelden, vergelding; eflèsah: tafeldekken; eflèsat: 't tafeldekken, disch; holoeh: juichen, enholoet: 't juichen, gejuich; heah: rumoer maken, enheat: 't rumoer maken, rumoer; laïk: eten geven aan; enlaït: 't eten geven aan, 't geven, gift, geschenk; boesoek: aanklagen, emboesoet: 't aanklagen, aanklacht; poenah: doen, maken, empoenat: 't doen, 't maken; daad; pempoenah: voortdurend doen, pempoenat: 't voortdurend doen, gedrag; dèfoh: blijven, dèfoek: ergens verblijven, bewonen; endèfoet: 't verblijven, verblijf; bàgeh: liggen, enbàget: 't liggen, ligging; sioek: zenden, esnioet: 't zenden, zending; sàfeh: koopen, esnàfet: 't koopen, koop; kah: eten, enkât: 't eten, nom. verb.; ĕnât: eten, subst; ikoh: gaan, ikoek: iets begaan, bijv. 'n pad, 'n weg; enjikoet: 't begaan, reis; tangih: weenen, huilen, ĕnangit: 't weenen, 't huilen, geween, gehuil; seroh: weven, seroeh: iets weven, esneroet: 't weven, weefsel; pèhah: gisten, pèhat: koolzuur bolletjes bij 't gisten.

Door samenstelling met de woorden gèb' verkrt. van gèbah: mensch, ië: ding, elet plaats voor, om te, elen: plaats er van, en wàhan nagelaten spoor, indruk; worden van de zelfst. nwdl. werdwoordsvormen substantiva gevormd.

gèb' enalat: mensch op wien 't roepen is toegepast, geroepene, gast; ië esnòmot: ding, goed waarmede men bruidschat vergolden heeft: rah' is' esnòmot: vergeldingsgrond; gèb' emboesoet: aanklager; empoenat wàhan: 't doen, 't maken indruk er van; daad; pempoenat wàhan: 't voortdurend doen indruk er van, gedragingen; gedrag; elet-endefoet: plaats-verblijven, verblijfplaats, woonplaats; endèfoet-elen: verblijven plaats er van, verblijf, 't verblijven nagelaten spoor, indruk er van, plaats waar iemand verbleven heeft; elet-enbàget: plaats liggen, slapen, plaats waar slaapt, slaapplaats; enbaget-elen: 't slapen liggen, plaats indruk, nagelaten spoor er van, plaats waar iemand gelegen, geslapen heeft; ènât: 't eten, ië ènât: goed eten, spijze, sagoe, rijst, gierst, veldvruchten, de hoofdschotel, geen bijspijzen.

Voorts dient de anorganische t aan 't eind van 'n woord tot 't vormen van adjectiva.

1° van substantiva bijv.

boti: albino, botit: wit;
koni: kurkema, konit: geel;
kâboe: modder, kâboet: modderig;
râhà: bloed, râhât: bloederig, met bloed bevlekt.

bijv. làboen botit: witte kabaja, witte kabaja's; làboen botit te: de witte kabaja, làboen botit to: de witte kabaja's; milòlot konit to: de gele hoofddoeken; enheloet konit: gele lendengordels; neten kâboet: modderige plaats, plaatsen; neten kâboet te: de modderige plaats; net' kâboet: modderpoel, is 'n samengesteld woord; gèb' fah' râhat: mensch handen bloederig, moordenaar.

2° van die woorden welke wij gebruiken om abstracte begrippen uit te drukken en qualificatieve woorden zijn bijv. lang, groot, dik, zwaar, enz.

ha: groot, hât: groot, adject.
gòsa: goed, gòsat: goed, adject.
mite: zwart, mitet: zwart, „
rema: lang, remat: lang, „
ròï: gering, klein, ròït: gering, klein, adject.
breoe: klein, breoet: klein, adject.
mòda: frisch, mòdat: frisch, „
gawa: blank, gawat: blank, „
bèha: zwaar, bèhat: zwaar, „

pòto: warm, pòtot: warm, adject.
fòra: pedant, forat: pedant, „
lina: helder, linat: helder, „ enz.
hoema na dà ha: huis dit is groot; dit huis is groot, hoema hât na: huis groote dit, dit groote huis; kehet di doe rema: zwaarden die lang zijn, kehet remat di: zwaard, (zwaarden) lang, (lange) dat, die; dat lange zwaard, die lange zwaarden; waga e da gosa: de prauw is goed; waga gòsat te: prauw goede de, de goede prauw; wâ e dà moda: water het is frisch, het water is frisch; wâ modat te: water frissche het, het frissche water; fator ro doe bèha: steenen de zijn zwaar, fator bèhat to: steenen zware de; de steenen zijn zwaar, de zware steenen.

3º van dien vorm van 't werkwoord dien wij gewoonlijk participium praesens noemen.

tewah: weten, emtewah: wetende, gèb' eptòket di da emtewah: mensch voortdurend aanwijzen, v. d. gèb' eptòket: onderwijzer, die is wetende, kundig, knap; emtewat: knap, kundig, geb' eptòket entewat di: onderwijzer kundige, knappe die; die knappe onderwijzer.

hàmah: boven drijven, emhàmah: boven drijvende, emhàmat: licht, (niet zwaar).

dilah . . . . , emdilah: rad van tong; emdilat: radtongig; geà . . . . , emgeà: beschaamd, emgeat: beschaamd, adj.; fòdo na da emhamah: deze draagmand is licht; sir doerengah fodor emhamat to: zij droegen (met 'n draagband voor 't voorhoofd) de lichte draagmanden; emhoeka emdilat die: die radtongige maagd; boedihtama emgeat na: deze beschaamde aartsleugenaar.

4º van sommige verba.

belwatak: grootspreken, belwatat: grootsprakerig;
kàròsah: grof in zijn manieren zijn, kàròsat: grof;

5º van toehà: te zamen met, ermede;

laï-enjolit-toehat: deel, aandeel, 't terugkeeren naar huis gaan, ermede, dat deel bij 'n maaltijd dat de gasten krijgen om mede naar huis te nemen; er mede naar huis gaande aandeel.

33). òto: te, op, in, met accusatief.

òto Foe' Boeroe e: op Boeroe;

òto hoema lalen ne: in huis binnenste er van het in het huis:

òto fen' ektinan Ambon ne: te, in, hoofdstad Ambon de, in de hoofdplaats Ambon, ter hoofdplaats Ambon.

Hierop ging Kà Lampo om varkenskotten in 't bosch te maken om die varkens te bewaken.

Lalen sà Kà Lampo dàhòsak-soep-soepak [34]).
maal er van eens Kà Lampo stond op zeer vroeg.

34). hòsak-soep-soepak: samengesteld werkw. uit hòsak: opstaan, + soep-soepak:

soepak afgeleid van soepan: morgen (den volgenden dag). soepan ma ikoh: morgen wij (incl.) gaan, morgen gaan wij.

Bij de woordherhaling treffen we aan:

1° herhaling van 't geheele woord of van zijn afleiding.

2° herhaling van 'n gedeelte van 't woord of 'n gedeelte van zijn afleiding.

Woordherhaling bij werkwoorden beteekent herhaling, voortduring of groote of geringe mate van 't geen door 't werkwoord wordt bedoeld en dit naar 't zinsverband.

Herhaling van 't geheele woord.

wiloh: heen en weer bewegen, wiloh-wiloh: voortdurend heen en weer bewegen, schommelen (ook wiloh-waloh 'n weinig schommelen;

mihih: verheugen, mihih-mihih: voortdurend verheugen, zeer verheugen; 'n beetje verheugen;

feoh: met z'n velen blijde zijn, zich verheugen;

feoh-feoh: zich met z'n velen voortdurend, zeer verheugen, blijde zijn; 'n weinig verheugen met zijn velen:

fitoer: overdenken; fitoer-fitoer: voortdurend, ernstig overdenken;

goh: langzaam gaan, goh-goh: zeer langzaam gaan;

kèleh: dwingen iemand, kèleh-kèleh: voortdurend, zeer dwingen iemand.

Herhaling van de geheele afleiding van 't grondwoort etjoebik: springen, ètjoebik-ètjoebik: voortdurend springen, sprongen maken;

eptoedoeh: met de holle handen 't water slaan zóó, dat knallende geluiden gehoord worden, eptoedoeh-eptoedoeh: dit voortdurend of in hevige mate doen.

N. B. eptoedoeh: is reeds frequentatief.

Herhaling van 'n gedeelte van 't woord of van 'n gedeelte van de afleidingen.

sàgeh: herhalen, sag-sageh: voortdurend, goed herhalen; langzaam herhalen naar 't zinsverband.

soeboeh: noemen, soe'soeboek: voortdurend noemen, voor iemand goede woorden spreken, pleiten voor iemand.

eptaoek: vullen, iets met iets anders vol maken;

eptaoe-eptaoek: voortdurend maar vullen, zeer vol maken;

epsapah: ergens aan blijven haken, epsap-epsapah: voortdurend, erg, ergens aan blijven haken;

epsiak: verzamelen, epsi-epsiak: goed, terdege voortdurend bij elkander brengen, verzamelen;

epseseh: op rijen zetten, arangeeren, epsès-epsèseh: voortdurend, goed op rijen zetten, arangeeren;

epsèsah: troosten, epsès-epsèsah: voortdurend, zeer troosten; pèsèsan: elkander troosten, pèsès-pèsèsan: elkander voortdurend, zeer troosten.

Door herhaling van 't geheele woord of de herhaling van 'n gedeelte hiervan worden substantiva gevormd.

itih: flikkeren, itih-itih: vlag;

litih springen, litih-litih: vloo;

lawe: zeewaarts, lawe-lawe: zee waar geen land meer te zien is; zeer ver in zee.

salah: missen, (Mal.) sal-salah: djimat, afweermiddel;

wàsa....? was-wàsa: geelkoper;

bòboh: sluiten van de oogen, sa bòbòbok: 'n oogensluiten, 'n oogenblik;

boti: albino, wit; bot-boti: morgenschemering.

Woordherhaling of herhaling van 'n gedeelte van 't toestandswoord, of dat 't welk 'n eigenschap aanduidt geven naar 't zinsverband te kennen, dat 't woord waarop 't adjectief betrekking heeft deze eigenschap in zeer groote of in geringe mate bezit.

boti: albino, wit, boti-boti: zeer wit, beetje wit;

emkèle: hoog, emkèle-emkèle: zeer hoog, nogal hoog;

breoe: klein, breoe-breoe: zeer klein, tamelijk klein;

geoe: vlug, geoe-geoe: zeer vlug, nogal vlug;

moda: avondwind, mod-moda: zeer frisch, weinig frisch;

mite: zwart, mit-mite: zeer zwart, weinig zwart;

emtanga: steil, emta-tanga: zeer steil, tamelijk steil;
ròïan: klein, rò-ròïan: zeer klein, tamelijk klein.

Herhaling van 'n adverbium of van 'n gedeelte hiervan beteekent 'n versterking, hooge of geringe mate naar 't zinsverband dit eischt.

fili: tijd, fili-fili: zeer lang van duur, 'n beetje lang;
lân: tijd, lân-lân: voortdurend, altijd maar;
hèlen: gauw, hèlen-hèlen: zeer gauw, 'n beetje vlug;
eptilo: dadelijk, eptilo-eptilo: plotseling;
gatak: morgen, gatak-gatak: iederen morgen, dagelijks, voortdurend;
tilo: dadelijk, til-tilo: terstond;
ròho: langzaam, roh-ròho: zeer voorzichtig, zeer langzaam, 'n beetje voorzichtig, langzaam;
emsikan: alleen, emsik-emsikan: geheel alleen;
emhewak: zelf, emhew-emhewak: zelf alléén;
tòbo: gewoon zijn, tob-tòbo: zeer gewoon zijn, ergens mede;
eskèlen: bijna, eskèl-eskèlen: bijna!
ràhek: slechts, rah'-ràhek: slechts! maar!
moh: niet neen, moh-moh he: volstrekt niet het.
soepan: morgen, soep'-soepan: morgen vroeg;
soep'-soepak: 's morgens vroeg in samenstelling met verba. hòsak-soep'-soepak: vroeg-opstaan.

Herhaling van telwoorden in hun geheel of 'n gedeelte dier woorden beteekent:
1° van emsian: één, emsiam-emsian: een enkele;
2° elk afzonderlijk, één voor één, ieder, emsian-emsian;
3° met (ons, hun —) en, of twee aan twee, drie aan drie enz.

roea: twee, roe-roea: met ons, hun tweeën; twee aan twee, drie aan drie;
tèlo: drie, tel-tèlo: met ons, hun drieën;
pa: vier, pa-pa; lima: vijf, lim'-lima; ne: zes, ne-ne; pitoe: zeven, pit'-pitoe; etroea: acht, etroea-etroea; etjia: negen, etjia-etjia; pòlo: tien, pol'-pòlo: met ons, hun tienen; tien aan tien; pol'-pòlo: beteekent tevens: allemaal.
pol'temsia: elf, pol'temsia-pol'temsia: met ons, hun elven; elf aan elf, pol'temroea: twaalf, pol'temroea-pol'temroea: met ons, hun twaalven, twaalf aan twaalf; pòlo geran tèlo: dertien, pòlo geran tèlo-pòlo geran tèlo: met ons, hun dertienen, dertien aan dertien, enz.

Gedeeltelijke herhaling van paskemak: alle, exclusief spreker, hansiak: alle inclusief spreker geeft 't volstrekte, de versterking van alle te kennen, allemaal.

paske'paskemak; hansi' siak; hansi'-hansiak.

toe [35]) dâëpmâtah-sâtaïk [36]) fâfor di e,
en doodde-totaal varkens die.

35). toe: voegwoord en.
toeh: voortzetsel met.
toehâ: te zamen met, er mede.

36). dâëpmâtah-sâtaïk: samengest. uit: dâëpmâtah: doodde + sâtaïk = sa + taï + k: letterl. één tain: afval er van, maken, vandaar geheel en al, allemaal, totaliter, totaal.

bêko rin dâëgoeh ïkoenno pa dâik'-
vervolgens hij nam staarten hun om gaan bezigen
sêkak [37]) kor ro ôto kaboet te.
om te steken hen in modder den.

37). sêkah: steken, sêkak: gebruiken om te steken.

Bisoek [38] fil di rin daïkoh toe daëprepak-lahah
Voorbijgaan van dat hij ging en zeide tot
Toean-Ko-Lâtoe e fêneh:
‹Meneer-den-Vorst› den zeggende:

38). bisoek: letterl. voorbij doen gaan; voorbijgaan is in de L. E. 'n reflex: werkwoord. Zie: De reflex. werkw.

sir doebisoek kor haïk lâ ngin'soepan.
zij deden voorbijgaan ze al op heden-morgen;
zij gingen dezen morgen al voorbij, zij passeerden van morgen al.

beton pila lalen â bisoek kan haïk?
nacht hoeveel ik voorbij doen gaan mij reeds?
Voor hoeveel nachten passeerde ik reeds?

bisoek fil di: nadat, daarna, vervolgens.

nam fâfor paskemak [39]) doemôdoh-hônot-hanueh [40])
uw varkens allemaal smoorden, verzopen
fidi kâboet te
in modder den

39). paskemak: ook meermalen uitgesproken peskemak afgeleid van kema: voltallig, geheel; etkemat: geheel, voltallig, adject. hoema etkemat te: het geheele huis: hoem' etkemat: huisgezin; paskemak: allemaal.

40). mòdoh-hònot-hanoeh: smoren, verzuipen, is 'n samengesteld woord; de beteekenis der verschillende samenstellende woorden, is mij tot heden onbekend gebleven.

Wahang di sir doeik'kalih kàboet te boe[41]) sir
Oorzaak reden dat zij gingen graven modder den maar zij
doebetah rahek[42]) fàfor ikoenno.
vonden slechts varkens staarten hunne.

41) boe: tegenstellend voegwoord maar.

rin dàenikah boe moh, dàlàhah boe moh, dàegoek
hij verzocht maar neen, vroeg maar neen, mede nam
rahek ke.
maar het; hij verzocht noch vroeg maar nam het mee.

42). rahek: slechts, maar; met gedeeltelijke woordherhaling 'n versterking aanduidende rah' ràhek: slechts! maar!.

Bèko Toean-Ko-Làtoe e dàolih toe dàsioek
Daarna Meneer-de-Vorst de ging naar huis en zond
nak àtar-pol'pa pà doeik'làtah[43]) oeka[44]) pà
zijn slaven veertig om gingen hakken bamboe om
doegàroeh[45]) èroengan[46]) sà.
maakten kot 'n.

43). doeik'latah: samengesteld uit doe + ikoh + latah ikoh: gaan; làtah: hakken.

44). oeka: bamboe, verschillende soorten zijn: emnàkoen, bòlo, epit, kàwàn, nemoe, kàkasel, tenan, emngàda, tinan.

45). doegaroeh, garoeh: werken, vervaardigen, maken.

46). èroengan: krot, inderdaad 'n soort kist van bamboe gemaakt waarvan men den deksel oplichten kan en waarin men varkens vervoert. In dergelijke kisten worden de varkens vaak eenige weken opgesloten om ze verder te mesten tot den dag waarop ze voor de een of andere feestelijke gelegenheid worden geslacht. Men steekt ze dan met 'n lans dood door de reten tusschen de bamboestokken.

Bij huwelijk of vredesmaaltijden brengt men de feestvarkens in dergelijke kisten, door mannen aan 'n bamboe-draagstok gedragen, vaak naar 't dorp waar 't feest zal gevierd worden.

La betoe sir doepoen' matak haïk [47]) ëroengan die.
Toen zij gereedmaakten reeds, kot dat
sir doeösok Kà Lampo e òto ëroengan lalen
zij in deden Kà Lampo in kot binnenste ervan
ne pà doeïk'pòlok ke fi di olat te [48]).
het om gingen-verdrinken hem te daar zee de.

Bèko sir doelèbah he gam [49]) lalat te [50]) toe doetatik
Daarna zij droegen hem naar strand het en zetten neer
penik ke fi di ta pà doeolih-egoeh - lafat toe
eerst hem te daar om gingen halen leeftocht en
doe barbàk [51]) emsik-emsikan Kà Lampo e.
lieten achter geheel alleen Kà Lampo!

47). La betoe sir doepoen'màtak haïk.

poen'màtak: samengesteld uit poenah + màta + k:

De L. E. heeft 't werkwoord poena: worden.

Rin dabàpoena gèb'eptòket: hij wordt onderwijzer;

Fidir dàpoena emrimo: Fidir werd dorpsbode.

Van dit werkwoord worden is gevormd 't act. transit. werkwoord doen worden. maken: poenah.

Sanne dàpoenah i di e? wie deed dat?

Tiris se dàpoenah he: Tiris deed het.

Lokis se dabàpoenah i na e: Lokis doet dit.

On san sira doepoenah iè sà gam na?
Wie zij deden ding een gelijk dit?
Wie deden zoo iets?

Met 't werkwoord poenah worden samengestelde werkwoorden gevormd, die dan de beteekenis hebben van maken dat 't object de eigenschap krijgt of ondergaat wat in de tweede helft van de samenstelling wordt bedoeld.

In 'n enkel geval, wordt 't geheele werkwoord poenah in die samenstelling gebruikt, meerendeels echter de afkorting poen.

In dit werkwoord poena: worden, hebben we zonder twijfel 'n afgeleid werkwoord van 't subst. poe: oorzaak, stam, waarvan 't zelfst.nw. poen: stam, ltl. stam er van, bia poen: sagoeboom, tehat poen: ijzerhoutboom, lapit poen: beringin boom, enz.

Van poe is gevormd door reduplicatie pèpoe: van 'n stam voorzien zijn: fat'pèpoe: steen van 'n stam voorzien, rotsblok.

Voorbeeld van samenstelling met 't geheele woord poenah, poenah-neïh: werken, arbeiden;

Samenstellingen met poen'

poen'mâtak: gereed maken, poen'gôsah: iets goed maken, herstellen; poen'sèpoh: iets afmaken, uitmaken; poen'pisoek: iets maken dat 't gepasseerd, voorbij is, iets wegmaken; poen'sedoeh: iets maken dat men er om lacht, belachelijk maken; sedoeh gekscheren; iets maken dat men er mede gekscheert;

poen'emtoroh: iemand doen zwijgen; poen'faïh: maken dat men faïh: bah! van iemand zegt, bespotten;

poen'fâh: maken dat iets geur heeft, met 'n smeulend stuk hout rond den tuin loopen zoodat er rook- en menschenlucht aan den tuin gegeven wordt waardoor wilde varkens en herten op 'n afstand worden gehouden.

De zelfde beteekenis als poen' hebben pong en po in eenige samenstellingen. Matthes Boegin Gram. blz. 82 § 64 lti. f.

pong'faïh: poen'faïh; pong'fâh: poen'fâh;

potaïk: tot taï: afval, vuil, maken iets; en hiervan weer poen'potaïk: 'n versterkte vorm van potaïk: vernielen, vernietigen; bèleh: tegenhouden, pobèleh: maken dat iets tegengehouden wordt, verhinderen, beletten;

Naast dit prefix po heeft men 't prefix pe, 't welk de zelfde beteekenis heeft. Matthes Boegin. Gram. blz. 92 § 69ᵃ Lett. h. Mak. Gram. blz. 97 § 180 Lett. k. Het voorvoegsel pi.

gôsa: goed, ègôsah: goed worden, pegôsak: goed maken, in orde maken; breoe: klein, pebreoeh: klein maken, inpakken; loesah: vol zijn; peloesak: vullen; bah: op de plaats van spreker zijn, pebah: hier achter laten; èdèngan: gebeuren, geschieden, pedèngah: doen gebeuren, geschieden, vervullen, 'n belofte; peroeh: van; roea: twee, in tweeën breken; waroh: meer worden, zich vermenigvuldigen, pewaroeh: vermeerderen iets, vermenigvuldigen iets; moda: frisch, pemodah: frisch maken, verfrisschen.

Uit ègôsah en èdèngan is reeds gebleken dat bij woorden die met è aanvangen deze wegvalt en 't prefix pe voor 't stamwoord wordt geplaatst.

Naast 't prefix pe heeft men 't prefix pè met 'n zelfde beteekenis.

giwe: hard, pègiwek: iets hard maken, verharden; gèhah: lang ergens blijven, pègèhah: doen vertragen, iemand, iets ergens lang doen blijven; gimel: vertragen act. intrans.,

pĕgimel: doen vertragen; jaweh: schaduw geven, pĕjaweh: maken dat iets schaduw geeft, pĕjawek: iets met schaduw doen zijn, maken dat iets schaduw heeft, in de schaduw zetten, leggen, plaatsen; nino: schaduw, peninoeh: beschaduwen; loekeh: 't uiterste van iets zijn, ergens boven uitsteken; loeken: uiterste er van, takje, twijgje, top; pĕloekek: de uiteinden van twee dingen tegen elkander doen zijn, vergelijken; emlosi: afgemat, vermoeid, pemlosih: afmatten, vermoeien; gĕtek: kort ademig zijn, pĕgĕtek: kort ademig maken; emnaken: gezel, pemnakek: maken dat iemand 'n gezel heeft, vergezellen.

Verder 't prefix pà met causatief beteekenis als in 't Mad., Mak., Boeg., de talen van N. Celebes en de Philippijnen, Sang. enz. Kern. Fidji enz. blz. 57 r. 5 v. o. van Hoevell. Iets over de vijf voornaamste dialecten Ambonsche Landtaal. Verba. 't proefix pà blz. 22.

kah: eten, pàkah: doen eten, voederen van dieren; lòlo: jong, palòloh: jong maken, ontginnen; mĕnah: voor zijn, mĕnan: voorste er van, pamĕnak: voor zijn toe passen op iemand voorgaan, vooruit loopen, voor iemand loopen; himak: willen, pahimak: zijn wil op iemand toepassen, bedoelen.

Verba act. intrans. die aanvangen met b of m worden tot act. transit. verba gemaakt door 't prefix p 't kortste rudiment van poenah maar bij die verba wordt de b of m afgestooten.

bodih: vallen, podih: doen vallen, bijv. 'n boom; bĕleh: verhinderd zijn, peleh: verhinderen, tegen houden; bĕkah: laat af, vetatief; pĕkak: wegwerpen, weg doen, iets nalaten; bisik: nerf uit snijden, pisik: maken dat de nerf ergens uit is, i. c. zijn broekband losser maken; bosih: plotseling te voorschijn komen, treden, boosheid, toorn; posih: plotseling opwekken, naar buiten doen komen; mangik: drogen der borsten, pangik: doen droog worden, roosteren boven 't vuur; mòloh: duiken, pòlok: iets, iemand doen duiken, verdrinken, verzuipen; manoh: drijven, panoek: doen aandrijven, aanspoelen.

N. B. men lette weer op de verwisseling van o en oe.

manoek: landwaarts gaan; panoek: naar 't land doen gaan, naar 't land duwen, drijven, ac. transt.

't Prefix pĕ geeft aan verba act. transit. 'n frequentatieve beteekenis.

reīh: weigeren, pĕreīh: voortdurend weigeren, pĕreïk: iets voortdurend aan iemand weigeren;

sèkah: steken, pĕsèkah: voortdurend, bij herhaling steken; sodīh: stompen, pĕsodīh: voortdurend bij herhaling stompen; doleh: goed met goed vergelden; pĕdoleh: voortdurend, bij herhaling goed met goed vergelden; pĕfah: schieten, branden, pĕpĕfah: voortdurend, bij herhaling, schieten, branden; nikah: verzoeken; pĕnikah: steeds verzoeken bij herhaling verzoeken; enakah: stelen, penàkah: voortdurend, bij herhaling stelen.

48). olat: De bewoners der binnenlanden noemen 't meer in 't hartje van Boeroe, olat: zee, (rana: meer), evenzoo de zee rond Boeroe, daar waar nog andere landen te zien zijn. De zee zonder eenig land in 't zicht, de oceaan, noemt hij olat faf' miloen lalen: zee waarvan de oppervlakte is als een en al olie er van, fàfan: bovenste oppervlakte er van; miloen: vet er van, olie;

49). gam: richting aanduider, naar.

gam saka: naar boven, gam pao: naar beneden;

gam dae: naar den landkant, gam lawe: naar de zeezijde, gam mahek: naar hier, hier heen.

Met dezen richtingaanduider worden gevormd:

1° de aanwijzende bijwoorden van hoeveelheid en hoedanigheid en dit op de volgende wijze:

na: deze dit, gam na: aldus, dusdanig, zooveel als dit, deze; di, die, dat, gam di: alzoo, zoodanig, zooveel als die, dat; De versterkte vormen hiervan zijn gam na bĕnah; gam di bĕdih; gam na benah he; gam di bĕdih he.

2° 't vragend bijwoord van hoedanigheid:

gamdo: hoe? hoedanig? samengesteld uit gam + do welk laatste de beteekenis heeft van 1° toch, 2° waar? 3° dan; rinne do nang mòn: hij toch mijn vriend, d. i. hij is mijn vriend; sirra do nim gĕb'epsiket: zij toch uwlieder buren;

fido: te waar? waar? fil do? en filim do? van waar?; bàmah wag'bàna e dà bàtak haik do oek kalak kàno: als het stoomschip reeds geheel te zien is dan roept gij mij; bàmah sèget do ma tobeh waga e: als 't vloed is dan duwen we de prauw in zee.

N.B. Als men vraagt waar gaat gij heen? zegt men niet oek baik'-gamdo, maar oek baik'-fi do: gij gaat te waar? Waar gaat gij geen? ik'fi do: is 'n samengesteld woord en een accenteenheid.

50). lalat: vlak strant, dat bij springvloed nog onderloopt boeroet-eblal'-lalat: land dat geheel en al vlakte is, d.i. 't hiernamaals.

51). doebarbâk.

barbâk: samengesteld uit bà + er + bâk.

Voor zoover mij bekend komt dit prefix er alléén voor in verbinding met bâk en beteekent erbâk: hier achter gelaten (op plaats van spreker).

Là betoen dibĕdih he [52]) g'emtoeat [53]) sà dàegoeh
Ten tijde diezelfde oude-man 'n nam
nak kòkol [54]) pà dàik'-tàgah-hètak [55]).
z'n draagmandje om ging-ebben.

52). Là betoen dibĕdih he.

dibĕdih samengesteld uit di: die, dat + bĕ: zijnde, + di die, dat + h, suffix verb. vorming; dibĕdih: diezelfde, datzelfde; labetoen dibĕdih: op dien zelfden tijd, là betoen dibĕdih he: op tijd er van die zelfde den, op dien zelfden tijd, ter zelfder tijd; ànat dibĕdih: dat zelfde kind, ànat dibĕdih he: hetzelfde kind; wàgar dibĕdih: diezelfde prauwen, wàgar dibĕdih ro: dezelfde prauwen.

bĕ: 't prefix bĕ: zijn, zijnde, vormt ook 't bijwoord van tijd: nu: nabĕnah wat eigenlijk 'n verkorting is van betoen nabĕnah tijd ervan deze zijnde deze, dezen tijd, nu; là betoen nabĕnah he; op dèzen tijd.

Voorts komt 't prefix bĕ: zijnde, nog voor in enkele samenstellingen: bĕnewak: van tewah: weten, kennen, bĕnewak: kenbaar zijn voor, duidelijk zijn voor, aan: helder zijn voor, aan; bĕnima: zijnde nima: der familie van moeders zijde; dus eigen; mar'bĕnima: eigen stam, ook naam der vrouw, die men volkomen in overeenstemming met de huwelijks 'adat gehuwd heeft. Màrah: onderstamdeel.

't Prefix bĕ vormt van enkele imperativa, verba act. transt.

tĕfoeh: lossen, los 'n pand; bĕnĕfoef: lossen, act. transt. iets; tàhoeh: bevelen iets mede te brengen, afspreken; (plaatsen, stellen, Mal. taroeh) bĕnahoeh: bevelen mede te

brengen iets; bènaoek: iemand iets bevelen mede te brengen, afspreken met iemand iets mede te brengen.

53). g'emtoeat: samengesteld uit gèbah: mensch, emtoeat: oud, (adject.) oud-man; gèb'emtoeat: oude heer, vader; fin'emtoeat: (fina, vrouw) oude vrouw, moeder; gèbah emtoeat: oude man; gèbah emtoeat sà: 'n oude man, 'n oud mensch;

54). kòkol: 'n kleine draagmand, dien men aan 'n koorde of touw over den schouder draagt om 't een of ander in mede te nemen of er schelpdieren in te verzamelen. Kinderen dragen zulke draagmandjes met 'n draagband om 't voorhoofd.

55). dàik'-tagah-hètak: ikoh: gaan + tàgah: recht ergens op af gaan, met 'n doel zijn, bedoelen met, hètak: ebben, droog worden, teruglopen van 't water, ik'tàgah-hètak: naar 't droog geloopen strand, of 'n droog geloopen koraal of zandbank gaan om daar te visschen of schelpdieren te zoeken.

Là betoe Kà Lampo dàkitah he rin dà eprèpak
Toen Kà Lampo zag hem hij zeide tot
fèneh: g'emtoeat e! gammahek là koe òsoh
zeggende: oud'man! naar hierheen dat gij binnengaat
sàbòbòbok bah na la à ik'esteïh[56]) penik, bàmah
'n oogenblikje hier dat ik ga gevoegdoen eerst indien
moh do jàko esteïh-bàk Toean Ko Latoe nak
niet dan ik gevoegdoen-hier Meneer-de-Vorst van hem
ëroengan ne.
kot het.

56). esteïh: z'n gevoeg doen, poepen; esteïk: ergens op poepen, bepoepen. etheïh: idem. mèmeïh: (H. Pi.) rèmeïh, (Kbb.) meïh (Sap. N. Har.)

Gamdi g'emtoeat di dàòsoh fidi ëroengan
Alzoo oud' man die binnengaan te daar kot
lalen ne - toe Kà Lampo dàsoebah toe
binnenste er van het en Kà Lampo ging naar buiten en
dàhèkah.
vluchtte.

Soep-soepan do àtar pol'pa di doekadoek toe
's Morgens vroeg dan slaven veertig die kwamen en

doelèbah g'emtoeat di e pà doepòlok ke, boe
droegen oud' man die om verdrinken hem maar
g'emtoeat te dàlaoen fèneh: oreh kàneh! àtar
oud' man de jammerde zeggende ach arme ik! slaven
pol'pa jako do Kà Lampo mèlah,[57]) toe Kà Lampo
veertig ik toch Kà Lampo niet en Kà Lampo
dàhèkah haïk.
vluchtte reeds.
Boe àtar pol'pa di doesàdeh fèneh: mèlahgah
Maar slaven veertig die antwoordden zeggende 't is niet waar
kaë do Kà Lampo rèsek[58]) ke; kaë niak kami
gij toch Kà Lampo inderdaad het, gij bedriegen ons (excl.).
Bèko sir doeik'pòlok g'emtoeat te.
Vervolgens zij gingen verdrinken oud' man den.

57). mèlah: niet waar, (Mal. boekan).
mèlah gah: versterkte vorm, 't is niet waar.
gah: nadruksaanwijzer, die in de grove spreektaal veelvuldig gebruikt wordt, tevens bij 'n verbod of bevel om hier op den nadruk te leggen. ikoh gah! ga! ga toch!

58). rèsek: voorwaar, juist; rès-rèsek: versterkte vorm;
Bisoek fil di Kà Lampo dàik'foïh fidi màsi e.
Daarna Kà Lampo ging-baden te daar zee de.
Là betoe rin dàolih haïk rin dàëprèpak làhah
Toen hij te huis gekomen was hij zeide tot
Toean-Ko-Làtoe e fèneh: Toean-Ko-Làtoe, nam
«Meneer-de-Vorst» den zeggende: Meneer-de-Vorst, uw
àtar-pol'pa doepòlok kàno bebetah[59]) fidi nam
slaven veertig verdronken mij geraakt te daar uw
àma-nitoe[60]) sirro nam ina-nitoe noen eskàkoet[61]) te.
vader-wijlen en uw moeder-wijlen hun dak het.

59). bèbetah: geraakt, getroffen, v. d. juist, precies.
Reduplicatie.
In geval reduplicatie heeft bij woorden, die met 'n consonant beginnen herhaling van de eerste lettergreep plaats met dien verstande, dat de vocaal in de eerste lettergreep veranderd wordt in 'n ĕ. betah, bĕbetah; tewah, te'tewah; fòlon: fĕfòlon enz.
Begint 'n woord met 'n klinker dus inderdaad met 'n hamza,

dan geschiedt de reduplicatie door k met den veranderden klinker in ĕ voor 't geheele woord te plaatsen.

alan, kĕalan; ikoen, kĕikoen; etan, kĕetan; enz.

Reduplicatie van actieve of actief-transitieve werkwoorden vormt van deze verba deelwoorden, die 'n adjectieve beteekenis hebben en aantoonen, dat de werking in 't grondwoord bedoeld op 't woord dat door 't deelwoord nader bepaald is wordt toegepast of, dat die werking er door wordt verricht naar dit in 't zinsverband blijkt.

alah: oogsten, kĕalah: geoogst wordend; àpih: klemmen, kĕapih: geklemd wordend, in den klem zittende; betah, raken, treffen, begrijpen; bĕbetah: geraakt, getroffen, begrepen; van daar, juist, precies; bàbah: op den heup dragen, bĕbàbah: op den heup gedragen wordend; ànat bĕbàbah: kind, dat men bezig is op den heup te dragen; bodih: omvallen, bĕbodih: omgevallen; difoek: verdwijnen, verloren gaan; dĕdifoek: verdwenen, verloren; dereh: stillen van wind, regen, dĕdereh: gestild; eoek: boos, vertoornd zijn op, kĕeoek: gĕb'kĕeoek, mensch waarop men boos, vertoornd is; fòtoh: kerven, fĕfòtoh: gekorven wordend; gekorven; tabakoe fĕfòtoh: gekorven tabak; gĕtek: bezwijken, gegĕtek: bezweken, sibih esnapak gĕb'gegĕtek di e: help dien bezweken mensch eventjes; goetoek: afbreken, gĕgoetoek: afgebroken; hawih: rooven, hĕhawih: geroofd wordend; eptanak gam mahek ier hĕhawih ro: breng de geroofd wordende goederen hierheen; hisih: afplukken, hĕhisih: afgeplukt; ibik: oppassen, kĕibik: opgepast wordend; ipik: in pand nemen, kĕipik: in pand genomen wordend; kalik: iets ergens in of uitgraven, kĕkalik: ergens in of uitgegraven, uitgegraven wordend; katoek: iets zenden aan iemand, kĕkatoek: gezonden wordend; lahak: leenen, in leen nemen; lĕlàhak: geleend worden; làtah: hakken iets, lĕlatah: gehakt; lòlok: aanspoelen, lĕlòlok: aangespoeld; loelah: vlammen, lĕloelah: vlammende; màlih: lachen, mĕmalih: lachende; maneh: eedzweren, mĕmaneh: eedzwerend; midih: spelen, mĕmidih: spelend; mòtih: koude koortsen; mĕmòtih: koude koorts hebbend; nanoek: gissen, meenen, veronderstellen, nĕnanoek: gegist, gemeend, verondersteld wordend; neik: bewaren, wegleggen, nĕneïk: bewaard, weggelegd; nĕmah: hoesten, nĕnemah: hoestend;

ngihih: kittelen, ngĕngihih: gekitteld wordend; ôdok: opsporen, kĕôdok: opgespoord wordend; ogih: krabben, kĕogih: gekrabd wordend; ômok: vleesch in bladeren gewikkeld tusschen gloeiende steenen roosteren, kĕômok: aldus geroosterd wordend; enjômot: geroosterd; ôsok: iets ergens binnen brengen, kĕôsok: binnengebracht wordend; pàlih: vlechten, pĕpàlih: gevlochten wordend; pàpoeh: koken, pĕpàpoeh: gekookt wordend; pĕpek: plat drukken, pĕpĕpek: plat gedrukt wordend; pemoeh: in den bek dragen, pĕpemoeh: in den bek gedragen wordend; ràhoh: lekken van 'n huis; rĕràhoh: lekkend; ràkah: betasten, rĕràkah: betast wordend; sanoh: uitstrekken den voet, sĕsanoh: uitgestrekt wordend; uitgestrekt zijnde; uitgestrekt; siwah: uitpeuteren, sĕsiwah: uitgepeuterd wordend; uitgepeuterd; soök: strikken, sĕsoök: gestrikt wordend, in den strik zittend; tàhah: omhakken, tĕtàhah: omgehakt wordend; omgehakt; tedek: sluiten 'n deur; tĕtedek: gesloten wordend, gesloten zijnde, gesloten; temak: aantrekken 'n broek; tĕtemak: aangetrokken wordend, zijnde, aangetrokken, gedragen; oelih: uitpeuteren, kĕoelih: uitgepeuterd wordend, uitgepeuterd; wanoh: fluiten, wĕwanoh: gefloten wordend, gefloten; werik: achterlaten, wĕwerik: achtergelaten worden, achtergelaten.

Woorden door reduplicatie van substantiva op dezelfde wijze gevormd, als dit bij de verba geschiedt beteekenen, voorzien zijn, hebbende, dragende dat wat in 't substantief is uitgedrukt. àlan: kant, kĕàlan: 'n kant, kanten hebbend, gekant; àsan: kieuw kĕàsan: kieuwen hebben, van kieuwen voorzien, gekieuwd; eli: grot, kĕeli: 'n grot, grotten hebben; eran: fakkel, kĕeran: 'n fakkel dragend, van 'n fakkel voorzien; etan: teeken, kĕetan: van 'n teeken voorzien, 'n teeken dragend, beteekend; ikoen: staart, kĕikoen: 'n staart dragend; itik: bliksem, kĕitik: met bliksem, weerlicht zijn (de lucht). ôkon: huid, kĕôkon: 'n huid hebbend, dragend, oban: roeibank, kĕoban: van roeibanken voorzien zijn, roeibaken hebben; oenen: pit, hart van 't hout, kĕoenen: 'n pit hebbend; oeka: bamboe, kĕoeka: van bamboe voorzien, met bamboe begroeid.

boen: staart, bĕboen: 'n staart dragend; dimoe: nevel, dĕdimoe: van nevel voorzien, beneveld; fôlon: haar, fĕfôlon:

van haar voorzien, behaard; gàlan: armring, gĕgàlan: 'n armring dragend, hèset: wand, hèhèset: van wanden voorzien, bewand; kàta: broek, kĕkata: 'n broek dragend, gebroekt; kadan: been, poot; kĕkàdan: beenen, pooten hebben; là: zeil, lĕlà: van zeil voorzien, maën: handvat, gevest, mĕmaen: voorzien van 'n handvat, gevest; nawa: idjoek, nĕnawa: van idjoek voorzien; panen: vleugel, pĕpanen: vleugels hebbend, gevleugeld; raki: lichaamsvuil, rĕraki: lichaamsvuil hebbend, sodin: gewei, sĕsodin: gehoornd, geweï dragend; wadoet sĕsodin: hertebok; tĕtoen: kaap, tĕtĕtoen: 'n kaap hebben; wàlan: nerf, wĕwalan: nerven hebben, generfd;

60). ama-nitoe. nitoe: wijlen. Substantief. nitor: wijlen subst. pluraris, voorvaderen, nam amanitoe: uw vader-wijlen, wijlen uw vader; nitoe fin' toeat Moeal kaoenne: wijlen oude vrouw Moeal's graf.

61). eskàkoet: dak afgeleid van kàkoe berg.
eskàkoet: wat op 'n berg gelijkt, v. d. dak.
't Prefix es wordt gebezigd tot 't vormen van:

a. substantiva gelijkend op 't grondwoord.
eskĕten: ruggegraad; eskòkon: rasp.; eskoeroen: strot, keel; eslaït: wilde pinang; eslaoet: boete; eskàran: penwortel; eskàpil: vuurtang van bamboe; eskĕhan: strot; eslikoet: kamer; eslĕlet: afsluitingsteeken; esrĕpet: beschikkingsteeken; esniken: logieen; eslĕhen: kloof, bergkloof; esmaoen; roode mier; espanen: verkoudheid; espengen: blaas; espera: geweer.

b. Verba frequentativa.
eskihih: krabben, eskòhoh: raspen, esberik: sprenkelen, esboeah: toe dekken, esboeĕk: uitstrooien, esbaroeh: verven; esbeïk: afsnijden. esbobik-esneat: afscheid nemen; esgaeh: loslaten; eskelah: aan schijfjes snijden; esgeoek: naar eigen wil, willekeurig handelen; esgĕlah: braden koffie of maïs of katjang; eskòfih: omstralen (door 't licht); esgerah: in 'n selendang dragen; esgifeh: schoppen met de voorzijde van den voet; eslĕbo̧ek: indompelen, eslimah: aanroepen van de Godheid; esmòsah: bestrijken; esleoeh: doorgaan en niet aanleggen; esmàrah: aan doen, aanleggen; esmòroh: heet ijzer vast grijpen bij godsgericht; esnĕpah: medicineeren 'n meisje om haar spoedig geschikt te doen zijn

voor 't huwelijk; esngètak: vast stellen, 'n besluit nemen; espèleh: smijten, esngòïk: mikken; espidoh: snot weggooien; espònoh: beslechten; eswaroeh: verknoeien; estèfoh: pissen; estoefak: stooten tegen; espàhih: met 't scheenbeen slaan tegen den kuit en enkel van 'n ander; esràhih: uitgraven met de handen, esperak: wurgen; esroegah: met 'n scherp voorwerp naar boven steken; eswàgeh: vervloeken met ziekten; esmàkeh: vervloeken met vasten datum; estoebik: sprongen maken, springen; estiken: kraken, knapperen.

c. acadenteele verba.

eskòpih: losschieten van den pal in den strik voor buideldieren, esgeboeh: plotseling dood blijven.

d. adjectiva.

esbet: onnut: eskàpit nauw, eng. esladat wijd uit elkander; esmèhen: nauw van 'n broek; estiak: gespannen van den buik.

e. Adverbium.

eskèle: bijna.

Toe nam ina sirro nam àma doeëprèpak fèneh:
En uw moeder en uw vader zeiden zeggende
kaë hèlen-hèlen gam lawek.
gij heel gauw naar zee gaan.

Bèko Toean-Ko-Latoe dasioek nak àtar-pol'pa
Daarna Meneer-de-Vorst zond zijn slaven veertig
fèneh: kim gàroeh nang ëroengan sa. Gamdi
zeggende gij lieden maakt mijn kooi 'n. Al zoo
nak àtar pol'pa di doepoenah ëroengan
hij bezitter er van slaven veertig die maakten kooi
sà toe doeòsok Toean-Ko-Latoe e fidi ëroengan
'n en deden in Meneer-de-Vorst den te daar kooi
lalenne, bèko sir doeëptànak ke gam lawek.
binnenste zijn, daarna zij brachten hem naar zee gaan.

Bèko sir doesàhih etah esnègen lawe-lawe
Daarna zij schepten komen aan tot aan ver in zee
toe sir doëprèpak fèneh:
en zij zeiden zeggende:
«pòlok ke fina bèkah!»
doeduiken hem te hier maar!

Gamdi sir doepòlok Toean Ko-Làtoe e.
Alzoo zij deden duiken Meneer de Vorst den.

Toe Kà Lampo dàolih toe dàalah Toean Ko Làtoe
En Ka Lampo ging naar huis en nam «Meneer-de-Vorst
nak fin'har[62]) ro toe Kà Lampo emsikan
hij bezitter ervan vrouwen de en Kà Lampo zelf
dàpoena Toean-Ko-Làtoe.
werd Meneer-de-Vorst.

62). fin'hà: samengesteld uit fina + hà: getrouwde vrouw, echtgenoote. Dit laatste als men tot 'n gehuwd man over z'n wederhelft spreekt.

gèb'hà: samengesteld uit gèbah + hà: gehuwde man, echtgenoot over of van hem sprekend tot z'n vrouw.

De beide echtgenooten zeggen ook nang fin'hà, en nang gèb'hà.

In de Fènar pòlo: ('t Masrètèsche) wordt 't hoofd van 'n onderstamdeel ook gèb'hà genoemd.

EEN MALEISCH GETUIGENIS OVER DEN WEG DES ISLAMS IN SUMATRA.

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Meer dan eens is geklaagd over het ontbreken van biografische data van Maleische auteurs, met name schrijvers van werken over islamische onderwerpen. Jaartallen zouden uiterst welkom zijn ter bepaling en begrenzing van belangrijke, door het optreden van vermaarde auteurs of propagandisten gekenmerkte, tijdvakken, bijzonderheden uit het leven der schrijvers voor de verklaring hunner werkzaamheid en de verduidelijking hunner levensbeschouwing, gegevens omtrent hunne reizen voor de nadere vaststelling van de wegen waarlangs de islam, of eene bijzondere school, tot bepaalde gewesten is gekomen.

De auteurs toch, die hier in aanmerking komen, waren buitenlanders die in den Archipel gevestigd, zich van het Maleisch als voertaal des islams bedienden, òf landslieden die uit Sumatra of Java naar Arabië getogen, na korter of langer studieverblijf aldaar, weder naar hun geboorteland teruggingen, om hunne volksgenooten in eene bijzondere richting of leer in te wijden.

Gedenkstukken aangaande de wegen welke de eerste Voor-Indische kooplieden, de overbrengers van den islam, volgden bezitten wij nagenoeg niet; getuigenissen omtrent de route dergenen die oudtijds het Mohammedaansch onderwijs in ons Indie kwamen verbeteren, mystieke richtingen kwamen invoeren, of rechtzinnige leerstellingen kwamen verbreïden, staan ons in slechts zeer geringe mate ten dienste. Elke getuige, hoe schijnbaar onbelangrijk ook, die onze kennis van de peripetieën van lieden, Maleisch-schrijvende vreemdelingen of Maleiers van ras, op hunnen tocht van het middelpunt des islams naar de benedenwindsche gewesten, eenigszins vermeerdert is ons de moeite der vermelding

waardig; immers waar zoo weinig vastaat is elke luttele aanwijzing als winst te beschouwen.

Die getuigenissen zijn uitsluitend, op één enkel grafschrift na, aan te treffen in inleidingen en beëindigingen van geschriften; de biografische slotrede van 'Abdoerra'oef's 'Oemdat al-moeḥtâdjîn is hiervan een onovertroffen specimen [1].

Zoo uitvoerig als dát curriculum vitae is, voor zoover bekend, geen andere auto-biografische aanteekening in eenig islamologisch geschrift. Toch geeft ook die notitie niet (wat men er trouwens niet van verwachten mag): opheldering over de kanalen waarlangs de eerste handelaren, islam-aanbrengers, hunne stoffelijke en geestelijke waren hebben overgebracht naar de oostelijke eilanden. Contemporaine aanteekeningen dáárover zullen wel nooit ontdekt worden; wij mogen reeds tevreden zijn wanneer er, in werken als de Kroniek van Atjéh of in annotaties op kitabteksten, feiten vermeld staan betreffende de herkomst van de mannen die den indonesischen islam kwamen zuiveren, er nieuwe tarikat-wijsheid op kwamen enten en tevens in dicht bijgelegen nog heidensche streken hun godsdienst gingen invoeren. Met vrij groote zekerheid kunnen wij uit dergelijke gegevens aangaande de bronnen der islam*hervorming* besluiten tot de vindplaats van die der islam*invoering*, zoodat wij, waar wij Goedzerat vermeld vinden als land van oorsprong van enkele beroemde leermeesters en tarikat-voorgangers, er vrij wel zeker van kunnen zijn, dat uit datzelfde gewest de *kodja's*, *labai's*, *hadjrat's*, of hoe zij meer geheeten mogen hebben, die den islam naar het verre Oosten brachten, herkomstig waren.

Niet alleen Voor-Indiërs waren werkzaam als invloedrijke leeraren en leiders van mystieke broederschappen, ook Indonesiërs — *djâwî*, zooals zij in Mekka genoemd worden — bleven vaak jaren lang in de heilige steden de gewijde wetenschap beoefenen, en keerden arm aan goederen maar rijk aan kennis en ervaring naar hun geboorteland terug, om de leergierigen te onderrichten, en de heilbegeerigen in nieuwe of gewijzigde *tarikat's* op te nemen. Zoo gebeurde het in vroeger eeuwen, en zoo geschiedt het nog steeds. Met kleine verschillen zal de weg dier vromen van Mekka naar en in Sumatra dezelfde pleisterplaatsen hebben gehad: Djeddah de inscheephaven; Jaman het klassieke land van

[1] Zie D. A. Rinkes, Abdoerraoef van Singkel, bl. 25.

studie of Miṣr de oude school der koeranreciteerkunst; in een andere periode ook Koèfah en Baṣrah, de gehoorzalen van spraakleer en andere hulpwetenschappen; een of ander Voor-Indisch centrum van islam-studie; Melaka, Pasai of Atjèh, al naar de opeenvolgende tijdperken; Priaman, de oude Atjèh-haven; het binnenland met zijne te hervormen Moslimsche gemeenschap, of zijne voor den islam te winnen nog onbekeerde landstreken en enclaves.

Al die gedeelten van de lijn vormen den weg des islams, weliswaar niet, althans voor een zeker onderdeel slechts, dien der oorspronkelijke invoering, doch in elk geval dien der versterking, hervorming en verjonging, gedurende vele eeuwen door voorgangers uit Hindoestan en uit de eilanden, steeds weer op nieuw betreden. Mededeelingen aangaande dien weg, wij zeiden het reeds, zijn zeldzaam; reden te over om elke aanwijzing van dien aard, hoe gering ook van beteekenis, de moeite van bekendmaking waard te achten! Nog meer aanleiding tot publicatie van zulke kleine notities is er, wanneer die betrekking hebben op eenigszins oude tijden, en gewag maken van iets anders dan het optreden en onderwijs geven in welbekende islam-landen alleen.

Dit geval nu doet zich, meen ik, voor bij een getuigenis over weg en werk van een islam-meester en prediker in een lang verdwenen land: Pasai, en in een reeds vrij lang geleden, (zij 't ook nog niet geheel en al volkomen) geislamiseerd gewest: de Bataklanden. Over dat bescheiden getuigenis moge in de volgende bladzijden gehandeld worden.

Men vindt het in een handschrift, dat behoort tot de collectie welke door wijlen den resident J. A. W. van Ophuysen bijeengebracht, eerst aan het Ministerie van Koloniën was toevertrouwd, en thans met de verzameling van zijnen zoon, den in 1917 overleden hoogleeraar Ch. A. v. Ophuysen, krachtens de beschikking van diens nabestaanden aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek is ter bewaring gegeven. Tot genoemde collectie behooren enkele oudere geschriften, doch alle in moderne copie; de meeste zijn blijkbaar op last van den bovenvermelden bestuursambtenaar overgeschreven, bijna alle door dezelfde hand, een stijve, gebrekkige, regellooze klerkenhand.

Het handschrift in quaestie nu, folio, 120 bl., nº 81 der collectie, overgeschreven den 14ᵉⁿ Juni 1859, 13 Dzoèlka'idah

1275 A. H. [1], is een tekst van een fiķh-boek naar Naksjibanditische geloofsbeschouwing, getiteld Loebâb al-kifâjah, door zekeren Djamaloeddîn, wiens volle naam verder niet vermeld is.

Het werk bevat de verschillende hoofdstukken dezer plichtenleer, met onophoudelijke vermaningen en aansporingen tot Naksjibanditische levensopvatting en oefening, welke in de paragrafen over de onverplichte gebeden, liturgieën en recitaties haar hoogtepunt vinden. Na de gewone stof behandelt de auteur nog: de duivelen en hunne afwering; de ziel; de twee wegen; den Heere en den dienaar dat is de mensch.

De tijd van opstelling van het geschrift blijkt niet, en aanhalingen welke den datum der vervaardiging kunnen doen kennen zijn nagenoeg niet te vermelden; als zoodanig vallen slechts aan te duiden: Aḥmad Choedjakânî (?) Naķsjibandî schrijver van de Soeḥmat al-ḥajât en Hâfiṯ Kâsjgharî d. i. Sjaich Moehammad Fâris.

Die autoriteiten zijn waarschijnlijk: Ahmad Ibn Ibrâhîm Ibn 'Allân Al-Sadîķî al- Naksjibandî † 1624 (HSS. van zijne werken in Berlijn; zie Ahlwardt's Cat. 3407 en 8681) en Moehammad Ibn Al-Kâsjgarî, † 1363 (één HS. in de Aja Sofia; zie Brockelmann, Gesch. der Arab. Litt. II, 210). Den zonderlingen titel kunnen wij niet identificeeren. Het jaar 1624 zoude dus een terminus a quo zijn.

Het boek nu begint met eene uiterst slecht gespelde Arabische inleiding, welke zonder de Maleische parafrase vrijwel onverstaanbaar zoude zijn. De schrijver noemt zich: Djamaloeddîn, anak-djawî di negeri Soematarâi Pasai namanja negerinja poelau Pertja, pelgrim van de heilige stede.

Hieruit blijkt dat de man was een Sumatraan uit Pasai. Anak djawi is eene ongewone uitdrukking voor djawi, Indonesier; de lezing van den Arabischen tekst: ibn al-ḥalwijjah, te herstellen in ibn al-djâwijjah, zoude desnoods: »zoon der Sumatraansche« kunnen beduiden, doch heeft zoowel wegens de bedorven schrijfwijze der Arabische woorden als de zonderlingheid der uitdrukking geen bewijskracht.

[1] De copiist van dit en de meeste andere HSS. was: Soetan Soelèman, zoon van Soetan Achiroellah, zoon van Ratoe Ajoe, zoon van Pangèran Lénggang Alam te Bangkahoeloe; laatstgenoemde was de medewerker van Lewis in 1817.

Van Pasai weten we dat het is verdrongen door Melaka, maar nog lang, tot in de 16e eeuw een voorname haven bleef, de gewichtigste van Sumatra, totdat de Portugeezen in het begin dier eeuw het fnuikten; 't was een land nog langen tijd van opgewekt islamisch leven, vanwaar islampropagandisten naar Java overstaken (B. J. O. Schrieke, Het boek van Bonang, bl. 5, 13 en 52). Nog in de 17e eeuw [1] noemt zich de bekende mysticus Sjamsoeddin ibn 'Abdoellah al-Soematarâi: van Pasai. Ook Djamaloeddin van Pasai zoude dus omstreeks dien tijd kunnen geleefd hebben. In elk geval mogen wij aannemen dat het werk niet later kan geschreven zijn dan in de eerste helft der 17e eeuw, wanneer Pasai als herkomst aanduidend gedeelte van eigennamen voor het laatst voorkomt [2]. Dit nu is in overeenstemming met 1e het (reeds vermelde) feit dat in het werk een in 1624 gestorven auteur wordt aangehaald, en 2e het feit dat de schrijver een plaats in Jemen bezocht heeft (zie Bijlage, Aanteekening 4), welke eerst in de 17e eeuw is opgekomen.

In de inleiding verklaart hij te hebben opgemerkt, dat de meerderheid der menschen in slechte daden en euvele dwalingen bevangen was, en deswege een werk te hebben opgesteld in het Maleisch, opdat de geringe lieden het gemakkelijk zouden kunnen bestudeeren; de stof er voor heeft hij, naar zijne opzettelijke mededeeling, uit Arabische werken ontleend. Na die inleiding begint het eigenlijke boek, voorafgegaan door eene uitvoerige uiteenzetting der verhouding tusschen leermeester en leerling (in de mystiek), en de mystieke opvatting der godsdienstplichten.

Na het breedsprakige, met tal van verhalen en vertaalde verzen opgesierde, werk volgt een klein stukje autobiografie (hierachter met de inleiding als bijlage in transscriptie weêrgegeven), waaruit wij èn voor de benadering van den tijd van opstelling van het geschrift èn voor een vernieuwd getuigenis aangaande den ons reeds bekenden weg des islams eenige gegevens kunnen putten.

De auteur verhaalt dat hij na de ceremonie van den 'Arafahberg en den afscheidsṭawâf Mekka verliet, naar Djeddah ging,

[1] Een zijner werken werd in 1611 geschreven; vgl. Juynboll, Cat. Mal. HSS. bl. 289.

[2] In den Boestân al- Salâṭin wordt vermeld dat in 1638 een reis werd ondernomen naar Pasai „dat oudtijds zeer volkrijk was". Als plaatsnaam komt Pasai nog in de 19e eeuw voor (1815), als streek is het nog bekend. Zie R. H. Djajadiningrat, Het Soeltanaat van Atjeh. Bijdr. LXV, 184 en 200.

en van daar op een overvol vaartuig naar Djîzân voer. Aan land gegaan om den sembahjang te verrichten zag hij zich tegen den avond verlaten, daar het schip weggezeild was; de nacht kwam, den weg verloor hij, en den volgenden dag liep hij voort in onzekerheid, in felle hitte, hongerend en dorstend, zonder geld, dwalend drie dagen lang, totdat hij twee lieden met kameelen ontmoette, die hem naar Barâfi in Jaman brachten. Daar werd hij goed ontvangen, en dankbaar verliet hij die plaats, om na nieuwe dwaaltochten zich tijdelijk te vestigen als fiḳh-leeraar. Daarna ging hij naar Zabîd, van waar hij na twee maanden vertrok naar de stad van Saifoes Ibn 'Alwân, welke plaats hij verwisselde voor Maidân(?) waar hij de poësie doceerde; voorts begaf hij zich naar het land van 'Aidroes, nl. 'Aden, en van daar naar Noe'mân, »het land van de dappere helden». Daarna wilde hij naar Baṣrah gaan, doch door ontmoetingen met vijanden moest hij van dat plan afzien, en begaf zich naar Egypte, en van daar naar het Groote Land. Na allerlei nood, en oponthoud door ontmoetingen met ongeloovigen reisde hij naar Atjèh, van waaruit hij den islam aan weerspannige kafirs opdrong, met zoo goed gevolg dat de zeeroovers hem tot leeraar aannamen, en anderen de tarikat aanvaardden. Hij trok rond van de hoofdplaats naar de afgelegen binnenlanden, en als hij niets anders te doen had hield hij zich met den landbouw bezig. Telkenmale bezocht hij de eilanden, waarheen de zeeroovers zich terugtrokken, zoodat van het strand af tot de bergen toe de lieden zich bekeerden. Herhaaldelijk bevond hij zich in Atjèh, waar hij den hoogvereerden en vermaarden sajjid zijne opwachting maakte. Steeds bezocht hij de graven van diens voorouders, waar zoovelen samenkwamen; tot aan het binnenland en Pedir kwamen ze. Op de plaats genaamd »Moeḥji ad-dîn» waren van den heilige drie goendiks overgebleven, gelijk in het geschrift te lezen is. Ook naar Pasai ging hij tal van malen, naar de welbekende graven der heiligen, de Sjafi'itische voorgangers, die het land oorspronkelijk hadden geïslamiseerd, met het gevolg dat van daar uit de islam zich verspreidde. Geruimen tijd vertoefde hij in Pasai, en trok langs de rivieren de wouden in, tot aan de Bataklanden toe. Daar had hij allerlei ontmoetingen, doch nu werd hij vervolgd door herinneringen aan vrienden, die hem hadden bijgestaan, toen op een tocht naar Mekka vijanden hem hadden willen gevangen nemen. Maar denkende

aan den Schepper weerstond hij zijne verlangens, en vond troost in Hem, tot wien men zich wenden kan in vreugde en leed, in alle omstandigheden.

Van daar reisde hij weer naar de zee, en stak over naar de eilanden, waar hij zonder veel moeite de ongeloovigen bekeerde. Nu ging hij scheep om te landen in Natal, doch ontmoette vijanden die kanonnen afvuurden, zoodat een gruwelijke strijd ontbrandde. Ten slotte vertrok hij naar Priaman, waar hij leering ontving van de wijd vermaarde geleerden. Een jaar toefde hij aldaar, en toen maakte verdriet en onvermogen tot werken zich van hem meester; eindelijk vond hij voor zijne treurigheid afleiding in een tocht naar Agam, waar hij zich aan den landbouw wijdde. Ook naar de Lima poeloeh Kota ging hij, en daar legde hij zich toe op den arbeid in de velden.

In de bovenstaande bekorte vertaling moge het beloop van het verhaal geregeld en eenvoudig schijnen, de oorspronkelijke tekst maakt den indruk van regelmaat en eenvoud geenszins. Vooreerst is de spelling onregelmatig. Voorts is de taal eenigszins onnatuurlijk, en lijkt de gedachtengang gewrongen. Menig woord zou onleesbaar zijn, en menige uitdrukking onverklaarbaar, als niet een r e g e l de lezing deed vaststaan, en de meeste onzekerheden ophief, en wel: het rijm.

Het feit is dat het geheel geschreven is als prosa in steeds doorloopende regels. Bij nadere beschouwing echter ontwaart men rijmwoorden, weldra ziet men in den ganschen passus een gedicht, gelijk meer dan eens op het eind van een boek voorkomt. Eigenlijk wordt het slot van dit werk door verscheidene gedichten gevormd (nl. »p a d a m e n j a t a k a n r a ʿj a t, s j a ʿi r m a l a k a l - m a u t, p a d a m e n j a t a k a n m a s j r i ḳ, s j a ʿi r n e r a k a, s j a ʿi r ʿi l m o e), alle van dezelfde woordenkeus, de meeste met overdreven veel rijmwoorden en dubbelrijmen, enkele met onvolkomen rijmen in zooverre dat slechts de eindmedeklinkers, niet de vocalen der slotwoorden identisch zijn.

Vóór het besluit spreekt de auteur over zich zelven in de volgende strophen:

Djamaloeddin berdjalan-djalan
Kesana-sini meninggalkan zaman
Negerinja tinggal tijada bahairan
Masoekkan Toehan bernama Rahman
ʿIbarat ini terlaloe ʿajan

Njatanja sangat terlaloe bajan
Ambil oléhmoe serta kaupikirkan
Barang dimana djangan kauloepakan
Tijada koelihat banjak hambanja
Mentjari bagai ditinggalkannja
Menda'wa dirinja benar bitjaranja.
Pada hakikat itoelah sempoerna gilanja
Seperti orang bagai [1]
Didalam koeboer djoewa dijamnja
Dimanakah tinggal bagai warnanja
Sekarang handai tetaplah padanja
Allah itoelah toehan padamoe
Djangan kauloepa barang kerdjamoe
Djika loepoetlah padanja adamoe
Djikalau loepoet engkau dan karmamoe
Kata ini djangan kaulalai
Itoelah djalan bagaimoe handai
Djikalau soedah adamoe lalai
Woedjoedmoe itoe laloelah gadai
Djamaloeddin hamba jang miskin
Kesana-sini bermain-main
Menjeboetkan toehan tijada jang lain
Adanja toenai lakoenja aman .....

In bovenstaand specimen vindt men het karakter van het gedicht geheel en al terug.

Veel nieuws leert dat biografische slot ons niet; wel levert het ons gegevens over hetgeen oudtijds een prediker ervaren kon tusschen het Atjèh-emporium en zijn West-Sumatrasch vaderland.

Nog steeds weten de ouderen onder de Minangkabauers te verhalen dat de islam uit Atjeh, gewoonlijk zeggen zij: uit Pidie, naar Priaman en vandaar naar het binnenland is gekomen. Allen die iets bijzonders of iets nieuws uit Mekka of Hindoestan naar Sumatra's Westkust brachten, zoowel de oudste islam-invoerders als de latere tarikatpredikers en de 19e eeuwsche adat-islam hervormers, kwamen, evenals alle terugkeerende bedevaartgangers, over Atjèh, voornamelijk Pedir (Pidie), en waren dus Pedir-mannen, orang Pidari, welke naam, tot Padari

[1] Blijkbaar onbreekt hier het rijmwoord.

en Paderi verbasterd, de geijkte term voor de orthodoxe reformatoren van Bondjol en Agam geworden is.

Nadere bijzonderheden over den tocht naar en in Sumatra waren ons nagenoeg niet bekend, zoodat elke mededeeling dienaangaande ons welkom is. Hoe weinig belangrijk ook de over de reis van Mekka naar het Oosten vermelde feiten zijn, als getuigen zijn ze niet zonder beteekenis, in zooverre dat de reeds vast staande lijn der islaminvoering wederom eene nieuwe bevestiging verkrijgt. Buitendien verschaft ons de behandelde passage gegevens over de paden der islam-voorgangers in Sumatra, hun werk, hun strijd en hun levensonderhoud; zij spreekt ons van gewelddadig optreden tegen kâfirs, gehechtheid aan vrienden en landelijke bezigheid na onderwijs- en bekeeringsarbeid. In dien zin levert dit getuigenis berichten over een verleden dat niet meer bestaat, maar ook over een toestand die in gewijzigden vorm zich nog steeds voordoet, en in 't algemeen over den ouden weg der islamprogaganda in Sumatra, die een eindpunt vormde van den grooteren weg van Mekka en Voor-Indie uit naar de benedenwindsche gewesten.

BIJLAGE.

A. Begin van het werk.

Kemoedian dari itoe maka berkata akan sempoerna kata-kata fakir jang terlaloe sangat didengar hadji ka'bah jang amat sangat moelijanja Djamaloeddin anak Djawi di negeri Soematataraï Pasai nama negerinja poelau Pertja telah koepohonkan pada Allah Ta'ala toehan jang empoenja kemoedahan kemoedian dari soewatoe telah hamba lihat akan kebanjakan insan itoe dalam beberapa kedjahatan jang kedji-kedji dan dalam beberapa ma'ṣijat berboewat doerhaka dan dalam sjirik jang amat sesat maka hamba karangkan akan satoe kitab jang pendek dengan bahasa Djawi soepaja moedah hamba jang ketjil jang naoeng mehafalkandija kemoedian soewatoe jang telah hamba pindahkan akandija daripada beberapa kitab behasa 'arabi hamba soeratkan didalamnja nama dan setengahnja hamba dapat akandija ditolong dengan beberapa tolong daripada toehan jang amat moelija lagi jang amat mengampoeni pada hal hamba namaï akandija Loebab al-kifâjah.

B. Slot van het werk.

Tammat karangan dengan tolong Allah empoenja itoe hadj bait Allah ka'bat Allah Mekah Madinah iaitoe toeroen dari boemi Mekah ba'da'l-woekoef boemi 'Arafah hadj al-wadâ' sempoerna soedah minoem zamzam bekalnja pindah dari sana laloe lah kebandar Djoeda sampai kesana menoempang ṭaurât [1] iaitoe perahoe jang amat sarat dalamnja itoe tiga lampis sama rata sampai ke Djizan [2] laloelah kedarat dari sini berdjalan poelang berdarat mengikoet orang sampai maghrib toeroen sembahjang kapal poen lepas tinggal seorang maghrib dan 'isjâ' kaṣar sembahjang kelam poen datang djalan poen hilang disanalah dijam terherang-herang sampai soeboeh daripada petang kemoedian berdjalanlah handai berpagi-pagi tijada tertentoe kemana pergi panas poen keras matahari tinggi negeri poen lembah kesanalah pergi kemoedian telah sampai lah ija kesana mendapatkan soesah lakoenja hina datanglah masjgoel lapar dan

dahaga poetoeslah ghanâ sampailah petang demikijan lakoenja esoek hari berdjalan poela bagainja kelihatan negeri demikijan djoewa halnja sampai tiga hari datanglah tolong toehannja doewa orang insan tiga oentanja mengantarkan fakir kenegeri Barâfi [3] namanja djihat Jaman nama benoewanja bertemoelah maḥboêb bagai rahmatnja dari sana fakir berdjalan poelang pada beberapa doesoen bertemoe orang demikijanlah sesat poela beroelang-oelang sampailah ke Bait al-faḳih [4] dikata orang sampai kesana bersenang-senang membatja faḳih pada empoenja sidang Al-Djoêd [5] namanja dikata orang lainnja poela boléh dibilang beberapa lamanja dari sana laloe berdjalan kenegeri Zabid [6] membatja koeran dijam disana kedoewa boelan kenegeri Saifroes Ibn 'Alwân [7] disana bi'at goeroe seboelan kenegeri itoe bandarnja maidan [8] disanala nazm diperadjarkan kenegeri 'Aidroês namanja 'Adan disanapoen boléh 'ilmoe jang soedah pergi ke Noe'mân [9] pahlawannja gagah dari sana poela hendak ke Baṣrah bertemoelah moesoeh la'nat Allah berlajar-lajar poela kenegeri Mesir dari sana laloe poela kenegeri Akbar [10] dari sana lah daroerat jang amat besar beberapa temoe segala kafir dan moenkir dari sana poela laloe berlajar kenegeri Atjéh poela jang besar dari sana poela berlanggar-langgar memasoekkan islam laki-laki kafir jang tegar badjaulah [11] habislah chidmat berkat Moehammad empoenja moe'djizat mengikoet di fakir bergoeroekan ma'rifat beberapa jang lain masoek tarikat berdjalan kesana-sini dari bandar [12] kedoesoen tempat jang soenji meninggalkan bekas dan zaman bertanam-tanaman pada boestan beroelang-oelang pergi kepoelau [13] kesanalah badjau jang soedah mengalau dilaoet kegoenoeng-goenoeng habislah machloek pada tangannja itoe sekalian moeṭlaḳ dari sana poela beroelang-oelang ke Atjéh mengadap radja empoenja kekasih djamal al-'ilm soeltan jang ṣaḥiḥ [14] anak-tjoetjoe Moehammad nabi jang ṣariḥ kekanan 'alam beroelang-oelang [15] zijarat pada koeboer niniknja mojang disanalah banjak warisnja poelang sampai kedoesoen beberapa orang sampai ke Pidir di boemi bar'ih [16] disanalah koeboer niniknja jang dari Atjéh disana poen banjak waris kekasih koeboer anaknja diboemi beraih [17] Moehji ad-din namanja negeri [18] goendiknja lima orang telah kembali tinggallah tiga orang sekalian itoe didalam soerat terkarang ke-Pasai poela berlajar oelang pada koeboer mojangnja penghoeloe sidang awlija Allah beberapa orang asalnja namanja dikata orang madzhabnja Sjafi'i

jang moekammal islamkan Pasai inilah asal pada masa disana sangat moedjammal petjah dari sana berpasal-pasal beberapa lamanja demikianlah halnja moeda(?) kePasai inilah soengai masoek rimba belantaranja sampai ke Batak beberapa lamanja disana poela beberapa djabajan [19] bertemoe djenis jang berbagai-bagai pakajan disanalah poela rindoe-rindoean ingatlah handai taulan berlawanan pada masa ke Mekah akoe berdjalan bertemoe moesoeh hendak menawan akoe poen ingat akan jang mendjadikan hatikoe poen keras hendaklah melawan soekoer inilah permainan hamba jang moe'min inilah maidan kemanakoe pergi mentjarikan sekalian itoe pada hadliratnja moeda dan soekar doewanja toenai [20] sjoerga neraka inilah doewanja air roemah ditjapai bahagija tjilaka inilah memakai darisana ke laoet poela kepoelau maranah [21] laloelah menjaberang sampai disana bersenang-senang meislamkan kafir beberapa orang dari sana poela laloe berlajar hendak mendarat kenegeri Natar bertemoe moesoeh hendak melanggar ditoenoenja merijam tijada meloetar sampai ke Natar bertemoe orang mentjarikan moesoeh terlaloe garang anak islam habis terdagang hati poen kasih terlaloe sajang dari sana poela laloe berlajar kenegeri Priaman nama bandarnja sampai disana njatalah chabar pada pendita 'alam jang besar-besar datanglah kekasih mendengar chabarnja 'adjibnja sangat rindoe boeninja fakir berdjoeda menoeroet katanja seperti genderang baik boeninja sampai setahoen bimbang poen datang sebab tijada bertemoe barang dikarang hatipoen soesah terlaloe garang laloelah handai terlajang-lajang mentjari bitjara meninggalkan zaman laloelah ke Agam bertanam-tanaman ke Lima Poeloeh Kota sampai palangan [22] mehasilkan tanaman dan perboewatan tammat wa'llah a'lam.

Aanteekeningen.

De uiterst slechte spelling van het geschrift maakt het zeer moeilijk de juiste lezing der woorden, vooral der eigennamen, vast te stellen. De meeste namen echter waren, dank zij de gewaardeerde hulp van den heer C. van Arendonk, terecht te brengen. De volgende noten kunnen de moeilijkheden eenigszins ophelderen.

[1] ṭaurât is in de Arabische woordenboeken niet te vinden. Uit de omschrijving valt naar het schijnt op te maken dat

de beteekenis is: een schip met drie dekken of ruimen (lampis Minangkab. = lapis).

[2] L. Djîzân, in Jaman bij de Roode Zee (bij Ḥamdânî, Geographie der Arab. Halbinsel, bl. 52: Djâzân).

[3] Geen plaats van deze naam is te vinden. Wellicht is bedoeld: Marabea, zie Niebuhr, Beschrijving van Arabië, bl. 217.

[4] Bait al-Faḳîh, eene eerst in de 17e eeuw opgekomen plaats in Jaman, genoemd naar een vermaarden geleerde; zie Enz. des Islams I, bl. 621.

[5] Indien hiermede een persoonsnaam bedoeld is, kan er Al-Djawwâd gelezen worden.

[6] De bekende plaats en beroemde leerschool in Jaman.

[7] Welke plaats hier bedoeld wordt, is niet te gissen.

[8] De woorden bandarnja maidan kunnen eenvoudig een beteekenisloos stoprijm zijn. Ook kan er bedoeld zijn, dat de stad in quaestie een zeer wijden haven had. Desnoods kan gedoeld worden op de wadi Haidan, ten Zuiden van Zabîd, eene geringe graphische afwijking. (Zie de kaart in W. Schmidt, Das Südwestliche Arabien).

[9] Ḥamdânî, op cit. noemt zes plaatsen van dezen naam in Jaman, en ééne ten Noorden van Aden, naar welke stad onze dichter volgens zijne mededeeling zich begeven had. De bijvoeging pahlawannja gagah is waarschijnlijk slechts een rijmopvulling.

[10] Een land Akbar is niet bekend. Wellicht is de beteekenis van dezen term: het Heilige Land, evenals negeri besar en tanah besar.

[11] Het Minangkabausche woord voor zeeroovers.

[12] De bandar Atjéh, de toonaangevende hoofdplaats, tegenover de doesoen, het binnenland.

[13] Welk eiland bedoeld is, blijkt niet; wellicht is de bedoeling: de eilanden langs de kust.

[14] Welke heilige, afstammeling van den Profeet, hier bedoeld is, is niet uit te maken.

[15] Onduidelijke uitdrukking.

[16] De lezing br‘h is niet twijfelachtig; mogelijkerwijze is gedacht aan eenen vorm van het Arab. baroe‘a = voortreflijk zijn.

Als naam van een landschap is het woord niet te verklaren. Een Maleisch woord is, naar het schijnt, niet bedoeld. Misschien: bersih?

17 Waarschijnlijk het Minangkabausche baraih, van raih = te samen genomen.

18 Als naam van eene plaats is Moehji ad-dîn niet bekend.

19 Dit woord moet waarschijnlijk djabatan gelezen worden; bedoeld kan zijn: ook daar verschillende werkzaamheden.

20 Toenai wordt in des schrijvers dictie gebezigd in den zin van: aanwezig, bestaande.

21 Een eilandnaam schijnt hier niet bedoeld te zijn. In den tekst stond eerst ranah, ma is er bijgevoegd, waarschijnlijk: maranah, evenals mandarat, marantau, dus = naar de ranah, de vlakte, gaan.

22 Waarschijnlijk geen plaatsnaam; wellicht is bedoeld: verhindering.

C. Het slot in sjaʿir-vorm.

تمت کارڠن داڠن تولڠ الله — امڤون ايت حج بيت الله
کعبة الله مک مدينة — ياٴيت تورون داري بومي مکة
بعد الوقوف بومي عرفة — صبح الوداع سمڤورنا سوده
ممينوم زمزم بکالن ڤينداه — داري سنا لالوله کبندر جودا
سمڤي کسنا منومڤڠ ڤراه(1 — ياٴيت ڤراه يڠ امت سارة
دالمن ايت تيک لمڤيس سما رات — سمڤي کاجون(1 لالوله کدارة
داري سيني برجالن ڤولڠ — بردارة مڠغمبکو اورڠ
سمڤي مغرب تورن سمبهيڠ — کافل ڤون لڤس تيڠݢل سوراڠ
مغرب دان عشا قصر سمبهيڠ — کلمر ڤون داتڠ جلن ڤون تيلڠ
دسنا له ديم ترڠراڠ(2 — سمڤي صبح دارفد ستڠ
کمدين برجالنله هنداي برڤاکي(2 — تيباله ترنتو کمنا ڤرݢي
ڤانس ڤون کرس متهاري تيڠݢي — نکري ڤون لمبه کسناله ڤرݢي
کمدين تله سمڤي له اي کسنا — منداڤتکن سوسه لاکون ڤينا

داتغله مشغول [؟] لافر دان دهاك فوتسله غنا
سمفيله فتغ داميكين لاكين ايسق عارى برجالن فولا بانين
كليهاتن نكرى داميكين جوا حلن سمفى تيك عارى داتغله تولغ تورعن
دوا اورغ انسان تيتك انتان مغنتركن فقير كنكرى برافى [3] نمان
جيبهت نمان لما بنون برتمولة محبوب بانى راحمتن
دارى سنا فقير برجالن فولغ فدا ببرافا دوسون برتمو اورغ
داميكينله سمنت فولا براولغ٢ سمفيله كبيت الفقيه [4] دكتا اورغ
سمفى لسنا برسنغ٢ ممباچ فقيه فد امفون سيداغ
الجود [5] نمان دكتا اورغ لاتنن فول بوليه دبيلغ
ببرافا لمان دارى سنا لالو برجالن كنكرى زبيد [6] ممباچ قرآن
ديم دسنا كدوا بولن كنكرى سيفروس ابن علوان [7]
دسنا بيعة نوره سبولن كنكرى ايت بندارن ميدان [8]
دسنله نفم دفراجركن كنكرى عيدروس نمان عادان
دسنا فون بوليه علم يغسوده فرنى كنعمان [9] فيلوانن كانه
دارى سنا فولا عنداق كبصره برتمولة موسوه لعنة الله
برلاير٢ فولا كنكرى مصير دار سنا لالو فولا كنكرى اكبر [10]
درى سنانله ضرورات يغ امت بسر ببرافا تمو سكل كافير دان منكر
دارى سنا فولا لالو برلاير كنكرى اچيه فولو يغ بسر
دارى سنا فولا برلغكر٢ مماسقكن اسلام نكلاكى كافير يغ تكر
باجو له [11] عابيسله خدمة بركة محمد امفون معجزاة
مغيكوة دى فقير برتوروغكن معرفة ببرافا نكارين مشق شريعة
برجالن [٢؟] كسنا سيني دارى بندار كدوسون [12] تمفت يغ سوني
منيغكلكن بكس دان زمان برتانم تنامن فدا بستان
براولغ٢ فرنى كفولو [؟٢] [13] دسنله باجو يغ سوده معلم
دلاوة كتونغ٢ عابيسله مخالق فدا تلفلن ابن سكلين مطلق
دارى سنا براولغ٢ كاجيه معادف راج امفون ككاسيه
جملالعلم سلطان يغ صحيح [14] انق چچو محمد نبى يغ صحيح
ككانن عالم براولغ٢ [15] زيارة فدا قبر نينكن موليغ
دسنانله بايق ورثن فولغ سمفى كدوسون ببرافا اورغ
سمفى كفيلدير دبوم برعدة [16] دسنله قبر نينكن يغ دارى اچيه
دسنا فون بايق وارث ككاسيه قبر انقن دبومى برثيه [17]
محى الدين نمان نكرى [18] نديقن ليما اورغ تله كمبالى

تيڠڬل له تيڬ اورڠ
كفاسي ڤولا براولڠ؟
اولياء الله ببرافا اورڠ
مذهبڽ شافعي يڠ مكمل
فدا مسا دسنا ساڠت مجمل
بيرافا لماڽ داميكينله حلڽ
سوڠڬوه مسق ربمبا سلفتڽ
دسنا ڤول ببرافا جيبابيڽ[19]
دسنا له ڤولا رندو رندوان
فدا مسا كمكه اكو برجالن
اكو ڤون ايڠت اڤ يڠ منجاديكن
سوكر ايتله ڤرمنتينكن
كمنا كو ڤرڬي منچاريكن
موڤ دان سوكو دوان توني[20]
دوان ايڤر رومه دچافي
داري سنا كلاوة ڤولا [ڤولڠ ؟]
سمڤي دسنا برسنڠ؟
داري سنا ڤولا لالو برلاير
برتمو موسوه ڠنداق ملڠڬر
سمڤي كنانتر برتمو اورڠ
انق اسلام ڤاديس تردالڠ
داري سنا ڤولا لالو برلاير
سمڤي دسنا ڤتله خبر
داتڠله ككاسه منداڠر خبرڽ
فقير برجود منوروة كتابڽ
سمڤي سناڠون بمبڠ ڤون داتڠ
ڠاتي ڤون سوسه ترلالو كارڠ
منچاري بچار منيڠڬلكن زمان
كليما ڤولو كوة سمڤي ڤالڠن[22]

سكليڽ ايت ديدالم سورڬ تركارڠ
فدا قبور موبڠڽ ڤڤتولو سيداڠ
اصلڽ نماڽ دكتا اورڠ
اسلامكن فاسي ايتله اصل
فچه داري سنا برفصل؟
مودا كافاسي ايتله [؟]
سمڤي كباتق ببرافا لماڽ
برتمو جنيس بڠبوباكي؟ فكابين
ايڠتله ڠندق تولڠ برلاوانن
برتمو موسوه ڠنداق مڠاوان
ڠتيكو ڤون كراس ڠنداق ملاوان
ڠمب يڠ موءمن ايتله ميدان
سكليڽ ايت فدا حضرتڽ [.....؟]
شرك نرك ايتله [؟]
بهڬيا چلاك ايتله مماكي
كفولو مارانه[21] لالو له ممبراڠ
ما اسلامكن كافير ببرافا اورڠ
ڠنداق منداراة ككڠڬري ناتر
دتونوڽ مريم تيادا ملوتر
منچاريكن موسوه ترلالو كارڠ
ڠاتي ڤون كاسيه ترلالو سايڠ
كنڬري ڤريامن نما بندرڽ
فدا فنديتڽ علم بڠيسر؟
عجيبڽ ساڠت رندبوثيڽ
سفرة كندراڠ بايك بوثيڽ
سبب تياد برتمو باراڠ دكاراڠ
لالوله ڠندق ترلايڠ؟
لالوله كالم برنما تنامن
معمورلكن تنامن دان فربوتن

AANTEEKENINGEN OP EEN OUDEN MALEISCHEN RAMAJANA-TEKST.

DOOR

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

Van het begin der 17e eeuw dateeren de oudst-bekende Maleische handschriften, waarin de taal haren vorm, die enkele eeuwen lang zoude nagevolgd worden in en vooral buiten het Maleische stamland, reeds geheel en al had verkregen. Oudere litteratuur is onbekend; immers de weinige volzinnen in inscripties behooren niet tot de litteratuur, en leeren ons buitendien niets ten opzichte van de geschiedenis der taal. Reeds in den tijd der opschriften, met name van het 21e regelige van Pagaroejoeng (Oudh. Verslag 1912, Bijl. H.) schijnt het Maleische idioom als schrijftaal morphologisch hetzelfde geweest te zijn als thans.

Van onderscheid tusschen ouden en nieuwen taalvoorm is nagenoeg geen sprake, hoogstens kan men gewagen van ouder Maleisch, in dien zin dat de oudst bekende teksten in woordenkeus en woordvorm enkele eigenaardigheden hebben, die de latere taal niet vertoont. Inderdaad zijn in de oudste handschriften enkele woorden aangetroffen, die de latere litteratuur niet kent, en eenige taalkundige bijzonderheden opgemerkt die later niet meer voorkomen, of als zoogenaamde uitzonderingen voortleven. Een voorbeeld is het verdwijnen, tegen den regel in, van mediae-beginklanken in den nasaal, welk verschijnsel, in de oudere geschriften als de Cambridge-manuscripten (Bijdragen 6, II, 1—53) en de werken van Noeroeddîn Djîlanî al-Ranîrî, vooral de Ṣirâṭ al-moestaḳîm, bijna algemeen, in de latere taal in een paar »uitzonderingen» als m e n e n g a r van d e n g a r en m e m o e n o c h van b o e n o c h voortbestaat.

Of dit feit duidt op een ouderen toestand der taal, valt niet met zekerheid uit te maken, daar ook gewestelijk verschil in het uitgestrekte taalgebied tot het gebruik van die vormen kan

aanleiding gegeven hebben. Hoe het zij, aan de oudere geschriften, om de teksten uit het begin der 17e eeuw zoo te noemen, is een tot zekere hoogte eigen karakter in taalvorm en woordgebruik niet te ontzeggen, terwijl de spelling in die schrifturen kan gezegd worden van de latere systemen belangrijk te verschillen.

Wanneer zulk een oudere tekst toegankelijk gemaakt wordt, is het dus zaak al wat daarin van de huidige taalvormen afwijkt te noteeren, niet zoozeer om de betrekkelijk geringe beteekenis der eigenaardigheden van één tekst, als wel ter vermeerdering van het luttele vergelijkingsmateriaal. Één handschrift te nemen als grondslag van lexicografische of taalhistorische nova is en blijft een gevaarlijk werk, doch als poging tot het aanbrengen van wat meer geschiedkundige materie dan wij tot nog toe bezitten, kan het publiceeren van aanteekeningen op zulk een manuscript, ook al moest het zonder bijtekst gebruikt worden, van eenig nut zijn.

De bedoelde tekst nu is de Maleische Seri Rama, de — zooals blijken zal — niet-primaire versie van het Sanskrit-Râmâyaṇa. In Marsden's Malayan Grammar zijn épisodes uit den Rama afgedrukt, en in 1843 is een nagenoeg volledige uitgave bewerkt door Roorda van Eysinga. In N° 31 van den Straits-Branch der Royal Asiatic Society is indertijd het een en ander medegedeeld over een oud handschrift van het verhaal in de Bodleian Library, dat in den in 1910 verschenen catalogus van Greentree en Nicholson uitvoerig is beschreven. Dit Manuscript, in 1633 door een Engelschen aartsbisschop gekocht, behoort als dateerende uit het begin der 17e eeuw, tot de «oude teksten», en is in N° 71 (Dec. 1915) van genoemd tijdschrift geheel uitgegeven «as closely as can be done by letterpress printing».

Voor de geschiedenis der Maleische spelling is zulk eene uitgave ongetwijfeld van belang, doch dit punt maakt geen onderwerp van bespreking voor ons uit, zoodat wij kunnen volstaan met te zeggen dat in dit geschrift de oudere methode van spaarzaamheid in klinkeraanduiding door zgn. verlengingsletters tot het uiterste, bijkans over de grens, der leesbaarheid gaat.

In N° 70 (April (1917) van meergenoemd tijdschrift geeft W. J. Shellabear eene vergelijking tusschen den inhoud van het Sanskrit-dichtwerk en dien der Maleische versie, welke «brief summary of the Ramayana of Valmiki», en «analysis of the Malay

Hikayat Sri Rama» met de vele noten, een nuttig overzicht van litteraire paralellen mag genoemd worden, ook al brengt het ons voor de kennis der geschiedenis der migratie van het Râmâyaṇa naar het Oosten niet verder.

De tekst nu beslaat 284 bladzijden van 25 regels zeer kleinen druk. Een groote tekst inderdaad, die echter weinig stof voor taalkundige opmerkingen levert, niet alleen omdat de materie eenvormig is, maar ook omdat het ontbreken van vergelijkingsmateriaal ons huiverig maakt voor het nemen van conclusies. Doch, hoe weinig in aantal ook, ter vermeerdering van de beperkte reeks van vaststaande feiten uit oudere taal, kunnen de aanteekeningen op den Oxfordschen Rama-tekst wellicht van eenig nut zijn.

Evenals in de Cambridge-handschriften en in geschriften van Al-Raniri treft ons ook in dezen Rama de tegen den regel in plaats vindende oplossing van beginmediae in den neusklank van het voorvoegsel me. Zoo memitjara van bitjara (bl. 10 : 5), menjoendjoengkan van djoendjoeng (bl. 119 : 11 v. o.), memongkar van bongkar (bl. 141 : 10 v. o.), memoeka van boeka (bl. 169 : 11 v. o.), maar op diezelfde bladzijde op r. 7 v. o. en 6 v. o. memboeka.

In de Maleische spraakkunsten worden gewoonlijk acht woorden genoemd, die in den vorm op i een voorvoegsel ke verkrijgen; in enkele handschriften wordt wel eens een andere i-vorm op die wijze behandeld, hier noteeren wij dikesopaninja (11 : 6, 29 : 10 v. o.) en kita kesopani (125 : 8). In den trant van pengelihatan (waarvan Van der Tuuk indertijd aanwees, dat het zóó en niet penglihatan kan zijn, daar vóór de l de nasaal geen stand houdt) treft men hier aan pengedengaran, in den zin pengelihatan mana engkau [lihat] dan pengedengaran mana engkau dengar.

Eigenaardige woorden zijn — met de ten aanzien van één enkel handschrift altijd gebodene voorzichtigheid — nu en dan op te merken; zoo het door Ch. A. van Ophuysen (Bijdragen 66 : 217) aangewezen woord nagara (-goenoeng), bl. 120 : 2, d. i. het Sanskrit nâga + agra, en het in de woordenboeken niet vermelde, allicht voor Minangkabausch gehoudene, doch in Van Ophuysen's glossarium op zijn leesboek voorkomende gantih = spinnen (120 : 4).

Eigenaardige nasaleering schijnt aanwezig in mamangkoe

= mamakkoe, (bl. 11 : 1), en hatingkoe = hatikoe (12:3). Als de lezing, bl. 2 : 9, menghalkan dirinja juist is, en de beteekenis daarvan kan zijn: zich gedragen in bepaalde omstandigheden, zou deze vorm een van elders nog niet bekende term kunnen zijn. Het wel van elders bekende op Javaansche wijze gevormde ngapa = mengapa komt hier telkens voor (3:6, 25:2, 185:6:v.o., 265:3 v.o. enz.); naast het Javaansche kenapa (165:4 v.o., 170:9, 173:11, 265:12 v.o.) valt het analytische kena apa (262:2 v.o.) op. Telkenmale, na bl. 40:4 treedt in plaats van seperti de vorm perti op, dat het Sanskrit prati kan zijn, versterkt met se, evenals sene(n)tiasa = Skrt. nityacas. Het woord soedah wordt nagenoeg overal geschreven met het verdubbelingsteeken op de d, wat wijst op de uitspraak sedah. Als hieruit mag afgeleid worden, dat vroeger het woord sedah luidde — uit dezen tekst alleen daartoe te concludeeren is niet ongevaarlijk — zoude de nog steeds in zwang zijnde spelling zonder wau, die uit etymologische gronden niet te verklaren is, mede daarop kunnen duiden; de verwantschap met telah zoude dan waarschijnlijk zijn. Hier zoude evenals in djeka (blijkens Minangkabausch djåkå) dat in het schrift steeds naar die uitspraak wordt gespeld, de toonlooze e tot voller klank geworden zijn, djeka-djika, sedah-soedah. Ter bevestiging mag de vorm menjedahkan, geschreven menjeddahkan (211 : 4) aangehaald worden, maar vermeld moet worden dat de schrijfwijze met wau (133 : 9 v.o.) als storende uitzondering den regel weder aan het wankelen brengt. Eenige onzekere of slechts éénmaal voorkomende vormen vermelden wij niet; slechts tot het bovenbehandelde beperkt zich wat wij meenden te kunnen aanbieden als aanteekeningen op de nieuwe Rama-uitgave.

Ten slotte iets over den vorm van dit Rama-verhaal! Dat dit Hindoesche litteratuurproduct door eenen moslim in het Maleisch is bewerkt, getuigt de Mohammedaansche kleur: Allāh-ta'ālā, nabi's en traditioneele eulogieen, doch deze tekst draagt sporen van eene correctuur die de toepassing van Moslimsche namen op heidensche goden niet gedoogde, in den vorm van het doorschrappen van Allah's naam en het vervangen daarvan door dewata, en «similarly Allah subhaᶜnahu wa taala in many places» (Noot op bl. 1).

Het vraagstuk van de herkomst der Maleische versie wordt

door dezen tekst eenigszins vergemakkelijkt. Aan onmiddellijke ontleening der Maleische bewerking uit het Sanskrit kan niet gedacht worden; dat zij aan Zuid-Indische bronnen ontleend is valt af te leiden uit de aloude Dekhan-strooming van Hindoeisme en Mohammedanisme, ook van litteratuurproducten, naar den Indischen archipel, en buitendien uit enkele kleine kenteekenen in vormen van namen.

Reeds vroeger (Bijdragen 6, VI, 66) wees Dr. H. H. Juynboll er op, dat de Hikajat Seri Rama van Tamil oorsprong zoude kunnen zijn, en dat wel op grond van enkele eigennamen, welker vorm naar hij vermoedde gedrâvidiseerd Sanskrit was. Op dit punt geeft de Oxford-tekst meer aanwijzingen dan de uitgave van 1843. Overal toch komen mannelijke eigennamen op an voor, welke uitgang niets anders dan de Tamil-mascul. terminatie aŋ kan zijn. De uitgang am van levenlooze voorwerpen is zichtbaar bv. in tandaparvadam (178 : 7) waarin de tenuis tusschen de twee klinkers van het Sanskritwoord parvata naar de verschte Tamil-klankwet is vervormd, in terisoelam (215 : 1) = Skrt. triçûla e. d.

Dit weinige duidt reeds op het Tamoelische karakter van de Rama-redactie, die werd vertaald in het Maleisch en in het Javaansch, in welke taal de naam Rama Keling nog steeds aan de herkomst der bewerking herinnert.

Aanwijzingen aangaande vertaler of bewerker geeft onze tekst niet. Trouwens het voorbeeld van Al-Ranîrî met zijne vele Maleische werken (vermeld door Van der Tuuk in Bijdragen, 3, I, 462 en volg.), en 'Abdoellah Bin 'Abdoelkadir Moensji met zijne Pañcatantra-bewerking wijst er op, dat dergelijk vertaal- of imiteerwerk werd verricht door een Voor-Indiër die Maleisch kende, óf door een niet ras-echten, peranakan-Maleier die — door afkomst of omgang — met eene Hindoestansche taal, hetzij Hindoestânî hetzij Tamil, eenigermate bekend was.

DE EERSTE OPNAME VAN HET DIËNG-PLATEAU.

HANDSCHRIFT VAN H. C. CORNELIUS,

UITGEGEVEN DOOR

DR. N. J. KROM.

De naam van den genie-officier H. C. Cornelius is bekend aan ieder, die wel eens iets met Javaansche oudheden te maken heeft gehad. Hij is dan ook de eerste opnemer van eenige der belangrijkste monumenten op Midden-Java, Baraboedoer en den Diëng; en bij een derde merkwaardige tempelgroep, die van Prambanan, is hij wel niet de eerste geweest — reeds twintig jaar vóór hem had Van Boeckholt, de auteur der »Beschrijving van het Eyland Groot Java», er teekeningen en een beschrijving vervaardigd [1] — maar droeg toch zijn opname een uitgebreider en vollediger karakter dan die van zijn voorganger. Daarenboven geniet hij een zekere reputatie van miskende verdienste en gaat hij door voor een soort slachtoffer van Raffles, welke laatste voor zijn History of Java gebruik zou hebben gemaakt van de hem door zijn Nederlandschen medewerker verschafte gegevens, zonder dezen de eer te gunnen, die hem van rechtswege toekwam [2]. Zoowel aangaande hetgeen Cornelius nu eigenlijk gepraesteerd heeft als in zake den omvang van die miskenning moest het oordeel altijd eenigszins vaag blijven bij gebrek aan de noodige gegevens. Alleen het kennisnemen van 's mans eigen werk, zijn teekeningen en rapporten, kon hier uitsluitsel geven, en het raadplegen daarvan ging niet zoo heel gemakkelijk; ze zijn verspreid over verschillende instellingen (het Ethnographisch Museum te Leiden, het Rijksarchief te 's-Gravenhage, het India Office te Londen)

[1] Zie Blagden's Catalogue van de Mackenzie-Collections in het India Office, I, 1 (1916) p. 100 sq., 108 en 128.

[2] Op dit standpunt staat met name Van der Kemp; v.g.l. diens „Oost-Indië's inwendig bestuur van 1817 op 1818" (1918) p. 107.

en ten deele verloren gegaan. Toch is het wel van belang aan de hand der oorspronkelijke documenten de beteekenis van deze eerste opname van Javaansche oudheden vast te stellen.

Zooals bekend is, heeft Cornelius' werkzaamheid op dit gebied een aanvang genomen te Prambanan, toen hij, als Luitenant-Ingenieur belast met den bouw van het fort te Klaten, tevens van Nicolaus Engelhard, den toenmaligen Gouverneur van Java's Noord-Oostkust, opdracht ontving tot het in teekening brengen der drie voornaamste overblijfselen in het niet veraf gelegen Prambanan. Die opname had plaats in 1806 en 1807, in welke jaren ook de teekeningen (copieën der oorspronkelijke), thans te Leiden berustende, gedateerd zijn [1]. Van een bericht bij Raffles, dat den bouw van dat fort, en daarmede het begin van de werkzaamheden te Prambanan, in 1797 stelt [2], is door Rouffaer reeds de onjuistheid aangetoond [3]; wij kunnen daaraan thans de verklaring toevoegen, hoe de landvoogd tot die zonderlinge vergissing gekomen is. Zij is de schuld van Cornelius zelf. Immers in het te Leiden bewaarde afschrift van zijn rapport [4] vangt deze aan: »Het was in den Jare A°. 1796/7 dat ik door het Hollandsche Gouvernement in betrekking als Ingenieur gechargeerd wierd met den aanleg en opbouw van 't Fort op Klaten», enz. Hierdoor zijn twee dingen duidelijk, vooreerst, dat Cornelius zijn verslag niet tegelijk met of dadelijk na de opname heeft opgesteld, doch eerst later, toen het Hollandsche Gouvernement niet meer bestond, waarschijnlijk dus wel op verzoek van Raffles, en in de tweede plaats, dat de landvoogd juist ditzelfde rapport, waarvan wij het afschrift nog over hebben, met dezelfde fout geraadpleegd heeft, zij het dan ook waarschijnlijk in vertaling. Ten overvloede is er ook een getuigenis van Cornelius' lastgever, den Gouverneur Engelhard, waaruit blijkt, dat deze eerst na 1802 de opdracht heeft verstrekt [5].

[1] Leemans, Beschrijving van de Indische oudheden van het Rijks-Museum van Oudheden te Leiden (1885) p. 121.

[2] History of Java (1817), II p. 6.

[3] De Gids, 1901, II, p. 232.

[4] Beschrijving der Ruines van Tempels op het Eiland Java welken men supponeerde aan de Bramiensche of Boedoesche Leere te zijn toegewijd geworden.

[5] Dit getuigenis is te vinden in een „Antwoord van den geweezen Java's Gouverneur Nicolaus Engelhard op de vraagen van den Luitenant Colonel Mackenzie betreffende de antiquiteiten op het Eyland Java", sinds 1916 in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (zie Verslag over dat jaar, p. 499)

Behalve dit verslag over de opnamen te Prambanan in het algemeen, bestaan er ook rapporten van Cornelius' hand aangaande de afzonderlijke oudheden daar ter plaatse Tjandi Sari en Tjandi Sewoe [1], alsmede over den steenen paal van Toegoe bij Sĕmarang [2]; dit laatste is met de bijbehoorende teekening ook door Raffles gebruikt. Een groote opdracht volgde daarop in den aanvang van 1814, toen bericht was ontvangen van de ontdekking van Baraboedoer; over de uitvoering van deze taak is reeds elders een en ander gepubliceerd [3], het verslag dienaangaande, indertijd bewaard in 's Rijks Museum van Oudheden, is thans onvindbaar [4], doch gelukkig bestaat een afschrift ervan, hetwelk op het Bureau van den Oudheidkundigen Dienst te Batavia berust. Het verloren exemplaar was ook reeds een copie, en wel een onvolledige. Na de beëindiging der Baraboedoer-opname werd Cornelius, in October van hetzelfde jaar, belast met een soortgelijke zending naar het Diëng-plateau.

Op de teekeningen en het verslag, die van dezen tocht het resultaat waren, heeft Reuvens indertijd de aandacht gevestigd [5], en later heeft ook Leemans er in bescheiden mate gebruik van gemaakt bij zijn mededeelingen over de oudheidkundige werkzaamheden op den Diëng voor en tijdens Friederich [6]. Over de

---

Engelhard schrijft daar: „In 1802 op mijne reyse naar de Hooven van de vorsten, heb ik het grootste gedeelte van deze ruines met naukeurigheid opgenoomen, naa dat dezelve vooraf van alle ruygtens en gewassen waaren gezuyverd, als eene voornaame vereyschte wil men van deeze Inspectie eenig genot hebben. De meeste van deeze Tempels vind ik in een zeer goede staat, het geen mij ook heeft doen besluiten, van de drie voornaamsten door de Majoor van de Genie Cornelius g'assisteert met de Captein en Luitenant Wardenaar en van der Heugten [deze rangen bekleedden zij klaarblijkelijk tijdens het opstellen van deze nota, niet tijdens de opname] afteekeningen te laaten nemen."

[1] Blagden l.l. p. 150; Verslag Rijksarchief l.l. no. 164; Bijdr. Kon. Inst. 4 (1856) p. XXII.

[2] Beschrijving der steenen keegel welke op het gebergte even ten Westen van de Negorij Toegoe ten noorden van de groote landweg in 't district Caliewoengoe gevonden wordt. Afschrift in het Ethnographisch Museum te Leiden.

[3] Leemans, Bôrô-Boedoer (1873) p. 11 sq.; en p. 27 sq. der nieuwe monografie.

[4] Zie Notulen Kon. Inst. 1917—1918 p. XII, XVI en XVIII.

[5] Verhandeling over drie groote steenen Beelden, in den jare 1819 uit Java naar de Nederlanden overgezonden, Gedenkschr. Derde Kl. Kon. Ned. Inst. v. Wetensch., Letterk. en Sch. Kunsten, 3 (1826) o.a. p. 165.

[6] Oudheidkundige onderzoekingen en ontdekkingen op Java, Versl. Meded. Kon. Acad. v. Wetensch., Afd. Letterk. 8 (1865) p. 308—310.

waarde dezer gegevens laat hij zich echter niet uit. De eenige, die dat wel gedaan heeft, althans wat de teekeningen aangaat, is IJzerman, die in 1902 het vernietigende oordeel neerschreef [1]: »Nu is het treurig, maar waar, dat door of onder leiding van Cornelius een stel teekeningen is vervaardigd, dat weinig of geen waarde heeft..... Cornelius teekende wat hij niet kon zien, — omdat het niet aanwezig was —, zooals hij dacht, dat het zou kunnen wezen.« Daarbij sluit zich aan, dat Van Erp, blijkens een der kwartaalverslagen van de Baraboedoer-restauratie, aanleiding had om ook aan de betrouwbaarheid van Cornelius' teekeningen van laatstgenoemd monument twijfel te opperen.

Bestond er dus geen de minste reden tot publicatie van deze slechte Diëng-teekeningen (wij hebben ons er van kunnen overtuigen, dat IJzerman niets te veel gezegd heeft), met het rapport, dat ze vergezelt, staat de zaak anders. Het heeft vooreerst zijn historische waarde, want het behelst dan toch altijd de oudste gegevens aangaande dit merkwaardige tempelcomplex; daarbij geeft het een aardigen kijk op allerlei andere omstandigheden, immers de schrijver heeft niet nagelaten er hetgeen hij op ander gebied wetenswaardig achtte in op te nemen en bijvoorbeeld te beginnen met een uitgebreid relaas over zijn reisroute, de moeielijkheden, die zich daarbij voordeden, enz. Gegevens van elders over de toestanden in deze afgelegen streken vóór honderd jaar zijn niet zóó talrijk, dat wij niet gaarne kennis zouden nemen van wat hier op ongezochte wijze over land en volk wordt verteld. Wij hebben dan ook gemeend, dit eerste deel van het verslag niet te mogen weglaten, ofschoon het met de oudheidkundige opname geen direct verband houdt.

Wat deze laatste aangaat is het belangrijkste van den inhoud hetgeen over den algemeenen toestand van de oudheden wordt medegedeeld, vooral omdat de eerste in tijdsorde volgende bron van eenige uitgebreidheid het eenigszins oppervlakkige journaal van Domis uit 1830 is en eerst Junghuhn met degelijker onderzoekingen zou beginnen [2]. Het blijkt, dat het verval in de afgeloopen eeuw minder groot is geweest, dan dikwijls werd gemeend, en dat Cornelius van het tempel-complex, als geheel

[1] In het Album Kern (1903) p. 292.

[2] Voor een bibliografie van den Diëng zie men den Inventaris der Hindoeoudheden I (Rapp. Oudh. Dienst 1914), p. 336—344.

beschouwd, ongeveer hetzelfde aantrof als wat er nog thans te zien is.

Waar hij echter wel heel wat nieuws brengt, is bij de beschrijving der afzonderlijke gebouwen, doch hier past de uiterste voorzichtigheid. Het maakt reeds dadelijk geen zeer gunstigen indruk, dat Cornelius zich tot de Ardjoena-groep bepaalt en tempels als Bima en Gatotkatja, die nog voor een groot gedeelte goed gespaard gebleven zijn, voorbijgaat onder het voorwendsel, dat ze voor een opname te vervallen waren. En neemt men nu de moeite, de beschrijving der Ardjoena-tempels eens te vergelijken met de latere foto's dierzelfde monumenten van Van Kinsbergen en den Oudheidkundigen Dienst, dan moet men constateeren, dat die beschrijving niet slechts weinig duidelijk is, maar ook, wat erger is, juist hetzelfde gebrek vertoont als de teekeningen, waarmede zij volkomen klopt. Niet alleen heeft Cornelius het niet meer aanwezige naar eigen fantasie aangevuld, maar ook in hetgeen hij nog wel aantrof, is hij van een verbijsterende onnauwkeurigheid en onvolledigheid. Zijn beschrijving is niet in allen deele betrouwbaar, en dus slecht.

Daaruit volgt nu echter nog niet, dat zij volstrekt waardeloos zou zijn. Immers Cornelius zag nog allerlei details, die door latere beschrijvers niet meer vermeld worden en ook op de foto's van Van Kinsbergen verdwenen blijken, en waar wij nu zijn mededeelingen bijvoorbeeld over dakconstructies en dergelijke niet gemakkelijk waarneembare zaken met wantrouwen dienen te bejegenen, daar zijn er toch een aantal andere bijzonderheden, die onmogelijk op fantasie of onjuiste opname kunnen berusten. Als hij bijvoorbeeld vermeldt, dat de makara's naast den ingang van Tj. Poentadewa op een vaas-ornament rusten, dan is het niet aannemelijk, dat hij dat zoo maar verzonnen zou hebben, maar mag men gelooven — als men hem niet voor een opzettelijk bedrieger wil houden — dat hij deze bijzonderheid werkelijk heeft gezien. Zoo zijn er in Cornelius' beschrijving een aantal ten deele zeer belangwekkende details van de Ardjoena-tempels bewaard gebleven, waaromtrent zij de eenige bron is; en hoewel het zaak zal zijn zich in ieder afzonderlijk geval de vraag voor te leggen n hoeverre de mededeeling onvoorwaardelijk geloof verdient, ligt er toch in het rapport van Cornelius voor den critischen gebruiker niet weinig merkwaardigs verborgen.

Met dat al achten wij de reputatie van Cornelius als oudheid-

kundige onverdiend. Zij zal hem wel grootendeels bezorgd zijn door de gunstige omstandigheden, waarin hij verkeerde. Zijn onderzoekingen verrichtte hij onder de auspiciën van machthebbers als Engelhard en Raffles, in een tijd, dat men juist begonnen was van hoogerhand belang te stellen in de Javaansche monumenten. De oudheden werden zaken van eenig gewicht, en daarmede ook hun opnemers. Zoo bleef na het vertrek van Raffles' Engelsche helpers Cornelius als een specialiteit op dit gebied achter, naast Wardenaar, die meer in het bijzonder met Oost-Java bekend was. Het feit, dat Cornelius de eenige nog op Java aanwezige opnemer en kenner der voornaamste Midden-Javaansche tempels was — of die opname goed of slecht was geweest, wist natuurlijk niemand — gaf hem al vanzelf zeker gezag. Toen dus Reinwardt gedurende zijn veelzijdige werkzaamheid op Java ook gegevens aangaande de oudheden ging verzamelen, wendde hij zich in de eerste plaats tot Cornelius en diens eersten lastgever Engelhard, ten einde afschriften en duplicaten van de door eerstgenoemde vervaardigde rapporten en teekeningen te verkrijgen. Op die wijze zijn deze documenten, en daaronder ook die van den Diëng, in 's Rijks Museum van Oudheden en later in het Ethnographisch Museum terecht gekomen[1]. Zij bleven er lang de eenige, steeds de oudste, gegevens over deze monumenten.

Terwijl men nu verder wist, dat Raffles van den arbeid van Cornelius gebruik had gemaakt, doch de erkenning daarvan in de History of Java miste[2], ontstond zeer gemakkelijk de overtuiging, dat deze verdienstelijke opnemer door den landvoogd op onverdiende wijze achteruit was gezet, en deze overtuiging kwam zijn reputatie ten goede. Weliswaar merkte Verbeek zeer terecht op[3], dat Raffles de Hollandsche stukken in vertaling ontving door tusschenpersonen, die er misschien belang bij hadden de namen der oorspronkelijke onderzoekers op den achtergrond te schuiven, en het dus voorbarig zou zijn de geringschatting aan den Britschen landvoogd toe te schrijven,

---

[1] Blijkens Reuvens, l.l. pag. 210, zijn de teekeningen van Prambanan rechtstreeks door Engelhard aan koning Willem I aangeboden; alle overige gegevens zijn echter door tusschenkomst van Reinwardt naar Nederland gekomen.

[2] Behalve zeer terloops bij de bespreking van Prambanan.

[3] In Tijdschr. Bat. Gen. 33 (1890) p. 9 sq.

die geringschatting zelve werd door niemand ontkend. In dit opzicht nu is de kennismaking met het rapport van Cornelius over den Dieng inderdaad verrassend. Hier kan men nu eens door vergelijking van een der oorspronkelijke stukken met het gebruik, dat er in de History of Java van gemaakt is, een zuiveren kijk krijgen op de gegrondheid van het verwijt. Het blijkt dan, dat Raffles het rapport van Cornelius in het geheel niet schijnt te hebben benut, want de op den Dieng betrekking hebbende passage in het Engelsche werk [1] komt in geenen deele met de door Cornelius verstrekte gegevens overeen. Klaarblijkelijk is Raffles geheel afgegaan op de aanteekeningen van den (wel genoemden) kapitein Baker, die om ons onbekende redenen — had de landvoogd wellicht begrepen, dat contrôle van Cornelius geenszins overbodig was? — na het vertrek van den Nederlandschen opnemer met eenzelfde opdracht naar het plateau kwam. Raffles had dus geen enkele aanleiding om den naam te citeeren van den samensteller van een niet door hem gebruikt rapport; de achteruitzetting wordt, wat den Dieng betreft, gereduceerd tot het niet vermelden van Cornelius als auteur van één enkele teekening, die wel is opgenomen. Het zal zeker van belang zijn, te zijner tijd eens na te gaan, hoe de zaak staat ten opzichte van Baraboedoer en Prambanan.

Het verslag, dat hier ongewijzigd volgt en slechts voorzien is van een enkele aanteekening om den lezer wegwijs te maken in zake de beschreven oudheden, berust op het eenige bekende exemplaar, het afschrift in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, groot 55 bladzijden folio [2]. De teekeningen, waarnaar verwezen wordt en die als n° 1—15 in datzelfde Museum opgenomen zijn [3], dragen de volgende opschriften:

1. Plan van een gedeelte van 't District van de Cadoe en de aangrenzende gedeeltens van de Districten van Gowing en Goenong Prauw onder Djociocarta, aanwijzende de weg genomen op de reize van de maand October 1814, ondernomen ter bezigtiging en onderzoeking van de Bramiensche oudheden te vinden in het District van Goenong Prauw,

[1] II p. 50—53.

[2] Den Directeur van genoemde instelling, Dr. H. H. Juynboll, zij hier dank gezegd voor zijn welwillende medewerking om de uitgave van het handschrift mogelijk te maken.

[3] Leemans, Beschrijving enz. p. 115 sq.

en het Meer Die-Eng. — op order van Zijn Excellentie Thomas Stamford Raffles, Lieutenant Gouverneur van het Eiland Java en onderhorigheden.

2. Lᵃ A. Plan van eene der Noordelijkste Bramiensche Tempels gelegen in het Meer Die-Eng. T'huis van Rejoeno in platte grond. [Tj. Ardjoena].

3. Voorgevel van eene der Bramiensche Tempels gelegen in 't meer Die-Eng. [idem, zijaanzicht].

4. Profiel van eene van de Bramiensche tempels gelegen in het meer Die-Eng. [doorsnede van idem].

5. Platte grond van 't huis van Semar eene der Bramiensche Tempels gelegen in het Meer Die-Eng. [Tj. Semar].
Profil van het huis van Semar.
Facade van het huis van Semar van de zijde. (B)

6. Facade van 't huis van Semar van agteren.
Facade van 't huis van Semar van vooren.
De ruine teekening van 't huis van Semar. [in potlood].

7. Platte grond van 't huis van Derwongso (*sic*). [Tj. Srikandi].
Lᵃ C. Façade op 't Huis van Dermowongso van vooren te zien [1].

8. Lᵃ C. Profil van het huis van Dermowongso op de linie A. B.

9. Façade van het huis van Dermowongso van ter zijde te zien.

10. D. Façade op 't huis van Rejoeno's vrouw Sembodro genᵈ van vooren te zien. [Tj. Poentadewa].
[ernaast platte grond van idem zonder opschrift].

11. Lᵃ D. Façade van 't huis van Sembodro van de zijde te zien.

12. Lᵃ D. Profil van 't huis van Sembodro op de Linie A B.

13. Platte grond van het huis van Rejoena's vrouw Srikandie genᵈ. Lᵃ E. [Tj. Sĕmbadra].

14. Sriekander. [zij-aanzicht van idem].

15. [geen opschrift; doorsnede van idem].

Van het gebouw, dat Cornelius Srikandi hoorde noemen en

[1] Dit is de plaat, opgenomen bij Raffles tegenover p. 52 (no. 30 in den Atlas bij den tweeden druk).

thans Tj. Sèmbadra heet, zijn dus wel teekeningen aanwezig; een beschrijving echter ontbreekt. Het rapport is dus klaarblijkelijk (juist als dat van Baraboedoer) onvolledig. Duidelijk is aan allerlei kleinigheden, als het afbreken der woorden, wanspellingen enz. te zien, dat het van een inlandschen schrijver afkomstig is, aan wien het wellicht werd gedicteerd; schrijfwijzen als «der 10» voor «dertien» zijn op andere manier moeilijk verklaarbaar. Het schrift is dan ook een ander dan dat van het Prambanan-verslag, waarin een kleinzoon van Cornelius de eigen hand van zijn grootvader herkende. Men dient dus rekening te houden met de mogelijkheid, dat er behalve de gemakkelijk herstelbare vergissingen nog andere (bv. in de cijfers) ingeslopen zijn.

December, 1918.

Beschrijving van eene Land reise gedaan naar de Bergen, genaamt Goenong Prouw en Goenong Die-Eng ter onderzoek van de Bramiensche antiquiteiten aan deeze gebergtens geleegen, in de maanden October en November 1814, op order van Zijn Exellentie den Hoog Edele Gestreng Heer Thomas Stamford Raffles, Lieutenant Gouverneur over het Eiland Java, &c. &c. &c.

Het was in de beginne van de maand October dat de reise te paard en door behulp van eenige Inlanders en hunne hoofden van de Maggellang (Residentie plaats in de schoone, vrugtbaare, volkrijk een bergagtige Provincie de Cadoe) ondernoomen wierd, met het aanbreeken van den dag vertrok men van de Maggellang langs de algemeene en Groote landweg Noordwaarts tot aan de hoofd Negorij Setjang welke ten noorden van en aan deeze groote landweg geleegen is, van waar langs de oostzijde van gemelde Negorij langs eene groote weg welke te paard kan bereeden worden, westwaards de reise wierd voorgezet, langs de voet van zwaar gebergte even als het zogenaamde Jamboese gebergten door schoone vrugtbaare en volkrijke landen, welke gedeeltelijk met schoone padie velden en grootendeels met schoone tabaks planten overdekt waaren; ten Noorden van deeze weg omtrent 8½ Engelsche mijlen van Setjang passeerde men de Negorij Pakkies Wiering[1] genaamt waar in eene Chineese Tolpoort geleegen is, van waar de weg om de Suid west gaat, tot op eene afstand van omtrent 3 Engelsche mijlen; alwaar men eene voorname tak van het groote Rievier Calie Proggo genaamt, ontmoet, het welke eene breedte van omtrent 36 voeten aldaar heeft, en vol groote en zwaare Klipsteenen legt, in 't droogste jaargetijden is de hoogte van 't water, of diepste van het rivier 15 voeten, de afstrooming is zoo geweldig sterk dat men in de droogste tijde van 't Jaar door 't gevaar van de groote klippen hetzelve niet bevaren durft, waar door men in de noodzaakelijke verpligting is gekomen, een hangende brug aanteleggen, welke aan de Noorders oevers aan groote boomen

[1] De gespatieerd gedrukte woorden zijn in het handschrift onderstreept.

met dikke rotting touwen is aangebonden, en aan de Zuider oever aan ingeheid paalwerk welke midden in de hier na te noemen Manden aan de oevers zijn ingeheid; de brug heeft eene lengten van 55 en een breedte van 6 voeten, de constructie bestaat uit ligte houtwerken en meest bamboese met rottings behouden wederzijds aan de oevers rust dezelve op groote manden van gespleete Bamboese gemaakt, welke met zware steenen gevult zijn, Menschen passeeren dezelve zeer gemakkelijk dan de paarden welke men verpligt is er over te lijden, brengen de brug (door dien dezelve in een boog hangt) zeer aan 't slingeren, dat zomtijds wel eenige moeylijkheeden veroorzaakt.

Deeze brug gepasseerd zijnde gaat men direct zeer stijl de berg op, door eene Expres daartoe uitgekapte weg in de berg, welke omtrent zes voeten hoogten en tien voeten breedten heeft; dit te boven zijnde strekt zig de weg westwaards langs en over eenige gebergtens door schoone vrugtbaare en volkrijke landen grootendeels bebouwd met schoone padie velden en Tabaks planten; tot aan de hoofd Negorij Tommangoong Wettan genaamt welke omtrent 9 mijlen van het gemelde rivier Calie Proggo geleegen, op deeze Negorij vind men door den Inlandsche Regent van de Provintie een goede rust voor den reisigers aangelegd, waar den reisende European van het nodige voorzien word; Den inlandsche handelaar welke gemeenlijk met draag ossen of paarden reist, kan mede aldaar uitrusten, van deeze rustplaats strekt zich de weg om de Noord West ter distantie van 4 mijlen, waar men aan een Negorij Temmangoong Coelon genaamt, komt, waar in voorige tijden een rustplaats voor de reisigers geweest is, dog nu onlangs na Temmangoong Wettan door den Regent van de Provintie zo als reeds gezegd is, verlegt is geworden; de weg gaat hier door eene vlakten beplant met padie en Taback, waar in veele volkrijken Negorijen geleegen zijn; van deese Negorij strekt zig de weg om de Noordwest, meest door een vlak veld van schoone padie & tabaks landen ter distantie van [1] mijlen tot aan de Hoofd Negorij Paraän genaamt, bestierd; Chineese vind men hier in een groote menigte meer dan 300 Huisgezinnen hebben zich hier ter woon nedergezet: welke zig door den aanplant van tabak en handel daar in erneeren, zij woonen in een Campong te zaamen, alle in huise van bamboese, welke

[1] In het handschrift opengelaten.

door eene dikke muur van klipsteenen en klij opgemetseld, met 4 Poorten voorzien, als een walmuur tegen de aanvallen van den stroopende inlander kun (*sic*) beveiligt, het hoofd van de Chineese is den Captain, welke door het Gouvernement als zoodanig is aangesteld, en op de Negorij Jestis zijn verblijf houd, het locaal waar op ze hunne campong hebben aangelegd is aldergunstigts gesitueerd weegens het schoone & zuivere drinkwater dat door de campong langs de huisen door een expresse daartoe gegraavene Canaal word door geleid, waardoor ieder huisgezin van 't schoonste drinkwater voorzien word, waar van de inlander die omtrent uit 200 huisgezinnen bestaat mede jouisseeren; de Lugt is hier zeer koel en gezond, de grond vrugtbaar, het geheele terrain legt tegen en aan de voet der beide hooge gebergte de Soembing en Soedara genaamt, zo dat men de schoonste en fraayste gezigte rondsom waar men ziet om zich heeft, waar van den eenen nog schoonder dan den anderen is, inzonderheid dat gezigt het welk men van de hoogte in de vlaktens ziet, waar in de Recidency de Maggelaan geleegen is.

Voorts verdeeld zig de groote voetweg hier in tweeën, den eenen gaat ten Oosten langs de gemelde Negorij Paraän, naar de in 't noorden geleegene Negorij en Tolpoort Tjempokko, en zoovoort Noord westwaards, hier over het zwaare gebergte, tot daar waar de eerste gemelde weg bij de op 't zwaar gebergte geleegen hoofd Negorij Calie bebber genaamt zig met de eerste gemelde weg vereenigt, waarlangs de heen reise genoomen is, zullende deeze laaste bij de terug reise beschreeven worden.

Van Praän wierd de reise westwaards langs de groote voetweg vervolgt tot aan de Negorij Jettis, welke drie en een halve Meyl van Paraän geleegen is; hier hielde de reisiger rust-dag, logeerde bij den meermelde Captain en hoofd der Chineesen in de Cadoe, het onthaal wat de reisigers aldaar van de zelve genooten was niet zeer gunstig nog vriendelijk, waarom zij verkiesen niet langer dan s'legts de nagt daar te vertoefen en namen des morgen vroeg de reise weder aan; tot nog toe hadden de reisigers twee wegwijsers bij zig gehad, dan deese verkoosen van hier niet verder te gaan, alzo de weg van meermelde Negorij Jettis direct in 't gebied van Djocjocartase Reyk ingaat; de reisigers kwaamen hier door in de grootste verleegenheid, te meer daar zij ten aanzien van de Limietschijdinge ten eenemaal,

zoo wel als de weg over het zwaare gebergte onbekend waaren, zij addresseerde zich om anderen wegwijzers te hebben, bij de demangs van Paraan, dan vrugteloos, vervolgens bij den Captain Chinees meede vrugteloos! het gelukte hun voor geld en goede woorden, zoo veel volk te huuren als ze voor hunne bagage te dragen nodig hadden, waarop zij directlijk de reise voortzettede met het voorneemen daar ze allen de Javaanse taal grondig kundig waren, om op de eerste Djocjocartasche Negorij welke zij zouden ontmoeten, eene der Inwoonders door geld en goede woorden over te haalen, en hen tot leidsman te dienen, dit voorneemen zal nader blijken dat van een zeer goede effect geweest is, en keeren dus weeder naar de Negorij Jettis terug, om de reise volgens bevinding te vervolgen.

De Negorij Jettis is eene kleine Negorij zeer schoon op een klein bergje geleegen, de inwoonders bestaan uit omtrent 30 Chineesen en even zoo veel Javaansche huisgezinnen, welke alle in kleine bamboese huisen woonen, en van den handel en aanplant van tabak &c. hun bestaan vinden, den Captn of het Hoofd der Chineesen woond in een zeer net planke huis geheel van wild hout gebouwd, dat in meenigte aan het hooge Gebergte aldaar gevonden word; voorts is de geheele Negorij omstorten met een muur waarin een Poort tot uit en ingang gebouwd, eenen als die van Paraan, nevens de wooning van de Capitain Chinees vind men apparte muuren aangelegd, waarmen van den eenen in de anderen gaat in welker midden bamboese wooninge zeer netjes voor de Europeese reisigers gemaakt zijn, dienende alleen tot veiligheid tegen den stroopende inlander, het huis van de Captain Chinees is zoodanig aangelegd, dat men voor de wooning zijnde, het schoonste gezigt dat men zich voorstellen kan naar 't Noorden en de vlakten heeft.

Van de Negorij Jettis strek de weg westwaards al berg op door schoone Landen beplant met Tabak en Uyen, na omtrent 4 mijlen te hebben afgelegd ontmoet men weeder een voornaame tak van 't Rivier Calie Proggo leggende het zelve ten zuiden van de weg in eene zeer diepe valey, welke in verscheide bogten uit de groote berg de Soembing genaamt zijn oorsprong heeft, en met het oog derwaarts kan agtervolg worden, de weg is voor de reisigers hier zeer gevaarlijk door de verschrikkelijke steyle afgrond waar booven zeer nabij de steylte, de weg is aangelegd, waardoor de reisigers verpligt waaren, dit gedeelte

der weg te Voet afteleggen en de paarden voorzigtig voort te leiden alzo bij eene enkelde mistap van paard of Mensch de onherstelbaarste en ongelukkigste Val in den afgrond zoude ten gevolgen hebben, zonder de moogelijkheid van door menschen handen gered te kunnen worden.

Deeze valey gepasseerd zijnde strek de weg al westwaards successief berg op, tot aan de Negorij en Tolpoort Kloontang genaamt welke directlijk onder Djocjocarta behoort en omtrent 9¼ mijl van de Negorij Jettis geleegen; deeze Negorij is meede zeer volkrijk, de geheele environs zijn zeer bergagtig zoo dat men maar hier en daar op de vrugtbaarste uitgestrektheid van dezelve met den tabaks plant bebouwd vind als ook met Uyen en Jagongs; Pady velden zijn hier niet te vinden, welke door gebrek aan water niet kunnen aangelegd worden, het drinkwater word met zeer veel zorg uit het gebergte van de hier en daar zijnde kleine boomen opgevangen de sterke dauw welke des nagts valt, brengt vogt genoeg aan de grond voor het onderhoud van meerm: plantsoene; de lugt is hier zeer koud, en de Zuide wind die des nagts hevig waayd is zeer doordringend, vooral des nagts en in de morgenstond, de daarbij sterke vallende daauw veroorzaakt een gure en doordringende koude.

De tolpoort op deeze Negorij is van weinig belang, de Chineese pagter welke aldaar woond, heeft eene zeer armmoedige wooning en even zo bestand. Van deeze Negorij gaat de weg al westwaards voort, en berg op door een hoog zoort van Riet Glagga en gras allang allang genaamt, waarin zich zeer veele tijgers ophouden, die de weg ten uitersten gevaarlijk maken, wordende nu en dan de Voetgangers en Carbouw wagters door dit gedierde aangevallen en verscheurd, men bevind zich hier boven op, het hoogste gebergte tusschen de twee gebroeders genaamt, regts heeft men de berg Sendoro en lings den berg Soembing dat een alderfraayste gezigt opleevert; de voetweg waar van hier gesproken word, legt het naast aan de berg Soembing naar gissing omtrent 7 meilen van de top deezer berg en omtrent 12½ meyl van de top der berg Sendoro, de top van deeze twee groote & zeer hooge bergen leggen bijna recht Zuiden en Noorden van elkander, ter distantie van 20¼ meil, door eene hooge tusschen liggende berg waarover de voet weg legt, waarvan hier gesprooken word, aan een

verbonden; deeze beide bergen worden door de groote overeenkomst in groote en gedaante de twee Gebroeders genaamt, dan daar de top van de eene, zijnde de Zuidelijkste, zeer gehakkeld is, word aan dezelve de naam van de Soembing gegeeven; beide deeze bergen zijn zeer water rijk en doen groote rivieren formeeren, aan de N.O. zijde van de berg Soembing ontspringt uit verscheide valeyen het meermelden en zeer groote rivier de Proggo genaamt, dat voor een groot gedeelte de Provintie de Cadoe doorloopt, en vervolgens in en door de Zuidelijke provintie de Baggelen naar het Zuiden strand, waar het zelve bij de Negorij Brossot onder die zelve benaaming zig in de Zuid Zee ontlast, dit rivier is door de groote menigte van water welke het uit veele takken van de berg Soembing ontfangt voor de Provinciën de Cadoe en de Baggalen van het uiterste belang.

De berg Soembing heeft voorts het uiterlijke aanzien van eene vulcaan geweest te zijn, dezelven is niet zeer hoog bewoond, het boovenste gedeelte is met hooge geboomte (maakende eene digte Boskatjie) bewassen van differente zoort van wild hout, de Noord zijde van de berg is zeer steyl.

De berg Sendoro heeft meede het aanzien van een Vulcaan geweest te zijn, en is niet zeer hoog bewoond, also dezelve geen water aan de O. Zuid en N. zijde uit zig geeft, dan alleen aan de West zijde waar langs de algemeene Voet weg legt, welke nader zal beschreeven worden.

Voorts is deeze berg even als de berg Soembing met een zwaare wildernis overdekt, de kruinen van deeze bergen zijn veel al met wolken overdekt vooral bij variabel weer, wanneer een dikke Nevel over het geheele nabuurig hoog en laag gebergte zig verspreidt, waar door de Reizigers dikwils verpligt worden eenige uuren op de naasten Negorijen te vertoeven, willen zij niet in gevaar komen van de weg afteraaken; in 't reegen Saisoen heeft men daaglijks zeer zwaaren en langduurende donder weeren en reegen buyen, die van den eene berg tot den anderen over en weer trekken.

De grond waar over de voetweg gaat bestond tot nog toe het meest uit eene donkere bruine lijmagtig aarde; in de valley van de meermelde Rivier Calie Proggo bespeurde men dat de ondergrond von 't gebergte bijwijze van steene laags gewijs op elkanderen laagen, waar onder verscheide laage waaren van de

bij de inlander bekend de zogenaamde zwarte Padas dat eene zagte of leevendige steen kan genaamt worden, welke gekapt zijnde en in de lugt gebragt verhard word, de overige laagen hebben het aanzien van Lawa te zijn, men heeft zich door de kortheid van 't verblijf aldaar, welke niet langer was dan slegts zoo lang als men de weg passeerde tot geen nadere onderzoeking kunnen bepaalen, alzo men zig op een grond gebied bevind dat niet directlijk onder het Gouvernement behoorde, en waar geen de minste ordre gegeven was, tot eenige adsistentie van den Onderzoeken der Reiziger; belangende de hoogte van deeze bergen kan met zeekerheid niets worden opgegeven, alzo men door gebrek aan goede Instrumenten en Barometer geene observatien dien aangaande konde gemaakt worden; De reise wierd vervolgens langs meergemelde Voetweg voortgezet, over een hooge Glagga en Allang Allang bewassen, en dat wel zonder eene Gids te hebben, na omtrent 8 mijlen arriveerde men op de Negorij Retjan dat een kleine dorp van omtrent 20 Huisgezinnen is, op deeze Negorij en op eerstgemelde Negorij Kloontang vind men geene Clappus boomen nog bamboesen, welke door de koude der lugt niet groeyen kunnen, Pady Velden kunnen om dezelfde reedenen niet aangelegd worden, den Inlander leeft compleet van Jagons die men hier en daar geplant vind, en ook eenige aardvrugten, de rijst welke men hier vind word uit de laage landen gehaald, en ten duurste aan deeze bergbewoonders verkogt; Vrugtboomen vind men geenen, dan enkeld den Pisang, hier en daar vind men ook velden beplant met den Tarak en tabaks plant dat de eenigste plantsoenen tot de commercie van deeze hoogs *(sic)* gezinnen zijn, voor 't overige erneeren zij zich grootelijks met het kappen van brandhout aan 't gebergte, welke ze in kleine quantiteiten naar de beneeden landen tot voormelde Negorij Paraan brengen en daar verkoopen en zig van anderen behoeftens voor hunne famillies voorzien.

Men bespeurde hier in 't drooge van de tabak en andere manier, dan die in de beneden landen word aangewend, de tabaks plant fijn gesneeden zijnde, word op een groote Vierkante bamboese tafel neevens elkanderen in groote vierkanten stukken gelegd, waar na het blad van de tafel met de tabak daarop, op eene Expres daartoe gemaakte stelling word gelegt, welke hoogten van 6½ voet heeft, waarna een groot Vuur onder de stelling word aangemaakt, dat zeer veel rook moet geeven, en

deeze rook is 't die de tabak doet droogen van daar is 't ook dat die tabak zeer slegt van Reuk en Smaak is, de reeden van deeze bijzondere handeling met de tabak, is volgens het zegge van de aldaar woonende Inlander dat de zon geen hitte genoeg heeft de tabak te kunnen droogen.

De lugt is hier zeer koud, vooral bij de nagt, wanneer de Zuiden winden in 't droogste jaargetijden zeer sterk waayd.

Men vind hier twee Bramiensche teyger beelden van graniet steen gekapt [1], voor de Negorij aan de algemeene voetweg geplaats; deeze beelden welke op een kleine pedistal staan, hebben de hoogten van drie voeten, den aldaar woonende inlander heeft uit een bijgeloovige Eerbied een klein huisje over dezelve gebouwd, en doen er somwijlen Offerhanden, het zij in gebeeden dan wel door het besmeeren met een geel Smeersel (Borre Borre genaamt) en bloemen, men informeerde zich bij den Inlander van waar deeze beelden hier aangebragt waaren, het antwoord was dat zij zulks niet wisten, en dat deeze beelden van eene verouderde tijd aldaar gevonden waren; den Inlander noemd deeze beelden Retjo, en hebben dezelve naam aan deeze Negorij gegeeven, met dat onderscheid dat daar er twee Beelden gevonden waaren, toen was men verpligt de Negorij Betjan *(sic)* te noemen, dat twee zulken beelden beteekend. — voorts is 't aanmerkelijk dat op de Negorij Retjan zich midden tusschen de twee hooge bergen bevind, hebbende de Soembing omtrent regt Zuiden en de Sendoro omtrent regt Noorden van zig, dat een alderschoonste gezigt opleevert, van de Negorij Retjan strek de voetweg om de Noordwest, omtrent een halve mijl voortgereist hebbende, was men genoodzaakt eene diepe valley te passeeren, waarin een klein Rivier was koomende uit de Suidwest zijde van de berg Sendoro, welke een tak formeert van 't rivier Calies Toelies, waar naderhand meer van gezegt zal worden. — de grond in de valey is geobserveerd het zelve te zijn als van de eerste valey gezegd is, met dat onderscheid dat hier klompen van geele Padas ge vonden word.

[1] Het is niet heel duidelijk, wat men zich onder deze „toyger beelden" heeft voor te stellen: misschien singha's? Ze worden later niet meer vermeld; wel drie Mahâdewa's en een Ganeça, sindsdien overgebracht naar Batavia, terwijl er nog weer later een Çiwa Guru lag. (Zie p. 329 van den op p. 388, noot 2, geciteerden Inventaris). Bij ons laatste bezoek ter plaatse vonden wij slechts een paar bouwfragmenten, waaronder een topstuk. Deze zijn klaarblijkelijk van elders herkomstig.

Deeze valey gepasseerd zijnde gaat de Voetweg over de vlakke hooge gebergtens, door hooge Glagga en alang alang, waarin zeer veele tijgers zich ophouden, die de weg zeer onveylig en hoogst gevaarlijk maaken, na omtrent 6 mijlen dan weeder berg op, en dan weder berg af, aldus voortgereisen te hebben, komt men op de tolpoort Simo welke slegts uit een enkeld bamboese huisje bestaat, waar in niet dan bij de dag wagt word ingehouden, also het des nagts ten uiterste gevaarlijk voor de teygers is, die nu en dan des nagts een Pagter hebben weg gehaald, waar door men in de noodzakelijkheid is gekomen dat verblijf 's nagts te verlaaten, men heeft ook om die reeden de tolpoort de naam gegeeven van Simo, dat een tijgerplaats beteekent, van deeze tolpoort Simo genaamt gaat de strekking van de voetweg om de Noord over afhellende hooge gebergtens, even als de overige weg ten opzigte van de hooge Glagga en Allang Allang en gevaar voor den tijger, tot omtrent een en een halve meyl van de aldaar geleegen Negorij Kretek genaamt, welk omtrent 5 mijlen van Simo gelegen is.

De Negorij Kretek is een voornaame of Hoofd negorij, en teevens een tolpoort, onder wiens gebied de meergemelde tolpoorten Kloontang en Simo behooren, heeft eenige rijst-velden in zijne environs welke een en een halve mijl ten Suiden aan de voetweg een begin neemen, en in strekking noordwaards voortgaan, deeze Negorij legt in een laage vlakte, heeft rondom zig een keeten van hooge en laage Gebergtens, de reisigers hielden hier een nagt rust bij de Chineese Pagter, alwaar zij een extra goed onthaal genooten en van alles wat zij tot voortzetting de reise benodigt hadden voorzien wierde, omtrent 200 Inlandsche en omtrent 12 Chineese huisgezinnen maaktte de inwoonders van deeze Negorij uit, de Chineese staan onder de onmiddelijke directie van den Chineese Pagter, en de Inlanders onder een hoofd Demang genaamt de middelen van bestaan hun door de milden natuur aldaar geschonken zijn de aanplant van Padie, Tabak, Jarak en Catoen, en verscheide vrugtboomen, vooral de zoogenaamde Zoetappelboom, water heeft men hier in overvloed, uit een valey waarin een rivier welke uit de berg Sendoro komt, de padievelden en anderen bebouwde landen besprooit, zoo dat in 't droogste jaargetijden hier een overvloed van water is; dit rivier maakt meeden een tak uit van te vooren gemelde Calie toelies; de Negorij legt ten Oosten van de voetweg Clappus boomen

worden door *(sic)* eenige gevonden die door de groote graad van koude geene vrugten draagen, zoo dat een enkelde Clappus welke van de beneeden landen word aangebragt, voor 5 Stuivers zilvergeld verkogt word, het zout is meede zeer duur en word over Caliewongo van de Noord strand derwaarts aangebragt, dat ook ten opzichte van gedroogde Visch het zelve plaats vind, deeze articlen worden overgebragt door de volkeren welke de tabak naar 't strand dragen, dat niet dan ten uiterste moeylijk en gevaarlijk voor dien menschen is, daar door is 't ook dat deeze articulen zoo schrikkelijk duur zijn, den Inlander heeft hier het voorkoomen van de grootste vergenoegdheid te genieten, alle zien er zeer Gezond en sterk uit, daarbij is de geheele Negorij vol Kinderen van beide sexe; hunne wooningen bestaan uit kleine en laage bamboese huisjes met Allang Allang gedekt, de bamboese vind men hier in de Negorij zelve geplant, Jatie hout is hier geheel onbekent; men gebruik tot allerley zoorten van bouwen een zoort van wild hout Cayoe rasamala genaamt dat een zeer vaste en zwaarhout is, roodagtig van koeleur en word aan meest alle hooge gebergte op dit Eiland gevonden, dit hout is niet zeer duurzaam; als het op drooge plaatse gebruikt word, dan kan het twee à drie jaaren houden, en in vogtigen plaatse vergaat het in één Jaar tijds; Men gebruikt ook Tjemara hout, dat mede in een groote quantiteid op 't Gebergte gevonden word, dan dit is door de zagtheid van 't zelve in 't geheel niet duurzaam, de Tjemara boom is zeer groot en dik het hout schoon wit van koeleur, men maakt er somwijlen Meubilaire goederen van die in het eerst zeer schoon uitzien, maar op den duur inkrimpen en vol scheuren koomen. — Men vind ook aan dit gebergte, den bij de inlander zoogenaamde Caret boom of de G o m E l a s t i e k die uit de boom getijfert word, door middel eene opening in dezelven te maaken, waar in een bamboese kooker word vastgemaakt, die het vogt als dan droppelsgewijs ontfangt; deze kooker die ordinair de lengte van een en een halve voet heeft, is in twee a drie dagen door het vogt gevult, waarna dezelve word afgenomen; het vogt heeft 't aanzien van melk, dan het is zeer lijmagtig het zelve word als dan direct door den inlander gekookt, in de bamboese kooker zelve, waartoe altoos een versche bamboes genomen word, de kooking geschied meest al in volger voege, op de plaats zelve word een groot vuur aangelegt, wanneer dat vuur in volle

gloeid is, word de bamboese kooker er ingezet, waar na het vogt de nodige graad van hitte bekomt en te kooken begint, momentlijk scheiden zich dan de wateragtige deelen van de Gomdeelen af en de Gom Elastiek formeert zich in dat water, de koking zelve duurt omtrent agt minuten als dan is de bamboese kooker over de helft van buiten door gebrand, de gom als dan geformeert zijnde in de gedaante van het binnenste gedeelten der kooker in melk wit, eenige uuren na dat dezelve daaruit genomen is, word het allengskens zwart; den inlander maakt geen andere gebruik van, dan het zelve zoo als het uit de kooker komt om een ronde houte klopper (waarmeede de groote Gongs in de gammelan Speelen geslagen worden) te omwoelen. — Van de Negorij Krettek strek de voetweg om de Noord, eersten gedeeltelijk door de Pady velden en vervolgens over een laage rug van de berg Sendoro, en dan al berg op, en door vier diepe valeyen waarin rivieren gevonden, welke uit de berg Sendoro hunne oorsprong hebben welke zich met Rivier Calie toelies vereenigen: de reisigers waren verpligt van de Negorij Krettek de reise tevoet voorttezetten, alzo de voetweg door de Padie-velden door diepe modder ging, het gebergte opgaande was men mede verpligt de paarden te moeten leiden, door dat het Gebergten steyl kort langs de valleyen, alle met korte en kromme weegen uit de bergen gekapt, meest al tusschen door zeer groote daarleggende steenen na boven ging ten uiterste gevaarlijk en zeer vermoeyend was het dus na boven te klimmen; boven zijnde kwam men in 't zelfde geval om weeder om laag te koomen dat tot vier malen toe de Zeizigers *(sic)* over kwam, doordien zij verpligt waaren 4 valeyen waarvan den eenen nog dieper en gevaarlijker waren dan den anderen te moeten passeeren; na deeze zoo zeer gevaarlijke en zoo vermoeyende weg te voet te hebben afgelegd arriveerde de reisigers op eene alder geleegene Negorij Sendang genaamt, hebbende eene distantie van agt meylen afgelegt, welke slegts 6 meylen in een regte linie uitmaakt, langs de voetweg vond men voor het grootsten gedeelten kreupel bossen en Allang Allang, de grond bestond uit donkere bruine kley aarde en geele Padas, de valeyen waaren zeer met groote en kleine klippen bezet, en met wildernis bewassen — de Negorij is ontleend door dat voor dezelve een groote en zeer oude Boeloe boom op een aanhoogte staat waar onder een bak in de grond gegraven is, welke Sendang genaamt word, waarin het water dat uit de grond, onder

de Boom uit drupt in gevangen word, dat zuiver goed van Smaak, en klaarwater is, dat door de Negorij bewoonders voor hun drinkwater gehouden word; de legging van deeze Negorij is zeer hoog aan de berg Sendoro welke daarvan omtrent 5 mijlen afstand in 't Oosten geleegen is, de grond in de Environs van deeze Negorij is zeer vrugtbaar, eenige Padie velden naar 't westen in de laagte geleegen, leeveren een groot bestaand voor deeze bewoonders, waarbij nog gevoegt is, den aanplant van een meenigte aard-vrugten en anderen gewassen, welke in de koude lugtstreeken willen voortkoomen, een meenigte vrugtboomen worden hier mede gevonden, waaronder is de wilde Caneel boom, de Caneel daar van is meede een tak van handel voor deeze Bergbewoonders; Voorts legt deeze Negorij rondom in 't hooge Gebergten ingeslooten, de lugtstreek is zeer koud, den inlander ziet er gezond en sterk uit en vrolijk van humeur, pluim vee word hier niet gevonden, ook vind men gevogelte in de lugt zweeven dat aan de hooge graad van koude word toegeschreeven, de inlanders waren ten uiterste verwondert Europeese reisigers bij hun te zien, Mannen, Vrouwen oud en jong, kinderen, in een woord alles wat gaan konde, liepen met de grootste verwondering de reisigers bij hun aankomst te gemoet, en beschouwde ze met zeer groote oplettendheid, eeven als zij nog nimmer Europeesen gezien hadden, hunne verwondering ging nog verder toen ze in haare eigene taal door dezelve wierden aangesprooken, dat direct een zoort van vertrouwen gaf, waarop de Cramers op een kleine markt plaats, onder meermelde groote Boeloe boom met alle hunne levensmiddelen uitkramde, en de reisigers aanbooden die het geen hun daar van Smaakte aaten en betaalde, hunne reise om de Noord langs een voetweg vervolgde over steyle en hooge rugge van bergen, welke tot aan de berg Sendoro strekke, men passeerde twee diepe valeyen waar in rivieren waren komende meeden uit de berg Sendoro, zijnde meede takken van het voorgemelde groote rivier Calie toelies, de weg was zoo door de steyltens die niet dan met gevaar hier en daar te beklimmen was, als de diepten der valeyen, ten eenemaal onmooglijk te paard te passeeren, de reisigers waren dus weder in de verplichting hunne paarden zelve te leiden en deeze weg vermoeyend te voet afteleggen, maakende deeze in een regte lienie een afstand van drie en een halve meyl, waar 5 mijlen toe besteed zijn, langs de voetweg en op 't gebergte

waar van hier gesprooken is, vind men op de meeste plaats digte bossen, welken zich tot aan den berg Sendoro uitstrekke, zoo dat men weinig of geen gezigt naar het daar in den omtrek geleegen gebergten heeft, de grond bestaat aldaar uit geele Padas; — dit gebergte gepasseerd zijnde komt men in een kleine vlakte waar in de Voetweg om de Noord west strek, door eenige Padie-velden welken onder de Negorij Bledderan behooren, hier was 't dat de vermoeyde reisigers zich weeder te paard konde zetten tot aangemelde Negorij Bledderan, welke in een regte linie omtrent 8¼ meyl van de Negorij Sendang geleegen is, waartoe in 't geheel 12½ meyl zijn besteed geworden, de reisigers welke afgemat waren door de vermoeyenis van de reise bleeven op deeze Negorij overnagten, bij een Inwoonder van 't dorp zijnde een Radeen of Edelman, broeder van de Regent in de Cadoe; deeze Regent had de bijzondere beleefdheid de reisigers bij hun vertrek uit de Cadoe met een brief van aanbeveeling aan zijne broeder te voorzien, die van een goede uitwerking was, alzo de reisigers een zeer goed, gulhartig en vriendschappelijk onthaal van deeze man genooten, deeze man die met zijn geheel famielje als een Particulier burger op deeze Negorij leeft, is meer vermoogend dan alle anderen ingezeetenen, en vind zijn bestaan door het pagte van de aldaar geleegene Landerijen. — De Negorij Bledderan is een klein dorp welke onder het onmiddelijke Gezag van de deman van de Hoofd Negorij C a l i e b e b b e r staat welke negorij omtrent een en drie quart meil naar het Suiden in deeze vlakten geleegen is, deeze Negorij bestaat uit omtrent 25 huisgezinnen, waar nog kan bij gevoegt worden omtrent tien van Chineesen; men vind hier een groot marktplaats of Bazaar welke door een Chinees gepagt is, die zijn verblijf op deeze Negorij houd, en teevens het Hoofd is van den aldaar woonende Chineesen.

De Negorij Bledderan heeft omtrent 40 Inwoonders, zijnde alle Inlanders of wel Javanen, deeze menschen vinden hun bestaan door het planten van Padie, waartoe de milde Natuur hun overvloed van water het geheele Jaar geeft, Jagong, Jarak en Tabak en verscheide aardvrugten vind men hier en daar in een groote veelheid, aan en op de gebergtens geplant, als mede aard-appelen, Kool en Uyen welke zeer goed van aanzien en smaak zijn, vrugtboomen worden mede veel hier gevonden, uit-gezondert den Clappusboomen, pluim vee word hier meede in verschillende

zoorten gevonden, echter in geen groote getal. Paarden, koebeesten en Carbouwen vind men hier in een groot getal. den handel der Inlander bestaat grootendeels in padie, Rijst en tabak, en andere kleinigheden en die der Chineesen in amphioen, welke in een groote quantiteid aan den inlander gedebiteerd word, de grond in de Environs van deeze Negorij is zeer vrugtbaar, de lugt koud en Gezond, dat aan den inlanders van beide sexe ten duidelijkste kan bespeurd worden, daarbij zijn de Negorijen volkinderen en Grijsaards; deeze menschen hebben alhier het voorkomen van eene weesentlijke vergenoeging des leevens te genieten, men heeft hier rondom de schoonste gebergten gezigten welke men zich met mogelijkheid kan voorstellen inzonderheid naar 't Westen na de berg Goenong Die-Eng eeven ten westen van laatstgemelde Negorij heeft men de voornaamste tak van het meermelde rivier Calie toelies, welke uit het ten Noorden geleegen gebergten afstroomt, en zijn oorsprong heeft uit eene aldaar geleegen Lac T-lagga Menjir genaamt, welke nader zal beschreeven worden; het is ook ten Oosten van deeze Negorij dat de Voet-weg zig in tweeën verdeeld, gaande den eenen om de Noord het gebergte op, tot omtrent op een meil afstand, deelende zich daar weeder in tweeën den eene Noordwaards voort gaande naar de voormelde Tlagga Menjer, en den anderen om de oost, langs de Noord en Oost zijde van de berg Sendoro, over de tolpoort Tjempokko genaamt tot de te vooren gemelde Hoofd Negorij Paraan vereenigt zich aldaar met de groote Voet-weg welke bereeds beschreeven is.

De reisigers welke des nagts op de Negorij Bledderan zig hebben opgehouden waar zij zig naar alles, in hunne verdere reise geinformeerd hebben, namen onder de geleide van een wegwijser des morgens vroeg de reise weeder aan Westwaards heen, langs een voetweg door de Padievelden tot meergem. rivier Calie toelies, dit rivier aldaar gepasseerd zijnde, over eene expres daar aangelegde hangende brug welke ten westen aan de oever aan een groote Boeloe boom is aangebonden en aan de Oostoever met paalwerk in de grond geslaagen bevestig; omtrent op een derde der breedten van 't rivier van de oostzijde heeft men in 't zelve twee groote bamboese manden met zware klippen gevuld, waar in eyder een houte stander staat, welke even boven de manden uitkomt, waaraan de touwen waar de brug in hangt omwonden zijn, deeze manden hebben de

hoogten van omtrent 12 Voeten, het paalwerk daar binnen staat niet dieper dan de manden alzo de bedding van 't rivier bijna uit een enkelde laag van steenen bestaat, die de inheying van paalwerk onmooglijk maakt, van deeze manden tot aan de Oostzijde is de brug door wild-hout vast-gebouwd en in één verband gebragt, zoo dat twee derde gedeelte naar het Westen de hangende brug formeert; de geheele lengte van deeze brug is omtrent 48 en de breedte 6 voeten, de hoogten boven de bedding van 't rivier aan de West-zijde is 18 voeten en aan de Oost-zijden de hoogten van 12 voeten. de hoogte van 't water is 5 voeten, de afwatering is zoo geweldig hoog en sterk, voor al in 't reegen saisoen, dat het een waare onmoogelijkheid bevonden is het rivier de passeeren, waar door men in de verpligting is gekomen, deeze brug aldus aan te moeten leggen. — deeze brug gepasseerd zijnde gaat de weg west-waards al berg op en tusschen hoog gebergte door, hier en daar vind men eenige zeer kleine Negorijen welke alle onder meergemelde Hoofd Negorij Caliebebber behooren; de steile opklimming van het gebergte noodzaakte de reisigers voort grootste gedeelte de weg te voet te moeten afleggen, en hunne Paarden zelve te geleiden, men vond daarmeden een Warong of kleine markt plaats behoorende tot deeze Negorijen, welke onder een zeer groote Wringin Boom is aangelegd alwaar een voet-weg geleegen is, welke om de Noord door hoog Gebergte naar de meermelde Tlagga of Lac Menjer gaat, van hier strekte de weg al verder west waarts en meer en meer berg op waardoor de reisigers verpligt waaren alle de weg te voet aftelеggen, en kwaamen zeer laat en afgemat in de agtermiddag aan een kleine Negorij Cayoe Rankang genaamt, welke in een regte linie circa 11½ meyl van de Negorij Bledderan geleegen is, tot aflegging van deeze weg is 19½ meil gebezigd. eeven ten Westen van deeze Negorij vind men een zeer singuliere boom Cajoe Rangkan genaamt na deeze boom heeft de Negorij waarvan hier gesprooken word zijn naam ontleend, deeze boom is zeer hoog, het onderste gedeelten of de stam welke uit opgaande wortels van de boom bestaat, heeft een compleete gedaante van een ronde gevlogte korf, waarvan de middelen 8 voeten en de hoogten 10 Voeten bedraagt, boven deeze korf verheffen en verspreiden zich de takken van een zeer groote boom deeze Negorij legt rondom in het hooge Gebergte in geslooten, zo dat men er zeer nabij is, eer men de Negorij gewaar word; naar 't

Noord Oosten heeft men slegts een weinig vergezigt, de inwoonders bestaan uit 12 huisgezinnen, alle Javaanen leeven van den aanplant van Tabak, Jagongs en Katjangs en eenige aardvrugten; deeze Negorij legt veel hooger op 't gebergte, dan de tot nog gepasseerde, waar door de graad van koude hier zeer groot is, in zonderheid des nagts; wanneer de Zuid-Oosten wind hier zeer sterk waijd, die gedourende de geheele dag met minder kragt blijft aanhouden, zoo dat het bij den dag hier mede zeer koud is, Vrugtboomen Clappus boomen, bamboesen, Padie Velden worden hier in geene deelen gevonden, den inlander leeft voor 't grootste gedeelte van Jagongs, en een aard-vrugt obie genaamt, willen ze reist eeten dan zijn ze verpligt die op de Markt of Bazaar van de voorgemelde Negorij Calie bebber te haalen; dat maar zeer zeldzaam gebeurd, alzo ze de Jagongs eeven als de reist tot hun voedsel klaarmaken, Paarden, koebeesten Carbouwen en Pluimvee word hier in 't geheel niet gevonden, hunne huisen zijn zeer klein en net, alle van wildhout gebouwd met Planken wanden en deuren, en allang allang gedekt, welke beide articulen in meenigte op 't Gebergte aldaar gevonden worden; de middele welke deeze berg bewoonders aanwenden om het hout van 't Gebergte te haalen is zeer eenvoudig; zij maaken, aan zoogenaamde halve Pedatie of kar met twee Wielen, welke eeven als een kruywagen met twee armen voorzien is, aan ieder deeze twee armen is aan 't agter gedeelte een houte voet, zoodanig geappliceerd dat de Pedaties wanneer die berg af gaan, en deeze Voeten in de grond gedrukt, de voerders als dan instaat zig bevinden dit rijtuig met de last daarop al loopende bergen wat steil af, gemakkelijk te kunnen regeeren en [1] zoodanig een geval drukken deeze houte voeten sterk in de grond; een man brengt gemeenlijk deeze zoort van kar die zeer ligt is den berg op, vervolgens kapt hij brandhout en belaadt dezelve daarmede, en brengt die met lading en al, zeer spoedig en gemakkelijk om laag aan zijne wooning.

De inlanders van beide sexe zijn zeer bleek van gelaat doch overigens wel gespierd en sterk wanneer zij niet noodzakelijk behoeven uittegaan leggen zij nagt en dag bij 't vuur in hunne huisen; voor al des nagts wanneer het zeer koud is, krijgt men

[1] Lees: in.

geen één te zien, hunne gewoone arbeid begint 's morgens tegen 8 uur, en eindigt des nademiddags tegen 4 uuren; als dan neemt de koude zoo de overhand, dat zijn die in hunne kleeding, eeven en 't zelfde zijn als de volkeren die in de vlaktens in een heete lugt bewoonen en dus de koude op hunne naakte huid zeer sterk moeten gewaar worden, het eenigste deksel wat zij in zoo een geval neemen, dat is hunne Sarong zijnde een bijwijze van een vierkante Vrouwe rok, welke zij als dan om de schouder en 't midden leyf om winden, vervolgens maaken zij te huis te koomen en leggen zig dan de gantsche nagt tot des morgens bij en rondom het Vuur, waarboven de tabak gedraagd *(sic)* word, zonder de grootste noodzakelijk gaat geenen hunner des nagts buiten 's huis, deeze menschen zijn zoo als reeds gezegd is, zeer bleek van gelaat, dat men wil toeschrijven aan 't bijna onafgebrooken bij 't Vuur, en ook gevolglijk in een dikke rook te leggen.

Bij de aankomst van de reisigers op de Negorij, liepen alle ingezeetenen met hunne Vrouwen en Kinderen de Negorij uit, enkel en alleen uit vrees voor de Europiaanen, het hoofd of Loera genaamt bleef bedaard de Reisigers afwagten die hem in zijne taal verzogten dat de uitgeweeken Negorij volkeren nu direct weder naar hunne wooninggen terug keeren met verzeekering dat hun volstrekt geen leed wedervaren zoude, waarop het hoofd na buiten ging, en het volk weeder deed terug keeren, dat echter niet dan zeer traag in zijn werk ging, zeggende zij, wij hebben zoo lang wij weeten nog maar een Europees kortelings hier gezien (en nu koomen er al weder meer) wij kennen hun niet anders dan dat zij bij de zee, en in de laagten woonen, onze vrouwen en kinderen zijn bevreest voor Europiaanen; met het vallen van den avond waaren alle weder in hunne huisen terug gekeerd, en waren ten uiterste verwondert dat de Reisigers in hunne taal hen aanspreeken, dat direct een goed vertrouwen te weeg bragt.

De reisigers naamen hun intrek voor dien nacht bij het Hoofd of Loera in huis alles was zeer armoedig, het onthaal hoe wel Gulhartig, was egter zeer naar, de geheele avond en de nagt door waaren zij verpligt op een Javansche Ledikant of wel een ellendige Balle Balle genaamt te leggen, in 't voorhuis of Pondoppo alwaar de tabak gedroogd word, om een groot vuur dat zoo een schrikkelijke rook gaf, dat de reisigers den geheele nagt niet konden rusten, en daar bij ver-

pligt waaren van tijd tot tijd buiten 's huis te gaan, om een frische lucht in te ademen dat echter door de groote graad van koude mede niet lang uittehouden was, de morgen stond genadert zijnde maakte de reisigers zich gereed hunne reise voort te zetten, de koude en dikke mist die met het aanbreeken van den dag opkwam waaren oorzaak dat zij niet voor des morgens half negen hun volk bij elkanderen konde krijgen, de reisigers waaren hier in de onaangenaame verpligting op aanraading van het hoofd der Negorij hunne Paarden agter te laaten, en de reise te voet voort te zetten, eensdeels door dat de weg door de steilte der bergen die beklommen moesten worden, met geen paarden met mogelijkheid te passeeren was; ten anderen was op de plaatse waar de reisigers naartoe bestemd waren geen gras voor hunne paarden te vinden des morgens klokke half negen wierd de reise Westwaards voortgezet, door een swaare wilde boshkagie gaande al berg op langs de rugge van bergen, waarvan de breedste waar op de weg legt niet breeder dan 8 voeten is, wederzijds heeft men een zeer diepe & breede valleyen als afgronden waar van de bodem onzichtbaar is met digte boshkagien begroeid, dat deeze weg en vooral wanneer de hoogtens die trapsgewijze door Expres daartoe aangelegde steenen geformeerd is, in Yder op zich zelve 4 Voeten breeten hebben moeten beklommen worden niet alleen ten uiterste gevaarlijk maar zelfs akelig gemaakt.

Omtrent op een derde van de weg ontmoet met een klein riviertje komende uit een nabij en in 't Westen geleegen bron, het water krijgt aan de Zuidzijde van de weg een Val van omtrent 83 Voeten diepte in de Valley binnen, dat een schoone cascade en een vreeselijke geluid in de holte van deeze gebergten en wildernis veroorzaakt circa op de helft van de weg, word de weg van de bovengemelde rivier doorsneeden, vervolgens gaat de weg al berg op en wel traps gewijze, dat niet dan ten uiterste vermoeyend was; omtrend op 't midden der weg tusschen de Negorij Cayoe Rankang en de ten westen geleegen Negorij Conan, legt een zware en van 't grootste zoort wilde boom dwars over de weg gevalle, welke al eenige Jaaren daargeleegen heeft, deeze boom willen den Inlanders dat juist op het midden der weg tusschen bovengemelde Negorij expresselijk zoude gevallen zijn, en alleenlijk dienende tot een rust-plaats voor de passaten welke langs deeze weg passeeren, dat van dien ge-

volgen geworden is, dat alle over en weder passeerende eenige Minuten aldaar uitrusten. De weg van deeze boom gaat al Westen waards voort, dan over vlakke en zeer smalle rugge van bergen, en dan weeder successieve berg op; al door dikke en zwaare boshkagien waar in een menigte van Loentangs en ook eenige aapen gezien wierden, die op 't Gezigt van de reisigers een schrikkelijkste geschreeuw maakten; anderen Wildegediertens worden hier geen gevonden men bespeurde zelve geen gevogelte in de lugt. Verder Westwaards komende zag men een vertooning van een groote doorgaande opening in een berg dat een fraay gezicht opleverde, en het aanzien deed hebben dat eene reeele opening expresselijk in de berg gekapt was; de weg ging vervolgens langs de Noordkant van een Hooge rug van gebergte zijnde de weg daar toe uit de berg gekapt, aan de Noordzijde heeft een flaauwe afloopende diepe Valley, de grond waar de weg uitgekapt is, bestaat uit bruine kley-aarde waarin laage aarde gelegen zijn van rood, ligt blaauw, Geele en witte couleur, zonder een enkelde key of anderen steen daar in te vinden, de strekking van deeze gecouleurde grond gaat West-waards voor tot aan bovengemelde groote opening, waar de Voet weg door gaat; voor deeze opening koomende bevind men dat dezelve geformeerd word door een Weg welke gedeeltelijk in, en over een zeer hooge berg gekapt is, op de weederzijdsche steiltens staan zeer zwaare en hooge boomen, waar van de takken in een loopen en alzo een kruin formeeren, waar door in de verte het een aanzien geeft, van een rieele doorgekapte opening in de berg; de aanleggers van deeze weg waaren genoodzaakt deeze uitkapping te doen alzo ten noorden van deeze berg een nog hooger berg aangrenst, en ten zuide van de berg waar over de weg gaat, een zeer schrikkelijke diepe valley gevonden word, deeze berg afgaande west-waards voort successieve berg-af, komt men in een vlakte waar men tabak geplant vond, vervolgens weeder een weinig berg op, als dan ontmoet men de Negorij Conang dat een kleine dorp van 16 Huisgezinnen is; deeze Negorij legt van de Negorij cayoe Rangkang in een regte linie 12½ meyl, die de reisigers alles te voet hebben afgelegd in 16 meylen.

Deeze Negorij ligt op een kleine vlakte heeft rondom zich een keeten van hoog en laag gebergte, legd daar bij hooger dan alle de reeds gemelde Negorijen, zoo dat de graad van koude

en sterke Zuiden Winden hier zeer doordringend tot zelfs op 't midden van den dag gevoeld wierd, hier was het dat de reisigers verpligt waaren zich voor eenige tijd te moeten etablisseeren, alzo in de nabijheid van de plaatse hunner bestemming geene Negorijen meer te vinden waaren, waar door zij daaglijks in de verpligting waaren 6¼ meyl te voet naar derwaards en even zoo veel terug te moeten afleggen met de inwoonders van deeze Negorij is 't ten aanzien hunner leevenswijze en voortbrengselen van de Grond in allen deelen het zelfde als van de Cayoe Rangkang gezegd is; de reisigers namen hunne intrek bij het hoofd of Loera, waar zij hoewel een gulhartig dog voor 't overige een elendig onthaal genooten; de inwoonders waar een zeer gewillig en goed maar arm volk, bragten de reisigers in alle hunne onderneeminge alle moogelijke adsistentie toe, en waaren zeer verheugd daaglijks hunne betaaling daar voor te erlangen, de reisigers na een dag te hebben uitgerust, en alles tot den opneem der Bramiensche daar te vinden antiquiteiten in gereedheid te hebben gebracht, vertrokken des morgens met de noodige adsistentie langs een Voet weg noord-waards heen, eerstelijk door een open veld waar in veele wilde boomen omgekapt lagen dat door de Negorij inwoonders met inzicht om een tabaks-veld aanteleggen verrigt is geworden. Dit gepasseerd zijnde komt men in een zwaar en digt boschkagie, naar omtrent twee en een quart meyl gaans, het bosch weeder buiten komende, passeerd men een klein spruitje mede bekent onder de benaaming van Calie toelies vervolgens komt men op een open en zeer akelig aanzien hebbend plein dat omtrent 60 Roeden langtens en 45 roeden breedten heeft, vertoonende van verre zich, eeven als een Gezigt van Chineese graaven; men bespeurde directlijk een zeer benaauwde zwavel reuk; de reisigers vroegen momentlijk aan de bij hun hebbende Inlanders wat dat dit tog zijn mogten? Zij antwoorden dat zijn kawaas, dat zwavel kolken beteekend, nader komende wierd de zwavel reuk al sterker, en met een meenigte dikke rook verseld, die bij continuatie opsteygt en de lugt als met een zwarte wolk vervuld; nader komende word de grond geheel zwafelagtig bestaande uit kley met zwavel vermengd, waar de voetweg over heen gaat, en gedeeltelijk door een staand en dirabbig en stinkend water de eerste Vulcaan waar men bij kwam, was eene Opening zoo als in de afteekening is voorgesteld de grootste lengte van de-

zelve is omtrent 30 en de breedte 13 voeten, en diepte 2 voeten, deeze Opening is gevuld voort grootste gedeelte met een aanhoudende kookende zwafel-agtiege modder, en voor een gedeelte water, waar uit met een schrikkelijke geweld columme van water gevuld met zwarte dampen als rook opsteygen, de grond rondom dezelve is zeer hart en kan geheel omgaan worden, except aan die zijde waar de dampen uitkomen en optrekken, men worp een tamelijke groote steen in deeze Vulcaan die momentlijk weer uitgeworpen wierd; een weinig verder op vond men een tweede Opening, die omtrent 12 voeten lengte en 8 Voeten breeten heeft, dezelve was met een kookende modder gevuld zonder een zwaare damp uit te werpen, en kon geheel omgaan worden, hier en daar vond men nog kleine Openingen, die volgens 't verhaal van den inlander des nagts meede rook uitwerpen; in de bosch aan de West-zijde teegen aan derug van 't gebergte, zag men niet verre van deeze plaatze nog 4 differente dikke damp Columme opgaan, welke uit opening in de harde grond, van waar de Inlanders de zwafel haalen, die zij jaarlijks verplicht zijn aan de Sulthan van Djocjocartasche Rijk te moeten leveren, en willen dat die van de beste zoort is, welke aldaar gevonden word, men informeerd zich bij den Inlanders of hun ook bekent was wanneer deeze Vulcaanen gebrand hebben, en deeze Zwafel is uitgeworpen men kreeg hier op ten antwoord, dat geen hunner daarmede bekend was, maar veronderstelde dat zulke voor haare tijd kan hebben plaats gevonden.

De Reisigers vervolgde verder hunne reise noord-waards hier en daar berg op en door een dik bosch. De grond was overal zwafel-agtig en overdekt met aarde; hier en daar bespeurde men de overblijfsels van vulcaanen en hadden bij continuatie een zwafel reuk die vrij sterk was; men bespeurde hier geen gevogelte in de lugt nog wilde Gedierten in de bosschen, die ten eenemaal hier onbekend waaren, naar na dat de Reisigers tot omtrent 3¼ Meil afstand van het Lac Die-Eng genaamt gevordert zijnde, ontmoeten ze de resters van 4 kleine Tempels [1], welke alle van Graneet-Steenen gebouwd, die hang [2] agtige vierkante gekapt waaren, welke den een en halve tot twee voeten, de breedte en dikte van 10 duimen hadden, de ruins van deese

[1] Van deze groep, aan de Zuidzijde van het plateau, is thans alleen Tjandi Bima over.

[2] Lees: lang

tempels toonde aan, dat 't zelve vierkante Gebouwen, als een vierkante Kruis, eeven als die welke te Prambanan gevonden geweest zijn, waar van de grootste zoodanig in de midden geplaats is, dat men met min of meer met zeekerheid kan stellen, dat 4 Gebouwen in den omtrek van de middelste in 't Vierkante gestaan hebben, dat min of meer aan eene daar nog in de Grond leggende steenen blijkbaar is, het middenste gebouw is het grootste geweest, het zelve heeft de lengte aan de zijden van 12 Voeten, en de overigen drie, tien voeten, de zijden, de groote Ruin van deeze Gebouwen permitteerde geene ondersoeking tot de waare gedaante bij den aanleg, daargesteld te doen, omtrent de hoogten en overige afdeeling zoo in verciering als beeld werken was het mede het zelfde geval [1], men informeerde zich bij den Inlander aldaar naar den oorsprong van deeze Gebouwen, en tot wat einde dezelve aldaar zijn aangelegd geworden, en wat de oorzaak aan de zelve en waare alle overige deelen en beelden gebleeven waaren, het antwoord was dat zij niet weeten waar deeze gebouwen vandaan kwaamen, maar het huisen van Bimo waaren, en dat Bimo de oudste broeder van Reyoemo was, de geschiedenis van deeze Bimo en Rejoeno is een der Javaansche tafelen bekent.

De Reisigers hadden nu zes en een quart meyl al door zwaare Boschkagien berg op en af te voet afgelegd, en kwamen op de middag aan 't Lac (of Tlagga) Di-Eng genaamt, in welke midden zij eenige vervallene Bramiensche tempelen vertoonde [2], ook vond men op 't onverwagts digt aan de Voet weg zeer nabij 't Lac, aan de West-zijde van dezelven de resters van drie kleine tempels [3] mede in de gedaante van een Vierkante kruis, waarvan de zijde des Vierkants tien Voeten lengte heeft de ruine aan dezelve was zo overgroot dat men met geen mogelijkheid eenige naspeuringe van belang doen konde [4], beeld werken of andere cieraden waren aan dezelve niet te vinden, de constructie aan dezelve was volmaakt over een koomende met de kleine tempels welke op Prambanan gevonden worden zijn ook van dezelve

[1] Hier maakt Cornelius er zich maar van af, wat Tjandi Bima aangaat; dit monument is later tot in bijzonderheden opgemeten en opgenomen.

[2] De Ardjoena-groep.

[3] Dit zijn dus de tempels aan den voet van den Panggonan.

[4] Ook dit is onjuist; Tjandi Gatotkatja is nog thans in betrekkelijk goeden staat.

soort van steenen gebouwd; volgens de fabuleuse gevoelens van den aldaar woonende inlander zoude deeze Gebouwen van al oude tijden zijn toegeheiligt geworden, als de Zuidelijkste alleen staande aan eene Joggok[1]; de twee Noordelijkste welke digt bij elkander staan, de noorddelijkste van deeze twee aan Peetrook, en de Zuidelijkste aan Nollogareng, het Lac vervolgens in den omtrek opneemende, bevond men de figuurlijke gedaante te zijn als in de afteekening daar van is voorgestelt, de grootste lengte is omtrent 600 Rhijnlandsche Roeden, en de breedten omtrent 200 Roeden, het Lac is bijna geheel begroeyt met een zoort van bladen, bij den inlander bekent onder de benaaming van driengo welke alleen in 't Water dat niet zeer hoog boven de Grond staat groeyen wil, alzo de wortels in de Grond voedsels moeten ontfangen; men doorwaden vervolgens het geheele Lac, en bevond niet meer diepte dan een en een halve voet zeer drabbig water de grond bestond uit een bruine zandriege zagte kley aan de Suid zijde omtrent 100 Rhijnlandsche Roeden van de wedersijdsche vijvers[2] in 't Lac zelve vond men een kleine aparte Lac[3], van meerderen diepten dan een groote wel of Bron op zig zelfs formeerden, waar in een zeer schoone en suivere water ontspringt; dit Lac heeft eene lengte van omtrent 60 Rhijnlandsche Roeden, en de breedte van 35 roeden, aan 't Zuidelijkste gedeelte legt, in dit Lac een zeer klein eiland, den Inlander wil dat dit zomwijlen drijvende is, daar de reisigers geduurende hun daaglijks aanzijn aldaar niets van hebben kunnen bespeuren.

Ontrent regt in het midden van het groote of eerst gem. Lac, vind men omtrent twee en een halve voet boven water, de resters van een lang-achtig vierkant het zij gebouwd of wel ring muur[4] dat volstrekt niet te bepaalen is, het welke eene lengte van omtrent 40 Rhijnlandsche Roeden en de breedte van 15 roeden heeft, het was met geen mogelijkheid te ontdekken wat het eygentlijk geweest is, alle moeite tot onderzoek is aangewend alzo de overblijfsels bestaan uit een woeste steen hoop van die zelfde soort van Steenen als de tempels gebouwd zijn,

[1] Tegenwoordig: Gatotkatja.

[2] Lees: oevers. In het handschrift stond eerst „vevers", hetwelk in „vijvers" veranderd is.

[3] Tělaga Warna.

[4] Door latere opgravingen zijn hier talrijke fundamenten bekend geworden; daar wij de maten daarvan niet kunnen naslaan, durven wij niet uitmaken, wat Cornelius op het oog heeft.

op eenige vond men lijst-werken die met geen mogelijkheid bij elkander of over een te brengen waren, van Beeldwerken waaren geen de minste deelen of geheel te vinden, op het midden aan de Zuid-zijde vond men de resters van een gelijkformig langagtig vierkant waar van de lengte 8 Rhijnlandsche roeden, en de breedten van twee roeden bedraagt, men kan aan deeze resters meeden niet ontdekken of dit overblijfsels van een Gebouw dan wel van een enkeld muur waaren, hier en daar vond men wel eenige steenen waar aan lijstwerken gekapt waaren dog zonder eenige andere Verciersels of Beeldwerken men liet eenige van die steenen waar aan lijstwerken bij elkander brengen, ten einde waare het moogelijk eenige ontdekking te doen, dan dit was vergeefsche moeiten, niets was over een te brengen, hier en daar aan de fondamenten wierd meede eenige opgravinge gedaan, en men bevond niets anders dan een Vast in elkander gelegde Massa van Steenen, tijd en omstandigheden permitteerde niet tot den eerste aanleg te doen graaven, die vrij diep in de grond lag; Vervolgens vond men aan de Noord oost zijde van 't Lac de resters van 't fondament van eenige kleine tempel Gebouwen in twee linien aangelegd, in een parallella stond met het midden van 't Lac, de buitenste zijde dat de langste is, heeft de lengte in den geheelen aanleg van 130 Rhijnlandsche Roeden de tweede daaraan volgende zijde, heeft de lengte van 65 roeden, den afstand van den eenen paralella zijde tot den anderen in 5 Roeden; deeze geheele aanleg is in eene compleete staat van ruine, waarvan met zeekerheid bijna niets te ontdekken was; het is alleenlijk geluk, na veele aangewende poginge te ontdekken, dat den aanleg van yder gebouw 4½ voet de zijde van 't vierkant gegeeven is, welke omtrent 6 voeten van elkanderen gestaan hebben, zoo dat in de buitenste zijde 208 van deeze kleine Gebouwen kunnen gestaan hebben en in de binnenste 105. die grootheid van de ruine en schrikkelijke verwoesting, doen niet dan gissinge overblijven, of het inderdaad kleine gebouwen geweest zijn dan wel of het Pedestallen waaren, waarop beelden gestaan hebben; alzo men zeer veel beelden en deelen van dezelve aldaar gevonden heeft, welke alle op eene van booven ovaale steen gekapt zijn, met een Voetstuk van onderen, waarop dezelve staan kunnen hebben eyder eene hoogten van twee en een halve Voet.[1]

[1] Het hier beschreven complex is misschien hetzelfde, als dat waarvan in Oudh. Versl. 1918, 4, p. 93 en Not. Bat. Gen. 1918 p. 115 sprake is.

Het waarschijnlijkste in deeze dat mij voorkomt, is, dat men met min of meer zeekerheid stellen kan, dat het zeer kleine heilige gebouwen geweest zijn, waar in deeze beelden beslooten gestaan hebben, even als die welke aan de restes op Borro Boedoor gevonden zijn; dat zelve is ook aan alle kleine tempels op Prambanan en op meer plaatsen bevonden.

Over het midden tegen over deeze restes, midden in 't Lac, vind men de Restes van 4 kleine tempels na elkanderen in strekking over 't midden van 't Lac geplaats, waarvoor, aan de West-zijde, de overblijfsels van de vijfde, in een verschillende gedaante gevonden word; de ruines aan deeze gebouwen hoe wel groot, was egter zoo veel niet vervallen dat men geen Géometriesche naspeuringen konde doen en die ook daagelijks met zeer veel effect zijn ondernomen, en voorgezet geworden. Men begint met de Noordelijkste die den Inlander zegt het woonhuis van eene Rejoeno te zijn geweest, [1] in grondvlakte is dit Gebouw een Vierkant kruis waarvan de zijde des Vierkants de lengte heeft van 13 Voeten en 10 duimen, de uitsprongen op de drie zijden die het kruis formeeren hebben de lengte van 6 duimen, en zijn op de zijde lang 6 voeten en 7 duimen, den aanleg van 't lijstwerk van 't Gebouw zelve heeft de breedte van 4 duimen de vlakten welke rondom het gebouw in een paralelle stond voorkomt op den aanleg van 't onderste lijst-werk en waar het Gebouw geheel op kan omgaan worden, heeft de breedte van een voet, den ingang van 't Gebouw aan 't front springt weederzijds 2 voeten regthoekig uit zoo ook den eevenwijdig loopende onderlijst.

Om in 't binnenste der tempel te koomen vind men aan 't front een trap van vier treeden welk in grond-vlakten de breedten heeft van twee voeten binnens werks, en een diepten van drie voeten en drie duimen, yder treede heeft de breedte van 10 duimen, de trap is wederzijds met een leuning voorzien beginnende voor de onderste treede en eyndigt op den onderste aanleg dezelve schiet 3 duimen binnen het Portaal, het welke een gelijken breedte als de trap heeft, de dikte van den aanleg der Portaal muur of wel van den ingang deeser tempel is 9 duimen, als dan springt de muur wederzijds 6 duimen in waardoor 't Portaal aldaar eene breedte bekomt van 3 Voeten en

[1] Ook thans Tjandi Ardjoena genaamd.

een diepte tot aan de binne tempel van 4 Voeten 10 duimen, de tempel is van binnen een Vierkant waarvan de zijden 6 voeten en 9 duimen bedraagt, agter in de tempel vind men een vierkant vrijstaande Altaar waarvan de zijde de lengte heeft van 3 Voeten, de gemiddelde aanleg van de dikte der muuren van 't Gebouw bedraagd drie Voeten en 10 duimen, deeze geheele aanleg is te zaamen gestelt uit eene nette zaamenvoeging van Graneetsteenen van onderscheidene groote even als te Prambanan en Borro Boedoor gevonden worden, Yzer nog eenig andere metaal komt niet voor tot den opbouw van deeze tempels tot verbanden gebruikt te zijn, dat alleen voorkomt, door dat de steenen met meeste naauwkeurigheid den eenen op den anderen horizontaal gelegd is, zoodanig dat het midden van Ydersteen op de eindens van de twee aan elkander komende drukt; op plaatse waar de gewulven moeten worden ingeslooten, vind men een groote langachtige vierkante steen tot sluiting gelegd.

Wat de Constructie van dit Gebouw in uiterlijk verdeeling aanbetreft het zelve is eeven zo verdeelt, als die welke op Prambanan gevonden worden dog met oneindig minder Cieraden en beeld-werken het voetstuk bestaat uit eene zamenvoeging van lijst-werken even als een pedestal zeer harmonies te zamen gestelt, en is in drie afzonderlijke afdeelingen ingedeelt, als eerstens het onder-lijst werk het welke bestaat uit een zaamenvoeging van Banden platte Carnijs een staf welken een gezamentlijke hoogten hebben van 10 duimen en een voorsprong van 5 duimen het middendeel of Cubus is hoog 6½ duim, het boven lijst-werk is in zelver voegen verdeeld als het beneeden lijst-werk en heeft de hoogte van 8 duimen, met een voorsprong van 4 duimen deeze hoogtens te zamen brengen een hoogte voort voor 't voet gestel van twee voeten en een halve duim de lengte op de zijden bedraagd 16 voeten en 3 duimen, de voorsprong over 't midden van 't Gebouw waarin de trap is aangelegd heeft de lengte van 8 Voeten het geheele voet gesteld is in alle verdeelinge in voegen als gemeld is rondom den geheelen aanleg aldus geconstrueert zonder dat eenige vercieringe, van bloem of Beeld werken en zijn aangebragd de trap welke zoo als bereeds gezegd is, heeft de breedte van twee voeten, de hoogten der breedte tot in 't portaal bedraagd twee voeten en 5 duimen de hoogten van Yder treede op zich zelve is, 6 duimen de leuning is beneden op de onderste treede in de

gedaante van een Krul aangelegd en verliest zich op de vierde treede.

Op dit Voetstuk is het Gebouw aangelegd in groote der grondlage zoo als reeds gemeld is, den ingang heeft de breedte van de trap en de hoogte van 5 voeten en twee duimen, wederzijds van den ingang vind men een fraay gewerkte kleine pedestal waar op yder in een fraay olyfants hoofd staat met de mond wijd open houdende de slurp in de hoogten het agterhoofd is naar den ingang gekeerd het welke met een cierlijke band omwonden is, dit hoofd en Pedestal is uit een steen gekapt en heeft de hoogten van een voet en zes en een halve duim, de pedestallen hebben yder de breedte van 9½ duim, en de hoogten die gelijk is aan de hoogten van 't Lijst werk, dat op de onderste aanleg van het Gebouw om den geheele omtrek gaat ter hoogten van 6 duimen, dit lijst-werk is zeer harmoniesch te zamen gesteld bestaande uit bandjes een carnijs en een stafje.

Wat voorts de verciering aanbetreft welke men wederzijds van den ingang en daar boven vind zoo gaat uit het agter gedeelten van meer gemelde olyfants hoofd om bolronde gladde lijst opwaards tot onder een groot gedrogtelijk cierlijk gewerkt hoofd, dat recht boven den ingang van 't Gebouw gevonden word deeze lijst heeft de breedte van 5 duimen, teegen dezelve word wederzijds een tweede lijst gevonden welke verciend is met leggende gekrulde blaaden strekt zich meeden in de hoogten tot gemeld groot en gedrogtelijk hoofd heeft eene eygen breedten van 4½ duim; het groote en gedrogtelijk hoofd waar hier van gesprooken is, regt boven den ingang van dit heiligdom geplaats, dit hoofd is van een en dezelve gedaante als de hoofden welke booven eenige der tempels op Prambanan en Borro Boedoor gevonden worde, waaraan geen onderlippen gegeeven zijn, is voor 't overiege zeer cierlijk uitgewerkt, het zelve staat met de bovenlip op een plat bandje, waar beneeden de sluit steen boven den ingang legt, welke wederzijds in de muuren inschiet, deeze steen is met cierlijk krul en Bloemwerken van buiten vercierd, heeft eene dikte van 4 duimen en de lengte langer dan de ingang breed is, het meer gemeld hoofd daar boven heeft eene bijna driehoekiege gedaante de onder breedte is drie voeten 5½ duim en de midden hoogten twee voeten 3½ duym.

Den ingang van dit heiligdom springt zooals bereeds gezegd is eenige voeten van 't Gebouw uit, waardoor dit Gedeelte waar in den ingang geappliceerd is, eene breedte bekomt in aanleg op 't onder-

stuk of voetgestel van 7 Voeten; wederzijds op de hoeken is dit uitspringende gedeelten met een gladde pilasten voorzien, welke in de hoogte gaat tot onder het bovenlijstwerk van 't Gebouw, dezelve hebben eene breedten van 5 duimen en de hoogten van 't onder tot het bovenlijstwerk van 5 voeten en 5 duimen het gedeelte der wande tusschen deeze pilasters en het lijstwerk van den ingang bestaat Eeven als de Pilasters uit eevene steenen zonder de minste verciering het lijst of wel het kroonwerk daar boven is in drie deelen afgedeelt bestaande in platte en bandje en een middendeel welke alle te zaamen een hoogten hebben van elf duimen en een voorsprong van drie duimen, rondom voor de boven lijst dat de breedsten van allen is vind men kleine krulwerken wederzijds van 't meergemelde hoofd twee geplaats waarvan een op de hoeken zodanig geformeerd is, dat de helft aan 't front in de overige andere helft langs de zijde komt; deeze plaatsing van krullen in een bijna dezelfde gedaante, is als aan de tempels op Prambanan en Borro Boedoor meeden zo bevonden.

Het overige gedeelten van 't Front van dit heiligdom is wederzijds van 't reeds gemelde uitspringende gedeelte waar in den ingang geappliceerd is vercierd met twee pilasters, waarvan eenen over het midden en den anderen op de hoeken geplaats is, de breedte en hoogte van deeze pilasters is eeven zo als van de eerste is opgegeeven, den afstand van den eenen tot den anderen bedraagd een Voet en 8 duimen, en formeerd alzo apparte velden, waar in geen de minste verciercelen of beeldwerken gevonden worden, bestaande het geheele midden van 't Gebouw uit een zamenvoeging van eevene steenen van meergemelde grooten en gedaante, het bovenlijstwerk of kroonlijst is volmaakt egaal met het opgegeevene voor de bovenlijst vind men wederzijds 6 egaale krulwerken geplaats in gedaante volmaakt met die welke reeds beschreeven zijn en eeven zo een op de hoeken geplaats dat aan alle hoeken van 't Gebouw het zelven is, zoo dat in den omtrek van 't geheele gebouw een getal van 80 gelijke krulwerken gevonden worden.

Belangende de constructie op de overiege drie zijde van 't gebouw deeze zijn alle volmaakt in verdeeling egaal het uitspringende gedeelte dat het kruis formeert is eeven zoo breed als dat waar den ingang is aangelegd in de midden vind men een gelijke pilaster welke dit gedeelte in twee gelijke velden afdeelt, welken yder

eene breedte hebben van twee voeten en een duim op de bovenlijst vind men agt gelijke krulwerken als die welke aan 't front beschreeven zijn voor 't overige is de Constructie en vercieringe in allen deelen volmaakt egaal als van 't front gezegd is.

Het groote en gedrogtelijk hoofd welke boven den ingang beschreeven is staat met het voorste gedeelten regtstandig op de muur der ingang strekt zich vervolgens uit van boven af in eene geboogen linie agterwaards, over den geheele uitsprong waar in den ingang is aangelegd, dat eene lengte bedraagd van twee voeten de daarvan gemaakte Geometriesche afteekeninge in 't Plan bij L°. A. voorgestelt, heldere het gezegde ten duidelijkste op.

Het dakwerk dat dit Gebouw overdekt is in de gedaante van een Vierkant pyramide geconstrueert in verschillende gedaante lijstwerken den eersten aanleg op 't boven lijstwerk vant Gebouw heeft de zijde van 't Vierkant de lengte van 12 voeten en 11 duimen de geheele hoogten is in drie afdeelingen ingedeeld alle verciert met lijstwerken van differente groote en gedaante, de hoogten van de onderste lijstwerken van de eerste aanleg bedraagd twee voeten en 4 duimen, springd ten weederzijds gezamentlijk in, twee voeten en 7 duimen, dit lijstwerk bestaat uit een getal van 20 Leeden alle different in springende wijze te zamen gevoegd het grootste gedeelten bestaat uit platjes en banden hier en daar is een catnijs en een stafje tusschen gevoegd, waardoor deeze verdeeling niet zeer cierlijk in 't oog vald, het midden deel dat tusschen het gemelde onderlijstwerk en 't nog te melden boven lijstwerk gevonden word, heeft de hoogten van 8 duimen en de breedten van 7 Voeten en 8 duimen en is verdeeld door 8 pilasters, koomende een aan de hoeken te staan, de breedten van yder is 4½ duim tusschen deeze pilasters vind men staande velden zonder verciering, waarvan de hoogte gelijk aan die van 't middendeel zelven is opgegeeven, en de breedten van 6 duimen opgemelde pilasters rust de derde afdeeling of het bovenlijstwerk dat uit enkelde platte en bandje bestaat en eene hoogten heeft van 5 duimen en voorspringd van twee ½ duim, de bovenste lijst die een weinig breeder dan de onderste is, en ook eenigzints naar binnen springd, zodanig dat voor dezelve krulwerken kunnen staan van die zelve groote en gedaante, als boven op den om-

trek van 't gebouw beschreeven zijn elf van zoort gelijke krullen worden op de zijde gevonden op de hoeken van den aanleg een met de halve zijde naart front, en de andere halve zijde langs de zijde van den aanleg gekeerd zoo dat een getal van twee en veertig zoort gelijke krulwerken op deeze omtrek gevonden worden.

De tweede of daar opvolgende aanleg heeft de breedten in grondvlakten van 7 Voeten en 11 duimen, de hoogten is verdeeld in drie afdeelingen welke overeenkomen met die van een pedestal de onderste afdeeling bestaat in een zaamenvoeging van verschillende lijst werken, welke te zaamen de hoogten hebben van een Voet en drie duimen en een inspring van een voet en 6 duimen, het middendeel der aanleg of cubus, heeft de hoogten van 9 duimen, en de breedte van 4 voeten en 10 duimen, het boven lijstwerken of derde afdeeling heeft de hoogten van 7 duimen en een voorsprong van 6½ duim de lijstwerken aan dit Pedestal zijn eeven als die van de onderste aanleg te zamen gesteit uit platte, bandjes carnijse heele en halve stafjes zonder eenige andere vercieringe, het middendeel of Cubus is meede uit eevene steenen zonder de minste vercieringe aangelegt.

De derde aanleg heeft de breedte in grond vlakten van 4 voeten en twee duimen de hoogten is verdeelt in 3 afdeelinge welke overeenkomen met die van Pedestal de onderste afdeelinge bestaat uit een zamenvoeging van verschillende lijstwerken welke te zamen een hoogten hebben van 5 en een halve duim met een insprong van 7¼ duim, het middendeel of de cubus heeft de hoogten van 4 duimen, en de breedte van 2 voeten en 10 duimen, het boven lijstwerk of de derde afdeeling heeft de hoogten van 4 duimen en een voorsprong van 3 duimen, de lijstwerken aan dit Pedestal zijn te zaamen gesteld uit platte bandjes en een carnijs, verder zonder eenige vercieringe dat bij den aanleg van het middendeel of cubus meede het zelve heeft plaats gevonden, op dit pedestal rust weeder eene verdeeling van uit en inspringende lijstwerken welke bij den aanleg in de gedaante van een halve pedestal de breedte van 2 voeten en 6 duimen hebben in de hoogten van Een voet, de boven breedten bedraagd twee voeten en drie duimen. Op dit bovenlijstwerk staat een Pyramidaale Vierkante gladde steen in een geboogen linie gekapt welke het gebouw in hoogten insluit de

onder breedte van deeze steen is een voet en 9 duimen en de hoogten Een Voet en een halve duim.

Tot dus verre een der zijde voor de vierkante Pyramidale verdeeling van 't boven gedeelte beschreeven te hebben, welke aan alle Vier de zijden in alle deelen volmaakt egaal is zo is 't onnoodig de andere drie zijden ieder afzonderlijk te beschrijven en zal nog enkel en alleen de hoogten vant Gebouw zoo in 't generaal als in afdeelingen opgeeven, zijnde de volgende

	Voeten	duimen
De hoogten van 't voet geteld (*sic*) bedraagd.	2	
» hoogte van 't Gebouw op het voet gesteld bedraagd	6	10
» hoogte van 't Pyramidaale dak op 't Gebouw bedraagd	10	
Zoo dat de geheele hoogte is Voeten	18	10 duimen.

Voorts vind men op de vierhoeken van 't Gebouw een vierkante pedestal geplaats waarop een gelijke zoortige pyramidaale steen even als op het gebouw zelve gevonden word de onder breedte van deeze pedestalle bedraagd een Voet en 9 duimen, de geheelen hoogte bedraagd een Voet en 3 duimen dit pedestal is met onder en boven lijstwerk vercierd in gedaante als meer gemeld is, op deeze rust weeder een kleindere vierkante pedestal welke in aanleg de breedten heeft van een Voet en de hoogte van 6 duimen, op het zelve vind men een paar lijstwerken waarop een Pyramidaale steen staat welke met lijst en al de hoogten heeft van 5½ duim en de breedten bij den aanleg van 4 duimen.

Tot dus verre het geheele gebouw in grond laage en uiterlijke verdeelinge en vercieringe beschreeven te hebben zal tot de innerlijke verdeelinge in hoogten en andere aanmerkingswaardige zaken worden overgegaan.

Den ingang tot het portaal word door een apparte muur voorgesteld welke de dikten van 8 duimen en de hoogten van 5 Voeten 2½ duim heeft in het midden van deeze muur vind men de laaste treede der trap van boven word het zelve ingeslooten door het onderste en zwaarste gedeelten van 't gemelde groote gedrogtelijke hoofd het portaal tot het binnenste der tempel heeft de diepte van 4 voeten en 11 duimen, en de hoogten van 5 voeten en 5 duimen, en de breedte zoo als bereeds bij de grondvlakten is opgegeeven van drie voeten, het binnenste des tempels, is in

grondvlakte een quadraat waarvan de zijde de lengte heeft van 6 Voeten en 8 duimen deeze grondvlakten en die van 't Portaal is uit steenen van differente groote zeer net en egaal belegd.

De binnen wanden van dit Gebouw hebben de hoogten gelijk aan die van 't Portaal is opgegeeven het zelve is overdekt door een Pyramidaal regulier agthoekige gewulf dat op de Vierkante hoogten van 't Gebouw geconstrueerd is, in diervoegen dat aan alle vier de hoeken van 't binnen gebouw groote driehoekige steenen gelegd zijn waar van de zijde de lengte heeft van een Voet en 9 duimen, welke gelijk is aan den aanleg van de zijde van den agthoek; het gewulf strekt zich opwaards in de gedaante van een gedrukte carnijs ten hoogten van 5 voeten formeerende aldaar weeder een reguliere agthoek waarvan de zijden 10 duimen heeft op dezelve legt een groote platte sluitsteen, welke een Vierkante lengte heeft van twee Voeten en 7 duimen, belangende de constructie van 't gewulf het zelve is uit eevene steenen van onder tot aan sluitpunt te zaamen gesteld, zoodanig dat den eenen steen zeer accuraat op den anderen legt in boogsgewijs gekapt naar beloop van 't gewulf uitspringen zonder dat eenige metaalen tot de verbanden geemployeerd zijn, wordende door een middelpunt zwaarte kragt, den eenen steen vast op den ander gedrongen, teegen over het portaal vind men het outaar zijnde een fraay gewerkt pedestal het welke zoo als meergemeld is een vierkante grond vlakte heeft, waar van de zijde 2 voeten en 11 duimen bedraagd, de hoogte van 't Outaar bedraagd 2 voeten en 4 duimen, de zijden van de vierkante bovenvlakte bedraagd 2 voeten en 10 duimen, is voorts voorzien met cierlijke onderlijsten werk, welke eene hoogte heeft van 10 duimen, en een voorsprong van 5 duimen, de Cubus heeft de hoogten van 10 duimen, het bovenlijstwerk heeft de hoogten van 8 duimen, en een uitsprong van 4 duimen, midden in 't Outaar vind men een Vierkante opening waarvan de zijde de lengte heeft van een voet en twee duimen, en een diepte van 18 duimen voort overige is binnen het geheele gebouw geen de minste vercieringe of Beeldwerken te vinden, alles is eeven en glad, waartoe de vierkante opening in 't Outaar gevonden mag gediend hebben, is met zeekerheid niet te bepaalen, alzo voor 't voetstuk van een daar opgezeeten beeld, de opening te groot en te diep is, in vergelijk van 't geen in andere tempels inzonderheid die op Prambanang gevonden worden al het geen wat van deeze

tempels gezegd is, word door de daarvan gemaakte Afteekeninge ten duidelijkste voorgesteld bekend onder L^r. A.

Voorts vind men ten westen op omtrent 18 Voeten afstand van deeze laast beschreevene tempel een andere tempel leggen, verschillende ten eenemaal in gedaante met de eerste, de grondvlakte van deeze welke een langachtig regthoekig Vierkant is, waarvan de buitenste of langste zijde de lengte heeft van 18 voeten en 7 duimen en de korte zijde 11 Voeten en 10 duimen; het Gebouw word voorts door een Grond lijst omringd, deeze heeft de dikte van 10 duimen de muren hebben overal bij den aanleg een gelijke dikten van een Voet en 9 duimen; de binnen lengte vant Gebouw bedraagd 13 Voeten, en de breedten 5 Voeten en 8 duimen; bij den inlander is dit Gebouw bekent onder de benaming van het huis, van Semar [1], den ingang van 't Gebouw is naar 't Oosten gekeerd, men vind aan het zelve geen Voetstuk gegeeven slegts een trap van twee treeden word voor den ingang gevonden, deeze trap heeft de hoogten van 14 duimen, gelijk aan de hoogte der grondlijst welke om het geheele gebouw gaat, den ingang heeft de breedte van 2 voeten en 7 duimen, weder zijds van den ingang vind men een fraay gewerkte olyfants hoofd op meergemelde onderlijst met het front langs de zijde van 't Gebouw geplaats houdende de slurp in de hoogte met de mond wijd open uit het agterste gedeelte van deese hoofden welke zeer fraay vercierd, zijn, gaan twee leisten opwards, waarvan den eenen de binnenste naar buiten rond en glad is, en de tweede daarnevens is vercierd met omkrullend bladwerk in eene schuinse legging, deeze beide lijsten welken den ingang weder zijds vercieren hebben de breedte van 6 duimen en de hoogten van 5 Voeten welke meede den ingang van den tempel uitmaakt boven dezelve vind men meeden een groot en gedrogtelijk hoofd fraay uitgewerkt geplaats en gedaante als meer van zoortgelijke hoofd aan de eerste beschreevene tempel gezegd is, het zelve heeft de breedte van 3 Voeten en 7 duimen, en de hoogten over het midden van twee voeten en Een duim, het Gebouw is rondom van onder en boven vercierd met fraaye en zeer harmoniesche lijstwerken, het onderste heeft de hoogten zoo als reeds is aangemerkt, van een Voet en twee duimen en een uitsprong van 10 duimen de leeden bestaan uit Banden,

[1] Ook nu nog Tjandi Sëmar.

platte, carnijs en een stafje het bovenlijstwerk heeft de hoogten van 7 duimen en een uitsprong van 8 duimen, dit lijstwerk is egter zoo harmoniesch en fraay niet als het onderste te zamen gesteld, de buiten muur tusschen het onder en boven lijstwerk is uit eevene steenen zonder de minste verciering gesteld, wederzijds van den ingang over het midden van den muur vind men een opening dienende tot een Venster voor 't dagligt in 't Gebouw te brengen, dezelve hebben de breedten van 10½ duim en de hoogten van 12 duimen, het bovenste gedeelte loopt wederzijds boogsgewijse in een punt te zaamen.

Op het gemelde boven lijstwerk word weeder een andere verdeeling van inspringende Lijstwerken gevonden welke het onderdeel van het dak vercieren, het zelve is ter hoogten van 5½ duim uit verschillende deelen te zamen gesteld; het dakwerk dat dit gebouw overdekt is in constructie een gedrukt carnijs het zelve heeft eene perpendiculaire hoogten van 2 voeten en 10 duimen en is zeer net uit eevene steenen zonder verciering te zaamen gesteld.

De West Zijde van 't Gebouw is in constructie egaal met de oost-zijde aangelegd, uitgezondert dat men in steeden van een ingang daar tegen over een venster vind aangelegd, waardoor in deeze zijde drie Gelijke venster geappliceert zijn de smalle zijde van 't gebouw zijn ten aanzien van verdeelinge en lijstwerken volmaakt egaal als de langste zijde over het midden vind men een Venster geplaats in groote en gedaante als van de eerste is opgegeeven deeze Venster staan alle boven de bodem van 't Gebouw 3 voeten hoog.

Betreffende de innerlijke afdeeling van 't Gebouw in hoogten en constructie, zo vind men dat den ingang van boven gedekt is door het groote en gedrogtelijke hoofd, ter geheele dikte van de muur waar door 't onderdeel van dat hoofd een dikte of diepte bekomt van een voet en 10 duimen de hoogten van 't Gebouw tot onder het gewulf bedraagd 4 voeten en 11 duimen, alle de binnen wanden neevens de vloer zijn uit eevene Steenen zonder de minste verciering te zaamen gesteld dat ook het zelfde plaats vind ten aanzien vant gewulf het zelve heeft dezelfde Constructie van binnen zoo als van buiten is opgegeeven, heeft aldaar een muurs dikte van een voet en 5 duimen; dit Gebouw is het eenigste in deeze Zoort welke men hier gevonden heeft, ook het eenvoudigste in Cieraden en het meest tegen de al-

vernielende tijd geconserveerd men heeft niet kunnen ontdekken of een Outaar daar wel eenige beelden in 't zelve gestaan hebben.

Ten zuiden van de eerste beschreevene tempel op een afstand van omtrent 4 roeden en 3 voeten, vind men een andere tempel bij den inlander bekend onder de benaaming van 't huis van Dermowongso [1], dit Gebouw is meeden is de gedaante van een Vierkante kruis geconstrueert de buitenste der vierkante aanleg heeft de breedte van 19 Voeten en 4 duimen, de voorsprong op alle vier de zijden, dat wat de gedaante van het kruis formeert bedraagd 7 duimen, de uitspringende zijde zelve heeft de lengte van 7 Voeten en 5 duimen, de aanleg der buitenmuur zelve heeft de lengte van 16 Voeten en 10 duimen, de dikte der muur bij den aanleg bedraagd 4 Voeten en drie duimen, het binnenste der tempel is meeden een quadraat waar van de zijde 8½ voet lengte heeft, het portaal dat den ingang formeert heeft de lengte van 5 voeten en vier duimen, en de breedte van twee voeten en 8 duimen, den ingang zelve is breed 2 voeten, het portaal springd buiten 't gebouw regthoekig voor ter lengte van twee voeten en 4 duimen, de buiten aanleg van den ingang heeft de breedten van 5 voeten, den aanleg der wederzijdsche muur heeft de dikte van een Voet en 5 duimen, den aanleg van 't onderlijstwerk of voetgestel rondom 't geheele gebouw bedraagd in dikte en in eene parallelle afstand vant Gebouw zelve 11 duimen, een trap van 6 treeden vind men voor den ingang aangelegd welke in grond vlakte 4 Voeten en 5 duimen regthoekig van 't Gebouw lengte heeft en de breedte van 3 Voeten en 4 duimen.

De uiterlijke cieraaden van dit Gebouw verschillen ten eenemaale van de eerst beschreevene tempel is echter eeven als dezelve in drie afdeelingen ingedeeld, als eerstens het voetgestel waarop 't gebouw is aangelegd, tweedens het gebouw zelve, derdens het pyramidale dak waarmede overdekt is.

Het voetgestel rondom 't geheele gebouw is zamengesteld geheel uit lijstwerken van differente groote en gedaante bestaande uit platte banden en carnijsen, makende 13 Leeden welke alle te zamen de hoogten hebben van 3 Voeten, beneeden bij den aanleg en boven is den uitsprong egaal 11 duimen, het lijstwerk over het midden springd iets binnenwaards, dezelve zijn alle uit evene steenen zonder vercieringe te zamen gesteld.

[1] Thans Tjandi Srikandi (in vroegere berichten ook wel Poentadewa genoemd).

Aan de West zijde over het midden van 't gebouw vind men de ingang waarvan de breedte zo als bereeds gemeld is, twee voeten bedraagd, de trap voor dezelve aangelegd heeft een gelijke breedte en wederzijds met een leuning voorzien, welke aan de beneeden zijde met een krulwerk is afgerond de dikte van deeze leuning bedraagd 8 duimen; de trap welke zou als bereeds gezegd is bestaat uit 6 treeden waarvan yder treede de hoogten heeft van 6 duimen deeze trappen te boven zijnde heeft men op 't voet gestel een breede treede van 15 duimen welke tot binnen den ingang gaat, waarmen weder met twee treeden ter hoogten van een voet direct binnen het portaal komt.

Wederzijds van den ingang word hiermeden als bij eerst gemelde wederzijds een fraay olyfants hoofd gevonden, staande met een der zijden tegen het gebouw met de mond open en de slurp in de hoogten, welke beiden van den ingang gekeerd zijn, staande beiden op een klein pedestal weederzijds tegen den ingang uit het agterste gedeelten van deeze hoofden welke zeer fraay vercierd zijn, gaat een ronde gladde lijst waarnevens een tweede gevoegd is, van omkrullende bladen, in een schuins leggende gedaante, even als aan de andere tempels gevonden is, dit lijstwerk dat tot cieraad van den ingang strekt, heeft een gezamentlijke breedte van 8 duimen en de hoogten van 6 Voeten & 5 duimen, dit staande lijstwerk strekt zig overigens in hoogten ten deelen tot onder het boven lijstwerk van 't Gebouw, en ten deele onder een groot en Cieriijk gewerkt gedrogtelijk hoofd, welke regt boven den ingang geplaats is, in voegen en verdeeling als meer van de andere gemeld is, aan de eerst beschreeven tempel, dit hoofd heeft de hoogten van drie voeten en twee duimen en een onder breedten van drie voeten.

Op het voetgestel is 't gebouw rondom met een doorgaande onderlijst vercierd, bestaande uit platte bandjes en een Carnijs, welken een gezamentlijk hoogten hebben van een voet en 5 duimen, en een uitsprong van 8 duimen.

Het middendeel met 't geheele gebouw vervat tusschen het onder en boven lijstwerk heeft de hoogten van 4 voeten en 10 duimen het zelve bestaat uitplatte steenen zonder de minste vercieringe het boven lijstwerk het welk uit een zamenvoeging van deelen bestaat eeven als van 't onderste gezegd is, heeft een gezaamentlijke hoogten van een Voet en 8 duimen en een uitsprong van 6 duimen, tegen de bovenste lijst dat een der

breedste is, vind men op alle hoeken kleine staande krulwerken geplaats zoodanig dat de halve zijde der krul langs yder zijde een half front heeft 20 zulke krulwerken worden op den geheele omtrek van 't gebouw gevonden.

Het dakwerk waarmede dit Gebouw overdekt en vercierde heeft eene pyramidaale gedaante en is drie afgezonderlijke afdeelingen in hoogten ingedeelt de eerste of onderste afdeeling is een Pedestal waar van het onderste lijstwerk de hoogten heeft van een Voet en een breedten van 16 Voeten en 11 duimen en een voorsprong meede van een Voet, dit onder lijstwerk is zeer harmoniesch te zaamen gesteld bestaat uit platte banden & carnijs. de tweede afdeeling het middendeel of cubus heeft meede de hoogten van een Voet, in 't bovenste gedeelte onder het boven lijstwerk zijn cierlijke gierlanders uitgehouwen de derde afdeeling of het bovenste lijstwerk waarvan de bovenste een breede platte is, bestaat uit 3 leeden, dezelve hebben de hoogten van 7 duimen en een voorsprong van 5½ duim.

De tweede afdeeling van dit pyramidaale dak bestaat uit eene irriguliere zamenstelling van differente uit en in springende lijstwerken, makende 27 leeden, zijnde platte banden stafjes en carnijse, dezelve hebben bij de onderste aanleg de breedten van 15 voeten en 1 duim en bij de bovenste aanleg 4 Voeten, en een gezamentlijke hoogten van 7 voeten en 6 duimen, deeze geheele aanleg van lijstwerken bestaat uit glad gekapte steenen zonder andere vercieringe te zijn aangebragt.

De derde of bovenste afdeeling is een pedestal in de gedaante van een vierkant kruis waarop een agtkantige staande steen in gedaante van een Bol staat, het onderlijstwerk van deeze Pedestal is vierkant geconstrueert het zelve bestaat uit platte en bandjes en een dikke quart staf welke een gezamentlijke hoogten hebben van een Voet en een voorsprong van 9 duimen, het middendeel of Cubus is hoog 15 duimen en het bovenlijst 8 duimen, het zelve is te zamen gesteld uit platte banden en een carnijs, welke gezamentlijk uitspringen 7 duimen, den eene zijde springd voor den andere uit 9 duimen en formeeren het kruis, waarvan de buitenste zijde de breedten heeft meeden van 9 duimen op dit Pedestal legt een Vierkante versameling van lijstwerken waarop meer gemelde agtkantige bolagtige steen staat, dit lijstwerk heeft op de Pedestal de breedte van twee voeten en 5 duimen en de hoogten van 7 duimen

dit agtkantige Bolwerken van boven spits te zamen loopt heeft de hoogten van 16 duimen en de dikte van een Voet en 10 duimen.

Tot dus verre het Gebouw dat een regthoekige Vierkant is, waarvan alle zijde volmaakt in alles aan elkander gelijk zijn aan de eene zijde in alle Verdeelingen en daaraan gevondene Cieraden beschreeven te hebben zoo kan het gezegde van deeze zijde op alle de drie overige zijde geappliceerd worden en zal nu nog alleen de perpendiculaire hoogten van 't geheele gebouw en de drie afzonderlijke hoofd afdeelingen daarvan opgeeven, waarna tot de binnenste afdeeling in hoogten zal worden overgegaan.

De hoogten van het voetgestel bedraagd	2 Voet	11 Duim.
Het pyramidaale dak op 't Gebouw .	13 »	7 »
't Gebouw zelve op 't voetgestel . . .	8 »	
Zoodat de geheele hoogten bedraagd .	24 Voeten	6 duimen.

Wat de innerlijke hoogten in verdeeling aanbetreft zoo vind men die bij den ingang boven de laatste treeden eene hoogten te hebben van 6 voeten en 6 duimen, de geheele ingang is overdekt door het groote en gedrogtelijke hoofd dat reeds beschreeven is, de ondervlakte van dit hoofd heeft de breedte van een voet & 6 duimen, dit hoofd bestaat in profil. uit drie te zamen gevoegde stukken zijnde het onderste gedeelten het grootste.

Het portaal heeft de hoogten van 5 Voeten en 6 duimen en de diepte zoo als reeds gemeld is van 5 Voeten en 4 duimen het zelve is overdekt door drie platte steenen welke langer zijn, dan het portaal breed is, de binnen wanden der tempel en het portaal zijn uit eevene steenen zonder de minste verciering te zaamen gesteld, de hoogten der tempel van binnen bedraagd 8 Voeten het gewulf dat 't Gebouw overdekt is van binnen een regulier agthoek, waarvan de zijde twee Voeten en 4 duimen lengte heeft; de constructie aan de hoeken van 't Gebouw is op een groote steen geformeert welke buiten waards, de lengte van de agthoek heeft het gewulf springd van ondere af aan tot aan de sluitsteen 15 maalen trapsgewijze uit, tot dat het zelve eene verminderde breedte bekomt van 2 voeten en een perpendiculaire hoogten van 5 Voeten en 4 duimen de sluitsteen waardoor het gewulf word ingeslooten heeft de hoogten of dikten van 9 duimen en een gemiddelde lengte van drie voeten en 6 duimen de middellijn van de bovenste agthoek daar waar 't gewulf sluit

bedraagd twee voeten, de gemiddelde dikte der muren die 't Gewulf rondom sluit bedraagd twee voeten en 10 duimen; vercieringe nog beeldwerken worden binnen deezen tempel gevonden alles is uit eevenen steenen zeer net te zamene gesteld in de grondvlakte was het meeden niet te ontdekken of een outaar of iets anders van dien aard binnen dit heiligdom gestaan heeft.

Tot dus verre deese tempel zoo verre als de onderzoeking heeft gepermitteerd en bevonden is, alles met zoo veel exactitude als doenlijk was beschreeven te hebben, en afteekenings geformeerd waarin voor 't grootste gedeelte het daarvan gezegde ten duidelijkste onder word opgehelderd.

Een vierde tempel word op een afstand van een roede en 9 Voeten in 't Zuiden van laastgem. tempel gevonden, dezelve is meeden in de gedaante van een vierkant kruis aangelegd met den ingang naar 't westen gekeerd en bij den inlander bekend onder de benaming van het huis van Sembodro [1]) de buitenste vierkante aanleg of van de onderlijst heeft de zijden de lengte van 13 Voeten en 6 duimen den uitsprong die het kruis formeert bedraagd 10 en een halve duim, de uitspringende zijde van 't Kruis heeft de lengte van 7 voeten; dit gebouw staat eeven als 't laast gemelde op een voetstuk waarop het zelve rondom een grond of onderlijstwerk heeft het welke een dikte in aanleg heeft van 5 duimen, de zijde van 't gebouw zelve heeft in eene paralelle afstand met den eersten of grond aanleg de lengte van 10 voeten en 11 duimen den uitsprong welke het Kruis formeert bedraagd 10½ duim, de uitspringende zijde van 't Kruiswerk heeft de lengte van 7 voeten; dit Gebouw staat eeven als 't laast gemelde op een voetstuk waarop het zelve rondom een grond of onderlijstwerk heeft, het welk eene dikte in aanleg heeft van 5 duimen, de zijden vant Gebouw zelve heeft in eene parallelle afstand met den eersten of grond aanleg de lengte van 10 Voeten & 11 duimen, den uitspronge welke het Kruis formeert heeft een gelijke lengte als die bij den eerste aanleg is opgegeeven, dat is 10 en een halve duim de buiten zijde der uitsprongen hebben de lengte van 4 voeten en 6 duimen; de gemiddelde dikte der muuren van 't gebouw bedraagen twee voeten en 10 duimen het Gebouw is van binnen in grondvlakten een quadraat waarvan de zijde 6 voeten en Een

[1] Thans Tjandi Poentadewa.

duim lengte heeft, aan de Oost-zijde in, en teegen de hoeken van 't Gebouw vind men weder zijds een Pedestal staan, op een afstand van elkander van 2 Voeten en 3 duimen.

Aan de West-zijde vind men zoo als bereeds gezegd is den ingang van 't Gebouw waardoor de zijden welke het kruis formeert een grootere lengte komt uit te springen en dus een geheele uitsprong voortbrengt van twee voeten en een duim, hebbende egter de buiten zijde van deeze uitsprong dezelve lengte als van de andere zijde is opgegeeven waardoor het gebouw aan alle vier de zijde ten aanzien van de verdeeling van 't kruis het zelfde is aan 't front wederzijds van de hoeken af ter lengte van 7 duimen begind den aanleg der ingang vant Gebouw welke van 't zelve voorspringd 9 duimen en een breedten van gelijke lengte aan 't front bekomt.

Het portaal heeft van binnen in grondvlakte de breedte van 2 voeten en drie duimen, en een diepte van 4 voeten en 2 duimen, den ingang is breed een voet en 8 duimen en diep 13 duimen.

Het onderlijstwerk en voetgestel gaat in een paralelle stand voort, zoo wel langs de uitsprong van 't portaal als aan het front waarvoor men een trap van 5 treeden vind aangelegd welken in grond vlakten ter lengte van drie voeten en 8 duimen regthoekig uitspringd met de breedte van 3 Voeten.

Belangende de afdeelinge en cieraaden welke buiten aan dit gebouw gevonden worden zoo is aan 't zelve eeven als aan de laatste gemelde drie afdeelinge gegeeven als het voetgestel het gebouw zelve en het pyramidale dakwerk.

Het voetgestel waarvan de lengte in verdeeling bereeds is opgegeeven, is in de gedaante van een pedestal geconstrueert het zelve is alzo meeden in drie afzonderlijke hoogten afgedeelt als het onderlijstwerk, het middendeel of Cubus en het boven lijstwerk, het onder lijstwerk bestaat uit een schoone zamenstelling van platte banden, stafje en een breed carnijs, welken een gezamentlijke hoogten hebben van een Voet en 3 duimen, en een uitsprong van 9 duimen het middendeel of Cubus welke uit eevene steenen zonder eenige vercieringe is te zamen gesteld heeft de hoogten van 9 duimen het boven lijstwerk dat uit dezelve deelen als het onderste is te zamengesteld excepto dat er geen Carnijs aan geappliceerd is, het zelve heeft de hoogten van 9 duimen en een Voorsprong van 4 duimen.

Over het midden van 't voetgestel en uitsprong waarin den ingang tot het binnenste der tempel is aangelegd waarvoor zoo als reeds gezegd is een trap van 5 treeden voor is aangelegd, gaande de 6[de] treede direct op 't voetgestel en de 7[de] het portaal; de zes eerste treeden hebben de hoogten van drie voeten en een duim welke hoogten gelijk is aan de hoogte van het voetgestel, de trap heeft van binnen de breedte van een voet en 7 duimen, yder treede heeft de hoogte van 6 duimen en de breedte van 10 duimen, de trap is wederzijds met een leuning voorzien welke een cierlijke gebogen krul formeert, waarmede de krul op de onderste treede rust en van boven in 't voetgestel zich verliest deeze leuning muur heeft de dikte van 6 duimen.

Wat de tweede verdeeling of de buitenste vercierselen van 't Gebouw aanbetreft, zoo vind men wederzijds van den ingang tegen aan 't Gebouw op een Vierkante steen een cierlijk uitgehouwen bloempot waaruit eenige takken en bloemen hangen, op dezelve staat een Olyfants hoofd in gedaante en plaatsing als van de eerst gemelde tempels beschreeven is, een gelijkzoortige lijst word tot verciering van den ingang eeven zo gevonden welke meede gedeeltelijk tot onder het boven lijstwerk en gedeeltelijk tot onder het gedrogtelijke groote hoofd, welke boven den ingang gevonden word doorgaat, de gemelde steen waarin de bloempot gehouwen is, en Olyfants hoofd op geplaats staat, is met het hoofd te zaamen uit een steen gekapt, heeft de hoogte van een Voet en 9 duimen en de breedte van 10 duimen het lijstwerk wederzijds van de ingang heeft de hoogten van 't agter gedeelte van 't olyfants hoofd.

Den ingang van dit heiligdom heeft van buiten de hoogten van 5 voeten en 10 duimen en de breedte zoo als bereeds is opgegeeven van een voet en 7 duimen het groote gedrogtelijk hoofd regt boven den ingang geplaats, heeft meede een driehoekige gedaante, en van ondere breed drie voeten, met een perpendiculaire hoogten over het midden van 2 voeten en 7 duimen.

Het onder lijstwerk welke men rondom aan dit Gebouw geappliceerd vind, verschilt ten eenemaale met die lijstwerken welke aan de andere aldaar zijnde gebouwen bevonden & beschreeven zijn dezelve hebben een gezamentlijke hoogten van 1 Voet & 10 duimen en bestaat uit 18 uit en inspringende leeden, zijnde voor 't grootste gedeelte plaatjes bandjes en carnijsen

op de derde lijst van boven zijnde die welke juist in hoogten met het geboogene bovendeel van de Olyfants slurp welke neevens den ingang zoo als gemeld is, staat overeenkomt, vind men op alle de hoeken rondom het geheele gebouw kleine krulwerken geplaats zodanig dat het halve gedeelte zich langs yder zijden vertoont.

Voorts vind men aan alle hoeken van 't Gebouw regt op en neederstaande Pilasters op gemelde onderlijstwerk geplaats, waar op het boven lijstwerk rust op 't midden der hoogten van deeze pilasters vind men fraay gewerkte krulwerken welken dezelve tot Cieraaden dienen, de hoogten van deeze pilasters bedraagd 4 Voeten en 2 duimen, en de breedte 7 duimen, aan Yder pilaster vind men aan de binne zijde, een eenvoudig plat bandje geappliceerd de velden welke voortkomen uit de constructie der Pilasters en het onder en boven lijstwerken zijn alle uit evene steenen zonder eenige versieringen te zamen gesteld.

Het boven Lijstwerk welke zich rondom het geheele Gebouw strekt, bestaat uit enkelde platte en bandjes is in 6 deelen ingedeelt heeft hoogten van 9 duimen waardoor het gebouw een generaale bovenbreedte op Yder der 4 zijde bekomt van 11 Voeten en 7 duimen. Op dit bovenlijstwerk begint de constructie van het Pyramidaale dak dat bij den aanleg de gedaante in grondvlakte als het Gebouw zelve heeft de onderste aanleg heeft een generaale van 10 Voeten & 11 duimen, de voorsprong welke het kruis formeeren zijn breed 4 Voeten en 5 duimen belangende de hoogten van het Pyramidaale dak zoo heeft men bevonden dat 't zelve in drie afzonderlijke verdeelingen is in gedaante van een pedestal aangelegd, waarvan het onder lijstwerk de hoogten heeft van 2 Voeten en een insprong maakt van een Voet en 6 duimen, dit lijstwerk bestaat uit 8 leeden zijnde een stafje een carnijs, breede & smalle banden en plantjes, welken alle uit eevene steenen zonder de minste verciering te zamen gesteld, heeft de hoogte van 7½ duim en de breedte van 7 voeten & 8½ duim, het bovens lijstwerk dat bestaat uit een stafje en drie bandjes, heeft de hoogten van 6 duimen en een voorsprong van 4 duimen.

De tweede afdeeling van het hoogte van het pyramidaale dak is meede in de gedaante van een pedestal aangelegd waarvan het onderlijstwerk de hoogten heeft van een Voet drie en een halve duim en eene insprong van een Voet en drie duimen, de

cubus op dit onderlijst werk geplaats, heeft de hoogten van 7 duimen, en de breedte van 3 Voeten 4½ duim; het bovenlijstwerk dat bestaat uit platte banden en een carnijs heeft de hoogten van 9 duimen, en een voorsprong van 7 duimen, bekoomende de boven vlakte een breedte van 6½ Voet, deeze geheele aanleg is even als de eerst gemelde zonder eenige vercieringen uit gladde steenen te zamen gesteld.

De derde afdeeling van dit Pyramidaale dak is in eene vierkante gedaante zonder de uitspronge van het kruis aangelegd, het zelve stelt meede een pedestal voor, waarop een keegel welke in gedaante in grondvlakte van een Kruis is aangelegd, de onderbreedte van deeze vierkante aanleg bedraagd 5 Voeten & 6 duimen, de onderlijstwerken hebben eene gezamentlijke hoogte van 2 Voeten en 1 duim en een insprong van een voet & 6 duimen bestaan uit eene te zamenstelling van der 10 leeden zijnde platte bandjes carnijs groote en kleine staaven welke verzameling van lijstwerken in zamenstelling geen fraaye vertooning maaken de cubus op deeze lijstwerken heeft de hoogten van 6 duimen en een insprong van een voet en 9½ duim, en de breedte van een Voet & 8 duimen, het bovenlijstwerk heeft de hoogten van 6 duimen, het zelve bestaat uit een stafje en 3 banden welke een gezamentlijke Voorsprong hebben van 5 duimen, de keegel op deeze pedestal geplaats is in grondvlakte zoo als meer gezegd is een Vierkante kruis welke aldaar de breedte heeft van een Voet en 8 duimen, dezelve is meeden in drie afdeelingen ingedeelt als de onderste Verdeeling heeft de hoogte van 5 duimen, de tweede Verdeeling is hoog tien duimen, de derden Verdeeling welke van boven aan 't einde geheel is afgezonderd heeft de hoogte van 2 Voeten en een duim, en een breedte aldaar van 14 duimen hebbende alzo een geheele hoogten van twee Voeten en 6 duimen.

Tot dus verre is 't Gebouw in uiterlijke afdeeling en Cieraden beschreeven, zoo diend wel in agt te worden genomen dat al het geen van de eene zijde gezegd is, op alle Vier de zijde volmaakt egaal gevonden word, met uitzondering van den ingang zullen nu overgaan de hoogten van 't Gebouw op te geeven, in de hoofd afdeelinge en daar na zien hoedanig het met de constructie van binnen geleegen is, en wat daar meer in voorkomt.

Het Gebouw dat zoo als meer gezegd is in 3 bijzondere afdeelingen is ingedeelt zijnde den eersten aanleg of het Voetgestel

het welke de hoogten heeft van . . .	3 Voeten	duim
het Gebouw zelve.	6 Voeten	9 duim
het Pyramidaale dak in 3 afdeelingen te zaamen	11 Voeten	11 duimen
Bedraagd een generaale perpendiculaire hoogten van	21 Voeten	8 duimen

Belangende de innerlijke verdeeling zoo is ten eerste bevonden, dat den ingang van binnen een hoogten heeft van 5 voeten en 11 duimen en de breedte van een voet en 7 duimen, boven op den ingang rust een gedeelte van het groote meergem. gedrogtelijk hoofd dat den ingang geheel overdekt, en een gedeelte schiet over het portaal heen, dit hoofd is uit drie afdeelinge te zaamen gesteld, waarhet onderste het grootste, twee derde deelen van 't geheel heeft.

Het portaal dat zoo als meer gezegd is, de diepte van 4 voeten en 2 duimen heeft, is van binnen hoog 5 voeten en 5 duimen, het zelve is van boven overdekte eerstens door een gedeelte van 't meergemelde groote en gedrogtelijk hoofd, ten anderen door drie groote platte steenen, welke zonder eenige vercieringen zijn te zamen gesteld, dat ook ten aanzien van de Wanden het zelfde is bevonden.

Het Gebouw binnen is een vierkant waar van de zijde zoo als meer gezegd is 6 Voeten en 1 duim lengte heeft, de hoogten der binnen Wanden bedraagd 5 voeten en 5 duimen in de beide hoeken van het Gebouw worden pedestallen gevonden welke met Cierlijke onder en boven lijstwerk vercierd zijn, dezelve hebben in grondvlakte de lengte van een voet en 11 duimen en de breedte van een Voet en 7 duimen, het onderlijstwerk dat bestaat uit een zamenvoeging van platte bandjes en een carnijs en een stafje heeft de hoogte van 8 duimen en een voorsprong van drie duimen, de Cubus daarboven is hoog 9 duimen, het bovenste lijstwerk bestaat uit dezelve deelen als het onderste heeft de hoogte van 7 duimen, vercieringe waaren aan dezelve niet te vinden de oppervlakten bestaat uit gladde steenen het was niet te ontdekken of Beelden of iets anders op dezelve gestaan hebben.

Het gewulf waarmeede het Gebouw binnen overdekt is, is bij de onderste aanleg een reguliere agthoek, over de vierhoeken legt een groote drie hoekige steen welke de groote gelijk is aan de zijde van de agthoek, dezelve heeft buiten dat gedeelte

wat op de muur komt te rusten als de zijde van de agthoek de lengte van een Voet en 9 duimen de staande Constructie heeft de gedaante van een gedrukte Carnijs en een Perpendiculaire hoogten van 6 Voeten en 5 duimen, boven is 't gewulf door een groote platte sluitsteen ingeslooten, waardoor een tweede reguliere agthoek geformeert word, waar van de middel Lijn een voet en 8 duimen bedraagd het geheele gewulf is eeven als overige binnen verdeelingen van 't Gebouw uit eevene steenen zonder eenige vercieringe te zamen gesteld, de dikte der Muuren die het gewulf bevatten bedraagd 2 Voeten en 7 duimen, de bovendikte tot onder de meer gemelde keegel of topsteen bedraagd 3 Voeten voor 't overige valt niets bijzonders meer van dit Gebouw aantemerken, het daarvan gezegde word in de daar van geformeerde afteekeninge bij L'. D. ten duidelijkste opgeheldert.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE MAJO-INWIJDINGSFEESTEN BIJ DE MARINDINEEZEN IN ZUID NIEUW-GUINEA.

DOOR

L. BERKHOUT.

Kort na mijn optreden als Assistent-Resident van Zuid Nieuw-Guinea (1915) werd mijne aandacht gevestigd op de in hooge mate onder de Marindineezen heerschende geslachtsziekten. Onder Marindineezen worden verstaan de Zuidkust van Nieuw-Guinea bewonende Papoea's, en wel speciaal die Papoea's die de kuststrook bewonen tusschen de grens van Britsch Nieuw-Guinea in 't Zuiden en de Digoel-rivier in 't Noorden. 't Schijnt, dat deze venerische ziekten ingevoerd zijn tegelijkertijd met onze vestiging ter hoofdplaats Merauke in 1902. Althans worden deze ziekten door de Marindineezen genoemd naar de plaatsen waar ze volgens hen vandaan komen. Zoo heet die ziekte te Koembe, op ± 25 K.M. ten N.W. van Merauke gelegen, de ziekte van Merauke, te Sanggase (N.W. van Koembe gelegen) de ziekte van Koembe, te Okaba (N. van Sanggase) de ziekte van Sanggase, enz. Een van de oudsten van kampong Wendoe, gelegen ± 10 K.M. ten N.W. van Merauke, vertelde dat de ziekte per se van de vreemdelingen afkomstig was en grondde zijne bewering op het navolgende: Vóórdat de vreemdelingen ter Z. K. van Nieuw-Guinea kwamen was de ziekte onbekend en waren de meeste gehuwde vrouwen gezegend met een groot aantal kinderen; hij zelf had er acht. Toen waren de misbruiken bij huwelijken ook zeer in zwang evenals de andere z.g. feestelijkheden en was er nimmer sprake van eenige venerische ziekte.

Evenwel moet het Marindineesche ras bij onze komst reeds aan het uitsterven zijn geweest, hetgeen uit de verlaten kampongs en uit het ledigstaan van verscheidene huizen in de kampongs bleek.

Waar de opening van eene nieuwe landstreek steeds gepaard gaat met het toestroomen van bevolking uit andere oorden van den archipel, meestentijds uit kust- en havenplaatsen en meestal slechts de slechte elementen zich eerst wagen aan het vreemde klimaat in ongezonde streken, daar lijdt het m.i. geen twijfel of die ziekten zijn ingevoerd door die vreemde elementen. Deze immigranten doen zich meestal niet vergezellen door hunne familie. Daar de zeden en gewoonten van de Marindineezen zeer los zijn en zij verzot waren op tabak, kralen, spiegeltjes, dekens, messen, kwam het meermalen voor dat zij hunne vrouw, nadat de pacificatie eenigen voortgang gehad had, dwongen om zich met de z.g. vreemdelingen af te geven. Met den toentertijd te Merauke bescheiden Inlandschen arts J. B. Sitanala, iemand die met hart en ziel zich aan de bevolking gaf, werd deze ongelukkige toestand meermalen besproken. Steeds werd mij gezegd dat de Marindineezen zich niet in een hospitaal wilden laten behandelen en dat zij daartoe gedwongen, zich bij de eerste de beste gelegenheid door ontvluchting aan elke geneeskundige behandeling onttrokken. M. i. was die stelling niet geheel juist, daar de Missionarissen van het Heilige Hart te Merauke steeds vrij veel zieken verzorgden in het kleine hospitaaltje, dat door hen was opgericht en een vrij aanzienlijk aantal personen met wonden behandelde. De fout moest dus bij het Gouvt ziekenhuis gezocht worden; misschien dat de behandeling van den mandoer een ongunstigen invloed uitoefende. 't Kon ook zijn dat de tucht te streng was, want aan tucht kan de Marindinees niet gewennen.

Toen ik in 1916 een zielentelling in een van de Marindineesche kampongs ten Zuiden van Merauke bijwoonde, viel mij op dat een bijzonder groot aantal personen aan venerische ziekten lijdende was. Ik besprak zulks met den vorengenoemden Inlandschen arts, die met eene verpleegster, die de Marindineesche taal door haar langdurig verblijf in de strandkampongs goed sprak, naar die kampong werd uitgezonden. Intusschen waren eenige ledigstaande loodsen, nog overgebleven van de vroegere bezetting, in der haast als hospitaal ingericht, een deel voor mannen en een ander deel voor vrouwen. 't Bezoek van den Inlandschen arts en de verpleegster had ten gevolge dat ruim 90 personen zich in 't hospitaal deden opnemen. Den zieken werd thans het eten in natura verstrekt, ze konden het zelf bereiden en de hospitaaltucht werd niet al te streng gehandhaafd. 't Gevolg was dat de

zieken geruimen tijd in 't hospitaal bleven. Ongelukkigerwijze waren echter door den oorlog de noodige geneesmiddelen (allereerst salversaan) niet meer te verkrijgen, en verliep het hospitaalbezoek. Dit was echter niet alleen de reden. De Inlandsche arts vertrok, en gedurende ruim 7 maanden was Merauke verstoken van alle geneeskundige hulp.

Gedurende het verblijf van al die zieken in het hospitaal werd voorzichtig een onderzoek ingesteld naar alle mogelijke gebruiken. Aan de vorenbedoelde, meer dan half verinlandschte, verpleegster, die verschillende feesten en andere plechtigheden zelf had bijgewoond, dank ik de navolgende bijzonderheden omtrent het hierboven vermelde onderwerp, welke bijzonderheden ik thans meen te moeten publiceeren, nu zij, van verschillende zijden getoetst, gebleken zijn juist te wezen.

Reeds verscheidene malen werd de aandacht gevestigd op het vermoedelijk uitsterven van het Marindineesche ras, doch hieromtrent waren geen voldoende gegevens aanwezig.

De in 1915, 1916 en 1917 gehouden zielentellingen gaven voor de verschillende bestuursressorten de navolgende cijfers:

	1915	1916	1917
Merauke	1034	1000	844
Koembe	2420	2328	2289
Okaba	3750	3672	3674
Totaal	7204	7000	6807 [1]

Uit bovenstaande tabel blijkt ten duidelijkste dat het zielental sterk aan het verminderen is, welke vermindering in de 1e plaats moet toegeschreven worden aan de in hevige mate onder de Marindineezen heerschende syphilis en andere venerische ziekten.

Hierbij komt nog dat malaria in vrij hevige mate onder de bevolking heerscht, waardoor zij minder weerstandsvermogen bezit om andere ziekten te boven te komen.

Bij het nasporen der verschillende oorzaken die er toe bijgedragen hebben tot het op zoo'n onrustbarende wijze verspreiden der verschillende venerische ziekten, werd mijne aandacht onder

[1] Het totaalcijfer over 1917 geeft geen goed beeld van het verloop der bevolking daar, na de zielentelling in 1916 gehouden, verscheidene mannen, vrouwen en kinderen van de in 1914 getuchtigde kampong Wambi in hunne kampong terugkeerden en bij de registratie daaraan geen voldoende aandacht is geschonken.

meer gevestigd op het, tot het voor enkele jaren geleden door de Majo-secte gevierde inwijdingsfeest [1]. Vroeger, voordat het bestuur voldoenden invloed in Zuid Nieuw-Guinea had, werden de Majo-feesten elk jaar gevierd. Wanneer in een kampong een voldoend aantal jongens en meisjes aanwezig was om in de Majo-secte te worden opgenomen, werd het feest in de kampong zelve gevierd. Was het aantal te gering, zoo werd het feest gevierd door enkele kampongs te zamen.

Ten einde in het vervolg in dit opstel de noodige verkortingen door gebruikmaking van de Marindineesche namen te kunnen aanbrengen, worden hieronder eerst vermeld de verschillende namen die jongens en meisjes hebben voordat ze man en vrouw worden.

Meisjes:

kivasom	= tot ± 13 jaar
wahoekoe	= ± 13—± 16 jaar
kivasom iwage . .	= ± 16—± 18 »
iwage	= getrouwde vrouw

Jongens:

patoer	= tot ± 13 jaar
aroi patoer . . .	= ± 13—± 15 jaar
wokravid	= ± 15—± 17 »
ewati	= ± 17—± 22 »
meakim	= ± 23 jaar
amnangib	= getrouwde man.

De feesten werden gegeven bij het opnemen van de aroi patoer's, wokravid's, ewati's, wahoekoe's, en kivasom iwage's in de orde der majo; volgens de Marindineezen hangt de vruchtbaarheid van den klapperboom daarmede samen.

Eenigen tijd voordat de feesten een aanvang nemen wordt op een plaats ± 5 minuten loopens achter de kampong gelegen, *Majo-mirāv* (d. i. »Majo-negorij») genaamd, een groot afdak

[1] De eenige mij bekende artikelen hierover handelend zijn dat van den mijningenieur O. L. Heldring, opgenomen in het Tijdschrift van het Bat. Genootschap LV (1910), p. 440—462, met 2 platen; dat van Pastoor Jos. Viegen, M. S. C., opgenomen in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, deel XXIX (1912), p. 147—150 en dat van Majoor A. J. Gooszen, in Bijdragen Kon. Inst. 69 (1914), p. [illegible], met 8 platen. Tot de kern der kwestie is echter geen der schrijvers doorgedrongen; het eigenlijke wezen der Majo-feesten wordt door de Marindineezen ten zeerste geheim gehouden.

zonder britsen gebouwd, hetwelk aan ééne zijde open is. Deze open zijde is altijd naar zee gekeerd. Verder wordt ook in de kampong een groot huis gebouwd.

Op zekeren dag als de huizen gereed zijn, trekt het deel der bevolking dat reeds majo is, benevens de jongens en meisjes die dat jaar in de orde zullen worden opgenomen, in optocht naar het huis in het bosch; slechts enkele ouden van dagen en de kleine kinderen blijven in de kampong achter.

Allen verblijven onder het afdak.

Den 1sten dag ontdoet men zich van alle versieringen. Dien dag krijgen de a.s. majo's klappervleesch te eten. De klappers worden gehaald door de mitowar, dit zijn degenen die reeds vroeger majo zijn geworden (meer speciaal de oudere leden) en worden ook door hen schoongemaakt en gespleten. De helft van den klapper, waarin de oogen voorkomen, mag echter niet gegeten worden. Dit gedeelte wordt weggegooid. Daarna wordt het klappervleesch gemengd met sperma en zoo den a.s. majo te eten gegeven.

De mannelijke mitowar oefenen onderling daarna tegennatuurlijke ontucht uit in het bosch, dus buiten het afdak, doch op zulk een plaats dat alle a.s. majo's het kunnen zien.

Dit zou volgens de verhalen gebeuren om de a.s. majo's in de geheimen van het leven in te wijden.

Des avonds als het donker wordt, verlaat men het huis in het bosch en trekt naar de kampong, waar allen hun intrek nemen in het zooeven bedoelde huis. Mannen, vrouwen, jongens en meisjes, alles blijft bij elkander, hetgeen aanleiding geeft tot de meest ontuchtige handelingen, daar de a.s. majo's zich niet mogen verzetten tegen welke handeling ook, die men met hen wil uitvoeren.

Vele gevallen van zwangerschap komen als gevolg hiervan voor. Volgens den adat van den Marindinees, moeten de jongens zoodra zij de puberteitsperiode bereikt hebben, afgescheiden worden gehouden van de meisjes en vrouwen. Dit duurt totdat de jongens »meakim» zijn. Gedurende dien tijd zijn zij verplicht in de »gotade» te wonen, dat zijn een of meer huisjes gelegen op eenigen afstand van de kampong. 's Nachts mogen zij in de kampong in de mannenhuizen verblijf houden, doch moeten 's morgens voor het licht is, de kampong weder verlaten. Echter heeft elke ewati reeds liefde opgevat voor een wahoekoe of

kivasom iwage. Dat dus bij het den geheelen dag en nacht samen zijn van deze jongelieden ongeoorloofde betrekkingen ontstaan, is te begrijpen. Ook de andere mannen maken van deze gelegenheid gebruik om hunne lusten bot te vieren en geven zich met een willekeurige vrouw af. Wordt echter een wahoekoe zwanger, zoo wordt getracht abortus op te wekken; lukt dit niet, dan wordt het kind na de geboorte direct vermoord. Komt zwangerschap voor bij eene iwage, dan moet ze trouwen en wel met dengeen, die door haar wordt aangewezen als zijnde de vader.

Den 2den dag worden jonge klapperbladeren door de a.s. majo's onder leiding van de mitowar, gehaald en worden hiervan door de a.s. majo's kleeren gemaakt, die hun geheele lichaam bedekken. In dezen tooi blijven ze, totdat het feest is afgeloopen. Natuurlijk wordt deze tooi de noodige malen vernieuwd, daar de duur van het feest gesteld kan worden op ongeveer 6 maanden, n.l. van het begin van den drogen tijd, tot het aanbreken van den natten moesson. Dien dag krijgen de a.s. majo's sago te eten die vermengd is met menschelijke uitwerpselen, terwijl hun voorts zwarte modder (kahar) uit een sloot te eten wordt gegeven. Een klein deel hiervan wordt echter verorberd, terwijl het overige deel slechts gekauwd wordt en tevens dient om de tanden zwart te maken. Ook smeren zij hun gezicht in met deze modder.

Den 3den dag gaan alle majo's onder leiding der mitowar naar het strand om er kleine krabben te vangen. Deze krabben, die in gewonen tijd weinig gebruikt worden, daar ze minder smakelijk zijn, moeten dan als voedsel dienen voor de a.s. majo's. Trouwens alles wat den a.s. majo wordt voorgezet is, door bereiding dan wel uit zich zelf, vrijwel oneetbaar. Wat de reden of de beteekenis van deze krabben-ceremonie is, heb ik niet kunnen uitvorschen.

Deze dag is een dag van bijzonder veel genoegen. Onder zang en dans gaat men naar het strand en keert men weer terug. Bij terugkeer zijn verscheidene mitowars reeds vooruitgegaan, en stellen zich op langs het pad waarlangs de a.s. majo's moeten komen. Dan braken ze de meest vuile taal uit, meestal zoo luid dat het in de kampongs wordt verstaan en verrichten allerlei manipulaties met hun penis en geven allerlei perverse voorstellingen. Ook mogen zij zich allerlei handtastelijkheden veroorloven, zoowel jegens de jongens als jegens de meisjes. De vrouwelijke mitowar doen aan deze schandelijke perverse voorstellingen niet mede.

Weder in het huis in het bosch aangekomen, worden de krabben door de mitowar bereid en wordt dit als voedsel aan de a. s. majo's verstrekt, benevens een zeer slechte pisangsoort die nog zeer jong, dan wel reeds verrot is.

Den 4den dag blijven de a. s. majo's, in tegenstelling met de vorige dagen, thuis. Ze mogen dan ook niet naar het bosch gaan om klappers en hout te halen; dien dag bestaat het menu uit sago en pisang, wederom toebereid als voren omschreven.

Deze dag is de laatste dag van beproeving en mogen de a. s. majo's daarna alles eten, met uitzondering van vleesch en visch.

Den 5den dag mogen de a. s. majo's zich onder geleide van de mitowar naar het bosch begeven.

Volgens mij verstrekte gegevens wordt de ceremonie van den 3den dag telkens op bepaalde dagen herhaald, terwijl die van de overige dagen worden achterwege gelaten. Een ieder die niet tot de ingewijden behoort en zich naar het bosch begeeft in de nabijheid van het huis der majo's, is verplicht van zijne aanwezigheid kennis te geven door op een fluitje te blazen.

De bedoeling van het elken dag iets anders te eten geven is, dat van dien dag af de a. s. majo dat voedsel mag gebruiken.

Valt de regentijd in, dan gaat men terug naar de kampong. In de kampong is een hoog huis (kabei oha) opgericht, waarin sago en pisang ligt. De a. s. majo's komen één voor één uit het bosch in de kampong, nadat ze eerst door middel van een scherpe schelp een snede op den bovenarm hebben gekregen; dit teeken wordt beschouwd als teeken van opname als majo. Verder worden aan de pas tot majo gepromoveerden, op den weg van het bosch naar de kampong, allerlei moeilijkheden in den weg gelegd; zoo moeten zij over stokken springen en worden door anderen met stokken geslagen. Deze slagen worden echter nimmer hard toegebracht.

In de kampong komende moeten ze allen in het hooge huis klimmen, waaruit zij datgene aan voedsel mogen nemen, hetgeen hun het meest aanstaat.

Des avonds is er zang en dans en wel de *Weiko-zie* (en naam van dien dans) waarbij allen zeer mooi met vogelveeren, waaronder ook van den paradijsvogel, zijn uitgedost. Bij die gelegenheid worden ook poppen rondgedragen, personen voorstellende, die tegennatuurlijke ontucht plegen.

Dat bij zulke gelegenheden geslachtelijke besmetting wordt overgebracht is natuurlijk.

Daar wel vermoed werd, doch niet met zekerheid bekend was, dat bij alle Marindineesche feestelijkheden beestachtigheden worden gepleegd, en zulks werd afgeleid uit de bekende gebruiken bij huwelijksplechtigheden, werd in de laatste jaren nimmer het vieren van het Majo-inwijdingsfeest meer toegestaan.

Behalve deze zoo te zeggen locale paederastie-gewoonten bij de vrij langdurige Majofeesten, bestond er, in een bepaalden grooten kring om Merauke heen, nog één dag in het jaar een algemeen feest van Marindineesche ontucht, dat dien heelen kring geregeld doorliep, en zelfs éénmaal in elke 3 jaren zelfs drie volle dagen duurde op elke plaats.

Dit was het feest van den Sosom-dema, waarover hieronder eenige nadere aanteekeningen volgen. Ook hier was het de genoemde verpleegster, die hiervan de geheimen aan het licht vermocht te brengen.

Nadere verklaring van den term «Sosom» is mij niet gelukt te weten te komen, evenmin trouwens als van den term «Majo».

Toen in het jaar 1916 de weerzin van den Marindinees tegen het verpleegd worden in het hospitaal, eenigszins was overwonnen, werden in een hospitaal te Merauke enkele Marindineesche jongens opgenomen, met venerische zweren aan den anus.

Bij een ingesteld onderzoek naar de wijze waarop deze jongens geïnfecteerd waren, kwam het navolgende aan het licht.

De meeste jongens hebben een z.g. peetvader (binahor hevai), meestal hebben ze er zelfs drie. Deze peetvaders leven met hun petekind (wanangib) als man en vrouw, ze zijn steeds bij elkander en slapen bij elkander. Elken nacht slaapt de jongen om beurten bij een van zijn peetvaders. Deze samenleving duurt totdat het petekind «Meakim» is geworden. De kans dat deze jongens venerisch worden is zeer groot, gegeven het groote percentage van de Marindineezen dat aan geslachtsziekten lijdt. Deze kans van infectie werd nog verhoogd door het tot voor enkele jaren nog bestaand hebbende misbruik, dat hieronder nader zal worden beschreven en hetwelk door den Marindinees wordt aangeduid met den naam «Sosom».

De Sosom is een dēma (geest), die vroeger elk jaar de kust van Zuid Nieuw-Guinea bereisde, van af Kondo (grens met Britsch N. G.) tot aan Wendoe (ongeveer 10 K.M. ten N.W. van

Merauke gelegen). Vandaar ging hij naar Sarore, ongeveer 5 à 6 uur bovenstrooms van Koembe gelegen, daarna vertrok hij naar Koeper, gelegen aan de Merauke-rivier, volgde deze rivier stroomopwaarts tot aan de Jeei-anim («Jeei-lieden») om vandaar weder naar Kondo te gaan. Opmerkelijk is het dat deze Sosom-dema niet de kampongs Anasei en Koembe bezocht; twee kampongs, die op betrekkelijk korten afstand van Wendoe gelegen zijn, resp. op ± 8 en 15 K.M. ten N.W.

De aanwezigheid van den Sosom werd aan de naastbijzijnde kampong kenbaar gemaakt, door het fluitend geluid hetwelk veroorzaakt wordt door het snelle ronddraaien aan een stuk touw van een in den vorm van een visch gesneden stuk pinangbast, en den uitroep «oemoev» (gaan, bewegen), dus zooveel als: Hij komt!

De mannen haasten zich dan om alles voor de ontvangst van den Sosom in orde te brengen; nadat reeds van te voren een huis van ± 12 M. hoog op eenigen afstand achter de kampong in gereedheid is gebracht, zoogenaamd voor rustplaats van den Sosom. Voorts zijn enkele lange bamboe's bij wijze van trap tegen de huisstijlen geplaatst. In werkelijkheid klimt niemand in dat huis, noch rust er iemand op de aangebrachte balé; het is een geesten-huis. De grond in den omtrek van dat huis wordt goed schoon gemaakt, en verscheidene stukken hout van ongeveer 1 M. lengte worden in den grond geplant. Over die stukken hout wordt de noodige pisang, klappper, sago en voornamelijk wati (piper methysticum) gehangen Natuurlijk is dit z.g. allemaal bestemd voor den Sosom, in werkelijkheid echter voor alle mannen en jongens die zich daar verzamelen en zich tegoed doen aan den bedwelmenden wati-drank. Aan de vrouwen en kinderen is het ten strengste verboden op den dag der komst van den Sosom, zich naar het bosch te begeven. Zij, die het zouden wagen, zijn er zeker van dat zij bij ontdekking zouden worden doodgeslagen, en bovendien zit de schrik er reeds van jongsaf zoo in, dat ze te bang zijn om een poging tot bespieding te wagen, daar zij dan zeker betooverd zouden worden.

Den dag van aankomst van den Sosom plegen de peetvaders tegennatuurlijke ontucht met hunne peetkinderen, hetgeen dien dag ook aan andere personen wordt toegestaan; op andere tijden is dit aan die andere personen streng verboden en gaf overtreding van dit verbod meermalen aanleiding tot heftige vecht-

partijen. Gelukkig voor de jongens, duurde deze afschuwelijke vertooning slechts een dag. Eens in de drie jaar verbleef de Sosom echter 3 dagen in elke kampong. Om een plausibele reden hiervoor op te geven werd in de kampong verteld, dat de Sosom dan de ingewanden, het hart, de lever en nieren van de kinderen opat en dat de daardoor ontstane wonden eerst na drie dagen waren genezen.

Om aan de verhalen omtrent het aanwezig zijn van den Sosom, die altijd werd beschreven als een reuzen-dema, meer den schijn van werkelijkheid te geven, werden op de plaats van samenkomst en ook nog een eind het bosch in, reuzenvoetstappen in het zand nagebootst. Deze voetstappen hebben een afmeting van ± 0.75 M. lengte en 0.40 M. breedte. Voorts defaeceeren alle deelnemers op één hoop, en wordt er gezegd dat dit de excrementen van den Sosom zijn.

Aan mannen is de strengste geheimhouding opgelegd. Enkele jaren (± 10) geleden heeft een bewoner van Wendoe het gewaagd, van deze Sosom-misbruiken een uitlegging te geven aan zijn vrouw. Ongelukkigerwijze is de man beluisterd geworden, en dit te weten komende is hij direct naar een andere kampong gevlucht. Dit hielp hem echter niet, want een dag na zijn vlucht werd hij toch gedood.

DE WORDING VAN HET PHILIPPIJNSCHE REGEERINGSREGLEMENT VAN 1916

door

MR. C. VAN VOLLENHOVEN.

I.

De behandeling in het congres.

Het eerste bij de wet vastgestelde regeeringsreglement der Philippijnen, dat van 1 Juli 1902, in zijn opschrift zelf gekenmerkt als «voorloopig», is, na herhaaldelijk gewijzigd te zijn, in 1916 opgevolgd — men kan niet zeggen: vervangen — door een nieuw regeeringsreglement, het thans geldende. Het dubbele doel dier nieuwe wet van 1916 is geweest, het aandeel der Filipino's in de regeering van hun eigen land op tal van manieren te vergrooten, en bovendien bij de wet zelf iets te bepalen over de toekomstige onafhankelijkheid der Philippijnen. «It is not» — gelijk het eens aardig van de Filipino's gezegd is —, «it is not good government that people want. It is self-government. They hope it will be good government. But whether it is good government or not, they want self-government».

De man, die hen in dien strijd het krachtigst heeft bijgestaan in het congres der Vereenigde Staten, is het in April 1917 overleden democratische lid van het huis van afgevaardigden W. A. Jones (Virginia) geweest. Men zou Jones, die van beroep advocaat was en sinds Maart 1912 voorzitter is geweest van de koloniale commissie uit het huis van afgevaardigden (chairman of the Committee on Insular Affairs), den Van Deventer der Philippijnen kunnen noemen — met alle speelruimte voor het zeer wijde verschil tusschen beide mannen —; in de oogen der Filipino's, in elk geval, bekleedt hij een soortgelijke plaats als Van Deventer in de oogen onzer Indonesiërs.

Zijn eerste stap heeft bestaan in het indienen, op 20 Maart 1912, van een wetsontwerp «To establish a qualified indepen-

dent government for the Philippines and to fix the date when such qualified independence shall become absolute and complete, and for other purposes», — de zoogenaamde Jones bill. Over dit ontwerp is een commissieverslag uitgebracht op 26 April 1912 (democratische meerderheid, vóór) en 29 April 1912 (republikeinsche minderheid, tegen); doch tot openbare behandeling — eerst in een Committee of the Whole House on the state of the Union (een openbaar comité-generaal onder een anderen voorzitter dan den speaker van het huis), daarna in het huis zelf — is het niet gekomen. Het 62ste congres (1911—1913), bij hetwelk deze wetsvoordracht was ingediend, stierf in Maart 1913, en daarmee verviel het ontwerp. Dit eerste ontwerp-Jones telde 31 artikelen, en behelsde over de onafhankelijkheid de bepaling, eenerzijds (artikelen 2 en 29) dat van 4 Juli 1913 tot 4 Juli 1921 de Philippijnen — onder den naam «Republic of the Philippines» (artikel 4) — een bij deze wet zelf geclausuleerde onafhankelijkheid zouden genieten onder een door Amerika benoemden president en een eigengekozen congres, doch met Amerikaansche bezettingstroepen (artikel 30) en met eenige bevoegdheden voor autoriteiten te Washington, — anderzijds (artikelen 2, 30 en 31) dat zij van 4 Juli 1921 af ten volle onafhankelijk en in het genot van volstrekte buiten- en binnenlandsche souvereiniteit zouden zijn. Reeds van 1913 af zou (artikel 21) de president der Philippijnen gezanten en consuls mogen benoemen en (behoudens goedkeuring der Vereenigde Staten tot 1921 toe) internationale verdragen mogen sluiten. De beweegreden en artikel 28 kenschetsten het ontwerp dan ook niet als een regeeringsreglement, maar «as a constitution for the Philippine Islands», als «the constitution of the Republic of the Philippines», die van 1921 af zou kunnen worden gewijzigd buiten eenig toedoen der Vereenigde Staten om.

De tweede stap bestond in de indiening van een belangrijk getemperd ontwerp-Jones op 11 Juli 1914; de democraten waren inmiddels, met president Wilson (Maart 1913), tot de hoogste regeermacht gekomen. Het is dit tweede ontwerp-Jones, dat geleid heeft — langs een zeer bochtigen weg — tot de wet van 1916. Wie het lotgeval dier voordracht van 1914 af tot begin 1916 toe (dus tot vóór het laatste bedrijf) wil kennen in zijn groote lijnen, vindt een helder, vurig en onderhoudend geschreven relaas in The case for the Filipinos, door den jongen

Filipino M. M. Kalau (New York, 1916), blz. 204—245. In het hiervolgend opstel daarentegen is het slechts te doen om een nauwkeurige, naakte weergave van de feiten, die, wegens haar verwardheid, dikwijls zijn misverstaan.

Na een commissieverslag van 26 Augustus 1914 (democratische meerderheid, vóór) en 31 Augustus 1914 (republikeinsche minderheid, tegen) was het tweede ontwerp-Jones in openbare behandeling bij het huis van afgevaardigden tusschen 26 September en 14 October 1914. Ten aanzien van de onafhankelijkheid was niets bepaald in de 29 artikelen van dit tweede ontwerp; en de beweegreden verklaarde als het doel der Vereenigde Staten nu niet langer — als die van 1912 — «to permit said people to establish for themselves an independent government», maar «to recognize their independence as soon as a stable government can be established therein». Van een Philippijnsche republiek met een president, gezanten, consuls en internationale verdragen was geen sprake meer, evenmin als van een kenschetsing van het ontwerp als grondwet (constitution) der Philippijnen; en zulks niettegenstaande de voorsteller zelf en het meerderheidsverslag erkend hadden, dat de Filipino's er tusschen 1912 en 1914 in bekwaamheid tot zelfregeering op waren vooruitgegaan.

Bij de behandeling van dit ontwerp in het huis van afgevaardigden is aan de artikelen en hun redactie behoorlijk aandacht gegeven; ook zijn tal van amendementen voorgesteld. Zakelijks is er in het wetsontwerp nochtans niet veel veranderd: de godsdienstige neutraliteit der overheid is veel scherper geformuleerd (in artikel 3), en de zittingstijd der leden van beide huizen werd van vier op zes jaar gebracht (artikelen 13 enz.), evenals die der beide koloniale hulpafgevaardigden of Resident Commissioners in het congres te Washington (artikel 20). Een amendement voor vrouwenkiesrecht werd verworpen met 84 tegen 58 stemmen; een amendement voor het verbod van sterken drank werd door den voorzitter in den vorm, waarin het was voorgedragen, ontoelaatbaar verklaard. Na afhandeling in openbaar comité-generaal op 14 October 1914 werd dit tweede ontwerp-Jones dien zelfden dag in het huis zelf aangenomen met 212 stemmen (alle democratische stemmen, plus een paar republikeinsche) tegen 60 (republikeinsche).

Op 15 October 1914 ging het wetsontwerp aldus naar den senaat. Een afdoening door den senaat was van te grooter

gewicht, omdat het 63ste congres (1913—1915) zou sterven in Maart 1915, en omdat derhalve dit tweede ontwerp-Jones, indien het niet vóór dien tijd was aangenomen, den weg zou opgaan van het eerste ontwerp. De tweede kamer (of volksraad) van het Philippijnsche parlement benevens de toenmalige Philippijnsche commissie (de landvoogd in rade, tevens eerste kamer) te Manila namen dan ook een gemeenschappelijke resolutie aan om den senaat tot afdoening aan te sporen; doch op de vierweeksche ondervraging van kenners der Philippijnen door de senaatscommissie (van 14 December 1914 tot 11 Januari 1915) en het daarna uitgebrachte commissieverslag van 2 Februari 1915 volgde geen eerdere bespreking van het ontwerp dan op 3 Maart 1915 (den dag vóór het uiteengaan van het congres), waarbij het van de agenda werd afgevoerd. Dientengevolge verviel het tweede ontwerp op 4 Maart 1915. Van vele zijden is de senaat deswege beticht van obstructie (filibustering tactics).

Echter diende op 7 December 1915, tijdens het 64ste congres derhalve (1915—1917), de democratische senator Hitchcock (Nebraska), voorzitter van de senaatscommissie voor Philippijnsche zaken, bij den senaat een wetsontwerp van 33 artikelen in, nagenoeg gelijkluidend met den in October 1914 door het huis gevoteerden tekst in 29 artikelen van het tweede ontwerp-Jones, en in de wandeling aangeduid als the Philippine bill. Na een gunstig commissieverslag van 17 December 1915 en een gewijzigd ontwerp van denzelfden dag — hetwelk de beweegreden veranderde en het jaartal 1915 in het artikel over de eerste verkiezingen op den nieuwen voet (artikel 21) verving door 1916 — had de behandeling in openbaar comité-generaal (Senate Committee of the Whole on the state of the Union, onder den gewonen senaatspresident, zijnde den vicepresident der Vereenigde Staten) plaats van 6 Januari 1916 tot 3 Februari 1916 en die in den senaat zelf op 3 en 4 Februari 1916. Tijdens de behandeling in comité-generaal werden, naast een reeks door de senaatscommissie zelf voorgestelde amendementen van redactioneelen aard, twee verrassende wijzigingen aangenomen. Vooreerst werd op 18 Januari 1916 met 35 tegen 23 stemmen aanvaard een amendement van senator Gronna (North Dakota), hetwelk in artikel 3 achter het polygamieverbod een verbod van sterke dranken inlaschte, echter niet, dan nadat eerst aan dit amendement-Gronna met 32 tegen 26 stemmen een

moordend subamendement-Hitchcock was toegebracht, hetwelk alle inlandsche sterke dranken, ook de meest bedwelmende, met zooveel woorden aan dit drankverbod onttrok. In de tweede en veel belangrijker plaats werd, na een veertiendaagsche discussie en ondanks het verzet van den wetsvoorsteller Hitchcock zelf, op 2 Februari 1916 in dit comité-generaal een amendement aangenomen van senator Clarke (Arkansas), hetwelk, ter vervanging van onafhankelijkheidsbeloften in de beweegreden alleen, de wet zelf in een slotartikel 34 deed bepalen, dat de Amerikaansche heerschappij over de Philippijnen zou eindigen op een door den president der Vereenigde Staten te bepalen dag tusschen twee en vier jaar na de bekrachtiging van de wet; hetgeen derhalve zou geleid hebben tot vrijverklaring tusschen Augustus 1918 en Augustus 1920, of nog een klein jaar vroeger dan het eerste ontwerp-Jones van 1912 had gewild, waar van 4 Juli 1921 als vrijheidsdag was gesproken. Wel is waar liet de tekst zelf van het amendement-Clarke nog ruimte voor verdaging van den begindag der onafhankelijkheid, doch men begreep wel, dat, indien eenmaal de wet zulk een begindag had aangegeven, verdaging practisch zou afstuiten op de Filipino's; aan deze verdagingsbevoegdheid is dan ook bij de debatten geen aandacht gegeven. Nadat een aantal subamendementen en subsubamendementen verworpen waren, en alleen een subamendement-Kenyon was aangenomen (op 2 Februari 1916, met 53 tegen 31 stemmen), strekkende om internationale waarborging van de onafhankelijkheid der Philippijnen uit het amendement te schrappen, staakten over het amendement-Clarke zelf op 2 Februari 1916 in comité-generaal de stemmen (41 tegen 41), waarna de stem van den voorzitter, den democratischen vicepresident der Vereenigde Staten, den doorslag gaf ten gunste van het amendement. Hangende deze discussie had op 25 Januari 1916 de Philippijnsche tweede kamer te Manila eenparig een resolutie gevoteerd ten gunste van het amendement-Clarke. Toen na afhandeling in comité-generaal het ontwerp-Hitchcock met zijn amendementen aan den senaat zelf werd voorgelegd, stelde op 4 Februari 1916 senator Clarke op zijn eigen amendement een klein subamendement voor (hieronder aangegeven door spatieering); dit subamendement werd aanvaard, het gewijzigde amendement-Clarke (artikel 34) gevoteerd met 48 tegen 27 stemmen, en het geheele ontwerp zelf met 52 stemmen (alle democratische, plus een paar republikeinsche)

tegen 24 (republikeinsche) stemmen. De redactie van het amendement was nu geworden als volgt:

> Sec. 34. The President is hereby authorized and directed to withdraw and surrender all right of possession, supervision, jurisdiction, control, or sovereignty now existing and exercised by the United States in and over the territory and people of the Philippines, and he shall on behalf of the United States fully recognize the independence of the said Philippines as a separate and self-governing nation and acknowledge the authority and control over the same of the government instituted by the people thereof, **and full power to take the several steps necessary to institute such government is hereby conferred upon the said Philippines acting by and through governmental agencies created by this act.** This transfer of possession, sovereignty, and governmental control shall be completed and become absolute not less than two years nor more than four years from the date of the approval of this act, under the terms and in the manner hereinafter prescribed: *Provided*, That if the President, prior to the expiration of the said period of four years, shall find that the condition of the internal or external affairs of said Philippines in respect to the stability or efficiency of the proposed government thereof is such as to warrant him in so doing, he is hereby further authorized, by proclamation duly made and published, to extend the said time to and including the date of the final adjournment of the session of Congress which shall convene next after the date of the expiration of the said period of four years, and thus afford the Congress an opportunity in its discretion to further consider the situation in the said Philippines; but any such extension of time by the President shall not otherwise suspend or nullify the operative force of this act, unless the Congress shall hereafter so direct. For the purpose of a complete and prompt compliance with this direction, the President is hereby invested with full power and authority to make such orders and regulations and to enter into such negotiations with the authorities of said Philippines or others as may be necessary to finally settle and adjust all property rights and other relations as between the United States and the said Philippines, and to cause to be acknowledged, respected, and safeguarded all of the personal and property rights of citizens or corporations of the United States and of other countries resident or engaged in business in said Philippines or having property interests therein. In any such settlement or adjustment so made in respect to the rights and property of the United States as against the said Philippines

the President may reserve or acquire such lands and rights and privileges appurtenant thereto as may, in his judgment, be required by the United States for naval bases and coaling stations within the territory of said Philippines.

En hier begint nu de zaak voor niet-Amerikaansche lezers verward te worden. Het senaatsontwerp-Hitchcock met de amendementen-Gronna en -Clarke kwam bij het huis van afgevaardigden in op 8 Februari 1916. Het commissieverslag van 6 April 1916 (meerderheid, vóór) en 12 April 1916 (minderheid, tegen) sloeg geen bepaalde wijzigingen voor. De behandeling in openbaar comité-generaal van het huis en die in het huis zelf besloegen maar een enkelen dag, 1 Mei 1916. Op dien eenen dag nu werd, vooreerst, in comité-generaal door een amendement- of motie-Towner het nieuwe artikel 34, zijnde het senaatsamendement-Clarke, weer uit het wetsontwerp gelicht met 193 tegen 151 stemmen (na de algemeene beschouwingen was men terstond met artikel 34 begonnen), terwijl twee voorstellen van Jones om andere termijnbepalingen in artikel 34 te krijgen (»tusschen twee en zes jaar«; »tusschen vier en acht jaar«) met diergelijke meerderheden werden verworpen. Vervolgens — en hier komt het opvallende — stelde Jones voor a) om artikel 1 van het aanhangige senaatsontwerp te vervangen door de artikelen 1—29 van zijn eigen, in October 1914 aangenomen, tweede ontwerp, en b) om de resteerende artikelen 2—33 van het senaatsontwerp te schrappen. Beide voorstellen, reeds geopperd in het minderheidsrapport van 12 April 1916, werden grif aanvaard; alleen bleek er eenige — niet recht opgeloste — onzekerheid over de louter formeele vraag, of artikel 1 van het senaatsontwerp was blijven bestaan, dan of het vervangen was door het daarmee volkomen gelijkluidende artikel 1 van October 1914. Nadat daarna ook nog — na eenig dispuut over de kwestie, of de considerans in comité-generaal mocht worden vastgesteld, dan aan het huis zelf moest worden overgelaten — de beweegreden van het senaatsontwerp door die van het tweede ontwerp-Jones was vervangen, en het geheele aldus vervormde ontwerp was gevoteerd in comité-generaal met 199 tegen 152 stemmen, kwam de zaak in het huis zelf aan de orde, waar de schrapping van artikel 34 werd bekrachtigd met 213 tegen 165 stemmen, en de vervanging van de artikelen 1—33 of 2—33 met 251 tegen 17 stemmen, terwijl de nieuwe beweegreden werd goedgekeurd zonder stemming.

Naar den vorm had men derhalve nu een zwaar geamendeerd senaatsontwerp-Hitchcock; naar den inhoud had men het in October 1914 gevoteerde ontwerp-Jones terug, zonder andere afwijking — naar het schijnt — dan in een paar data.

Zoo zou nu een conferentie tusschen beide huizen van het congres wel onvermijdelijk worden. Terstond na de eindstemming dan ook werd met het oog daarop besloten (met 203 tegen 156 stemmen) den afgevaardigden van het huis naar deze conferentie op te dragen, in geen geval voor het verleenen van onafhankelijkheid aan de Philippijnen een termijnbepaling te aanvaarden.

Nu was het woord weer aan den senaat. Aldaar kwam op 8 Mei 1916 allereerst de vraag ter sprake, of men wellicht (gelijk Hitchcock wilde) het terugontvangen wetsontwerp maar zou aanvaarden met de volledige wijziging, door het huis daarin aangebracht. Op 29 Mei 1916 evenwel besloot de senaat in ontkennenden zin; op 18 Juli 1916 bewilligde de senaat in een conferentie, hoewel de door het huis aan zijn afgevaardigden opgelegde instructie niet bijster beleefd gevonden werd.

Van toen af schijnt de zaak te hebben geloopen op rolletjes. Een conferentierapport van 7 Augustus 1916 beval aan, dat de senaat zijn bezwaren tegen de wijzigingen van het huis zou opgeven, mits een viertal werkelijke en voorts enkele redactionneele wijzigingen werden opgenomen. Een rapport van 15 Augustus 1916 van het huis gaf den voorgestelden nieuwen tekst der artikelen 1—31 (want er waren twee artikelen bijgekomen), zonder de beweegreden van het ontwerp. Op 16 Augustus 1916 aanvaardde de senaat de conferentievoorstellen met 37 tegen 22 stemmen, op 18 Augustus aanvaardde het huis ze. Vóór en op 22 Augustus werd het ontwerp achtereenvolgens geteekend door de voorzitters van beide huizen, en op 29 Augustus 1916 werd het door den president bekrachtigd. De vier werkelijke wijzigingen, door de conferentie voorgesteld, hadden a) het kiezerscorps voor de eerstkomende verkiezing onveranderd gehouden (artikel 15 lid 1), b) Amerikaansche burgers stemgerechtigd gemaakt (artikel 15 lid 2) naast burgers der Philippijnen, c) een vasten ondergouverneur (luitenant-gouverneur-generaal, zouden wij zeggen) ingesteld met leidende bevoegdheid in zake volksopvoeding en volksgezondheid (artikel 23) — deze twee vitale belangen zijn daardoor voorshands voorbehouden aan een

Amerikaansch dignitaris —, en d) een auditor (vergelijkbaar met onze rekenkamers), die reeds voorkwam in het eerste ontwerp-Hitchcock van 7 December 1915, ingevoegd in twee nieuwe artikelen (artikelen 24 en 25).

Het somtijds betwijfeld idealisme van den Amerikaanschen geest komt in de debatten over dit Philippijnsche regeeringsreglement van 1916 weer sprekend uit in het feit, dat, zoowel in het huis als in den senaat, betoogen tot aanwijzing van zakelijke bezwaren tegen spoedige vrijmaking herhaaldelijk met oprechte waardeering, doch betoogen ten gunste van vrijmaking telkens met echte geestdrift zijn ontvangen. Vergelijking met den Amerikaanschen vrijheidsoorlog, aanhaling van beroemde vrijheidswoorden van Jefferson of Lincoln miste nimmer haar enthousiasmeerende werking. De handelingen van het congres (Congressional Record) namelijk geven instemming en afkeuring weer.

Het opschrift der wet — «To declare the purpose of the people of the United States as to the future political status of the people of the Philippine Islands, and to provide a more autonomous government for those islands» — is sinds het ontwerp van 1914 onveranderd gebleven. Hoewel de juistheid van dit opschrift («title») het soms geducht heeft moeten ontgelden tijdens de beraadslaging, blijkt uit de handelingen van het congres nergens, dat en hoe het gevoteerd is geworden.

II.

De artikelen.

De aandacht, aan de artikelen zelf der wet gegeven, schijnt al zeer onregelmatig verdeeld geweest. De commissieverslagen van April 1912 (huis), Augustus 1914 (huis), December 1915 (senaat) en April 1916 (huis) zijn over de artikelen uitermate laconisch; dat van Februari 1915 (senaat) doet concrete voorstellen, doch zonder redacties aan te geven. De discussies van September en October 1914 in het huis gaven aan de artikelen de noodige zorg; de senaatsdiscussies van Januari 1916 zoogoed als geen (Kenyon op 10 en 18 Januari was de uitzondering), evenals — uiteraard — de korte discussie van Mei 1916 in het huis. Het conferentierapport van Augustus 1916 gaat op eens weer vrij ver in de zorg voor een goeden inhoud der artikelen. Maar nergens vindt men de gevoteerde teksten van amendementen

en artikelen duidelijk afgedrukt, en nergens ook vindt men de moeite genomen om de afwisselende redacties van vroegere en latere voorstellen naast elkaar te drukken op een wijze, die de verschillen doet in het oog springen; zoodat het uiterst tijdroovend is om b.v. de verschillen tusschen het ingediende en het gevoteerde tweede ontwerp-Jones en die tusschen het gevoteerde ontwerp-Jones en het senaatsontwerp-Hitchcock te leeren kennen, of die tusschen het tweede ontwerp-Jones en den gesubstitueerden tekst van Mei 1916. Ook van particuliere zijde schijnt dit nuttige, maar nu juist niet amusante geduldwerkje niet verricht. Op 29 Mei 1916 constateerde senator Lippitt (Rhode Island), dat tusschen het senaatsontwerp-Hitchcock en het tweede ontwerp-Jones (of, anders gezegd, het sterk geamendeerde senaatsontwerp) een twintigtal verschillen bestonden, waaronder sommige van vitaal belang; maar men vindt ze nergens gespecificeerd.

Hier moet vooreerst iets gezegd over twee ontbrekende artikelen.

Een drankverbodartikel, in October 1914 vergeefs voorgesteld in het huis, in Januari 1916 door den senaat in artikel 3 ingeschoven, kwam in Mei 1916 vanzelf te vervallen door het herstellen van de redactie van 1914, waaraan zulk een verbod vreemd was. De droefheid van senator Gronna over dit wegvallen van zijn voedsterling werd comisch, toen het volstrekt onmogelijk bleek dit lid der hooge vergadering aan het verstand te brengen, op welke wijze zijn invoeging dan toch wel geeclipseerd was.

Ten andere ontbreekt een wetsvoorschrift over neutralisatie (duurzame neutraliteit) der Philippijnen of over een poging om tot neutralisatie of internationale waarborging te geraken. In Februari 1908 reeds had senator Stone (Missouri) een gemeenschappelijke resolutie te dier zake voorgesteld; in Maart 1912 had Jones in het huis een soortgelijk voorstel gedaan, waarover in Mei 1912 verslag was uitgebracht, doch dat verder was blijven rusten; in 1914 had senator Overman (North Carolina), in 1915 senator Shafroth (Colorado) het voorstel herhaald. Op 13 Januari 1916 in den senaat diende senator McCumber (North Dakota) een amendement van deze strekking in, hetwelk geen succes had; op 1 Mei 1916, bij de hernieuwde behandeling in het huis, diende het kamerlid Sabath zulk een amendement in, doch alleen om het na een minuut weer terug te nemen. Bij deze reeks van pogingen is het gebleven.

Andere amendementen echter zijn geslaagd.

In artikel 3 der wet is in October 1914 bij amendement een regel gesteld voor onteigening en wellicht andersoortige ontneming van eigendom: «Private property shall not be taken for public use without just compensation». Voor het speciale geval van werken van openbaar nut bepaalt het tegenwoordige artikel 28 (zooals geamendeerd in October 1914) dit zelfde bovendien voor schade, toegebracht aan bijzonderen eigendom («no private property shall be damaged or taken for any purpose under this section without just compensation», en uit dat artikel 28 werd te dier gelegenheid de toevoeging van het «hetzij betaald of verzekerd zijn» van de schadeloosstelling («without just compensation paid or tendered therefor») als overtollig geschrapt.

In artikel 3 is in October 1914 het verbod gebracht van veelvrouwendom. Op 18 Januari 1916 is in den senaat de redactie aldus verbeterd, dat het verbod kennelijk alleen op de toekomst slaat («hereafter»). Het conferentierapport van Augustus 1916 heeft nog een zinsnede toegevoegd om ontduiking te keeren.

De artikelen 13—16 over het Philippijnsche parlement hebben hun definitieve redactie pas gekregen in 1916. Het tweede ontwerp-Jones had zich een samenkomen van die vernieuwde vertegenwoordiging voorgesteld in het jaar 1915.

In artikel 18 is in October 1914 onder meer ingelascht de zoogenaamde onschendbaarheid van parlementsleden: «and for any speech or debate in either house they shall not be questioned in any other place».

Ook artikel 20 over de koloniale hulpafgevaardigden te Washington heeft zijn definitieve redactie (zitting voor drie jaar, en verkiezing niet door de kiezers in de Philippijnen, maar — gelijk vóór 1916 — door het parlement te Manila) eerst gekregen door het conferentierapport van Augustus 1916.

De artikelen 24 en 25 over den auditor (vergelijkbaar met onze rekenkamers) dateeren van het eerste ontwerp-Hitchcock (December 1915) en zijn hersteld door het conferentierapport van Augustus 1916.

Artikel 27 zou volgens het tweede ontwerp-Jones het hooggerechtshof te Washington bevoegd hebben verklaard de arresten van het hooggerechtshof te Manila slechts dan te herzien, indien het staatsrecht der Vereenigde Staten of eenig eigen recht der Vereenigde Staten betrokken was bij de uitspraak. In October

1914 is de redactie van het regeeringsreglement van 1902 te dezen hersteld door toevoeging van de woorden, dat het hooggerechtshof te Washington mede bevoegd zal zijn in civiele zaken, waarbij de waarde in geschil of de waarde van onroerend goed in geschil meer bedraagt dan 25.000 dollar. Het hooggerechtshof te Manila is dus nog niet ontvoogd, gelijk dat te Weltevreden.

Als sprekend bewijs, dat men aan de redactie der artikelen — waarvan hier alleen de voornaamste punten behoefden te worden vermeld, zonder streven naar volledigheid — wel wat meer aandacht had kunnen geven, moge volstaan, dat uit artikel 1 van het eerste ontwerp-Jones in alle volgende ontwerpen en ten slotte in artikel 1 der wet zelf is overgegaan de vermelding van een op 11 April 1899 tusschen Amerika en Spanje gesloten vredesverdrag, — terwijl niet alleen zulk een verdrag niet bestaat (11 April 1899 is de dag der uitwisseling van de ratificaties geweest), maar het later, bij het tweede ontwerp-Jones, ingelaschte artikel 2 dezer zelfde wet den juisten datum (10 December 1898) bevat. Hoewel de fout op 2 October 1914 opzettelijk ter sprake werd gebracht, is zij nochtans blijven staan. De klacht van senator Lippitt op 8 Mei 1916, dat het publiek niet genoeg eerbied heeft voor het in stilte verrichte werk eener goede redactie, stelt de voorbereiding van dit regeeringsreglement dus in sommig opzicht te fraai voor.

Op het gewichtig stuk der onafhankelijkverklaring is het verloop der redacties geweest als volgt. Het eerste ontwerp-Jones van 1912 kende, gelijk hiervoren vermeld, de onafhankelijkheid met zooveel woorden toe, te rekenen van 4 Juli 1921. Het tweede ontwerp-Jones van 1914 beloofde onafhankelijkheid, zoodra een stevig bewind (a stable government) kan worden ingericht in de Philippijnen. Het in October 1914 gevoteerde ontwerp en evenzoo het senaatsontwerp van 7 December 1915 bepaalde — geheel overeenkomstig de herhaalde beloften van presidenten en landvoogden —, dat onafhankelijkheid zou intreden, zoodra, naar het oordeel der Vereenigde Staten, het volk der Philippijnen voor onafhankelijkheid rijp zou zijn gebleken («to grant when, in the judgment of the United States, the people of the Philippine Islands shall have shown themselves to be fitted therefor»). In de gewijzigde senaatsredactie van tien dagen later daarentegen (17 December 1915) werd als criterium aan-

genomen, of het verleenen van onafhankelijkheid al dan niet in het duurzaam belang der bevolking zou zijn («to grant when, in the judgment of the United States, it will be to the permanent interest of the people of the Philippine Islands»), hetgeen dus mogelijk maakte haar te onthouden, ook al zou de bevolking voor zelfbewind rijp wezen. Volgens het amendement-Clarke zou onafhankelijkverklaring (behoudens het onaannemelijke geval van verdaging) verplicht zijn geweest tusschen 1918 en 1920; als curiosum mag hier niet onvermeld blijven, dat op 18 Augustus 1916 in het huis tegen het amendement-Clarke een beroep is gedaan op den heer Colijn. Het bekrachtigde regeeringsreglement van 1916, eindelijk, bepaalt weer precies wat het tweede ontwerp-Jones aanvankelijk voorschreef: «whereas it is, as it has always been, the purpose of the people of the United States to withdraw their sovereignty over the Philippine Islands and to recognize their independence as soon as a stable government can be established therein». Onder de talrijke te dezer zake geopperde ideeen verdient vermelding dat van senator Shafroth (Colorado) op 7 Januari 1916: dat wellicht de overgang tusschen oud en nieuw het best te treffen ware door als laatsten landvoogd onder Amerikaansche heerschappij een Filipino te benoemen.

Ten slotte trekt het de aandacht, dat het regeeringsreglement van 1916 zijn voorganger van 1902 niet heeft ingetrokken, doch integendeel bepaalt (artikel 31), dat alle wetten of wettelijke voorschriften, welke met het regeeringsreglement van 1916 niet strijdig zijn, worden gehandhaafd. Practijk, rechtspraak en wetenschap zullen dus hebben uit te maken, wat van de oude wet van 1902 nog geldt. Na het in September 1916 voltooide boek over Philippijnsche staatsinstellingen van den tegenwoordigen raadsheer in het hooggerechtshof der Philippijnen G. A. Malcolm (The government of the Philippine Islands, Rochester, N. Y., 1916; 794 blz.) schijnt in druk niets samenvattends over Philippijnsch staatsrecht te zijn verschenen; het in 1919 uitgekomen werkje van dezen zelfden Malcolm en M. M. Kalaw (den op blz. 450 reedsgenoemden jongen Filipino, nu hoogleeraar te Manila) over «Philippine civics» (Appleton & Co., New York, 1919; 183 blz.) is te elementair om in dit verband te worden meegeteld.

Toen in Juli 1914 de tweede Jones bill was ingediend, werd de tekst afgedrukt in schier alle bladen der Philippijnen en in de drie voornaamste inheemsche talen (Visaya, Tagalog en Iloco);

vóór het eind van Augustus 1914 hadden al drie provinciale besturen en veertig gemeentebesturen in de Philippijnen hun instemming betuigd, evenals het bestuur der nationalistische partij aldaar (de partij der meerderheid). Toen in Februari 1916 de Philippine bill, het wetsontwerp van den senaat, met het amendement-Clarke nopens een over twee à vier jaar te verleenen onafhankelijkheid was aangenomen, moet het te Manila verschenen zijn in brochurevorm in de voornaamste inheemsche taal van het eiland Luzón, het Tagalog (gesproken door anderhalf millioen van de bijna tien millioen inwoners der Philippijnen); een congreslid deelde op 1 Mei 1916 mede, dat een inlandsche boekwinkel in korten tijd van deze brochure meer dan 100.000 exemplaren had verkocht. Anderzijds geven een aantal Philippijnsche persstemmen, door den deskundigen en welgezinden J. A. Robertson bijeengebracht in The Journal of Race Development van April 1916, den indruk, dat het vooruitzicht volle onafhankelijkheid te zullen krijgen op zóó korten termijn bij vele toongevende Filipino's destijds een gevoel van beklemming wekte.

Dat, ondanks den oorlog, de sinds 1916 verloopen jaren voor de economische ontwikkeling der Philippijnen in menig opzicht gunstig zijn geweest, heeft voor het regeeringsreglement van 1916 een goede atmosfeer geschapen, hoewel de tekst van dat regeeringsreglement aan dien toestand wellicht part noch deel heeft gehad. Volgens alle verklaringen van den huidigen gouverneur-generaal (F. B. Harrison, democraat, sinds 1913) is de met het regeeringsreglement opgedane ervaring hoogst bevredigend.

III.

De tekst der wet.

[PUBLIC—No. 240—64TH CONGRESS.]

[S. 381.]

An Act To declare the purpose of the people of the United States as to the future political status of the people of the Philippine Islands, and to provide a more autonomous government for those islands.

Whereas it was never the intention of the people of the United States in the incipiency of the War with Spain to make it a war of conquest or for territorial aggrandizement; and

Whereas it is, as it has always been, the purpose of the people of the United States to withdraw thier sovereignty over the Philippine Islands and to recognize their independence as soon as a stable government can be established therein; and

Whereas for the speedy accomplishment of such purpose it is desirable to place in the hands of the people of the Philippines as large a control of their domestic affairs as can be given them without, in the meantime, impairing the exercise of the rights of sovereignty by the people of the United States, in order that, by the use and exercise of popular franchise and governmental powers, they may be the better prepared to fully assume the responsibilities and enjoy all the privileges of complete independence: Therefore

Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That the provisions of this Act and the name »The Philippines» as used in this Act shall apply to and include the Philippine Islands ceded to the United States Government by the treaty of peace concluded between the United States and Spain on the eleventh day of April, eighteen hundred and ninety-nine, the boundaries of which are set forth in Article III of said treaty, together with those islands embraced in the treaty between Spain and the United States concluded at Washington on the seventh day of November, nineteen hundred.

SEC. 2. That all inhabitants of the Philippine Islands who were Spanish subjects on the eleventh day of April, eighteen hundred and ninety-nine, and then resided in said islands, and their children born subsequent thereto, shall be deemed and held to be citizens of the Philippine Islands, except such as shall have elected to preserve their allegiance to the Crown of Spain in accordance with the provisions of the treaty of peace between the United States and Spain, signed at Paris December tenth, eighteen hundred and ninety-eight, and except such others as have since become citizens of some other country: *Provided*, That the Philippine Legislature, herein provided for, is hereby authorized to provide by law for the acquisition of Philippine citizenship by those natives of the Philippine Islands who do not come within the foregoing provisions, the natives of the insular possessions of the United States, and such other persons residing in the Philippine Islands who are citizens of

the United States, or who could become citizens of the United States under the laws of the United States if residing therein.

SEC. 3. That no law shall be enacted in said islands which shall deprive any person of life, liberty, or property without due process of law, or deny to any person therein the equal protection of the laws. Private property shall not be taken for public use without just compensation.

That in all criminal prosecutions the accused shall enjoy the right to be heard by himself and counsel, to demand the nature and cause of the accusation against him, to have a speedy and public trial, to meet the witnesses face to face, and to have compulsory process to compel the attendance of witnesses in his behalf.

That no person shall be held to answer for a criminal offense without due process of law; and no person for the same offense shall be twice put in jeopardy of punishment, nor shall be compelled in any criminal case to be a witness against himself.

That all persons shall before conviction be bailable by sufficient sureties, except for capital offenses.

That no law impairing the obligation of contracts shall be enacted.

That no person shall be imprisoned for debt.

That the privilege of the writ of habeas corpus shall not be suspended, unless when in cases of rebellion, insurrection, or invasion the public safety may require it, in either of which events the same may be suspended by the President, or by the Governor General, wherever during such period the necessity for such suspension shall exist.

That no ex post facto law or bill of attainder shall be enacted nor shall the law of primogeniture ever be in force in the Philippines.

That no law granting a title of nobility shall be enacted, and no person holding any office of profit or trust in said islands shall, without the consent of the Congress of the United States, accept any present, emolument, office, or title of any kind whatever from any king, queen, prince, or foreign State.

That excessive bail shall not be required, nor excessive fines imposed, nor cruel and unusual punishment inflicted.

That the right to be secure against unreasonable searches and seizures shall not be violated.

That slavery shall not exist in said islands; nor shall involuntary servitude exist therein except as a punishment for crime whereof the party shall have been duly convicted.

That no law shall be passed abridging the freedom of speech or of the press, or the right of the people peaceably to assemble and petition the Government for redress of grievances.

That no law shall be made respecting an establishment of religion or prohibiting the free exercise thereof, and that the free exercise and enjoyment of religious profession and worship, without discrimination or preference, shall forever be allowed; and no religious test shall be required for the exercise of civil or political rigths. No public money or property shall ever be appropriated, applied, donated, or used, directly or indirectly, for the use, benefit, or support of any sect, church denomination, sectarian institution, or system of religion, or for the use, benefit, or support of any priest, preacher, minister, or other religious teacher or dignitary as such. Contracting of polygamous or plural marriages hereafter is prohibited. That no law shall be construed to permit polygamous or plural marriages.

That no money shall be paid out of the treasury except in pursuance of an appropriation by law.

That the rule of taxation in said islands shall be uniform.

That no bill which may be enacted into law shall embrace more than one subject, and that subject shall be expressed in the title of the bill.

That no warrant shall issue but upon probable cause, supported by oath or affirmation, and particularly describing the place to be searched and the person or things to be seized.

That all money collected on any tax levied or assessed for a special purpose shall be treated as a special fund in the treasury and paid out for such purpose only.

SEC. 4. That all expenses that may be incurred on account of the Government of the Philippines for salaries of officials and the conduct of their offices and departments, and all expenses and obligations contracted for the internal improvement or development of the islands, not, however, including defenses, barracks, and other works undertaken by the United States, shall, except

as otherwise specifically provided by the Congress, be paid by the Government of the Philippines.

SEC. 5. That the statutory laws of the United States hereafter enacted shall not apply to the Philippine Islands, except when they specifically so provide, or it is so provided in this Act.

SEC. 6. That the laws now in force in the Philippines shall continue in force and effect, except as altered, amended, or modified herein, until altered, amended, or repealed by the legislative authority herein provided or by Act of Congress of the United States.

SEC. 7. That the legislative authority herein provided shall have power, when not inconsistent with this Act, by due enactment to amend, alter, modify, or repeal any law, civil or criminal, continued in force by this Act as it may from time to time see fit.

This power shall specifically extend with the limitation herein provided as to the tariff to all laws relating to revenue and taxation in effect in the Philippines.

SEC. 8. That general legislative power, except as otherwise herein provided, is hereby granted to the Philippine Legislature, authorized by this Act.

SEC. 9. That all the property and rights which may have been acquired in the Philippine Islands by the United States under the treaty of peace with Spain, signed December tenth, eighteen hundred and ninety-eight, except such land or other property as has been or shall be designated by the President of the United States for military and other reservations of the Government of the United States, and all lands which may have been subsequently acquired by the government of the Philippine Islands by purchase under the provisions of sections sixty-three and sixty-four of the Act of Congress approved July first, nineteen hundred and two, except such as may have heretofore been sold and disposed of in accordance with the provisions of said Act of Congress, are hereby placed under the control of the government of said islands to be administered or disposed of for the benefit of the inhabitants thereof, and the Philippine Legislature shall have power to legislate with respect to all such matters as it may deem advisable; but acts of the Philippine Legislature with reference to land of the public domain, timber, and mining, hereafter enacted, shall not have the force of law until approved

by the President of the United States: *Provided*, That upon the approval of such an act by the Governor General, it shall be by him forthwith transmitted to the President of the United States, and he shall approve or dissapprove the same within six months from and after its enactment and submission for his approval, and if not disapproved within such time it shall become a law the same as if it had been specifically approved: *Provided further*, That where lands in the Philippine Islands have been or may be reserved for any public purpose of the United States, and, being no longer required for the purpose for which reserved, have been or may be, by order of the President, placed under the control of the government of said islands to be administered for the benefit of the inhabitants thereof, the order of the President shall be regarded as effectual to give the government of said islands full control and power to administer and dispose of such lands for the benefit of the inhabitants of said islands.

SEC. 10. That while this Act provides that the Philippine government shall have the authority to enact a tariff law the trade relations between the islands and the United States shall continue to be governed exclusively by laws of the Congress of the United States: *Provided*, That tariff acts or acts amendatory to the tariff of the Philippine Islands shall not become law until they shall receive the approval of the President of the United States, nor shall any act of the Philippine Legislature affecting immigration or the currency or coinage laws of the Philippines become a law until it has been approved by the President of the United States: *Provided further*, That the President shall approve or disapprove any act mentioned in the foregoing proviso within six months from and after its enactment and submission for his approval, and if not disapproved within such time it shall become a law the same as if it had been specifically approved.

SEC. 11. That no export duties shall be levied or collected on exports from the Philippine Islands, but taxes and assessments on property and license fees for franchises, and privileges, and internal taxes, direct or indirect, may be imposed for the purposes of the Philippine government and the provincial and municipal governments thereof, respectively, as may be provided and defined by acts of the Philippine Legislature, and, where necessary to

anticipate taxes and revenues, bonds and other obligations may be issued by the Philippine government or any provincial or municipal government therein, as may be provided by law and to protect the public credit: *Provided, however*, That the entire indebtedness of the Philippine government created by the authority conferred herein shall not exceed at any one time the sum of $ 15,000,000, exclusive of those obligations known as friar land bonds, nor that of any Province or municipality a sum in excess of seven per centum of the aggregate tax valuation of its property at any one time.

SEC. 12. That general legislative powers in the Philippines, except as herein otherwise provided, shall be vested in a legislature which shall consist of two houses, one the senate and the other the house of representatives, and the two houses shall be designated »The Philippine Legislature«: *Provided*, That until the Philippine Legislature as herein provided shall have been organized the existing Philippine Legislature shall have all legislative authority herein granted to the government of the Philippine Islands, except such as may now be within the exclusive jurisdiction of the Philippine Commission, which is so continued until the organization of the legislature herein provided for the Philippines. When the Philippine Legislature shall have been organized, the exclusive legislative jurisdiction and authority exercised by the Philippine Commission shall thereafter be exercised by the Philippine Legislature.

SEC. 13. That the members of the senate of the Philippines, except as herein provided, shall be elected for terms of six and three years, as hereinafter provided, by the qualified electors of the Philippines. Each of the senatorial districts defined as hereinafter provided shall have the right to elect two senators. No person shall be an elective member of the senate of the Philippines who is not a qualified elector and over thirty years of age, and who is not able to read and write either the Spanish or English language, and who has not been a resident of the Philippines for at least two consecutive years and an actual resident of the senatorial district from which chosen for a period of at least one year immediately prior to his election.

SEC. 14. That the members of the house of representatives shall, except as herein provided, be elected triennially by the qualified electors of the Philippines. Each of the representative

districts hereinafter provided for shall have the right to elect one representative. No person shall be an elective member of the house of representatives who is not a qualified elector and over twenty-five years of age, and who is not able to read and write either the Spanish or English language, and who has not been an actual resident of the district from which elected for at least one year immediately prior to his election: *Provided*, That the members of the present assembly elected on the first Tuesday in June, nineteen hundred and sixteen, shall be the members of the house of representatives from their respective districts for the term expiring in nineteen hundred and nineteen.

SEC. 15. That at the first election held pursuant to this act, the qualified electors shall be those having the qualifications of voters under the present law; thereafter and until otherwise provided by the Philippine Legislature herein provided for the qualifications of voters for senators and representatives in the Philippines and all officers elected by the people shall be as follows:

Every male person who is not a citizen or subject of a foreign power twenty-one years of age or over (except insane and feeble-minded persons and those convicted in a court of competent jurisdiction of an infamous offense since the thirteenth day of August, eighteen hundred and ninety-eight), who shall have been a resident of the Philippines for one year and of the municipality in which he shall offer to vote for six months next preceding the day of voting, and who is comprised within one of the following classes:

(a) Those who under existing law are legal voters and have exercised the right of suffrage.

(b) Those who own real property to the value of 500 pesos, or who annually pay 30 pesos or more of the established taxes.

(c) Those who are able to read and write either Spanish, English, or a native language.

SEC. 16. That the Philippine Islands shall be divided into twelve senate districts, as follows:

First district: Batanes, Cagayan, Isabela, Ilocos Norte, and Ilocos Sur.

Second district: La Union, Pangasinan, and Zambales.

Third district: Tarlac, Nueva Ecija, Pampanga, and Bulacan.

Fourth district: Bataan, Rizal, Manila, and Laguna.

Fifth district: Batangas, Mindoro, Tayabas, and Cavite.

Sixth district: Sorsogon, Albay, and Ambos Camarines.

Seventh district: Iloilo and Capiz.

Eighth district: Negros Occidental, Negros Oriental, Antique, and Palawan.

Ninth district: Leyte and Samar.

Tenth district: Cebu.

Eleventh district: Surigao, Misamis, and Bohol.

Twelfth district: The Mountain Province, Baguio, Nueva Vizcaya, and the Department of Mindanao and Sulu.

The representative districts shall be the eighty-one now provided by law, and three in the Mountain Province, one in Nueva Vizcaya, and five in the Department of Mindanao and Sulu.

The first election under the provisions of this Act shall be held on the first Tuesday of October, nineteen hundred and sixteen, unless the Governor General in his discretion shall fix another date not earlier than thirty nor later than sixty days after the passage of this Act: *Provided*, That the Governor General's proclamation shall be published at least thirty days prior to the date fixed for the election, and there shall be chosen at such election one senator from each senate district for a term of three years and one for six years. Thereafter one senator from each district shall be elected from each senate district for a term of six years: *Provided*, That the Governor General of the Philippine Islands shall appoint, without the consent of the senate and without restriction as to residence, senators and representatives who will, in his opinion, best represent the senate district and those reprensentative districts which may be included in the territory not now represented in the Philippine Assembly: *Provided further*, That thereafter elections shall be held only on such days and under such regulations as to ballots, voting, and qualifications of electors as may be prescribed by the Philippine Legislature, to which is hereby given authority to redistrict the Philippine Islands and modify, amend, or repeal any provision of this section, except such as refer to appointive senators and repesentatives.

SEC. 17. That the terms of office of elective senators and representatives shall be six and three years, respectively, and shall begin on the date of their election. In case of vacancy among the elective members of the senate or in the house of representatives, special

elections may be held in the districts wherein such vacancy occurred under such regulations as may be prescribed by law, but senators or representatives elected in such cases shall hold office only for the unexpired portion of the term wherein the vacancy occurred. Senators and representatives appointed by the Governor General shall hold office until removed by the Governor General.

SEC. 18. That the senate and house of representatives, respectively, shall be the sole judges of the elections, returns, and qualifications of their elective members, and each house may determine the rules of its proceedings, punish its members for disorderly behavior, and, with the concurrence of two-thirds, expel an elective member. Both houses shall convene at the capital on the sixteenth day of October next following the election and organize by the election of a speaker or a presiding officer, a clerk, and a sergeant at arms for each house, and such other officers and assistants as may be required. A majority of each house shall constitute a quorum to do business, but a smaller number may meet, adjourn from day to day, and compel the attendance of absent members. The legislature shall hold annual sessions, commencing on the sixteenth day of October, or, if the sixteenth day of October be a legal holiday, then on the first day following which is not a legal holiday, in each year. The legislature may be called in special session at any time by the Governor General for general legislation, or for action on such specific subjects as he may designate. No special session shall continue longer than thirty days, and no regular session shall continue longer than one hundred days, exclusive of Sundays. The legislature is hereby given the power and authority to change the date of the commencement of its annual sessions.

The senators and representatives shall receive an annual compensation for their services, to be ascertained by law, and paid out of the treasury of the Philippine Islands. The senators and representatives shall, in all cases except treason, felony, and breach of the peace, be privileged from arrest during their attendance at the session of their respective houses and in going to and returning from the same; and for any speech or debate in either house they shall not be questioned in any other place.

No senator or representative shall, during the time for which he may have been elected, be eligible to any office the election

to which is vested in the legislature, nor shall be appointed to any office of trust or profit which shall have been created or the emoluments of which shall have been increased during such term.

SEC. 19. That each house of the legislature shall keep a journal of its proceedings and, from time to time, publish the same; and the yeas and nays of the members of either house, on any question, shall, upon demand of one-fifth of those present, be entered on the journal, and every bill and joint resolution which shall have passed both houses shall, before it becomes a law, be presented to the Governor General. If he approve the same, he shall sign it; but if not, he shall return it with his objections to that house in which it shall have originated, which shall enter the objections at large on its journal and proceed to reconsider it. If, after such reconsideration, two-thirds of the members elected to that house shall agree to pass the same, it shall be sent, together with the objections, to the other house, by which it shall likewise be reconsidered, and if approved by two-thirds of all the members elected to that house it shall be sent to the Governor General, who, in case he shall then not approve, shall transmit the same to the President of the United States. The vote of each house shall be by the yeas and nays, and the names of the members voting for and against shall be entered on the journal. If the President of the United States approve the same, he shall sign it and it shall become a law. If he shall not approve same, he shall return it to the Governor General, so stating, and it shall not become a law: *Provided*, That if any bill or joint resolution shall not be returned by the Governor General as herein provided within twenty days (Sundays excepted) after it shall have been presented to him the same shall become a law in like manner as if he had signed it, unless the legislature by adjournment prevent its return, in which case it shall become a law unless vetoed by the Governor General within thirty days after adjournment: *Provided further*, That the President of the United States shall approve or disapprove an act submitted to him under the provisions of this section within six months from and after its enactment and submission for his approval; and if not approved within such time, it shall become a law the same as if it had been specifically approved. The Governor General shall have

the power to veto any particular item or items of an appropriation bill, but the veto shall not affect the item or items to which he does not object. The item or items objected to shall not take effect except in the manner heretofore provided in this section as to bills and joint resolutions returned to the legislature without his approval.

All laws enacted by the Philippine Legislature shall be reported to the Congress of the United States, which hereby reserves the power and authority to annul the same. If at the termination of any fiscal year the appropriations necessary for the support of government for the ensuing fiscal year shall not have been made, the several sums appropriated in the last appropriation bills for the objects and purposes therein specified, so far as the same may be done, shall be deemed to be reappropriated for the several objects and purposes specified in said last appropriation bill; and until the legislature shall act in such behalf the treasurer shall, when so directed by the Governor General, make the payments necessary for the purposes aforesaid.

SEC. 20. That at the first meeting of the Philippine Legislature created by this Act and trienially thereafter there shall be chosen by the legislature two Resident Commissioners to the United States, who shall hold their office for a term of three years beginning with the fourth day of March following their election, and who shall be entitled to an official recognition as such by all departments upon presentation to the President of a certificate of election by the Governor General of said islands. Each of said Resident Commissioners shall, in addition to the salary and the sum in lieu of mileage now allowed by law, be allowed the same sum for stationery and for the pay of necessary clerk hire as is now allowed to the Members of the House of Representatives of the United States, to be paid out of the Treasury of the United States, and the franking privilege allowed by law to Members of Congress. No person shall be eligible to election as Resident Commissioner who is not a bona fide elector of said islands and who does not owe allegiance to the United States and who is not more than thirty years of age and who does not read and write the English language. The present two Resident Commissioners shall hold office until the fourth of March, nineteen hundred and seventeen. In case of vacancy in the position of Resident Commissioner caused by resignation or otherwise, the

Governor General may make temporary appointments until the next meeting of the Philippine Legislature, which shall then fill such vacancy; but the Resident Commissioner thus elected shall hold office only for the unexpired portion of the term wherein the vacancy occurred.

SEC. 21. That the supreme executive power shall be vested in an executive officer, whose official title shall be «The Governor General of the Philippine Islands». He shall be appointed by the President, by and with the advice and consent of the Senate of the United States, and hold his office at the pleasure of the President and until his successor is chosen and qualified. The Governor General shall reside in the Philippine Islands during his official incumbency, and maintain his office at the seat of government. He shall, unless otherwise herein provided, appoint, by and with the consent of the Philippine Senate, such officers as may now be appointed by the Governor General, or such as he is authorized by this Act to appoint, or whom he may hereafter be authorized by law to appoint; but appointments made while the senate is not in session shall be effective either until disapproval or until the next adjournment of the senate. He shall have general supervision and control of all of the departments and bureaus of the government in the Philippine Islands as far as is not inconsistent with the provisions of this Act, and shall be commander in chief of all locally created armed forces and militia. He is hereby vested with the exclusive power to grant pardons and reprieves and remit fines and forfeitures, and may veto any legislation enacted as herein provided. He shall submit within ten days of the opening of each regular session of the Philippine Legislature a budget of receipts and expenditures, which shall be the basis of the annual appropriation bill. He shall commission all officers that he may be authorized to appoint. He shall be responsible for the faithful execution of the laws of the Philippine Islands and of the United States operative within the Philippine Islands, and whenever it becomes necessary he may call upon the commanders of the military and naval forces of the United States in the islands, or summon the posse comitatus, or call out the militia or other locally created armed forces, to prevent or suppress lawless violence, invasion, insurrection, or rebellion; and he may, in case of rebellion or invasion, or imminent danger thereof, when the

public safety requires it, suspend the privileges of the writ of habeas corpus, or place the islands, or any part thereof, under martial law: *Provided*, That whenever the Governor General shall exercise this authority, he shall at once notify the President of the United States thereof, together with the attending facts and circumstances, and the President shall have power to modify or vacate the action of the Governor General. He shall annually and at such other times as he may be required make such official report of the transactions of the government of the Philippine Islands to an executive department of the United States to be designated by the President, and his said annual report shall be transmitted to the Congress of the United States; and he shall perform such additional duties and functions as may in pursuance of law be delegated or assigned to him by the President.

SEC. 22. That, except as provided otherwise in this Act, the executive departments of the Philippine government shall continue as now authorized by law until otherwise provided by the Philippine Legislature. When the Philippine Legislature herein provided shall convene and organize, the Philippine Commission, as such, shall cease and determine, and the members thereof shall vacate their offices as members of said commission: *Provided*, That the heads of executive departments shall continue to exercise their executive functions until the heads of departments provided by the Philippine Legislature pursuant to the provisions of this Act are appointed and qualified. The Philippine Legislature may thereafter by appropriate legislation increase the number or abolish any of the executive departments, or make such changes in the names and duties thereof as it may see fit, and shall provide for the appointment and removal of the heads of the executive departments by the Governor General: *Provided*, That all executive functions of the government must be directly under the Governor General or within one of the executive departments under the supervision and control of the Governor General. There is hereby established a bureau, to be known as the Bureau of Non-Christian tribes, which said bureau shall be embraced in one of the executive departments to be designated by the Governor General, and shall have general supervision over the public affairs of the inhabitants of the territory represented in the legislature by appointive senators and representatives.

SEC. 23. That there shall be appointed by the President, by and with the advice and consent of the Senate of the United States, a vice governor of the Philippine Islands, who shall have all of the powers of the Governor General in the case of a vacancy or temporary removal, resignation, or disability of the Governor General, or in case of his temporary absence; and the said vice governor shall be the head of the executive department, known as the department of public instruction, which shall include the bureau of education and the bureau of health, and he may be assigned such other executive duties as the Governor General may designate.

Other bureaus now included in the department of public instruction shall, until otherwise provided by the Philippine Legislature, be included in the department of the interior.

The President may designate the head of an executive department of the Philippine government to act as Governor General in the case of a vacancy, the temporary removal, resignation, or disability of the Governor General and the vice governor, or their temporary absence, and the head of the department thus designated shall exercise all the powers and perform all the duties of the Governor General during such vacancy, disability, or absence.

SEC. 24. That there shall be appointed by the President an auditor, who shall examine, audit, and settle all accounts pertaining to the revenues and receipts from whatever source of the Philippine government and of the provincial and municipal governments of the Philippines, including trust funds and funds derived from bond issues; and audit, in accordance with law and administrative regulations, all expenditures of funds or property pertaining to or held in trust by the government or the Provinces or municipalities thereof. He shall perform a like duty with respect to all government branches.

He shall keep the general accounts of the government and preserve the vouchers pertaining thereto.

It shall be the duty of the auditor to bring to the attention of the proper administrative officer expenditures of funds or property which, in his opinion, are irregular, unnecessary, excessive, or extravagant.

There shall be a deputy auditor appointed in the same manner as the auditor. The deputy auditor shall sign such official papers as the auditor may designate and perform such other duties as the auditor may prescribe, and in case of the death, resignation,

sickness, or other absence of the auditor from his office, from any cause, the deputy auditor shall have charge of such office. In case of the absence from duty, from any cause, of both the auditor and the deputy auditor, the Governor General may designate an assistant, who shall have charge of the office.

The administrative jurisdiction of the auditor over accounts, whether of funds or property, and all vouchers and records pertaining thereto, shall be exclusive. With the approval of the Governor General he shall from time to time make and promulgate general or special rules and regulations not inconsistent with law covering the method of accounting for public funds and property, and funds and property held in trust by the government or any of its branches: *Provided*, That any officer accountable for public funds or property may require such additional reports or returns from his subordinates or others as he may deem necessary for his own information and protection.

The decisions of the auditor shall be final and conclusive upon the executive branches of the government, except that appeal therefrom may be taken by the party aggrieved or the head of the department concerned within one year, in the manner hereinafter prescribed. The auditor shall, except as hereinafter provided, have like authority as that conferred by law upon the several auditors of the United States and the Comptroller of the United States Treasury and is authorized to communicate directly with any person having claims before him for settlement, or with any department, officer, or person having official relations with his office.

As soon after the close of each fiscal year as the accounts of said year may be examined and adjusted the auditor shall submit to the Governor General and the Secretary of War an annual report of the fiscal concerns of the government, showing the receipts and disbursements of the various departments and bureaus of the government and of the various Provinces and municipalities, and make such other reports as may be required of him by the Governor General or the Secretary of War.

In the execution of their duties the auditor and the deputy auditor are authorized to summon witnesses, administer oaths, and to take evidence, and, in the pursuance of these provisions, may issue subpoenas and enforce the attendance of witnesses, as now provided by law.

The office of the auditor shall be under the general supervision of the Governor General and shall consist of the auditor and deputy auditor and such necessary assistants as may be prescribed by law.

SEC. 25. That any person aggrieved by the action or decision of the auditor in the settlement of his account or claim may, within one year, take an appeal in writing to the Governor General, which appeal shall specifically set forth the particular action of the auditor to which exception is taken, with the reason and authorities relied on for reversing such decision.

If the Governor General shall confirm the action of the auditor, he shall so indorse the appeal and transmit it to the auditor, and the action shall thereupon be final and conclusive. Should the Governor General fail to sustain the action of the auditor, he shall forthwith transmit his grounds of disapproval to the Secretary of War, together with the appeal and the papers necessary to a proper understanding of the matter. The decision of the Secretary of War in such case shall be final and conclusive.

SEC. 26. That the supreme court and the courts of first instance of the Philippine Islands shall possess and exercise jurisdiction as heretofore provided and such additional jurisdiction as shall hereafter be prescribed by law. The municipal courts of said islands shall possess and exercise jurisdiction as now provided by law, subject in all matters to such alteration and amendment as may be hereafter enacted by law; and the chief justice and associate justices of the supreme court shall hereafter be appointed by the President, by and with the advice and consent of the United States. The judges of the court of first instance shall be appointed by the Governor General, by and with the advice and consent of the Philippine Senate: *Provided*, That the admiralty jurisdiction of the supreme court and courts of first instance shall not be changed except by Act of Congress. That in all cases pending under the operation of existing laws, both criminal and civil, the jurisdiction shall continue until final judgment and determination.

SEC. 27. That the Supreme Court of the United States shall have jurisdiction to review, revise, reverse, modify, or affirm the final judgments and decrees of the Supreme Court of the Philippine Islands in all actions, cases, causes, and proceedings now pending therein or hereafter determined thereby in which the Constitution

or any statute, treaty, title, right, or privilege of the United States is involved, or in causes in which the value in controversy exceeds $ 25,000, or in which the title or possession of real estate exceeding in value the sum of $ 25,000, to be ascertained by the oath of either party or of other competent witnesses, is involved or brought in question, and such final judgments or decrees may and can be reviewed, revised, reversed, modified, or affirmed by said Supreme Court of the United States on appeal or writ of error by the party aggrieved within the same time, in the same manner, under the same regulations, and by the same procedure, as far applicable, as the final judgments and decrees of the district courts of the United States.

SEC. 28. That the government of the Philippine Islands may grant franchises and rights, including the authority to exercise the right of eminent domain, for the construction and operation of works of public utility and service, and may authorize said works to be constructed and maintained over and across the public property of the United States, including streets, highways, squares, and reservations, and over similar property of the government of said islands, and may adopt rules and regulations under which the provincial and municipal governments of the islands may grant the right to use and occupy such public property belonging to said Provinces or municipalities: *Provided*, That no private property shall be damaged or taken for any purpose under this section without just compensation, and that such authority to take and occupy land shall not authorize the taking, use, or occupation of any land except such as is required for the actual necessary purposes for which the franchise is granted, and that no franchise or right shall be granted to any individual, firm, or corporation except under the conditions that it shall be subject to amendment, alteration, or repeal by the Congress of the United States, and that lands or right of use and occupation of lands thus granted shall revert to the governments by which they were respectively granted upon the termination of the franchises and rights under which they were granted or upon their revocation or repeal. That all franchises or rights granted under this Act shall forbid the issue of stock or bonds except in exchange for actual cash or for property at a fair valuation equal to the par value of the stock or bonds so issued; shall forbid the declaring of stock or bond dividends,

and, in the case of public-service corporations, shall provide for the effective regulation of the charges thereof, for the official inspection and regulation of the books and accounts of such corporations, and for the payment of a reasonable percentage of gross earnings into the treasury of the Philippine Islands or of the Province or municipality within which such franchises are granted and exercised: *Provided further*, That it shall be unlawful for any corporation organized under this Act, or for any person, company, or corporation receiving any grant, franchise, or concession from the government of said islands, to use, employ, or contract for the labor of persons held in involuntary servitude; and any person, company, or corporation so violating the provisions of this Act shall forfeit all charters, grants, or franchises for doing business in said islands, in an action or proceeding brought for that purpose in any court of competent jurisdiction by any officer of the Philippine government, or on the complaint of any citizen of the Philippines, under such regulations and rules as the Philippine Legislature shall prescribe, and in addition shall be deemed guilty of an offense, and shall be punished by a fine of not more than $ 10,000.

SEC. 29. That, except as in this Act otherwise provided, the salaries of all the officials of the Philippines not appointed by the President, including deputies, assistants, and other employees, shall be such and be so paid out of the revenues of the Philippines as shall from time to time be determined by the Philippine Legislature; and if the legislature shall fail to make an appropriation for such salaries, the salaries so fixed shall be paid without the necessity of further appropriations therefor. The salaries of all officers and all expenses of the offices of the various officials of the Philippines appointed as herein provided by the President shall also be paid out of the revenues of the Philippines. The annual salaries of the following-named officials appointed by the President and so to be paid shall be: The Governor General, $ 18,000; in addition thereto he shall be entitled to the occupancy of the buildings heretofore used by the chief executive of the Philippines, with the furniture and effects therein, free of rental; vice governor, $ 10,000; chief justice of the supreme court, $ 8,000; associate justices of the supreme court, $ 7,500 each; auditor, $ 6,000; deputy auditor, $ 3,000.

SEC. 30. That the provisions of the foregoing section shall

not apply to provincial and municipal officials; their salaries and the compensation of their deputies, assistants, and other help, as well as all other expenses incurred by the Provinces and municipalities, shall be paid out of the provincial and municipal revenues in such manner as the Philippine Legislature shall provide.

SEC. 31. That all laws or parts of laws applicable to the Philippines not in conflict with any of the provisions of this Act are hereby continued in force and effect.

Approved, August 29, 1916.

GUSTAAF WILLEM BARON VAN IMHOFF ALS GOUVERNEUR VAN CEYLON 1736—1740.

DOOR

A. K. A. GIJSBERTI HODENPIJL.

(Met twee schetskaartjes.)

INLEIDING.

Op welke wijze Van Imhoff het bestuur over Nederlandsch-Indie heeft gevoerd, hoe zijn optreden is geweest als lid van den Raad van Indie gedurende de regeering van Adriaan Valckenier, gevolgd door zijn gevangenneming en opzending naar Nederland, mag geacht worden van genoegzame bekendheid te zijn.

In veel mindere mate is dat het geval met het door hem gevoerde bewind over Ceylon, omdat de opkomst van het Nederlandsch gezag over dat eiland nimmer volledig is beschreven, daar op het 1ste deel van het werk van W. van Geer, in 1895 als Academisch proefschrift verschenen, loopend over 1637—1646, nimmer een vervolg is gekomen en ook geen ander geschrift opening heeft gedaan van het door Van Imhoff verrichte werk op dat eiland.

Toch is dit bestuur zoo'n belangrijke episode geweest in de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie, na het jarenlange wanbeweer van zijne onmiddellijke voorgangers, dat men slechts met genoegen zijn werkzaamheden kan te voorschijn roepen, die getuigenis afleggen van een eerlijk en krachtig bestuur dat, hoewel niet alles wat hij deed de goedkeuring van heeren Meesters mocht wegdragen, toch is vrijgebleven van de teleurstellingen, die hij later, als Gouverneur Generaal, in zoo hooge mate heeft ondervonden.

De gegevens voor deze verhandeling zijn geput uit het Oud-Koloniaal Archief van het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Die betreffende de reizen van Van Imhoff bevinden zich in de overgekomen brieven en papieren van Ceylon en wel die van

de eerste reis in het 3de deel van 1738, de tweede reis in het 3de deel van 1739 en de derde reis in het 1ste deel van 1740. Voor het overige zijn geraadpleegd de prieven en papieren van Ceylon overgekomen van 1731 t/m 1741, de brieven en papieren van Batavia overgekomen van 1737 t/m 1741 en de brieven van Heeren XVII te Amsterdam naar Batavia van 1737—1742 en 1742—1745.

Verder wensch ik hier een woord van dank te betuigen aan de Heeren Mr. G. J. A. van Berckel en G. P. Rouffaer, voor de wenken en opmerkingen, die ik van hen mocht ontvangen bij de samenstelling van dit opstel.

Hieronder volgt de verklaring van eenige woorden die in het opstel voorkomen en voor het meerendeel op Ceylon gebruikt werden, doch ook enkele op Malabaar en Koromandel. Voor een deel zijn zij ontleend aan de Aanteekeningen voorkomende in de »Beknopte historie der voornaamste gebeurtenissen op Ceylon» (Berichten van het Historisch Genootschap te Utrecht VII 2de stuk 1862 p. 514—515), anderdeels aan Baldæus' Beschrijving van Malabaar, Coromandel en Ceylon (1672) en Hobson-Jobson van Yule and Burnell. Waar de beide laatste werken in dezen geen opheldering konden verschaffen, heb ik de beteekenis vermeld, zooals mij die is gebleken uit de handschriften, waar naast de inlandsche tekst dikwijls de Nederlandsche wordt gebezigd; ook is de verklaring dikwijls uit het verband van den zin op te maken. De spelling der woorden is gevolgd zooals ik die in de brieven en papieren, die zijn geraadpleegd, heb aangetroffen; voor een juiste schrijfwijze wordt dus niet ingestaan.

adassing, adassyn. van koninklijk geslacht.
adigaar, de persoon die den dessave opvolgt.
adoekoes, mondkost.
alcatief, een kleed; van katif, een Arabisch woord.
aldea, dorp.
alia, een ongetande mannetjes olifant.
ammenam-ammoniam, een maat voor arreek, 24.000 à 28.000 stuks — 232 à 240 pond.
ande, de tienden der landsproducten.
apohami-apoehamy, hofjonker.
araatje, sergeant, hoofd van een afdeeling inlandsche militie van 24 man.

arreek,	pinangnoten.
artres,	eerebogen.
armaneezen,	bewoners van een district bij Tuticorijn.
armozyn,	een soort kleed.
balloon, ballon,	een roeiboot.
baygams,	een vruchtbaar stuk land in Mature (Ceylon).
badderaatje / betmerale	betrekkingen bij de olifantsvangsten.
bhaar	een bhaar kaneel, 510 pond.
catapenels	roeivaartuigen op de rivier in gebruik.
cangane, kangaan,	korporaal.
cannecappel,	betrekking bij den gouverneur van het eiland.
chenes,	boschgronden die in cultuur gebracht worden.
chaliassen, chialiassen,	kaneelschillers.
chiambok,	zweep.
chianco,	kinkhoorn (voornamelijk aangetroffen in de golf van Manaar, N. O. Kust van Ceylon).
chittys,	klasse der kooplieden.
coelies, koelies,	dragers, sjouwerlieden.
covado,	een maat (elleboogslengte).
corle,	district.
coraal, koraal.	opziender van een corle.
dessave,	districtsopperhoofd.
dessavonye,	provincie.
fanum,	een geldstuk dat langen tijd in Zuid-Indië in gebruik was, oorspronkelijk van goud, later van zilver.
gagenaike,	opperhoofd van den Matureeschen olifantsstal.
girreways	zeer vruchtbare landstreek in het zuiden van Mature nabij de kust (Ceylon).
gravetten,	rusthuizen op de grens van 's-vorsten gebied; tevens tolpoorten.
guinees,	uit katoen vervaardigde stof, v.n.l. afkomstig van Pondichery.
jagereros,	die de jagerboomen aftappen.
kallangien	= kalanju = 78¼ grein [1].

[1] Dutch record n° 13. The Dutch in Malabar 1911 pag. 12.

lascoryns, laskoryns,	inlandsche soldaten.
lak,	meer of moeras.
mainctementos,	vergoeding voor gedanen arbeid.
majoraal,	onderhoofd van een dorp.
mallapallas,	gronden die bij versterf van eigenaar wisselen.
mamboeri,	Brahmaansche priester.
mandaat ola,	algemeene schriftelijke order (zie ola).
manigaar,	dorpshoofd in Malabaar.
mansjouw,	zeker vaartuig.
mahabadda,	het kaneeldistrict te Colombo.
mandoe,	een soort tribune voor ontvangst.
maruassen,	bewoners van het gebied van den theuver.
moetoewil theuver,	plaatsvervanger van den vorst, de theuver geheeten.
moddergronden,	rijstvelden.
morre,	een bijzonder geschenk van vruchten.
modeljaar, modliaar, mahamodliaar,	kapitein, — hoofd van 3 à 4 randjes krijgslieden.
mohemdirem, mohandiram,	hoofd van 2 zulke groepen.
mohoturale, mohotiaar, mahamotiaar,	hofschrijver.
nantje of rantje,	afdeeling krijgsvolk van 24 man.
nely,	rijst in den bolster ; padi.
ola,	een geschreven order, oorspronkelijk een beschreven palmblad.
ottoe,	de helft der landsprodukten.
pado,	zekere vaartuigen.
pagood, pagode,	heeft 3 beteekenissen, 1e. afgodentempel, 2e. een afgod, 3e. een muntstuk, zoowel van zilver als van goud, maar gewoonlijk van goud.
paresse,	inspectie.
parra,	een maat voor rijst, 40 pond.
pattagatyn,	een moorsch hoofd over een visschersbevolking.
parri,	geschenk.

paruassen, paneassen,	bewoners van de kuststreek van Malabaar. een lage kaste, voor het meerendeel R. K. christenen.
pingo,	een maat bij de kaneel in gebruik.
ramade,	tribune voor ontvangst.
rantje of nantje,	afdeeling krijgsvolk van 24 man.
tamblinjeros of tablinjeros,	tamboerijnspelers.
tang,	Engelsche tank, een waterreservoir.
theuveroftheuverheer,	vorst van een gebied in het Z. O. deel van Koromandel en het daartegenover gelegen eiland.
thombo,	inventaris, ook schetskaart.
thonys,	zeker soort kleine vaartuigen — balloon.
tyffedoors,	(Portugeesch) die belast zijn met het aftappen der boomen.
vidaan, maha vidaan,	dorpsopperhoofd of toeziender.
wagenaatje,	betrekking bij de olifantsvangst.
wannie,	een district } in het N. O. van Ceylon en op Jaffanapatnam.
waniassen,	bewoners van dat district. } in het N. O. van Ceylon en op Jaffanapatnam.
wanniserie,	?
wattebadoe,	grondlasten of tuingerechtigheid.
weyre wanadan,	veldheer.

I. De toestand van het eiland bij Van Imhoff's komst. (Juli 1736).

Het bestuur over Ceylon had gedurende verscheidene jaren voor Van Imhoff's komst, zeer veel te wenschen over gelaten. Zijn drie voorgangers hadden allen op een ongewone wijze hun bestuur van het eiland beeindigd. Mr. Pieter Vuyst, Gouverneur van 16 September 1726—27 Augustus 1729, had voor zijn gepleegde schanddaden den 3[en] Mei 1732 op het schavot geboet, Stephanus Versluys, zijn opvolger, vertrok den 20[en] November 1732 naar Batavia om zich aldaar wegens zijne vexatiën ten opzichte van compagniesdienaren en inlandsche hoofden en het drijven van particulieren handel voor den Raad van Justitie te verantwoorden, waarop door Heeren XVII de commandeur van Gale, Mr. Diderik van Domburgh, tot Gouverneur van dit eiland werd verkozen.

Men had kunnen verwachten na al het gebeurde met de beide vorige Gouverneurs, dat deze bewindsman zich zou hebben onthouden van handelingen, die de Hooge Regeering aanleiding moesten geven hem van het eiland terug te roepen, maar dit was in geenen deele het geval. De verleiding was te groot om in het zelfstandige ambt dat men daar bekleedde, op zoo'n grooten afstand, meestal 2 maanden reizen van het hoofdbestuur, weerstand te bieden aan de gelegenheid, die zich voordeed, om zich op snelle en gemakkelijke wijze te verrijken.

Bovendien leefde men in een tijd, dat allerwege, niet alleen in Indie, maar ook in het vaderland en elders dezelfde knoeierijen plaats hadden, terwijl men daarbij nog meestal van straffeloosheid verzekerd was, indien de willekeur en schraapzucht niet de perken te buiten ging.

Reeds in November 1735 liepen er geruchten te Batavia dat de toestand op Ceylon veel te wenschen overliet. De opperkoopman Daniel Overbeek, hoofdadministrateur te Colombo, had in particuliere brieven, over Coromandel gezonden, daarover gerept aan den Gouverneur Generaal Mr. Dirk van Cloon, aan den predikant te Batavia van der Tijdt, terwijl de waterfiscaal aldaar evenzeer hieromtrent bericht had gekregen van zijn broeder, den onderkoopman Martin Wijer te Colombo.

Eerst twee maanden later, 24 Januari 1736, kwam het officieele bericht over een opstand, van den Gouverneur Van Domburgh. Eenige honderden Chialiassen of kaneelschillers hadden om het vele onrecht hun aangedaan, zich naar het gebied van den vorst van Kandia teruggetrokken en kort daarop waren verscheidene inwoners van de districten van Colombo, onder 's-Compagnie's gebied ressorteerende, formeel in opstand gekomen daar zij zich beklaagden over den verkoop van hunne arreektuinen ten behoeve van de Compagnie, voor de helft in stede van een derde,[1] zooals vroeger gebeurde: het heffen van

[1] Op Ceylon werden door de Compagnie stukken grond aan de bevolking uitgegeven met verplichting verschillende vruchtboomen, maar vooral een bepaald aantal klapperboomen, daarop te planten. Tuingerechtigheid behoefde daarvan niet betaald te worden. Na een zeker aantal jaren werd een derde gedeelte van die tuinen ten voordeele van de Compagnie in het openbaar aan den meestbiedende verkocht en hadden de tijdelijke bezitters daarbij de voorkeur, als een gelijk bod werd gedaan. Het overige gedeelte werd eigendom van de eerste bebouwers. De oorzaak van de verbittering der bevolking tegen den Gouverneur van Domburgh was een maatregel door dezen genomen, om

een nieuwe grondbelasting daarop genaamd »Wattebadoe«; het afstaan van vee en vruchten voor de tafel van den Gouverneur tegen een zeer geringen prijs of voor niets, het weigeren van vergunning tot het kappen van chenes; het afvorderen van kerk- en schoolboeten op een ongemeen strenge wijze, alle welke handelingen werden toegeschreven aan verkeerde maatregelen van Mr. Diderik van Domburgh, die alles zelf wilde regelen naar zijn eigen welbehagen zonder te luisteren naar den Politieken Raad en verzuimd had bijtijds maatregelen te nemen om de uitgewekenen op een zachte wijze tot hun plicht terug te doen brengen.

Daar door zijn vorig gedrag benevens den haat en het wantrouwen van den inlander jegens hem, niet kon verwacht worden dat de Gouverneur in staat zou zijn daarin verandering te brengen, men bovendien vreesde dat de vorst van Kandia zich met de zaak zou bemoeien en de invloed van de Portugeesche priesters, die zich in vrij grooten getale daar bevonden, de Compagnie noodlottig kon worden, werd bij resolutie van 3 Februari 1736 van Gouverneur Generaal en Raden besloten den Gouverneur Mr. Diderik van Domburgh naar Batavia op te roepen en te laten vervangen door het Extraordinarislid van den Raad, Gustaaf Willem baron van Imhoff, om »dat gouvernement te redden uyt de ongemeene verwarringe, waarinne hetselve so plotseling is vervallen».

Van Imhoff was, toen hij tot die zoo zeer begeerde betrekking van Gouverneur van Ceylon, tegen het advies van den Gouverneur Generaal Abraham Patras en eenige leden in, door den Raad van Indië werd verkozen, 11 jaar in 's-Compagnie's dienst en 31 jaren oud.

Bij een instructie van de Indische Regeering van 15 Mei 1736 werd hem, hoewel hij de beraadslagingen omtrent deze zaak had bijgewoond en dus voldoende ter zake kundig was, de toedracht van het gebeurde te Ceylon uiteengezet.

---

gronden, die reeds ten tijde van de Gouverneurs Hendrik Becker en Mr. Isaak Augustijn Rumpf, waren uitgegeven in het district Calture van de Colombosche dessave, voor de helft in stede van een derde, ten voordeele van de Compagnie te verkoopen en van die verkochte gronden. Wattebadoe of tuingerechtigheid te heffen: n.l. een halve lichte stuiver 's-jaars van elke 10 klapperboomen en hetzelfde bedrag van elke 5 soorsaakboomen, 't geen vroeger niet was geschied.

Hieruit stippen we nog aan dat de kaneelschillers bleven weigeren buiten speciale order van het Kandiasche hof weer aan het werk te gaan, niettegenstaande men getracht had ze met een zoet lijntje weder tot hun verplichten dienst te brengen. Nu had de inwilliging van hunne eischen, aan de bevolking van de oproerige districten onder Colombo behoorende en enkele buitenposten, de beroering wel eenigszins gekalmeerd, maar hun werk, het afbrengen van de kaneel, wilden zij niet volbrengen, terwijl die van andere plaatsen in hun oproerige beweging bleven volharden, zoodat Van Domburgh toezending van 300 «flukse» Baliers verzocht.

De vorst van Kandia scheen zich met de zaak niet te willen bemoeien, ofschoon één woord van hem voldoende zou zijn geweest om de menschen weder tot hun plicht te brengen. Integendeel, de gezanten van den vorst, die 4 December 1735 een brief naar Colombo hadden gebracht, betoogden dat alles een gevolg was van de onrechtvaardige behandeling, die de menschen hadden ondergaan, en uit den inhoud van ola's geadresseerd aan den Raad tot Colombo zonder den Gouverneur, «dat Overbeek in het land mochte gesonden werden», daar zij anders geen hoop koesterden hun lot verbeterd te zien, bleek het wantrouwen tegen van Domburgh.

Den nieuwen Gouverneur werd aanbevolen te beproeven met zachte middelen den opstand te dempen, alle onrechtvaardige bepalingen in te trekken, douceurs en gunstbewijzen te schenken waar dat te pas kon komen, niet dan in het uiterste geval tot geweld over te gaan, wijl men hierdoor in een ernstig conflict met het hof kon gewikkeld worden. Bleven de menschen weigeren hun dienst te verrichten, dan zich tot den vorst te wenden ter verkrijging van andere kaneelschillers, want hoewel er 200 Balische, en 100 Europeesche militairen zouden medegaan om het Ceylonsche garnizoen te versterken, zou de Regeering toch liefst zien, dat die niet dan in de uiterste noodzakelijkheid werden benut.

Vooral het besluit van 15 October 1733 door den Gouverneur Van Domburgh genomen betreffende de arreektuinen; hoeveel daarvan ten behoeve van de Compagnie beplant moest worden teneinde de vereischte pinangnoten te leveren en de belasting daarop, moest nauwkeurig herzien worden, opdat naar 's lands wijs volgens billijkheid een schikking daaromtrent tusschen den landheer, de Compagnie en de eigenaars mocht tot stand komen.

Van Domburgh zou behoudens kwaliteit en gage als oud-

Gouverneur naar Batavia terugkeeren en mocht het in te stellen onderzoek omtrent hem zich niet verder uitstrekken dan tot hetgeen met den opstand in verband stond. Voornamelijk moest de reden vermeld worden waarom het bericht van den opstand zoo laat was vernomen en hij zich desnoods niet van een expresvaartuig bediend had om van die belangrijke tijding aan de Regeering kennis te geven. Eenige compagniesdienaren reisden met den nieuw benoemden Gouverneur mede, om zoo mogelijk hen te vervangen, die door hun gedrag en behandeling aanleiding hadden gegeven tot den ontredderden toestand van het eiland.

Van Imhoff vertrok 15 Mei 1736 van de reede te Batavia en kwam na een reis van twee maanden en 7 dagen op den 23sten Juli »seer voorspoedig en onverwagts met den dag in 't gesigt ter reede te Colombo ten anker». Mr. Diderik van Domburgh was den 7den Juni te voren overleden, waarop de nieuwe Gouverneur nog op den dag van aankomst het gezag over het eiland overnam van den provisioneelen gezaghebber, Jan Macaré, commandeur van Gale en den Raad tot Colombo, en een dag later van zijn optreden kennis gaf aan het hof van Kandia.

Hoewel de toestand in de laatste maanden wel veel verbeterd was, bleven de zaken nog zoo verward, dat Van Imhoff moeite had in den beginne een goed inzicht van het geheel te verkrijgen waarom hij 24 uur beraad nam om te trachten den draad in dat doolhof te vinden, waarna hij den politieken Raad bijeen riep.

Het geheele land was nog in rep en roer, de 3 voornaamste districten van het Colombosche gebied, de hina-, aloet coer en salpatty corles werden door de rebellen verontrust, het schillen van de kaneel, het voornaamste product voor 's-Compagnies handel, werd slechts zeer flauw op de plaatsen tusschen Colombo en Gale ter hand genomen, het Matureesche district werd van alle kanten door de oproerige bewoners van de Morrua Corle en de Girreways [1] bedreigd en 's-Compagnies bedienden waren door schrik bevangen door het vermoeden dat de Franschen of Engelschen van Coromandel de hand in het tumult hadden, zoodat versterking van militairen van Malabaar was verzocht die van Cochin over land naar Ponnekail [2] moesten marcheeren en

[1] De Girreways liggen in het zuiden van het Matureesche district nabij de kust; de Morrua corle in het Noorden grenzende aan 's-vorsten gebied.

[2] Ten rechte genaamd Kayal patnam of Coilpatam; ligt tusschen Manapad en Tuticoryn op de zuidkust van Coromandel.

vandaar per schip zouden overgevoerd worden, van Coromandel om hulp was gevraagd en aan de Regeering te Batavia de overdreven eisch gedaan van toezending van 4 à 5000 militairen.

Verder waren alle loges gewaarschuwd op hun hoede te zijn en was aan het hof te Kandia een protest gezonden dat men geweld zou moeten gebruiken, indien geen verbetering in den toestand kwam.

Op bevel van den dessave, Abraham Dormieux, had de vaandrig Jan Herman Krap bevel gekregen met een 20-tal Europeanen den uitersten post, het fortje Cattoene [1] te gaan versterken. Op den marsch daarheen ontmoette hij verschillende benden opstandelingen die echter niets uitvoerden maar zijn kleine troepje bleven volgen. Op een halven dagmarsch van het punt van zijn bestemming stuitte hij op een sterk gewapende troep van ongeveer 1000 man, die hem belette verder voort te trekken. Tegelijkertijd drongen de achter hem aankomende benden op, zoodat hij zoo nauw werd ingesloten dat de manschappen niet eens van hun wapens konden gebruik maken. Hier werden zij ontwapend, naakt uitgekleed «op een Turkse en heijdense manier mishandeld», daarna een voet aan den arm gebonden, en zoo naar de gravetten van 's-konings gebied geleid, doch na 14 dagen lange gevangenschap op last van den vorst vrijgelaten en naar Cattoene gebracht.

De inlanders deelden mede, dat zij sinds 3 à 4 jaren veel hadden moeten lijden door de afpersingen van al hunne goederen door de hoofden; dat zij die ongerechtigheden niet langer konden verdragen en geen middel zagen om hunne vrouwen en kinderen te onderhouden, terwijl zij hieraan toevoegden dat, hoewel het vroeger ook slecht was, hun toestand onder het bestuur van Van Domburgh nog ellendiger was geworden, waarover zij dikwijls geklaagd hadden, maar steeds zonder eenig gevolg.

Hoewel Van Domburgh niet meer ter verantwoording kon worden geroepen, oordeelde Van Imhoff uit de geheele behandeling en het beloop van zaken, dat hij nog te goeder tijd was overleden, daar uit alles bleek, dat hij alle eigenschappen en hoedanigheden miste, die aan het hoofd van een gewest, zoo belangrijk als Ceylon, gesteld moesten worden, en hij zich nooit voor de Regeering zoude hebben kunnen verantwoorden.

---

[1] Op de Noordgrens van 's-Compagnie's gebied in de Morrua corle van de Matureesche dessavonye.

Het scheen evenwel, dat de dood van Van Domburgh aan de Ceylonsche ingezetenen eenige bevrediging had geschonken, want de onrust werd minder en eenige kwaadwilligen hadden zich weder aan hun verplichten arbeid gezet.

De verzoenende houding, ook dadelijk door Van Imhoff tegenover hen aangenomen, blijkende uit de volgende mandaat ola op 31 Juli aan de bevolking uitgevaardigd, had een geruststellende uitwerking op de gemoederen teweeg gebracht, waartoe ook had medegewerkt de mededeeling dat de Gouverneur persoonlijk een onderzoek zou instellen naar hun klachten.

•Concept Singaleese mandaat ola, 31 Juli 1736 van Gouverneur Van Imhoff

Aan alle modliaars enz. enz.......
ingesetenen van hooge en lage castos inde dessavonye van Colombo de Gale corle en het Maturees district, behoorende tot de gehoorzaamheid van de doorluchtige Compagnie.....

Gesonden als Gouverneur door de Regeering te Batavia om het geene in het dierbare eyland Ceylon aan het waggelen mogte zijn, voor een verdere instortinge te behoeden en ulieden bij de aanvaardinge der regeeringe de versekeringe te geeven niet alleen van onse genegentheyd Uw waarts en ons voornemen om de jongst afgesondene ola van den Heer Jan Macaré Gaalsch commandeur als provisioneel gouverneur afgevaardigd op 22 Juni pass° heyliglijk te doen stand grijpen en onse hartelijke begeerte om Ulieden welstand in 't generaale te bevorderen, de verdrukten te ondersteunen, de verongelijkten recht te doen, de afgedwaalden weder terecht te brengen, een iegelijk hulpe te verleenen, die zulks noodig heeft......

Keert daarop terug naar uwe aldeas, uwe woningen, bebouw uw tuinen en landen enz. en dien de Comp. getrouwelijk en U zal niet het minste leed geschieden en geen laste worden opgelegd dan 't geen de goede ingesetenen van ouds en van haren vaderen en voorvaderen aan de E. Comp. verplicht ende verschuldigt sijn; wij sullen bescheydende menschen naar Ulieden zenden om Uw klachten te aanhooren en naar Uw tegenwoordigen staat sig te informeeren en de landen en volken weder te herstellen op dien voet als deselven wel eer sijn geweest of so iemand geneegen is selfs zijne belangen aan ons voor te dragen so kan hij daarvan aan zijne hoofden kennisse geven en hem zal daartoe de noodige permissie worden verleend.... opdat de rust en

vrede in het gantsche land ten spoedigste weder hersteld werde....»

De bekendmaking van dat schrijven had een goede uitwerking gehad, behalve in de drie meest rumoerige districten van de Colombosche dessavonye, de hina, hapittagam en Alut coer, waar 4 hoofdrebellen met eenig volk van de laagste kaste verklaarden, dat er eerst een order van den vorst van Kandia moest zijn, dat deze 3 districten aan de Compagnie toebehoorden.

De uitzending van een detachement Europeanen daarop onder den luitenant Jan Pieter Clop naar Gampola [1], een zeer vruchtbare plaats, waar de opstandelingen bezig waren het rijpe rijstgewas in te halen en de bosschen om te kappen om het tot een terrein voor olifantsjachten te maken, had het gewenschte gevolg.

De bevolking was zeer verheugd dat het den 4 raddraaiers niet gelukt was, zich van hun levensmiddelen meester te maken en daar het uitgezonden detachement ter plaatse bleef vertoeven, weken de opstandelingen uit naar het naburige Kandia.

28 Singaleezen, die door de hoofden als de voorvechters van de rebellen waren beschouwd, werden naar Batavia opgezonden, met verzoek hun die plaatsen tot een verblijf aan te wijzen, waar zij de minste gemeenschap met hunne landgenooten konden hebben; ook een van de hoofdaanleggers, Jeronimus Rodrigo, die zich brutaalweg bij den Gouverneur kwam te vertoonen toen deze «om zijne afgesloofde hersenen wat te verlustigen» na het vertrek der schepen naar Batavia, voor eenige dagen 's-Compagnies buitenverblijf te Pas Nakligam [2] had betrokken, onderging hetzelfde lot, doch werd naar Malabaar verbannen, waarvan het gevolg was, zooals Van Imhoff den 29sten Mei 1737 aan de Indische Regeering schreef, dat «de overgeblevenen makkers ziende dat het met de Comp. ernst is, zo stil, rustig en gehoorsaam houde in de 3 eertijds zo beroerde provincies als men zou kunnen wenschen, waarom men den Allerhoogsten moge danken».

De troepen, die van Malabaar en Coromandel ter versterking waren opgeroepen, hadden reeds vroeger tegenbevel gekregen, en waren er evenzoo maatregelen genomen om de reeds op marsch zijnde militairen op de verschillende Compagnies posten aan te houden en terug te zenden. Aan de Regeering te Batavia

[1] Ten Z. W. van Kandy.

[2] Een rusthuis tusschen Colombo en Nigombo.

werd mededeeling gedaan van den verbeterden stand van zaken en te kennen gegeven dat men het hoopte te stellen met de krijgsmacht op het eiland aanwezig, welke buiten de 6 compagnien door Van Imhoff medegebracht, toch reeds ongeveer 2000 Europeanen telde, waarvan alleen te Colombo circa 800 man vertoefden.

Om het beleid van Van Imhoff te Ceylon aan den dag gelegd juist te kunnen beoordeelen en zijne handelingen, getoetst aan de feiten, naar waarde te schatten, is het noodig in de eerste plaats zijne politieke gedragslijn tegenover het Kandiasche hof en, waar dat te pas komt, ook die omtrent de vorsten van Malabaar, te beschouwen. Verder kan men zich geen beter beeld van dezen man verschaffen, dan hem te volgen op zijne reizen door Ceylon en daarbuiten, omdat daaruit een helder licht wordt geworpen op zijn streven en werken gedurende zijne 4-jarige regeering over dat eiland.

Vooral zijn die tochten door het binnenland en de naburige gewesten op den overwal, voor ons van veel belang, omdat we daardoor niet alleen een inzicht krijgen van den geschied- en aardrijkskundigen toestand van die landen in dien tijd, maar zij ons ook doen kennen het doen en laten van de Oost-Indische Compagnie aldaar, vooral waar zij in het haar toebehoorende gebied, als heer en souverein optrad.

II. Zijn politiek tegenover het Hof van Kandia.

De nieuwe Gouverneur had niet alleen onmiddellijk na zijn aankomst al het mogelijke in het werk gesteld om de gemoederen tot bedaren te brengen en de rust te doen wederkeeren, maar ook getracht de aanleiding van den opstand op te sporen, de gevolgen te niet te doen en een herhaling daarvan voor den vervolge te voorkomen.

Zijn meening was, dat de ontevredenheid der Singaleesche onderdanen van de Compagnie nimmer tot zulk een hoogte zou zijn gekomen indien zij niet van den steun van den vorst van Kandia en zijn hofgrooten verzekerd waren geweest. Wel is waar werd die niet daadwerkelijk gegeven, doch in moreelen zin bestond hij wel degelijk.

Het gezantschap dat elk jaar met rijke geschenken ten hove optrok om dan tevens vergunning te vragen, dat in 's konings

bosschen kaneel mocht geschild worden en de olifanten, in de districten Colombo en Mature gevangen, over 's-vorsten gebied naar Jaffanapatnam mochten vervoerd worden, had reeds de gevolgen daarvan ondervonden.

De koopman en eerste pakhuismeester Jacob de Jong Junior, dat jaar voor die taak aangewezen, had bijna vijf maanden moeten wachten eer hij tot audientie bij het hof werd toegelaten, en was eerst den 29sten Juli te Colombo teruggekomen. De ontvangst was allesbehalve vriendelijk geweest: als een staaltje daarvan diene, dat het hem niet vergund was den medegebrachten brief tot voor den troon van Zijne Majesteit te brengen, opdat de vorst, zooals gebruikelijk was, hem van den zilveren schotel kon nemen, maar de brief dezen keer, op een speciaal voor dat doel geplaatste tafel tusschen den gezant en den vorst moest worden neergelegd. Voorts was het verboden den naam van den Gouverneur van Domburgh uit te spreken en werd hij niet volgens gewoonte bij zijn vertrek met een geschenk vereerd.

De vergunning tot het schillen van de kaneel had de vorst echter niet durven weigeren.

Het hof had grieven tegen de Compagnie, al sinds jaren en de laatste weigerde daaraan tegemoet te komen.

Met den eersten vorst van Kandia, tijdens de Nederlanders plaats voor plaats aan de kusten van Ceylon op de Portugeezen veroverden, had de Compagnie een contract gesloten, dat in de Portugeesche taal was opgesteld en waarvan het origineel op de secretarie te Colombo berustte. Nadat echter de toenmalige vorst, de grootvader van dengene, die tijdens Van Imhoff op den troon zat, in 1667 na een 50-jarige regeering was overleden, werd met den zoon, den nieuwen vorst, geen overeenkomst gesloten, maar wist deze het sluiten van een wettig contract op de lange baan te schuiven en, hoeveel moeite 's-Compagniesdienaren zich ook gaven om dit te bewerken, het gelukte hun niet.

Gedurende de regeering van den ouden vorst werden de havens van het kustgebied door de Compagnie gesloten gehouden, hetgeen aan het hof veel verbittering verwekte; maar daar deze bij diens dood werden opengesteld, was de stemming aldaar voor de Nederlanders veel verbeterd en bleek dat de vriendschap van den vorst meer waard was dan een schriftelijke overeenkomst, daar de vermindering van vestingen en krijgsvolk de Compagnie veel uitgaven bespaarde. Aan den toenmaligen Gouverneur Gerrit

de Heere [1] werd dan ook in April 1700 aangeschreven van het maken van een project-contract af te zien» en het so met den koning gaande te houden».

Doch tegen het einde van het bestuur van den Gouverneur Simons, [2] die De Heere in het bestuur van Ceylon in 1703 had opgevolgd, kwam den 31^{en} Mei 1707 de mededeeling van de Indische Regeering, afgevaardigd op last van Heeren Meesters uit het vaderland, dat de Ceylonsche havens, niet zooals vroeger wel eens gebeurd was voor korten tijd, maar nu voor altijd gesloten zouden blijven en ongeveer tegelijkertijd stierf die zachtmoedige en vredelievende vorst, een zoon nalatende, den onder Van Imhoff regeerenden vorst, die reeds bij zijn komst tot den troon geen beste reputatie had en bij het leven van zijn vader reeds blijken had gegeven veel slechte hoedanigheden en een tyranniek karakter te hebben. [3] Door den haat dien men hem toedroeg, had hij bij den aanvang zijner regeering een zeer gevaarlijke samenzwering moeten dempen, die tegen hem was beraamd.

Dat sluiten der havens was een der oorzaken die tot het verval van de kolonie hebben medegewerkt en liet de heer Simons in de aan zijn opvolger nagelaten memorie d.d. November 1707 de waarschuwing hooren «van wat gevolg de voorsz. ordre, welke onse heeren hooge gebieders als een wet willen hebben aangesien, sal wesen omtrent de in- en omliggende vorsten is nog niet wel te voorsien".

Het 9-jarig bestuur van den Gouverneur Bekker [4] die de spits in dezen heeft moeten afbijten, verliep echter zonder eenige moeilijkheid, al had hij ook door allerlei middelen de pogingen, door het hof in het werk gesteld, om gedaan te krijgen dat de havens weder werden geopend, moeten afkaatsen.

Door met goede woorden den vorst te paaien, dat de havens wellicht niet voor goed zouden gesloten zijn, maar binnen korten tijd weder zouden geopend worden, bleef hij in de beste ver-

[1] Gouverneur van Ceylon van 1697—1702.

[2] „ „ „ „ 1703—1707.

[3] De drie vorsten die over Ceylon hebben geregeerd, waarvan Van Imhoff melding maakt, waren: Raja Singha II, 1687—1687, Wimala Dharma II, 1687—1707, Kundasala, 1707—1739. (Ceylon, an account of the Island by Tennent, Vol. II, bl. 60.)

[4] Gouverneur van Ceylon van 1707—1716.

standhouding met het hof verkeeren al werden zijne woorden de laatste jaren van zijn bestuur door de hofgrooten gewantrouwd.

Zijn opvolger Rumpf [1] ondervond dan ook tot zijn dood de gevolgen van zijn onbewimpelde verklaring, dat de havens onmogelijk konden geopend worden omdat, zooals hij zei, Heeren Meesters hem dat op lijf- en levensstraffe hadden verboden, waardoor hij niet alleen zijn geheel crediet aan het hof verloor maar dit ook nooit heeft kunnen terugwinnen, zoodat hij nimmer zooals andere Gouverneurs, eenig buitengewoon gunstbewijs heeft mogen ontvangen.

Van toen af was het hof misnoegd en ontevreden en is ook van dat tijdstip de Nederlanders niet meer goed gezind geweest. De vorst liet zich meermalen ontvallen, of het niet genoeg was dat de Compagnie alle stranden in bezit had genomen, dat zij nu door het sluiten der havens, zonder hem een enkele plaats vrij te laten van waaruit hij ook eenigen handel buitenslands kon drijven, handelde alsof men hem de keel wilde toeknijpen.

Daarbij kwam nog dat Gouverneur Bekker om de inkomsten van de Compagnie te vermeerderen allerlei maatregelen nam, die de inlanders ten hoogste benadeelden; onder meer bepaalde hij, dat de malla-palla's of zekere landerijen, bij overlijden van de eigenaars aan de Compagnie zouden vervallen en verkocht zouden worden, hetgeen een groote verbittering verwekte, terwijl de inlandsche hoofden dit voorbeeld van uitzuigen der bevolking volgden om zich te verrijken en de klagers niet bij Bekker terecht konden.

Ook het tyranniek bestuur van Petrus Vuyst en de schraapzucht van diens opvolger, Stephanus Versluys, waren niet geschikt om de ingezetenen milder te stemmen betreffende de Compagnie, zoodat Van Imhoff oordeelde dat het niet alleen de schuld van Van Domburgh was geweest, dat hij den toestand op het eiland bij zijn komst zoo ontredderd vond, maar dat hij alleen het ongeluk had gehad, de vlammen te zien uitslaan, welke anderen, bekwamer dan hij, door allerlei kunstgrepen, gedurende hun bestuur, hadden weten bedekt te houden.

Vrij spreken zou hij evenwel den overleden Gouverneur in geenen deele, daar toch dagelijks bespeurd werd hoe de vorige bestuurders gehandeld hadden als in het oude testament I Koningen

[1] Gouverneur van Ceylon van 1716—1723.

12, vers 14, omtrent Rehabeam wordt medegedeeld en in Joel 1 vers 4 vermeld staat: wat de rups heeft overgelaten, heeft de sprinkhaan afgegeten enz.

In een geheimen brief, bij wijze van nota, den 26sten September 1736 door Van Imhoff aan de Indische Regeering te Batavia geschreven, waarin het hier voorgaande werd medegedeeld, kwam hij tot de conclusie dat de 3 oorzaken van de ziekte, waaraan Ceylon leed, waren:

1°. Het misnoegen van het hof sedert 29 jaren, dat de vorst op den troon was, over het sluiten der havens.

2°. De ontevredenheid van de ingezetenen over de zware lasten.

3°. De inhaligheid en schraapzucht der inlandsche hoofden en van degenen, aan wie deze een deel van den buit moesten afstaan.

Als middel tot herstel beval hij aan het hof tot rede te brengen met goede woorden, met geweld dan wel door den weg van «negotiatie». Met het laatste bedoelde hij een goed contract, met den vorst tot stand te brengen, waarbij de grenzen, de Jurisdictie, de voorrechten en inkomsten van de Compagnie en hare onderdanen nauwkeurig zouden worden aangegeven.

Het eerste verwierp hij, omdat met geschenken en gunstbewijzen op den duur toch niets te behalen was en het zelfs een der oorzaken was geweest, waaruit de bestaande onheilen waren voortgekomen: het volgende middel was vol zorg en gevaar en tevens onzeker, ook met het oog op de naburige volken, terwijl een in de krijgskunde bekwaam man zou moeten beslissen of daarmede te bereiken was, wat men wenschte. Doch het derde was zijns inziens de rechte, veiligste en meest bestendige manier, maar daarentegen ook het moeilijkst te bereiken omdat dit door bekwame voorgangers met alle middelen tevergeefs was beproefd, en een man, zoo bekwaam en ter zake kundig als de Gouverneur Pijl,[1] in een aan zijn opvolger Thomas van Rhee[2] nagelaten memorie mededeelde, dat hoewel hij zeer in de gunst van den keizer stond, die na den ouden Ragia Singa op den troon was gekomen, «so hebbe ik het wel tot belofte maar niet tot een finaal sluiten van den vrede kunnen brengen omdat zij m. i. nooyt eenig land aan de Compagnie zullen laten ofte bij con-

[1] Laurens Pijl was Gouverneur van 1680—1692.
[2] Thomas van Rhee was Gouverneur van 1692—1697.

tracte overlaten en ten minsten twee havens willen hebben Calpatty en Cotjaar [1] vrij en open tot haar handel.»

Zoo'n verbintenis was niet zoozeer noodig om het recht van de Compagnie op het bezit van het eiland aan te toonen of dat tegenover andere Europeesche natiën te doen gelden, dan wel dat daardoor de goede orde, rust en vrede binnenslands, beter zou kunnen gehandhaafd worden en de verhouding tot den vorst en Compagnies-ingezetenen beter geregeld zou zijn.

Door de grenzen van ons gebied nauwkeurig te doen vaststellen, zoo schreef hij, zou het dan niet kunnen gebeuren dat sommige gedeelten, die aan de Compagnie toebehoorden, weder aan het gebied van den vorst werden getrokken en dat de bewoners vooral van de grensdistricten, niet zouden weten wie eigenlijk hun wettige Heer was. Vooral met betrekking tot de kaneelschillers gaf dit dikwijls aanleiding tot conflicten.

Wanneer namelijk de kaneel geschild werd, moesten de bewoners van de plaatsen waar dit geschiedde, de tenten maken waar de geschilde kaneel geborgen werd, deze weigerden dit echter nu en dan openlijk en kreeg men alsdan ook geen kaneel geschild. Wanneer die tenten soms werden gemaakt, moest dat volgens hen als een inschikkelijkheid worden beschouwd, terwijl de schillers meenden dat zij hiertoe verplicht waren.

Doordat nu die kaneelschillers in het land van den vorst die tenten zelf moesten maken, gaf dat een jaarlijks terugkeerende ergernis, en moest met tact gehandeld worden om verloop van de bevolking naar het Kandiasche gebied te voorkomen.

Op grond van het vorenstaande stelde Van Imhoff aan de Indische Regeering voor in het monopolie van de Compagnie betreffende het gesloten houden van de havens, ten gunste vooral van den handel in arreek en doeken, een geringe verlichting aan te brengen door den Kandiaschen vorst toe te staan jaarlijks een getal van ten hoogste drie vaartuigen uit de haven van Puttalaan, die slechts een geringe diepte heeft, af te zenden tot het afhalen van goederen van den overwal, waaraan zij behoefte hadden en het afschepen van allerhande artikelen, met uitzondering van kaneel.

[1] De haven van Calpatty of Kalpitya ligt op de westkust van het eiland; het zuidelijk gedeelte wordt ook wel genoemd de baai van Puttalaan. Die van Cotjaar of Kottiyar aan de oostzijde van Ceylon, even zuidwaards van Triconomale.

Als op die voorwaarde een verbond met den vorst zou kunnen worden gesloten, zou dat voor de Compagnie van onschatbare waarde zijn, temeer daar het niet aanging den vorst bij voortduring om den tuin te leiden met de mededeeling dat men over de zaak zou schrijven en hij zich ook niet kon verbeelden, dat de «HoogEdelheedens te Batavia eenige zwarigheyd zouden hebben met zulk een douceur aan een koning, die met geen redelijkheid of ten minsten met geen sekerheyd voor onsen staet alhier is opgesloten als een vogel in een kouw».

Ter eere van het optreden van het nieuwe opperhoofd te Ceylon werd den 9[en] November 1736 een buitengewoon gezantschap naar den vorst van Kandia gezonden, waartoe bij uitstek menschen van bijzondere geschiktheid waren aangewezen: de kapitein Daniel Agreen, dessave van het Matureesche district, die zeer bemind was bij de grooten van het hof door zijn nauwgezetheid bij de behandeling van zaken bij vroegere onlusten, en de koopman Arent van Broyel. Een aanzienlijk geschenk, bij gebrek aan rariteiten, ter waarde van ƒ 11070 — 13 — 8, moest kracht aan de ambassade bijzetten.

De brief van den Gouverneur, bestemd voor den vorst, onderscheidde zich echter van de vorige, die slechts begroetingen, allerhande uitdrukkingen van tevredenheid en betuigingen van dankbaarheid bevatten, waartoe meestal weinig reden bestond, doordat met ernst de grieven van de Compagnie tegen het hof werden te berde gebracht en verschillende zaken behandeld, die men vermeende met goed recht te kunnen staande houden.

Reeds in de eerste audiëntie werd vergunning gegeven tot het schillen van de kaneel in 's-vorsten gebied en de doortocht van de olifanten naar Jaffanapatnam, en bij het laatste gehoor betoogde de vorst geen deel te hebben gehad in de onlusten van de benedenlanden, terwijl hij verzekerd was dat onder dezen Gouverneur geen reden tot misnoegen zou worden gegeven. Aan de bevolking van de drie oproerige districten zou hij last geven ten blijke van hare onderwerping en gehoorzaamheid aan de Compagnie, voor den Gouverneur te Colombo te verschijnen.

Hoewel het gezantschap in het begin van 1737 weder te Colombo terug was, hetgeen in vergelijking met het vorige, dat 5 maanden lang was opgehouden, reden tot tevredenheid mocht geven en ook de eerste gezant Daniël Agreen met een schoonen olifant was begiftigd, had er toch bij de verschillende

audiënties aan het hof iets plaats gegrepen, hetgeen het misnoegen van Van Imhoff in hevige mate had opgewekt, en waardoor hij den indruk had gekregen, dat de welwillende ontvangst van deze ambassade slechts schijn was geweest.

In een bijeenkomst van de gezanten aan het hof had de tweede rijksadigaar deze onbeschaamd gevraagd, wat de Compagnie wel zou doen als het volk van de binnenlanden weigerde kaneel te schillen en andere diensten te verrichten, terwijl de eerste rijksadigaar uit naam van den vorst aan de gezanten had doen voorlezen een specificatie van de schade, die de koning reeds door het sluiten van de havens had geleden, welke begroot werd op 5 à 6 millioen pagoden of 10 millioen rijksdaalders, waarbij de arreek voor de zoogenaamde koninklijke dispens, die aan de Compagnie jaarlijks tot een hoeveelheid van 1000 ammenams voor 3 rijksdaalders per ammenam geleverd werd, op 4 pagoden of 8 rijksdaalders was gerekend, wijl dit bedrag de hoogste verkoopprijs op Coromandel was en de tweede rijksadigaar die den Hollanders slecht gezind was, daaraan toevoegde dat de peper, in 's-vorsten land geplant, ook tegen den Coromandelschen verkoopprijs diende berekend te worden of anders door hemzelf zou vervoerd moeten worden. Dit werd hun door de aan het hof aanwezige kooplieden en Mooren ingeblazen.

Van Imhoff oordeelde daarom, dat het niet genoeg was om zich met de uitkomsten, bij die ambassade verkregen, tevreden te stellen en zich weder een paar jaren rust te verschaffen, opdat daarna het spelletje weder van voren af aan zou kunnen beginnen. Indien de Kandianen zagen dat een woord van den koning genoeg was om ons te doen beseffen dat zonder den wil van den vorst de Compagnie geen voordeelen van de benedenlanden kon genieten, zouden zij meermalen weigeren de hun opgedragen diensten te verrichten, indien men niet onmiddellijk hunne eischen inwilligde. En wat zou men aan dat kostbare land hebben met zijne dure forten en kostbare garnizoenen, indien er geen kaneel werd geschild en geen arreeknoten verhandeld werden?

Indien het hof dus niet met het voorstel tevreden was, dat hij aan het oordeel der Indische Regeering had onderworpen, namelijk het te vergunnen jaarlijks zelf eenige schepen onder contrôle van de Compagnie uit te zenden, dan was het zijns inziens beter geweld tegen den vorst te gebruiken, omdat er geen rust op het eiland zoude zijn, dan in twee gevallen, n.l. dat of

de havens van het eiland geheel open werden gesteld, dan wel de koning, uit vrees voor de Compagnie, gedwongen werd redelijke voorwaarden van haar aan te nemen. Aangezien het opperbestuur in het eerste nooit zou toestemmen, bleef slechts over den vorst met het zwaard te dwingen, om zich naar den wil der Compagnie te schikken.

De Kandianen hadden nimmer als andere volken, die met de Compagnie in verbinding stonden, haar kracht gevoeld; ware dat het geval geweest, dan zouden zij wel handelbaarder geworden zijn.

Heeren Bewindhebbers hadden vroeger reeds eens geantwoord toen de vorst als middel van weerwraak over het sluiten van de havens, de gravetten [1] van zijn land had gesloten en daarmede het afbrengen van arreeknoten verboden had, dat men alsdan den koning met zijn arreek moest laten zitten.

Doch Van Imhoff was van meening, dat de Compagnie dan meer in het gedrang zou komen dan de vorst, daar de laatste de schade door zijn bevolking zou laten vergoeden en de Compagnie behalve andere plagerijen, er een belangrijken schadepost aan zou krijgen.

Met de voorgaande beschouwingen wendde Van Imhoff zich den 12^{en} Januari 1737 bij apart schrijven, eigenaardig genoeg, niet tot de Indische Regeering, doch tot het Opperbestuur in Nederland en voegde daaraan nog toe, dat een ander middel om het voorgestelde doel te bereiken zou zijn, den vorst van Kandia, een vijand van buiten op den hals te schuiven, wat zou kunnen geschieden als het rijk van Madura aan den overwal, dat in een hevigen krijg was gewikkeld, aan den Groot Mogol zou overgaan; of wel het stelsel van verdeel en heersch toe te passen door naast den koning van Kandia een vorst te Mature op den troon te plaatsen, in welke beide landen de hoofdproducten, kaneel en arreeknoten, benevens olifanten werden aangetroffen en de Compagnie van hun onderlingen naijver de vruchten zou plukken.

Evenwel achtte hij het eerste gevaarlijk, omdat de gevolgen niet waren te overzien en het tweede onzeker, dus bleef volgens hem slechts over »redres met den degen in de vuyst« als zijnde de kortste doch ook »de violentste remedie« en was het beter

[1] De gravetten waren rusthuizen op de grenzen van het gebied van den vorst en die van de Compagnie, waar wachten van 's-Konings volk waren geplaatst; zij dienden tevens als tolpoorten.

de winst van een paar jaren op te offeren en een paar millioen te wagen «om voor altijt haar staat op dit eyland bevestigt te sien, sooals door wijlen de Heeren van Goens, vader en zoon,[1] reeds jaren geleden was bepleit.

Doch ook hierbij, merkte hij op, bleef het onzeker of door dat middel het doel te bereiken was en of, zelfs al slaagde men er in met de wapenen de overwinning te bevechten, het land tot rust zou kunnen worden gebracht, terwijl tevens niet uit het oog mocht worden verloren dat eene overwinning op den vorst behaald, het verlies zou mede brengen van de opbrengst der producten des lands gedurende een tal van jaren.

Het denkbeeld, hier door Van Imhoff te berde gebracht, den vorst met geweld tot rede te brengen, was niet oorspronkelijk, zooals reeds met een enkel woord is aangestipt. De Gouverneur Generaal Rijkloff van Goens als geweren Commandeur van Ceylon, in de laatste betrekking opgevolgd door zijn zoon, had den 31[en] October 1680 in de vergadering van den Raad van Indie als zijn gevoelen kenbaar gemaakt «dat het als een stokregel en sententie moest vaststaan dat het altijd beter was dat de Compagnie met Ragia Singa, Ceylons vorst, in oorlog was dan in vrede verkeerde en was hierbij ook in een nadere verklaring van 1 December 1681 blijven persisteeren.

Doch de leden van den Raad van Indie, die hun oordeel hierover bij een zoogenaamde «mediteerende resolutie» (van 20 October tot ultimo November 1681) hadden gegeven, waren van meening dat de oorlog op Ceylon «niet dan ten allen uyttersten schadelijk en gevaarlijk magt g'agt werden voor het Interest en de belangen van d' E. Comp. na de constitutie van dat dierbaar Eyland en de tijden die wij thans beleven» ....., en dat daarentegen «de weg van vriendschap en Intelligentie met de Candiase koning te prefereeren is boven alle geweld, die altoos met zooveel hazard en gevaar vermengd is» ....

---

[1] Rijkloff van Goens, de vader, had recht van medespreken in Ceylonsche zaken. Reeds in 1657 was deze door de Indische Regeering met een vloot van 16 schepen en een groote troepenmacht naar Ceylon gezonden, waarbij hij tevens als commissaris van dit gewest optrad. In 1662 werd hij Gouverneur van dat eiland tot 1663 en daarna nogmaals met den titel van superintendant, Admiraal-Veldoverste van Ceylon van 1665—1675, als Gouverneur opgevolgd door zijn zoon Ryloff van Goens de Jonge, die het eiland bestuurde tot 1679.

Het eerste voorstel van Van Imhoff kon de goedkeuring van de Indische Regeering wegdragen.

Ook zij was van meening dat niets wenschelijker zou zijn dan een schriftelijk contract met den vorst, maar ook voegde zij daaraan toe, niets moeilijker dan dit tot stand te brengen, gelet op de herhaalde vergeefsche pogingen door mannen van beproefde ervaring en bekwaamheid daartoe in het werk gesteld.

Mocht het hem echter gelukken door het aangeprezen middel de vriendschap en welgezindheid van den vorst en de natie te winnen, zoodat een schriftelijke overeenkomst daarvan het gevolg zou zijn, waardoor de oorzaak van alle onlusten en beroeringen van de wederzijdsche onderdanen uit den weg geruimd zou worden en de Compagnie in vrede van de vruchten van dat eiland kon genieten, zoo zou deze hem daarvoor slechts dankbaar kunnen zijn. Alleen in den uitersten nood evenwel mocht van dit middel gebruik gemaakt worden. Zij hoopte tevens, dat Heeren Meesters die geringe afwijking van hun stellige orders, zoo dikwijls op verschillende tijdstippen gegeven, dat de Ceylonsche havens dienden gesloten te blijven, niet ten kwade zouden duiden, in aanmerking genomen het groote voordeel dat daarmede te behalen was.

De «consideraties» van Van Imhoff echter betreffende zijn tweede voorstel aan H.H. Bewindhebbers ingediend, waarvan een afschrift aan de Regeering te Batavia was gezonden, vonden bij deze een zeer ongunstig onthaal, zooals blijkt uit een schrijven van de Indische Regeering aan Van Imhoff dd. 20 September 1737;

.... ons met veel bevreemdinge, en met geen minder surprise is voorgekomen de zeer nieuwe, en precipitante manier ende handelinge omtrent het geven van zyne consideratien over den staat van dat Eyland, ende constitutie waarin het hoff van Candia zig als toen was bevindende, mitsg[s] de vrage wat het beste zoude weezen om de voordeelen van dat Eyland te blyven behouden, 't zij door oorlog of door vreede, omdat gem. hoff en generalyk de Candianen zo onhandelbaar waren geworden dat zy mogelijk med de voorgestelde permissie van Jaarlijx 3 a 4 Inlandse vaartuygen van putulang met Comp[e] passen na de overwal te mogen zenden niet eens tevreede, en nog minder door den weg van negotatie tot het aangaan van een contract zouden zijn te brengen, en dat U.E. med alle deze Consideratien voor en tegen op een problematique wyse voorgesteld, waarinne

gevoeglyk niet dan zeer Losse en onzekere stellingen of Liever Loutere gissingen zijn te vinden, en waarop dan ook niets zeekers valt te seggen Zig Zo direct aan de hoogEdele heeren 17 by dien geciteerden aparte heeft gaan addresseeren en desselvs consideratien gaan voorstellen med verzoek aan ons van dat poinct in nader deliberatie te willen neemen, en nevens U.E. geringe gedagten onze Consideratien te voegen, tot dewelks U.Ed. zig Eenigermate hadde gerefereert by voorgem. aparten brief, te meer de heeren Meesters daardoor ook eerst in staat werden gesteld zig over het geproponeerde te verklaren, en haar Edele hoogagtb. verklaring zo die kon, en moest werden afgewagt, hoe eer hoe liever over dit Capitale poinct nodig was; wij hebben aan dat verzoek niet alleen wel willen, maar ook wel moeten voldoen, om daar meede te prevenieeren dat onze heeren meesters door voors. U.E. direct schryven, wel Excusabel door al ten grooten yver, maar niet vry van precipitantie en onbedagtsaamheid op zo een nodeloose wyse niet mogte werden gebragt in dusdanigen allarm en ombragie; dat dezelve in de uytterste verlegentheid zoude zyn geweest, en niet geweeten hebben in wat verwarde en perplexe toestand dat zo lang getroubleerde en ontruste Eyland zig nog al verder bovond.»

Na verder medegedeeld te hebben dat de Regeering te Batavia liever had gezien dat Van Imhoff zich eerst tot haar had gewend met zijne beschouwingen dan direct tot Heeren XVII in patria, opdat zij haar oordeel daarover dan onmiddellijk had kunnen bijvoegen, toonde zij klaar en duidelijk de tegenstrijdigheden aan die deze consideratien vertoonen in verband met de uitlatingen in Van Imhoff's vorige brieven (die van 26 Septembet 1736 geheim, en in een gewonen brief van 25 September 1736). Daarin toch heette het: «dat van de welgezindheid van den vorst niet alleen de rust en vreede van dat gantsche Land, maar ook het welvaren van de Comp. allermeest afhangelijk is» en «UEd. dus ook bleven persisteeren bij het voorige en alsnog van de oversendinge eeniger manschap af te sien», vervolgens «met een woord dat tsedert onse meergem. Jongst voorgaande zaken dagelijks nog al verder zoodanig ten goede gebeterd zijn, dat men het van den Hemel niet beter zoude kunnen wenschen», en «alzo komt deselve [namentlijk de vreede] ten deze Eylande voornamentlijk te pas, zoo de Comp. eenige vrugten of nut hebben zal van so sware lasten etc». Ook nog: «Ik segge dat niet om U.E. Hoogagtb. te

animeeren tot een oorlog met dezen vorst. Integendeel zoude ik zelfs met zo een commissie al vrij wat verlegen zijn en bijna niet weeten hoe men het zoude moeten aanleggen om tegen dat volk met eenige apparentie van succes te oorlogen».

Vergeleek men nu daarbij de verdere uitdrukkingen in bedoelden geheimen brief van 20 September 1737; «aan de andere kant ben ik ook niet avers van dat gevoelen, het welke gants niet nieuw maar door wijlen de heeren van Goens & Zn. gedreeven is» en «zo zij het daarmede niet stellen wilde, zo zouden U.Ed. hoogagtb. naar mijn begrip best doen hoe eer hoe Liever maar met Ernst teegens haar te beginnen» en verder «maar om den koning tot Reedelijke conditien te dwingen op eene andere wijse als door geweld van wapenen zouden kunnen geschieden, dat is naar mijn begrip, buyten eenige apparentie, en dus blijft het redres met den degen in de vuyst wel het kortste»; en meer andere uitdrukkingen daarin voorkomende, dan kan men begrijpen dat de G.G. en Raden van Indië daaraan toevoegden: «wij geen denkbeeld ter weereld hebben kunnen formeeren, dewijl aan de eene kant door alle de hiervoor bijgebragte periooden, die niet dan Rust en een gewenschte toestand van dat Eyland, en insgelijks niet dan vrede versekerden zelfs met afschrijving van het voorheen g'Eyschte krygsvolk, eensklaps door de laast aangevoerde perioden meest inclineerende tot den oorlog aan de aandere kant wierd g'allarmeerd en onrust» . . . . . .

Aan het Opperbestuur in Nederland, gaf de Indische Regeering dan ook als haar meening te kennen dat niet de minste maar de meeste vrede, evenals de heeren eenparig bij hunne resolutie onder den G. G. Rykloff van Goens hadden geadviseerd, voor de Compagnie het beste en zekerste was. Maar ook tevens dat men den vorst diende tegemoet te komen met hetgeen eerlijk, redelijk en doenlijk was en zonder groot nadeel zou kunnen worden gemist, zoodat het permitteeren van vaartuigen naar den overwal te zenden, indien de vorst van Kandia daarop gesteld mocht zijn, moest ingewilligd worden, omdat het beletten van de vaart buiten 's-Lands altijd het voornaamste misnoegen was geweest van de Kandianen tegen de Portugeezen, evenals nu het sluiten van de havens de oorzaak was van hun verbittering tegen ons.

Tevens werd op Van Imhoffs vraag, hoe te handelen wanneer bij overlijden van den Kandiaschen vorst het rijk mocht ineenstorten, geantwoord dat de Regeering daaromtrent geen positieve

orders kon geven, maar dat de toepassing van de spreuk door Van Imhoff aangehaald, «divide et impera» wel goed en heilzaam kan zijn maar echter ook zeer gevaarlijk als die verdeeldheid niet in een goede balans werd gehouden, zooals de Portugeezen dat zoo droevig hebben ondervonden en ons ook kon overkomen, als de verschillende vorsten mochten samenspannen en hunne macht vereenigen en daarbij een ander souverein tot hun hulp mochten inroepen.

Alleen werd Van Imhoff opgedragen, nauwkeurig de gesteldheid van het hof en de stroomingen, die daar heerschen na te gaan, en de zekere berichten daaromtrent de Regeering mede te deelen, die daarop hare orders aan den Gouverneur van het eiland zou mededeelen.

Bij den brief aan den vorst van Kandia met het laatste gezantschap opgezonden, was tegelijkertijd aan de hofgrooten medegedeeld, dat het 's-Compagnies bedoeling niet was: «om haren koning de keel toe te knijpen» maar dat men gaarne het oor zou leenen aan redelijke voorstellen, wanneer die weg door het hof mocht worden ingeslagen.

In de eerste maanden vernam men echter niets, hetwelk bij bedekte navraag moest worden toegeschreven aan het vieren van hunne «heydense» feesten, het verhuizen naar een andere plaats van wege de heerschende zware koortsen, waaraan tal van ingezetenen kwamen te overlijden en de voortdurende ziekte van den vorst.

Doch nadat het overlijden van den Gouverneur Generaal, Abraham Patras en het optreden van Adriaan Valckenier als zoodanig was bekend gemaakt, kwamen eindelijk in het laatst van September 1737 twee aanzienlijke grooten met een brief van den vorst te Colombo aan, waarin wederom het reeds zoo dikwijls gedane verzoek — het openstellen van de haven van Puttalaan werd te berde gebracht. Drie jaren geleden was het laatst deze vraag gedaan aan den commissaris Pielat, die door de Regeering te Batavia naar Ceylon was afgevaardigd om een onderzoek in te stellen, waarom de Gouverneur Mr. Diderik van Domburgh niet door zijn voorganger Stephanus Versluys tot het bestuur van het eiland was toegelaten [1], maar het hof had daarop nimmer

[1] Zie hieromtrent in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde het artikel: De overgang van het bestuur van Ceylon van Stephanus Versluys in handen van Mr. Diderik van Domburgh 1732—1734 (Aflevering 4, 1919).

iets vernomen, niettegenstaande dat lid van den Raad van Indië beloofd had, bij terugkomst te Batavia daarover de Regeering in te lichten.

Van Imhoff liet den gezanten mededeelen, dat hij door die vraag zeer in verlegenheid werd gebracht daar het hun toch bekend moest zijn, dat Heeren Meesters in het Vaderland stellige bevelen hadden gegeven, dat de havens gesloten moesten blijven en deed hen vragen waarom zij toch telkens met dat zelfde verzoek voor den dag kwamen, terwijl zij wisten dat dit niet kon worden ingewilligd.

Doch nu antwoordden zij, aangezien zij reeds zoo dikwijls voor dat doel te vergeefs bij den Gouverneur van het eiland hadden aangeklopt, met de vraag of «de Compagnie wellicht iets uit kon denken om den vorst te vrede te stellen en waarmede het hof genoegen kon nemen».

Nu achtte Van Imhoff het oogenblik gunstig om met zijn aanbieding voor den dag te komen, namenlijk den vorst te vergunnen uit Colombo een schip te bevrachten met goederen naar zijne keuze, met uitzondering van kaneel en arreeknoten en eveneens een lading weder terug te brengen, hetgeen echter onder eenig toezicht van de Compagnie moest geschieden.

Die concessie wilde hij echter zoo duur mogelijk verkoopen. In een geheime vergadering van den politieken raad te Colombo dato 19 September 1737, werd besloten den vorst er op te wijzen, dat de Compagnie in der tijd schatten had besteed om Kandia van de Portugeesche overheersching te verlossen, zelfs veel meer dan zij ooit aan de kantoren te Ceylon had verdiend.

Niettemin had zij voortdurend te klagen over handelingen van het hof, doch genoegdoening bleef achterwege. De ingezetenen, die iets op hun kerfstok hadden bij de Compagnie, weken uit naar het Kandiasche gebied en men zag ze nimmer weêr. Zoo vertoefden de vier hoofdrebellen van de laatste onlusten nog aldaar, ja, zoo men zei, in de onmiddellijke nabijheid van de residentie van den vorst. Schreef men een brief om die menschen op te eischen, zoo werd er eenvoudig niet op geantwoord, zooals nog kort tevoren was geschied na de terugkomst van de eerste landreis, toen de Gouverneur zich had beklaagd over het oponthoud aan de grenzen van de olifanten op hun doortocht naar Jaffanapatnam, nadat de vergunning daartoe reeds geruimen tijd was gegeven, of het ophouden aan de gravetten van de kaneel-

schillers, die in de bosschen van 's-vorsten gebied, de kaneel gingen verzamelen. Dergelijke plagerijen dienden alleen »om daardoor alleen hun grootsheyd en magt te toonen».

Evenmin kreeg men iets te hooren als gevraagd werd ook elders in de bovenlanden dan op de beide gewone plaatsen, de kaneel te mogen schillen, daar nog verscheidene bosschen daarvan ruim voorzien waren.

Indien dus een schriftelijk verbond met den vorst kon tot stand gebracht worden aangaande de wederzijdsche rechten en verplichtingen, zoo zou de Compagnie ook het hof zooveel mogelijk ter wille zijn, maar het openen van de havens kon niet plaats hebben, daar Heeren Bewindhebbers daaromtrent strikte orders hadden gegeven.

De gezanten waren blijkbaar in hun schik dat zij met zoo'n aangename tijding als de vergunning tot het uitzenden van een schip voor eigen rekening, weder naar het hof konden terugkeeren, maar den brief van den Gouverneur, die de weigering behelsde van het openstellen der havens, wilden zij niet aannemen; »maar hetselve bij haar vertrek de gecommitteerdens tot deselven uytgeleyde dienende met kragt van geweld weer hebben opgedrongen meriteert speculatie en kan niet wel werden thuis gebracht als tot de ongemeene vreese, die in deese menschen huisvest om voor haaren koning med iets voor den dag te komen, dat hem niet naar den zin mogt sijn, want de gesanten seyden ten laatsten regt uyt: wil den Gouverneur dat geschrift met een paar appochamies naar het hoff senden dat mogen we wel lyden maar ons soude het onse hoofden kosten, so wy hetselve overbragten».

Van Imhoff trok hieruit de gevolgtrekking, dat slechts datgene tot den vorst doordrong, wat de Heeren goedvonden deze mede te deelen.

Het succes van het goed gemeende voorstel was zeer gering. Blijkbaar was de concessie onvoldoende tegen de vergoeding, die men er voor verlangde, want de gewone wijze om niet te antwoorden op iets, dat hun niet naar den zin was, werd ook hier toegepast.

Dat Van Imhoff minder fortuinlijk was in zijne poging om toenadering tot het hof te verkrijgen, moet ook toegeschreven worden aan de voortdurende ziekte van den vorst, die niet in staat was zelf de leiding der zaken op zich te nemen.

Persoonlijk was men den Gouverneur genegen, die niets naliet om door het bewijzen van allerlei kleine beleefdheden het hof in zijn waarde te laten, nu hij niet door het middel van geweld zijn doel kon bereiken. Deze had tenminste een middel uitgedacht, al werd het dan ook versmaad, dat het hof eenigermate moest bevredigen, en door de jaarlijksche geschenken niet al te schriel toe te meten, waarbij dikwijls allerlei zeldzame zaken gevoegd werden, die hij somtijds zelf bekostigde, gelukte het hem de gunst van het hof te verwerven.

Zoo werden in de jaren van Van Imhoff's bestuur als bijzondere «rariteiten», die hij door middel van de Indische Regeering of ook wel direct uit Nederland had ontvangen, den vorst toegezonden: groote Perzische paarden, fijn glas en lakwerk, spiegelglazen, een phaeton, een leeuw, casuarissen, enz., terwijl aan HH. XVII was aangevraagd een miniatuur drukpers voor den vorst, naar het model dat te Colombo aanwezig was, met Singaleesche letterteekens, hetwelk volgens het oordeel van Van Imhoff tevens dienstig kon zijn om op deze wijze de Christelijke leer te verbreiden.

Maar vooral waardeerde men het belangeloos krachtig bestuur van dezen bewindsman en de maatregelen genomen tot verbetering van de toestanden der Ceylonsche ingezetenen, te meer nu men onder de drie vorige Gouverneurs een geheel andere ervaring had opgedaan.

Dit neemt niet weg dat Van Imhoff zich dagelijks ergerde als particuliere boodschappen van het hof kwamen, die hij zooveel mogelijk naar het genoegen van de afzenders moest uitvoeren, terwijl van zijn brieven, die meestal grieven behelsden, geen notitie genomen of daarop een antwoord werd gegeven, met allerlei complimenten opgesierd, doch waaruit men geen ja of neen kon opmaken.

De hofreis in 1738 had weder veel oponthoud door de ziekte van den vorst. Maanden achtereen moest de gezant nabij Kandia met de medegebrachte geschenken vertoeven, tot de hofgrooten mededeelden, dat hij om die reden niet tot de audientie kon worden toegelaten, «versoekende teffens dat ten spoedigsten van Colombo mogte werden ontboden een kistje met medicamenten, gelijk geschiet is, tot genoegen van het hoff, dog of de gesondene medicamenten, die men radender wijse in zoort heeft moeten neemen omdat Haar Ed. sig niet hebben gelieven speciaal te

verklaaren over de siekte van den koning en sulks ondoenlijk of onbetamelijk sullen hebben g'oordeelt, desen prins eenig soulaas hebben toegebragt, weet men op het schrijven van desen nog niet».

Werkelijk was de vorst zeer «caduc», zooals Van Imhoff in het begin van Februari 1738 aan de Indische Regeering schreef; er was ook al gezegd, dat hij dood was, maar later bleek hij nog aanwezig te zijn geweest bij zijn geliefkoosd vermaak, olifanten tegen elkaar te zien vechten. Ook werd verteld dat hij afstand van de regeering wilde doen ten behoeve van zijn aangenomen zoon om naar ouder gewoonte — hetgeen echter in den laatsten tijd niet meer was voorgekomen — «de scepter met een pelgrimsstaf te verwisselen».

Tijdens de opmarsch van het gezantschap in 1739 naar Kandia, werd een chirurgijn van het kasteel te Colombo ontboden om den vorst bij te staan, hetgeen echter ook al weinig baatte daar hij zich niet wilde laten behandelen.

Beter slaagde een ander geneesheer, Gerrit Nelle, maar toen was het te laat. Den 16^{en} Mei werd deze tot de hofplaats toegelaten en had de vorst besloten zich diens behandeling te laten welgevallen, toen hij op den 24^{en} d.a.v. overleed in het paleis, Sinkande Scyladi damie, ongeveer een uur afstand van de hofplaats Kandia, waar zich het gezantschap van Colombo bevond.

De vorst had juist een maand tevoren dat paleis betrokken, omdat het eerst bewoonde te Toendesale door den bliksem was getroffen, hetgeen als een slecht voorteeken gold, en daarom was afgebroken en met den grond gelijk gemaakt.

Spoedig daarop kwamen gezanten van het hof het overlijden aan het bestuur te Colombo bekend maken, waarop de Gouverneur en de leden van den politieken raad zich in rouwgewaad staken. Ook den fiscaal van Jaffanapatnam Kleijbert, die met zijn geschenken nog steeds te Kandia vertoefde, werd rouwkleeding toegezonden, waarna hij tegelijk met den anderen gezant, den onderkoopman Johannes van der Sande, die den brief, bevattende het rouwbeklag van de Ceylonsche regeering, moest overbrengen, ten hove optrok om zich van zijn opdracht te kwijten.

Het was een duur jaar voor de Compagnie, want de negotieboekhouder Cramer en de provisioneel-luitenant Steijger die den nieuwen vorst den 24^{en} November d.a.v. in zijn hofplaats gingen

complimenteeren, brachten een geschenk mede aan allerlei goederen, ter waarde van ruim *f* 12.000.

Wederkeerig werden den afgevaardigden, buiten de gewone «houwers», met nog andere kostbaarheden begiftigd en de oudste gezant zelfs met een ongetanden mannetjes olifant bedacht.

In een geheimen brief van 4 Juni 1739 deelde Van Imhoff aan de Indische Regeering het overlijden mede, van «desen koning, die al 't sedert Jaaren gelaboreert hebbende aan corruptien, die uyt de verwaarloosde toevallige gevolgen van een ongebonden leven soo men meent te meerendeele herkomstig sijn geweest».

Hij was 50 jaar oud en getrouwd geweest met een prinses van de Madura'sche kust, verwant aan den vorst van dat land, en daarna nog twee keer met zusters van zijn overleden vrouw.

Een zoon uit het eerste huwelijk was gestorven, en bij de andere vrouwen waren geen kinderen verwekt, zoodat reeds eenige jaren tevoren een jongere broeder van de laatste vrouw als troonopvolger was aangewezen. [1]

Het oude huis van Ragia Singa was hierdoor dus uitgestorven en een Malabaarsch geslacht op den troon gekomen. De Indische Regeering meende, dat die troonopvolging van een vreemdeling te Kandia wel eens beroering kon verwekken en had daarom Van Imhoff opgedragen na te gaan of daaruit voor de Compagnie geen munt was te slaan, door dien pretendent te steunen, die met haar een contract zou willen aangaan.

Want de Raad Extraordinaris Adam Westerwold had ruim een eeuw tevoren ook wel het middel weten te vinden om den ouden doorslepen Ragia Singa uit vrees voor de Portugeezen een verbandschrift te doen teekenen, en nu kon bij een «goede directie" dit wellicht ook wel in het belang van de Compagnie tot stand gebracht worden.

Zeer zeker was Van Imhoff de man geweest om die «goede directie" toe te passen, maar er werd hem geen gelegenheid toe gegeven, integendeel het bleef zoo rustig mogelijk en de nieuwe vorst, die aan Van Imhoff een buitengewoon grooten getanden olifant als geschenk aanbood, vereerde den Gouverneur nog voor zijn vertrek van Ceylon met de vertrouwelijke opdracht «sijn steun te verleenen met de negotiatie» van een huwelijk.

[1] Deze was Sri Wijaya Raja of Hanguranketta (Tennent, Ceylon, an account of the island, 2e deel bl. 61).

dat de vorst met een prinses uit het Zonnengeslacht van den overwal, n.l. van Madura wilde sluiten.

Van Imhoff beschouwde dat verzoek om zijn bemiddeling te verleenen tot zulk een ernstige zaak als een goed teeken voor de toekomst, en deed tevens uitkomen hoezeer hij zich in de gunst van het hof mocht verheugen, zooals bleek uit de toezending van een bijzonder geschenk van vruchten, genaamd Morre, welke onderscheiding slechts aan enkele Gouverneurs was te beurt gevallen.

Het tijdstip van vertrek voor Van Imhoff naderde. Het gezantschap, dat in het begin van 1740 den nieuwen Gouverneur moest verwelkomen, had tevens de opdracht den vertrekkenden een goede reis toe te wenschen waarbij als een nader bewijs van «Zijn Majesteits gunst en affectie», nog twee olifanten: een alia en een wijfje, ten geschenke werden aangeboden.

Hoe gaarna Van Imhoff ook een andere politiek tegen dat hof zou gevolgd hebben, die hem in staat zou gesteld hebben datgene te eischen wat nu dikwijls nog niet eens met goede woorden en geschenken kon verkregen worden, zoo is het hem toch mogelijk geweest gedurende zijn 4-jarig bestuur de belangen van de Compagnie in hooge mate te bevorderen en tegelijk in de beste verstandhouding met het hof te blijven.

En te meer moet dit gewaardeerd worden, omdat hij noodgedwongen een tact heeft moeten betoonen, die geheel in strijd was met zijn karakter, door een inlandsch vorst of liever zijn hofgrooten, die zich niet stoorden aan zijn billijke verwijten, toch in alle opzichten ter wille te zijn, omdat 's-Compagnies belang dat vorderde.

III. De eerste Landreis.

7 Maart—13 April 1737, naar het zuiden van Ceylon.

Reeds spoedig na zijn aankomst te Colombo had van Imhoff aan de bevolking door een mandaat-ola laten bekend maken, dat hij, zoodra zijn bezigheden dit zouden veroorloven, een persoonlijk onderzoek ter plaatse zou instellen naar de verschillende klachten der ingezetenen, voornamelijk naar die, welke aanleiding tot den opstand hadden gegeven.

Dat tijdstip was nu aangebroken en werd den 7[en] Maart 1737 de reis naar de Matureesche dessavonye aangevangen, omdat aldaar de woelingen het hevigst waren geweest.

Hij werd hierbij vergezeld door den kapitein Hendrik van der Zande, de beide leden van den politieken raad te Colombo, Arent van Broyel en Dirk Stokvisch, zoomede door het hoofd van Mahabadda, Anthonie de Jong, terwijl de dessave van de Colombosche landen, de kapitein Daniel Agreen, uitgeleide deed tot Bentotte, de grensplaats van dat district.

Met een groot ceremonieel, zooals in die tijden bij het vertrek van de hoofden van bestuur uit hun residentie, maar vooral in Ceylon plaats greep, vertrok men van de hoofdplaats, uitgeleide gedaan door de geheele gemeente van Colombo, zoowel compagniesdienaren als burgers, waarbij ook niet ontbraken de naar Ceylon verbannen Javaansche prins Mankoenagara met diens zoon «hebbende sijn Edele om denselven gedurende dese Landvisite te convoyeeren ter verligtinge van de arme gemeente in 't opbrengen van de nodige adoekoes of mondcost buyten twee randjes Lascorijns van de guarde geen ander gevolg of eskorte medegenomen dan 12 oppassers met hare onderofficieren buyten d'ordinaire rapportgangers en trompetters».

Het relaas van de landreis is vooral daarom voor ons van veel belang, omdat we daardoor een inzicht krijgen in de inlandsche huishouding van de Compagnie op dat eiland, en de talrijke ingebrachte klachten en verzoeken van de verschillende lagen van de bevolking ons een beeld geven van de toestanden aldaar en wat de Compagnie van hare onderdanen eischte.

De reis werd door den Gouverneur te paard, te voet, of per palankijn afgelegd. Te Bentotte, de grensplaats van het Gaalsche district, werd de stoet opgewacht door den commandeur en gezaghebber van Gale, Daniël Overbeek, waarop den 12^{en} Maart die hoofdplaats werd bereikt. Aldaar werd den volgenden dag een godsdienstoefening bijgewoond ter herdenking van den 97^{en} herinneringsdag van de verovering van Gale op de Portugeezen, 13 Maart 1640, naar gewoonte gevolgd door een feestmaal op 's-Compagnies kosten ten huize van den gezaghebber, dat tot in den nacht duurde.

Den 16^{en} Maart vertrok men van Gale, den 22^{en} d.a.v. werd Mature bereikt en dien dag, een Zondag, de godsdienstoefening bijgewoond, waarbij door den krankbezoeker van de bezetting aldaar een preek werd voorgelezen.

Hier begon in gezelschap van den dessave van het Matureesche district, Frans Willem Falck, de eigenlijke rondreis door een

gebied waar nog nooit een Gouverneur, en zelfs nog weinig Europeanen voor dezen geweest waren.

Mature was een zeer belangrijk district voor de Compagnie, niet alleen omdat tal van kaneelboomen in de bosschen werden aangetroffen, welker schors, de kaneel of «reukbast», het hoofdproduct was van het eiland voor de Europeesche markt, maar zij bezat hier ook uitgestrekte landstreken, de Girreways, die gedeeltelijk een aanzienlijke hoeveelheid rijst opleverden en voor een ander deel benut werden tot het houden van de groote olifantsjachten. De gevangen dieren werden ter hoofdplaats Mature gestald, totdat zij door het gebied van den vorst naar Jaffanapatnam, op de noord-oostkust van het eiland gelegen, konden vervoerd worden, alwaar zij éénmaal per jaar publiek werden verkocht aan de Moorsche kooplieden van den overwal, Malabaar en Coromandel, voor de stallen van de Indische vorsten. Enkele mooie exemplaren behield de Compagnie voor zich, die als geschenk moesten dienen voor de vorsten, waarmede zij in relatie stond.

Ook het hout dat de Compagnie noodig had voor den opbouw en reparatie van hare pakhuizen, woningen enz., het aanmaken van schepen en affuiten, benevens het ijzer, waarvan de landbouwwerktuigen werden vervaardigd, verkreeg men uit deze landen.

Evenals op de trajecten naar Gale en Mature, werden dagelijks de verschillende klachten en verzoeken van de ingezetenen, die van te voren met het bezoek van den Gouverneur waren in kennis gesteld, aangehoord en waar dit mogelijk was onmiddellijk afgedaan, maar het meerendeel werd naar de hoofdplaatsen Mature en Gale verwezen, waar hun de beslissing door den Gouverneur zou worden medegedeeld, nadat de noodige inlichtingen daaromtrent zouden zijn ingewonnen.

Den 25sten Maart bereikte men de uiterste post waar de Compagnie een bezetting militairen onder een vaandrig had en den volgenden dag werd te Maracadde, dicht bij de grens van 's-konings gebied, de plaats aangewezen, waar 8 à 9 maanden geleden de vaandrig Crab, die met een detachement Europeanen naar het fort Cattoene was opgebroken om die bezetting te versterken, door kwaadwilligen op een ergerlijke wijze was mishandeld en naar 't gebied van den vorst van Kandia gevoerd. Van Imhoff vond hierin aanleiding (in een aparten brief uit dat binnenland aan de Indische regeering geschreven) tot de ontboezeming:

«om gods goedheydt te loven over de gewenste veranderinge, die men thans beleeft, zijnde in tegenstelling van de boose en netelige dagen op desen landtogt het volk alomme in den uyttersten graad submise en verblijd over de komste van den heer Gouverneur bevonden».

29 Maart was het reisgezelschap weder te Mature en werden hier tot en met 4 April de verschillende klachten en verzoeken der hoofden en verdere ingezetenen nauwkeurig onderzocht en afgedaan, waarbij de Gaalsche gezaghebber, Daniël Overbeek, de dessave van Mature, Falck en de beide met den Gouverneur mede gekomen politieke leden van den Colomboschen raad, Van Broyel en Stokvisch, werden verzocht verder den Gouverneur met hun raad en voorlichting bij te staan.

Uit het resultaat van dat onderzoek bleek het volgende: de bevolking van de Girrewaijs, het vruchtbare stuk grond in Mature, was verplicht dat land voor de Compagnie te bewerken en er rijst op te planten. Het opzicht daarover had een zaaimeester, en daar de inwoners tevens aan de olifantsjachten moesten deelnemen, was deze zaaimeester tevens jaagmeester.

Tot het beploegen van de akkers moesten in den laatsten tijd de menschen hun eigen dieren en werktuigen gebruiken, 't geen afgescheiden van dien hoogst onbillijken maatregel, ook ten nadeele van de opbrengst was, daar deze van 18 tot 20.000 parra's was gedaald tot 12 à 13.000.

Aan die menschen nu werden onder zeer billijke voorwaarden van Compagnieswege 150 buffels en 50 wijfjes verstrekt, mits dat getal door aankweeking complèet werd gehouden, waarvoor de hoofden verantwoordelijk werden gesteld, met vergunning tevens de in het wild loopende buffels, die volgens oud gebruik aan de Compagnie toebehoorden, ook te mogen benutten tot het volledig houden der 200 stuks.

De inwoners van het Creme, dorp bij de grens van het Kandiasche gebied, moesten het ijzer (dat daar in voldoende hoeveelheid werd aangetroffen) leveren voor de verschillende landbouwgereedschappen, die evenals oudtijds geschiedde, door de bevolking van de plaatsen Demalle en Cottalbade, moesten worden aangemaakt.

De eersten voelden zich bezwaard, dat zij vroeger 650 «ballen ijser» moesten opbrengen, welke hoeveelheid later, onder het bewind van den Gouverneur Rumpf, tot 1440 gestegen was,

terwijl het aantal werklieden was afgenomen; en de laatsten maakten bezwaar omdat de vergoeding voor het maken van die werktuigen hun tijdens de regeering van den Gouverneur Bekker was afgenomen.

Den hoofden werd opgedragen het aantal van hen, die het ijzer moesten zoeken, weer voltallig te maken, opdat zij in staat zouden zijn jaarlijks de verlangde hoeveelheid op te brengen en wat de smeden betreft «in consideratie dat door deze verkeerde menagie niet alleen de volkeren van hare diensten afkeerig en tegens de Comp. selfs ook onwillig gemaakt werden, maar dat ook daardoor de voorsz. diensten zoverre van tijd tot tijd zijn vervallen, de voorsz. menschen weder mainctementos toe te leggen voor zooveel dagen als zij voor de Comp. werken als in billijkheid bestaande».

Bij versterf van de arbeiders, die tot den landbouw waren aangewezen, mocht de zaaimeester anderen daartoe aanwijzen.

De bewoners van een ander district, de Balligam-corle, waren verplicht met hun eigen draagdieren het rijstgewas uit de Girreways naar 's-Compagnies pakhuizen aan de kust te Tangalla te brengen, waar bovendien nog dikwijls bleek minder aanwezig te zijn dan zij ontvangen hadden, 't geen door hen moest worden bijgepast.

Dit was ook het geval met het bezorgen van de cardamon, die zij dikwijls in het gebied van den vorst moesten verzamelen.

Op de schade, door hun draagdieren bij dat vervoer geleden, en de slechte toemeting van de granen, werd orde gesteld.

Ook de eertijds zoo onredelijke beknibbeling omtrent het kostgeld werd ingetrokken en vastgesteld, dat voor elke door hen vervoerde 1000 parra's hun een ½ parra als belooning werd toegekend. De dienst was zwaar en eischte veel overleg, als een spoedige belading van het schip werd vereischt.

De visschers van Deneepatty, een plaatsje aan de kust nabij Gale, moesten met hun booten de rijst in 's-Compagnies-vaartuigen laden, waarvoor hun geen vergoeding was toegestaan, doch werd hun nu tijdens dien afscheep de kost beloofd.

Zij hadden velerlei en zware diensten te verrichten zooals uit hunne ingebrachte klachten bleek.

Behalve die rijst moesten zij ook andere producten voor de Compagnie de rivier afbrengen, als houtwerken, olie en kaneel en ze in de vaartuigen afschepen, maar hun verzoek om verlichting

van dien arbeid werd afgewezen, hoewel zij beweerden vroeger wel diensten ter zee, maar niet te land te hebben moeten verrichten.

Die van Gale bleken bij onderzoek ter plaatse eveneens vele grieven te hebben.

Zij moesten vlotten, kromhouten, klapperboomen en kalk de rivier afbrengen, brieven bezorgen op de buitenree, ankers opvisschen wanneer die verloren waren geraakt, eerebogen oprichten voor de woning van een nieuwen gouverneur of commandeur en ook bij de komst van den hoofdgebieder daar ter plaatse, de noodige houtwerken voor eerebogen leveren, en in den laatsten tijd ook kraalsteenen met hun vaartuigen (thonys en pados) uit zee opvisschen.

Verder werd hun opgedragen het gekapte brandhout naar 's-Compagnies-schepen te brengen, bruggen te maken in een nabij gelegen dorp, 't geen vroeger door slaven van den vorst was geschied en gedwongen ook bij zwaar weder en een onstuimige zee te gaan visschen, daar zij anders met den chiambok werden afgeranseld.

Zij moesten van de gevangen visch behalve het gewone aandeel van den pachter, 12 pond aan den commandeur, 3 pond aan den secretaris van de politie, en 2 pond aan den havenmeester afstaan.

Zij verzochten van de verplichting om $\frac{1}{10}$ van hun vangst aan de pattagatijns of hunne hoofden af te staan, ontheven te worden, 't geen hun echter niet werd toegestaan, doch voor het opvisschen van een zwaar anker, een gevaarlijk werk, waarbij zij gemakkelijk hun leven konden verliezen en waarvoor hun 1 Rijksdaalder vergoed werd, zouden zij in het vervolg, evenals te Colombo, het dubbele bedrag en een parra rijst ontvangen.

De hoofden van de olifantsbedienden, de jaagmeesters en onderjaagmeesters kwamen hun beklag indienen, dat zij vroeger onderhoudslanden van de Compagnie in bezit hadden, die hun naderhand onder den Gouverneur Becker waren afgenomen.

Eveneens deelden de betmerales of onderopzichters en de wageaatjes en baddeneaatjes of olifantsvangers mede, dat hun beloofd was, dat wanneer zij met hunne jaagbeesten bij de olifantsjachten eenige «naamwaardige» olifanten vingen, zij daarvoor een «schenkagie» zouden ontvangen, waarop hun in het vooruitzicht werd gesteld, dat dit verzoek zou ingewilligd worden als daarbij evenals vroeger 25 stuks van die «grove animalen» werden

gevangen, daar men in den laatsten tijd geen «bijsondere» dieren was meester geworden.

Aan drie van de acht onderopzichters, die geen andere inkomsten hadden, werd beloofd dat aan hen bij gelegenheid zou gedacht worden.

Ook de cornaks en pancassen of olifantsdrijvers en grassnijders klaagden over de vermindering hunner inkomsten, door den verkoop van mallapallas door de Compagnie, terwijl hen ook de mainctementos (vergoeding voor het te verrichte werk) waren ingehouden. Aan hen werd medegedeeld dat het eerste niet te verhelpen was en wat het laatste betrof hun aantal te groot en die dienst te gering om daarvoor vergoeding uit te keeren; opdat zij echter hun inkomsten gemakkelijk konden vermeerderen, werden zij naar de pepercultuur (waarover later meer) verwezen.

Op de Mooren in de Balligam-corle en Mature rustte het servituut jaarlijks gedurende de twee maanden, dat 's-Compagnies bodems met de retourlading bevracht werden, te Gale dienst te doen; allen zonder onderscheid waren daartoe verplicht, doch buiten dien tijd konden zij alleen tot het werk van de dessavonye geprest worden.

Tengevolge van hun ingebrachte klachten werden in elk dorp 4 personen daarvan vrijgesteld, die het toezicht over de huizen en families der vertrokkenen zouden hebben; overigens zou niemand, zelfs niet de reeds vrijgelatenen, van dat werk verschoond blijven, dan de 6 personen die op Balligam bij het oliepersen geëmployeerd werden en zij die als graanmeester dienst deden.

Zij die arreektuinen hadden, moesten aan de Compagnie de ammenam of 26000 stuks noten voor 4 larijnen (1 larijn=12 ligte stuivers) leveren, terwijl hun majoraal 10.000 stuks voor 1 larijn eischte. De klagers werd aanbevolen hun noten zelf in 's-Compagnies-pakhuizen te Balligam te brengen.

Achtereenvolgens kwamen nog de chialiassen of kaneelschillers, de houtzagers van de Balligam, de timmerlieden van den Matureeschen winkel, de kolenbranders, de ploegers van de Baygams, de Matureesche koelies, de kalkbranders, de potten- en pannenbakkers, de steenbakkers, de waschbazen, de leveranciers van klapperolie, die allen verplichte diensten voor de Compagnie moesten verrichten, voor den Gouverneur en verdere leden van

de commissie verschijnen, om te trachten verbetering in hun lot te verkrijgen, want het bleek dat, waar de Compagnie hun verschillende werkzaamheden liet verrichten, gewoonlijk in ruil voor den kost en geringe of geen vergoeding in geld, die nog door onverplichte diensten voor Compagniesdienaren en in nog veel hoogere mate voor hun hoofden, verzwaard werden.

Voor zooverre dit mogelijk was, werd aan hunne rechtvaardige eischen tegemoet gekomen, het werk verlicht, waar dit ten onrechte was verzwaard, de vergoeding vermeerderd, zoodra de billijkheid daarvan was aangetoond, de inkomsten hersteld, als die ten onrechte verminderd waren en getracht de aanleiding der talrijke vexatiën van de inlandsche hoofden weg te nemen door aan deze meer voordeelen boven hun inkomsten toe te kennen.

Op de rechtmatige klachten der hoofden werd eveneens acht geslagen. Het was voorgekomen dat twee, zelfs drie betrekkingen als gunstbewijs in één hoofd vereenigd waren; daarentegen anderen uit hunne bedieningen waren gezet, zooals nog kort te voren was geschied na den dood van Van Domburgh, door den provisioneelen gezaghebber van het eiland, Jan Macaré.

De pas ingevoerde pepercultuur gaf Van Imhoff aanleiding die uit hun waardigheid gezette hoofden voorloopig met het toezicht op een gedeelte van die cultuur te belasten, totdat er in de dessavonye gelegenheid zou zijn hen elders te plaatsen, daar hij terecht oordeelde, dat het tot niets goeds kon leiden en de Compagnie slechts nadeel zou berokkenen de menschen, die vroeger in een zekeren welstand verkeerden, in armoede te laten rondloopen.

Door bovendien aan hen, die ten onrechte zich van twee voordeelige betrekkingen hadden weten meester te maken, er één te ontnemen en aan een ledig loopend hoofd op te dragen, kon het zoo geschikt worden dat allen geplaatst werden.

Als algemeene maatregel werd het volgende bepaald:

Ten eersten, op de algemeene klacht der inwoners hieromtrent, een nieuwe bepaling betreffende de leverantie van arreeknoten in 't leven te roepen, nu men de slechte gevolgen van de in 1717 ingestelde regeling had bespeurd. Daarom zouden de grenzen van alle tuinen door één Europeeschen en 2 Inlandsche gecommitteerden worden opgenomen, daarbij de aloude verplichtingen worden toegepast en de nieuwe op denzelfden voet geregeld,

zoodat naar billijkheid kon worden vastgesteld hoeveel een ieder bij een behoorlijke beplanting kon leveren.

Alsdan zou het niet meer kunnen voorkomen, dat de inlandsche hoofden willekeurig die hoeveelheid konden bepalen, waardoor een buitengewone achterstand was ontstaan, die tot verloop der bevolking aanleiding gaf.

Ten tweeden, zoo spoedig mogelijk een nieuwe »thombo» (schetskaart) te laten maken om daardoor voor het vervolg alle verwarring te voorkomen, die voortsproot uit het niet juist afbakenen van de grenzen van de aan de Compagnie toebehoorende woeste gronden etc. Dit was te meer noodig, daar de oude thombo van 1682 dateerde en de hoofden dat belangrijk werk trachtten te beletten omdat zij daardoor in hun slinksche handelingen zouden worden gedwarsboomd.

Ten derden, na de bekendmaking van het hierin vermelde, geen verkoop-ola meer voor geldig te verklaren, dan die door den secretaris was geteekend en door den landraad van Mature was bekrachtigd, alwaar deze moest geregistreerd worden.

Daardoor zouden dus de questiën over de al- of niet wettigheid van eigendom, welke reeds zoovele onaangename gevolgen na zich hadden gesleept, worden voorkomen,

Ten vierden, de herstelling van den landraad met bepaling, dat deze tweemaal 's-weeks zitting zou houden.

Door de wisselingen van den laatsten tijd waren die zittingen achterwege gebleven, terwijl het voor een goede politie en justitie noodzakelijk was deze instelling, die van 1699 dagteekende, weder in het leven te roepen.

Ten vijfden, werd een besluit genomen tot bijplanting van kokospalmen, daar een groote achterstand bestond in de levering van klapperolie. Bij de inspectie van 's-Compagnies-tuinen werd geen enkele klapperboom aangetroffen jonger dan 10 jaar, tengevolge van onvoldoende bijplanting, waardoor men niet in staat was eenige olie naar de Kaap of naar Jaffanapatnam te zenden.

Ook te Colombo was men daarvan schaars voorzien, zoodat aanzienlijke sommen tot aankoop moesten besteed worden.

Nog een voorname maatregel werd getroffen, en deed een nieuwigheid daarmede haar intrede in Ceylon, namelijk de invoering van de pepercultuur, vastgesteld bij een reglement, dat bij mandaat-ola in de landen van Gale en Mature, werd bekend gemaakt.

Dit geschiedde in navolging van de eerst kwijnende en nu tot bloei gekomen koffiecultuur, waardoor de menschen somtijds 25 tot 30 Rijksdaalders voor aan de Compagnie geleverde koffie ontvingen «tot verwondering van haarselfs en hare landslieden bij dewelke zodanige somme onder den gemeenen man voor een geheel jaar levens en een halve rijkdom word geschat».

Milde overgangsbepalingen werden getroffen voor de eerste drie jaren dat de peper geen vrucht afwerpt, zoowel voor hen die in 's-Compagnies «peperplantagies» moesten werken, als voor degenen die hun eigen tuinen daarmede wilden beplanten.

De peper mocht alleen aan de Compagnie verkocht en in 's-Compagnies magazijnen ingeleverd worden tegen betaling van 4 Rijksdaalders per picol, geteeld op gronden van de Compagnie, en van $4\frac{1}{2}$ op particuliere gronden, terwijl opkoop van peper van anderen verboden was, daar dit slechts kon leiden tot nadeel van de ingezetenen.

Tot streeling van de ijdelheid van de zoo zeer op uiterlijk vertoon gestelde inlanders, werd aan hem, die de eerste 100 picols peper aan de Compagnie leverde, als belooning toegezegd, «ter gedagtenisse» een gouden keten met medaille, ter zwaarte van 35 pagoden, voor den tweeden een gelijke keten van 25 pagoden, en voor den derden een gouden penning ter waarde van 20 pagoden.

De regeling van het korps inlandsche militie, de lascorijns in de dessavonye Mature, had Van Imhoff tot het laatst bewaard. Dit korps bestaande uit 64 randjes à 24 man of 1656 leden onder hun modliaars, mohamdirams, aratjes en cangaans, had niet minder zijn grieven dan de overige bewoners, en ook hieraan werd zooveel mogelijk tegemoet gekomen. Behalve het verrichten van hun militairen dienst, als wachten betrekken en het houden van «staet» in dienst van den dessave, werden deze menschen gebruikt bij den jaag- en zaaimeester, bij de olifantsjachten, als wildschutters, tot het sleepen en afbrengen van houtwerken, tot het invorderen van Compagnies nely in de Girreways, bij de havendiensten, de kalkbranderijen en de wasschers, voor het toezicht op 's-Compagnies kokos- en pepertuinen en het oliepersen, het invorderen van olie, tot het inkoopen van stroozakken en matten, benevens het toezicht houden op de kaneelschillers.

Een deel van hen was bewapend met geweren, naar den vorm van den haan van het geweer, genaamd sprinkhaandragers.

Nadat een nieuwe indeeling was gemaakt, zoodat ieder hoofd zooveel militie kreeg als noodig was om »het gezag te bewaren en het vereijschte respect te houden», was het werk te Mature afgeloopen. Blijkbaar voldaan over den verrichten arbeid, werd dien dag besloten, evenals een opperbevelhebber gewoonlijk deed na het bijwonen van een dagenlange oefening zijner troepen, met een algemeene revue, als volgt beschreven:

«Des namiddags quamen de gesamentlijke ingezetenen onder hare respective hoofden ieder apart bij troepen binnen de traverse intrecken om voor den heer gouverneur te verscheijnen, als zijnde deze dag tot de generale paresse geschikt dewelcke dan naar rang opgemarcheert sijnde met vliegende vaandels en slaande tamblijntjes terwijl ter haren respecte zig voor de hoofdwagt, aan het front van 't guarnisoen, dat in wapenen stond en geduurende de paresse ook staan bleeff ter ordre van den heer gouverneur, hadde geposteerd den vaandrig Jan François Lassal onder het slaan van de vaderlandsche marsch voor de passeerende g'armeerde inlandsche troepen, zo als dat wel niet altoos dog in oude tijden egter tot groote vergenoeginge deser dog zo zeer op dat uitterlijke gestelde grandes was geschied en ook nu weder tot haar zonderling contentement op dien honorabelen voet hersteld wierd en hare ordinaire complimenten afgelegd hebbende, zoo liet den heer gouverneur aan haar vervolgens door den mahamodliaar Louis de Zarraam te kennen geven hoe zijn Ed. om harentwille en ter haren beste in desen tijd ondernomen hebbende zulk een moeijlijke landtogt ten einde selfs te sien hoe het in het binnenste van het land gesteld was om daar na de nodige voorsieninge te doen, mitsg' daarna van voorsz. togt gereverteerd zijnde en de nodige orders gesteld hadde ter aanhoring en afdoening harer zaken naar de billijkheid, daarmede ook teffens voldoende aan het geene waarop hij van den aanvang zijner komste te dezer eylande dese ingesetenen gesamentlijk hadde vertroost en nu ook wilde vertrouwen, dat zij deze zijne zorge en moeijte zouden tragten te beantwoorden door de getrouwe behertiginge van een iegelyxs pligt ter betoninge van haar genoegen over haren tegenwoordigen verbeterden staet en tot aanmoedeginge van zijn Ed. om verder op haren welstand bedagt te zijn, het welke door de voorsz. inwoonderen naar behooren beantwoord zijnde met een algemeene betuyging van haar genoegen over de ontfangene orders, zo

wierden vervolgens aan haar voorgesteld alle hare hoofden naar de nieuwe schikking dezer morgen gemaakt onder de nodige recommandatie beide aan de gemeente en den opsiender, de eerste tot gehoorsaamheid en de tweede tot een redelijke behandelinge, hetwelke over en weder beloofd wierd, neevens de behartinge van de peperculture op soo voordeelige conditien als aan de gemeente door de voorleesing van het daarvan g'emaneerde placaat in de Chingaleese tale wierden bekend gemaakt onder een ernstige vermaninge ter materie dienende, waarna de gemeente naar behoren wierd gedimitteerd en met den donker heen trok, hebbende dese ceremonie en verhandelinge van 4 uuren tot omtrent seven uuren geduurt».

Den volgenden dag, den 6^{en} April, werd per prauw een bezoek gebracht aan de Baygams, een zeer vruchtbare strook grond, aan de Compagnie toebehoorende, die echter elk jaar veel overlast van het water ondervond, als de rivier buiten hare oevers trad. Den ingenieur Noel Anthon Lebek werd opgedragen dit terrein in kaart te brengen en een concept te maken tot verbetering van dien toestand.

Des middags werden de Singaleesche schoolmeesters en godsdienstleeraars ontboden, die vermaand werden hun godsdienstplichten goed te verrichten, de scholen te repareeren en vooral «haar grootsheden in het Geestelijke» af te leggen.

Want zij hadden geklaagd dat zij van de Europeesche christelijke kerk te Mature waren verstooten, alwaar zij hunne kinderen niet mochten laten doopen en trouwen, maar zich moesten vergenoegen met ter kerk te gaan in de school aan de overzijde van de rivier waar zij tusschen «alle andere geslachten in,» moesten plaats nemen. De Gouverneur deelde mede, dat zij dat vooroordeel moesten afleggen daar zij immers in hun kerk aparte plaatsen voor de hoofden konden laten maken, zooals ook in de Europeesche werden aangetroffen. Daarentegen werd hun ook weer de bezoldiging toegelegd, die door Macaré na den dood van Van Domburgh was afgeschaft.

Nog dienzelfden avond vertrok het gezelschap van Mature en kwam den volgenden morgen vroegtijdig te Gale aan, verwelkomd met 71 salutschoten van de «fortresse» en een minder aantal van de ter reede liggende Compagnies-schepen.

Alhier verschenen eveneens alle hoofden en de ingezetenen met hunne klachten voor den Gouverneur, die zorgvuldig

werden overwogen en afgedaan. Na een inspectie over het garnizoen, ter sterkte van 236 Europeesche koppen, en 's-Compagnies-gebouwen, werd 10 April de terugreis naar Colombo aangevangen.

Ten 4 uur 's namiddags werd de vesting verlaten. Het geheele garnizoen was onder de wapens; pennisten, burgers, ambachtslieden en «zeevaart» op één rij geschaard van «des Heer gezaghebbers woninge tot buyten 't hek toe». De Voorzitter en de leden van den politieken raad benevens verdere «gequalificeerdens» met hunne vrouwen deden den Gouverneur uitgeleide, die aan de stadspoort na het houden van een toespraak de sleutels van de belangrijke «fortresse» wederom aan den gezaghebber Daniël Overbeek ter hand stelde, die ze echter weer tijdelijk aan den eersten administrateur Schaghe overdroeg, omdat de gezaghebber met eenige leden van den Raad het reisgezelschap tot aan de grenzen van zijn gebied zou begeleiden. Onder het afvuren van de geweren, van het geschut van de wallen en van de twee ter reede liggende schepen, werd de marsch aangevangen.

Te half zes te Gindura aangekomen werd afscheid genomen van de «juffrouwen en eenige verdere heeren en gequalificeerdens» vervolgens doorgereisd tot Amelangodde, dat om twee uur 's-nachts werd bereikt. Hier en op alle andere plaatsen waar men langs trok en kleine afdeelingen Lascorijns waren gestationneerd, werden de hooge reizigers in het nachtelijk uur met eenige schoten uit de sprinkhaangeweren verwelkomd.

Den volgenden morgen half acht trok men verder. Te Kosgodde werden eenige klachten afgehandeld, aldaar het middagmaal gebruikt, vervolgens de reis voortgezet en 's-avonds te half zes Bentotte bereikt. Hier werd de Gouverneur opgewacht door den dessave der Colombosche landen, Daniel Agreen, «conform het aloud gebruik aan zijn Ed. te recepieeren en na Colombo te conduiseeren» omdat de rivier Alican, waaraan Bentotte gelegen was, de grensscheiding vormde van de Colombosche dessavonye. Daarna namen de leden van den Raad van Gale, na de rivier te zijn overgestoken, afscheid van den Gouverneur en trok deze onverwijld verder tot Caliture, alwaar te middernacht het nachtkwartier werd betrokken.

Hier werd den volgenden ochtend een inspectie gehouden over het fort en de bezetting, waarover de vaandrig Bastiaan Cornelis Bagilet het bevel voerde. Des middags werd de reis

vervolgd tot half negen 's-avonds, toen Panture werd bereikt alwaar dien nacht werd verbleven.

De laatste dagmarsch en de intocht te Colombo op den 13[en] April, staan in het dagboek als volgt vermeld:

«Saturdag 's morgens brak men ten half ses uuren weder op van Panture en arriveerde omtrend ten half negen uuren 's voormiddags op Galkisse, ontmoetende te dier plaatse mevrouwe gouverneurs in een redelijke staat van gesontheid en somede d'Es. politicque leden, Eerw. predikanten, den pangerang Mankoe Negara en zijn zoon nevens een groot parthij der Colombose gequalificeerdens, die expres tot Galkisse voormeld aangekomen waren om Zijn Edele te verwellekomen, gelijk dat compliment omtrend zijn E. door een ieder met veel eerbiedigheid afgelegd en het middagmaal te dier plaatse gehouden zijnde, is Zijn Ed. groot agtb[e]. gemalinne des agtermiddags om 3 uuren van Galkisse meermeld vertrocken neevens het verder geselschap, passeerende zijn Ed. af en aan de thuyn van den overleeden burger capitain d'E. Jacob Hais komende door een dubbeld rincquet zoo wel handgranadiers als Colombose burgers die ten getalle van 96 man als 48 granadiers en 48 burgers met hunne volle geweer aan wederzeiden van de weg tot voor de evengem. thuyn onder hare officieren, vliegende vaandels en slaande trommen geschaard stonden van waar ged[e]. granadiers en burgers voor aan marcheerende. Zo volgde zijn E. met eenige der politicque leeden en andere heeren te paard, hebbende een derde gedeelte der ruyters vooruit en de rest agter de koetsen, in dewelke mevrouwe gouverneurs bij de hare hebbende 12 oppassers te voet en de verdere gequalificeerdens zig hadden geplaatst, komende de rest agter aan in palenquins, overmits de rijtuijgen zooverre niet toerijken konden in hoedaniger voegen welgem. Zijn Ed. groot agtb. des agtermiddags om half 6 uuren van de Gaalse poort af tot aan de woning van zijn Edele toe door een dubbeld rincquet gewapende militairen passeerende behouden en door des allerhoogsten genade in een goede staat van gesontheid binnen het Casteel Colombo aan Zijn Ed[s]. woninge weder verscheen, wordende daarop deze ceremonie en teffens ook de geheele voyage beslooten door drie generale salvos en 45 cannonschooten van de wallen dezes Casteels zo als dese receptie nader en omstandiger bij het Colombose dag-register beschreeven word.»

Gedurende dezen tocht hadden wel eenige kaneelschillers hunne klachten ingebracht, maar deze waren van zuiver persoonlijken aard, dan wel afkomstig van de zoogenaamde verstrooide kaneelschillers, kinderen van Singaleesche vrouwen die, buiten echt verwekt, tot dien dienst verplicht waren. Doch de eigenlijke chialiassen, die voor de Compagnie het voornaamste produkt van dit eiland moesten leveren (in een schrijven aan H.H. XVII wordt de kaneel genoemd, «de bruyd, daar men op Ceylon om danst») kwamen voornamelijk uit de Colombosche dessavonye, en dezen verschenen met hunne hoofden jaarlijks te Colombo voor den Gouverneur.

Deze «conferentie» had dit jaar kort na de terugkomst van Van Imhoff, den 11[en] Mei plaats, en ook omtrent hen werden billijker bepalingen in het leven geroepen, nadat hunne klachten waren aangehoord. Zij beweerden 8 à 9 maanden te moeten dienst doen, terwijl zij maar voor 6 maanden betaald werden.

Hierop werd hun geantwoord dat reeds van aloude tijden af, de groote moesson op 4 en de kleine op 2 maanden werd gerekend; dat deze tijd ruim voldoende was om de gevraagde hoeveelheid te leveren, maar dat dit niet geschiedde omdat zij in «'s-konings land» komende zich liever met particulieren handel bezig hielden dan met hun verplichten arbeid. Er bestond een groote achterstand van 15.000 balen of 20.000 pingos, waarom werd bepaald, dat deze in 4 jaar moest worden ingehaald en vastgesteld hoeveel kaneel de schillers boven den bepaalden tax moesten opbrengen. Werd meer kaneel geschild dan waartoe zij verplicht waren, dan ontvingen zij daarvoor een ruime extra betaling. De menschen deelden mede, dat het niet de schuld was van het hoofd van Mahabadde (het kaneeldistrict) Anthonie de Jong, dat er dit jaar niet voldoende kaneel was binnengekomen, doch door de heerschende zware ziekten velen waren verhinderd geweest bij het schillen te verschijnen.

Gedurende den oogst werden de gravetten in hunne dorpen bezet door de lascorijns, die moesten toezien dat ieder aan het werk bleef, en de achterblijvenden niet gemolesteerd werden. De hoofden der dorpen en der lascorijns waren verantwoordelijk, dat die wachten aan de bewoners geen overlast berokkenden, op welke overtreding zware straffen werden gesteld. De ingeslopen misbruiken van het heffen van bijzondere belastingen van de ingezetenen door de hoofden, werden afgeschaft.

IV. De tweede reis.

5 Mei—7 Augustus 1738, langs geheel Ceylon.

's-Compagnies zaken gingen den voortvarenden Gouverneur nog niet naar wensch. Als het met de pepercultuur weinig vlotte, was het de schuld van de inlandsche hoofden; kwamen de producten en gerechtigheden van de Compagnie niet bijtijds binnen en klaagde men dat zoovele vruchtbare landen braak lagen, dan was het de schuld van den luien inlander; als de houtwerken en andere benoodigdheden, waaraan men dringend behoefte had, uitbleven, zoo waren de rivieren droog of de menschen waren onwillig ze af te brengen en altijd werden bezwaren geopperd van verschillende kanten, die slechts moesten dienen om de laksheid en het plichtsverzuim van hen die de zaken in het rechte spoor moesten houden, goed te praten.

Wetende dat hij werd misleid en van alles nog niet voldoende onderricht, besloot Van Imhoff dan ook zooveel mogelijk uit eigen oogen te zien en zelf ter plaatse de noodige inlichtingen in te winnen. Had hem in den beginne de tijd daartoe ontbroken, nu moest, hetgeen ten halve was gedaan, weder hervat en onderhanden genomen worden, hetwelk «hem van so veel moeyte bijna souden hebben gedegouteerd, zijn constitutie ook die fatigues niet seer aanradende». Een geheel jaar moest echter nog wel verloopen eer zijn bezigheden hem veroorloofden aan zijn voornemen gevolg te geven.

Hij besloot toen een tocht te maken door het geheele eiland, alle kantoren te bezoeken, van Colombo af naar het zuiden gaande, daarna oostwaarts, om met de loges benoorden de hoofdplaats te eindigen.

Ook uit deze belangrijke reis willen we het voornaamste aanstippen.

Den 5en Mei 1738 werd met het gebruikelijke ceremonieel de tocht aangevangen. Behalve van den secretaris Elbert Clermont was de Gouverneur vergezeld van den koopman Arent van Broyel, den negotie-boekhouder Robbertus Cramer, den opperchirurgijn Godlob Johan Everard van Exter, den prov. luitenant Jan Dirk van der Brugghen, den onderkoopman-geheimschrijver Joseph Isaäc Placké en den assistent Abel le Loin, terwijl de predikant Wetzelius een gedeelte van den tocht meemaakte.

Dat behalve de secretaris nog de geheimschrijver in het gezelschap was, behoeft geen verwondering te baren als men bespeurt welk een omvangrijke arbeid op die reis werd verricht.

Den 8[en] Mei werd Gale bereikt, nadat onderweg dagelijks klachten en verzoeken in ontvangst waren genomen, die ten deele afgedaan, anderszints naar de hoofdplaatsen werden verwezen.

Tot degenen, die hier den Gouverneur ter verwelkoming waren tegemoet gereden, behoorden ook de gezagvoerder van een Deensch schip en de hoofden der Moorsche schepen, die in de baai lagen. De vrouwen van de verschillende Compagniesdienaren met de echtgenoote van den gezaghebber Daniel Overbeek, maakten eveneens buiten het kasteel haar opwachting bij het bestuurshoofd.

Alhier werden in een bijeenkomst met de predikanten Weijerman en Wetzelius besprekingen gehouden om den christelijken godsdienst onder de inlanders op te beuren, die door de laatste onlusten «wederom tot haar indolentie ende heydensche dwalingen vervallen waren» en werd besloten, dat dominee Weijerman een algemeene inspectie over de inlandsche kerken of scholen zou houden waartoe de bevolking middels een mandaat-ola, door den Gouverneur uit te vaardigen, voorbereid zou worden. Van het garnizoen werden 1 vaandrig met 14 Balische soldaten medegenomen «op hun eygen versoek en ook omdat het den Europeeschen manschap wat swaar valt bij de Palinquins te blijven en die op den marsch wel vooruyt en alleen dienen te marcheeren om het goed te maken, daar deze dan tot dekking van den train kunnen dienen en de andere aan de Rusthuysen tot het besetten van de posten».

Den 10[en] Mei 's-namiddags vertrok men van Gale, reisde den geheelen nacht door (de Gouverneur maakte meestal gebruik van een palankijn of draagstoel), werd te 2 uur 's-nachts door den dessave van Mature, Martin Weier (Falck was overleden), op de grens van diens gebied opgewacht en kwam ten 9 uur 's-morgens te Mature aan.

Hier was veel te doen, daar Van Imhoff reeds ter oore was gekomen dat de voorschriften indertijd bij zijn eerste bezoek gegeven, niet naar behooren waren opgevolgd.

Vier modliaars verschenen voor den Gouverneur en zijn raad, samengesteld uit de beide raadsleden van Colombo, benevens den Gaalschen gezaghebber en den dessave van Mature, om zich te

verantwoorden voor hun nalatigheid in het opbrengen van de tienden en hunne groote achterstallen van kokosolie.

Daar die verantwoording onvoldoende was, werden de vier hoofden gearresteerd en naar het «swarte fort» te Gale gebracht, alwaar zij zouden verblijven tot hun borgen de nog te boek staande achterstallen hadden bijgewerkt.

Het gevolg daarvan was, dat in korten tijd de 18330 kannen olie en 6708 parra's rijst, die zij nog te bezorgen hadden, in de Compagnies magazijnen werden ingeleverd.

Tot die hoofden behoorden ook de zaaimeester van de Girreways, die van de landen welke gemakkelijk 25000 parra's rijst konden opbrengen, slechts 7000 parra's aan de Compagnie deden toekomen, waarom hem die, tevens jaagmeester was, het eerste ambt werd afgenomen en besloten die landen voortaan te verpachten aan de inwoners zelf tegen een zekere gerechtigheid, niet te voldoen in geld, maar in rijst.

De verpachting ook van de Baygams, een ander aan de Compagnie toebehoorend vruchtbaar stuk land, alom bekend gemaakt, had plaats in tegenwoordigheid van den Gouverneur en was een groot succes. De Girreways die door elkaar gerekend, in de laatste 20 voorafgaande jaren, jaarlijks 14000 parra's hadden opgebracht, werden nu verpacht voor 64000 parra's; de gronden van de Baygams die vroeger per jaar 5641 parra's leverden, werden nu opgeveild tot 30000 parra's, 't geen Van Imhoff aanleiding gaf te schrijven: «so sal men verwondert staan in het vervolg hoe dat spul zo veel jaaren heeft kunnen duuren en hoe men de Compagnie zo een geruymen tijd op die wijze heeft kunnen afsetten».

Na wederom verscheidene klachten onderzocht en afgedaan te hebben, vertrok men den 21ˢᵗᵉⁿ Mei naar Gandure waar 's-Compagnies schepen gereed lagen om het gezelschap over te voeren naar Batticaloa.

Dominee Wetzelius, die te Mature in de Singaleesche taal had gepreekt voor een talrijke schaar van mannen en vrouwen «hetgeen een algemeen genoegen gaf onder de inlandsche Groote, daar dit sedert jaren niet was geschied», nam hier met den Gaalschen gezaghebber en den Matureeschen dessave afscheid van den Gouverneur. Vijf schepen: de Jachten «Maria Louise» en «Leydzaamheyd» en de chaloupen «Euphemea», «Cornelia Anthonia» en «Veldhuyzen», waren noodig om het uit 200

menschen bestaande gezelschap met de bagage plaats te geven, want behalve de reeds genoemde heeren, behoorden de Europeesche lijfwacht, de Baliers, de Lascorijns van de «guarde», Inlandsche hoofden, tolken en bedienden tot het gevolg.

Het jacht Constantia met kaneel beladen en bestemd voor Bengalen zou mede volgen.

Den 22[en] Mei vertrokken, werd langs de kust zeilende, waarbij men 's-nachts ten anker kwam, den 25[en] Mei Batticaloa bereikt waar 's-Compagnies loge op een vruchtbaar eiland, ongeveer een uur in omtrek, gevestigd was met het opperhoofd, den vaandrig Raymond Buyck.

Het inzamelen van rijst en het afbrengen van houtwerken waren de voornaamste verplichtingen van deze bezetting, waarom dan ook de bejaarde olifant, die al 20 jaar achtereen aldaar de balken uit het bosch had gesleept en door zijn leeftijd minder geschikt voor dien arbeid was geworden, aan den Gouverneur ter vervanging werd voorgedragen.

In een uitgebreide memorie betoogt Van Imhoff hier, nadat hij daaraan een geschied- en aardrijkskundige beschrijving van dezen post met zijn achterland heeft doen voorafgaan, dat de oostkust van Ceylon op meer punten diende bezet te worden, zooals weleer was geschied om inmenging van vreemde Europeesche natiën te voorkomen. Ook omdat het land nu «geëxploiteerd wordt door arme schraapzuchtige Chitties en Mallabaren die uyt de natuur stout en assurant zijnde en door haare meerderen altijd kaal en naakt geplukt werdende scherp bijten».

Den 28[en] Mei ging men weder onder zeil en kwam den 30[en] d. a. v. eerst de hoek van Coetjaar in 't gezicht en spoedig daarop de vlaggestok van Triconomale. 's-Namiddags werd de reede van die plaats bereikt, alwaar de Gouverneur aan boord werd verwelkomd door het opperhoofd Adriaan Verdonk en den Jaffanapatnamsche dessave Michiel Panneel, die al reeds eenige dagen te voren met koelies, palankijns enz. ter plaatse was gekomen, tot regeling van den voorgenomen landtocht naar Jaffanapatnam.

Aan den wal ontmoette men het overige gezelschap met de dames, waarbij ook werden aangetroffen de twee voornaamste hoofden der Wannies, Don Philip Nellemapame en Don Diego Poevinellemapane.[1]

[1] Verscheidene hoofden van Ceylon hadden als voornaam een Portugeesch adellijk predicaat aangenomen.

Hier nam de zeereis een einde; men had den weg gevolgd «naar een oude beschrijving van die tocht met een chaloup langs het walletje heen rondom Ceylon, dewelke ons tot een wegwijser heeft gediend en op de proef gesteld, alleen wat ruimer naar buiten gezeild».

Den 1[en] Januari werd een bespreking gehouden hoe de reis over land het doelmatigst was in te richten. Men zou streken passeeren waar niet altijd voldoende water was te verkrijgen, waarom bij het kiezen der bivakplaatsen, daarmede rekening moest gehouden worden. Gedeeltelijk zou ook het gebied van den vorst van Kandia betreden worden, waarom Van Imhoff reeds den 28[en] December 1737 aan dezen mededeeling had gedaan dat hij van plan was een tocht naar Jaffanapatnam te ondernemen, om evenals hij te Mature had gedaan, de zaken van het land te regelen. Wijl de felle noordenwinden die reis over zee een groot «verlet konden aandoen», zou deze gedeeltelijk te land moeten geschieden waarbij ook het «Gelukkig land» van den vorst moest betreden worden waartoe vergunning werd gevraagd, die natuurlijk werd verleend.

Slechts op drie rustplaatsen was er voor den Gouverneur een behoorlijk onderkomen, terwijl op de andere de palankijn als kamer, zoowel als slaapkamer dienst moest doen.

Don Philip zou vooruit gaan om de rusthuizen in 's-konings land in orde te brengen en Don Diego den Gouverneur op den eerste rustplaats afwachten en dezen «aan de Limite van 's-konings wanni te komen recepieeren alleen om de togt soo veel te statelijker voor het oog van den inlander te maken».

Den daarop volgenden dag werd een bezoek gebracht aan de op 2¼ uur gaans binnenlands gelegen warme bronnen; daarvan terugkeerende zag men op 1¼ uur afstand van Triconomale, Don Philip met zijn trein en olifanten den weg inslaan naar 's-vorsten gebied, om de voorbereidende maatregelen voor den tocht te treffen.

Verder werd de tijd doorgebracht met inspecteeren, het aanhooren van klachten en verzoeken.

Evenals te Batticaloa werd ook hier geklaagd over de willekeurige grensverlegging van het gebied van de Compagnie door 's-konings wachten. De Lascorijns-wachten, die daar vanwege de Compagnie waren geplaatst, werden verjaagd en daar er geen order was om zulke vijandige daden met geweld tegen te gaan, werd er in berust.

De bevolking van Triconomale beweerde recht te hebben op de zoutpannen en zaaivelden, in de nabijheid van die plaats gelegen tot op 1½ uur gaans, en daar bij onderzoek bleek dat dit een overoud recht van die menschen was maar «sedert eenige weynige jaaren dat de Chitties, Mallabaren en haar gespuys sig van de landsregeeringe alhier door hare creaturen aan het hoff hebben weeten meester te maken» willekeurig gewijzigd was en zelfs geen brandhout mocht gekapt worden, werd door den Gouverneur bekend gemaakt dat de Lascorijns-wacht die op de grens van het Compagnies gebied was geplaatst en reeds sinds eenigen tijd gemolesteerd en van daar verdreven was, wederom op de oude plaats hersteld zou worden en geweld met geweld te keer gegaan.

4 Juni werd de reis over den landweg naar Jaffanapatnam aangevangen en de eerste nacht onder de boomen gekampeerd; het terrein was woest en boschachtig, en volgde men nu den oostelijken zoom van de Wannis, bij uitstek het gebied van de wilde dieren en voornamelijk van de olifanten.

Wegens het gevaar van het wilde gedierte werd de volgende marschorde genomen: «voor de bagagie de Tamblijnslagers en boogschutters van de Waniassen, daarna de groffe bagagie, daarna de Europeesche oppassers, vervolgens de Tamblijnslagers van de Jaffanapatnamsen dessave met degeene die voor den Gouverneur vandaar waren gesonden en parthye Jaffapat^m Lascorijns, dan de ligte bagagie, dienende onder den wege en de eerstgen. niet dan in rusthuysen, vervolgens de Tamblincheros van de guarde en daar op de palenquins hebbende tot escorte de Balische militairen en eyndelijk het gevolg van de Wannissen en des Gouverneurs Inlandsche bediendens met haar ordinaire suites, aangezien den Wannia Don Diego gisterenavond bij ons gekomen zig mede onder het geselschap van den Gouverneur bevond in zijn palenquin liet dragen».

De stoet was zeer uitgebreid, daar bij het gevolg van den Gouverneur zich nog gevoegd hadden de dessave van het Jaffanapatnamsche gebied met zijn personeel en de beide Wannis met hun bedienden, koelies en olifanten.

Bij de tweede rustplaats, op 1½ uur gaans van de grens van ons gebied, had Don Philip zich weder bij het gezelschap gevoegd, en nadat men de grensrivier de Callairawoe had overschreden, kwam ook N°. 3 van de vijf Wannische hoofden (Don

Adriaan Moettaar Troemaroe Weloentoeja mapaner wannia van Tinnemarawaddy) zijn opwachting bij het hoofd van het eiland maken. Het dagboek meldt verder:

‘........de Revier hiet eygentlyk niet Calla irabel of Calla irawoe so als voorwaarts uyt het dagregister van den dessave Panneel aangehaald staat en bij denselven door gebrek aan betere informatie in diervoegen overgenomen is, omdat de oude plaats daar men gewent was die revier te passeeren aldus genaamt is geweest, van Calla sluykeryen en irawo, of irackam dat een waadbare passage eener revier, die aroe in het mallabaars hiet, gelijk toeremoegam een veer, en also met een woord in onse tale een sluykpad betekend; maar haar regte naam is Janaroe of revier Jan, van welk woord geen informatie konde bekomen, welkers oude overgang thans onwaadbaar, so als voorwaards reeds vermeld is, Calla irawoe nog heden ten dage werd geheeten ende passagie die wij thans hebben gebruykt manelle irackam, ofte zand passagie genaamd word: men zegd ook wel sjoerelie-Coelang in het Mallabaars beduyd, sjoerelie genaamd, die twee dag reysens opwaarts in 's-konings land legt, dese revier oorsprongelyk is, dog de regte naam is Jan - aroe als voormeld.

De revier gepasseert zijnde omtrend agt uuren bevonden aanstonds de weg in 's Comps Wannie veel beeter, dat is lugtiger en veel breeder opgekapt, wierdden verwellekomt door den Wannia van Timiamarewaddi don adriaan Iroe mara woenitoeja mapane, met partye boogschutters verseld, waarmeede voorttrokken nog een groot uur komende also op de rustplaats Periamadoe zijnde een plaats een half uur boven Combandimoetoe dat anders d'ordinaire rustplaats, dog nu om het slegte en weynige water door ons niet gebruykt is, en dus een weynig meer landwaarts in gelegen, hebbende een goede aangename vlackte voor zig, en liggende tussen de dorpen Poelmotte en Combandimoetoe voorn. zijnde op het oog en ook volgens berigt goed land.

De boord van de revier Janean is volgens berigt onbebouwt en onbewoont tot aan de tank bovengem. waaruyt dezelve spruyt en alwaar goede landen en veele inwoonders zijn.

Dese plaats legt, ook dwars af maar een half uur van het lak van Kokoe layaaroe, dat een groot binnen water is in zee uytloopende benaamt van Koko een rijger en oelayoe, wandeling betekenden soo veel als rijgerswandelplaats, die ook althans nog in menigte aldaar gevonden worden; dit lak is groot met

bogten en loopt als een hoefyzer aan de zeekant met twee punten lands op de distantie naar ogenschyn van 20 a 25 Roeden toe, moetende door ons even boven de voorsz. opening gepasseerd werden, dat volgens rapport al wat moeielijk valt, waarom de groter bagagien ten twaalf uuren vooraf en de kleine ten een uur sonden. volgende wij ten half twee uuren met de palenquins, passeerden Combandimoetoe bovengem. en quamen kort daarna aan strant, langs dewelke nog wel anderhalf uur voort reysen moesten, wanneer omtrent half vyven aan het veer quamen, dog geraakten niet als met zonsondergang alle te samen over en vervolgens weder op marsch, passeerden eerst Karwatoe keenie, en daarna Oemetjagote; komende tegens half negen op de rustplaats Kotta keenie, zijnde twee uuren van het veer, en het veer 3 uuren van Periamadoe, sodat desen dag gereijst hadden wederom zeven uuren gaans ruym, zijnde nu 17 uuren gaans ruym van Trinconomale».

Ook op dezen landweg ontving de Gouverneur, evenals hij gedurende de geheele reis had ontvangen, over den binnenweg van Ceylon, brieven van Colombo en andere posten, en tevens het bericht van Tuticorijn «van den aanval van Cangeasche zeerovers van Compˢ besending na Mocka, het Jagt Zeelands welvaren en de chaloup Magdalena geweldadig verovert en het daarbij gehorende schip Noordwolfsbergen sodanig ontramponeert hadden, dat men nog niet wist hoe het daarmede was afgeloopen».

Tot toelichting hiervan het volgende:

Op 23 Maart 1738, werden deze schepen ter hoogte van Barseloor door 11 zwaar bemande zeerooversvaartuigen aangevallen. Het jacht Zeelands Welvaren en de chaloup Magdalena werden na een hevig gevecht geëntert en genomen; van deze beide schepen waren van de bemanning 26 gesneuveld en de overigen allen gekwetst, met uitzondering van twee, die zwemmende het schip Noordwolfsbergen konden bereiken. De vijand had meer dan 200 dooden en gekwetsten. De beide schepen werden naar het roofnest Biserock (Viziadrug) gesleept, aldaar hunne lading gelost, vervolgens in de rivier tot zinken gebracht en de overgebleven bemanning als slaven behandeld om ze te dwingen in hun dienst over te gaan.

2 Europeanen deden dit uit vrijen wil en 4 andere werden gedwongen bij hen dienst te nemen. 1 korporaal en 3 man werden door den vorst van dat volk uitgezonden naar Barseloor

met een brief behelzende, dat voor een losprijs van 20.000 ropijen, de Hollanders in vrijheid zouden gesteld worden. Er bevonden zich reeds bij die zeeroovers 2 Hollanders, 2 Engelschen en 2 Portugeezen, die op de schepen als constabel gebruikt werden, buiten nog een Hollander van het gestrande schip Borselen, die dienst deed als constabel-majoor en deel uitmaakte van den geheimen raad van het hoofd dier natie.

In het vervolg van dit opstel zullen we zien welke maatregelen betreffende dezen rooftocht werden genomen.

»Saturdag den 7e Juny met den dag brak de bagagie van hier naar Alambil op, en wij vertrocken meede omtrend zeeven uuren met gedagten om desen dag op voorm. rustplaats die 4 uuren reysens van hier legt te vertoeven teneynde het volk wat te doen rusten.

Van Kottakeny dat in Karrekattimoele onder don diego Poevinelle mapane gelegen is, als beginnende deser Provintie met het lak van Kokolayaar, daar Timmerewaddy ophoud, passeerde men Kanjoerenkeni, Manalkeni, Wattoewen, Toerawankare en Tjeetrakam, zijnde het eerste een bewoond, het tweede een verlaten dorp, het derde bewoond, het vierde een klein gehugt en het vijfde de naam die aan het modderige lak gegeven werd hetwelke men bijna droog dog nog vrij modderig bevond en passeerden, lopende wel een halve mijl in de breete tot bij Alambil en opwaarts een goede mijl tot Combelanmoele, de woonplaats van den Wannia Don Diego, alwaar de spruyt Nayaar zig in het zelve ontlast en versprijd omtrent West van Alambil welke revier opwaarts loopt en in de provintie van Karrekattemoele blijft tot bij Wannanoer, gelijk daar en tegen de revier Pareen aroe, die zig in het lak van Kokelaar ontlast opwaarts door Timmerawaddie in 's konings land loopt en zig daar weder verliest of haaren oorsprong vind in het grote lak van Paliwiel Coelang, dat op de liemieten half konings en half Comp: is, en een ander arm uyt het gem. lak van Kokelaar, nevens eenige spruytjes van geen remarque, oplopende, heeft de naam Chiamamalan Coelang van de plaats also geheeten en in Karrekattiemoelle gelegen werwaards hetselve omtrend een mijl opwaarts loopt; het voorm. droge lak van Tsjettakan heeft ook een opening aan de zeekant, waardoor het zig in den regentijd ontlast, die gen' word Chimele mogattoeware, of Chimele aar, so als in de kaart staat; alle hetwelke hier so omstandig werd aangehaald,

omdat het oogmerk van den Gouverneur op desen Landtogt zijnde zelfs in perzoon eens te ondersoeken wat van de sluijkerijen uyt zee aan dese zijde des eylands waarover veel maalen seer divers geschreeven is, eygentlijk te houden zij, men dan ook van alle dese revieren bevonden heeft dat deselve wel die naam hebben, dog alleen maar voor den regentijd die op dese stranden teffens den onvaarbaren tijd maakt, en dat zij in de goede vaarbare mousson droog en onbruykbaar en also van weynig remarque in het stuk der sluykerijen zijn: op Alambil bleven desen nademiddag vertoeven en snagts uytrusten, om met den dag onzen weg wederom te vervolgen.

Sondag den 8ste Juny met den dagh naar dat de bagagie reeds vooraf gesonden was, braken van Alambil op naar Tamera Coelang, leggende 2½ uur gaans van den anderen, passeerden Chibimanel Oepoemawil, Periewil, Chinnewil (wil betekend een veld daar ook water is; gelijk Weli daar en tegen een veld daar geen water is) en dus hieten dese drie plaatsen daar van met de voornamen van oepoema of veel zout, zijnde opoe zout en mawil een groot veld: perie groot. Chine kleen, en voorts Tammere colang, dat de tang of Coelang van de blom Tamera, zijnde eene poel, tulp betekend, alwaar onse rustplaats opgeslagen was, leggende in de provintie van Moeliawale, dog de tank, waarvan de helfte onder de hoofden van Moeliawale gehoort, legt op de limieten van Karrekattemoele, staande Moelaawale onder Iliengenarene moddeli lopende tot aan het lak van Nandicalli langs welkers westhoort wij ook een geruymen tijdt moesten reysen, werdende het dorp of zaayland daar wij eygentlijk campeerden Oewenewenpoeti genaamt leggende digt bij het lak dat Tamere Collan hiet, dog alle dese wateren zijn maar in den regentijdt opgevult en thans droog of moerassig, excepto de groote, gelijk Kokolayaar, waar van reeds gesproken is, en Paliwil Coelan op de limieten van 's konings land, landwaard in, item Nandi Calli daar ons digte bij bevonden.

Des namiddags van Tamere Coelang vertreckende passeerden de limieten van de Provintie Moeliwalle en quamen in Poedoekoediiripoe bij Kepaay poelle madam dat in de laastgem. legt, gehoort mede onder Nellamapane, hoewel ver van zijn regte Provintie Panengamo leggende, als volgens zeggen hem door zijn grootmoeder tot een gifte gegeven dat bij provisie tot nader onderzoek uyt het zeggen van Don Diego hiervoor contant aangetekend werd.

Voorts passeerden nog langs het lak van Nandicalli Kepawayel en Poelia de wayel, Moelemadam, en eenig woest land en quamen met het vallen van den avond naar een marsch van $3\frac{1}{2}$ uuren op Paliwayl dat weder op de limieten van Poedoekoedi-iripoe en Karre Kattinoele legt, zijnde van laastgem. Provintie egter dit stuk geheel gesepareerd door een punt van Molliawale die tot aan zee loopt en heeft twee gehugten daar leggen, die ook in de kaart bekend staan met de naam van Matilen en Ambalawenpoecamie. Paliawayel gehoort uyt dien hoofde half en halff onder dese twee landschappen en loopt het lak van Nandicalli dat ook in het oosten bij Moeletire een mond naar zee Wattoewacaloe gen' en een andere in de zuydhoek Coenaayaar genaamt, ter ontlasting van het opperwater heeft, de eerste grooter als de laaste, dog beyde voor vaartuygen onbruykbaar, hier med een arm naar het Noordwesten waarop egter in desen tijd wynig water en maar voor lage zandgrond te verkennen is, schoon bij de kaart voor water bekent staat, want zijn daardoor droogsvoets gereyst, so dat ook van de eylanden in de kaarts als een schakel aan den anderen afgetekend geen bescheyd kan gekreegen worden omdat men de hooge landen met ruygte bewassen ende laage bloot en zandig ook met zout bedekt siet; 's avonds wierd van hier naar Colombo afgesonden zodanigen missive als bij het briefboek kan blijken en wijders ook aan de heer Jaffanap. gezaghebber nader kennisse gegeven van onze aannaderinge, so als reeds meer dan eens geschied was.»

Den 9^{en} Juni kwam de fiscaal van Jaffanapatnam, Johan Christoph. Klijbert, het gezelschap tegemoet met 150 versche koelies en deelde mede dat de gezaghebber van die plaats, Daniël Agreen, reeds aan de passen van Patchelepale was aangekomen om den Gouverneur te verwelkomen.

Den volgenden dag ontmoette men dezen met eenige Inlandsche hoofden een uurtje buiten de passen, een smalle strook lands, waarmede het gebied van de Wanniassen aan het land van Jaffanapatnam verbonden is.

Hier werd een dag vertoefd tot het houden van een inspectie over de redouten de Elephant, de Beschutter en de Pijl, die hier waren aangelegd om het schiereiland tegen een aanval van die zijde te beschermen, en daar deze in een zeer vervallen toestand verkeerden, werd order gegeven, ze zoodra mogelijk te herstellen. De Gouverneur betoonde een hevig misnoegen aan den dessave

dier landen, Panneel, over den toestand dier fortjes en oordeelde ook de bezetting, 3 Europeanen, waaronder een gegradueerde, met een half randje Lascorijns voor elke sterkte, onvoldoende.

Den 11den Juni brak men weder op en passeerde men 4 Singaleesche kerken of scholen, waarvan de voornaamste was te Tambagamome «een groot en ruym gevaarte met houte pielaaren onderstut en van buyten met aarde muren opgehaalt, hetwelk nog redelijk van buyten dog het dak slecht bevonden wierd, hebbende aan het eynde een hooge aarde muur, waarop in het Mallabaars geschreven staan de thien geboden des Heeren, het Algemeyne christelijk gelove en het Gebed des Heeren, dat nog een overblijfsel [is] van wijlen den Eerw. Philippis Baldeus en in geen andere kerken dan in deze gevonden word».

Den 12den Juni, na 48 uur gaans in 8 etmalen te hebben afgelegd, werd Jaffanapatnam bereikt alwaar de Gouverneur, na de eerste dagen in het kasteel te hebben doorgebracht, het landhuis bij 's-Compagnies tuin te Nalloer betrok.

Hier op deze belangrijke nederzetting van de Compagnie moest veel werk verricht worden, onder anderen «beslooten de zaken van de Waniassen» eens ter dege onder handen te nemen, waartoe alle documenten, ter secretarie te Colombo berustende, waren mede genomen om ter plaatse, van daartoe bevoegde personen, nog de noodige inlichtingen in te winnen, waarom «zijn Ed. heeden met den heer gezaghebber Agreen sprak om nog een tourtje door het binnendeel der wannie te doen, om het concept dat bij zijn Ed. reets in til was, om de Compagnie weder toe te voegen parthy van haar vervreemde landen, die tot de Wannie niet gehoren en bij forma van leenbesittingen van tijt tot tijd door de hoofden van dat aansienlijke landschap zijn na zig getrocken».

Na de eerste dagen tal van klachten en verzoeken aangehoord te hebben van menschen die van heinde en verre waren gekomen, en zakelijke beslissingen daarop te hebben genomen, benevens veel «lastige visites» (inspecties) te hebben gemaakt, werd den 23sten Juni op den gedenkdag van de gelukkige verovering van de Jaffanapatnamsche vesting in 1658, door den commandeur van der Laan, een godsdienstoefening door dominee Cramer in het kasteel gehouden en bleef de Gouverneur daar ook vertoeven tot bijwoning van het feest, dat vanwege de Compagnie bij die gelegenheid werd gegeven.

Met den gezaghebber Daniël Agreen, den dessave Panneel, den fiscaal Klijbert en den oppermeester van het kasteel te Jaffanapatnam, benevens een klein gevolg van oppassers en Baliers, werd den 26ste Juni de voorgenomen tocht door de Wannis aangevangen.

Had men van te voren langs den oostelijken zoom van dat gebied gemarcheerd, nu moest het binnenland bezocht worden, waarom ook de beide belanghebbende Wannihoofden Don Philip en Don Diego tot het gezelschap behoorden.

De Gouverneur vertrok te paard, daarna per boot om den vasten wal te bereiken en vervolgens per palankijn.

Gedurende 7 dagen werd dit gebied doorkruist en in die dagen 51 uur gaans afgelegd en daarbij bevonden dat de beide genoemde Wannische hoofden, onrechtmatig de vruchtbaarste zaailanden aan de boorden van dat gebied hadden weten tot zich te trekken tot wederopzeggens toe, zoogenaamd voor de olifantsjachten, tegen een geringe jaarlijksche belasting van eenige weinige olifanten, die zij niet eens leverden.

In een lange consideratie van 27 punten, toont Van Imhoff het recht van de Compagnie aan, die landen weder aan de beide hoofden te ontnemen en werd dat vruchtbare stuk land, Carretchie (Chava-Machacheri), als een 5^e^ provincie aan het Jaffanapatnamsche gebied toegevoegd «opdat het te eeniger tijd niet weder tsoek moge geraken»; tegelijkertijd werd last gegeven tot het in kaart brengen van het nieuw verworven terrein. Nog tijdens de aanwezigheid van den Gouverneur te Jaffanapatnam werd ¼ van dit stuk land, in het geheel groot 3000 morgen, aan de inwoners verkocht voor de aanzienlijke som van 30.000 Rijksdaalders, met verplichting jaarlijks tienden van het gewas op te brengen en na 15 jaar ook hoofdgeld en landrente van het geboomte te betalen, zooals dat ook ter hoofdplaats van die afdeeling gebruikelijk was» «'t geen heel wat anders was dan weleer toen een getande en twee ongetande olifanten daarvoor jaarlijks aan de Compagnie moesten worden geleverd».

Hoe onaangenaam ook voor Don Philip en Don Diego, zij hadden er zich in te schikken; hun werd echter nog elk een stuk land, dat hun evenmin rechtmatig toekwam, voor hun leven gelaten, «om door het vervallen van de eene extremiteijt tot de andere, met haar nu eensklaps alles te ontnemen, daar men haar bevorens genoegsaam alles heeft gegeven, niet op eenmaal voor het hoofd te stoten».

Na hun dood zouden die beide landen ook aan de Compagnie vervallen.

Hiermede was echter de maat voor hen nog niet volgemeten. Evenals elders bestond er ook hier een groote achterstand wat het nakomen van hunne verplichtingen betrof. Met de drie andere Wannische hoofden Don Adriaan, Don Gaspaar Raya Wannia Raya en Don Gaspaar Hengenarane waren zij nog aan de Compagnie schuldig 409½ olifant, waarvan het aandeel van Don Philip was 104¾ en dat van Don Diego 104½. De Gouverneur eischte ook de voldoening van deze schuld, en werd hun opgedragen onmiddellijk 1/10 hunner verplichtingen, respectievelijk, 22000 parra's en 5000 parra's rijst in 's-Compagnies magazijnen in te leveren, en verder jaarlijks een vast getal olifanten of, bij onvermogen daarvan, rijst tot een maatstaf van 1000 parra's voor een olifant dan wel een bedrag van 250 Rijksdaalders, alles onder beding dat bij het niet nakomen van die bepaling de hun gelaten landen dadelijk aan de Compagnie zouden vervallen. Op deze wijze zou hun schuld in tien jaren aangezuiverd kunnen zijn.

Dat het den Gouverneur ernst was, ondervond Don Philip, die beweerde slechts 5000 parra's rijst te kunnen opbrengen, waarop hij door den kapitein Frankema op staanden voet naar de woning werd gebracht waar de Javaansche balling, wijlen Pangerang Adipati Anom alias Soenan Mas, had gelogeerd, en hem aangezegd werd dat wanneer de eerste termijn van de schuld niet binnen drie maanden was voldaan, een andere Wanni in zijn plaats zou gesteld worden.

Zijn verzoek om dan ten hoogste 10.000 parra's rijst in te leveren en de rest in geld te betalen tegen ¼ Rijksdaalder de parra, werd toegestaan, waartoe hem 1 officier en 4 soldaten werden meegegeven om dat bedrag uit zijn woning te gaan halen, hetgeen ook onmiddellijk geschiedde.

Den 2[en] Juli was Van Imhoff weder in zijn buitenverblijf te Nalloer terug.

Nu werden de resoluties opgemaakt, die betrekking hadden op het ontnemen van de zooeven genoemde landen aan de Waniassen en het toevoegen van dit stuk grond aan 's-Compagnies gebied te Jaffanapatnam; een reglement van de bekendmaking van de te houden verpachtingen en een voorschrift voor de schoolmeesters (inlandsche bedienaars van den christelijken

godsdienst) uitgevaardigd; een acte van verband bij wijze van contract gemaakt, behelzende de verplichtingen van de Wannies tegenover de Compagnie door de hoofden onderteekend; orders gegeven betreffende het maken van nieuwe kaarten, ook van de particuliere tuinen en allerlei andere maatregelen, het commandement zelf betreffende, genomen.

Ook de verkoop van de olifanten, welke jaarlijks op dat tijdstip ongeveer plaats greep, regelde de Gouverneur op een andere wijze, zoodat de Compagnie nu niet meer kon blijven zitten met de slechtste en kleinste exemplaren, hetgeen wel een hevig verzet uitlokte van de bijeengestroomde Coromandelsche en Mallabaarsche kooplieden, die te kennen gaven dat zij weigerden op die wijze te handelen, doch die bedreiging niet ten uitvoer brachten toen zij de onverzettelijkheid van den Gouverneur bespeurden, die de olifanten reeds weer naar de verschillende stallen had doen terugbrengen. In zijn tegenwoordigheid had daarop den 16[en] Juli de verkooping plaats, waarbij 35 olifanten van de 51, die ten verkoop waren aangeboden, voor 14.508 Rijksdaalders werden verkocht «'t geen zeer sober» werd beschouwd in vergelijking met andere jaren, maar zijn oorzaak vond in de oorlogen op de Madureesche kust en de daardoor ontstane onzekerheid en onveiligheid der wegen. Voor ieder beest, dat door de kooplieden werd aangenomen, werden deze met een bloem vereerd, hetgeen voor hen een bewijs was dat de koop werd toegeslagen. Hoewel Van Imhoff ook de naburige landen Westwaarts van Jaffanapatnam bezocht, en een tweetal dagen Caits [1] doorkruiste, kon hij geen gevolg geven aan zijn voornemen het verder gelegen eiland Delft [2], eigenlijk een uitgestrekte met gras begroeide zandplaat te bezoeken, waar de Compagnies «paardenteeld» gevestigd was, daar het weer en de wind hem dit belette. Niettemin stelde hij ook hierin verbetering voor, door aan te bevelen de veulens van een jaar oud op te vangen en de hengstveulens op een apart eiland, afgescheiden van de merries, te plaatsen en daartoe de eilandjes Hoorn en Enkhuizen [3] in de onmiddellijke nabijheid van het eerstgenoemde te bestemmen. Indien dan de paarden niet voor het 4[e] jaar

[1] Het eiland Karativu.
[2] Het eiland Werrintivu.
(1, 2: Zie kaarten N° 923 & 924 (Inventaris der verzameling kaarten in het Algemeen Rijksarchief, eerste gedeelte).)

[3] Waarschijnlijk de eilanden Naynativy en Anelletivu.

gestald en verkocht zouden worden, dan kon die stoeterij jaarlijks gemakkelijk 4 à 5000 Rijksdaalders opbrengen, behalve de paarden die men voor de Compagniesstallen te Ceylon noodig had en enkele mooie exemplaren, die als geschenk voor den vorst konden dienen.

Het zou zijns inziens te bejammeren zijn, als die instelling zou verloopen, daar zij de Compagnie zoo goed als niets aan onderhoud kostte door de veelvuldige heerendiensten te benutten, waartoe de bewoners verplicht waren en welke zij ook gemakkelijk konden verrichten. Na de laatst gehouden verkooping op het eiland Delft, waren nog 313 paarden aanwezig.

Ten bewijze hoe Van Imhoff moeite noch arbeid ontzag om alles zelf in oogenschouw te gaan nemen, diene de vermoeiende doch belangrijke tocht, die hij op den 17[en] Juli ondernam naar Punto Pedro[1] de noordpunt van Jaffanapatnam, als volgt beschreven:

»Donderdag den 17[en] Julij voor het aanbreeken van den dag vertrok men naar de ordre die reeds gisteren was gesteld, van Nalloer met palenquyns en paarden naar Punto Das Cedras, de heen reijse was geschikt met een bogt naar het Noorden, van de ordinaire oostwaard op, over Copay en Poetoer naar Atchoewely bij lopende groote weg, ter linkerhand of over Oedoewiel-Mallagam Tallipalle en Mayletti op welke laatstgem. rustplaats het middagmaal hielden naar een fatiguante marsch van 7 uren die wel een groot uur buyten noodsakelijkheijd was verlengt, door de slegte ordres en toezigt van den dessave Panneel en zijne bediend', waardoor men met het vertrek van Nalloer op den verkeerden weg naar Copay geraakten moetende alzo een groot uur weder nodeloos linksom afmarcheeren eer op Oedoewiel konden komen alwaar men zo wel als op Mallagam en Tillepalle hoewel de twee laatste plaatzen een weynig ten zyden onbezien bleeven leggen bey de kerk en rusthuysen sodanig getramponeert en so desolaat gesteld ja het geheele dak op Mayletti ingestort vond, dat men zig voor het oog van den Inlander schaamde alle dese desordres en negligentien in dier voegen te moeten aanschouwen werdende gem. Dessave daarover wel en andermaal gerepremendeert. . . . .

Tusschen Tillepalle en Mayletty legt aan de zee sekere rheede

[1] Op kaart N° 924 (zie noot op bl. 541) ook geheeten Pariatature.

met den naam van Canganture bekend, alwaar voor het cappen van den Putulangsen landweg, 's-Comps eliphanten van Colombo, Gale en Mature komende uyt de scheepen wierden ontlost waaromme men ter linker hand van den ordinairen weg afweek om gem. plaats te bezigtigen alwaar ook aan de zeestrand nog gevonden worden de onvoltogene beginselen eener zeer wijdlustigen fortificatie bij weege van retrancheringe door de Portugeesen aangelegt, naar gedagte tot dekkinge van deze sogen. baay of haven alwaar nogtans nauwlijx door twee uytsteekende kleine hoeken lands een bogt geformeert word die de eerstgem. naam kan verdienen, zijnde veel eygentlijker de openbaare zee die hier of omtrend halfweegen tusschen Caits en Punto Pedro een goede ankerplaats en behoorlijke diepte aan den strand verschaft voor degeene die met scheepen hier willen weezen hoewel er meer plaatzen zijn langs de stranden die weynig van sulke baayen verscheelen, en alzo ook even zo onnodig moet werden gehouden deeze plaats met bezettingen en vesting werken te decken alsof men een retranchem[t] om het geheele eyland werpen wilde.

Den toeloop van het volk uyt het land alomme zig bij een zamelende was zo groot dat den gouverneur nevens den heer gezaghebber te paard rijdende werks genoeg hadden om het van de stof en hitte zoverre te brengen waarom men ook op Mayletti wat bleef rusten, vertreckende eerst ten drie uuren naar Atchoeweli de laatste kerk aan de oostkant der provintie Welligammo, die een weynig buyten dit dorp alwaar men zo wel als op alle de plaatsen die men desen morgen was doorgetrocken, buyten de barre strand en de brakke ten eenemaal onbruykbare gronden, geen voet breed langs onbebouwt, en int generaal de culture van de gronden so wel overlegt vond dat het een lust was hetselve ook nu selfs in den drogen tijd door te reysen, met een ondiepe rivier, uyt de zee in het Noorden met een versmallinge naar een loop van anderhalf uuren Zuydwaards op naar het binnenwater of lak van Jaffanap[m] lopende en zig ter plaatze onder den 12[e] der gepasseerde bij het passeeren van Navacoeli aangetekend, met hetselve vereenigende en met een andere brederen egualer arm paralel met de streeking van den oosterstrand Zuydoostaf naar de passen van Patchelepalle en daar teffens door lopende van de Provintie Wadde monatchie (waar in P[to] Pedro legd) in dier voegen afgescheyden word, als

deselve door dit eygenste water aan de kant van gem. plaats Vavacoelie van Timmoratchie gesepareert, en also genoegzaam een eyland op zig zelve is welkers circumferentie alleen op 24 en met de 3 overige Provintien te samen bij den overwinner en vermeesteraar van dit costelijk koningrijk den ouden heer van Goens Loffᵉʳ gedagtenisse bij zijne memorie in den Jaare 1658 aan den Commandeur Anthony Paviljoen naar gelaten op 40 mijlen word geschat, terwijl het eerstgem. in zig bevat het best en profijtelijkste stuk lands dat de Comp. in geheel Indien is bezittende, als brengende aan tiendens landrenten en hoofdgelden alleen bijna zo veel op als de andere 3 provintien te samen, hoewel die ook niet te verwerpen zijn en met den anderen jongst bedragen hebben rdˢ 39597 waarvan Welligam alleen rdˢ 19184$\frac{1}{4}\frac{1}{8}$ heeft afgeworpen buyten de pagten en andere inkomsten meer.

Met zonsondergang was men op Oeroe pittie sijnde de eerste kerk van drie die in Waddemaratchie leggen en het eerste dorp aan de overzijde der rivier van waar men voorttrok naar Cattewelli, de tweede kerk, en des avonds ten agt uuren op pᵗᵒ Pedro eerst arriveerde hebbende also van Nalloer af 16 uuren doende geweest en daarvan 12 uren gemarchᵗ . . . . . .

Zo dat ons naar de ruste haasteden te meer men van gedagten was morgen ogtend weder op te breeken en naar Jaffanapatnam terug te keeren omdat verkopinge van Carretchie op den 19 vastgesteld geen langer vertoeven konden lyden.

. . . . Na de middag ging men van Poetoer opbrekende ter regterhand van den ordinaire weg af om de vermaarde put of natuurlijke waterbak van Nauwoekirie te bezien, deselve legd een klijn uurtje van het rusthuys en omtrend een half uurtje van de groote ordinaire weg en bestaat in een openinge van boven met klippen half door de natuur en half door menschenhanden opgemaakt terwijle van omtrend 50 voet diameters wat irregulier met hoeken en winkels, hebbende aan de eene zijde een trap om tot aan het water te kunnen komen dat circa 6 of 7 voeten beneden den horizond ofte oppervlakte van het land legd' reyzende of dalende genoegzaam mits nog in den droogen tijd nog ook door den regen waar uyt men mits de grote diepte van dese natuurlijke opwelling waarvan men segt dat met geen leyn van hondert vademen den bodem te vinden is, algemeenlijk bijde onder den Inlander en Europesen besluyt dat deselve een

onderaardse ontlastinge heeft te meer men uyt het gedreun dat de grond digte bij de put van zig geeft de sustenue bevestigt dat het geheele land daarom eer als kelder hol zoude zijn, en aan de zeekant in het noorden, wat bewesten Canganture een waterloop aan strand gevonden word, welke soet water geeft, en zo men meend met deeze put correspondentie heeft hoewel de distantie circa 4 uurs gaans is, lopende dit canaaltje geduurig uyt in zee tot zo verre dat wanneer de wel door het oplopen van de rolling op het strant overdekt word, deselve dag dadelijk weder bij het aflopen der zee weder haren vorigen cours neemt en soet water geeft waardoor men meent dat het overtollige water van dese put werd geloost; hoewel dit alles noyt regt uyt de grond onderzogt en alzo van deze put alleen dit zeker is, dat deselve eene ongemeene diepte schoon klaar water en een levendige welle heeft die al considerabel sterk moet zijn.

Men wierp tot vermaak een parthye kleen zilvergeld en duyten in het water die door de inlanders in een groote menigte hier geattroupeert seer behendig wierden opgeduykt en gevangen eer deselve te diep gesonken waren, waarmeede wel eene goed half uur verliep, wanneer men over een schoone vlakte terugkeerde naar het dorp Nierweli, alwaar men weder op den ordinaren weg uytquam passeerden door Copay en Nalloer waar van de eerstgem. plaats almede een kerk met een ingestort dak en rusthuys hadde tot welkers weder opbouwinge men enpassant de majoraals zelfs de nodige ordre gaf die het verval daar van of de niet weder opbouwinge opentlijk op den dessave schoven zeggende dat de ordres daartoe van hen moesten voortkomen.

Des avonds wat voor 8 uuren quam men in 't Jaffanap" casteel terug met intentie om de weynige nog overige dagen in hetzelve te passeeren waarom ook reeds de bagagie en lijfwagt geduurende deze togt van Nalloer was opgebroken en binnen gekomen.»

Hoewel Van Imhoff dagelijks tot laat in den nacht werkte, was hij zelf nog niet tevreden, omdat hij zijn taak alhier nog niet geheel als afgedaan beschouwde; de tijd liet hem echter niet toe hier langer te vertoeven.

Na het opstellen van een uitgebreide instructie voor den gezaghebber Daniël Agreen, waarin dezen voornamelijk werd aanbevolen, al hetgeen door den Gouverneur ter plaatse was geregeld en tot stand gebracht, zorgvuldig ten uitvoer te brengen, en de zaken die nog in behandeling waren nauwkeurig na te gaan en

af te doen, waarvan de uitslag aan het hoofdkantoor te Colombo moest medegedeeld worden, vertrok Van Imhoff den 22sten Juli des namiddags met zijn staf, benevens de heeren Daniël Agreen en den fiscaal Klybert, naar Manaar.

Den 25sten Juli werd te Mantotte (Mantoddale) op de grens van dit district het gezelschap opgewacht door het opperhoofd dier plaats, den vaandrig George Lodewijk Pauly, en den volgenden dag bereikte men het eiland Manaar op de noordwestkust van Ceylon, alwaar een bezetting van 51 Europeanen gelegerd was. Des namiddags werd een bezoek gebracht aan het oude Portugeesche huis te Bakenburg, op den zuid-oosthoek van het eiland gelegen, alwaar een uitkijk van de Compagnie geplaatst was om de schepen, die van de Zuid kwamen te signaleeren.

Op deze kusten en ook voornamelijk op de Madoereesche kust aan de overzijde te Tuticorijn, werden voor de Compagnie paarlen gevischt. Deze werden op twee wijzen verkregen, door het duiken en door het wannen van de schelpen, waardoor men de zoogenaamde stamppaarlen verkreeg.

De eerste »de chiancosduykerye« [1] werd door Van Imhoff tijdens dit bezoek verpacht aan den hoofdpattangatijn der mooren aldaar, bij wijze van proef, voor 1000 Rijksdaalders per maand. Hierbij werd bij schriftelijk contract vastgesteld, dat maandelijks 24 dagen zou gedoken worden met 25 vaartuigen, ieder bemand met 10 duikers, op een diepte van ten hoogste 2½ vadem.

Van de opgehaalde paarlen moest aanteekening worden gehouden, opdat de Compagnie zou kunnen nagaan of de pachtschat voor 't volgende jaar verhoogd diende te worden. Van Imhoff oordeelde dat die wel het dubbele zou kunnen opbrengen.

De stamppaarlen werden door de visschers, die van oudsher privilege daartoe bezaten, aan de Compagnie geleverd met verplichting om 10 pond voor niets en 20 pond tegen betaling van 45 gulden per pond af te staan. Van elke volgende vijf pond kwam er één aan de Compagnie als gerechtigheid toe. Deze betere regeling, door Van Imhoff gemaakt, had tot gevolg dat meer paarlen werden verkregen; bovendien werd door de toekenning van een behoorlijker prijs voor de vergaarde paarlen

[1] De parruas duiken naar Chankos ofte zeehoorns oude paarlen, spreken meest allen goed Portugeesch en zijn wel geciviliseert, wonen in Jaffapatan, maar niet zoo voordeelig als op Tutucorijn.

(Baldaeus. Beschrijving van het machtige Eyland Ceylon, 1672, blz. 191).

voorkomen, dat deze te Madras aan de Engelschen ten verkoop werden aangeboden.

Den 28sten Juli stak men over naar den vasten wal en trok verder door de landen van Mantotte, oudtijds onder de »Heidensche koningen« een zeer vruchtbaar land, dat uit een groot meer in 't binnenland werd geïrrigeerd. Sinds de waterleiding verwaarloosd en vervallen was geraakt, werd het land niet meer bevloeid en leverde niets op.

Op verzoek van de bevolking werd toezegging gedaan dat een landmeter zou gezonden worden om de noodige opmetingen te doen waarna, zoo eenigzins mogelijk, de waterleiding weder in goeden staat zou gebracht worden, waartoe de bevolking gaarne wilde meewerken, indien de Compagnie slechts de noodige aanwijzingen gaf en materialen verschafte.

Arippu een klein reduit, dat men den 29sten Juli passeerde, was slechts bezet door 1 korporaal en 6 »gemeene schildergasten«. Langs een olifantspad werd verder getrokken, de grensrivier de Modergamo overgestoken en na een marsch van 3 uur in 's-konings land, in het eerste rusthuis aldaar, de nacht doorgebracht.

Den 30sten Juli al vroeg in den morgenstond werd opgebroken en ontmoette men tegen 3½ uur 's middags den Colomboschen dessave Jacob de Jong, dominee Wetzelius en den kapitein Van der Sande, die den Gouverneur uit Colombo waren tegemoet gereisd, benevens het opperhoofd van Calpetty (Kalpitya), Arnoldus Mom, waarna men verder trok en des avonds ten 9 uur na een zeer zwaren marsch binnen de versterking aankwam.

Hier werd den volgenden dag een onderzoek ingesteld betreffende het gebeurde met een kruisboot, waarbij een Inlander door den kwartiermeester was doodgeschoten. Het betrof een geval van sluikhandel. Na ingewonnen inlichtingen bleek de kwartiermeester ten rechte aldus gehandeld te hebben, die onmiddellijk uit zijn gevangenschap werd ontslagen en een vergoeding ontving voor de geleden schade.

Onder meer klachten en verzoeken verschenen hier voor den Gouverneur de visschers van Calpetty, aan wie het verboden was op een bepaalde plaats te visschen, omdat daar oesterbanken met paarlen werden aangetroffen.

De hoofdpattangatijn van Manaar, die van daar medegereisd had, deelde mede dat de bepaling gemaakt was door wijlen den

Gouverneur Rumpf in 1721, omdat zich op 3 vademen water eenige klippen bevonden waaraan zich oesters hadden vastgezet, maar verklaarde tevens dat daarom de visscherij niet aan de bevolking behoefde verboden te worden, omdat zij met hunne netten niet zoo diep konden komen.

Wijl de Gouverneur de daarop betrekking hebbende stukken te Colombo moest inzien, werd beloofd dat het antwoord op dit verzoek nader zou medegedeeld worden.

Nog eenige maatregelen werden getroffen tot tegengang van den sluikhandel in de baai van Putulang, waarna men den 2^en^ Augustus langs het strand verder trok en na 6 uur gaans de rustplaats Nauwakaddoe (Narakadu) bereikte.

Nauwelijks had men zich hier ter ruste begeven, toen onverwachts een bericht van Calpetty aankwam, dat de boekhouder van het lang verwachte Nederlandsche schip «de Ketel», de onderkoopman Hendrik François van Imhoff, aldaar des avonds over Malabaar en Manaar met «'s-Compagnies papieren» was aangekomen.

Op den 3^en^ Augustus des namiddags achterhaalde deze het reisgezelschap en berichtte, dat gemeld schip na een uitreis van circa 10 maanden in de Saldanhabaai was aangekomen met een verlies van 175 dooden; van daar naar de Kaap vertrokken, alwaar de noodige levensmiddelen waren ingenomen, werd den 21^en^ April weder onder zeil gegaan en was het na veel zwaar weer te hebben gehad den 23^en^ Juli ter reede Ponnecail verschenen. Gedurende dit laatste gedeelte van de reis had men slechts drie man verloren op de 190 koppen. Na een reis van 17 maanden dus was dit schip, dat men reeds verloren waande, eindelijk terecht gekomen.

Des avonds reisde men verder, den geheelen nacht door tot aan Carricatchioon, rustte hier tot den middag en bereikte den volgenden dag, den 5^en^ Augustus, tegen 12 uur de rustplaats Marawiel. Ten blijke hoe grillig de grenzen van het gebied van den vorst van Kandia en die van de Compagnie soms in elkaar liepen, diene dat hier op eenigen afstand van deze plaats de weg tot aan het strand was afgesloten door een dubbelen pagger waarin zich een gravet van dien koning bevond, daar het Kandiasche Pittigaldistrict zich tot aan de zee uitstrekte.

Een araatje van de aldaar geplaatste Lascorijnwacht van Kandianen, deelden aan den tolk, Louis de Sarram, een com-

pagnies-onderdaan van Colombo, die den Gouverneur op dien weg was tegemoet gereisd, mede, dat alleen de vorst van het land door een gravet in diens gebied mocht trekken, gezeten in een palankijn.

De mahomodliaar gaf daarop ten antwoord, dat hij zulk een bericht niet aan den Gouverneur durfde overbrengen.

Het was waar, dat de Kandiasche hofgrooten de gravetten van 's-konings gebied slechts te voet mochten passeeren, maar ook dat dezen buiten speciale vergunning zich ook nooit in hun land mochten laten dragen, terwijl het bekend was dat de afgezanten van de Compagnie, afgevaardigd naar het hof, niet uit hun draagstoel stapten als zij de grens overstaken.

Van Imhoff gaf dan ook geen gehoor aan die aanmaning »en men passeerde met slaande Tamblijntjes door de pagger, zonder dat door iemand een woord werd gerept».

Des avonds kwam men te Negombo aan, alwaar de fiskaal van Colombo, Stokvisch, en eenige andere vrienden werden aangetroffen.

Den 6[en] Augustus werd doorgebracht met een inspectie van de gebouwen en het aanhooren van klachten en verzoeken van kaneelschillers, en den daarop volgenden dag vroegtijdig verder gereisd, waarna men des avonds tegen half zeven met de gewone eerbewijzen het kasteel van Colombo binnentrok, waarvan de vermelding »hier veel minder plaats noodig heeft als hoogverschuldigde dankzegginge tot God den allerhoogsten, dat het hem genadiglijk behaagt heeft dat gezelschap op zoo verre weg als deeze te behoeden en in gesondheijt weder terug te brengen naar een reys van 3 maanden en 2 dagen, in welker tijt men den geheelen tour heeft afgelegt ten bedrage van 231 mijlen kortelijk hieronder blijkende:

					Mijlen.
van	Colombo	naar	Gale	te lande.	24
»	Gale	»	Mature. . . .	»	9
»	Mature	»	Gandure . . .	»	2
»	Gandure	»	Batticaloa. . .	ter zee.	50
»	Batticaloa	»	Trinconomale	»	18
»	Trinconomale . .	»	Jaffanapatnam	te lande	48
»	Jaffanapatnam . .	»	Manaar	»	22
»	Manaar.	»	Calpatty. . . .	»	24
			Transportere. . . .		197

		Transport. . .		197
van Calpatty.	naar Nigombo . .	te lande		27
» Nigombo.	» Colombo. . .	»	»	7
Ongerekend den weg heen en weder te weten: naar Caits zijnde				6
De reijse door de Wannee ten twee male voorwaards specifici vermeld zijnde te land en te water. . . .				51
Naar Punto Pedro zijnde met den ommeweg door het land				20
		En dus alles Mijlen. . . .		308

V. De derde reis.

25 Januari—18 April 1739, langs de kust van Malabaar en Koromandel en terug over het eiland Manaar.

Bij schrijven van 3 November 1738 had de Indische Regeering Van Imhoff gemachtigd tot het nemen van al zulke maatregelen, die hij zou noodig achten tot kastijding van de Angreasche zeeroovers, waartoe hij in overleg moest treden met den commandeur en gezaghebber van Cochin, Van Stein van Gollenesse.

Nadat hij alle voorbereidende maatregelen voor die te nemen expeditie te Colombo had getroffen, zoodat ze zoo spoedig mogelijk kon aanvangen, besloot de Gouverneur naar Cochin te zeilen, aldaar met Van Gollenesse de noodige besprekingen te houden, ook betreffende den Malabaarschen en Maduraschen lijnwaadhandel en tevens van die gelegenheid gebruik te maken tot een bezoek aan de posten op den overwal, om over de kantoren in Ceylon, die hij het vorige jaar had bezocht, teneinde te zien of de toen genomen maatregelen hadden doel getroffen, terug te keeren. [1]

Uit de »Dagelykse aanteykening der voornaamste gebeurte-

[1] Omtrent de bezittingen van de O. I. Compagnie te Malabar ten tijde van Van Gollenesse, vermeldt de Dutch Records N° 13, The Dutch in Malabar, (Selections from the Records of the Madras Government), 1911, bls. 80, 81:

We have a complete list of them drawn up when Stein Van Gollenesse handed over charge to his successor in 1743 A. D. (M S. N° 358). The Malabar Coast Command then consisted of one fortified town, Cochin, four fortresses, Quilon, Cranganore, Chetway and Cannanore, two ruined forts, Castello and Palliport. The Dutch maintained military posts at eleven other places including Aleppey, Ayacotta, Cheramangalam, Paponetty and Ponnani.

nisse op de reyse van den Raad-ordinaris en Ceylons Gouverneur, Gustaaf Willem van Imhoff, van Colombo naar Cochim en vervolgens over Tengepatnam door het Trevancoorse en Madureesche rijk naar Tutucorijn, vandaar over Kilkaren door Pambenaar naar Jaffanapatnam en vervolg[s] terug over Manaar naar Colombo», zullen wij weder de voornaamste punten aanteekenen.

Den 13[en] Maart 1739 was het Compagniesschip Karsenhoff met het in de baai van Gale liggende Noordwolfsbergen met zes compagniën zoo Europeesche als Inlandsche, benevens eenige artillerie naar Cochin gezeild, en na eenigen tegenspoed met het inschepen van de militairen gehad te hebben, vertrok de Gouverneur den 25[en] d.a.v. met het schip Hartenlust, de chaloup de Hoop, benevens de Bataviasche pantjallang Verlangen, evenzoo daarheen.

In diens gezelschap waren de fiscaal van Colombo, Dirk Stokvisch, de onderkoopman en dispensier Jacob Gabriël Koetsch, de opperchirurgijn Daniël Pietersz. en de onderkoopman Joseph Isaac Placké als secretaris.

Verder werden nog medegenomen een compagnie grenadiers ter sterkte van 72 man, onder den luitenant Christoffel Fritsicus en den vaandrig George Krimmel en 25 Boegineesche militairen, zoodat met de bemanning, de oppassers en de bedienden, zich een 300-tal koppen aan boord van de 3 schepen bevonden.

Op de gewone wijze werd door de achterblijvenden, zoowel burgers als militairen, uitgeleide gedaan.

De Gouverneur had een gewone memorie achtergelaten en stelde bij het vertrek van boord nog een geheime, die het doel van Van Imhoffs tocht bevatte, aan den hoofdadministrateur ter

---

They also had commercial factories at Puraked between Cochin and Quilon and at Basrur in Canara. Cochin and Quilon were the really important posts. Cochin had an establishment of 1.233 men, of whom 767 were Europeans, and Quilon of 903 men, of whom 332 were Europeans. There were also 40 pensioned Europeans at Cochin. The garrisons of course made up the great majority of these numbers and in 1743 they had been reinforced on account of the war with Travancore. Including Eurasians and natives the total number of the employees was 2,819. The total number of Europeans was 1,426. Of these only about 80 belonged to the political service. At Cochin the members of the political service were the Commandeur, the Second-in-Council, who was an Upper Merchant, 6 Under-Merchants, 15 Bookkeepers, 24 Assistants and 19 Apprentices, or 66 in all. At Quilon there were nine members of this service, at Cannanore four. At Basrur there were two Residents, at Puraked one, at Ponnani one.

hand, die daags na het vertrek in den politieken raad moest geopend worden.

Den 28sten werden te Taingepatnam twee briefjes naar den wal gezonden, één voor Tuticorijn om de chaloup de Goede Hoop, daar aanwezig, bevel te geven dadelijk onder zeil te gaan naar Cochin, en het andere om den commandeur Van Stein van Gollenesse van de komst van den Gouverneur te verwittigen.

Den 29sten passeerde men de Compagniespost te Coilang, (Quilon) die een saluut met schoten bracht en kwamen het opperhoofd dier plaats, de onderkoopman Hendrik de Jong en zijn pakhuismeester, Alexander Tamin, met eenige ververschingen hun opwachting bij den Gouverneur maken. Ook meldde zich hier aan boord de bejaarde resident van Porca, de 76-jarige boekhouder, Pieter Lodewijk du Buisson, die reeds van 1693 in 's-Compagnies dienst was.

Den 30sten tegen den middag kreeg men de reede van Cochin in 't gezicht, alwaar verscheidene Compagniesschepen, samengetrokken voor de aanstaande expeditie tegen de Angreasche zeeroovers, geankerd lagen, en nog dien avond kwam de commandeur van deze plaats Van Stein van Gollenesse met gevolg, zijn opwachting bij den Gouverneur maken.

Blijkbaar was deze commandeur een zeer hoffelijk man, want niet alleen verwelkomde hij den hoofdgebieder van Ceylon met een buitengewoon aantal schoten uit het geschut van het kasteel en de in de baai liggende schepen, maar hij was ook niet te bewegen, niettegenstaande de Gouverneur te kennen had gegeven, dat hij dit bezoek als officieel beschouwde, om den volgenden morgen niet nogmaals met groote statie aan boord te komen om den Gouverneur naar den wal te geleiden. Hier werden hem de sleutels van de poorten van het kasteel en van de kruitkelders aangeboden, doch de Gouverneur zeide dat deze in zeer goede handen berustten en liet ze weder aan den commandant ter hand stellen.

Eenige grooten, afgevaardigd door het hof van Cochin, kwamen den Gouverneur namens den koning verwelkomen, die zelf niet in de stad kon komen, omdat hij door het overlijden van een zijner vrouwen in den rouw was. Hij hoopte echter toch den Gouverneur te ontmoeten, al was het slechts in een vaartuig op de rivier of elders.

Ook de bisschop van Warapali, in dat rijk gevestigd, zond

twee paters Karmelieten, om den hoogen gast te complimenteeren.

Hier werd na een langdurige conferentie besloten om, hoewel de goede moesson reeds ten deele verloopen was, toch de expeditie tegen de Angreasche zeeroovers te laten doorgaan, daar een aanzienlijk aantal schepen en een voldoende troepenmacht aanwezig waren, en tot hoofd van die onderneming te bestemmen om het bevel over de geheele armade te voeren, den kapitein Reinicus Siersma, hoofd van de militie te Cochin, »in aanmerkinge van zijne vroegere gepresteerde diensten, bequaamheit en iever zo in het veroveren van den berg Carla als int uitvoeren van diverse andere commissiën genoegsaam gebleken«, en daartoe te bevorderen »tot majorcommandant om denselven des te meerder voor het oog van de hoofden der schepen te distingueeren«.

Het had ook nog een punt van overweging uitgemaakt of niet Van Imhoff zelf, dan wel de commandeur Van Gollenesse die expeditie zou leiden, doch »wat de eersten aanbelangt om de wille van het caracter die hij in deese gewesten is bekleedende, moogelijk te veel eere zoude zijn voor een gespuys gelijk als dit, teegens dewelke of haars gelijken moogelijk nooyt een hooft van zoveel distinctie g'employeert geworden is en ten belangen van den tweeden onder de selve ook niet practicabel scheen te zijn, door de sigtbaarlijke indispositie denselven aan kleevenden waardoor hij met alle de commoditeit die men zig zelfs nog op het vaste land meer dan aan boord verschaffen kan, veelmaals werk's genoeg hadde om het op de been en zijnen dienst in behoorlijken effenheid te houden, betuygende anderzints daartoe bereydwillig te zijn«.

De dagen vóór het vertrek der expeditie werden besteed tot oefening van de manschappen, belast met de bediening van het geschut op de schepen, door hen te laten schieten op schijven, aan de kuststrook van een eilandje opgesteld, en het houden van monsteringen over de Cochinsche en Colombosche grenadiers en verdere troepen.

Den 6en Februari werd door den Gouverneur en den commandeur een algemeene revue gehouden op de exercitieplaats vóór het kasteel, over alle tot de expeditie bestemde troepen; 331 Europeanen en 545 Oosterlingen, waaronder Baliërs, Boegineezen, Makassaren en Maleiers en werden hun commandant, majoor Siersma, en de overige officieren aan hen voorgesteld.

Na een toespraak, waarbij een ieder tot het doen van zijn

plicht werd aangemaand «hetwelke door een driemalige acclamatie met een seer goed gelaat: zo van soldaaten als officieren b'antwoord wierd» defileerden de troepen langs den Gouverneur en scheepten zich onmiddellijk daarna op de gereedliggende vaartuigen in, die hen naar de verschillende schepen brachten.

Den volgenden dag had evenzoo de voorstelling van den expeditiecommandant en zijne officieren plaats aan de gezamenlijke schippers en stuurlieden van de tot het «formidabel esquader» behoorende 6 Compagniesschepen, 2 jachten en 8 gewapende kleine vaartuigen, waaraan nog 24 kleine roeibooten waren toegevoegd tot het doen van een landing, zoo dat noodig mocht blijken.

In het geheel bevonden zich op deze schepen, met de militairen, 1439 koppen en 322 stukken geschut.

Aan den commandant werd een uitgebreide instructie medegegeven benevens de schriftelijke verklaring, op welke voorwaarden de vorst van Angrea vrede met de Compagnie kon sluiten, waaraan nog toegevoegd waren eenige artikelen, in acht te nemen als die vrede zijn beslag mocht gekregen hebben.

Den 9[en] Februari, met het aanbreken van den dag, vertrokken de schepen, maar den daarop volgenden dag bespeurde de Gouverneur tot zijn groot ongenoegen, dat zij nog in het gezicht waren, terwijl het Engelsche schip, de Prins van Wallis, eerst dien nacht onder zeil gegaan, de Compagnies vloot reeds had ingehaald, waarop de Gouverneur, niet onkundig van «den beschroomdheid der zeevarende van de Compagnie voor alles wat land of wal mag heeten om hetzelve op vademen en mijlen nabij nagt te naderen, wel meest herkomstig van haar gewoone twijffelmoedigheid, uyt veler onkunde en onoplettendheyd oorsprongelyk, waardoor bijna nooyt vaste in haare schoenen staan en zig zelfs nauwelyks veel min nog anderen durven vertrouwen of gelooven, oordeelde ten eerste dat de schepen deesen nagt ten anker geleegen en mogelyk niet voor den dag weder zijl gemaakt zouden hebben en gelasstte daarom den stuurman en gesaghebber van het Bataviase galjoot, den schipper van het commandeursschip Karssenhoff daarover uyt syne naame te onderhouden en naar de reden van zulken zeylage te vraagen met recommandatie om volgens de orders, die zij ontvangen hadden wat meer spoed te maken».

Men was hier in de onmiddellijke nabijheid van de kantoren

der Engelsche Oost-Indische Compagnie, zoodat voortdurend schepen van die maatschappij ter ververschiug op de reede van Cochin verschenen.

Aan het hoofdbestuur te Bombay was ook kennis gegeven van het voornemen om de zeeroovers van Angrea te tuchtigen, van wie de Engelschen nog veel meer last hadden dan wij, daar van de Compagnie jaarlijks slechts een 5 à 6 tal schepen in de wateren verschenen, die zij onveilig maakten.

Aan het verzoek in dat schrijven geuit om de expeditie, waar mogelijk, steun te verleenen, zou zeer gaarne gevolg gegeven worden.

De mededinging in den handel van de Engelschen deed zich in die streken geducht gevoelen, voornamelijk de handel in peper en lijnwaden was daardoor in verval geraakt, waarom door Van Imhoff met Van Gollenesse langdurige besprekingen werden gehouden om die zoo mogelijk weder op te beuren. Hier werd het materiaal voor een lijvige consideratie verzameld, die aan de Indische Regeering en het opperbestuur in Nederland werd aangeboden, en moest dienen om in dien toestand verbetering te brengen.

Het was een voortdurend woelen en oorlogen in het gebied van die hoofden op de Malabaarsche kust en ongelukkigerwijs was de vorst van Travancoor, in wiens rijk de Engelsche loge Ansjeno was gevestigd en die op de hand van de Engelsche kooplieden was, in dien strijd het gelukkigst geweest. Binnenslands was deze door het verjagen van verschillende kleine potentaatjes souverein over een uitgestrekt rijk geworden en hij had vervolgens zijn gebied vergroot door het landschap Peritally aan zich te trekken, welks vorst hij onder den spotnaam van koning Travancoor gevangen hield. Voor de Compagnie beteekende dit een aanzienlijke schadepost, daar Peritally, haar voornaamste peperschuur op Malabaar, haar nu dreigde te ontvallen.

Den 18[en] Februari werd de vorst van Cochin bezocht; de vaststelling van het ceremonieel voor dien tocht had nogal moeilijkheden medegebracht daar het hof in den rouw was. In verscheidene prauwen werd de rivier opgevaren totdat men Zijne Hoogheid en zijn gevolg in vaartuigen tegemoet kwam. De Europeesche tolk verwelkomde namens Van Imhoff, die op dezen tocht als lid van de Hooge Regeering optrad, den vorst en verzocht dezen vooruit te varen, waarna men zou volgen.

De receptie liet niets te wenschen over. De vorst beklaagde zich over de toenemende macht van zijn buurman van Travancoor, waarover hij zich bevreesd maakte, beloofde de pepercultuur ingevolge het contract met de Compagnie te bevorderen en beantwoordde het medegebrachte geschenk ter waarde van ƒ 2500, met een tegengeschenk.

Den volgenden dag werd Cochin verlaten en scheepte de Gouverneur met gevolg zich in op het schip «Thuys te Rijnsburg,» vergezeld van den commandeur Van Gollenesse, eenige tolken en den koopman Ezechiel Rabby, «dewelcke om zijn welmeenentheyd, kundigheyt van zaaken en het aanzien dat hij onder alle de Mallabaarse vorsten heeft daartoe bysonder te stade zoude kunnen komen».

Het naastvolgende doel was nu den vorst van Travancoor te bezoeken.

Na Porca (Porakad), alwaar een Compagniesdienaar met eenige weinige manschappen zich bevond, gepasseerd te hebben, bereikte men den 21^{en} Coilang (Quilon), alwaar een bezetting onder een vaandrig gelegerd was.

«Ter besigtiging van de misselyke gereduceerde fortificatiewerken, die de Comp. 't sedert de laatste 10 à 12 jaaren so veel geld hebben gekost», ging men hier met de scheepsboot van boord; daarna niet ver van het strand in tonys of inlandsche vaartuigen (hier ballons genaamt) overgestapt zijnde, geraakte men in gevaar des levens, doordien het vaartuigje waarin de Gouverneur en commandeur waren gestapt, «presumtelijk door de veelheyd van het volk kenterde en men alzoo in het water geraakte, werdende door Gods genadige en vaderlyke voorsienigheyt nog even gered, door dien men nabij de scheepsschuyt was en door het volk in denselven uyt het water geholpen wierd».

Des avonds ging men weer aan boord en onder zeil, passeerde den 22^{en} het Engelsche kantoor Ansjengo, dat zich aldaar tusschen de loges der Compagnie genesteld had, alwaar 3 schepen ter reede lagen.

Hier werd de Gouverneur aan boord verwelkomd door den secretaris, den heer Richard Sanders, die uit naam van het hoofd dier plaats, den Heer William Wake, excuses aanbood dat deze niet zelf was verschenen; maar daar een schip, gisteren «uyt England» daar ter reede verschenen, de tijding had medegebracht

dat Wake verplaatst was naar het kantoor te Tellicherri, om zich binnen drie dagen derwaarts te begeven ter vervanging van den Heer Lau, die tot Gouverneur van Bombay was benoemd, had hij zooveel werk te verrichten, dat geen oogenblik beschikbaar bleef om zelf bij den Gouverneur te verschijnen.[1]

De gezagvoerder van het Engelsche schip, dat pas uit Engeland was gekomen, Robbert Jenkins, die Van Imhoff reeds van Batavia kende, bezocht eveneens het Compagniesschip en bracht eenige welkome ververschingen uit Europa mede.[2]

Des namiddags verliet men deze reede en kwamen des avonds eenige bedienden van den vorst van Travancoor aan boord, benevens zij, die men op de heenreize had afgezonden met een brief aan dat hoofd, met de mededeeling dat de vorst den Gouverneur op Taingapatnam zou ontmoeten.

Zijne Hoogheid had een gelofte gedaan zich 40 dagen achtereen in zee te gaan wasschen, aan welke kuur hij nu bezig was, en niettegenstaande de priesters hem hadden afgeraden de kuur te onderbreken, zou hij dat toch doen onder mededeeling, dat hij die later wilde vervolgen, «waarover onse blijdschap betuygde».

Den 23en werd de reede van Taingapatnam zichtbaar en kwamen des namiddags ten 4 uur de resident van die plaats, nevens die van Manapad en Cottate (Kotar) aan boord om hun opwachting bij den Gouverneur en commandeur te maken.

Deze kleine posten, waar gewoonlijk een assistent of pennist met een paar militairen geplaatst waren, dienden om de goederen, n.l. lijnwaad en peper, van de inlandsche kooplieden der Compagnie in ontvangst te nemen en te bewaren.

Den volgenden morgen ging men aan land en hier had den 25en Februari de nachtelijke ontmoeting plaats met den vorst van Travancoor, die nog al «speculatief» was, zooals Van Imhoff schreef aan de Indische Regeering, en daarom meer uitvoerig zal medegedeeld worden.

Des morgens kwam een der voornaamste hofgrooten van den vorst den Gouverneur bezoeken, zooals Van Imhoff dacht uit nieuwsgierigheid om uit te vorschen wat het eigenlijke doel van

[1] Betreffende de verhouding tusschen de Nederlanders en de Engelschen ter kuste van Malabar zie: Dutch Records N° 13, blz. 36, 37.

[2] In de Dutch Records N°. 13, vindt men op blz. 28 een gunstige beoordeeling zoowel van Van Imhoff als van Van Gollenesse.

zijn komst was, daar sinds vele jaren een Compagniesdienaar van zulk een hoogen rang niet op de kust was verschenen tot het behandelen van dienstzaken.

Het hoofd deelde ook mede, dat de komst van den vorst veel bezwaren meebracht, daar de gelofte die hij had gedaan om 40 dagen achtereen vóór zonsondergang op een bepaalde plaats in zee te gaan baden, nog 12 dagen moest duren en niet onderbroken mocht worden.

Omtrent deze ceremonie verhaalde hij nog, dat de vorst na het zeebad zich in een goudwaterbad, d. w. z. een bad waarin eenige gouden pagoden lagen, moest afwasschen, waarna in tegenwoordigheid van 40 manboeris of priesters, die zich dan ook al hadden gewasschen, 's vorsten voeten door zijn bedienden werden gereinigd in water, waarin andere goudstukken gestrooid waren.

Na die ceremonie moest de vorst aan een ieder, die daarbij was tegenwoordig geweest, dagelijks een groot stuk linnen vereeren, dat zij onder zich spreidden en waarop zij gingen zitten, waarna tot aan den middag de vorst de Bramaansche spreuken moest aanhooren die de priesters voorlazen; daarna ging men gezamenlijk eten, hoewel de vorst in een apart vertrek. Tegelijkertijd moesten ook geschenken aan de priesters uitgedeeld worden en ook dagelijks nog aan 1000 andere geestelijken buiten het hof eten verstrekt worden, zoolang die gelofte duurde.

Op den eersten en laatsten dag hadden nog tal van ceremoniën plaats en bleek hieruit voldoende dat de manboeris niet slecht voeren bij zoo'n gelofte.

Nadat de Gouverneur aan dat hoofd had medegedeeld dat de Compagnie niet tevreden was over den vorst wat betreft de naleving van het contract inzake de peper en den katoenhandel en daarom zou trachten de vriendschap te herstellen, antwoordde het hoofd, dat als de Compagnie »goeds en kwaads met synen kooning« wilde deelen, daaraan zeker zou voldaan worden.

»Met welke en andere generaale betuiginge deese minister vertrocken en zo men meende naa zynen meester weder opgereyst zynde sou quam zeer onverwagt met zons ondergang tyding by een ola door den kooning geteekend dat zijn hoogh^t teegens agt uuren hier zoude zyn, de conferentie daadelyk begeerde te beginnen en voor den dag weder t'huys moest weesen het welke zo vreemd toescheen dat men het by na niet konde gelooven

egter ordre geevende dat het volk zig klaar zoude houden om int geweer te koomen, ook dat de 36 oppassers, zo van den Gouverneur als Commandeur, geen drie chargies maar integendeel scherp op hare lopen zouden doen, omdat deese nagt visite al wat suspitie verwekte dog kort daaraan een naader bode verscheynende met tyding dat den kooning al aan een pagood ter distantie van een halve duytsche myl van het dorp genaaderd en den koopman Ezechiel liet roepen moest men het wel gelooven en zig klaar maaken, en wierd alzo gem. Ezechiel neevens den tolk Brouwer naar desselfs quartier afgezonden, om hem uyt name van den Gouverneur en Commandeur te complimenteeren hem teffens verzoekende een weynig te willen vertoeven, tot men gecommitteerdens kende zenden, en zijn hoogh' af te haalen; en vermits de boode uyt zynen name haddie aangediend, dat de conferentie aan strand wilde houden, omdat het mooy weer en daar vryer als elders was, liet men zijn hoogh' weeten dat men hem eerst in de opgeschikte ramade voor de logie zoude recipieeren met de statie, die een heer van zynen rang toequam, voor zooveel de tydt en geleegenheyd, en dat gedaan zynde, dat zyn hoogheyd dan konde gaan al was het ook met den Gouverneur en Commandeur alleen waar het hem goed dogte.

Vervolgens wierden de Europeesche militairen ter wederzyden van de ramade gesteld en aan deselve sloten de Baliers, maakende een dubbele rye, tot circa aan strand, met ordre om naar dat zijn hoogh' zoude gepasseerd zijn in twee liniën op te marcheeren en zig agter de Europeschen met de pieken tusschen deselve door te stellen werdenden den coopman en Colombos fiscaal Dirk Stokvis neevens den ondercoopman H. F. van Imhoff, met twee palinquins zyn hoogheyt tegemoet gesonden, met ordre om op de aannaderinge van den zelven uyt de voorsz. palinquins te stappen enden selven vervolgens naar ons logiment te geleyden, gelijk den ondercoopman en Colombos dispencier Jacob Gabriel Koetsch enden ondergeteekenden secretaris wierden gecommitteerd om zyn hoogheyd aan het eynde der gerangeerden militie nader te verwelkomen, avanceerde den heer Commandeur Van Gollenesse tot halver weegen de voorsz. militairen dog den Gouverneur niet verder als ten eynde van de ramade onder dewelke op een uytgebreydth' van wit linnen twee gelyke alcatieven over den andere waren gelegt, met twee gelijke leuningstoelen, beyde op eenerley wyse met wit armozyn geheel bedekt, staande ter zyden

op een kleiner alcatief een stoel sonder leuning, met wit linnen bekleed, de twee eerste voor zijn hoogheyt enden Gouverneur ende laaste voor den heer Commandeur. en, vermits deesen Prins nog nader liet weeten dat, al sagtkens aan quam ende gecommitteerdens op den weg verwagten zoude, met versoek dat dog geene lage castens digte by mogten zyn, gelijk zij de paruassen en andere considereeren waarop men repliceerde dat nooyt laage castes by den Gouverneur in dienst waaren so droeg men egter zorge dat zulks zo veel mogelijk mogte belet werden.

Teegens 10 uuren hoorde men het gehuyl der wyven, naar de mallabaarse wyse zyn hoogheyt in het passeeren begroetende en kort daar aan of eeven over halff elven quam Ragia Trevancoor, in een patanies gewaat te paard zittende omringt van een menigte volks onder het slaan van zyne en onse Tamblyntjes, dewelke neevens de lascoryns der guarde, de madureesche Lascoryns, speelders en zangers, en een escorte van een corporaal en ses militairen, met de gecommitteerdens zijn hoogh' te gemoed waaren gesonden, item onder het geluyd van des Gouverneurs trompetten en walthoorns, stygende, hoewel so het scheen liefst nog wat nader gekoomen wilde zyn, van zyn paard af daar hem den heer mallabaars Commandeur welkom hietende, en door den zelven byderhand geleyd zynde trad den Gouverneur tot voor de mandoe of ramade, zyn hoogheyt embrasseerende, en vervolgens aan zyne regterhand leydende over wit linnen tot aan de zitplaats, alwaar men neder sat onder het salut van 21 canonschooten van het schip 't-huys te Rynsburg en eenige andere van de chaloupen, indiervoegen als zo even is gezegt, den Gouverneur met het gezigt enden kooning met de rugge naar de zeekant duurende deese visite ruym 4 uuren, onder verhandelinge van zoodanige zaaken als by de aparte Conferentie met zijn hoogheyd onder de bylaagen deeses kan worden nagesien.

Zyn hoogheyd, naar het afloopen van raden geregaleerd zynde met zodanige goederen ten bedraage van f 2062.28, als het project onder de bijlagen aanwyst, versogte eyndelijk dat niet langer mogte werden opgehouden, overmits voor zons opgang nog moest wasschen en met een mansjouw [1] selfs naar zee gaan zoude, om de weg te verkorten, tot welke aan zyn believen gesteld zynde zo vertrok daarop met gelyke

[1] Manchua.

ceremonien als gehouden was, willende den gouverneur egter wat buiten de mandoe noch met hem gaan hield zijn hoogheyd hem terug en daar op malkander tot afscheyd andermaal g'embrasseert hebbende, ging den Gouverneur terug en zijn hoogheyt een weynig verder gekoomen zijnde, weder te paard, rijdende over den strand naar de plaats daar zijn vaartuyg lag, onder eenerley salut van het schip en de vaartuygen».

Het onderhoud met dezen vorst had Van Imhoff verre van bevredigd. Van zijn persoon getuigde hij: «Voor een mallebaars vorst, in der daad de monstering nog al wel passeeren kan, aansienlijk van gestalte en present genoeg van geest zijnde om eenige impressie op de gemoederen van anderen te verwecken en daarbij stout door den loop sijner nooyt door eenige wisselvalligheeden tegens gehoudene voorspoed en mitsgaders te minder onverisaagt om dat hij de Engelsche op Ansjenga tot een ruggesteun heeft».

Het monopolie van de Compagnie kwam hier in botsing met de koopvaart van andere Europeesche volken en het was de inlandsche vorsten niet kwalijk te nemen, dat zij zich wendden tot hen, die hunne producten het best betaalden en er zich niet over bekommerden of Van Imhoff's bewering al of niet juist was: «Want dat de Engelschen met hare dolle particuliere vaart en onbesuysden handel alomme het bederf der negotie zijn in het gantsche westerdeel van Indien, dat behoeft men maar aan haar eygene en onse overige mededingers de Franschen en so veel er nog aan van Portugeesen en andere Europeese natiën daarinne participeeren te vragen, malkander genoegsaam het brood uyt de mond nemen en de markt sodanig bederven dat zij thans seer slegt in haare schoenen staan en de meeste meer uiterlijk vertonen als zij in den daad wel besitten, veel reeds den weg van alle qualijk berekenden hebbende ingeslagen met naamwaardige banqueroeten te maken en veele nog op sprong staande om dat exempel te volgen».

Om den hoogen prijs, die ten tijde van Van Inhoff in Europa voor de peper werd betaald, werd alom de cultuur van dat product aangemoedigd. Dit geschiedde ook op de bijeenkomst met dezen vorst, die echter beweerde dat dit zaken waren, die de kooplieden aangingen en waarmede hij zich niet wilde bemoeien.

Als de Compagnie die peper wilde hebben, dan moest zij ook

maar den marktprijs betalen evenals de Engelschen, waarmede hij fondement bekent seer diep ingewickeld te zijn, dat hij van alle contracten met de compagnie sig onbeschaamdelijk ignorant hout, van niets dan hetgeene zijne intrest quadreert wil horen spreken en sig wanneer men het vuur wat nader ter vertuyginge aan de voeten legt met allerhande voorwendselen en ijdele uytvlugten soekt te behelpen».

Van Imhoff was evenwel de man niet, om zich dat van een inlandsch vorst, waarmede de Compagnie een contract had, te laten welgevallen en in een brief aan de Indische Regeering van 6 Juli 1739, waarin hij zijn wedervaren bij dezen vorst uitvoerig bespreekt, in verband met de middelen tot opbeuring van den Malabaarschen peper- en lijnwaadhandel, stelt hij ook voor geweld te gebruiken om het hof te dwingen, de contracten te doen opvolgen.

Hij besefte wel dat de vorst daarbij door de Engelschen gesteund zou worden, maar verklaarde dat dit niet veel kon beteekenen, daar zij het niet zouden kunnen volhouden, hun bezetting te Ansjenga maar gering was en voornamelijk bestond uit overloopers van de Compagnie.

Van Imhoff zou dan gaarne zien, dat den vorst van Travancoor een goede correctie zou worden toegediend, maar, hier zien we weer evenals bij zijn voorstel om den vorst van Kandia tot rede te brengen, het tegenstrijdige en weifelende alsof hij de volle verantwoordelijkheid daarvoor niet durfde te aanvaarden, daar hij er onmiddellijk op liet volgen, dat aan den anderen kant van zoo'n maatregel de gevolgen weer niet waren te overzien.

Hier, evenals bij Ceylon, krijgt men den indruk, dat Van Imhoff dezen weg boven alle andere verkoos, als maar een bekwaam, ter zake kundig man met de uitvoering daarvan werd belast.

Hij achtte zichzelf daartoe niet geschikt, «want met zoo'n commissie zou ik danig verlegen sitten», schreef hij in zijn memorie om het hof van Kandia met geweld aan te tasten en hij, die klaagde dat zoo weinig bekwame Compagnies-dienaren op Ceylon beschikbaar waren, zou ook de geschikte persoon daarvoor niet kunnen vinden.

Mocht de Regeering dat forsche middel niet ter hand willen nemen, zoo zou het doel ook kunnen bereikt worden door de kust te blokkeeren, geen passen aan onderdanen van den vorst te verstrekken en de hoofden van Cochin, Teckenkoor en Coilang

met 2 à 300 man Compagniestroepen, voor de helft Europeanen, de anderen Oosterlingen, te steunen tegen de aangroeiende macht van Travancoor, om zoo doende het machtsevenwicht op Malabaar in stand te houden.

Verder beval hij aan, een plaats op de kust nabij Kaap Comorin te bezetten, welke nog in het Madura'sche gebied ligt, doch nabij de grens van Travancoor op ongeveer 4 uur afstand van Cottate, waardoor de uitvoer van lijnwaden uit dat land kon belet worden, wijl aldaar het gebied zich bevond, dat de meeste katoen leverde. Door de woelingen in het Madura'sche rijk, zou van die zijde geen weerstand te duchten zijn, te minder daar de vorst van Travancoor hun vijand was. Anders moest ook hierbij geweld worden gebruikt.

Wilde de Regeering echter geene van de aangeprezen middelen ter hand nemen, dan moest de Compagnie de markt volgen en voor de peper en lijnwaden de prijzen betalen, die daarvoor geldende waren en trachten zooveel mogelijk op te koopen.

We zullen in het vervolg zien, hoe het bestuur te Batavia over dezen maatregel dacht.

Den volgenden dag verscheen een galjoot onder Engelsche vlag op de reede, die bij navraag beweerde te willen nagaan of de inlandsche vaartuigen een pas van Ansjenga hadden.

Sinds eenige jaren hadden de Engelschen te Ansjenga zich een paar kruisbooten voor dat doel aangeschaft en eischten zij van elk vaartuig, dat geen Engelschen pas kon vertoonen een zekere gerechtigheid, al waren zij voorzien van een Compagniespas.

Van Imhoff was hierover zoo verontwaardigd, dat hij de galjoot door een chaloup van de Compagnie liet nazeilen om te zien of het schip werkelijk een Engelsche volmacht had, en als dat niet het geval was, het op te brengen en in alle gevallen de deserteurs van de Compagnie, die daarop mochten zijn, van dat schip te lichten.

Tevens zou de commandeur van Gollenesse daarover aan het hoofd van de loge Ansjenga schrijven en Van Imhoff die zaak bij de Regeering aanhangig maken, daar zoo'n handelwijze niet te pas kwam, waar de Compagnie zoovele punten had bezet en de Engelschen slechts één.

Het contract met den vorst van Travancoor gesloten, was in het Malabaarsch vertaald en aan den rijksadigaar ter hand gesteld, die te Taingapatnam was verbleven.

Deze deelde nog mede, dat de vorst al lang van plan was geweest om een bedevaart naar Rammanacoil [1] te doen en riep de hulp van de Compagnie in om hem na de volbrachte ceremonie weer over land huiswaarts te doen geleiden, daar de terugreis niet over zee mocht geschieden.

Dat verzoek kon niet ingewilligd worden omdat men door verschillende landen moest trekken waarvan men niet wist of de vorsten dit zouden goedkeuren, maar ter zee zou men gaarne een paar Compagnies-schepen tot geleide medegeven.

"De Ragiadoors dit, zo het scheen met genoegen ad-referendum nemende, versogten doen dat zijn hoogh' voor betaaling 's Comps weegen mogten werden gerieft met 10.000 Kallangien goud van het gehalte der paardevoetjes, tot volbrenginge zijner belofte, met dewelke hij in de aanstaande maand January gaarne aan het werk wilde tyen, in een gouden koe toe te stellen, door welkers mond zijn hoogheyt in, en onder de staart weder uyt kruypen moet, om den titul van Brammie te kunnen voeren, de welke een van zijne voorouders [2] voor zig zelfs, door zulks een ceremonie en voor zijn geslagte, dat bevoorens maar van minder zoort was, de optreedinge tot Chetties verkreegen hadde, draagende zijn hoogh' uyt dien hoofde ook een touwetje waarbij hij nu gaarne deese tweede ceremonie wilde voegen, om alzoo voor zig zelf en zijne geheele familie onder de Brammie gesteld te werden: voegende deese ministers bij dit versoek, dat met de Engelschen van Ansjenga ook een accoord voor een gedeelte gouds hadden aangegaan nademaalen dese machine op meer dan 20.000 Kallangies goud zoude te staan komen. Men zeyde haar dat het voorsz. goud teegens de maand January hier te leeveren voor de Comp. die niet direct uyt China op eenige deser Comptoiren vaard, so wel niet praticabel was als voor d'Engelschen nademaalen deselve niet soude werden gevergt, om de wille van die partye gouds een schip expresselijk her-

[1] Rammanacoil (Rameswaram), het vermaarde palladium der Brahmanen op het eiland Pambé (Pamban), aan de zuidkust nabij de Adamsbrug (de ondiepte tusschen Ceylon en het vaste land).

[2] „Op dat ik nu niet en spreke van de heerlijkheyt van een Koe, die by haar in uytnemende waardye is, gelijk eertijdts by de Aegyptenaren; want den Koning van Trevancor om een Bramine te werden, zoude van een gouden Koe voort-gekomen zijn, die hij daartoe hadde laten maken".

(Baldaeus. Van de Afgoderye der Oost-Indische heydenen, 1672, bl 17).

waarts of naar Ceylon te senden, dog om te toonen dat men soo gaarne als de Engelschen zijn hoogh' in dingen die faisabel zijn wilde gerieven, maakte men een calculatie en presenteerde die heeren, zo zijn hoogheyd voor 8 kallangies goud van die gehalte of tot voorkominge van misverstand, van 9¼ mat. zijnde 22½ caraat naar onse rekeningen, een Candyl peper wilde geven dat men dan coute qui coute maken zoude, dat zijn hoogheyd het goud zo veel zij daartoe begeerde, ten minsten drie maanden eerder hadde, als eenig Engelschman het hun soude bezorgen.

Dit bereekende men een conditie voor de Comp. voordeelig en omtrend haar ook niet onbillijk ook wat ons aangaat, uytvoerlijk te zijn indien op Batavia door ordre van de regeering alle het Chineese goud dat te vinden mogte zijn, wierd opgegeslagen, en met ander goud, dat de Comp. aan de hand hebben mogte, versmolten en gebragt op voorsz. gehalte, in staatjes, met 's Comps. stempel voorsien, op dat zijn hoogh' daarop gerust wesen soude, welk goud dan met de Ceylonse retour scheepen overgesonden en bij ontfangst dadelijk getransporteert werdende naar deese Custe, gemoedelijk in de maand October of den aanvang van November hier konde zijn, daar een Engelschman uyt China koomende, niet voor November van daar vertrecken kan en hazard loopt of met den uytgang van January nog wel hier is, dat ook de Comp. al eens 20 rds. voor de reaal goud geevende daar deselve egter bij weeten nooyt meer als 17½ en al was het ook een enkelde keer 18 hadde besteed, ook selfs met dien excessiven prijs wel toekonde wanneer men reekend dat circa 48 kallangies een marcq of 9 realen goud uyt maaken, kostende à 20 rds. de reaal 180 en à 18 de reaal 162 rds. en wanneer de Comp. voor 8 kallangies een Candyl of voor het opgem. marcq 6 Candylen peper krijgt, dat dan het Candyl of de vier picols peeper haar te staan komen op 30 of 27 rds. het Candyl, daar zij nu al wilde men in stede van den oude prijs teegens 12, 12½ en 13 ducaten, thans 15 en 16 ducaten voor het Candyl geeven, geen 10 Candylen zouden kunnen magtig werden, insteede van 11 of 1200, die men op die wijse zoude bekoomen.

De gezanten de reekeninge van hare zijde almeede nagegaan hebbende, zeyden dat het wel uytgecijffert was, dog dat zij liever geld voor het goud wilden geeven naar den hoogsten markt, en dat zij geen ordre hadden, peeper daarvoor te belooven,

dog men repliceerde dat het de Comp. om de peeper te doen, de eene dienst de andere waardig, en voornamentlijk een poinct van opmerking voor haar was, omdat zij het goud dan zo veel vroeger konden bekoomen, waarop zij zeyden sulks almede den koning bekend te zullen maaken, vertrekkende naar dat met eenige stoffen beschonken waren na haare wooninge, het malabaarse geschrift mede nemende, met belofte haar best omtrend het eene en andere bij haaren meester te zullen doen.

Zijnde voor het overige deesen dag niets naamwaardigs voorgevallen».

Men wachtte 2 dagen tevergeefs op het antwoord en de bekrachtiging door den vorst van het overgebrachte schriftelijke ontwerpcontract, welke tijd werd besteed aan het bezichtigen van de talrijke weefgetouwen ter plaatse; de pogingen om verschillende lijnwaden in te koopen faalden echter door den hoogen prijs, die er voor gevraagd werd.

Eindelijk den 3[en] Maart, terwijl men op het punt stond te vertrekken om over land langs de kust den tocht te vervolgen, kwamen eenige zendelingen van den vorst aanloopen, maar nu weigerde Van Imhoff dezen te ontvangen, «considereerende hoe zeer 's-Compagnies respect omtrent dat volk vervallen is en in consideratie nemende de onwaardige behandelingen die sig sigtbaarlijk opdeed in het ophouden van 's-konings antwoord».

Met Van Gollenesse werden nog voor het laatst de maatregelen besproken betreffende den handel in specerijen en lijnwaden, waarna van dezen een hartelijk afscheid werd genomen, daar hij door zijn ongesteldheid niet in staat was den Gouverneur tot Cottate te vergezellen, zooals zijn voornemen was geweest.[1]

Een compagnie Baliers van Cochin zou een eind weegs den tocht mede maken.

Langs de geheele kust, die men doortrok, ja reeds vanaf Cochin, bevonden zich verscheidene Katholieke kerken, en enkele dorpen bestonden geheel uit Christenen. De eerste plaats, die men bereikte, op 2 uur gaans van Taingapatnam gelegen, was

[1] „Stein van Gollenesse lost a girl of seven and a boy a year old at Cochin in 1739. They were buried in the church of St. Francis, where the inscription may still be read. The boy was called Gustaaf Willem, which were the Christian names of Van Imhoff." (Dutch Records N°. 13, bl. 87).

Waarschijnlijk is deze zoon van Van Gollenesse geboren tijdens dit bezoek van Van Imhoff aan Cochin, naar wien het kind genoemd werd.

Colletje (Kolachel), waar in der tijd de «Oostendenaren» zich hadden willen vestigen en de Engelschen een tolk als gemachtigde hadden.

De pater Jezuiet, die de kerk aldaar bediende, Xaverius Franciscus, was rector van alle kerken tot Cochin toe, en geboren uit een Portugeeschen vader en een Inlandsche moeder. Een zijner broeders was nog soldaat te Cochin en een andere tolk. Overigens waren bijna alle geestelijken langs de kust volbloed Portugeezen, die over Goa uit Europa waren gekomen. Te Manapaar, waar de congregatiën der gezamelijke geestelijken van de kust werden gehouden, was de zetel van de paters van het collegium. «Zij houden zig onder de gehoorzaamheyd van den koning van Portugal, die zij als de patroon harer kerken beschouwen, door hem gesalarieerd worden so sij zeggen, en ook voor hem en geensints voor de Comp. of haar hoogmogende in haare kerke biddende, dat alhier tot speculatie bij provisie werd aangeteekend en ook verstaan moet worden van alle de paepsche kerken langs geheel Mallabaar, sonder onderscheyt, te weeten die van de Jesuiten, die wel de meesten zijn».

Tegen zonsondergang kwam men te Poeloe Tepoe aan, alwaar de Gouverneur met zijn reisgezellen door den geestelijke van die plaats werd uitgenoodigd in zijn woning te overnachten. Hier deed men de onaangename ontdekking op, dat behalve 4 Europeanen die reeds te Taingapatnam waren gedeserteerd, nog een 9-tal hunner vermist werden, «zo dat die fielten naar gedagten noyt weder meenen te komen».

In dit Malabaarsche gebied en vooral op dat gedeelte van de kust had men weinig kans de deserteurs te kunnen opsporen, die onder de inlandsche bevolking verbleven, dan wel zich bij de Engelsche loges kwamen aanmelden. [1]

---

[1] Betreffende deze Hollandsche deserteurs vermeldt de Dutch Records N°. 13, bl. 25 en 236, het volgende:

Travancore maintained a considerable army partly trained by Dutch deserters, of whom Lanoy and Duyvenschot are specially mentioned by Moens as the most important. Stein van Gollenesse's administration regarded the reported appointment of Duyvenschot to command the King of Travancore's forces as a most serious danger and an attempt by Travancore to storm Quilon in Juli 1742 was attributed to his influence. Lanoy was afterwards appointed Commander-in-Chief of Martanda Varma's disciplined forces, said to have amounted to 50.000 men, and served him and his successors for 37 years (1740 to 1777). He died at the age of 62 while giving the finishing touches

Onder een ongemeenen toeloop van menschen kwam men den 4[en] Maart te Cottate (Kotar) aan. In deze aanzienlijke plaats met veel Moorsche en Brahmaansche kerken, waren ruim 1000 weefgetouwen buiten die, welke nog in groote getale in de omliggende dorpen werden aangetroffen.

Ook hier werd het noodige met de Inlandsche koopliedenn die als tusschenpersoon voor de Compagnie optraden, besproken en bestellingen gedaan, waarvan aan den commandeur van Cochin werd kennis gegeven.

to the famous Travancore lines which checked Hyder Ali and Tippu. The resistance offered by Travancore to the formidable armies of Mysore at a time when they were disputing the British supremacy in South India is a historical fact of no small importance. The Dutch policy assisted in the creation of a strong state out of the numerous principalities of South Malabar and Dutchmen commanded the forces of Travancore for thirty-five years and fortified his frontiers.

But just as it is necessary to employ and promote good servants, because reward is the greatest incentive to virtue, it is equally harmful to pass over good servants because it discourages them and you will not get good service from them, let alone that such people sometimes go wrong out of discontent and are easily induced to desert to see whether their merits will not be better appreciated by others. Of this Malabar has had experience in the case of the well-known Lanoy and Duyvenschot. These men not only understood their military duties and were well-conducted men, but had besides a fairly good knowledge of fortification and the art of war, having served in Europe and gained some experience. They could not however rise above the post of Sergeant in the Company's service and several times found less efficient men going over their heads, so that first the one and then the other enlisted in the army of the king of Travancore, and in that well-known, and I may well say ruinous, Travancore war in which the Company lost so many men and so much money, showed of what use they could be to Travancore and how much harm they could do us. Lanoy grew gray in the service of the king and only died in the beginning of the year 1777, that is, shortly after the Nabob had invaded our territory and he (Lanoy) had given the finishing touches to the Travancore northern lines. I do not praise their desertion; on the contrary I blame it as strongly as possible, because they were guilty of the worst kind of desertion, besides they are not the only people who were efficient and yet superseded; which happens occasionally all the world over, and one cannot allow oneself to be bound down at all times in the matter of promotions. I even think that you may sometimes promote a somewhat less efficient person without giving offence to the more efficient. I only mean it must not happen too often, and I have only quoted the examples of Lanoy and Duyvenschot to prove of what consequence it may be.[1]

[1] Ex-Sergeant Duyvenschot took a leading part on the Travancore side in the war with Travancore of 1739—1742. Lanoy served Travancore for 37 years from 1740 A. D. to 1777, when he died at the age of 62. They both commanded the Travancore armies.

Den daarop volgenden dag trok men voorbij een linie van versterkingen op de grens van het Travancoorsche gebied, die zich ver landwaarts in tot aan het strand uitstrekten en door den vorst van dat land tegen een bedreiging van den naijk van het Madura'sche rijk waren aangelegd. Tegen den avond kwam men aan Kaap Commerijn, alwaar men de vaartuigen aantrof, die door het hoofd van Tuticorijn, Jan Busch, van Manapad waren gezonden om de bagage te vervoeren, waarna men den tocht slechts met «de bloote palenquins» vervolgde, en den 8[en] Maart deze plaats zelf bereikte, nadat men den vorigen dag het zooeven genoemde opperhoofd had ontmoet.

Ook Manapad was een groote welvarende plaats met veel lijnwaadhandel; hier werden de compagnie Baliërs, die van Cochin waren medegenomen, benevens de twee palankijns, die van den vorst aldaar waren geleend, aan boord van een Compagniesschip gebracht, dat juist ter reede aldaar was aangekomen om naar die plaats te worden teruggezonden, en des avonds bracht men een bezoek aan het patershuis op een naburigen bergtop gelegen, die, van wege de vele kruisen daarop geplaatst, de kruisberg werd genoemd.

Den 10[en] vertrok men naar Ponnecail (Kayalpanam); de tocht ging langs verscheidene belangrijke plaatsen, waarvan sommige geheel uit Christenen bestonden. Op de voornaamste was een pennist van de Compagnie als resident gevestigd tot het doel als hiervoren is vermeld. Des namiddags kwam men aan het dorp Tritchiandoer (Tiruchendur),[1] «louter hijdens, met veele pagooden en hijdense tempels», waar de Gouverneur een eigenaardige ontmoeting had.

Terwijl men met de palankijns door de straten trok om de pagoden te bezichtigen, kwamen eenige inlanders zich voor den Gouverneur vertoonen met het verzoek een korten tijd in het rusthuis der gemeente te willen vertoeven, alwaar de manigaar of dorpshoofd zijn opwachting wilde maken.

Dit werd goedgevonden, maar op verlangen van den manigaar dat hem een stoel zou worden aangeboden, werd geantwoord dat er slechts één in het gebouw kon gebracht worden, n.l. die welken de Gouverneur gedurende de geheele reis had gebruikt en er zelfs geen zetel was voor het opperhoofd van de Madura'sche

[1] De hoek bij deze plaats werd door de zeevarenden, doch ten onrechte volgens Van Imhoff, Christiaan Doore genoemd.

kust. Hierop liet het dorpshoofd twee banken binnen brengen, één voor de overige leden van het gezelschap, welke, bedekt met een rood kleed van een palankijn, bestemd was voor het opperhoofd met de »bijhebbende vrinden« en één voor hem en zijn gevolg, maar nu gaf hij te kennen dat, wanneer de Gouverneur hem niet ter verwelkoming tot aan de deur zou tegemoet treden, hij niet kon verschijnen, waarop hij ten antwoord kreeg dat dit even goed was, maar dat hij zou ontvangen worden zooals de Gouverneur, en niet zooals hij goed dacht, waarop »de fiere staathouder egter sonder verdere capitilatie onder eenige snorrepijpen quam aantijgen tot voor den Gouverneur, die zich toen een weinig oprichtte en hem beduidde dat hij kon gaan sitten«. Hij had volgens landsgebruik eenige geschenken medegebracht als: eieren, kokosnoten, pisang en 3 stukjes grof linnen, waarop hij met een tegengeschenk van eenige goederen werd vereerd en bij het weggaan met rozewater besprenkeld nadat »alvorens gewreevene sandelhout ter besmeeringe hadde aangeboden«.

De geschonken goederen waren den manigaar blijkbaar van te geringe waarde, want eenige oogenblikken na zijn vertrek vernam men dat hij die had laten wegwerpen, »een impertinentie, die dat volk wel meer dan eens hadde betoont, dog nitmaal zoveel grooter was, omdat 't geen simpel resident van een subaltern comptoir, maar den Gouverneur in persoon wedervoer« waarop men ook het goedje van den manigaar stuk voor stuk »met de uiterste indignatie liet weg werpen« ten aanschouwe der inwoners.

Terwijl men de plaats verliet om verder te reizen, werd den Gouverneur gerapporteerd dat »deese assurante gast« eenige van zijn menschen had uitgezonden om den lascorijn, die achteraan bij de bagage was, op te vatten, daar deze ook de aangeboden geschenken, als bokken, kippen en vruchten had laten wegwerpen, welke opdracht zijn lieden echter niet hadden durven uitvoeren.

De Gouverneur moest tot zijn groote spijt »ook deese tweede inpertinentie neevens de eerste passeeren« omdat van de 36 Europeesche oppassers, die hij van Colombo had medegenomen, slechts 14 à 15 over waren; hij vervolgde de reis naar Ponnecail waar men 's-avonds laat aankomende, bespeurde dat dezelfde manigaar twee koelies van den trein had laten oppakken en het geweer van een wildschutter van het Madura'sche opperhoofd

had afgenomen, welke derde inpertinentie so tergende voorquam en neevens de voorgaande van zo veel quade gevolgen door de impressie die het passeeren van deselve op den inlander soude geeven voor den dienst van de Comp. op de subalterne comptoiren, dat illico een briefje naar Manapaar geschreeven wierd om de compr Baliërs zo het jagt nog niet gezeyld mogte zijn weder aan de wal te ligten en over het evengen. Tritchiandoer met een korporaal en 4 Europeesen herwaerts te zenden om en passant niet alleen tot de largatie van de twee paruassen ende restitutie van de snaphaan, maar ook teffens tot het herwrs senden van twee personen om voor hem excus te versoeken, deesen assuranten Manigaar te noodsaken of bij weygeringe hem selfs op te vatten en herwaarts te brengen ten eynde alzo het respect van de Comp. te bewaren teegens dat assurante volk dat door toegeeventheeden maar slimmer word en te verhoeden dat door dat quade exempel geen voet tot meerdere insolentien gegeeven werde omtrend de bedienden te deeser custe, die voor de Comp. van erger consequentie zoude kunnen werden».

Tusschen Ponnecail en Tuticorijn had de Katholieke zending blijkbaar minder resultaten, want slechts op één plaats, Cayvelho, (Kayal) was een Roomsche kerk, terwijl te Ponnecail en ook in andere dorpen de pakhuizen van de Compagnie gewoonlijk oude kerken waren.

Langs een omweg werd hier aan Atoer, het voorname «wassers en schildersdorp» met veel weefgetouwen, waar de doeken geverfd en beschilderd werden, een bezoek gebracht.

Omdat de doeken niet naar den zin van de Compagnie geverfd werden, had men die menschen afgedankt. Nu kwamen zij zich weer bij den Gouverneur om werk aanmelden, die hun dit beloofde als het proefwerk dat zij wilden verrichten naar genoegen uitviel.

Op den avond van den 11en Maart betrad men bij Cayvelho het gebied van Tuticorijn, alwaar de Compagnies-dienaren van die plaats hun opwachting maakten bij den Gouverneur en ook de pennisten en ambachtslieden tot een compagnie geformeerd, evenals dit te Jaffanapatnam gebeurde, aanwezig waren.

Onder een grooten toeloop van menschen werd daarop tegen 8 uur de hoofdplaats van de Madura'sche kust bereikt, alwaar 5 Compagniesschepen ter reede geankerd lagen.

Den volgenden dag kwamen werkelijk van de compagnie

Baliërs, 1 Europeesche korporaal en 4 Europeanen met vaartuigen te Tuticorijn aan, die den bedoelden manigaar en zijn «secunde» den vorigen avond hadden opgelicht, «invoegen de voorsz. gevangenen dan ook onder een groote toeloop van menschen dewelke alle even nieuwsgierig waren om dit stukje van nabij aantesien also niet buyten 's menschen geheugen tenminsten in eenige jaren niet voorgevallen zijnde dat men het ontsag van de Comp. teegens deese assurante natie op eene so eclatante wijse heeft durven staande houden, teegens 10 uuren met tonies van Ponnecail arriveerden en voor den Gouverneur gebragt zijnde gantsch perplex waren om vergiffenisse versoekende insteede van dewelke men deese twee stoute en thans so submisse gasten liet aanseggen dat men haar nu verleeren zoude alle de kleinagtinge impertinentien die zij de Comp. bij deese geleegenheyt hadden aangedaan, met haar aan alle de vier hoeken van 't dorp te laaten chiambokken en vervolgens in de ketting naar Colombo te senden, welke gantsch onverwagte en onaangenaame boodschap haar vreemd in de ooren klonk, willende zig den Manigaar exuseeren met te zeggen dat geen ordre gegeven hadde tot de dingen die voorgevallen waaren, dog tevergeefs, alzo men weynig morgenspraak met hem hield, en hem direct naar de wagt sond, om neevens zynen cammeraat tot nader ordre aldaar bewaard te werden, dog dit eclatante geval, naar het begrip van den Gouverneur, hiermede nu verre genoeg gepousseerd zijnde, om de magt en authoriteyd van de Comp. te toonen teegens dezulke wanneer die haar op een zo brutale als onredelijke wijse durven beleedigen, so wierd vervolgens goedgevonden voor het overige in deese zaak, naar de oude maximes van sagtsinnigheyt tewerk te gaan, en schoon dit volkje genoegsaam nooyt eenige poincten van contract nakomt, tot haarer beschaminge en overtuyginge al egter in deesen naar de contracten te procedeeren en den landregent onder den welken deese Manigaar sorteert, door het opperhoofd bij ola te laten adverteeren van het geval dat men met deesen zijnen subalternen heeft gehad, aan zijne keuse stellende zo hij maar geneegen is ons regt te doen, om hem zelfs te straffen dog bij weygering van dien, hem teffens verseekerende dat men zig zelfs alsdan regt zal doen, zo goed als het behoort, hetwelke een algemeen applaudissement vond bij alle de Inlandsche hoofden alhier.»

Te Tuticorijn bestond het sedert eenige jaren ingeslopen mis-

bruik evenals op meer andere Compagniesloges, dat de manigaar der Armaneezen of de pachter der inkomsten van het district, in de plaats woonde waar de Compagnie haar gezag en jurisdictie uitoefende, waardoor de eerste beter in staat was de bevolking te knevelen en buitengewone lasten te doen opbrengen.

Dit had aanleiding gegeven tot verloop van de werklieden als schilders, schoenmakers en anderen, die voor de Compagnie arbeid verrichtten, waarom de Gouverneur last gaf, dat den manigaar moest aangezegd worden te verhuizen tot buiten de grens van het Compagniesgebied en dat niet gedoogd mocht worden dat eenige contributie van de menschen werd geheven, onder welken naam ook, dan die zij van oudsher verplicht waren aan den heer van het land op te brengen, volgens «een nette opgave naar de aloude gebruyckelickheeden te formeeren, zijnde het absurd genoeg, dat men zo vele jaren na den anderen zig met dat volk zoodanige wetten heeft laaten stellen, dat 's Comp' respect bijna in duygen ligt, daar zij dog de Comp. veel meer te vriend moeten houden als wij haar en ook in der daad in het minste niet redoutabel zijn».

De manigaar antwoordde, toen hem dat bevel werd overgebracht, dat het land aan de Armaneezen toebehoorde en dat de Compagnie er slechts was gekomen om handel te drijven.

De Gouverneur deelde den man mede, «dat men dat disput wel zoude afmaken met de geene die lust hadde hetzelve te ventileeren, daar men hem te klein toe oordeelde en dat hij alo zig vergenoegen soude met het voldoen aan de ordre en zo hij zig verongelijkt oordeelde, dat zig alsdan aan zijne overheeden soude adresseeren, met dewelke men dat wel afhaspelen soude».

De pachter, die waarschijnlijk dat bevel niet aan zijn vorst durfde overbrengen, maakte zoovele tegenwerpingen, dat Van Imhoff op brusque wijze aan het gesprek een einde maakte door op te staan en het fort te verlaten tot het houden van een inspectie over de pakhuizen.

Een paar dagen later bood de manigaar als geschenk eenige vruchten aan. Op de vraag of de pachter reeds verhuisd was, dat anders noch zijn bezoek noch zijn geschenk den Gouverneur aangenaam zou zijn en deze wenschte dat voor zijn vertrek aan die order zou voldaan worden, werd geantwoord dat de manigaar van plan was op te breken en «nu besig was sijne biesen te

pakken en zig te transporteeren naar de oude woonplaats op Meloer, waarmede dan ook deze zaak tot genoegen haar beslag erlangde».

Tijdens zijn aanwezigheid op deze plaats werd bericht ontvangen van Van Gollenesse, dat deze te Cochin was teruggekeerd, waarbij tevens een brief van den vorst van Travancoor was gevoegd, waaruit bleek dat deze vorst met beslistheid weigerde de voorgestelde artikelen in het contract te bekrachtigen.

Ook hier, te Tuticorijn, werden de kooplieden als tusschenhandelaren van de Compagnie en de bevolking aangemaand de overeengekomen hoeveelheid lijnwaad per maand prompt af te leveren. Eenige stukken ruw katoen werden hier ingekocht, die als geschenk moesten dienen voor de kaneelschillers, die jaarlijks gezamenlijk hun opwachting in het kasteel te Colombo kwamen maken.

Het verzoek van de Tuticorijnsche duikers naar chiancos om hooger loon werd afgewezen, omdat hun dit nog niet lang geleden was verleend, evenzoo dat van den Colomboschen balling, Carel de Miranda, die vanwege zijn deelneming aan den opstand in 1735 en 1736 hierheen was verbannen, om weder naar zijn geboorteland terug te keeren.

Nadat op Zondag 15 Maart na het bijwonen van de godsdienstoefening een bezoek van de aanwezige paters was ontvangen, werd alles in gereedheid gebracht tot het vertrek, dat op den volgenden dag was bepaald. De reis zou verder over land geschieden, terwijl de bagage in vaartuigen over zee werd vervoerd. Een gedeelte van de compagnie Baliers verbleef te Manapaar, Ponnecail en Tuticorijn voor het geval de bestrafte manigaar van Tritchinadoer onrust zou willen verwekken, terwijl de rest met den Gouverneur meereisde.

Aan den bejaarden vaandrig ter plaatse, Coenraad Hartman, die daar al jaren in garnizoen had gelegen en op wien door zijn leeftijd weinig staat meer was te maken, werd een flinke sergeant uit het gevolg van den Gouverneur als hulp toegevoegd.

In den nanacht verliet men Tuticorijn onder het ordinaire militaire saluut, waaruit blijkt dat ook des nachts zelfs eereschoten werden gedaan voor hen die daarvoor in aanmerking kwamen. Bij de grens van het dorp kwam de reeds bekende manigaar mededeelen, dat hij verhuisd was en verzocht om het op den vorigen dag geweigerde geschenk aan het opperhoofd ter plaatse

te mogen aanbieden. Tevens of, bij een uitstaande schuld bij den Pattangatijn der Parruassen mocht innen, hetgeen werd toegestaan.

Van den regent van het land was nog dien nacht een ola aangekomen met een betuiging van leedwezen over het geval van de onbeleefdheid van den Manigaar van Tritchiandoer, met verzoek dat men hem in vrijheid zou stellen,» so merkte men die boodschap aan als een hinter om deese g'arresteerdens bij provisie maar op vrije voeten te krijgen, en men antwoordde, dat door het opperhoofd aan den land-regent geschreeven was en bij aldien den laatsten naar de contracten daarop antwoordde, dat dan den eersten ordre hadde naar de contracten te werk te gaan».

Langs een zandigen weg, met doornen bezet, werd 's avonds ten 9 uur na een marsch van 13 uur te hebben afgelegd, de eerste plaats Moekoer in het gebied van den Theuverheir of den Theuver [1] bereikt, waar als naar gewoonte in de Katholieke kerk het bivak werd betrokken. Deze zag er nog redelijk uit, althans beter dan de beide, die men reeds was voorbijgekomen, daar deze tenminste van een dak was voorzien, hetgeen met de beide andere niet het geval was.

Tevoren had men reeds met den resident van Kilkare (Kilakarai)

[1] Het gebied van den Theuver omvatte het Z. O. gedeelte van Koromandel tusschen het gebied van den Naijk en dat van den Tanajouwer, met het daarvoor gelegen eiland Pamban. De hoofdplaats, op slechts enkele uren van de kust gelegen, was Ramanadapoeram (Zie kaart N°. 923 A. R. A.) In een brief van G.G. en Raden van Indië aan HH. XVII van 12 Januari 1740 wordt vermeld „Het Marruas Gebied of eygendlyk het land van den Theuver aan dat van Madure om het Noorden grenzende".

„Vorders van Tutecorijn tot het Eylandt Rammanakoyel is een kleyne Lantstreke, ende zijn ook eenige Kerken der Parruas gelegen, als Baipaar ende Manapar, alwaar den voornoemde Xavier ook verkeert heeft. Op het Eylant Rammanakoyel heeft den Teuver ofte Lantheer een schoone Pagode, zeer rijk van Vee zijnde; men meynt dat het Eylandt soo genoemt is, om dat hier Rammas of Brammas Tempel was; want dit beduyt Koyel inde Malabaarsche tale....... Op dit Eylandt heeft den Landtheer ook een Sterkte, welke recht tegen de vaste kuste van Choromandel, ende het Lant van den Naik aan siet. .... Voor het Fort is een enghte de welke met Fregatten kan doorgevaren werden, de zelve stopt den Teuver als het hem gelieft, met eenige groote steenen; wanneer daar openingh is kan men tot Manaar en Jafnapatan, als mede tot Negnapatan varen, soo dat den selven Landtheer ons dienst en ondienst daar mede gedaan heeft."

(Baldaeus, Naauwkeurige Beschryvinge van Malabar en Choromandel. 1672, blz. 158).

Francois Dhaenens, kennis gemaakt, die den Gouverneur tot Bempaar (Vaipar) was tegemoet gereisd.

Hier in het gebied van den Theuver was weer volop ergernis voor Van Imhoff. Als een bewijs hoezeer hij het gezag van de Compagnie als haar hoogste vertegenwoordiger tegenover de inlandsche vorsten, in dit geval den Theuver, hoog hield, volge hier de oorspronkelijke tekst zooals die in het dagboek vermeld staat.

«Dingsdag den 7e de trok men voort naar Malimoekan (Vaalimukam), 5 uuren van Moekoer, alwaar inde voormiddag aanquaamen, en onder een doornenboom moesten campeeren, omdat hier, schoon men den Theuver van onsen doortogt intijds hadde verwittigd bij een ola door het opperhoofd Busch uyt naame van den Gouverneur expresselijk, ten dien einde aan hem gesz: geen de allerminste bewijsen van preparatien tot een ordentelijke receptie langs den geheelen weg gevonden wierden tot een blijk hoe verre het respect vande Comp. door alle de malle toegeeventheeden vande laatste 20 jaaren, alomme en zoo ook hier telande in verval is gekoomen.

Eenige uuren alhier doorgebragt hebbende om het volk wat te doen rusten, brak men weeder op en quam naar het afleggen vande laatste vier uuren weegs teegens negen uuren op Kilkare zijnde alzo den geheelen weg van Tutucorijn herwaarts 22 uuren te lande in twee dagen, Gode zij dank afgelegt, hoewel niet zonder veel fatigues en ongemak, waar van ook niet vrij bleeven die geene dewelke met de tonies haar transport herwaarts sogten, nademaalen de schraale oostelijke winden haar beletteden op te koomen, en men alzoo met onse komste op Kilkare nog niemand van deselve aangeland vond, gelijk ook de chaloup de Hoop nog op de rheede lag, zijnde alleenlijk Veldhuysen vertrocken naar Pambe (Pamban) om dat tot nog de gewoonlijke ola's van den Theuver aan zijne daar posthoudende bediendens niet ontfangen waaren, hoewel het hooft deeser plaatse al over vijff daagen daaromme het thans gebruykelijke, of liever bij misbruyk ingeslopene versoek hadde gedaan; bij deese geleegentheyt moet men tot een nader bewijs vande verergeringe der tijden bij die van voorige daagen alhier aanmerken dat den Theuver naar het 7, 8, 9, en 10e artickel van het contract inden jaare 1690 door wijlen den heer van Mijdregt met hem aangegaan so zeer verpligt is aan alle 's Comps. vaartuygen door Pambes engte dewelke doenmaels door de Comp. bij het 6e artickel zelfs aan hem wierd ingeruymt, vrije passage te verleenen, zo meenigmaalen, als dat van weegens de Comp. werd begeert en hem bekend gemaakt dat ook zelfs in alle drie poincten maar van het passeren der vaartuygen vande Comp. als van eene van zelfs spreekende saak mentie gemaakt werd, zonder van kennissegeving veel min licentie

iets te reppen dog dat nu 't sedert de laatste jaaren, in steeden van zoodanige blooten communicatie, ingeslopen is van het Ramenadewaramse hoff in forma permissie te versoeken, tot het geene waar van men maar bloote advertentie moeste geeven, alles om de vreede te bewaren, en deesen formidablen theuver in een gooden luym te houden naar de tale, die onkunde van 's Comp[s] ware belangen en competentien, neevens de onoplettentheyt van deese verergerde latere daagen bij de papieren heeft doen inkruypen en vanden eenen tot den anderen door een getrouwe navolginge doen overgaan om die zo genaamden dierbaaren handel te deeser plaatse dog braaf leevendig en zonder eenige interruptie te houden, waardoor dan, onder meer andere incongruiteyten en quade gevolgen, de Comp. ook thans voor de scheenen springt, dat het voorm. hoff sig nu het volkoomene meesterschap over dat canaal formeel en privatieve toe eygent, en als een gunst toe reekend het verleenen van de ola's aan haare daar zijnde bediendens om 's Comp[s] vaartuygen te laaten passeeren, te meer men deese laatste niet missen kan, omdat zonder deselve de vaartuygen niet konnen doorkoomen, terwijl de Comp. daar maar een enkelde Cannecappel als resident met eenige weynige lascoryns houd en het volk van den theuver zelfs tot loodsen voor de chaloupen moet gebruykt werden invoegen al meer dan eens gebeurt is dat deese messieurs hebben g'affecteert zig als verwondert te houden over het passeeren van meer dan een of twee van zulke vaartuygen en hetzelve als een gravamen voort te brengen, evenals of de Comp. in dat geval alleen van haare gunst dependeerde en van deselve abuseerde, wanneer zij een meerder getal van vaartuygen door dat canaal wilde doen passeeren als hare phantasie dicteert of goed keurd, waar van men thans een nog veel evidenter en gantsch aanstotelijk bewijs ontfing, door het antwoord van het hoff aan den resident, dat naar vijff daagen talmen hier eerst quam, en behelsde dat wanneer den resident hier alleen was, en permissie vroeg voor 's Comp[s] vaartuygen om Pambe te passeeren, men zulks ook accordeerde, dog nademalen deese dit maal moesten dienen tot het transport van den Gouverneur, men van deesen laatsten zelfs sodaanigen versoek aan het hoff verwagtende was.

Zo zeer is het waar, dat het negligeeren van de minste omstandigheeden, die het regt van de Comp. moeten staande houden, de zaak ten principaalen een ongemeen quaad kan toebrengen, en dat het geene de agterloosheit en onkunde als ongevoelig deed verwaarloose met alle applicatie en doorsigt in verre na zo gemakkelijk niet weeder te herstellen is. Om egter bij deese geleegentheyt, schoon hier met weynig volk in haar eigen land en bij na in hare handen, het vervallene respect van de Comp. op een eclatante wijze weder wat op te helderen, zond men op onse aankomste een Tutuc[n] araatje met een mondelinge boodschap naar het hoff dat maar vier uuren van hier ligt en liet

onder bekendmakinge van onse aanlandinge alhier door een mondelinge boodschap den jongen theuver of liever zijne bediendens vragen, of geneegen waren 's Compª chaloupen passage te verleenen of niet, en dat men daar op een cathegorisch antwoord zoude verwagten, werdende aan de chaloup de Hoop inmiddens gelast morgen ogtend almede naar Pambe 't zeyl te gaan.

Woensdag den 18 dº in den morgenstond quam weder een ola van het hoff aan het opperhoofd deeser plaatse van eenen inhoud als de voorgaande en nog met deese nadere turlupineeringe, dat zo dra den theuver een ola van den Gouverneur kreeg ter bekendmakinge van zijne herwaarts komste, men daadelijk de weegen tusschen Tutucoryn en hier zoude doen opruymen, rusthuysen klaar maken, en alle eer bewijsinge aanregten om den zelven naar behooren te recipieeren.

Men ontfing deese tweede boodschap dan, so als de merite der zake mede bragt, met alle zoorten van indignatie, sendende den boodschapper sonder Parri of defroyement dat anders 's lands wijse is, met veragtinge terug, zonder eenig ander bescheyd, als dat het den Gouverneur even veel was of er tot de passagie van de chaloupen olas van het hoff quamen of niet, nademaalen men wel weten zoude zonder deselve onse vaartuygen door dat canaal te brengen, de rest van zijn bespottelijk mede brengen ongemerkt passeerende; 's avonds quam onse araatje van het hoff terug met een boodschap waar aan men daadelijk merken konde dat den geringen ernst van deesen morgen alreede effect hadde gedaan nademaalen de olas compleet overquaamen onder een compliment dat zijne excellentie niet manqueeren zoude den Gouverneur met den eersten te laten complimenteeren.

Ook quamen heeden van Tutucoryn onse thonies met de bagage en was deesen morgen naar Pambe vertrokken de chaloup de Hoop, dewelke egter door contrarie winden den geheelen dag in het gezigt van deese plaatse moeste g' ankert blijven leggen.

Donderdag den 19 dº liet zig des morgens aandienen een boodschapper van den theuver genaamt Nelleapapoele, dewelke quasi naar onse gezondheyt zoude verneemen, men liet hem binnen koomen en gevraagt zijnde wat hij te seggen hadde, betuygde hij zijne verwonderinge dat hem geen stoel wierd gepresenteerd hoewel hij geen gezant, maar een simpele boodschapper was, en liep de deure weeder uyt sonder te sprecken, laatende van buiten de poort weten dat zonder sitten zijne boodschap niet verrigten konde, dog men antwoorde hem dat men die ook zelfs staande nu niet eens van hem begeerde te aanhooren, en dat hij zig wel wagten zoude weder binnen de logie te koomen, indien hij geraden wilde zijn, waarop hij zijnes weegs ging.

In deesen voegen dan nu twee volle etmalen hier geweest zijnde zonder de minste reedenen van agtinge of vriendschap van de zeyde van het Rammanadewaranse hoff te ontvangen, soo kan men eens

denken hoe verre de stoutmoedigheyt van deesen Inlander moet weesen aangegroeyt en het respect neevens de vreese voor de Comp. vervallen. Ja hoeverre de maatschappije van hare voorige ontsaggelijkheyt hier te lande is gedeclineert en of het in dier voegen gelaaten werdende bij de minste tegenloopende revolutie, voor haar niet van de uiterste gevolgen zoude kunnen zijn.

Om dan van onse zijde die zaken niet verder te laten vervallen dan men deselve gevonden heeft besloot men daadelijk een ola aan den theuver te schrijven, dog van een geheel anderen inhoud, dan de met laffe complimenten doorgaans opgevulde inlandse brieven met betuyginge van des Gouverneurs gevoeligheyt over alle de onheusheden door zijn Excell. volk successive aan de Comp. en haare ministers hier te lande aangedaan en wat verder daar bij gehoort, in dier voegen nader bij dat geschrift onder de bijlagen deeses kan werden ontwaart, en men gaff teffens ordre om alles tot ons vertrek gereed te maken en desen nagt nog naar Pambe te vertrekken met de thonies, het welke de minste moeyte scheen te zullen zijn.

Ook ontfing men deesen dag een brief van Tutucoryn met copia van het antwoord door den landregent over het geval van Tritchiandoer op de ola van het opperhoofd gezonden, welkers invloed zo wel als het replicq op deselve onder de bijlaagen deeses, en de rescriptie op voorsz. Tutucoryns missive in de ordinaire brieve boeken gevonden kan werden.

Dog het zij dat de ontmoetinge van deesen morgen of de gerugten van onse op handen zijnde afreyse eenig effect hadden gedaan, men vernam teegens den avond, door spargementen onder het volk dat eenige gesanten van den theuver op weg waaren en morgen ogtend hier zouden zijn, met veele statie en schenkagien, waar van dit volkje doorgaans nog al ruym zo breed als andre Inlanders weet op te geeven, dog men stoorde zig in het minste niet aan die gerugten en voer voort alles in gereedheyt te brengen om ons van de thans doorwaayende favorable zuydelijke winden te bedienen.

Eenige tijd naderhand, de Inlanders siende dat deese eerste uytstrooysels ons niet hadde kunnen doen veranderen van Resolutie, zo liet den pagter of manigaar van het dorp zig bij den Gouverneur aandienen en gaf te kennen dat ordre hadde van het hoff om bekend te maken dat drie voornaame hoofden op weg waren, en morgen tijdig hier zouden zijn, met partije eliphanten en andere statieuse uyterlijkheeden om den Gouverneur van weegens den theuver te begroeten.

Men antwoorde dat het den Gouverneur leet was deselve niet te kunnen afwachten omdat alles tot ons vertrek gereed was gemaakt, en men de goede wind niet over 't hooft konde laten wayen.

Den manigaar wierd verleegen en versogte ons vertrek te willen opschorsen, opdat de voorsz. gezanten mogten werden g'accepteerd,

dog men zeyde daar op, dat indien men op een ordentelijke wijse tot hier toe van des theuvers zijde was gerecipieert, de zaak van geheel anderen aanschouw zoude weesen, dog dat men inteegendeel van onse komste in zijn land of van Moekoer af, tot heeden toe nog niets gevonden hebbende dat met het respect aan de Comp. verschuldigt over een konde werden gebragt, ook niet gezint was thans en nu men al klaar stond om te vertrekken eenige blijk van vriendschap te ontfangen.

Hij seyde dat indien de veldheer of wayre wenaden aan het hoff was geweest, zulke dingen niet voorgevallen zoude zijn, dog dat die in het leeger teegens de mooren zijnde, egter al over lange naar het hoff geschreeven hadde dat men den Gouverneur op de limiten moeste gaan recipieeren en alle eer aandoen, sorg draagende dat de wegen opgeruymt wierden en niets manqueerde, maar dat het volkje op Ramenadewaram deesen goeden raad verworpen en zig in dier voegen aangesteld hadde.

Inderdaad men hadde ook al van andere gehoort dat partije gemeen volkje aan dat irreguliere hoff den baas speelden, ende het haare schuld alleen was, dat men zo veel haspelens was onderhavig geweest, gelijk men ook duydelijk bemerken konde dat deese manigaar met de partye verleegen was en haar gedrag niet goed keurde.

Dog dit een zaak buyten ons zijnde, zo repliceerde men dat men het geene door hem belangende den rijksbestierder was voortgebragt ook in dier voegen gehoort hadde, dog dat het aan de andere kant ons even veel was, wie de schuld van alle die onbehoorlijkheeden hadde, en daar om dat men bij de resolutie bleeff om te vertrekken en geen besending van zijn Excell. als nu post festum af te wagten den mannigaar zich met dit antwoord hebbende moeten retireeren en vervolgens eenige der Patwenaloerse kooplieden verscheenen zijnde, om haare begroetinge afteleggen, gaven sommige onder haar hetzelfde te kennen, dat den mannigaar hadde voortgebracht, betuygende dat het haar leed was den theuver thans gefrustreert bleef van de begroetinge die ons hadde wille doen, en men gaff haar al weeder het zelfde bescheyt, blijvende bij de resolutie die genomen was, om deesen landaart des temeer te mortificeeren, aangezien men geen beter occasie konde hebben als deese, om zijn Excell. voor alle de kleinagtingen de Comp. en haare ministers successive aangedaan in het aangesichte van zijne eygene onderdaanen ook eens te toonen hoe weinig men om hem en zijne vriendschap geeft».

Door een plechtig gezantschap, dat den Gouverneur werd nagezonden, doch tot Colombo had moeten reizen om dezen aan te treffen, werden excuses over de ondervonden behandeling aangeboden, «waardoor men dan ook die zaak niet verder ge-

voert, maar sig met dese publique voldoeninge gecontenteerd gehouden heeft».

Van hieruit wilde men in het oversteken naar Jaffanapatnam eerst een bezoek brengen aan de eilanden, waar de Compagnies-paardenfokkerij gevestigd was, waartoe men het vorige jaar door het weder verhinderd was geworden.

Daartoe moest eerst de nauwe straat worden overgestoken, die het vaste land Madura van het eilandje Pamban scheidt en vertrok men denzelfden avond tegen 11 uur met kleine vaartuigen van Kilkare naar dat eilandje, hetwelk met het aanbreken van den dag werd bereikt.

De Compagnies-schaloupen Veldhuysen en de Hoop lagen daar nog voor anker, terwijl zij wachtende waren op de inlandsche loodsen, die hen door de engte moesten voeren.

Op het eiland lag een oud fort zonder geschut, dat in een ellendigen en verwaarloosden toestand verkeerde en door de Compagnie in 1690 aan den Theuver was afgestaan, hoewel dit fortje niets te beteekenen had, daar met eenig goed geschut de beide kanten van de straat gemakkelijk te bestrijken waren.

Nauwelijks waren 3 van de 8 vaartuigen waarmede de Gouverneur de zooeven genoemde eilanden wilde bezoeken, door de straat gebracht, toen men een boodschap kreeg van het inlandsche hoofd van het eiland, dat zich Moetoewil Theuver noemde, of het goed was dat zoovele vaartuigen zonder vergunning van den vorst door de straat gingen, waarop dezen werd medegedeeld, dat hij zelf dat antwoord maar moest komen halen, 't geen echter niet gebeurde en dat hij maar zoo gauw mogelijk de Compagnies-chaloupen door de vaart moest loodsen, daar de vereischte vergunning reeds den vorigen avond te Kilkare was aangekomen.

Op het verzoek aan den Gouverneur gedaan om toch niet te vertrekken alvorens de schriftelijke toestemming van den vorst was aangekomen, werd niet ingegaan. «integendeel, naar dat alle de tonies waren doorgebragt, ons onder het fort heen, dat nu, daar men op onse komste naauwelijks een mensch gezien hadde, daar en tegen vol volk was, omdat de gommen of tamblijntjes 't seedert al onophoudelijk allarm hadden geslaagen, zonder eenig gewapend volk langs de strand begeevende naar de thonies, quam de man zelfs aanstappen, met een tamelijke suite van gewapend volk, en voorts naar den gemeenen trant met partije opgeschommeld goedje, dat niet geteld mag werden

en versogte den Gouverneur zeer instandig dat dog wilde wagten met zijn vertrek tot dat er permissie van het hoff quam seggende dat hij ons niet konde laaten passeeren en dat zijn kop quyt was indien het dede, vraagende of men daar mede gediend zoude zijn.

Men antwoorde dat het belangende het laatste een zaak buiten ons, dog ten uytersten redicul was, dat ook den Gouverneur selfs permissie zoude moeten hebben om door het Canaal te passeeren, en dat hij daarom beter zoude doen een verstandiger en geschikter tale te voeren en ons voor 't overige met zijne praat niet langer op te houden.

Hij stelde zig regt voor den Gouverneur en wilde nog wat repliceeren, dog men wenschte hem goeden dag en passeerde door hem en zijn volk heenen dewelk aanstonds ruym baan maakten stappende in de tonies, naar genoomen afscheyt van den administrateur Trek aan denwelken men de nog agter zijnde Baliers overliet, om naar het doorlootsen der chaloupen daarmede naar Tutucoryn per tonies terug te keeren, gelijk ook den resident Dhanens naar zijne bescheydene plaatse als ons tot hier toe verselt hebbende met ordre aan gem. Trek en Dhanens, om van de ontmoeting met deesen canaalwagter aan den theuver Illico kennisse te geeven, ten einde te ervaren of zulke onhebbelijke verwaandheeden door zijne Excell. zouden werden g'advoueert of niet».

Het plan was geweest met de beide chaloupen naar de eilanden te gaan, maar daar deze voor de engte werden opgehouden, zeilde men ten 9 uur 's morgens met de inlandsche vaartuigen af. Doordat geen kompas aanwezig was, verdwaalde men en werd des avonds voor een eiland ten anker gekomen, zonder dat iemand wist waar men zich bevond.

Doch den volgenden morgen verder zeilende, ontwaarde men menschen aan den wal, waaronder een Europeaan en bleek men aan een der paardeneilanden: Hoorn, gekomen te zijn, waarheen volgens de gegeven order, de hengstveulens van Delft waren overgebracht.

Het eiland was zeer grasrijk en voldoende groot om 100 paarden te laten grazen, hetgeen onder toezicht van een Europeesch korporaal geschiedde. Enkhuyzen werd niet bezocht, maar men stak direct over naar Delft, alwaar men dacht den Jaffanapatnamschen commandeur Daniël Agreen aan te treffen. Daar dit niet het geval was werd verondersteld, dat de brief van Tuticorijn

den 12^{en} te voren afgezonden, waarin van de komst van den Gouverneur werd kennis gegeven, zijn adres nog niet had bereikt.

Na een kort verblijf werd daarop de reis vervolgd en kwam men den 21^{en} Maart 's avonds ten 9 uur geheel onverwachts te Jaffanapatnam weer op Ceylonsch grondgebied, en ten 10 uur 's-avonds in het kasteel aldaar.

Nadat het nachtverblijf in het kasteel was gehouden, werd den volgenden morgen weder het buitenverblijf te Nalloer betrokken.

Eerst vier dagen na de komst van den Gouverneur kwamen de Veldhuysen en de Hoop opdagen omdat zij eerst met volle maan door de straat van Pamban hadden kunnen varen. De gezagvoerders deelden mede dat na het vertrek van Van Imhoff verscheidene boodschappen van het Ramenadewaransche hof waren gekomen of zij den Gouverneur een gezantschap naar Jaffanapatnam zouden kunnen nazenden, maar werd hun, die zichtbaar verlegen waren over de slechte ontvangst in het gebied van den Theuver te beurt gevallen, te kennen gegeven dat zij zelf maar moesten weten wat hun te doen stond »hetwelcke den tijdt nog al nader mooglijk sal openbaaren«.

Tot zijn leedwezen werd den Gouverneur bericht dat de tienden van het landschap Carretchie (Chava-Machcheri), waarvan een gedeelte bij zijn bezoek in het vorige jaar aan de inwoners was verkocht, niet zooveel hadden opgebracht als men had verondersteld. Daarentegen had de nieuwe opmeting aan het licht gebracht, dat nog verscheidene stukjes grond zonder eigenaar, doch wèl bebouwd waren, welke nu tegen een matigen prijs aan hen, in wier bezit zij zich oogenschijnlijk bevonden, waren overgedaan en 10345 Rijksdaalders hadden opgebracht.

Gedurende de eerste dagen van zijn verblijf werden de maatregelen genomen, die noodig waren tot den verkoop van de overige gronden van dat landschap, die het vorige jaar nog niet waren opgeveild, welke verkoop den 1^{en} April plaats vond en een bevredigend resultaat opleverde.

Hoewel nog voldoende grond aanwezig was om uitgegeven en verkocht te worden, achtte Van Imhoff zulks nu ongewenscht om niet te veel geld aan de bewoners te onttrekken, maar dit in de volgende jaren te doen plaats hebben.

Overigens kwam weer een» lengte van versoekers naar ouder gewoonte« hun belangen bij den Gouverneur voordragen en

ook trachtten de olifantskooplieden van den overwal, waarvan reeds verscheidene waren aangekomen, den Gouverneur — doch te vergeefs — te bewegen de olifanten, die het vorige jaar onverkocht waren gebleven, aan hen van de hand te doen, alvorens hunne mededingers waren verschenen, die dan de dieren, welke van Colombo en Mature werden aangebracht, konden opkoopen.

De Gouverneur nam den 3^en^ April, 2^en^ Paaschdag, aan het Heilig Avondmaal deel, terwijl het vertrek op den volgenden dag werd bepaald.

De tocht naar Manaar zou over land geschieden over Ponnerijn, om de olifantskraal te Wellan Coelam te bezichtigen en de irrigatie van het landschap Mantotte (Mantoddale) na te gaan, daar het hierover uitgebrachte rapport onvoldoende en onduidelijk werd geacht, waarom de politieke raad te Colombo was aangeschreven den landmeter Helt ten spoedigste weder naar dat landschap te zenden om den Gouverneur voor te lichten.

Bij de olifantskraal gekomen, bleek het dat de dieren aldaar nog op de ouderwetsche wijze werden gevangen, namelijk in kuilen van circa 5 à 6 voeten lang en 7 à 8 diep, met gras en ruigte bedekt, waarin zij gedreven werden, met het resultaat, dat de meeste dieren en voornamelijk de grootste, tengevolge van den val kwamen te creveeren.

Van Imhoff bepaalde, dat evenals op Colombo en Mature, dit vangen voortaan moest geschieden door de dieren te drijven in groote omheinde ruimten, waarin tamme olifanten waren geplaatst, een of tweemaal per jaar, als groote kudden aldaar kwamen afzakken, waarbij geoefende drijvers uit Colombo te hunner leering hulp zouden verleenen.

Aan de grens van Mantotte kwam het opperhoofd van Manaar, Cornelis Staaltjens, doodziek den Gouverneur verwelkomen, die onmiddellijk weer huiswaarts werd gezonden, terwijl de boekhouder van der Spar van die loge, de reizigers zou vergezellen op den verderen tocht naar het binnenland.

Om te zien in hoeverre het land bevloeibaar kon gemaakt worden, werden de verschillende waterreservoirs «tangs» genaamd, in oogenschouw genomen, waaronder de voornaamste de «reuse-tang», een werk minstens 4 eeuwen voor dien tot stand gebracht, doch toenmaals vervallen en verwaarloosd en voor het doel volkomen onbruikbaar.

Na een geheelen dag door kreupelhout en wildernis gemarcheerd te hebben, quam teegens den avond aan de revier Moeselie en desselfs vermaarde steene beer, dewelke inderdaat wel waardig is de attentie van de nakomelingen, wanneer zij opmerken wat moeyte haare voorsaten in dit land zig niet moeten gegeeven hebben omtrend den landbouw dewelke door de meeste thans zo ellendig werd verwaarloost.

Want deesen dam, ter lengte van 400 cov^s^ en ter dikte van 50 cov^s^ van louter klipsteen gemetselt en aan den anderen gehegt dwars door deese revier heenen, toond nog aan desselfs eene hoek ter hoogte van wel drie vademen uyt het water, dat er een ongemeene arbeyd moet besteed zijn om het water alhier opteschutten, tot bevogtiginge van de landen ter weeder zijde van de revier leggende, zijnde de beer door verloop van tijd doorgaans afgespoeld op de hoogte van 10 à 12 voet uyt de pijl van het ordinaire lage water en op sommige plaatsen houd deselve thans maar ses à seeven voet dat egter, zoo de inwoonders zeggen nog genoeg om haar te helpen, zo maar het water, dat daarmede werd opgestopt, haar ten nutte quam; zijnde de steen van het afgevallene boven werk naar de buitenkant wel een paar uuren naar omlaag weg gespoelt en thans in den bodem van de revier verstrooyt, ook een gedeelte daarvan ten tijde van den Commandeur Josephaas Vos g' employeert tot de vrugteloose herstellinge van de doorbraake die zij nu andermaal onderhanden willen neemen.

Dat de voorsz. beer gemaakt is in heydensche tijden, is buiten disput en de inwoonders koomen gesamentlijk daar inne over een dat zeekeren kooning Sjolian, dewelke volgens haare cronyken circa 400 jaaren geleeden, zoude geleeft hebben, dit werk alzo wel heeft volbragt, als hij ook meende met de reuse tang te doen koomende te sterven even voor dat de laastgem. klaar was, wanneer het werk is blijven steeken en daar naar van tijd tot tijd verwaarloost zijnde, sodanige gevolgen heeft gehad als men thans daarvan ziet, dog de regte omstandigheeden kan men uyt de kreupele berigten die zij daar van suppediteeren niet te weeten krijgen.

Het is zeeker dat de idee van het concept des eersten aanleggers maar zeer gebrekkelijk op de nakomelinge overgebragt is, want niemand der inwoonders weet nog ten huydigen dagen te zeggen hoe verre eygentlijk de voorsz. reuse tang zig oost

en noord-oostwaart op uytstrekt, omdat zij onkundig zijn van de peylinge der gronden en in zo veele jaaren geen water uyt de rivier daar in gezien hebben, om te weeten wat plek lands eygentlijk voor de tang zoude moeten gerekend worden».

Uit de toelichting, door Van Imhoff gesteld, op het onvolledige en eenigszins gebrekkige rapport van den landmeter Helt en de beide gecommitteerden van de belanghebbende landstreken, Daniël en Adriaan Braame, blijkt hoe nauwkeurig en zakelijk deze gewichtige zaak werd gehandeld. Te Manaar (Manar), waar men den 9[en] April aankwam, werden de voorwaarden bekend gemaakt, waarop de Compagnie genegen was aan het verzoek van de bevolking om die oude waterleiding weer geheel in orde te brengen, te voldoen. Deze waren:

1°. De inwoners van Mantotte, Nanathoen en Manaar, die bij dit werk belang hadden, zouden kalk en steenen leveren, de oude leiding opgraven en de doorbraken toedammen.

2°. Wijl het aantal inwoners van die streken onvoldoende was om dat geheele werk uit te voeren, zou de Compagnie nog een 500-tal werklieden van Jaffanapatnam en andere streken, onder een behoorlijk dagloon, verstrekken.

3°. De ingezetenen van de 3 genoemde districten zouden ook het hout en de balken leveren, benoodigd voor de sluizen en de dammen, ter plaatse waar die gebruikt moesten worden. De Compagnie zou voor dien arbeid bijlen, kapmessen, schoppen en spaden verstrekken en de Adigaar dier landen, Daniël Klein, op verzoek van de bevolking voorloopig het toezicht op die werkzaamheden houden.

4°. Ook de noodige timmerlieden en metselaars, benevens materialen, als spijkers, ijzer enz. zouden uit Colombo toegezonden worden.

5°. Was het werk voltooid, dan zou het ook onder het toezicht van de Compagnie blijven, die de reparatiën en het onderhoud voor hare rekening zou nemen, sluiswachters en andere opzichters aanstellen, terwijl de inwoners de materialen moesten verschaffen en koeliediensten daarbij verrichten.

6°. De Compagnie zou voor alle te maken onkosten schadeloos gesteld worden, door jaarlijks slechts van iedere halve parra zaailand een fanum of 4 zwaare stuyvers te heffen zonder eenige verdere belasting, hetwelk later op verzoek van de bevolking veranderd werd in eene vermeerdering van nog 1/10 van het

gewas, hetgeen voor de Compagnie zou blijken nog voordeeliger te zijn in de toekomst, als de bevloeiingswerken eenmaal voltooid zouden zijn.

Een uitvoerige rekening toonde aan, dat de Compagnie hierbij slechts een matige rente van het voor te schieten geld kon maken, en de beschouwing over deze belangrijke aangelegenheid eindigde aldus:

»Hoe het ook zij, de zaak wierd bij den Gouverneur van de uyterste aangeleegenheyt g'oordeelt en dat hadde hem ook bewoogen, zo laat in het saisoen nog deese moeyelijke landtogt te onderneemen om zelfs het regte bescheyd daarvan te weeten, zijnde alzo voor de Comp. voor het overige van Ceylon, en voor dit land met dies inwoonders in het bijsondere, even zeer te hoopen, en van den hemel af te bidden dat het werk, met een gewenscht succes mag werden bekroont en gezeegent«.

De bevolking bracht tevens een klacht in over het opperhoofd Staaltjens wegens geldafpersingen, waarover de Gouverneur beloofde een nauwkeurig onderzoek in te stellen, daar op dat oogenblik »door den genoegsaam innocenten staet« geen verantwoording kon geëischt worden.

Van de hoofden der Wannies kwamen Don Diego, Don Gaspaar en Don Adriaan zich bij den Gouverneur melden; zij waren druk bezig met de vangst van olifanten, waarom de beide anderen, die voor hetzelfde doel diep in de bosschen vertoefden, niet waren verschenen.

Alvorens te vertrekken werd aan den commandeur van Jaffanapatnam, die met den dessave Arent van Broyel, als vervanger van Michiel Panneel, den tocht had medegemaakt, een uitgebreide schriftelijke memorie achtergelaten, die de verschillende punten behelsde, door Van Imhoff tijdens diens aanwezigheid aldaar behandeld en aan hem ter uitvoering werd aanbevolen.

De beide schepen Veldhuysen en de Hoop bleven in station te Jaffanapatnam om gedurende den aanstaanden moesson bij de Adamsbrug tusschen Ceylon en den vasten wal te kruisen tot het tegengaan van den sluikhandel en de verboden visscherij naar parels.

Daarna begaf de Gouverneur zich op weg naar Tallemanaar (Talaimanar) op het Noordoostelijk punt van het eiland gelegen, welke plaats na 6 uur gaans werd bereikt, en scheepte zich

onmiddellijk in op het daar gereed liggende Compagniesjacht. Men nam afscheid van Agreen en Broyell en kon nog juist van den kenterenden mosssoen profiteeren om naar de reede van Colombo te zeilen, waar men den 18ᵉⁿ April ten anker kwam na een «fatiguante, lastige en niet min nu en dan gevaarlijke reyse».

VI. Van Imhoff's verdere werkzaamheden.

Elk jaar kwamen er één, soms twee Portugeesche schepen van Macao met bestemming Goa, ter reede te Colombo, welke bij die gelegenheid eenige snuisterijen van de hand deden, die zij hadden medegebracht. Dit geschiedde deels oogluikend, anderdeels publiek, omdat zij evenals de inlandsche handelaren 15 pCt. invoerrechten moesten betalen van de goederen, die zij ten verkoop aanboden. Men wilde dit ook niet beletten, omdat daardoor 's-Compagnies ingezetenen zoowel als de bovenlanders zeer ontriefd zouden worden, daar de menschen op die wijze van allerhande grof aardewerk en huishoudelijke artikelen konden voorzien worden, die zij bij de Compagnie niet konden krijgen.

Van Imhoff oordeelde echter dat die gasten, al was het maar ter wille van den godsdienst, geweerd dienden te worden, en daar zij voor de Compagnie geen ander voordeel aanbrachten dan de 15 pCt. tolrechten en een aardig bedrag uit het land medenamen, had hij zijn gedachten laten gaan of de Compagnie die toch ook van Batavia op China voer, dien handel niet tot zich kon trekken.

Als een bewijs van den werkzamen geest van dezen man diene dat hij gedurende de eerste reis naar Mature in de stille avonduren een voorstel uitwerkte, hetwelk hij van het rusthuis te Maracadde nabij de grens van 's-vorsten gebied, den 27ᵉⁿ Maart 1737 aan de Indische regeering ter goedkeuring aanbood, in welken brief hij tevens zijn dank uitsprak voor het gunstig onthaal, dat zijn «consideratien» betreffende het vergunnen aan den vorst om een of meer schepen jaarlijks te mogen uitzenden, ten deel was gevallen.

Ter reede van Colombo was altijd een schip beschikbaar waaraan Van Imhoff de volgende bestemming wilde geven. In Maart of April zou het naar Batavia vertrekken, beladen met kaneel voor den Indischen handel dan wel voor de kleine kamers,

van daar tegen het einde van Juli naar China varen om van Canton in het laatst van November met grof aardewerk en een minderwaardig soort thee, die te Ceylon met 50 pCt. winst kon verkocht worden, naar Malakka te zeilen. Hier konden de goederen afgescheept worden, die uit China werden betrokken om vervolgens te Bengalen de voor dat kantoor benoodigde goederen te lossen, nieuwe bestellingen voor China op te nemen en het schip voor Ceylon te bevrachten, op de verdere reis Negapatnam aan te doen, alwaar de goederen van Batavia, China en Malakka voor Coromandel konden afgeleverd worden, om eindelijk de reis tegen Maart weer te Ceylon te eindigen, «niet so seer opdat de Comp. daarbij rijk werden sal, maar omdat dit scheepje andersints op Ceylon van weynig gebruyck is».

Een paar dagen later, den 29[en] Maart, dus eveneens gedurende die reis, zet hij in een geheimen brief aan G. G. en Raden van Indië uiteen, na eene beschouwing te hebben gegeven over het hof van Kandia, hoe de Bengaalsche retourschepen op een betere wijze bevracht konden worden. In stede van die schepen direct naar Straat Soenda te laten vertrekken, waar zij zich dan vereenigden met de Bataviasche retourschepen, wilde Van Imhoff die eerst Ceylon laten aandoen, en een gedeelte van de lading aldaar laten lossen om haar over te doen in de Ceylonsche retourschepen, waarvoor in ruil goederen van mindere waarde zouden overgepakt worden, daar de inhoud der beide Bengaalsche schepen een waarde vertegenwoordigde van $2\frac{1}{2}$ a $3\frac{1}{2}$ ton gouds en de 5 retourschepen in Ceylon gezamenlijk slechts ongeveer 9 ton lading hadden, waardoor de kans bij eventueel verlies meer evenredig zou verdeeld worden.

De «nieuwigheden» konden de goedkeuring van de regeering niet wegdragen. Hoewel de nieuwe voorgestelde vaart van Ceylon naar China volgens een overgelegd rapport van den equipagemeester mogelijk werd geacht, achtte zij het niettemin ongewenscht dat traject te bevaren, wegens de kleine winst die er mede te behalen en de groote risico, die door mogelijken tegenwind en stroomingen te verwachten was.

Ook het andere voorstel ondervond geen beter lot. Hoe smakelijk de wijziging ook werd opgedischt, zoo wilde de Regeering daaromtrent met den voorsteller in geen debat treden, maar alleen voor oogen houden dat stiptelijk dienden opgevolgd te worden de voorschriften dienaangaande door het Opperbestuur

in Nederland gegeven en af te wachten welke beschikking daarop gesteld zou worden.

De buitengewone werkzaamheid van Van Imhoff blijkt o.a. ook uit de door hem ingediende «Consideratien van den handel van de Generaale Oost-Indische Maatschappije op de Madureesche custe met eenige bijgevoegde remarques over 's-Comp. negotie op eenige andere comptoiren in het Westergedeelte van Indien voor so verre die relatie heeft tot den cours der goude en silvere muntspecien aldaar gangbaar zo als bij de boeken van welgem. Compagnie gerekent». [1]

Dit lijvige stuk van 200 bladzijden, voorafgegaan door een korten inhoud met 12 volumineuze bijlagen, werd den 15[en] December 1738 met een aparten brief aan Heeren bewindhebbers te Amsterdam ingediend, onder mededeeling dat wel in de eerste plaats de Indische Regeering nota moest nemen van het daarin vermelde, maar dat het ook dienstig werd geoordeeld, mede direct aan H. H. XVII daarvan opening te doen.

Hij bood zijn excuses aan, dat deze memorie niet eerder werd ingediend, maar onder het «zuur en zoet van de dienst», van het veelvuldige werk, dat verricht moest worden, bleven niet altijd voldoende krachten en lust over tot «saken van so veel gewigt als deze».

Om de scherpzinnigheid van den steller van deze memorie te doen uitkomen, kan men niet beter doen dan de woorden van Heeren Bewindhebbers aan te halen, vermeld in hunnen brief van 25 Augustus 1740 aan de Indische Regeering, betreffende dit stuk:

«Een seer opereuse memorie ofte consideratie van de Gouv. v. I. over den handel van de Comp. op de Madurasche custe, waarin gem. Gouv. vermeent de oorsaak van het duurder worden der lynwaden, de verergering en verbastering derselver in deugd en geweef en de vermindering van hare uitkoopsprys in 't vaderland dat tot nog toe heeft doorgeloopen onder 't voorgeven van vexatien der landsregenten, duurte der levensmiddelen, schaarsheyd van katoen etc. gevonden te hebben in een duystere hoek, die van verre gepasseerd maar tot nogtoe van niemand is ontdekt geworden en om de waarheid te zeggen, waar het ook niemand zou gezocht hebben te weten — in de

[1] Zie omtrent de gouden en zilveren munten op de Kust van Malabar in gebruik, Dutch Records N°. 13, blz. 41, 42.

vervalsching ofte de verhoging van prys boven de waarde van de muntspecien, waarmede men 's-comps wegen de coopluyden, leveranciers en weevers heeft betaald en wel insonderheyd de Fanums, welks waarde van ouds was geweest ses ligte stuyvers en die men aan de eene kant allengskens had weten te verhoogen tot 6¾ dito stuyvers, hoedanigen cours dezelve alsnog hielden en aan de andere kant in gehalte of intrinsieke waarde soodanig te verminderen of te verergeren dat dezelve thans maar waardig is 4 stuyvers en 1 penning, uytmakende een onbegrijpelyk en exessieff verschil van 66¼ pc., dat deze verergering der muntspecien meenigte van jaaren onder de assche van onweetendheyd sijnde begraven geweest, men daarenboven nog een soort van goudhandel bestaande in het verwisselen van ducaten teegens zulke vervalschte Fanums halde gepractiseerd, verheugende de Ceylonse Ministers haar by brieven na 't vaderland van 13 December 1710, dat zij ¼ Fanum per ducaat meerder hadden bedongen dan bevoorens, daar men integendeel uyt vergelijking van de gehalte der Fanums met de gehalte der ducaten al ten tijde van de Gouverneurs Simons en Bekker reeden van suspicie had moeten opvatten dat de waagen hier niet recht ging en dat de oude munt der Fanums zijn gehalte niet meer en had, hetwelk zooverre is gegaan dat men de ducaat by vervolg van tyd heeft gebragt op 23¼ Fanum en dan bij brieven na Nederland gepronkt met consederabele winsten, dan eens dat men op een party van 15000 ducaten op de Madureesche kust omgezet teegens Fanums hadde geprofiteerd f 18439.19 dan weer .... noemde dit een profitable goudhandel, daar men nu by nader recherche ondervind, plaats van profijt, dat er een onverantwoordelijk verlies op de Nederlandsche ducaten, die men op de abusive persuatie der Ministers van tyd tot tyd na Ceylon heeft overgesonden tot deeze zogenaamde goudhandel is gevallen; sodanig, dat 23 van deese vervalschte Fanums in reeele waarde niet meer uytmakende als f 3.14.12 swaar geld men dan ook den ducaat soo ver beneden de waarde heeft moeten afstaan, hetwelk den Gouverneur segt ten uyttersten schadelijk en bedriegelijk voor de Comp. geweest te zijn; schadelijk omdat daaruit de verergering der doeken is ontstaan want de verhoging der prijzen van 23 tot 28 en 29 Fanum op ieder stuk Guinees nog niet kunnende egaliseeren het excessive verschil van de muntwaarde, zoo moesten ook nog andere indirecte

weegen werden bedagt om het goed te maken en daarvan was het naaste de scheeringe der doecken, evenals de munt te beknibbelen, minder draden daarinne te doen en bijgevolg pro rato minder cattoen, minder uitgaaf voor den koopman en weever en ligter en eylder goedje voor den ontfanger, midsgaders slegter markt voor de Comp. die deselve quam te vervoeren en hier vandaan was het dat een stuk Guinees, dat volgens de oude monsters weegen moet 6 pond, thans pas 4¾ pond en also de beste of eerste soort nu nog geen derde soort van de oude tyd halen konde.

Bedriegelyk omdat men 24 Fanums voor eenig goed bedingende inderdaad maar 96 ja het zij al 108 of zelfs ook 120 ligte stuyvers ontfangt en die by de boecken daar en teegens voor 162 ligte stuyvers bekent stelde, dat veel percento's maar weynig zooden aan den dijk bragt, als men naderhand weder voor 162 ligte stuyvers aan lynwaten kreeg, dat maar 96 ligte stuivers waardig was.

Meer gemelde Heer van I. toond ook verder aan, dat deesen bosen handel meest in swang heeft gegaan op Kilkare, zoodanig men die plaats had beginnen te verheffen tot een goudmijn van de Compagnie en dat de cas van Tuticorijn zeedert de tijd van 26 jaaren tot verbasens toe was opgeloopen zonder dat men de reeden had konnen ontdekken waardoor of wat de reden was van zooveel abondantie van contanten als daar telkens aan handen waaren.

De geldspecien in substantie met relatie tot de lijwaten en zoogenaamde goudhandel dusdanig verhandeld hebbende, gaat Zijn Ed. verder over tot het oude dispuut tusschen Bengale en Coromandel over het debiet der handelswaaren en koopmanschappen, specialijk de speceryen en Japans staafkooper, 't geen door de Engelsche in Bengale en Suratte word aangevoerd en die zij voornamentlijk in eerst gemelde plaats beter koop konnen geven als de gefixeerde prijs van de comp. waar den eygen verthier van de comp. aan die plaats is gestremd, want zegt Zijn Ed. iemand 100 pagoden op Coromandel aanleggende, bekomt daarvoor in Bengalen zooveel als voor 400 Ropien, omdat vier Ropien in Bengale à 30 ligte stuyvers eeven veel guldens en stuyvers uitmaken als op Coromandel een pagood, dat is 120 ligte stuyvers, daar hij inderdaad maar geeft 320 Ropien omdat een Ropie in de cours 30 sware of 37½ ligte stuyvers waardig is, door

de meerdere waarde van het silver in Indien als in Europa.»

Om dat kwaad te verhelpen stelde Van Imhoff voor met veel moeite en arbeid uitgedacht: 4 middelen.

1. Verhooging van den verkoopsprijs der goederen op Coromandel.

2. Verlaging van den verkoopsprijs der goederen op Bengalen en Suratte.

3. Verlaging van de pagood.

4. «Een generale verhoging van de ropien van 4 tot 5 schellingen, of van 24 sware en 30 ligte tot 30 sware en 37½ ligte stuyver, 't geen Z.E. wel het alderbegrijpelijkste, geschikste, allergemakkelijkste en voordeeligste voorquam om dat oogmerk voor de Comp. te bereijken.»

De regeering van Indie had beloofd bij haar schrijven van 5 April 1739 dat onderzoek bij de hand te nemen en het opperbestuur erkent «de swaare en difficiele questie, die ten goede of ten quade seeckerlyck zouw kunnen zyn van grooten gevolgen en daarin ook een nauwkeurig ondersoek en rijpe overweeging eyscht. Wij hebben geoordeeld gemelde Heer Gouverneur voor zijn genomen moeyte en ongemeene betoonde ijver voor het welzijn van de Comp. te bedanken.»

De expeditie, uitgerust tegen de zeeroovers van Angrea, was helaas zeer ongelukkig uitgevallen. [1]

---

[1] Betreffende deze zeeroovers vermeldt de Dutch records Nº. 13, blz. 68 (noot 1), 69 en 168 het volgende:

The material at the India Office and in the Bombay records for a history of the Angria pirates has been drawn on in Biddulph's Pirates of Malabar, Smit Elder & Co., 1907. More remains in MS. Dutch records and Tellicherry and Anjengo diaries at Madras. Their power was broken a few years after Stein van Gollenesse wrote by James capture of Savarna Drug (1755) and the capture of Cheriah by Clive and Watson (1756). These pirates had strongholds along 200 miles of coast. One called Kennery or Canary on an island near Bombay is thus described in the MS. diary of Stephen Strutt (1714) in the Madras records: „About this afternoon were abreast of Canary belonging to Angria. It seems very well fortified and full of houses. It may be about two miles in circumference and lies about 13 miles from the main and 14 from Bombay". Bombay expeditions against Kennery and Cheria in 1717 failed, and Portuguese, Dutch and joint expeditions were no more succesful. A year before Savarna Drug was taken, the Dutch had lost two ships and a yacht to the Angrians (MS. Nº. 593) and these pirates had then for over half a century defied the native princes and European nations, taken their ships and plundered unfortified places. Severndroog Tower, Shooter's Hill, Woolwich, commemorates James' achievement:

Den 12[den] Maart 1739 was de vloot voor de hoofdplaats van Angrea (Achra = Ratnagiri) te Biserock (Viziadrug = Vija-

„This far-seen monumental tower
Records the achievements of the brave,
And Angria's subjugated power
That plundered on the eastern wave.

These pirates too are growing stronger every day to the great chagrin of all European and Native traders. What happened between the Hon'ble Company and those pirates, how they captured the Ceylon and Cochin yachts and how Their Right Worshipfuls wished to take revenge by sending a considerable squadron to that place in the year 1739 under your Worship's command and what the result of this was need not be related here, because all this is fully known to your Worship and can be read in the records. Their Right Worshipfuls have since ordered by despatch, dated [illegible] October 17[illegible] that they must be injured in every possible way until they make honourable amends.

Meanwhile their head, called Sambasy Angria Sarkel, has died and has been succeeded by his brother. According to reports from Barsalore the latter would be inclined to make peace with the Hon'ble Company after making due reparation; time must show what wil come of this. On the 23rd of January ultimo these people made bold to attack the roadstead of Calicut quite unexpectedly with 7 gurabs[1] and 21 galvets[2] and caused great damage to the English and Native traders. We sent our ships Popkensburg and 's Heeren Arendskerk to that place in order to drive the pirates away from our neighbourhood, but before our arrival they had already gone to the north. They had never before ventured so far south.

The Angria pirates continually for half a century made the sea round about here unsafe by their piracies. They took many ships and smaller vessels belonging to European and Native merchants to their robbers' den Geria — known to us by the name of Biserock (Viziadrug) and in the Company's charts called Carapatnam — and destroyed them. The Honourable Company too was made to smart by them. For in the year 1738 they attacked off Onore (Honavar) the Company's ship „Noordwolfsbergen" with the yachts „Zeelands Welvaren" and „Magdalena". The two last named fell into their hands after a stubborn fight of three days, whilst the „Noordwolfsbergen" returned to our roadstead here from her intended voyage totally disabled.

Their Right Worshipfuls thereupon equipped a squadron from Batavia, under command of Major Siersma, to make reprisals or to compel the pirate to make compensation and to conclude a treaty with the Honourable Company. What became of this expedition may be gathered from an ordinary letter, dated 30th April 1739, from here to Batavia.

In the year 1746 they took an English vessel, within sight of Cochin and in the year 1749 they appeared again within sight of this town with a fleet of 7 gurabs and 6 galvets. At different times they have effected landings in the north and pillaged Onore and Mangalore.

[1] gurabs (English grab, grab perhaps from Arabic ghorâb, raven).
[2] galvets (English gallivat, galvat from Mahratta galbat, ship).

jadurg) — ook wel ten onrechte genaamd Kharepatan, gelegen op 16 graden, 48 minuten N.B. — verschenen.

Nabij het fort waar de roode vlag was geheschen, werden twee inlandsche parlementairs aan wal gezet om het ultimatum aan den vorst over te brengen, waarop binnen 24 uur het antwoord werd verwacht. In stede van daaraan te voldoen, zond het hoofd van het roofnest met dezelfde sloep, waarmede de afgevaardigden aan wal waren gezet, een zijner ondergeschikten naar het commandeurschip met de eigenaardige vraag, waarom de schepen aan het fort niet het gewone eerbewijs brachten, daar hij toch in vrede met de Compagnie leefde en zijn geschut reeds voor het contra-saluut in gereedheid was gebracht en nog vreemder, dat hieraan werd voldaan en de vijandelijke sterkte met 21 schoten werd begroet, welke door eenige uit het fort werden beantwoord.

Genoegdoening werd niet gegeven, waarop het fort en de batterijen werden beschoten en bij een gedane landing een klein gevecht plaats greep, waarbij eenige roovers sneuvelden. Het grootste deel der vijandelijke vloot, 15 zwaar bemande vaartuigen, wist echter te ontsnappen en vluchtte in de baai van Soenderdargo (Sindhudrug) in het landschap Sivagie, waar 's-Compagnies schepen den toegang geheel afsloten.

Zeven dagen hield men de baai bezet en was de vergunning van den vorst van dat land om de zeeroovers aan te tasten, reeds een dag tevoren gegeven, toen door zorgeloosheid, ongehoorzaamheid, ja zelfs lafhartigheid de vloot op klaarlichten dag wist te ontsnappen, hetgeen van Imhoff noopte in zijn schrijven aan de Indische Regeering, dato 4 Mei 1739 tot de ontboezeming: »tot schande en spyt eener so formidable Zeemagt welkers overheeden, wat de zeekundige aanbelangt den eenen van niet op de regte plaats gelegen te hebben, den anderen van niet na genoeg onder het canon van de vyandelijke vaartuygen te hebben durven of willen komen, sommige van

In the year 1754 they attacked the Company's ships, bound for Surat, »Weumnenam» and »Vreede» and the barque »Jamatra» Both ships took fire and were blown up. The barque was captured and crew taken prisoners.

At last in the year 1756 the united fleets of the English and Mahrattas extirpated them entirely; whereupon the Mahrattas took possession of Geria and the surrounding district in the year 1757, as the place was left to them by the English. Since that time nothing has been heard of the Angria pirates but much of the Mahrattas.

verkeerde en quade peylinge der gronden, andere van het niet observeeren der ordres, met een woord van so veel desordres en wanschapentheden werden beschuldigt, dat het sig schaamt U HoogEd met so verdrietige nouvelles te moeten onderhouden, en men eenige weynige goede uytgesondert inderdaad met de heeren meesters bij een andere gelegentheyt wel seggen mag, dat het de Comp. beter geraden is, met sulke subjecten maar niets te ondernemen, als hare wapenen te prostitueeren in het toebetrouwen van de eene of andere commissie aan partye onverlaten van schippers, die het veelmaals in de mond geslagen is, en als het er toekomen moet weynig om het lijff hebben.»

De gezagvoerder Brugman, de schipper van het commandeursschip, werd als de meest schuldige beschouwd en aan den fiscaal overgegeven om zich over zijn gedrag te verantwoorden.

Van Imhoff stelde dadelijk voor de expeditie te hervatten, die dan einde October van Cochin zou moeten vertrekken.

De vijandelijkheden die intusschen in het rijk van den vorst van Travancoor waren uitgebroken, waarom het garnizoen van Cochin aanzienlijk moest versterkt worden, noopte de Regeering voorloopig van dat voornemen af te zien, en de kust van het gebied van de zeeroovers door 2 à 3 schepen te laten bekruisen.

Men hoopte op die manier ook het beoogde doel te bereiken, te meer wijl de zeeroovers reeds toenadering getoond hadden door alle Compagnies-gevangenen met uitzondering van 8 personen, die in hun dienst waren overgegaan, terug te zenden, waaronder 2 gezagvoerders, met mededeeling dat indien de Compagnie vrede met hen wilde sluiten, zij de laatsten met een volmacht en de verlangde eischen zouden terug verwachten, doch zooals de Indische Regeering aan H.H. XVII den 10[en] Januari 1741 schreef: «op geen andere voorwaarde als die met het respect van zoo'n lichaam overeenkwam en van die natuur dat de hoon en schande ons aangedaan, volkomen uitgewischt word».

De Engelschen waren het vorig jaar ook niet gelukkiger geweest in hunne poging tot bestraffing der zeeroovers, daar zij het grootste deel van hunne bijeengebrachte schepen onder commando van Mr. Rigby, door storm hadden verloren.

Kort na het vertrek van Van Imhoff uit Malabaar, was de vorst van Travancoor, welbekend uit zijn nachtelijke samenkomst met den Gouverneur tijdens diens derde reis op den 25[en] Februari

1738, met 2 à 3000 man in de landen van Coilang gevallen om het rijk van Signatty (Shenkotha) »in te zwelgen«.

De commandeur van Cochin, van Stein van Gollenesse, had daarop terstond versterking van troepen te Colombo aangevraagd en ook Van Imhoff oordeelde dat het noodzakelijk was den vorst onverhoeds op het lijf te vallen, omdat met het vermeesteren van dat landschap niet alleen de peper aldaar voor de Compagnie verloren zou gaan en in handen zou komen van de Engelsche concurrenten, maar ook de overige met ons verbonden rijken, als Cochin, Coilang en Teckenkoer, gevaar zouden loopen, denzelfden weg te volgen.

Met deze versterking van 2 compagniën Europeanen en 2 compagniën Boegineezen onder den kapitein Hackert, rukten de troepen van den vorst van Cochin tegen hun tegenstander op, die genoodzaakt was het veroverde gebied in Signatty weder prijs te geven, maar de Travancoorsche vorst, gesteund door de Engelschen, die 150 man in een bedreigde verschansing hadden geworpen, wist zich te handhaven in het gebied van Peritally en de Marthe, dat hij voor dien had veroverd.

Van Imhoff achtte het succes echter niet voldoende en drong 12 Januari 1740 in een schrijven aan H. H. XVII aan, op toezending van veel recruten, om in de eerste plaats met dien vorst, en daarna met de Angreasche zeeroovers te kunnen afrekenen.

Tijdens den geheelen duur van Van Imhoffs aanwezigheid te Ceylon, woedde een hevige krijg in het gebied van den Naijk of den vorst van de Madura'sche kust.

Bij den dood van den vorst waren de Mohammedanen in dit gebied gevallen en hoewel een hardnekkige tegenstand werd geboden, drongen zij toch hoe langer hoe verder het land in.

Van Imhoff bevreesd dat de Mooren tot het bekende eiland Pamban mochten doordringen, en de engte zouden willen bezetten tusschen dit eiland en den vasten wal, achtte dit voor de belangen van Ceylon ten hoogste schadelijk. Hij oordeelde dat de Compagnie daar geen gevaarlijker naburen kon hebben dan Mohammedaansche volken en in verband met den staatkundigen regel, »dat die het huys van zijnen buurman ziet branden, zulks genoodzaakt is in persoon te helpen blusschen, als hij het zijne niet aan een gelijke ramp begeerd geëxponeert te zien« liet hij, daartoe gemachtigd bij de resolutie van 23 Juli 1739 van den

politieken raad te Colombo, dat eiland bezetten door 2 Europeesche en 2 Balische compagnieën.

Nog een andere noodzakelijkheid lag hieraan ten grondslag namelijk, om te verhinderen dat een andere, thans vrij wat «in het oog lopende mogentheyt, welkers goede intelligentie met de hoofden van het aannaderende moorsche leger maar al te seer bekent is en genoegsaam doorstraalt, sulks voor ons komt te doen tot een irreparable schade voor de Comp», zooals Van Imhoff 20 September 1739 aan de Indische Regeering mededeelde, terwijl hij met die «in het oog lopende mogentheyt» de Fransche bedoelde. Wel is waar werd deze maatregel door het hof van den minderjarigen Theuver op Ramenadewaram, het gebied der Maruassen, zeer «verkeerd» opgenomen niettegenstaande deze ook tot hun behoud en hun voordeel strekte, en de troepen zelfs met een gewelddadige aanranding werden bedreigd, doch het bleef bij protesten, en de engte, welker belangrijkheid Van Imhoff tijdens zijn reis naar den overwal had opgemerkt, bleef bezet.

Want niet alleen de Engelsche, maar ook deze andere machtige nabuur bedreigde het monopolie van de O. I. C. in die streken. De Franschen wier hoofdzetel voor den handel te Pondichery, op de kust van Coromandel was gevestigd, hadden ook al in verband met den lijnwaadhandel, het oog geslagen op de kusten van het Madura'sche rijk. Zoowel hier als in het daarnaast gelegen gebied van den Theuver wilde zij punten aan de kust bezetten, o. a. bij Colleregrepatnam en Manapaar, doch Van Imhoff schreef den 4[en] Mei 1739, dat hij op zijn hoede was en den vorsten van die rijken de contracten in herinnering had gebracht, dat zij niet mochten dulden dat een vreemde Europeesche natie zich in hun gebied nestelde.

Hij liet inmiddels de kusten bekruisen door een paar Compagniesvaartuigen en hoewel hij van plan was «niet de minste infractie te gedogen» daar hij vermeende dat de zeehavens volgens het recht van eigendom aan de Hollanders toebehoorden, evenals de Portugeezen die vroeger bezet hielden, verzocht hij toch van positieve bevelen van de Regeering voorzien te worden omdat het zoo'n machtige natie gold en de zaak zeker groote gevolgen kon hebben.

De spoedig daarop uitgebroken oorlog tusschen Engeland en Frankrijk in 1740, had echter ten gevolge dat het voornemen van de Franschen niet werd uitgevoerd.

De christelijke kerk ondervond de volle belangstelling van

Van Imhoff gedurende zijn aanwezen te Ceylon en op allerlei wijzen trachtte hij den Nederlandsch Hervormden godsdienst in en buiten dat eiland uit te breiden.

De Singaleesche drukpers te Colombo was daartoe een krachtig hulpmiddel. Het voornemen bestond, de zoogenaamde Biblia Triglotta te drukken in de Singaleesche, Malabaarsche (d. i. Tamilsche) en Portugeesche taal, omdat die drie talen op Ceylon en aan den overwal op de Malabaarsche en Coromandelsche kusten, gesproken werden. Van Imhoff's meening was echter den bijbel apart in het Singaleesch over te zetten, daar die taal algemeen toch op Ceylon gebruikelijk was, waarmede reeds een aanvang was gemaakt, zooals bleek uit de toezending aan Heeren XVII van vijf bladen, waarin de tien eerste hoofdstukken van het Evangelie van Mattheus waren afgedrukt en de beide andere talen, het Malabaarsch en het Portugeesch, in één bijbel samen te voegen, omdat die niet alleen op Ceylon, maar ook op de kantoren op den overwal zouden benut worden. In afwachting van de goedkeuring op dat voorstel, zouden alvast de Malabaarsche letterteekens en stempels worden aangemaakt, terwijl om toezending van Romeinsche letters in verschillende soorten voor de Portugeesche taal werd verzocht; 2200 gebedenboekjes in de Singaleesche taal waren reeds aangemaakt en verspreid, voornamelijk aan alle Lascorijnswachten, opdat aldaar des avonds het gebed kon opgelezen worden, zooals ook bij de Europeesche wachten gebruikelijk was.

Het drukken van het Nieuwe Testament in het Singaleesch zou echter nog veel tijd vorderen, daar verschillende translateurs nog bezig waren den bijbel in die taal over te zetten. Dat was niet meer noodig voor de beide andere talen, daar een Portugeesche en een Malabaarsche vertaling van den bijbel reeds aanwezig waren, en deze slechts nauwkeurig moesten herzien worden.

Tot den christelijken godsdienst werden geacht te behooren, ten tijde van Van Imhoff's bestuur te Ceylon, 318.115 menschen, waarvan zich te Colombo en onderhoorigheden 52.526, te Jaffanapatnam en onderhoorigheden 184.744, en te Gale en Mature 80,845. Lidmaten van de kerk waren echter slechts, zoowel Europeesche als Inlandsche, een 1541-tal.

Elk jaar deden de leerlingen van het Seminarium — de kweekschool voor Singaleesche en Malabaarsche godsdienstleeraren, gewoonlijk «schoolmeesters» genoemd — examen voor een com-

missie, bestaande uit de leden van den Kerkeraad, waarbij Van Imhoff gewoonlijk ook tegenwoordig was.

In 1739 hadden 24 kweekelingen met zulk een gunstigen uitslag dat examen afgelegd en waren de vorderingen in de eerste beginselen van de Godgeleerdheid, de Latijnsche, Grieksche, benevens de Hollandsche talen onder leiding van den rector, dominee Johannes Philippus Wetzelius, zóó voldoende gebleken, dat Van Imhoff den 3[en] December 1739 aan Heeren XVII voorstelde, elk jaar 2 van de kweekelingen, die het meest daarvoor in aanmerking kwamen, op 's-Compagnies kosten naar de Hoogeschool te Leiden te zenden om aldaar verder gevormd te worden. Als proponent teruggekeerd, zouden zij dan op Ceylon, Malabaar of Coromandel geplaatst kunnen worden om den christelijken godsdienst te verspreiden, waarna zij met ter tijd tot predikant konden bevorderd worden op een maandelijksch inkomen van *f* 70 tot *f* 90, hetwelk voor een inlander van geboorte voldoende werd geacht.

De Gouverneur berekende, dat wanneer jaarlijks twee kweekelingen naar Nederland vertrokken en eenzelfde getal ook terugkeerde, dit aan de Compagnie gedurende zekeren tijd 4000 Rijksdaalders per jaar zou kosten.

Betreffende dit voorstel antwoordde het opperbestuur den 25[en] Augustus 1740, dat het wel genegen was om het «in nader overweeging te neemen, maar konnen vooraf wel seggen dat het zeer difficiel zal vallen in deezen tijd daaraan te voldoen».

Ook het drukken van de Biblia Triglotta achtte het op dat oogenblik niet gewenscht «van wege de sobere gesteldheid van de kas, mogte egter wel lijden dat de ministers met het een en 't ander dat niet zeer strekt tot beswarenis van de compagnie komen voort te gaan». De verlangde drukletters zou het inmiddels laten aanmaken en overzenden.

Van 21 Augustus tot 2 September 1739, maakte de Gouverneur nog een reis door de bovenlanden van de dessavonye van Colombo, in het belang van den landbouw en de pepercultuur, waarna hij zich langzamerhand tot vertrek van het eiland begon gereed te maken daar zijn aflossing aanstaande was.

Zijn verdienstelijk werk, te Ceylon verricht, besloot hij met het opstellen van een zeer belangrijke memorie, bestemd voor zijn opvolger, waarover aan het slot van dit opstel, nog het een en ander zal medegedeeld worden.

VII. Het oordeel van de Indische Regeering en van het Opperbestuur over Van Imhoff's beleid.

Niettegenstaande het vele goede dat Van Imhoff te Ceylon had verricht, hebben toch zijn beleid en handelingen aldaar blootgestaan aan een scherpe critiek van de Indische Regeering, waarvoor hij echter een vergoeding vond in den steun en de waardeering, die hij gedurende dien tijd van Heeren Bewindhebbers uit het vaderland mocht ontvangen.

Men behoeft zich evenwel niet te verwonderen dat van beide kanten niet even hard de loftrompet heeft geklonken, omdat beide lichamen, wat hunne appreciaties betreft, zich niet op hetzelfde standpunt konden plaatsen, daar Heeren Meesters in het vaderland in de eerste plaats kooplieden waren, terwijl de Hooge Regeering te Batavia, naast de behartiging van den handel van de Compagnie, heerscheres was over een groot koloniaal rijk, en daarmede bij de beoordeeling van de handelingen harer dienaren niet minder rekening moest houden.

Heeren Bewindhebbers keken in de eerste plaats naar de cijfers en konden hier niet altijd beoordeelen, wat in hooge mate daarop invloed kon uitoefenen; het uitzenden van expeditiën, het aanstellen en afzetten van vorsten en mindere hoofden, het sluiten van contracten en meer zulke gewichtige handelingen, dat alles behoorde geheel tot de bevoegdheden van de Hooge Regeering te Batavia, welke tot stand kwamen zonder voorafgaand overleg of goedkeuring van het Opperbestuur.

Zoo kon het dus voorkomen dat Van Imhoff, die veel tot stand bracht wat tot vermeerdering der inkomsten van de Compagnie bijdroeg, en daarom de bewondering van Heeren XVII opwekte, in de tweede plaats handelingen deed, welke de Indische Regeering niet kon goedkeuren, zooals uit het ondervolgende zal blijken.

Men mag echter niet vergeten, dat na het overlijden van den Gouverneur Generaal Abraham Patras, op 2 Mei 1737, deze werd opgevolgd door Adriaan Valckenier, in de geschiedenis bekend als een onverzoenlijk tegenstander van Van Imhoff.

Valckenier, die reeds beweerde door Van Imhoff's toedoen het Generalaat over Indië bij het overlijden van den Gouverneur Generaal Van Cloon, op 10 Maart 1735, gemist te hebben, [1] zag

[1] Zie de Jonge, deel IX, blz. XLVI.

in zijn tegenstander, en ten rechte, een aspirant voor den hoogen zetel te Batavia, waarvan mede een gevolg was het dralen met het vervangen van Van Imhoff als Gouverneur, nadat deze op dringende wijze herhaalde malen daarom had verzocht.

In dit licht beschouwd kan het dus geen verwondering baren dat alle handelingen van Van Imhoff uit Batavia met een critisch oog werden gadegeslagen.

Wij hebben reeds gezien hoe de voorstellen van den Gouverneur omtrent de gedragslijn, die hij tegenover het Kandiasche hof wilde volgen, en een paar andere betrekkelijk een wijziging in de vaart van enkele Compagnies-schepen door de Bataviasche Regeering werden ontvangen, waarover Van Imhoff ten zeerste ontstemd was.

Over het goede, dat door Van Imhoff gedurende diens reizen werd verricht, gaf de Indische Regeering te zijner eere toe, dat hij veel ijver had betoond om door het verkrijgen van een nauwkeurige plaatselijke kennis volkomen op de hoogte van den toestand te komen, terwijl andere Gouverneurs uitsluitend hadden moeten vertrouwen op de rapporten van de inlandsche hoofden, tot schade voor de Compagnie.

Doch wat het oppakken van de 4 modliaars van Mature betreft tijdens zijn tweede reis, waarvan er twee in militair arrest te Gale waren gevangen gezet en de beide anderen, om het gevaar van hun terugkeer naar de dessavonye, op het eiland Allelande nabij Tuticoryn, waren geplaatst, had zij het een en ander aan te merken.

Om het goede doel, dat er mede beoogd werd, was die beslissing wel goedgekeurd, „egter ook bij onse generale rescriptie aangemerkt en het vrij ordentelijker en billijker zoude geweest zijn, indien zulke zaken niet politicq, maar justitieel waren behandeld, vermits de langwijligheid en andere inconvenienten onzer regtspleeging, waarmede men zig op Ceylon hierteegen heeft beholpen geenszints konnen opweegen de quade gevolgen welke uyt diergelijke polityke apprehensien, en relegatien zouden konnen ontstaan, uyt welke hoofde wij teffens ordre gesteld hebben om teegen de gem. vier modliaars nu de zaaken zig te hunnen opsigte zonder dat zij tot eenige regelmatige defensie waaren geadmitteerd, en in dien staat bevonden: niet verder te gaan dan simpel haar indien zulx nog noodzakelyk g'oordeeld mogt worden, buyten de dessavonye van Mature elders op het

eyland een woonplaats aan te wijzen met de noodige waarschouwing om haar voortaan stil te houden als 't welke niet alleen tot een genoegzaamen beteugeling voor haar verstrekken maar ook dezelver vrij vermoogende familie op Mature wat oppoiseren of ten minsten den lust benemen zal om moeyte te maken; alhoewel ter vermijding van zulke gevreesde sequelien eens voor al door is gelast, dat de inlandse hoofden, wanneer zij haer sodanig mogten te buyten gaan dat daarop bannissement of lyfstraffe zoude konnen volgen, aan den regter zullen moeten overgegeven worden ten ware een ontstaan openbaar tumult hun langer verblijff zoo gevaarlyk maakte dat een spoedige overzending derselver na deese hoofdstad voor absolut onvermijdelyk werd geagt.»

Ook waren als gevolg van dien inspectietocht de dessaves Michiel Panneel en Martin Weyer, respectievelijk van Jaffanapatnam en Mature, beiden bejaard en sinds geruimen tijd in Compagnie's dienst, door Van Imhoff ontslagen op klachten van nonchalance en tekortkomingen in dienst. Wijl dit was geschied zonder eenige bewijzen aan te halen voor de ten laste gelegde verzuimen, oordeelde de Hooge Regeering dat, «ten hunner opsigte overtreden zyn de permanente ordres zoo uitdrukkelyk dicteerende, dat het oordeel van den regter noodig is om niet na welgevallen een Comps.dienaar de huur op te seggen en wijders die beide bedaagden lieden een ander employ te geven, wat wel te vinden is, of aan Michiel Panneel een gagement toe te leggen en soo hij verkiest te Ceylon te blijven».

Heeren XVII, aan wie het bovenstaande bij schrijven van 12 Januari 1740 werd medegedeeld, konden dit lesje tevens ter harte nemen, nu zij eenige jaren tevoren zonder vorm van proces een gelijke daad hadden verricht ten opzichte van den Gouverneur Generaal Diderik Durven en diens lotgenooten.

Evenmin konden Gouverneur Generaal en Raden van Indie goedkeuren dat Van Imhoff ter verkrijging van meer inkomsten, zonder voorafgaande machtiging van de Regeering, 's Compagnies gronden te Mature en te Jaffanapatnam had verpacht, hetwelk van zooveel gevolgen had kunnen zijn «en andere gouverneurs konden opmaken dat diergelijke importante ondernemingen slechts aan haar eygen willekeur stonden en van pernicieuze consequentie konden zijn als deselve een verkeerde uytslag namen».

Als een pleister op de wond werd hieraan toegevoegd, «omdat

de goede intentie welke de Heer Van Imhoff daarmede heeft gehad en waarna allen daaden steeds behoorden afgemeten te worden, deese remarque minder bij onse generale rescriptie na Ceylon hebben gemaakt tot een particuliere reproche voor zijn Ed. dan tot een permanente ordre voor de volgende gouverneurs om als representatieve souverainen over deze gewesten omtrent alle saaken of veranderingen van gewigt na behooren te kennen en in dier voegen te blijven, binnen de paalen hunner commissie».

De verpachting van de gronden voor een jaar zooals te Mature was geschied werd niet aanbevelenswaardig gevonden, daar op die wijze de grond zou uitgemergeld worden, omdat de pachter daaruit zooveel mogelijk voordeel zou trachten te trekken; beter ware het, dit voor meerdere jaren te doen, of de gronden te verkoopen met zekere jaarlijksche gerechtigheid.

Evenals geoordeeld werd, dat de pachtschat te hoog was opgevoerd, waartoe de aanwezigheid van den Gouverneur kon bijgedragen hebben, daar uit latere brieven «niet al te duyster» bleek, dat de gronden naar dien maatstaf niet voldoende zouden opleveren. Zoo was de Regeering ook zeer sceptisch gestemd tegenover «de considerable veranderingen te Jaffanapatnam tot een oogenschijnlijk nut en voordeel der E. Comp gemaakt, zoodat wij ook de singuliere diligentie en adresse by gem. zijn Ed. in 't naspeuren van alle deze zaken betoond, haaren wel verdienden lof bij onze generaale rescriptie geensints hebben willen onttrekken».

Wat het ontnemen van de landen der Wannies aan Don Philip en Don Diego betreft, zoo oordeelde zij echter in een lang betoog, waarin zij voornamelijk deed uitkomen dat niet alle Wannische hoofden volgens eenzelfden maatstaf waren behandeld geworden, dat Van Imhoff «de lijn zoo sterk niet had hooren te trecken om de E. Comp. aan 't haare te helpen, wat meer zagtheyd, politie en proportie tusschen alle de Wanniassen gepaard zou hebben, altoos denkende om het bekende spreekwoord: dat het een goeden herder betaamd de schaapen te scheeren en niet te villen».

Want Don Philip, in hooge mate ontstemd over de ondervonden behandeling, was het land ontvlucht en naar Coromandel uitgeweken. Gelukkig nog, dat hij deze richting had gekozen, want ware hij naar Kandia getrokken, zoo kon dat de Compagnie nog veel zorg gebaard hebben. Nu werd wel in de Ceylonsche brieven gerept, dat dit vluchten om andere redenen was geschied,

de haat zijner landgenooten of een begaan misdrijf, doch dat waren slechts gissingen, die niet bevestigd waren.

De zaak was gebeurd, en daaraan viel niets te veranderen, maar wel moesten maatregelen getroffen worden om de gevolgen van die vlucht te voorkomen, door deze als een voor de Compagnie onverschillige zaak op te vatten en toestemming te verleenen, dat Don Gaspaar, zijn vader, in het bestuur van de leenlanden van zijn zoon zou gesteld worden.

Doch de regeering maande tevens het Ceylonsche bestuur aan, nauwlettend de gangen van den vluchteling te doen nagaan, voornamelijk om te verhinderen dat hij naar Kandia zou uitwijken en daar onrust verwekken, en hem bedektelijk er toe te brengen pardon te vragen en weder naar Ceylon terug te keeren, 't geen onder een borgtocht van zijne bloedverwanten Don Diego en Don Gaspaar, kon toegestaan worden. Als lokaas zou men hem kunnen voorhouden dat hij na den dood van zijn hoogbejaarden en somtijds zinneloozen vader, weder in zijn waardigheden ware te herstellen.

Viel er dus volgens Gouverneur Generaal en Raden van Indie op het werk van Van Imhoff te Jaffanapatnam nog al vrij wat te «remarqueeren en te verschikken», zoo waren daarentegen de verdere «ordres door dezen hoofdgebieder bij desselfs aanwezen op Jaffanapatnam gesteld ter opspeuring van de nog onverkogte landen, welke voor een gedeelte bevoorens woest geleegen had, een volkomen applaudissement waardig», en waren ook de maatregelen door hem genomen tot de bevloeiing van de landen van Mantotte toe te juichen.

Men weet dat Van Imhoff te Cochin, even voor het vertrek van de expeditie tegen de Angreasche zeeroovers, den kapitein Reinicus Siersma tot majoor-commandant benoemde om hem meerder aanzien te verschaffen tegenover de gezagvoerders der schepen; waarbij tevens de luitenants Dirk Willem van der Brugghen en Christoffel Fritscus tot kapitein, de vaandrigs George Krummel en Jan François Lassal tot luitenant en de sergeanten August Willem Graaf Randzouw en Jan Joseph de Kasque tot vaandrig werden bevorderd.

De Indische Regeering kon zich met dezen maatregel niet vereenigen en beschouwde dat majoraatschap, dat zelfs in Europa niet bekend was, als een «nieuwigheid, die zij zig niet wilde laten welgevallen». In Indie was alleen een sergeant-majoor te

die slechts door Heeren XVII of door G. G. en Raden van Indië werd aangesteld, waarom zij besloot dien majoor en ook de nieuw aangestelden kapitein, luitenants en vaandrigs weer tot hun vorigen rang terug te brengen.

De afkeuring van dezen verstandigen maatregel van Van Imhoff, waardoor hij zich bij voorbaat verzekerd kon houden van een goeden geest onder de officieren van het expeditionnaire korps, was te kleinzieliger, nu de Regeering onmiddellijk daarop liet volgen: »dog alle dese dispositien en bevorderingen zouden nu het reglement over de entreprise teegen de Angreanen reets aan den heer Van Imhoff en den commandeur Van Gollenesse zonder eenige bepaling was toevertrouwd, nog wel in te schikken zijn geweest, wanneer slegts de mesures en ordres omtrent de zaak ten principalen na behooren waaren geëxecuteerd......» omdat de mislukking van dien tocht geenszins aan die officieren was te wijten.

Nog in hetzelfde jaar echter dat deze letteren naar Nederland aan Heeren XVII werden gezonden, moest Valckenier den bitteren kelk ledigen, hem door Van Imhoff bereid, nadat deze na zijn aankomst te Batavia weer zijn zetel aan de Hooge Tafel had ingenomen.

Deze toch wist zijn medeleden in de Regeering te overtuigen van het onbillijke besluit toenmaals genomen, om de reeds bevorderde officieren weer terug te stellen; zij werden tegen het gevoelen van den Gouverneur Generaal weder in hunne rangen gehandhaafd, gerekend van den dag, dat zij door Van Imhoff te Cochin waren benoemd.

Zooals in het vorige hoofdstuk is bekend gesteld had Van Imhoff aan de Regeering belangrijke »consideratien» ingediend betreffende den lijnwaadhandel op de Madura'sche kust.

Zonder het oordeel van Heeren Bewindhebbers hieromtrent af te wachten, had hij reeds order gegeven de lijnwaden tegen den daarin voorgestelden verhoogden prijs in te koopen, toen er bericht kwam dat Heeren Meesters afzagen van den verderen inkoop van doeken.

De Indische Regeering oordeelde daarom dat die inkoop voor de particuliere rekening moest blijven van hem, die daartoe last had gegeven, »maar omdat egter doorgaans van deese zaak een zeer goeden iever van den Heer Van Imhoff heeft uitgeblonken», vond zij goed die ingekochte goederen voor een gedeelte

naar Batavia te verzenden om die zoo mogelijk daar te kunnen verkoopen, anderdeels bij wijze van betaling aan Compagniesdienaren op maandgeld te verstrekken, dan wel naar de Molukken af te schepen en daar, evenals de rest te Ceylon, van de hand te doen.

«die wij door onse schikking al wederom hebben poogen te overtuygen hoe gaarne wij van alle de subalterne regenten op de buiten comptoiren in 't gemeen en van den Heer Van Imhoff int bijsonder steeds alle plausibele bedenkingen off voorslagen tot redres van 's-Comps. zaken zullen afwagten en na haare waarde schatten, dog dat wij de dispositie en voornamelijk de uytvoering daarvan (hoe favorabel z' ook in het eerste abord op de plaatsen zelve mogt toeschijnen) altoos aan ons willen gereserveert houden om de klem der regeering niet quit te raken en teffens vrugteloos te doen worden het stellen van orders, waaraen de buiten comptoiren door UEd. Hoog agtb. zelve met veel wijsheyd te meer-maalen hooger geschat is dan alle winsten off voordeelen, welke buyten dien mogten worden behaald».

De critiek van de Hooge Regeering te Batavia was dus over 't algemeen niet onwelwillend; waar te prijzen viel, werd dat onomwonden gedaan, doch ook waar fouten waren gemaakt, werden deze onbeschroomd kenbaar gemaakt. Vooral het eigenmachtige in van Imhoff's handelingen ergerde Gouverneur Generaal en Raden van Indie, en daar het wederantwoord, soms eenigzins heftig gesteld, niet achterwege bleef, zoodat het somtijds «onstigtelijk en irreverent ten opsigte deser regeeringe, en een onbehoorlijke digressie der so hoog nodige subordinatie» werd betiteld, is de verhouding tot Batavia gedurende zijn geheele bestuur eenigszins gespannen geweest.

Heeren Meesters in het vaderland waren zeer ontdaan, toen hun de toestand van Ceylon ter oore kwam onder het laatste jaar van het bewind van Van Domburgh.

Vooral dat er weinig kaneel was ingezameld en de retourschepen niet tijdig genoeg en ook onvoldoende beladen naar Nederland en naar Batavia waren vertrokken, griefde hen buitengemeen, doch zij hoopten, dat de schade, die de Compagnie had geleden zoo veel mogelijk verhaald zou worden op «degeene, die bevonden zullen zijn door hun reukeloos gedoente deselve te hebben veroorsaakt en bovendien de schuldige desweegens na merite» zouden worden behandeld.

Wat het voorstel van Van Imhoff betrof om een of meer havens open te stellen, «hetwelck wel niet sonder reede off ongefundeert is», want niemand kan ontkennen dat het toch een harde zaak was een vorst in zijn eigen land op te sluiten, «maar wat soulaas wat remedie is hier tegens» anders dan wat de Indische Regeering heeft te kennen gegeven door met zachte middelen, zooals men tot dusverre daarin was geslaagd, den vorst in een goeden luim te houden, waarop wel eenige toegevendheid kan toegepast worden door hem toe te staan eenige goederen zelf te laten verschepen, «mits men dog maar ophoud, dat er geen caneel of andere goederen van groote aangelegenheid in worden geladen en van het eene in het andere komende de Comp. aan Ceylon slegts een sware lastpost zoude hebben».

Of Heeren Bewindhebbers nu dankbaar waren dat Van Imhoff zoo spoedig de rust had doen weder keeren te Ceylon, of dat andere invloeden zich mede hebben doen gelden, reeds 17 November 1738 schreven H.H. XVII aan de Indische Regeering, dus nadat ze eerst de Indische berichten van 1737 hadden ontvangen en Van Imhoff dus pas ruim een jaar te Ceylon aan het bewind was: «Nademaal de Raadordinaris Gouv. Van Imhoff desselfs commissie op Ceylon ten genoegen volbragt heeft, zal zijn Ed. van daar wederom mogen retourneeren na Batavia om naar desselfs rang sessie te nemen als Raadordinaris aan de Hooge Tafel en in de plaats van 't Ceylonsch gouvernement vervangen worden door den Raad Extr. Gualtherus Woutersz, welke te dien eynde tot Gouverneur van dat Eyland en des resorten van dien word aangesteld bij deesen».

Wanneer Van Imhoff's handelingen door de Indische Regeering werden afgekeurd, of zijn voorstellen niet gunstig waren ontvangen, zoo wendde hij zich immer tot H.H. XVII om daar nogmaals de zaak waarom het ging te verdedigen. Waardeering van die zijde stelde hij in hooge mate op prijs, zooals blijkt uit zijn schrijven van 16 December 1738, toen hij de tweede reis had volbracht.

Nadat hij daarin had medegedeeld, dat hij nogmaals een tocht had ondernomen om, wat ten halve gedaan was, weder te hervatten, «die hem van so veel moeyte bijna zouden hebben gedegouteerd, zijne constitutie ook die fatigues niet seer aanradende», liet hij volgen: «en hoopt dat Heeren Meesters in zijn werk een gunstig genoegen zullen neemen en indiën het God behaagt hem

dat te zijner tijd te doen horen, zo zal hij daardoor gewisselijk meer en meer worden aangemoedigt».

Die lof werd hem dan ook niet onthouden, want 4 September 1739 schreven deze aan de Indische Regeering onder het hoofdstuk Ceylon terug:»

«Voorts laudeeren wij de goede directie van den Gouverneur Van Imhoff, die in de korte tijd van desselfs verblijff in dit Gouvernement wel alle kromme houten niet zal konnen hebben regt maken, maar even wel verschijden blijken van desselfs ijver voor den dienst van de Compagnie heeft gegeven en verscheyde zaken tot redres gesteld die wel alle niet hebben konnen geapprobeert off aangenomen worden, maar des niet tegenstaande van die natuur zijn bevonden, dat er buyten prejudice van de Compagnie wel een nadere proeff van genoomen mag worden».

VIII. **Slot.**

Den 15den Maart 1738 schreef Van Imhoff, terwijl hij tegelijkertijd zijne «consideratien» over den lijnwaadhandel op de Madura'sche kust indiende, aan Heeren XVII, dat hij het voornemen koesterde ontslag uit zijne betrekking als Gouverneur aan de Indische Regeering aan te vragen en naar Batavia terug te keeren op zulk een tijdstip dat hij, wanneer dit werd ingewilligd, ongeveer 4 jaar op dat eiland zou doorgebracht hebben. Hij nam de vrijheid het opperbestuur daarvan te verwittigen en te verzoeken «zig dese mijn resolutie goedgunstiglijk te laten welgevallen en zig versekert te houden, dat ik in die tusschentijdt niet zal ophouden de zaken mijner geringe zorge toevertrouwt, so veel mogelijk te verbeteren».

Zooals men weet, hadden heeren bewindhebbers reeds 17 November 1738 bepaald dat Van Imhoff wederom zou zitting nemen in den Raad van Indië. Ware dit besluit in Nederland niet genomen, dan zou het Van Imhoff nog veel moeite gekost hebben zijn aflossing van Ceylon te bewerken.

Den 5den Januari 1739 verzocht hij reeds bij geheime missive aan de Indische Regeering ontslag, 't geen hij den 4den Mei d.a.v. per gewonen brief herhaalde met mededeeling, dat hij tevens een zijner bedienden met een afgesloten soldijrekening vooruitzond om een gedeelte van zijn inboedel over te brengen, om te profiteeren van de overvloedige ruimte op de vertrekkende schepen, die op dat tijdstip nagenoeg zonder lading vertrokken.

Adriaan Valckenier was echter geenszins begeerig den man tot de regeeringstafel toe te laten, in wien hij zeker wist altijd een heftigen tegenstander te zullen vinden, en te minder nu er vrij betrouwbare berichten liepen te Batavia, dat Van Imhoff bestemd was om Valckenier als Gouverneur Generaal op te volgen.

Dat Van Imhoff begreep dat zijn aflossing hierdoor haperde, blijkt uit zijn schrijven van 20 September d. a. v.

Nadat hij Valckenier geluk had gewenscht met de goedkeuring van zijn benoeming tot Gouverneur Generaal door Heeren XVII, evenals eenige andere leden van den Raad die bevordering gemaakt hadden, waarbij ook bekend was gesteld, dat Van Imhoff van Ceylon zou worden afgelost, gaat hij voort dat hij had gehoopt dat in zijn billijk verzoek om aflossing geen verhindering was gekomen door particuliere tijdingen, hoe geloofwaardig ook, die tot Batavia waren doorgedrongen, maar dat de regeering zich liever zou herinneren de omstandigheden waaronder hij het bestuur van Ceylon had aanvaard en de belofte, die hij te dien tijde had gekregen betreffende een eventueel verzoek om ontslag.

Maar al mochten die particuliere nieuwtjes uit het vaderland intertijd zijn billijk verzoek in den weg gestaan en het besluit omtrent zijn vertrek van Ceylon verschoven hebben, zoo vertrouwde hij echter, nu de beschikking uit Nederland was aangekomen, dat die redenen niet meer zouden gelden en dat zijn vervanger spoedig te Ceylon zou mogen aankomen, opdat hij met zijn familie niet aan een penibele reis zou blootgesteld worden en hoopte nu na een 4-jarige regeering een aflossing te zullen krijgen »die hij naar het exempel van anderen wel een jaar vroeger op de baan had kunnen brengen».

De aandrang van Van Imhoff tot het verkrijgen van een ontslag, nadat H.H. XVII daartoe reeds order hadden gegeven, doet vermoeden dat hij nog niet zeker was van zijne aflossing. Het was meer voorgekomen dat de Indische Regeering de Nederlandsche bevelen trotseerde wanneer dat in haar kraam te pas kwam, doch hoe ongaarne ook, Valckenier moest op 30 October 1739 het besluit nemen »van Imhoff op desselves herhaald versoek» als Gouverneur van Ceylon te ontslaan, waarbij tevens de gewezen eerste secretaris van den Raad van Indië, Willem Maurits Bruyning, tot zijn vervanger werd aan-

gewezen, daar Gualtherus Woutersz., door Heeren XVII daartoe benoemd, inmiddels was overleden. [1]

30 October 1739 vertrok de nieuw aangestelde Gouverneur over Malakka naar zijn nieuwe bestemming en kwam den 10 Februari d. a. v. ter reede te Colombo aan.

In een uitgebreide memorie, die hij aan zijn vervanger overgaf, legde Van Imhoff op kundige en zakelijke wijze den toestand van het eiland bloot. De Indische Regeering, die op verschillende punten van dat stuk hare bemerkingen in margine had bekend gesteld, zond dit in afschrift aan H.H. XVII, die hun oordeel als volgt daarover specificeerden:

„Zo men zig ooyt zal mogen flatteeren dat dit zo importante conquest van Nederlands maatschappye, te regt genoemt een paarl aan haar Kroon, dog 't zedert eenige jaaren door de quaade bestieringe harer gebiederen in een staat van het uyterste verval en miserie gebragt, niet alleen weder eenmaal in een bestendige vredige toestand en prevative geruste inwooning zo van binne als van buyten zal geraken, maar ook tot in zooverre weder uyt jammerlijke toestant vereijsen, dat hetzelve bij vervolg van tijden door een welgeschikten handel en suynig huyshouden in staat zal zijn, van niet alleen zig zelfs te kunnen bedruypen, maar ook van nog wel wat te kunnen overhouden, ja van zelfs

---

[1] Deze benoeming van Bruyning tot Gouverneur van Ceylon werd door Heeren XVII niet bevestigd. Zij bepaalden bij hun schrijven van 25 Augustus 1740, dat deze per eerste gelegenheid naar Batavia moest terugkeeren om zijne oude betrekking weder op te vatten en het commandement van het eiland pro-interim moest waargenomen worden door den commandeur van Gale, Daniël Overbeek of, bij diens mogelijke afwezigheid, door den politieken raad van Colombo, tot zij daarin zouden voorzien hebben.

We vermoeden, dat Heeren Bewindhebbers, die den 6en December 1740 Van Imhoff tot Gouverneur Generaal benoemden, dus 4 dagen nadat deze door Valckenier was gearresteerd, aan Van Imhoff de keuze van zijn vervanger tot Ceylon wilden overlaten.

Door zijn opzending naar Nederland werd die benoeming voorloopig te niet gedaan, doch de resolutie van 13 December 1741, waarbij Van Imhoff wederom tot landvoogd van Nederlandsch-Indië werd aangesteld, bevatte tegelijkertijd de benoeming van Van Stein van Gollenesse tot Raad-Extraordinaris en Gouverneur van Ceylon.

De goede verstandhouding met dezen gewezen commandeur van Cochin, vooral gebleken bij Van Imhoff's derde reis naar den overwal van Ceylon, was hoogstwaarschijnlijk de oorzaak van deze dubbele benoeming.

Daniël Overbeek, die het gezag van het eiland zoo lang had waargenomen werd daarbij eveneens tot buitengewoon lid van den Raad van Indië benoemd en nam in het Regeeringscollege te Batavia zitting.

te kunnen worden een magtig steunsel van Nederlands maatschappij in Indien, het is bij ons buyten speculatie, dat het geheele gebouw zo van haaren handel, als van haare politie, justitie en militie verder zal moeten werden opgehaalt en voltooyt op die fundamenten die den Gouverneur van Imhoff gedurende de korte tijd van zijn aanwesen als gebieder ten deze eylande, daar toe bereets met veel succus heeft gelegt, en die zijn Ed. tot een synosure voor zijn vervanger Willem Maurits Bruyning bij een ampele schriftelijke memorie kort voor zijn Ed. vertrek van daar heeft naar gelaten; een treffelijk stuk werks! dat wij niet alleen met de vereyste attentie en oplettendheyd maar ook met het uyterste genoegen hebben gelezen en geëxamineerd en waar van wij de lof dien de opsteller daar voor billik toekomt zijn Ed. ook gaarne willen geven, bedankende zijn Ed. voor zo veel moeyte en arrebeyd als zijn Ed. daaraan ten diensten van de Compagnie wel ten kosten heeft willen leggen, terwijl wij mede zo als UE. bij haare mariginaale beantwoording hebben gedaan ons met alle de poincten en propositien ter bevordering aan het oogmerk daarbij vervat, ons volkomen confirmeren, houdende UE. orders daarop gegeven, evenals of die door ons hier nevens stonden geinsereerd.»

In den geheimen brief van Valckenier aan het Opperbestuur geschreven in dato 31 October 1740, en bij De Jonge afgedrukt in deel IX, blz. 312, beklaagt de Gouverneur Generaal zich onder meer ook over het opzien dat Van Imhoff verwekte bij zijn komst te Batavia na terugkeer van Ceylon, over de medegenomen lijfwacht van 36 man, gekleed in de kleuren, rood-geel, van den Gouverneur Generaal.

De waarheid gebiedt echter mede te deelen, dat Van Imhoff op zijn laatste reis naar Malabaar in 1739, reeds 36 Europeesche militairen (oppassers) in zijn gevolg als lijfwacht had, op dezelfde wijze gekleed; en voor het medenemen van die militairen naar Batavia op het schip «Goodschalksoord», bij zijn vertrek van Ceylon op 13 Maart 1740, werd de volgende verklaring gegeven.

Er waren reeds geruchten tot Indië doorgedrongen van een oorlog in Europa van den Keizer van Oostenrijk, verbonden met Frankrijk en Spanje, tegen Engeland; 15 Februari t. v. had de commandeur van Cochin Van Stein van Gollenesse dit medegedeeld, waarna alle kantoren, ook die te Coromandel, daarmede in kennis waren gesteld.

Dat gerucht was versterkt door een verdachte verschijning van 3 vreemde schepen op de reede te Colombo, even vóór het vertrek van Van Imhoff, welke zonder de vlag te willen vertoonen of antwoord te geven op de vraag wie zij waren, weder eensklaps waren vertrokken, niettegenstaande de Hollandsche vlag van het kasteel woei en ook van het admiraalschip, waarmede de afgetreden Gouverneur naar Batavia zoude vertrekken.

Daarop werd besloten op het transportschip van Van Imhoff als versterking 2 metalen slangen van 10 pond, en een ijzeren 18-ponder te plaatsen »en mede tot syn Ed. lijfwacht en ook tot versterking der manschappen op gem. bodem te detacheeren 30 militairen onder haren officier, de prov. lieutenant Kruymel«.

De mededeeling hiervan aan de Indische Regeering dateerde van 12 Maart 1740 en werd dus met hetzelfde schip, waarmede Van Imhoff den volgenden dag de reis naar Batavia aanvaardde, verzonden.

Wanneer men de bestuursperiode van Van Imhoff over Ceylon als één afgerond geheel beschouwt, dan kan het oordeel daarover niet anders dan zeer gunstig genoemd worden. Het was het krachtigste, dat in tal van jaren over het eiland was gevoerd en juist dat eigenmachtige autocratische handelen op eigen verantwoordelijkheid, in het belang van de zaak die hij voorstond, en waarover hij door de Hooge Regeering zoo herhaaldelijk werd terecht gewezen, stempelde hem tot den bestuursman, die ver boven de middelmaat uitstak.

Op energieke wijze had hij ter hand genomen, wat zijn vele voorgangers hadden verwaarloosd, die slechts hun eigen belang op het oog hadden. Het heeft niet aan hem gelegen, dat de Compagnie tegenover den vorst van Kandia in zoo'n scheeve verhouding bleef; had men hem de vrije hand gelaten, zoo zou hij daarin zeker verbetering hebben gebracht, ware het niet goedschiks, dan met het uiterste redmiddel, »de degen in de vuyst«. De gedragslijn die hij later, in 1746, als Gouverneur Generaal op Java volgde tegenover den soesoehoenan Pakoe Boewana II, die door den afstand van alle kuststreken aan de Compagnie in denzelfden toestand kwam te verkeeren als de vorst van Ceylon, wettigen dit vermoeden.

Vooral op zijn reizen leeren we hem het beste kennen. Waarschijnlijk om de groote hitte te vermijden, reisde hij, waar de omstandigheden het toelieten, bij voorkeur des nachts of een

gedeelte daarvan om op de plaats van aankomst onmiddellijk, meestal nog denzelfden dag, het werk te beginnen. Zooals reeds met een enkel woord is aangestipt, staat men versteld over den onverflauwden ijver en ongemeene werkkracht van dien man. Na den dagelijkschen arbeid werden de avonduren meestal besteed aan het opstellen van memories, het maken van contracten, het uitwerken van voorstellen, het samenstellen van voorschriften en reglementen, enz., om het gedane werk vast te leggen of hetgeen nog verricht moest worden, voor te bereiden. Dat alles geschiedde, terwijl zijne gezondheid niet van de beste was, hetgeen niet alleen blijkt uit zinsneden in brieven aan het Opperbestuur, maar ook uit het slot van een journaal van een gedanen tocht, waarbij gewoonlijk wordt medegedeeld, dat deze eindigde «in een redelijcke gesondheydt» en slechts een enkele maal in «een goede».

Hij was eerzuchtig en haakte naar het hooge ambt van Gouverneur Generaal, echter niet om het voordeel aan die betrekking verbonden. Het was dus overbodig, dat hij bij de mededeeling van zijn dienstreizen aan de Regeering vermeldde, «niet soo zeer een visitatie zooals de commissaris Pielat ter regte heeft afgeraden aan den voorganger Mr. Diderik van Domburgh, daar zig van zoo'n visitatie de commissaris een ander oordeel vormde», of, «hij houd zig versekerd dat die landvisites of landtogten niet aangesien zullen worden van hetgeene weleer nopens andere visites of landtogten werd gesegd», omdat niemand hem verdacht, daarbij contributies in geld te eischen van Europeesche Compagnies-dienaren en Inlandsche hoofden, zooals vorige Gouverneurs wel deden. En in die tijden van corruptie en haatzucht is dat wel een bijzondere vermelding waard.

Vooral wat betreft het bestuur over dit eiland is gebleken hetgeen zijn medeleden in den Raad van Indie van hem getuigden bij de verkiezing van den nieuwen Gouverneur Generaal op den middag van 1 November 1750, nadat van Imhoff dien ochtend was overleden: «van een Minister, die niet alleen van den Hemel met ongewone talenten en grote hoedanigheden begaaft was, maar die ook van den beginne sijner Regeeringe af, altoos desselfs vermogen met d'uyterste ijver ingespannen en geconcentreerd heeft, om de Comp. ware het mogelijk, te herstellen in een florisante staet, geen moeite of arbeid ontziende».

BIJLAGE.

Beschrijving van Batticaloa.[1]

Dog eer men van dese plaatse afstapt zal het niet oneygen zijn alhier iets nopens desselvs bestieringe, situatie, gesteldheid en wat dies meer mag zijn met relatie tot het land ende inwoonders te seggen, dat bij het vorige dagregister der visite van den heer Gouverneur Gerrit de Heere[2] niet of anders gevonden word en door den tijt gekomen is tot den tegenwoordigen staat van dewelke men kortelijk de volgende informatie bequam:

Etymologia van het eyland Poeliantivo.

Het eyland Poeliantivo of niet so als het naar de verbasterde uytspraak voorwaarts en op meer andere plaatsen bij 's Comps papieren bekend staat Poelo Tentivo, aldus benaamt van de Tammeryn boomen by de Mallabaren Poelia Maran of Zuureboom geheeten, die voor dezen alhier in menigte moeten hebben gestaan, en tivo de gemeene naam van een eyland, is het eenigste land dat de Comp. tans competeert in dit groote landschap bij den inlander met de naam van Mattakalappa bekent.

Dese naam herkomstig van de overleveringe dat de Moekoewas de eerste bewoonders van dit land zullende werden de rivier opvoeren tot dat zij niet hoger konden komen en doen tegen den anderen zeyden *Matta Kalappe* dat is *genoeg* met de *Rivier* toond dan ook met eenen aan dat de eerste bezitters van dit land so als ook het algemeene gevoelen nog is, zijn geweest uytheemse volkeren dewelke naar de traditie ten tijde der heydense koningen uyt het koningrijk Jaffanap", alwaar het geslagte der Moekoewas voor een der laage casten onder de Mallabaren gehouden werd, hoewel zij hier te lande zig voor vrij

oorsprong der inwoonders.

[1] Extract uit de tweede reis van Van Imhoff van 5 Mei—7 Augustus 1738 langs geheel Ceylon.

[2] Gouverneur van Ceylon van 1697—1702.

hooger opgeeven, ja zelfs voor de eerste casta of geslagt willen gehouden zijn, zig geretireert hebbende, of, so men wil, van daar verdreven zijnde, zig herwaards zoude hebben begeven om een goed heenkomen te soeken en vervolgens dit land zouden hebben bevolkt van dewelke zig ook de tegenwoordige bewoonders afkomstig rekenen, hierin verschillende met de Wedassen dat dese nog de origineele bosvolkeren van het land of oude wilden zijn, dewelke zig door de bewoning en bevolkinge der beneden landen 't sederd wat g'apprivoiseerd hebbende, nu meede onder de bewoonders van dit gehoren.

streekinge van den landstreek. Het land strekt zig aan de oostkant van Ceylon van omtrent de laage zandhoek of de zuytoosthoek van dat groote eyland af, tot aan de limiten van Trinconomale die circa halfwegen deese beide plaatsen gerekent werden, bestaande also in de lengte langs den boord der zee of te meest zuyden en noorden circa 30 mijlen ofte de halve lengte van het geheele eyland in hetwelke de revier Matekalepoe aaroe dit eyland Poeliantivo formeert, op welkers uytstekende noordoosthoek regt over den uytloop der rivier die aldaar twee armen naar boven toe formeert, dog met eenen mond zig in zee ontlast, het fort Batticaloa gelegen is, van het welke voorwaards en so mede van het eyland bij andere dagregisters genoeg gezegt zijnde, so zal men hier maar kort aanmerken, dat ofschoon het spacium van dit eyland voor 's Comp^s ommeslag alhier dubbeld groot genoeg is, egter wel te wenschen was, dat bij de restitutie van so veele landen aan den koning van Candia ook was gedagt geworden om ten minsten de twee boorden van de revier tot aan de zee toe af van daar tot aan dit eyland, dewelke de Koningsen althans zig formeel nevens alle het andere landt toe eygenen, duydelyk te exipieeren en onder 's Comp^s possessie en eygendom te houden, hetwelk nu indien men tot decking van den mond derselve eens dese of geene versterkinge mogte willen maken, of anders gebruyk daarvan nemen, veel twist met de koningse onderworpen zoude zijn tot so verre zij, naar hetgeene uyt de voorwaards aangetekende klagten af te nemen is, zelfs de onbeschaamtheyd hebben het vissen in de revier aan 's Comp^s onderdanen te bedisputeren, wel waar zijnde

misslag begaan in het restitueeren der twee boorden van de revier.

dat so als men te meermalen daar over heeft geraisonneert Ceylons oostkust aan alle plaatsen genoegsaam landbaar en accessibel is in den goeden tijd, en also het bewaren of bezetten van een of twee rivieren of andere favorable plaatsen alwaar de natuur door de situatie gelegentheid tot versterking geeft, weynig tegens een Europesche mogendheid soude kunnen helpen om deselve van het eyland af te houden, dog aan d'andere kant kan ook niet ontkend werden, dat ofschoon het niet om een Europees of ander vijand van buyten te doen mogte sijn daar men hoopt dat het nog so seer niet op aankomen zal, egter de voorsigtigheid mede brengt dat men aan eenige plaatsen gelijk hier geseten zijnde en het in zijne eygene magt hebbende de limiten liever wat ruymer als nauwer neemt, om zig zelfs niet vrijwillig in te sluyten, gelijk nu ten opsigte der koningsen van dit plekje lands zonder tegen spraak kan werden gesegt, leggende rondom midden in en onder deselve.

considera-
tien over de
restitutie.

Dog wanneer men bedenkt dat in die dagen zelfs geen swarigheid gemaakt is om dese plaats sowel als Trinconomale int geheel te abandonneeren en aan den koning interymen, so behoefd men zig over dese bekrompen besittinge niet te verwonderen, maar wel over de bevattinge van zaken die men doenmaals moet hebben gehad, daar nogtans sigtbaarlijk genoeg aantoonen en voor een ieder die occulaire inspectie daarvan neemt niet t'ontkennen is, dat er niets anders alsdat zoude nodig zijn, om den naam der Nederlanders aan de geheele oostzijde van dit eyland wel haast te doen vergeeten, en andere daar te zien nestelen, die meer quaads van dese zijde zoude kunnen doen aan den eygenaars van den Westerboord, als dese met alle hare magt alsdan zouden kunnen beletten.

onde aan-
gelegentheyd
der oost-
zijde van dit
eyland.

Tenminsten den Gouverneur verklaart voor zijn aandeel dat hij in tegenstelling van zulke wonderlijke concepten absolut vermeent dat 's Comps possessie aan dese kant niet te sorgvuldig kan werden bewaart, en dat er daarom in tijd van rupture met eenige Europesche mogentheid niets nodiger zoude zijn als de avenuen bezuyden dese plaats alwaar de Comp[ie] voor desen op Cheime Calattoe nog een post heeft gehad, met den eersten weder te bezetten, om de com-

wat men in
cas van nood-
sakelijkh'
daaromtrent
zou moeten
doen.

municatie van den Baixos af tot hiertoe open te houden, en zo meede Venio's bay en andere kleine plaatsjes die het gemakkelijkste ter landinge tussen dit en Trinconomale zijn, en dat men, schoon die posten van geen groten ommeslag behoefden te zijn, en geen hondert man Europeschen aan guarnisoen alle te samen zouden vereysschen, daarmeede niet alleen den Inlander in een wonderlijk meerder subordinatie dan tegenwoordig en ook int geheel binnen de palen der trouwe zouden kunnen houden, maar ook teffens nog al veel voor het uyterlijke zoude effectueeren om iemand die gesint mogte zijn hier aan te komen, van sodanigen voorneemen te diverteeren, schoon men dat met openbaar geweit al niet konde beletten, hetwelke dan ook tot speculatie voor den volgenden tijd alhier werd aangetekend.

verdeelinge van het landschap Matta Kalappa in 8 provintien. Akrepatoe. Het landschap Matta Kalappoe van welkers beschrijving men door dese digressie een weynig afgeweeken was, word bij den inlander verdeelt in agt Provintien waar van de eene of zuydelijkste genaamt Akrepattoe zig tot aan de kleine baixos of liever de lage zandhoek uytstrekt, hebbende een zeer vermaarde pagood Tiricoil genaamt, werwaarts den koning van Candia zelfs nu en dan zijne superstitieuse en afgodische devotie gaat verrigten:

Nadoekadoe. Karewagoe. Aan Akrepattoe grenst naar de landkant, dat is van de zuydkand beginnende noordwest op de provintie Nadoekadoe en regt noorden op het landschap Karewagoe dat zig van Akrepattoe langs de zeekant uytstrekt, dan volgt aan Karewagoe het landschap Kalatte of Kalaroe liever, beteekende in het Mallabaars steenrivier, en aan de landkant volgt aan Nadoekadoe Chiambanture:

Kalaroe. Kalaroe zijnen naam presumptivelijk ontleenende van de steenagtigheyd der rivier die in dat landschap uytloopt, is de provintie waarin geleegen is de plaats die de zeevarende gemeenlijk met de naam van Sint Clatadel in hare kaarten en journaalen uytdrucken dog die eygentlijk hiet Cheime Kalaroe of kleine steenrivier alwaar de Compy weleer op een Eylandje dat voor den mond van dien rivier legt circa van grote als dit Poeliantivo een steenen fortje heeft gehad, dat met de reductie der Ceylonse fortificatien en guarnizoenen almeede in de loop geraakt is, dog in cas van oorlog en

gevaar van bezoek om zijne welgeleegentheid ter landinge wel weder met een klein postje mogte werden bezet; hetselve legt omtrend 15 of 16 mijlen van hier om de zuyd dat is circa half wegen Ceylons Zuyd oosthoek en heeft meede een goede vaarbare rivier en meer andere avantages van de natuur die dese plaats wel gelijke in opmerkinge mogen doen blijven:

Chiam banture is de naam van het land waarinne de plaats van gelijke benaminge die tot residentie van den vidaan of het subalterne hoofd deser benedenlanden diend, circa 12 mijlen van hier gelegen is, zijnde de rivier tot soverre vaarbaar in den eenen arm die Zuydwest oploopt, om met allerhande vaartuygen van hier bevaren te kunnen werden. *Chiam banture.*

Voorts leggen aan Kalaroe noodwaarts op de Provintien Eroewiel en Niammoenie, waar van de laatste tot aan den uytloop deser rievier zig uytstrekt, die aan de noordkand heeft het landschap Eraoer het grootste van allen, alstreckende zig van hier langs den boord der zee tot effen boven de Venlo's bhaay en landwaart in tot nabij het bergje, bij de zeeluyden onder de naam van het Zuykerbroodje bekend, dat is tot aan de limiten van Trinconomale. *Eroewiel Niammoenie en Eraoer.*

Het eerstgem. land, welkers naam volgens de Mallabaarse tale waarin Eroe, droge koemist, en Wile een grote hogt landt betekent, desselvs deugd afbeeld, is zeer vrugtbaar en goed land gelijk ook 't andere reets opgenoemde provintien, dog dese bij uytstek die daar van ook mogelijk den naam zal hebben ontleent gelijk de tweede van desselfs situatie man, zand of kley en moemie hoek, omdat deselve aan de zuydzijde dezer rivier stotende een lange zandstrook langs den boord der zee heeft, die geformeert werd door de zuydwester arm van dese rivier dewelke een lange wijte, bijna paralel met den zoom van de zeestrand loopt eer deselve zig landwaart in begeeft.

Dese agt Provintien en verscheydene bosschen of wannams waarvan de eerste door Pedias ende laatste door Wannias, die zig als vrijheeren rekenen, bestierd werden, maken te samen de dessavonie van Batticaloa, thans onder den vidaan Chiokenaden Chittiaar sorteerende en dus een schoone plek lands uyt, over dewelke door het Hoff tot hoofd is gesteld den dessave van Matule. *wat hoofden over deze landschappen zijn gesteld.*

benaminge der bosschen met haar betekenisse.

Onder de vorenstaande wannams of bosschen die alle landwaarts in leggen en genaamt werden Nadene wannam of Heere bosch waarin de munnixkap Lerie wannam of het grote bosch, Cheime wannam of het kleyne bosch, Wendekalve wannam of het verbrande bosch, Kalmande wannam of het Steenhoops bosch van Kalloe steen en Mande een hoop, mitsgaders Karrewettie wannam of landwegbosch van Karre land en Wittie de weg en eyndelijk Kannitivo wannam of maagden eylands bosch also kanni een maagd en tivo een eyland betekend, zijnde de eerst en op een na laatst gem. van de meeste remarquen, terwijl over dese alleen twee vrije Wanniassen zijn die met den Dessave niet veel en met den vidaan niets te schaffen hebben, en direct onder het hoff sorteren: deselve leggen in het Zuyden d'eerste en in het Westen de laatste van dese plaatse, en zijn wel de grootste en magtigste onder dese Landregenten.

item waar 't bosch van Eraoer legt en de limeten van Trinconomale is.

Buyten dese bovenstaande wannams of bosschen waar bij moet gevoegd worden Eraoer wannam of het bosch van die provintie dat landwaart in ten noorden van dese plaatse legt en Natoer wannam dat daar aan grenst en alwaar de gravet of wagtpost der limiete van Trinconomale is, zijn nog verscheyde andere kleine bosschen die ook haare hoofden hebben, dog die so seer niet in consideratie komen als deese en daarom werden overgeslagen, terwijl

wat ten opsigte vant bosch Carrewitte wanam nog te remarquen valt.

van Karrewittie wannam onder zijnen eygenen vrijheer nog aan te merken valt dat naar de benaminge voorwaards verklaard door dit bosch de grote landweg naar het hoff loopt, het selve legt omtrend west van hier en stoot aan het voorsz. Kannitivo wannam dat zijnen voorwaards beduyden naam ontleend van eene spruyt uyt de bovenlanden die aldaar in desen rivier, dat is in de Westespruyt derselve uytloopt en de gedaante van een vrugtbaar en goed eylandt formeert, lopende dit Kannitivo tot aan de Gravet van Bintene die omtrend 24 uuren gaans van hier legt, alwaar nog een paleis van de vorige Koningen deses lands is, en werd die provintie thans door een apart Dessave bestierd.

Dit Bintene legt benoorden het Westen van dese provintie en bezuyden hetselve heeft het de provintie Welletje in

het Zuydwesten Paneme, en daar aan volgt het landschap Waluwe dat tot aan de landen van Mature loopt, en door de rivier van die van 's Comps land afgescheyden word; grensende dit Welletje of naar de Singaleesen uytspraak Wellas aan Oedoenoewere of het bovenland waar in het hof of de ordinaire residentie van den koning nabij Ganoeroewe geleegen is, hetwelke naar gedagten pas 36 uuren gaans van hier kan gelegen zijn, meest in het Westen, hoewel men dat om de dommigheid der Inlanders en haren wantrouwigen aard niet regt te weeten krijgen kan, zijnde de kaarten van Ceylon die men met distinctie der provintien vind meede maar uyt de mondelinge berigten der inwoonders opgemaakt, en van seer weynig credit om daar op staat te kunnen maaken; nogtans vermeende den Gouverneur uyt het geene reeds bij het zeylen langs Ceylons Zuyderboort onder den 22en deser is aangemerkt en daarbij gevoegt zijnde de beschrijvinge der Provintien landwaard in West op van hier gelegen wel te mogen besluyten dat Ceylon wat het Oost en West of desselvs breete aanbelangt, nog nooyt wel in de kaarten is gelegt, en dat hetselve volgens calculatie, die men in het rondzeylen maken kan en waar meede ook overeenstemt seker journaal van de vorige eeuw dat volgens de bekruysinge met een chaloup gedaan, van distantie tot distantie Ceylon rond den mijlen komt aan te wijsen op het breedste wel 50 mijlen lands komt uyt te maken en veel ligt nog al meer indien men dat so accuraat weeten koude als de distantie ten zuyden en noorden.

beschrijvinge van eenige plaatsen leggende omtrent de residentie van het Candisse hoff.

gebrekkelijkheid der kaarten van Ceylon.

het eijland is breeder als het vertoend werd.

Daar benevens schijnt het denselven toe dat men nergens beeter en gemackelijker als van dese zijde in het hart des land zoude kunnen komen, moetende zekerlijk aan het bovengem. Paneme de Colona Corle ende landen boven Mature heen lopende en wederom aan Saffragram en 's Comps landen aan den Westboord stotende, vast gehegt zijn, terwijl men aan de breete weet dat Batticaloa iets noordelijker reeds als Colombo of omtrend op eene breedte met het zelve legd.

Voor het overige is het land van Batticaloa in zig zelfs buyten de zeekant die zandig en steenig is een goede vrugtbaare grond, voortbrengende cattoen, honing, wax, rijs en peper, alle hetwelke indien het behoorlijk gecultiveert

producten van Batticaloa.

wierd en men het sluyken maar konde beletten de Comp. merkelijk ten beste soude konnen komen, waarvan het eerste wel meest van de industrie der bediendens in het opwekken van de volkeren afhangelijk is, en het laatste moet werden besorgt door goede toesigt, zijnde de minste vaart de beste, terwijl een Inlander het sluyken dog onmogelijk laten kan.

men vind kosteiijk timmerhoud in de bosschen.

Daar en boven levert het land hier om het gelijk uijt de voorverhaalde veelvuldige bosschen genoegsaam af te neemen is, een meenigte van kostelijk timmerhout uyt, beyde voor den scheeps en huysbouw, dog omdat het al te maal, door den in deesen al meermalen beklaagden restitutie, 's konings is en dies gezag wederom staat in handen van arme schraap en baatzugtige Chitties en Mallabaren die uyt de natuur stout en assurant zijnde, en door haare meerdere altijd kaal en naakt geplukt werdende scherp bijten en finanties quoris modo moeten soeken, so heeft men het ook daarover geduurig met haar gaande, en siet men haar op de vingers dat zij niet na haar sin sluyken kunnen, so sluyten zij haare handen met het hout en verbieden zodanig den afbreng dat men niet een enkele boom krijgen kan, schoon 's Comps.

omogelijkheid om hetzelve te bekomen.

Wedassen, dat is Inlander onder den koning wonende, dog ter gagie van de Comp. staande, boschmenschen die nogal redelijk stout ende Comp. zeer getrouw zijn, de courage wel hebben om het hout te gaan kappen, soo dat om dese redenen almeede wel te wenschen was dat men het land so schoon niet weggegeven hadde, sonder om zijne eygene benodigheid te denken terwijl daarmeede dog niet veel gewonnen is omtrend hetgeene men daarmede bedoelde en dese gerestitueerde Provintien de koop so seer niet gebrooken zoude hebben, indien men maar op zijn stuk was blijven staan, hetwelke hier en passant moet werden geremarqueert, om of het gebeurde dat door een favorable staatswisselinge en veranderinge van tijden de occasie zig opdeed om eenige van dese landen weder te recupereeren, hetwelke men aan den tijd voor als nog diend bevolen te laten, hoewel dat voor de Comp. van grote importantie zoude zijn, indien deselve dit Waluwe en Paneme met het tusschen beyde leggende land tot hiertoe onder hare gehoorsaamheyd eens konde krijgen, dat het Hoff daar en tegen so veel niet zoude kunnen deeren en haar om de communicatie met

die bij tijd en gelegenheid overgenomen zoude kunnen werden.

de landen van Mature veel waard zoude zijn. En of al iemand wilde tegenwerpen, wat het de Comp. waardig is, dat is het den koning ook waardig, so soude dat dog niet gelden, en men zoude in dier voegen onkundig raisonneeren.

objectie tegen die middelen

Want het is bekent dat de inlanders onder den Koning sorteerende niets meer so wel uyt de Natuur als ook om de wille van hare Regeeringsforme doen, als hetgeene zij uyt noodsakelijkheid moeten doen, om de kost te hebben en dat zij de rest laten leggen alsschoon sommige nog wel weeten dat het land beter te gebruyken is.

die weder legd werd

Uyt de Natuur doen zij dat om dat zij luy van aard en tot den arbeid ongenegen zijn, daarinne veel verschillende nogtans van de Mallabaren en Chitties die vlijtig ten arbeyd en industrieus zijn.

En om de regeeringsform laten zij ook leggen wat legt, en bemoeyen zig maar met de kost te soeken om dat zij dog niets voor haar zelfs behouden kunnen en sodra zij door haren arbeyd wat versameld hebben het selve aan haare hoofden weder opbrengen moeten welk inconvenient gemeen is met de Mallabaaren en Chitties die ook geen kind in de wieg sparen daar wat te haalen is, en weder in selver wijze volgeworden zijnde door hare meerdere werden uytgedrukt; so dat d' eerste door beyde en de laaste door dese laastgem. inconvenienten wanneer zij onder den koning sorteeren werden terug gehouden om het land regt te gebruyken, daar zij integendeel onder de Comp. sorteerende beyde daarinne veel naarstiger zijn, hetwelke men bij het confronteeren van wedersijdsche landen en onderdanen duydelijck ontdecken kan;

onderscheid tusschen 's Comps en koninx onderdanen.

dit alles ongerekent de communicatie met de landen van Mature, waarvan men nu hier geheel afgesneden is, kunnende nauwelijx een brief over de Pannemesen landweg derwaarts besteld krijgen, omdat het land tussen beyde voor een groot gedeelte wild en woest is.

Dog om dese Consideratien niet te langwijlig te doen worden, zal men het hierbij laten, en zig vergenoegen, met de vorenstaande poincten tot speculatie te hebben geremarqueert om weder te keeren tot het vervolg van dit dagregister ende verdere reyze naar Trinconomale.

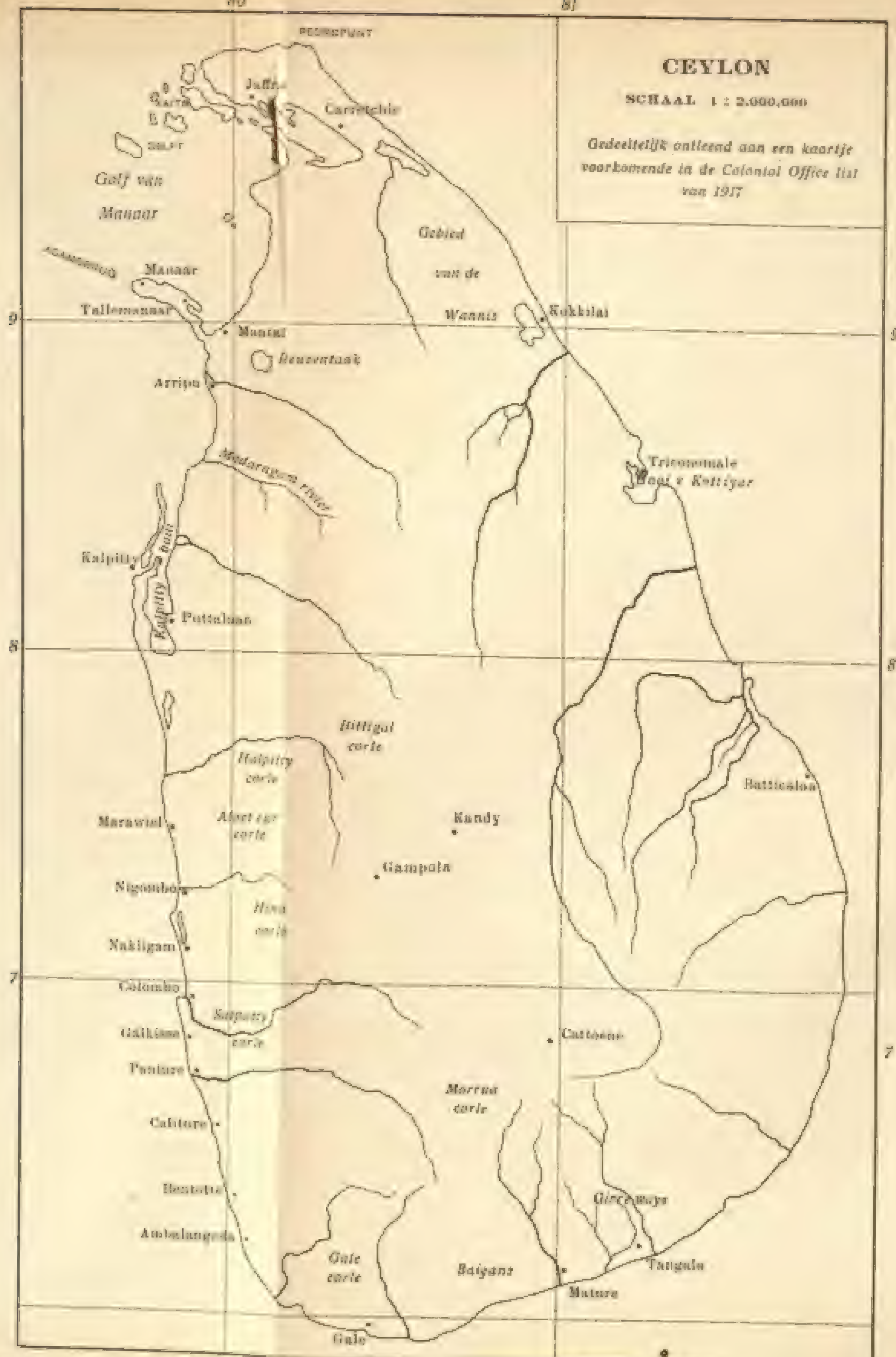
eynde der consideratien over Battecaloa ende onderleggende landen.

Terwijl nu alles in gereedheid was geraakt tot vertrek

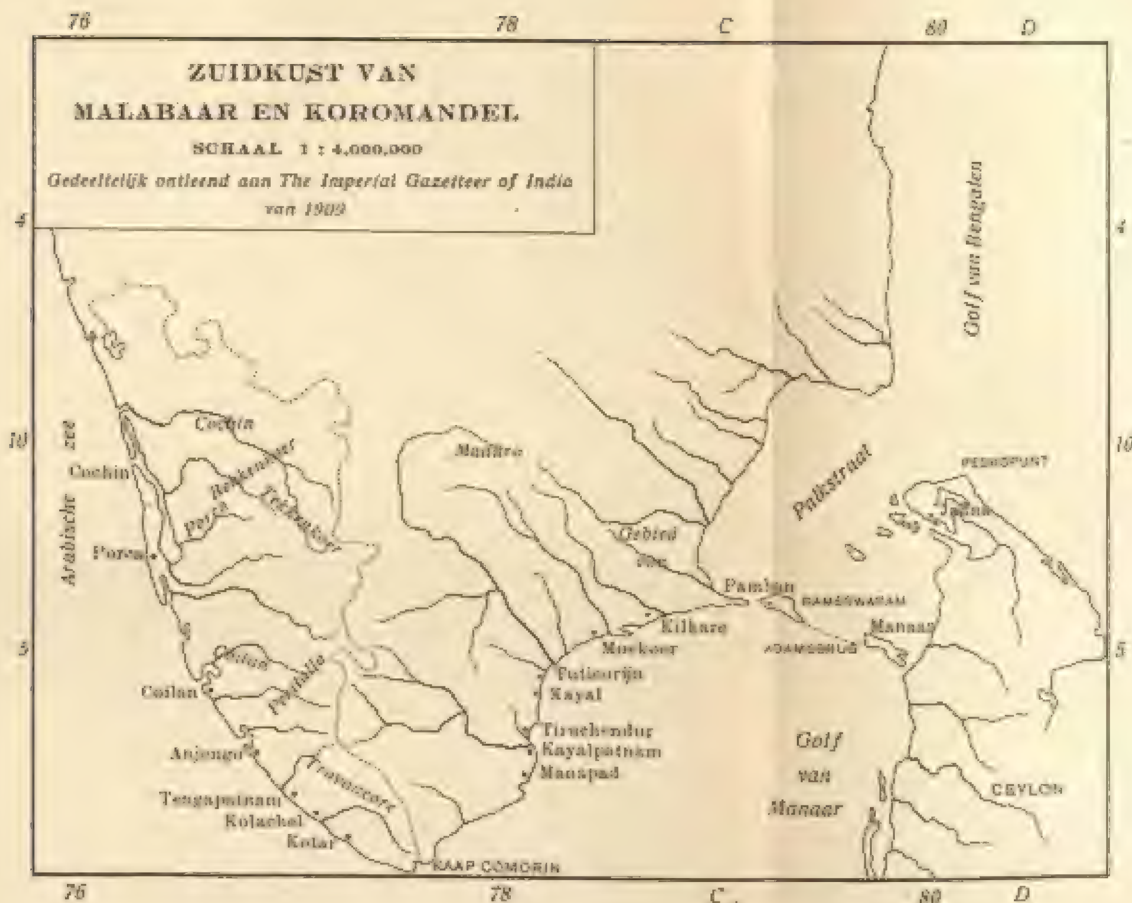
embarquement en vertrek van die plaatse.

met de veranderinge van wind geeft zeyn om te wenden.

so voeren tegens den avond naar boord en geraakte met sonsondergang door een labber suydelijk lugtje onder zeyl, dog kort daarna kreegen een blaasje uyt den noorden en leyden het doen met de steven naar de wal voor eenigen tijd, dog de wind westelijker lopende, so deeden met het opzetten van de wagt zeyn van wenden en gooyden het om de Noord.

CEYLON
SCHAAL 1 : 2.000.000
Gedeeltelijk ontleend aan een kaartje voorkomende in de Colonial Office list van 1917
80
81
9
8
7
Golf van Manaar
Jaffna
Carretchie
Manaar
Tallemannar
Mantai
Arripu
Kalpitty
Puttalam
Kokkilai
Trincomale
Gebied van de Wannis
Medaragam rivier
Kalpitty baai
Hittigal corle
Halpitty corle
Alutcur corle
Marawiel
Kandy
Gampola
Batticaloa
Nigombo
Hina corle
Nakilgam
Colombo
Salpitty corle
Galkisse
Panture
Cattoene
Morrua corle
Caliture
Bentota
Ambalangoda
Gale corle
Baiyans
Matare
Tangala
Gale

ZUIDKUST VAN
MALABAAR EN KOROMANDEL
SCHAAL 1 : 4,000,000
Gedeeltelijk ontleend aan The Imperial Gazetteer of India
van 1909
76
78
C
80
D
4
10
5
Arabische zee
Cochin
Cochin
Porca
Coilan
Anjengo
Tengapatnam
Kolachel
Kolar
KAAP COMORIN
Tuticorijn
Kayal
Tiruchendur
Kayalpatnam
Manapad
Kilkare
Mockoor
Golf van Bengalen
Palkstraat
RAMESWARAM
ADAMSBRUG
Manaar
Golf
van
Manaar
CEYLON

INHOUD.

HET KONINKRIJK ÇRIVIJAYA.

door

J. Ph. VOGEL.

Onder bovenstaanden titel verscheen onlangs in het Bulletin van de École française d'Extrême-Orient een artikel van den Franschen geleerde George Cœdès,[1] dat van buitengewoon belang is voor de oude geschiedenis van den Indischen Archipel, vooral wat betreft de betrekkingen, die oudtijds bestonden tusschen Voor-Indie, Malakka en Insulinde. Een voortreffelijk gebruik van epigrafisch materiaal uit deze drie gebieden met vergelijking van Chineesche bronnen heeft den schrijver geleid tot zeer verrassende resultaten, waarvan ik hier een kort overzicht wil geven.

Het betoog van den heer Cœdès gaat uit van de merkwaardige inscriptie van Kota Kapur in westelijk Bangka, die indertijd is uitgegeven door Kern. Dit document, naar het schijnt, gedateerd in Çaka 608 (A. D. 686) en gesteld in het oudst-bekende Maleisch, waarvan de verklaring nog slechts gedeeltelijk is gelukt, bevat niet minder dan viermaal het woord Çrivijaya, door Kern opgevat als een vorstennaam. Het lag inderdaad voor de hand het als zoodanig te beschouwen, want vijaya (= overwinning) zou zeer goed de afkorting kunnen zijn van een eigennaam gelijk b.v. Vijaya-varman, met bijvoeging van het welbekende, heil-kondende çrī (= geluk, fortuin).

De Fransche schrijver begint met op te merken, dat het de voorkeur verdient Çrīvijaya op te vatten als naam van een rijk — een veronderstelling die in Cœdès' verdere bewijsvoering op schitterende wijze wordt bevestigd. Er is nl. een tiental jaren geleden een Sanskrit inscriptie gevonden te Vieng Sa, ten zuiden van de golf van Bandon, op het Maleische schiereiland, en ook

[1] Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient, tome XVIII (1918), n°. 6, pp. 1—36.

in dit inschrift wordt gesproken van een vorst van Çrivijaya, wiens naam niet wordt genoemd of is verloren gegaan.[1] In de inscriptie van Vieng Sa, die gedateerd is in Çaka 697 (A. D. 775), wordt vermeld dat bedoelde koning een drietal baksteenen tempels (*aiṣṭikagehavaratrayam*) oprichtte voor den Buddha en de beide Bodhisattvas Padmapāṇi en Vajrapāṇi. De hofpriester (*rājasthavira*), genaamd Jayanta, stichtte nog drie *stūpas* op bevel van zijn koninklijken meester en na Jayanta's dood werden daaraan nog een tweetal *caityas* van baksteen toegevoegd door diens discipel, den *sthavira* Adhimukta.

Op de keerzijde van den steen bevindt zich een onvolledig inschrift, waarin de vorstelijke stichter wordt aangeduid als «Çri-Mahārāja uit het koninklijk geslacht der Çailendra's» (lett. 'Bergvorsten'). In dit verband herinnert Cœdès er aan, dat eenerzijds bij Arabische schrijvers de titel *Mahārāja* wordt gegeven aan de koningen van Zābadj, terwijl anderzijds volgens Chineesche bronnen hij gedragen werd door verscheidene heerschers van het koninkrijk Palembang.

Nu komt de naam *Çriviṣaya*, die in beteekenis overeenkomt met *Çrivijaya*[2] herhaaldelijk voor in epigrafische documenten van de vorsten der Coḷa-dynastie, die het doorluchtige huis der Pallava's omstreeks 't midden der 9de eeuw waren opgevolgd als beheerschers van de kust van Koromandel.[3]

Onder deze documenten komt allereerst in aanmerking de schenkingsoorkonde (in Sanskrit en Tamil) van den Coḷa vorst Rājarāja I (A. D. 985—1012)[4], die vooral bekend is als bouwheer van den grooten tempel van Tanjore, het meesterstuk der

[1] Van de inscriptie van Vieng Sa, eerst bekend gemaakt door Louis Finot (*Bulletin, Commission archéologique de l'Indo-Chine*, 1910, p. 149 n°. 15 en 152) is door Coedès een transcriptie met vertaling en facsimile uitgegeven als appendix van het hier besproken artikel.

[2] Hier zij herinnerd aan het gebruik van het part. praet. *vijita* als subst. (= rijksgebied) in de inscripties van Açoka.

[3] Dat de naam van deze landstreek is afgeleid van *Coḷa* was reeds aan onzen Valentijn bekend. „Deze Kust", zegt hij, „draagt gemeenelijk den verbastaarden naam van Choromandel, en is daar bij nu alleen bekend; dog de rechte is Sjola-Mandalam, na Sjola, zeker Koning van dien naam, en Mandalam een Koninkrijk, en dit plagt in de oude tijden een magtig Rijk op zich zelven te wezen". *Oud- en Nieuw Oost-Indien*, 1724—26, deel V, 1ste stuk, p. 2.

[4] Vincent A. Smith, *The early history of India*³, London 1914, p. 466, geeft A. D. 1018 als het jaar waarin Rājarāja werd opgevolgd door zijn zoon Rājendra-coḷa.

Drawidische bouwkunst. Die oorkonde, gegraveerd op niet minder dan een-en-twintig koperen platen saamgehouden door een zwaren koperen ring, waarop 's konings wapen, wordt bewaard in de Universiteits-bibliotheek te Leiden en men vindt ze dan ook gewoonlijk aangeduid als »het groote charter van Leiden«. Hoe het komt dat dit kostbaar historisch document zich thans te Leiden bevindt zij hier kortelijk vermeld. Met nog een kleinere oorkonde eveneens van Koromandel afkomstig was het groote charter ruim een eeuw lang het eigendom van het geleerde geslacht der Camper's.

Florentius Camper, die van 1702 tot 1713 predikant te Batavia was [1], bracht beide documenten uit Indië mede, toen hij in het laatstgenoemde jaar huiswaarts keerde en zich te Leiden vestigde. Dit blijkt nog uit het strookje perkament aan het groote charter bevestigd, waarop te lezen staat: Olla Malabarica a Fl. Camper ex Surata advecta. Hieruit zal zeker wel niet zijn af te leiden, dat de platen te Suratte het eigendom van Florentius Camper zijn geworden. Want uit den inhoud van beide oorkonden blijkt, dat zij thuis behooren te Nagapatam. Deze plaats was, zooals men weet, sedert 1687 de hoofdplaats der Nederlandsche factorijen ter kuste van Coromandel. Waarschijnlijk heeft Camper op zijne huisreis zoowel Nagapatam als Suratte aangedaan, is in eerstgenoemde havenplaats het tweetal oorkonden in zijn bezit gekomen en heeft men later gemeend dat zij uit Suratte afkomstig waren. De definitie olla Malabarica [2] is in zooverre juist, dat de charters gedeeltelijk in het Tamil zijn gesteld, welke taal door onze voorouders gewoonlijk als »Malabaarsch« werd aangeduid, hoewel zij niet in Malabaar, maar in Coromandel bezuiden Madras wordt gesproken.

Bij den dood van Florentius in 1748 werden de charters het eigendom van zijn zoon, den beroemden Petrus Camper, die medisch professor achtereenvolgens te Franeker, Amsterdam en

---

[1] Valentijn, op. cit. deel IV b, pp. 91—92 en 102. C. A. L. Troostenburg de Bruijn, Biogr. Wbk. van Oost-Indische predikanten. Nijmegen 1893, p. 81. Volgens de laatstgenoemde bron repatrieerde Florentius Camper 26 Aug. 1712.

[2] Het Malayalam woord olla beteekent in 't bijzonder het voor schrijven gebruikte blad van den palmyra palm. De uitdrukking wordt vervolgens toegepast op een uit palmblad bestaanden, inlandschen brief en, zooals in 't gegeven geval, ook op een geschreven document uit ander materiaal vervaardigd. Cf. Hobson-Jobson i. v. ollah.

Groningen is geweest. Toen hij in 1773 was overleden, werd Adriaan Gilles, bekend als natuurkundige, erfgenaam der kostbare stukken. In het laatste kwart der 18de eeuw ontwaakte bij de intellectueelen van West-Europa de belangstelling in het oude Indië en daaraan is het wellicht toe te schrijven, dat de derde eigenaar van het geslacht Camper een poging aanwendde om aangaande den inhoud der geheimzinnige »Malabaarsche« tafelen te worden ingelicht. Hij wendde zich daartoe tot den Franschen Oriëntalist Anquetil du Perron (1731—1805)[1]. Het antwoord van den vermaarden geleerde, gedateerd te Parijs, 23 Fr. 1790, is merkwaardig genoeg zoowel om den persoon van den schrijver als om de omstandigheden, waaronder het werd geschreven — te midden van de furie der Fransche revolutie[2]. »Le bruit continuel du tambour, l'annonce des prétendues conspirations, la publication éternelle des décrets, absolutions, démissions, lettres, adresses, etc. ne permet guère de s'occuper des matières sur lesquelles vous daignez me consulter; nous sommes ici à la fin du monde.« Overigens bevatte Anquetil du Perron's brief niet heel veel, wat tot opheldering kon strekken. Wel merkte hij terecht op, dat de taal Malabaarsch was, »non de la côte Malabare où est situé Cochin etc. mais celui de Coromandel, où vous avez les comptoirs de Paliacate, Portenove, etc.«

Toen A. G. Camper in 1820 overleed, kwamen de beide charters in het bezit van één zijner vier dochters, die gehuwd was met H. A. Hamaker, van 1817 tot 1835 professor in het Arabisch aan de Leidsche Hoogeschool. Zijn erfgenamen schonken ze in 1862 aan het Legatum Warnerianum en zoo berusten zij sedert in de Universiteits-bibliotheek te Leiden.

Eerst in 1866 is de inhoud van deze gewichtige oorkonden bekend geworden, doordat Dr. James Burgess ze heeft opgenomen in zijn werk Tamil and Sanskrit Inscriptions collected chiefly in the South of the Madras Presidency.[3] Een

[1] Cf. Ernst-Windisch, Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischen Altertumskunde. (Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde) Teil I, Strassburg 1917, pp. 48—50.

[2] De brief is in zijn geheel gepubliceerd door Prof. M. Th. Houtsma in de Bijdragen, 5de volgr., dl. III (1888), pp. 145—147.

[3] Zie de aankondiging van bedoeld werk door Kern in de Bijdragen, 5de volgr., dl. II (1887), p. 613.

Zuid-Indische geleerde, Paṇḍit Naṭêsa Śâstri, was de vertaler van het Tamil gedeelte, terwijl de vertaling van het Sanskrit grootendeels het werk was van Prof. Eggeling te Edinburg. Het is zeker een merkwaardig toeval dat het tweetal oorkonden van Coromandel, reeds meer dan twee eeuwen geleden naar Nederland verzeild geraakt, achteraf van zooveel gewicht blijkt voor de aloude geschiedenis van Nederlandsch-Indie. Maar keeren wij thans terug tot den inhoud der Leidsche charters en tot het betoog van den heer Coedès, aan wien de eer toekomt van hun bijzonder belang ten opzichte van Insulinde het eerst in het licht te hebben gesteld.

De groote oorkonde van Leiden is gedateerd in het 21ste regeeringsjaar van den Coḷa vorst Rājarāja en behelst dat deze een dorp, Ānaimaṅgalam genaamd, schonk aan den Buddha, verblijf houdend in een tempel die te Nāgīpaṭṭana gebouwd was door een koning Māravijayottuṅga-varman, gesproten uit het Çailendra geslacht en heerscher over Çrivişaya en Kaṭāha in den naam van diens vader, Cūḍāmaṇi-varman. Uit het Tamil gedeelte der inscriptie valt eerder op te maken dat het de laatstgenoemde vorst was, die den tempel deed bouwen, maar dit doet weinig ter zake. Waarschijnlijk werd het gebouw door den zoon voltooid, na door den vader te zijn aangevangen. In elk geval was het de vader, naar wien het Cuḍāmaṇivarma-vihāra werd genoemd.[1] In de kleinere Leidsche oorkonde, die geheel in Tamil is gesteld en die is gedateerd in het twintigste regeeringsjaar van den Coḷa koning Kulottunga alias Rajendracoḷa II (A. D. 1070—1118), verschijnt het heiligdom onder den nog vollediger naam Çri-Çailendra-Cūḍāmaṇivarma-vihāra, waarin wij dus de benaming van het vorstenhuis, waartoe de stichter behoorde, mede vinden opgenomen. Men herinnert zich dat deze benaming ook voorkomt op den vroeger besproken steen van Vieng Sa in Malakka, waar hij wordt toegepast op een als «Çri-Mahārāja» aangeduiden vorst van Çrivijaya. Er is dus alle reden om met Coedès te concludeeren tot een gelijkstelling van Çrivijaya met Çrivişaya. Tevens vinden wij hierin een aanwijzing in welke richting het rijk der beide in het groote

[1] Tot 1867 bestond 1 of 2 Engelsche mijlen ten noorden van Nagapatam de bouwval van een Buddhistischen tempel, waarin wij mogelijk de overblijfselen van den Cuḍāmaṇivarma-vihāra hebben te zien. Vgl. Indian Antiquary, vol. VII (1878) pp. 224 vlgg.

Leidsche charter genoemde vorsten, Cūḍāmaṇi-varman en Māravijayottuṅga-varman, moet worden gezocht.

Volkomen zekerheid hieromtrent heeft de heer Cœdès verkregen door aanhaling eener passage uit de Annalen der Sung dynastie. Daar wordt melding gemaakt van twee gezantschappen uit het land San-fo-ts'i, het eerste in 1003 afgevaardigd door een koning Sė-li-chu-la-wu-ni-fu-ma-tiau-hwa, en het tweede in 1008 gezonden door Sė-li-ma-la-p'i.[1] In deze beide Chineesche transcripties herkent Cœdès de namen Çrī-Cūḍāmaṇivarma-deva en Çrī-Māravi [jayottuṅgavarman], den laatsten afgekort volgens Chineesch gebruik. Aangezien in de Chineesche bronnen de naam San-fo-ts'i[2] dient ter aanduiding van het koninkrijk Palembang, volgt hieruit met volkomen zekerheid dat het dit koninkrijk is, hetwelk Çrīvijaya (of Çrīviṣaya) werd genoemd. Deze gevolgtrekking, schijnbaar zoo eenvoudig en van zelf sprekend en toch slechts mogelijk door een meesterlijke samenvatting van alle voorhanden zijnde gegevens, vormt de eigenlijke kern van Cœdès' betoog.

Waren in den aanvang der 11de eeuw de betrekkingen tusschen den Coḷa koning en de vorsten van Çrīvijaya blijkbaar van zeer vriendschappelijken aard, spoedig kwam daarin verandering. In twee inscripties van Rajarāja's opvolger, Rājendracoḷa I (A. D. 1012—1042) wordt met ophef gewaagd van een krijgstocht door dezen vorst ondernomen tegen Saṃgrāmavijayottunga-varman, koning van Kaḍāram. Een gansche reeks van landen en plaatsen wordt opgenoemd, die op dezen tocht door den heerscher van Koromandel zouden zijn veroverd, en die blijkbaar allen deel uitmaakten van het rijk van den daareven genoemden vorst van Kaḍāram. Reeds veel was geschreven over deze geografische namen, maar slechts van enkele was de identiteit met voldoende zekerheid vastgesteld. Zoo had de Zuid-Indische

[1] W. P. Groeneveldt, Notes on the Malay Archipelago and Malacca compiled from Chinese sources. Verhand. Bat. Gen. dl. XXXIX (1880), p. 65.

[2] Cœdès meent dat de Chineesche vormen Fo-che, Che-li-fo-che, Fo-ts'i en San-fo-ts'i, waarachter men tot nog toe een Indischen naam Bhoja of Çrībhoja heeft gezocht, zeer goed kunnen hebben gediend om de benaming [Çrī]vijaya weer te geven. Dit is een vraag, die zonder kennis van het Chineesch moeilijk kan worden beoordeeld.

epigraaf Venkayya tien jaren geleden reeds aangetoond dat met Mā-Ṇakkavāram de eilandengroep der Nicobaren wordt bedoeld[1], en dat Mā-Pappālam een havenplaats in Pegu is, die in de Ceilonsche kroniek Mahāvaṃsa wordt genoemd. Het artikel van Cœdès heeft de verklaring dezer namen weder een belangrijk stuk verder gebracht, maar ik kan hier volstaan met de verwijzing naar zijne uitvoerige bespreking, die nog slechts enkele namen van de lijst onverklaard laat.

De eenige plaatsnaam, waarbij wij een oogenblik moeten stilstaan is die welke in het Tamil Kiḍāram (of Kaḍāram) en in het Sanskrit Kaṭāha luidt. Onder deze laatste benaming komt het herhaaldelijk voor in de groote sprokenverzameling Kathāsaritsāgara die de Kashmirsche dichter Somadeva heeft bewerkt naar een ouder werk, Guṇādhya's Bṛhatkathā («het Groote Verhaal») dat verloren is gegaan. Men kan met zekerheid vaststellen dat Somadeva zijn beroemd dichtwerk tusschen de jaren 1063 en 1081 A. D. heeft vervaardigd, maar zijn origineel behoort tot een veel vroeger tijdperk. Prof. Speyer heeft het vermoeden uitgesproken, dat de Bṛhatkathā teruggaat tot den tijd der Gupta's, en wel tot de 5de eeuw na Chr. [2]

Hoewel wij dus hier te doen hebben met een werk van fictie, is het toch interessant na te gaan in welk verband Kaṭāha in den Kathāsaritsāgara wordt vermeld. Er wordt steeds van gesproken als van een eiland (dvīpa), dat per schip wordt bereikt. Het is een oord van welvaart en overvloed (ketanaṃ sarvasampadām.) Er bestaan handelsbetrekkingen tusschen Kaṭāha en Tāmralipti, de groote havenplaats aan den mond van den Ganges. Het wordt genoemd te zamen met het Kokos-eiland (Nārikela-mahādvīpa), het Kamfer-eiland (Karpūra-dvīpa), het Goud-eiland (Suvarṇa-dvīpa) en Ceilon (Siṃhala-dvīpa). Vooral met het Goud-eiland, waarmede vermoedelijk Sumatra wordt bedoeld, staat het in nauw verband. De vorsten van beide rijken zijn zwagers en geven elk hunne dochter ten huwelijk aan Vikramāditya, den legendarischen heerscher van Ujjayini.

---

[1] Gelijk door den heer Cœdès (p. 6, noot 5) wordt opgemerkt, vindt men deze identificatie reeds in de eerste uitgave van Hobson-Jobson (1886) i. v. Nicobar Islands.

[2] J. S. Speyer, Studies about the Kathāsaritsāgara (Verh. Kon. Ak. v. Wet., Letterk., N. R. dl. VIII no. 5) Amsterdam 1908, p. 56.

De dichter denkt zich dus zoowel Kaṭāha als Suvarṇadvīpa bestuurd door Hindu vorsten.[1]

Wij zagen dat in het groote charter van Leiden de stichter van den Buddhistischen tempel wordt aangeduid als heer van Çrīviṣaya en Kaṭāha (of Kiḍāram), terwijl de overzeesche vorst, dien de krijgstocht van Rājendracoḷa gold, koning van Kaḍāram wordt genoemd.

Nu toont de heer Cœdès overtuigend aan, dat geen andere plaats kan bedoeld zijn dan Kedah, de bekende haven van het Maleische schiereiland, en dat het deze zelfde stad is, die in Chineesche bronnen Kie-tch'a wordt genoemd.[2] Zij werd door den pelgrim I-tsing aangedaan zoowel op zijn heenreis van China naar Indië als op zijn huisreis. Een andere Chineesche pelgrim, Wu-hing genaamd, wiens reis door I-tsing beschreven is, voer van Mo-lo-yeu (Malayu) naar Kie-tch'a en vandaar rechtstreeks naar Nāgapatam, welke plaats hij in dertig dagen bereikte. Er bestond dus een zeeroute van Kedah naar de groote havenplaats van Coromandel en dit verklaart de betrekkingen, die bestonden tusschen de koningen van de Coḷa dynastie en de vorsten van het huis der Çailendra's die heerschten over Çrīvijaya en Kaṭāha.

Het zij mij vergund nog enkele opmerkingen aan het betoog van den heer Cœdès toe te voegen. Wij zagen, dat de vorsten van Çrīvijaya en Kaṭāha behoorden tot een dynastie, die Çailendravaṃça genoemd wordt. Nu is het van belang er aan te herinneren, dat dit vorstenhuis ook wordt vermeld in twee inscripties van Midden-Java — die van Kalasan en Kloerak — de beide oudste Buddhistische inschriften, die op Java gevonden zijn. De steen van Kalasan is helaas! sedert enkele jaren spoorloos verdwenen, wat te meer te betreuren valt, daar nimmer een facsimile van dit belangrijk document is uitgegeven. Wij bezitten echter een tweetal transcripties, die twee geleerden van naam, Dr. Brandes en Sir R. G. Bhandarkar, onafhankelijk van

[1] De plaatsen in den Kathāsaritsāgara, waar Kaṭāha wordt genoemd, zijn tar. 18, vs. 74, 83, 180; tar. 56, vs. 59 vlg.; tar. 61, vs. 8; tar. 123, vs. 105. Vgl. C. H. Tawney's vertaling, Calcutta 1880—'84, dl. I, blz. 86, 87, 92, 552; dl. II, blz. 44, 598.

[2] Dit laatste was reeds door Samuel Beal geopperd in zijn opstel Two Chinese-Buddhist inscriptions found at Buddha Gayā, J. R. A. S. 1881, p. 552, en aanvaard door Kern, Verspreide Geschriften, VI pp. 218 vlg.

elkander hebben gepubliceerd.[1] Hoewel deze transcripties in verscheidene punten van elkander afwijken en dus een nader onderzoek van het origineel hoogst gewenscht ware geweest, stellen zij ons toch in staat den inhoud der oorkonde in hoofdzaak te leeren kennen. Zij vermeldt de stichting van een tempel gewijd aan de godin Tārā te zamen met een klooster voor monniken, die volgelingen waren van het Mahāyāna. De oorkonde is gedateerd in het Çaka-jaar 700 (A. D. 778) onder de regeering van een vorst »die een sieraad was van de Çailendra dynastie», maar wiens naam niet wordt genoemd. Het werk werd uitgevoerd op last van de guru's of den guru (Bhandarkar vat het meervoud op als pluralis majestatis) van den Çailendrakoning. Maar het inschrift spreekt ook nog van een vorst, die mahārāja Paṇankaraṇa of kariyāna[2] Paṇankaraṇa wordt genoemd en die blijkbaar de uitvoerder was van het vrome werk. Vermoedelijk is hier dus sprake van een Javaanschen potentaat, die staatkundig afhankelijk was van den heerscher van Çrivijaya.

De beschreven steen van Kloerak bevindt zich in het museum te Batavia. De inscriptie heeft helaas! sterk geleden, maar toch is het Dr. Bosch mogen gelukken haar voor een groot deel te ontcijferen. De oorkonde, die gedateerd is in het Çaka-jaar 704 (A. D. 782), vermeldt de oprichting van een beeld van den Bodhisattva Mañjuçrī of Mañjughoṣa. Ook in dit inschrift is er sprake van een vorst, die »het sieraad van de Çailendra-dynastie» wordt genoemd, en het was de guru van dezen vorst, welke het Bodhisattva-beeld deed oprichten.

Het verdient opmerking dat deze beide oorkonden uit de jaren 778 en 782 ten naaste bij gelijktijdig zijn met den beschreven steen van Vieng Sa (A. D. 775), waarvan boven melding is gemaakt. Ook in bedoeld opschrift werd gewaagd van een

---

[1] J. Brandes, Een Nāgarī-opschrift gevonden tusschen Kalasan en Prambanan, Tijdschr. Bat. Gen., dl. XXXI (1886), pp. 240—260. R. G. Bhandarkar, A Sanskrit inscription from Central Java, Journal Bombay Branch, Royal Asiatic Society, vol. XVII (1887—'89) part II, pp. 1—10. Men weet, dat het schriftsoort in deze beide inscripties gebruikt niet is het van het Zuid-Indische grantha afgeleide schrift van Oud-Java maar een vroege vorm van het Nāgarī schrift van Noord-Indië.

[2] Het woord kariyāna is een gesanskritizeerde vorm beantwoordend aan het oud-Javaansche rakryan (= Makassaarsch karaeng), dat „koning, vorst" beteekent. Cf. Kern, Verspr. Geschr. dl. VII, p. 42 en Brandes, Cat. Arch. Verz. Bat. Gen. (1887), p. 366.

vrome stichting, waarin behalve den regeerenden vorst, ook diens hofpriester betrokken was. Wellicht mogen wij den term rājasthavira die daar op bedoelden geestelijke wordt toegepast gelijk stellen met de uitdrukking rājaguru die in de beide Javaansche inscripties voorkomt.

In elk geval mogen wij uit deze epigrafische gegevens afleiden dat de vorsten der Çailendra dynastie niet alleen het Buddhisme beleden (gelijk mede bleek uit het groote charter van Leiden), maar tevens onder den invloed hunner geestelijke raadslieden in hooge mate de verbreiding daarvan hebben bevorderd en wel onder dien vorm, die als Mahāyāna wordt aangeduid. Een hoofdkenmerk toch van dezen vorm van Buddhisme is dat naast de Buddha's vooral de Bodhisattva's en hunne Çakti's worden vereerd.

In dit verband mag nog worden gewezen op een verlucht Buddhistisch handschrift, afkomstig uit Nepal, dat thans te Cambridge berust en door den Franschen geleerde A. Foucher tot onderwerp van een uitvoerige iconografische studie is gemaakt. Bedoeld handschrift bevat talrijke miniaturen van Buddhistische godheden, die in bepaalde tempels van verschillende steden in en buiten Indië werden vereerd. In den regel vindt men bij iedere afbeelding een kort onderschrift, waarin de naam van de godheid en die van het oord waarin zij vereering genoot, worden aangeduid. Wij mogen wel aannemen, dat de miniatuurschilder bij de verluchting van het manuscript vooral die heiligdommen heeft uitgekozen, die in zijn dagen in de Buddhistische wereld in bijzonder aanzien stonden.

Nu wijst Cœdès er op, dat onder deze miniaturen twee afbeeldingen voorkomen van den Bodhisattva Avalokiteçvara welke, zooals het bijschrift aangeeft, werd vereerd op den berg Balavati in het land Kaṭāha. (Kaṭāhadvīpe Valavalīparvate Lokanāthaḥ).[1]

Denzelfden Bodhisattva vinden wij afgebeeld in een andere miniatuur, die tot onderschrift draagt: Suvarṇṇapure Çrivijayapure Lokanātha.[2] Het is bevreemdend hier twee plaatsnamen te vinden, die blijkens het tweede lid pura beide een stad zouden aanduiden. Misschien mogen wij aannemen,

[1] A. Foucher, Étude sur l'iconographie bouddhique de l'Inde, Paris 1900, pp. 102 et 194.

[2] Ibidem, pp. 105 et 193.

dat de eerste naam een verschrijving is voor Suvarṇadvîpe en dus in deze minatuur een beeld van Avalokiteçvara is voorgesteld, dat vereerd werd «in de hoofdstad van Çrivijaya op het eiland Sumatra». Immers wij weten dat in Indische bronnen dit eiland als Suvarṇadvîpa d.i. «Goudeiland» wordt aangeduid.[1]

Hoe dit zij, het kan ons niet verwonderen dat onder de zeevarende bewoners van Çrivijaya en Kaṭâha juist Avalokiteçvara bijzondere vereering genoot. Want was het niet deze Bodhisattva, de groote Erbarmer en Redder uit den nood, dien de Chineesche pelgrim Fa-hien aanriep om bescherming, toen deze tot tweemaal toe gevaar liep schipbreuk te lijden op zijn huisreis van Ceilon naar China.

Door den arbeid van den heer Coedès zijn wij thans in staat gesteld ons een beeld te vormen van dat Sumatraansche rijk Çrivijaya, dat onder het bewind der Buddhistische vorsten van de Çailendra dynastie gedurende eenige eeuwen het bewind moet hebben gevoerd over de omliggende eilanden en over een deel van het vasteland.

De zevende eeuw is het tijdperk van opkomst. De vorsten van Çrivijaya breiden hun gezag uit over het noordelijk deel van Sumatra's oostkust door verovering van het rijk Malayu. Deze verovering moet hebben plaats gehad tusschen A. D. 672 en 705 blijkens een bericht van den Chineeschen pelgrim I-tsing, die geruimen tijd in Çrivijaya doorbracht op zijn reis van China naar Indië en terug. Reeds in dezen tijd vindt I-tsing hier het Buddhisme gevestigd.

In deze zelfde eeuw doen, naar het schijnt, de vorsten van Çrivijaya ook een poging om hun gezag over Java uit te breiden. Dit mag wellicht worden afgeleid uit de inscriptie van Kota Kapur (W. Banka), die gedateerd schijnt te zijn in Çaka 608 (A. D. 686). Daar echter de interpretatie van dat document moeilijkheden oplevert, valt niet met zekerheid te zeggen, of er sprake is van een blijvende verovering of slechts van een krijgstocht.

In de achtste eeuw blijken de vorsten der Çailendra dynastie hun macht te hebben uitgebreid over Malakka en is hun invloed gevestigd op Java, naar mag worden afgeleid uit de inschriften van Vieng Sa, Kalasan en Kloerak. Het rijk beleeft een hoogen bloei blijkens de Buddhistische monumenten in dezen tijd ge-

[1] Vgl. Kern, Verspr. Geschr. V, pp. 303 vlgg.

sticht. Er is zelfs reden om aan te nemen, dat in de achtste eeuw Kambodia afhankelijk was van Çrivijaya (Coedès, p. 26, n. 3).

In het begin der elfde eeuw onderhouden de vorsten van Çrivijaya en Kaṭāha vriendschappelijke betrekkingen zoowel met den keizer van China als met Rājarāja, den heerscher van Koromandel. Uit dezen tijd dateert »het groote charter van Leiden», dat gewaagt van den Buddha tempel door Māravijayottungavarman, den zoon van Cūḍāmaṇi-varman te Nāgapattana gesticht.

Daarentegen vinden wij een twintigtal jaren later beide rijken met elkander in strijd. Rājendracoḷa zendt over zee een krijgsmacht, die den Çailendra koning Saṃgrāmavijayottungavarman overwint en gevangen neemt. Mogen wij het getuigenis van de Coḷa's vertrouwen, dan zou zelfs door dezen het geheele eilandenrijk van Çrivijaya zijn veroverd. Maar ook al ware dit zoo, dan nog is er waarschijnlijk van geen blijvende overheersching sprake geweest.

In A. D. 1068 althans beroemt zich de Coḷa vorst Vīrarājendra dat hij Kiḍāram (= Kaṭāha) heeft veroverd, maar dat hij den overwonnen koning wederom in zijn gezag heeft hersteld. Het is merkwaardig dat enkele jaren later aan het Chineesche hof de opvatting gold, dat het rijk der Coḷa's afhankelijk was van Çrivijaya, maar het is moeilijk uit te maken welke waarde aan dit bericht mag worden toegekend.

In elk geval zien wij de 11de eeuw als een tijdperk van strijd tusschen Çrivijaya en Koromandel — een strijd die wellicht heeft geleid tot den ondergang zoowel van de Çailendra dynastie in het Oosten als van het huis der Coḷa's in het Westen. Wij weten althans dat de suprematie der laatsten op de kust van Koromandel heeft plaats gemaakt voor die der Pāṇḍya's.

Ten slotte nog een vraag. Is het niet waarschijnlijk, dat de gebeurtenissen beschreven in het groote lofdicht op den Javaanschen vorst Er-laṅga van Çaka 963 of A. D. 1041 (de steen bevindt zich in het Museum van Calcutta) [1] nauw verband houden met den veroveringstocht van Rājendra-coḷa's vloot en dat de nederlaag van Çrivijaya het herstel van een nationaal opperbewind op Java heeft mogelijk gemaakt?

[1] Kern, Verspr. Geschr. VII (1917) pp. 83 vlgg.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

1918—1919.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 OCTOBER 1918.

Wegens ongesteldheid is de Heer Liefrinck verhinderd deze vergadering bij te wonen; de overige bestuursleden zijn allen aanwezig.

De notulen der vergadering van 21 Sept. j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Voor het lidmaatschap heeft bedankt het gewone lid E. G. Th. Maier terwijl het lid-donateur W. Rooseboom zijne jaarlijksche bijdrage tot de helft heeft verminderd.

Ter tafel komen:

1° een schrijven van het Departement van Koloniën d.d. 9 October, 7° afd. n° 6846/39, waarbij ter kennisneming wordt toegezonden een der beide uit Suriname ontvangen exemplaren van het werk «De troepenmacht in Suriname 1816—1918». (Not. September j.l.).

Wordt gesteld in handen van den Heer Bakhuizen van den Brink.

2° een verzoek van het Departement van Koloniën d.d. 10 October, 1° afd. n° 37 om toezending van honderd exemplaren van den Adatrechtbundel XV (Bali en Lombok).

De Secretaris deelt mede dat hieraan gevolg is gegeven.

3° eene mededeeling van den Minister van Koloniën d.d. 16 October, 4° afd. n° 6706/26, waaruit blijkt dat de door het Bestuur aan Z. E. gerichte vraag aangaande de openbaarmaking van eene verhandeling over de zelfbesturende landschappen op Midden-Timor, aan den Gouverneur-Generaal is doorgezonden. (Not. September j.l.).

De Heer Jonker geeft, mede namens den Heer Van Eerde, in overweging het in hunne handen gestelde opstel van het

bestuurslid Van Ronkel: «Oud-Javaansche aardrijkskundige namen verklaard?» (Not. September j.l.) in de «Bijdragen» op te nemen.
Conform.

De Voorzitter deelt mede dat tot hem de vraag is gericht wanneer de uitgaaf kan worden verwacht van Dr. O. Tauern's studie over de talen van Ceram en brengt naar aanleiding daarvan deze aangelegenheid ter sprake.

In verband met hetgeen vroeger terzake is vastgesteld (Not. April 1916) en rekening houdende, zoowel met den aard van Dr. Tauern's arbeid als met den omvang dien deze heeft gekregen, wordt besloten aan dezen auteur mede te deelen:

1° dat het Bestuur bereid blijft zijne studie zoo spoedig mogelijk vanwege het Instituut uit te geven als een afzonderlijk werk (125 exemplaren, waarvan 25 voor den auteur).

2° dat evenwel zoolang de drukkosten tengevolge van de stijging van papierprijzen en arbeidsloonen, abnormaal hoog blijven, tot die uitgaaf niet kan worden overgegaan en eene toezegging daaromtrent niet kan worden gedaan.

3° dat als de auteur bezwaar heeft om dit noodzakelijk uitstel te aanvaarden, het Bestuur bereid is om zijn handschrift weer te zijner beschikking te stellen.

De Heer Vogel:

1° geeft, mede namens den Heer Rouffaer, in overweging om de opstellen van het lid Dr. N. J. Krom: «Epigraphische Bijdragen» en «De begraafplaats van Hajam Wuruk», in de «Bijdragen» op te nemen.
Conform.

2° deelt mede dat een bekwaam persoon is gevonden aan wien de opdracht is kunnen worden gegeven om een afprent van den Minto-steen te vervaardigen en dat de kosten daarvan £ 8-10, zullen bedragen.
Goedgekeurd.

De Heer IJzerman deelt mede dat de Minister van Kolonien zich heeft bereid verklaard te bevorderen dat ten laste van de Indische begrooting zal worden gebracht eene jaarlijksche subsidie

van f 2000, voor de uitgaaf van het geillustreerde serie-werk waarin de uitkomsten van den oudheidkundigen dienst in Ned. Indie zullen worden opgenomen (Not. September j.l.).

Dit bericht wordt met instemming vernomen.

De Heer Van Ronkel biedt, namens Dr. N. Adriani, ter plaatsing in de «Bijdragen» aan een vervolg-opstel van Dr. Albert C. Kruyt: «Measa, III.»

Wordt om prae-advies gesteld in handen van de Heeren Rouffaer en Van Eerde.

Mede namens den Heer IJzerman, geeft de Heer Van Berckel in overweging om het opstel van het lid Brascamp: «De Memorie en Instructie van Jacobus Couper als Hoofd der expeditie tegen Soeropati uitgezonden in het jaar 1684» in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van deel VIII van: «Kern's Verspreide Geschriften».

2° stelt voor in beginsel te bepalen dat het in de nalatenschap van den Heer Groeneveldt aangetroffen vervolg op het eerste deel van zijn werk: «De Nederlanders in China,» niet zal worden geplaatst in de «Bijdragen» maar zal worden uitgegeven als een afzonderlijk werk.

Hiertoe wordt besloten; uit hoeveel exemplaren de oplaag zal bestaan, zal nader worden vastgesteld.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. W. IJzerman, A. A. de Jongh, H. F. Tillema, E. C. Abendanon, W. Nijhoff, L. A. Busselaar, Dr. A. C. Oudemans, C. Spat, N. Wing Easton, Dr. E. B. Kielstra, Prof. Mr. J. C. Kielstra, J. F. Snelleman, J. J. Pannekoek van Rheden, Prof. Dr. A. Wichmann en B. Hoetink.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 16 NOVEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Bakhuizen van den Brink, Hoetink, IJzerman, Martin, Rouffaer, Van Eerde, en Van Ronkel.

De overige bestuursleden gaven kennis van verhindering.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Met ingang van 1 Januari 1919, worden benoemd tot leden: de Heeren W. E. Boerman, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, Dr. J. Rueb en Baginda Dahlan Abdoellah.

Aanteekening zal worden gehouden van het overlijden van de gewone leden, de Heeren D. H. Havelaar en Mr. E. A. B. Hilhorst en van het buitenlandsch lid Dr. Theod. Posewitz, zoomede van de verandering van adres van de leden Mr. J. H. G. Lebbe, G. M. van Renesse van Duivenbode, P. L. van Buren en J. J. Meijer.

Ter tafel wordt gebracht:

1° een schrijven van Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting d.d. Juli 1918, waarbij, in voldoening aan eene door dit gewezen bestuurslid aanvaarde opdracht (Not. Febr. 1917), een overzicht wordt gegeven van zijne aanrakingen met de bestuurders van de «Vereeniging tot bevordering van het Bibliotheekwezen» te Batavia en gegevens worden verstrekt welke het streven dier Vereeniging in het licht stellen.

Overeenkomstig het voorstel van den Heer Carpentier Alting wordt besloten hem een afschrift te doen toekomen van de lijst van dubbelen in de Koloniale Bibliotheek en zijne nadere inlichtingen af te wachten, om daarna te beslissen op welke wijze van wege het Instituut genoemde Vereeniging zal kunnen worden gesteund.

2° een schrijven van den Directeur van het Krijgsgeschiedkundig Archief van den Generalen Staf van 5 dezer n° 560, waarbij inlichtingen worden gevraagd omtrent stukken, bescheiden,

kaarten, plans, teekeningen, schetsen e.d. betreffende de Nederl. Indische krijgsgeschiedenis, welke in het bezit zijn van het Instituut.

De aandacht zal worden gevestigd op de gedrukte catalogi van 's Instituuts boeken en kaarten, terwijl tevens de verzekering zal worden gegeven dat aan een deskundige wien een onderzoek mocht worden opgedragen van de boeken en handschriften van het Instituut, die taak zoo gemakkelijk mogelijk zal worden gemaakt.

3e een schrijven van den drukker van het Instituut, de Nederl. Boek- en Steendrukkerij voorheen H. L. Smits, d.d. 2 dezer, waarbij het verzoek wordt gedaan om op de daarvoor aangevoerde gronden opnieuw eene verhooging toe te staan, ingaande op 1 October jl., van de onlangs vastgestelde prijzen voor drukwerken.

De geldigheid van de redenen waarop dit verzoek steunt kan niet worden ontkend, zoodat wordt besloten de gevraagde verhooging als eene onvermijdelijke uitgaaf te aanvaarden.

De Voorzitter deelt mede dat tot het bezorgen van de Engelsche vertaling van Dr. Krom's beschrijving van den Boroboedoer zich een Engelschman bereid heeft verklaard van wien kan worden verwacht dat hij die taak tot een goed einde zal brengen.

De Heer Rouffaer deelt mede dat hij het gewezen bestuurslid Van Vollenhoven heeft gevraagd om gedurende zijne aanwezigheid in Amerika de belangen van het Instituut te behartigen door de bezorging van aldaar verschenen boekwerken over Oostersche onderwerpen, welke in de bibliotheek van het Instituut op hun plaats zullen wezen en daarin thans ontbreken. De Heer van Vollenhoven heeft zich daartoe bereid verklaard, zoodat alleen nog de machtiging van het Bestuur noodig is voor het aankoopen van die werken welke niet op andere wijze zullen kunnen worden verkregen.

Nadat de Heer Rouffaer nog de toezegging heeft gedaan om in de eerstkomende bestuursvergadering eene lijst te zullen overleggen van de werken welke hij op het oog heeft, blijkt geen bezwaar te bestaan om den Heer Van Vollenhoven te machtigen tot de aanschaffing voor rekening van het Instituut en zich op diens oordeel te verlaten.

Mede namens den Heer Rouffaer, geeft de Heer Van Eerde in overweging het in hunne handen gestelde stuk van het lid Dr. Albert C. Kruyt: «Measa II» in de «Bijdragen» op te nemen.
Conform.

De Heer van Ronkel biedt voor de «Bijdragen» aan zijn opstel: «Aanteekeningen op een ouden Maleischen Ramajana tekst».
In handen van de Heeren Vogel en Jonker.

De Heer Bakhuizen van den Brink:

1° geeft in overweging om voor het Instituut een afschrift te laten maken van het werk «De troepenmacht in Suriname» 1816—1918» (Not. October j.l.) dat, naar zijn oordeel, een verdienstelijke arbeid is.
Conform.

2° dient in het ontwerp van de begrooting voor 1919.
Wordt ter visie gelegd voor de leden van het Bestuur.

3° doet een voorstel aangaande eene belegging.
Goedgekeurd.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van de vierde aflevering van deel 74 der «Bijdragen».

2° biedt namens het lid Dr. de Hullu voor de «Bijdragen» aan, diens opstel: «Over de opkomst van den Indischen handel der Vereenigde Staten van Amerika als mededinger der Oost-Indische Compagnie, omstreeks 1786—1790».
Om prae-advies in handen van de Heeren Van Berckel en IJzerman.

3° brengt verslag uit van eene bespreking welke hij, in opdracht van het Bestuur, heeft gevoerd met den Secretaris van het Hoofdbestuur van het Alg. Ned. Verbond over de oprichting van eene bibliotheek met leeszaal op het eiland Curaçao.

Wordt besloten af te wachten wat de ingezetenen van Curaçao voor dit doel zullen hebben gedaan.

4° legt over een aan hem gericht schrijven van Prof. Dr. H. T. Colenbrander, houdende mededeeling dat met het drukken

van het bijeengebrachte materiaal voor de Coen-uitgaaf zal kunnen worden aangevangen, waardoor zal worden bereikt dat het I^e deel tegen Mei a.s. zal kunnen verschijnen. Tevens wordt in dit schrijven uiteengezet hoe de voorhanden stof zal kunnen worden verdeeld.

Wordt besloten:

a. het schrijven van den Heer Colenbrander in handen te stellen van de Heeren Heeres, IJzerman en Hoetink, ten einde te beslissen omtrent de daarin voorkomende voorstellen;

b. dat de Coen-uitgaaf zal worden gedrukt in 300 exemplaren en in denzelfden trant als Kern's Verspreide Geschriften.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: F. K. van Iterson, E. P. Wellenstein, H. F. E. Visser, S. Jaarsma, B. J. Suermondt, J. S. van Braam en B. Hoetink.

Aan de schenkers is, voor zooveel noodig, dank gezegd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 DECEMBER 1918.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Jonker, Vogel, IJzerman, Martin, Rouffaer, Van Ronkel en Van Berckel. De Heeren Liefrinck en Van Eerde zonden bericht verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid worden benoemd, de Heeren Dr. J. Dekker, J. W. de Jongh, D. H. van der Meulen en Mr. H. A. Idema.

Voor het lidmaatschap hebben bedankt, de Heeren F. Twiss, A. van Julsingha, H. H. Dibbets, Mr. A. R. Zimmerman, R. H. Haeviside en Prof. Max Weber.

Aanteekening zal worden gehouden van het overlijden van de leden Jhr. H. L. van der Wyck en Mr. G. H. Barnet Lyon.

Ter tafel wordt gebracht een door tusschenkomst van het Eerelid Dr. E. B. Kielstra ontvangen schrijven van «de Bataafsche Petroleum Maatschappij» van 10 Dec. 1918, houdende mededeeling dat het Bestuur dezer Maatschappij heeft besloten om de bijdrage ad f 500, ten behoeve van het bibliotheekfonds van het Instituut, ook voor 1919 te bestendigen.

Dit blijk van belangstelling wordt hoog gewaardeerd.

De begrooting voor 1919 wordt vastgesteld overeenkomstig het in de vorige vergadering door den Penningmeester ingediende ontwerp.

De Voorzitter deelt mede dat eerdaags zullen gereed komen de Adatrechtbundels XVI (Groote Oost en Philippijnen) en XVII (Celebes) en stelt voor den prijs te bepalen waarvoor deze bundels in den handel zullen worden gebracht.

Wordt besloten den prijs van eerstgenoemden bundel op f 6 en dien van den anderen bundel op f 4 vast te stellen.

De Heer Jonker biedt namens den Heer Johan A. F. Schut voor de «Bijdragen» aan, diens opstel: «Empah fātan, 't Kloppen van een lijk op Boeroe».

Wordt om prae-advies gesteld in handen van de Heeren Jonker en Rouffaer.

De Heer Vogel:

1° beveelt, mede namens den Heer Jonker, voor plaatsing in de «Bijdragen» aan de verhandeling van het bestuurslid den Heer Van Ronkel: «Aanteekeningen op een ouden Maleischen Ramajana tekst» (Not. November j.l.).

Conform.

2° brengt in herinnering dat vroeger (Not. Jan. 1916) er sprake van is geweest om door ruiling een exemplaar te krijgen van het boekwerk over de Ajanta Fresco's en vraagt hoe het daarmede staat.

De Secretaris deelt mede dat die ruiling niet is doorgegaan en zal in de volgende vergadering nadere inlichtingen verstrekken.

3° legt eene lijst over van werken over archaeologie welke

in de bibliotheek van het Instituut ontbreken en welker geleidelijke aanschaffing hem wenschelijk voorkomt.

In handen van den Secretaris.

De Heer Rouffaer:

1e legt over de in de vorige vergadering toegezegde lijst van boeken en werken, voor de aanschaffing waarvan de medewerking is gevraagd van Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

2e wijst op de wenschelijkheid dat eene beknopte maar volledige grammatica van het Oud-Javaansch zal worden samengesteld en spreekt de hoop uit dat de Heer Jonker zich met die taak zal willen belasten.

De Heer Jonker verklaart zich bereid dit denkbeeld te zullen overwegen maar geene toezegging te kunnen doen.

De Heer Van Berckel is, evenals de Heer IJzerman, van oordeel dat het in hunne handen gestelde opstel van het lid Dr. de Hullu: «Over de opkomst van den Indischen handel der Vereenigde Staten van Amerika als mededinger der Oost-Indische Compagnie, omstreeks 1786—1790», allezins voor plaatsing in de «Bijdragen» in aanmerking komt en stelt voor daartoe te besluiten.

Conform.

De Penningmeester bericht dat hij aan het lid Prof. Dr. Colenbrander opnieuw een bedrag van f 500 heeft doen toekomen ter bestrijding van copieerkosten wegens de voorgenomen Coen-uitgaaf.

Goedgekeurd.

De Secretaris deelt het een en ander mede over de maatregelen welke in verband met de Coen-uitgaaf zijn getroffen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: M. Ypelaar, J. Nuhout van der Veen, G. P. Rouffaer, B. Hoetink, Mr. J. G. Huyser, P. H. van der Kemp, E. C. Abendanon en J. W. IJzerman.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING.
VAN 18 JANUARI 1919.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Martin, Vogel, IJzerman, Rouffaer, Van Ronkel, en Van Berckel. De Heeren Liefrinck, Jonker en Van Eerde gaven kennis verhinderd te wezen de vergadering bij te wonen.

De Notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid wordt benoemd, de Heer Mr. L. Einthoven.

Voor het lidmaatschap hebben met ingang van dit jaar bedankt, de Heeren Engelenberg, Iken, Jaarsma en du Bois, terwijl het lid de Heer J. M. Pijnacker Hordijk is overleden.

In behandeling wordt genomen:

1° een schrijven van het lid den Heer L. Berkhout, d.d. Mataram, 20 November a° p°, houdende mededeeling dat hij geen bezwaar heeft tegen eene omwerking van zijne voor de »Bijdragen« aangeboden opstellen (Not. November en December 1917, Januari en Februari 1918) in den door het Bestuur aangegeven zin.

De Heer Rouffaer verklaart zich bereid deze taak op zich te nemen.

2° een schrijven van het bestuurslid Prof. Van Eerde, ten geleide van eene rekening van de firma J. H. de Bussy ad ƒ 82.55, wegens door haar geleverde kaarten voor den ter perse zijnden Adatrechtbundel XVI (Groote Oost en Philippijnen).

Wordt besloten den Penningmeester te machtigen deze rekening te voldoen.

3° een schrijven van Dr. Phil. O. D. Tauern d.d. Dec. a° p., waarbij dezen auteur verklaart er genoegen mede te nemen dat

tot de uitgaaf, als afzonderlijk werk, van zijne studie over talen van het eiland Ceram eerst zal worden overgegaan wanneer de kosten aanzienlijk lager zullen wezen dan thans het geval zou zijn.

4° een schrijven van het lid den Heer A. K. A. Gijsberti Hodenpijl d.d. 12 dezer, waarbij hij voor de «Bijdragen» aanbiedt, zijn opstel: «Gustaaf Willem Baron van Imhoff als Gouverneur van Ceylon (1706—1740)».

In handen van de Heeren Van Berckel en Rouffaer.

5° een schrijven van het lid Dr. N. J. Krom d.d. 15 dezer, waarbij hij in overweging geeft om aan zijne beschrijving van den Boroboedoer toe te voegen reproducties van de inscripties van den bedolven voet, hetgeen zal kunnen geschieden met twee platen, waarvan de kosten worden opgegeven.

Aangezien de meening wordt uitgesproken dat het doel op goedkoopere wijze kan worden bereikt, zullen de Heeren IJzerman en Hoetink met Dr. Krom in overleg treden en daarna de beslissing nemen welke aan het Bestuur is gevraagd.

De Voorzitter leest voor een aan hem gericht schrijven van den uitgever van het geïllustreerde weekblad «de Prins», die voornemens is daarin een artikel over het Instituut op te nemen.

Wordt besloten aan dezen uitgever voor te stellen om het Bestuur gelegenheid te geven vooraf kennis te nemen van den tekst van bedoeld artikel waardoor zal worden verkregen dat onnauwkeurigheid wordt vermeden.

De Heer IJzerman bespreekt de wenschelijkheid dat aan Dr. N. J. Krom worde opgedragen de samenstelling van een werk over de Oude Geschiedenis van Java tot omstreeks 1500 n. C., waarin zullen worden bijeengebracht alle gegevens welk op het oogenblik bekend maar over vele publicaties verspreid zijn.

Het denkbeeld van den Heer IJzerman vindt algemeene instemming, zoodat wordt besloten Dr. Krom te vragen of hij bereid is de hem toegedachte taak te aanvaarden en, als zijn antwoord bevestigend luidt, hem uit te noodigen zijne opvatting van die taak aan het Bestuur mede te deelen, waarna aan den Minister van Koloniën het voorstel zal worden gedaan om aan

Dr. Krom de opdracht te geven tot samenstelling, overeenkomstig de inzichten van het Bestuur, van het bedoelde werk, dat ook op prijs zal worden gesteld door de staag aangroeiende intellectueelen onder de inheemsche bevolking van Java.

De Heer Rouffaer:

1° is, evenals de Heer Jonker, van oordeel dat het in hunne handen gestelde artikel van den Heer Johan A. F. Schut: «Empah fàtan, 't Kloppen van een lijk op Boeroe» (Not. Dec. a° p°) voor opneming in de «Bijdragen» in aanmerking komt, wanneer in den vorm eenige wijziging zal zijn gebracht. De Heer Rouffaer verklaart zich bereid die wijziging aan te brengen en den auteur te vragen of hij dit goedvindt.

Conform.

2° deelt mede dat de door Dr. Krom bezorgde volksuitgaaf van de Nagarakrtagama hare voltooiing nabij is.

3° biedt, namens Dr. Krom, voor de «Bijdragen» aan, diens opstel: «De eerste opname van het Dieng plateau-Handschrift van H. C. Cornelius».

De Heer Rouffaer beveelt aan de toevoeging (door Dr. Krom onnoodig geacht) van twee platen, nl. reproducties van Cornelius' fraaiste en van diens slechtste teekening, waardoor eene voorstelling zal kunnen worden gevormd van Cornelius' artistiek vermogen.

Wordt besloten de geheele verzameling van Cornelius' teekeningen, aanwezig in het Ethnografisch Museum te Leiden, ter inzage te vragen.

4° stelt voor de tusschenkomst van den Japanschen Gezant in te roepen ter verkrijging van de reeds verschenen achttien jaargangen van het werk: «Annuaire financier et économique du Japan, Tokyo, Imprimerie impériale» en van de toezegging dat een exemplaar van elken volgenden jaargang aan de bibliotheek van het Instituut zal worden toegezonden.

Conform.

De Penningmeester deelt mede dat de tweede termijn van de aan Prof. A. J. Wensinck toegekende subsidie is uitbetaald.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van het werk van Dr. E. Stresemann: «Die Paulohisprache». Wordt besloten de bepaling van den prijs uit te stellen tot de volgende vergadering.

2° geeft in overweging aan de Beschermvrouw van het Instituut vergunning te vragen om de Coen-uitgaaf aan Haar op te dragen. Conform.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. S. van Braam, E. C. Abendanon, R. Huygen de Raat, G. P. Rouffaer, Dr. E. B. Kielstra, B. Hoetink en A. M. H. J. Stokvis.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 FEBRUARI 1919.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Jonker, IJzerman, Martin, Van Eerde, Van Ronkel en Van Berckel, terwijl de overige bestuursleden kennis gaven verhinderd te wezen de vergadering bij te wonen.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid wordt benoemd de Heer W. Lubberink, den Haag.

Voor het lidmaatschap heeft bedankt de Heer A. J. Hissink.

Van verandering van adres zonden bericht de leden J. E. Stokvis, Mr. Dr. M. A. G. Harthoorn, H. C. Croes, E. P. Wellenstein en H. Kraemer, benevens de donateur Singkep Tin-Maatschappij.

Ter tafel worden gebracht:

1° eene missive van den Particulieren Secretaris van H. M. de Koningin d.d. 12 dezer n° 184, houdende de verblijdende mede-

deeling dat H. M. gunstig heeft beschikt op het verzoek van het Bestuur om de opdracht te willen aanvaarden van het boekwerk dat het Instituut zich voorstelt in het licht te geven als eene hulde aan G. G. Jan Pieterszoon Coen.

Aan H. M. zal dank worden betuigd.

2° eene missive van den Minister van Koloniën van 6 dezer 5e afd. n° 41 ten geleide van eenige ter kennisneming gezonden bescheiden waaruit blijkt dat de Indische Regeering zich heeft vereenigd met het denkbeeld om de taak van den Oudheidkundigen Dienst uit te breiden met de opsporing en vastlegging van oude Chineesche inscripties. (Notulen Februari en Mei 1918).

Kennisgeving.

3° een schrijven van het correspondeerend lid Oudschans Dentz van Nov. a° p°, waarbij wordt overgelegd eene lijst van een aantal geschriften over West-Indië welke hij zich voorstelt over te zenden zoodra daartoe gelegenheid zal bestaan.

Kennisgeving.

4° een schrijven van het lid Dr. N. J. Krom van 13 dezer, waarbij wordt betoogd dat de samenstelling van een werk over de oude geschiedenis van Java thans wenschelijk en uitvoerbaar is. Terwijl Dr. Krom zich bereid verklaart dien arbeid te zijner tijd op zich te nemen, zet hij tevens uiteen om welke redenen de voltooiing daarvan binnen een vastgestelden tijd niet zal kunnen worden toegezegd en dientengevolge ook de voorwaarden waarop hij de hem toegedachte taak zal kunnen aanvaarden, eene afzonderlijke regeling zullen vereischen.

De Heer IJzerman verklaart zich bereid met den Heer Krom over die voorwaarden overleg te plegen.

Goedgekeurd wordt het ontwerp van het Jaarverslag over 1918, door den Secretaris voorgelezen.

De Penningmeester biedt de rekening en verantwoording over 1918 aan; deze wordt namens het Bestuur onderzocht door de Heeren IJzerman en Van Eerde, die, staande de vergadering, als hunne bevinding te kennen geven dat de Penningmeester de geldmiddelen van het Instituut met beleid en nauwgezetheid heeft beheerd, daaraan de opmerking toevoegende dat het hun wenschelijk voorkomt over de beleggingen het oordeel van zaken-

mannen in te winnen. De Voorzitter zegt zoowel aan genoemde bestuursleden als aan den Penningmeester dank voor hunnen arbeid.

De gewone leden de Heeren G. van Gelder en Mr. I. A. Nederburgh zullen worden uitgenoodigd de rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar te beoordeelen en daarover in de aanstaande Algemeene Vergadering verslag uit te brengen, overeenkomstig het bepaalde bij art. 4, slot, van het Huishoudelijk Reglement.

Voor de vervulling der te bezetten plaatsen in het Bestuur, worden de volgende drietallen opgemaakt:

I. Vacature—Jonker.

1. Dr. H. H. Juynboll.
2. Dr. E. Moresco.
3. Dr. N. Adriani.

II. Vacature—Vogel.

1. Mr. J. E. Heeres.
2. Dr. H. T. Colenbrander.
3. Mr. B. H. van der Zwaan.

III. Vacature—Hoetink.

1. B. Hoetink.
2. Dr. N. J. Krom.
3. W. Jac. Rahder.

Tevens wordt bepaald dat de Algemeene Vergadering zal plaats hebben op Zaterdag 15 Maart. a. s.

Namens de afwezige bestuursleden Rouffaer en Vogel, geeft de Heer IJzerman in overweging het opstel van Dr. Krom: «De eerste opname van het Diëng-plateau, Handschrift van H. C. Cornelius» in de «Bijdragen» te plaatsen.

Hiertoe wordt besloten; de opneming van reproducties van teekeningen van Cornelius, door den Heer Rouffaer aanbevolen maar door Dr. Krom onnoodig geoordeeld, zal achterwege blijven.

Voorts deelt de Heer IJzerman mede dat de opneming in de afzonderlijke uitgaaf der Nagarakrtagama van een kaartje, aangevende de reisroute van Hajam Wuruk, eene uitgaaf zal vorderen van ten hoogste f 75.

Goedgekeurd.

Nog bericht de Heer IJzerman dat de aan hem en den Secretaris opgedragen bespreking met Dr. N. J. Krom heeft geleid tot de beslissing dat de inscripties van den bedolven voet van den Boroboedoer aan de beschrijving van dat monument zullen worden toegevoegd in den vorm van platen van gelijke afmeting als de overige; wordt besloten om den Engelschen tekst van deze beschrijving in kleiner formaat uit te geven, dan zullen deze platen kunnen worden toegevoegd aan het deel dat uitsluitend illustraties zal bevatten.

De Heer Van Berckel deelt mede dat wegens de ongesteldheid van den Heer Rouffaer, hij eerst in de volgende vergadering een prae-advies zal kunnen uitbrengen over het in hunne handen gestelde opstel van het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl.

De Secretaris:

1º legt ter tafel een exemplaar van Adatrechtbundel XVI.

2º stelt voor den prijs van het afzonderlijke werk van O. Stresemann: «die Paulohisprache» te bepalen op f 4.—
Conform.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: G. P. Rouffaer, Dr. E. van de Velde, J. J. Meijer, Mr. A. Mieremet en Dr. H. Breitenstein.

Namens het Bestuur, wenscht de Voorzitter ten slotte den Heer IJzerman, die weldra zich naar Indië zal begeven, eene voorspoedige reis en spreekt daarbij de hoop uit dat dit bestuurslid na eenige maanden, voldaan over de uitkomsten van zijn verblijf in Indië, hier zal terugkeeren en alsdan met de hem eigen kracht en voortvarendheid de belangen van het Instituut weer zal behartigen.

De Heer IJzerman dankt den Voorzitter en de overige bestuursleden voor hunne belangstelling.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING.

VAN 15 MAART 1919.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Jonker, Vogel, Martin, Van Berckel, Van Eerde, Van Ronkel, bestuursleden, het eerelid Kielstra en de gewone leden Juynboll, Meijer, Vrijburg, Gooszen, Nederburgh, Helfrich en Bosboom.

Nadat de Voorzitter de vergadering heeft geopend en de aanwezigen welkom heeft geheeten, verzoekt hij den Secretaris het Jaarverslag over 1918 voor te lezen.

Nadat is gebleken dat geen der aanwezigen naar aanleiding van dit Jaarverslag eene opmerking wenscht te maken, deelt de Voorzitter mede dat, op verzoek van het Bestuur, de rekening en verantwoording van den Penningmeester is nagezien door de leden G. Van Gelder en Mr. I. A. Nederburgh.

Mede namens den Heer Van Gelder, verklaart de Heer Nederburgh dat zij de geldelijke administratie van den Penningmeester hebben onderzocht en die in de beste orde hebben bevonden, weshalve zij voorstellen den Penningmeester acquit en décharge te verleenen.

Hiertoe wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de Vergadering, aan de Heeren Nederburgh en Van Gelder dank betuigt voor de genomen moeite.

Aan de orde is thans de verkiezing van drie bestuursleden ter vervanging van de aftredende leden Jonker, Vogel en Hoetink, van wie alleen de laatstgenoemde herkiesbaar is.

De Voorzitter noodigt de Heeren Juynboll en Meijer uit als stemopnemers te fungeeren.

De uitslag van de stemming blijkt te wezen dat met groote meerderheid zijn verkozen de Heeren Dr. H. H. Juynboll, Mr. J. E. Heeres en B. Hoetink.

De Heeren Juynboll en Hoetink verklaren de benoeming gaarne aan te nemen; aan den Heer Heeres zal de uitslag der stemming worden medegedeeld.

De Voorzitter zegt dank aan de heeren stemopnemers.

De Voorzitter brengt hulde aan de verdiensten van de aftredende bestuursleden Jonker en Vogel en spreekt de verwachting uit dat aan hunne medewerking nog geen einde is gekomen.

Bij de rondvraag brengt het lid Meijer den dank over van eenige thans naar hun land teruggekeerde Britsche geïnterneerde militairen, voor de gelegenheid hun geschonken om gebruik te maken van de leeszaal en de boekerij van het Instituut.

Ten slotte bespreekt de Voorzitter de ook in het Jaarverslag aangeroerde stijging van de uitgaven van het Instituut, wijst op de noodzakelijkheid om te streven naar vermeerdering der inkomsten en vestigt de aandacht der aanwezigen op het door het Bestuur van de Hakluyt Society aangeprezen middel: dat elk lid zich verplicht zal achten ten minste één nieuw lid of donateur aan te werven.
Hierop sluit de Voorzitter de vergadering.

JAARVERSLAG OVER 1918.

In het afgeloopen jaar bestond het Bestuur uit de Heeren: Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter; F. A. Liefrinck, Onder-Voorzitter; Ch. R. Bakhuizen van den Brink, Penningmeester; B. Hoetink, Secretaris; Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker, Prof. Dr. J. Ph. Vogel, Mr. G. J. A. van Berckel, J. W. IJzerman, G. P. Rouffaer, Prof. Dr. K. Martin, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel en Prof. J. C. van Eerde.

Volgens art. 8 van het Reglement zijn de Heeren Jonker, Vogel en Hoetink aan de beurt van aftreding; alleen laatstgenoemde is dadelijk herkiesbaar.

De Adjunct-Secretaris W. C. Muller bleef zijne beste krachten aan het Instituut geven.

Voor hetgeen de Commissarissen in Oost-Indië, Dr. G. A. J. Hazeu en Dr. D. A. Rinkes, voor onze instelling hebben gedaan, wordt hun gaarne dank gebracht.

Op 1 Januari telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin).
25 Buitenlandsche leden.
3 Eereleden.
89 Leden-donateurs.
528 Gewone leden en contribueerende instellingen.
3 Correspondeerende leden.
168 Instellingen, waarmede het Instituut door ruiling van werken in verbinding staat.

Sedert de vorige Algemeene Vergadering zijn verschenen:

a. Bijdragen, deel 74;
b. Adatrechtbundels XV (Bali en Lombok) en XVI Groote Oost en Philippijnen);
c. Prof. Kern's Verspreide Geschriften, deel VIII;

Benevens de afzonderlijke werken:

O. Scheerer, The particles of relation of the Isinai language;
E. Stresemann, Die Paulohisprache. Ein Beitrag zur Kenntnis der Amboinischen Sprachgruppe.

Ter perse zijn:

a. Dr. Krom's archaeologische beschrijving van den Boroboedoer;
b. eene eveneens door Dr. Krom bezorgde uitgaaf van de Nagarakrtagama, zijnde de van dit gedicht door wijlen Prof. Kern gegeven vertaling, met toelichtingen en aanvullingen,
c. een opgave van aanwinsten der Koloniale Bibliotheek over de jaren 1916—1818;
d. Adatrechtbundel XVII;
e. Gedenkboek-Coen.

Den 30[en] Mei a.s. zal het drie eeuwen zijn geleden dat Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen zich meester maakte van de stad Jacatra, waarop de stichting van de hoofdplaats Batavia is gevolgd en waardoor de grondslag is gelegd van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië. Het Bestuur heeft besloten deze voor Nederland en Indië zoo gewichtige gebeurtenis te gedenken door het uitgeven van alle ambtelijke bescheiden welke van dezen grooten Nederlander zijn uitgegaan of voor de kennis van zijn leven en bedrijf van belang zijn.

Het Bestuur heeft Prof. Dr. H. T. Colenbrander bereid gevonden zich met deze uitgaaf te belasten en verwacht dat het eerste deel op den gedenkdag zal kunnen verschijnen.

Hare Majesteit de Koningin, Beschermvrouw van het Instituut, heeft gunstig beschikt op het verzoek van het Bestuur om het werk aan Haar te mogen opdragen.

Het Bestuur hoopt dat deze Coen-hulde ook bij de leden een gunstig onthaal zal vinden.

In den loop van het jaar is de Uitgever kunnen overgaan tot het in den handel brengen van het werk van den Heer Schröder over het eiland Nias, dat onder toezicht van het Bestuur is gedrukt.

Omtrent de gewone werkzaamheden van het Bestuur wordt verwezen naar de Notulen.

Ook in het afgeloopen jaar is onze bibliotheek door geschenken, ruilingen en aankoopen uitgebreid; daarentegen is ons door de langdurige stremming in het verkeer veel onthouden waarmede onze verzameling in gewone tijden zou zijn verrijkt. Zoodra mogelijk, zal er naar worden gestreefd leemten aan te vullen en in het bezit te geraken van die tijdschriften en boekwerken welke in de oorlogsjaren in onze koloniën en in het buitenland zijn verschenen en in onze bliblibliotheek niet mogen ontbreken. De voorlichting en medewerking van de leden in dit opzicht, zal het Bestuur dankbaar aanvaarden.

De verhouding tusschen de inkomsten en de uitgaven van het Instituut is nog veel ongunstiger geworden dan die een jaar geleden was. De vermindering van het aantal leden zal, naar wordt gehoopt, slechts van korten duur wezen, de voortgaande stijging van alle prijzen en kosten vervult echter het Bestuur met ernstige bezorgdheid.

Moge het Instituut in staat blijven om, zonder zijn arbeidsveld in te krimpen, in de stijgende behoeften uit eigen middelen te voorzien.

Verkorte Balans op 31 December 1918.

I. *Algemeene kas:*			
Kas en Kassier	f 23135.38	Reserve voor uitgave Boro-Boedoer	f 19421.75
Gebouw, van Galenstraat 14 .	- 36000.—	Geld en geldswaarden en goederen	- 52673.13
Meubilair	- memorie.		
Effecten, volgens koers op d°	- 12959.50		
	f 72094.88		f 72094.88
II. *Bibliotheekfonds:*			
Kas en Kassier	f 276.66	Bibliotheek	f 70000.—
Geschatte waarde der bibliotheek	- 70000.—	Geld en geldswaarden . . .	- 24834.16
Effecten, volgens koers op d°	- 24557.50		
	f 94834.16		f 94834.16
III. *Pensioen- en ondersteuningsfonds:*			
Kas en Kassier	f 212.91	Geld en geldswaarden . .	f 11734.16
Effecten, volgens koers op d°	- 11521.25		
	f 11734.16		f 11734.16

Staat der aanwezige effecten.

Voor I. *Algemeene kas:*

6	certificaten 2½ pCt. N. W. S.	f 3326.25
12	" 3 " "	- 7688.25
2	obl. Leening N. I. 1916, 5 pCt. à f 500	- 945.—
1	Deposito N. H. Maatsch. A n° 1028, 4 pCt.	- 1000.—
		f 11959.50

Voor II. *Bibliotheekfonds:*

5	pandbrieven 4½ pCt. E. N. Scheepsverbandmaatschappij	f 4100.—
2	aandeelen N. V. Handelscompagnie Padang	- 1000.—
6	pandbrieven 5 pCt. La Plata Hypotheekbank . . .	- 5490.—
5	obl. 4½ pCt. Alg. Bank voor zakelijk onderpand . . .	- 1425.—
5	" 4½ " Nat. Bank voor belaste waarden. . . .	- 2875.—
3	" 4½ " Nat. Voorschotbank Amsterdam	- 900.—
1	pandbrief 4½ pCt. Ned. Bankinstelling voor waarden belast met vruchtgebruik enz.	- 960.—
4	pandbrieven 5 pCt. Amst. Scheepsverbandbank . . .	- 3960.—
1	schuldbewijs 5 pCt. N. I. Leening 1915	- 476.87½
1	" 5 " " " 1917	- 476.87½
1	" 4½ " N. staatsleening 1916	- 893.75
1	Deposito Ned. Handelmaatschappij A n° 978, 4 pCt. .	- 2000.—
		f 24557.50

Voor III. *Pensioen- en ondersteuningsfonds:*

3 certificaten 3 pCt. N. W. S.	f 1940.62½
5 obl. 3 pCt. Amsterdam 1895	- 3750.—
3 „ 4 „ Staatsspoor 1910/1911	- 2520.—
1 pandbrief 5 pCt. Holland—La Plata hypotheekbank	- 915.—
1 „ 5 „ Amst. Scheepsverbandbank	- 495.—
1 Schuldbewijs 5 pCt. N. I. Leening 1915	- 476.87½
1 „ 5 „ „ „ 1917	- 476.87½
1 „ 4½ „ Ned. staatsleening 1916	- 446.87½
1 Deposito Ned. Handelmaatschappij A nº 1028 4 pCt.	- 500.—
	f 11521.25

Verkorte Winst- en Verliesrekening van de Algemeene Kas.

Saldo ultº December 1917	f 5505.69½	Algemeene onkosten	f 3111.57
Reserve ultº Dec. 1917:		Adjunct-Secretaris	- 1350.—
a. uitgaaf Boro-boedoer	- 20021.75	Bijdragen	- 4052.41½
b. vervolg Schröder, Nias	- 1000.—	Afzonderlijke werken:	
contributiën	- 6158.57	Adatrechtbundels	- 1526.05½
Commissarissen in Indië	P. M.	Jubileum-uitgave Coen	- 1500.—
Verkochte boeken	- 3223.94	Kern's Geschriften	- 1568.92
Renten	- 870.61	Schröder, Nias	- 4252.20
Aandeel Bibliotheekfonds in algemeene onkosten	- 2395.—	Boro-Boedoer	- 600.—
Bijdrage van Min. van Kol. voor Schröder, Nias	- 3250.—	Indices Arab. Trad.	- 300.—
		Andere uitgaven	- 1029.02½
		Reserve:	
		uitgaaf Boro-Boedoer	- 19421.75
		bijdrage Indices Arab. Trad.	- 150.—
		Saldo Kas en Kassier ultº Dec. 1918	- 3563.63
	f 42425.56½		f 42425.56½

Verkorte Winst- en Verliesrekening van het Bibliotheekfonds.

Saldo ultº Dec. 1917	f 116.29½	Aandeel alg. kosten	f 2395.—
Jaarlijksche donaties	- 3300.—	Beambte	- 690.—
Schenking in eens	- 750.—	Boeken, bindwerk, enz.	- 1586.88½
Indisch Genootschap	- 466.—	Brandverzekering	- 72.15
Renten	- 1411.—	Aankoop en bewaarloon effecten	- 1022.60
		Saldo in kas op ultº Dec. 1918	- 276.66
	f 6043.29½		f 6043.29½

Verkorte Winst- en Verliesrekening van het pensioen- en ondersteuningsfonds.

Saldo ultº Dec. 1917	f 215.84	Aankoop en bewaarloon effecten	f 509.86
Renten	- 506.93	Saldo in kas op ultº Dec. 1918	- 212.91
	f 722.77		f 722.77

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 MAART 1919.

Aanwezig de Heeren Snouck Hurgronje, Martin, Van Eerde, Van Ronkel, Van Berckel, Juynboll, Bakhuizen van den Brink en Hoetink.

In voldoening aan het bepaalde bij art. 10 van het Reglement, wordt overgegaan tot de verkiezing van een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris, met den uitslag dat daartoe onderscheidelijk worden benoemd de Heeren Snouck Hurgronje, Liefrinck, Bakhuizen van den Brink en Hoetink.

Tot nieuwe leden worden benoemd de Heeren Chr. Boonacker, J. B. van Heutsz Jr., G. B. Hooyer en J. Wellan.

Aanteekening zal worden gehouden van het bedanken voor het lidmaatschap door den Heer H. J. Vermeer, van het overlijden van het lid S. A. Schaafsma en van de verandering van adres van de leden Dr. Hendrik. P. N. Muller en M. J. van Baarda.

In behandeling komen:

1° een schrijven van den waarnemenden Directeur der Kweekschool voor Inl. Onderwijzers te Fort de Kock d.d. 1 Jan. j.l. N° 1, waarbij bericht wordt gegeven van den verkoop van eenige werken van het Instituut en van de toezending per postwissel van het deswege verschuldigde.

De Secretaris deelt mede dat bedoelde postwissel is ontvangen.

2° een schrijven van het Bestuur der Openbare leeszaal en bibliotheek te Semarang d.d. 24 Dec. a° p°, waarbij een overzicht wordt gegeven van het ontstaan en den groei dezer Vereeniging en het verzoek wordt gedaan een exemplaar te mogen ontvangen van de door het Instituut uit te geven werken.

Wordt besloten deze Vereeniging op te nemen onder de Instellingen waarmede het Instituut door ruiling van werken in verbinding staat.

3° een schrijven van de firma L. van Leer en C° te Amsterdam d.d. 13 dezer, waarbij worden aangeboden proeven van de por-

tretten van G.-G. Jan Pietersz. Coen en diens echtgenoote, naar de origineele schilderstukken in het West-Friesche Museum te Hoorn, onder mededeeling dat de prijs van 300 lichtdrukken dezer portretten f 170 netto zal bedragen.

Goedgekeurd.

4° een schrijven van het lid Th. van Erp, d.d. 13 dezer, houdende mededeeling dat hij hoopt in de maand April a. s. ontheven te kunnen worden van zijne indeeling bij het Nederlandsche leger, waardoor hij gelegenheid zal krijgen zich opnieuw te wijden aan de samenstelling van den bouwkundigen tekst van de Boroboedoer-monografie en aan de daarmede in verband staande verzorging van het plaatwerk, voor welken arbeid hij veronderstelt ongeveer een jaar noodig te hebben.

Aan den Heer Van Erp zal worden bericht dat het Bestuur hem gaarne weer op dezelfde voorwaarden als vroeger aan den arbeid zal zien, terwijl tevens aan den Minister van Koloniën zal worden medegedeeld dat de Heer Van Erp omstreeks Mei a.s. zijn werk voor de Boroboedoer-monografie weder zal kunnen opvatten.

5° een schrijven van den Heer C. Craandijk, d.d. 12 dezer waarbij voor het door hem in opdracht van den Heer Rouffaer, voor rekening van het Instituut verrichte teekenwerk, eene belooning van f 35 wordt gevraagd, in plaats van het vroeger geraamde maximum van f 25.

Toegestaan.

Van het lid Van der Kemp is voor de «Bijdragen» ontvangen zijn opstel: «De Cheribonsche onlusten van 1818».

Wordt om prae-advies gesteld in handen van de Heeren Van Berckel en Heeres.

De Heer Martin stelt de vraag of de aantrekkelijkheid van de Algemeene Vergaderingen niet zou kunnen worden verhoogd, waardoor de opkomst der leden zal worden bevorderd.

Wordt besloten om de aandacht op deze aangelegenheid gevestigd te houden.

De Secretaris bericht:

1° dat het bestuurslid Rouffaer eerst de volgende maand

verslag zal kunnen uitbrengen over het opstel van het lid Gijsberti Hodenpijl: »Gustaaf Willem Baron van Imhoff als Gouverneur van Ceylon (1736—1740)».

2° dat voor afdrukken is gegeven vel 61 van Dr. Krom's beschrijving van den Boroboedoer en vel 24 van de Coen-uitgave, (onder overlegging van proeven van den titel en van de voor laatstgenoemde werk vervaardigde portretten.)

3° geeft in overweging aan den Secretaris van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen dienst in Ned.-Indië de beschikking te geven over een bedrag waaruit schrijfloonen en schrijfbehoeften zullen kunnen worden betaald.

Wordt besloten voor het aangegeven doel f 50 te bestemmen.

4° dat Dr. Karl With verzoekt eenige oorspronkelijke foto's van relief-fragmenten van de tweede gaanderij van den Boroboedoer, welke het eigendom zijn van het Instituut (geschenk van Erp 1911), te mogen reproduceeren.

Wordt besloten dit verzoek van de hand te wijzen.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: J. S. van Braam, Dr. E. van de Velde, H. F. Tillema, Oei Kiauw Pik, J. B. Wolters, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, J. W. IJzerman, G. P. Rouffaer, B. Hoetink en Prof. Dr. P. S. van Ronkel, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 APRIL 1919.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Martin, Heeres, Rouffaer, Van Ronkel en Van Berckel.

De Heeren Liefrinck (Onder-Voorzitter), IJzerman en Juynboll zijn met kennisgeving afwezig.

De notulen van de Algemeene Vergadering en van de bestuursvergadering op 15 Maart j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid worden benoemd de Heeren Mr. J. W. Sloot en J. J. A. F. Renkema.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap heeft bedankt de Heer J. F. W. Van Sloten, dat is overleden het lid W. van Heusden en dat de leden W. Jac. Rahder en Dr. N. Adriani kennis gaven dat hun adres is veranderd.

In behandeling komen:

1° eene missive van het Departement van Koloniën d.d. 13 Maart 1919, 1e afd. N° 53 waarbij toezending wordt gevraagd van 100 exemplaren van den Adatrechtbundel XVI (Groote Oost en Philippijnen).

De Secretaris deelt mede dat aan deze opdracht is voldaan en dat het betrekkelijke bevelschrift tot betaling is ontvangen.

2° eene missive van het Departement van Koloniën d.d. 28 Maart j.l. 5e afd. N° 3210/43 houdende mededeeling dat de voor de samenstelling door Dr. N. Krom van een handboek over de Hindoe-Javaansche kunst gestelde termijn, op verzoek van Dr. Krom met drie maanden is verlengd met het oog op het verzamelen van de in dat werk op te nemen illustraties, kaarten en terreinschetsen.

Kennisgeving.

3° eene missive van het Departement van Koloniën van 1 dezer, 4e afd. N° 3341/77, waarbij ten vervolge op een schrijven van 13 Februari a° p° (zie Not. Januari 1918) mededeelingen worden verstrekt aangaande publicaties van door de zelfbesturen van Soerakarta en Djocjacarta uitgevaardigde regelingen op agrarisch gebied. De gegevens omtrent de regelingen der zelfbesturende landschappen in de buitengewesten zijn in bewerking op het Departement van Binnenlandsch Bestuur.

4° eene missive van den Minister van Koloniën d.d. 2 dezer N° 71 (5e afd.), waarbij kennis wordt gegeven dat de Gouverneur-Generaal telegrafisch is verzocht bij het Indisch ontwerp der begrooting voor 1920 rekening te houden met dezerzijdsch voorstel betreffende de samenstelling van een werk over de geschiedenis van Java in het Hindoe-tijdperk door Dr. N. J. Krom.

5° eene missive van het Departement van Koloniën d.d.

11 dezer, 5e afd. No 21, waarbij, onder toezending van het manuscript van het door dr. N. J. Krom samengestelde werk over de Hindoe-Javaansche kunst, wordt gevraagd of, en zoo ja onder welke voorwaarden, het Instituut genegen is de uitgaaf van dit werk te verzorgen.

Na beraadslaging wordt besloten aan den Minister mede te deelen dat het Bestuur gaarne bereid is voor de uitgaaf van dit werk zorg te dragen. Ten einde het Bestuur in staat te stellen een volledig plan van uitgaaf aan den Minister voor te leggen, zal de Secretaris in overleg treden met Dr. Krom ter verkrijging van de noodige gegevens.

6o een schrijven van den Algemeenen Secretaris van het Hoofdbestuur van het Algemeen Nederlandsch Verbond d.d. 12 dezer, houdende mededeeling dat er uitzicht bestaat de openbare boekerij en leeszaal voor Curaçao, tot de oprichting waarvan ook het Instituut wil mede werken (Not. November 1918), tot eene gouvernements-instelling te maken.

7o een schrijven van den Kapitein der Infanterie O. I. leger C. L. Becking d.d. 5 dezer waarbij ter publicatie wordt aangeboden eene door hem samengestelde beknopte woordenlijst der Poetoek-Dajaks, wonende aan een zijtak van de Sesajap (Oostkust van Borneo).

Aan den auteur zal in overweging worden gegeven zijn arbeid aan te bieden aan het Bataviaasch Genootschap van K. en W. dat eene verzameling van soortgelijke woordenlijsten heeft aangelegd.

De Heer Heeres geeft, mede namens den Heer Van Berckel, in overweging het opstel van het lid Mr. P. H. van der Kemp: »De Cheribonsche onlusten in 1818« in de »Bijdragen« op te nemen, doch den auteur te verzoeken tegemoet te komen aan enkele door de prae-adviseurs bekend gestelde bezwaren.

Conform.

Mede namens den Heer Van Berckel, geeft de Heer Rouffaer in overweging het opstel van het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl: »Gustaaf Willem Baron van Imhoff als Gouverneur van Ceylon (1736—1740)« in de »Bijdragen« te plaatsen, mits daarin de wijzigingen worden aangebracht welke de prae-adviseurs noodig

vinden en welke de Heer Van Berckel in eene uitvoerige nota heeft aangegeven en toegelicht.

Aldus wordt besloten, terwijl de auteur zal worden uitgenoodigd ter zake in overleg te treden met den Heer Rouffaer.

De Heer Van Ronkel biedt voor de «Bijdragen» aan zijn opstel: «Een Maleisch getuigenis over den weg des Islams in Sumatra».

In handen van de Heeren Juynboll en Rouffaer.

De Secretaris:

1° legt ter tafel:

a. een exemplaar van den Adatrechtbundel XVII (Celebes). Wordt besloten den handelsprijs van dezen bundel te bepalen op f 4.

b. een exemplaar van de afzonderlijke uitgaaf van «het Oud-Javaansche Lofdicht Nagarakrtagama,» bewerkt door Dr. N. J. Krom, waarvan de handelsprijs wordt vastgesteld op f 7.50.

Tevens wordt, naar aanleiding van een voorstel van den Heer Rouffaer, besloten om de aandacht van den Minister van Kolonien op deze uitgaaf te vestigen en Z. E. tevens te verzoeken den Gouverneur-Generaal te willen wijzen op de wenschelijkheid om de kennismaking met dit werk, in Javaansche intellectueele kringen te bevorderen.

2° bericht dat het drukken van Dr. Krom's archaeologische beschrijving van den Boroboedoer geregeld voortgaat en dat het 69ste vel daarvan thans is afgedrukt.

3° doet eenige mededeelingen aangaande het werk: «Jan Pieterszoon Coen, Bescheiden omtrent zijn leven en bedrijf in Indië» verzameld door Dr. H. T. Colenbrander, waarvan, naar hij verwacht, het eerste deel vóór 30 Mei a. s. gereed zal komen, ofschoon de tekst — behalve de door Dr. Colenbrander samengestelde inleiding — belangrijk uitgebreider is dan aanvankelijk is geraamd.

De Penningmeester leest een schrijven voor van de firma Heldring en Pierson waaruit blijkt dat deze niet bereid is zich verder te belasten met de inning van de kwitanties voor donateurs en leden.

De Penningmeester wordt gemachtigd ter zake de maatregelen te nemen welke hem noodig zullen voorkomen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Mr. J. W. Ramaer, Prof. J. F. Niermeyer, R. M. S. Surija Ningrat, Prof. Mr. Th. Kleijntjes, A. J. Gooszen, D. van Hinloopen Labberton, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel en B. Hoetink.

Aan de schenkers is, voor zooveel noodig, dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 MEI 1919.

Met uitzondering van den Heer IJzerman, die naar Indië is vertrokken, zijn alle bestuursleden aanwezig.

De notulen van de vergadering van 19 April j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

In behandeling worden genomen:

1° een missive van den Minister van Koloniën d.d. 8 dezer, 1e afd. N° 61, waarbij toezending wordt verzocht van 100 exemplaren van den Adatrechtbundel XVII (Celebes).

De Secretaris deelt mede dat aan deze opdracht is voldaan.

2° eene missive van den Minister van Koloniën van 13 dezer, 5e afd. N° 4945/60 waarbij, in antwoord op een verzoek van het Bestuur, (Not. April j.l.) wordt bericht dat de aandacht van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië is gevestigd op de afzonderlijke uitgaaf van de vertaling van het Lofdicht Nagarakrtagama.

3° een schrijven van het Hoofd van het Encyclopaedisch Bureau te Weltevreden d.d. 11 Maart j.l. N° 69, waarbij wordt verklaard hoe het is gekomen dat de nota over de Soela-eilanden van kapitein P. van Hulstijn, welke aan het Instituut ter publiceering was aangeboden, is verschenen in de XVe mededeeling van genoemd bureau, terwijl tevens het voorstel wordt gedaan om elkander kennis te geven wanneer geschriften handelende

over de Buitenbezittingen ter publicatie zullen zijn aangenomen.
Overeenkomstig dit voorstel zal voortaan worden gehandeld.

4° een schrijven van Prof. Dr. H. T. Colenbrander d.d. 15 dezer waarbij wordt medegedeeld dat ZHGel. plotseling naar Parijs is geroepen, zoodat met het drukken van het 1e deel van de verzameling van bescheiden over het leven en bedrijf van Jan Pietersz. Coen in Indie niet kan worden voortgegaan en dit deel alzoo niet tegen den 30en dezer zal gereed komen.

Dat het eerste deel van de als Coen-hulde bedoelde uitgaaf niet zal verschijnen op den daarvoor aangewezen dag, is voor het Bestuur eene ernstige teleurstelling.

5° een schrijven van den Heer Ch. van Isterdael d.d. 27 April j.l. waarbij hij te kennen geeft door de Fransche Regeering te zijn belast met de statistiek voor de kunst in het algemeen in Nederland, op grond van welke opdracht hij verzoekt geregeld omtrent het Instituut de gegevens te mogen ontvangen welke op eene bijgaande lijst zijn aangeduid.

Uit de op die lijst voorkomende vragen blijkt dat het Instituut niet behoort tot de instellingen waaromtrent gegevens worden verzameld, zoodat aan het verzoek van den Heer Van Isterdael niet kan worden voldaan.

6° een schrijven van het correspondeerend lid Fred. Oudschans Dentz te Paramaribo d.d. 27 Februari j.l. ten geleide van eene opgave van artikelen welke zijn verschenen ter gelegenheid van de herdenking van het 250-jarig bestaan der kolonie Suriname.

Kennisgeving.

7° eene nota van den Adjunct-Secretaris waarin wordt gewezen op het gebrek aan ruimte voor de plaatsing van boekwerken en couranten en een middel om daarin te voorzien aan de hand wordt gedaan.

Na raadpleging van het Eerelid Dr. E. B. Kielstra, zal hierover in de volgende vergadering worden beslist.

De heer Juynboll beveelt, mede namens den Heer Rouffaer, het opstel van het bestuurslid Dr. Van Ronkel: «Een Maleisch getuigenis over den weg des Islams in Sumatra» (Not. April j.l.) voor plaatsing in de «Bijdragen» aan.

Conform.

De Heer Rouffaer deelt mede:

1° dat hij een onderhoud heeft gehad met het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl over diens voor de «Bijdragen» aangeboden opstel: «Gustaaf Willem Baron van Imhoff als Gouverneur van Ceylon (1736—1740)» en dat hunne gedachtewisseling tot volkomen overeenstemming heeft geleid.

2° dat hij bezig is de laatste hand te leggen aan een opstel voor de «Bijdragen», onder den titel: «Was Malaka emporium vóór 1400 A. D. en genaamd Malajoer?» en geschreven naar aanleiding van de artikelen van Gabriel Ferrand in het Journal asiatique (1918): «Malaka, le Malayu et Malayur» en dat hij gaarne zal zien dat de bestuursleden Dr. Van Ronkel en Dr. Juynboll al dadelijk zullen worden uitgenoodigd over zijn opstel prae-advies aan het Bestunr uit te brengen.

Conform.

Tevens vindt de Voorzitter aanleiding de wenschelijkheid ter sprake te brengen om af te wijken van den thans gevolgden regel dat in de Koloniale Bibliotheek geen plaats wordt ingeruimd aan «overdrukken uit Tijdschriften in eigen bezit» (zie Voorwoord Catalogus 1908).

De Heer Rouffaer erkent dat het opnemen en catalogiseeren van overdrukken voor het gebruik en vooral bij het uitleenen van nut kan wezen, maar stelt daartegen over het bezwaar dat het catalogiseeren daarvan veel arbeid zal vorderen en legt er in het bijzonder nadruk op dat voor het inschrijven van de aanwezige overdrukken — welker aantal door hem op duizend à vijftien honderd worden geschat — de thans beschikbare krachten ontoereikend zijn, zoodat daarvoor tijdelijk personeel in dienst zal moeten worden genomen.

Wordt besloten deze aangelegenheid in de eerstvolgende vergadering opnieuw in behandeling te nemen.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van de «Opgave van aanwinsten over de jaren 1916—1918» der Koloniale Bibliotheek, samengesteld door den Adjunct-Secretaris en stelt voor den handelsprijs daarvan vast te stellen op f 1.—

Conform.

2 doet mededeeling van een schrijven van de Ned. Boek- en Steendrukkerij van 15 dezer waarbij, om daarin aangevoerde redenen, wordt verzocht er in toe te stemmen dat gerekend van primo April j.l. de prijzen van het drukken van's Instituuts uitgaven opnieuw aanmerkelijk worden verhoogd.

Hoewel de voor dit verzoek aangevoerde redenen in het algemeen niet ongegrond voorkomen, is de gevraagde verhooging zoo aanzienlijk (voor het drukken der »Bijdragen» dat in 1914 f 30 per vel kostte, wordt thans f 88 per vel verlangd) dat de noodzakelijkheid daarvan zal dienen te worden aangetoond.

Aanteekening zal worden gehouden van het bedanken voor het lidmaatschap door den Heer O. A. Uhlenbeck en van de adresverandering der leden H. Craandijk, R. M. A. Soerjo Poetro, Jhr. J. M. Asch van Wijck, Mr. E. A. Zorab, A. H. Bennewitz, N. J. Verweij, B. Ockers en J. S. C. Kasteleijn.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Dr. E. B. Kielstra, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Prof. J. van Baren, W. R. Menkman, G. J. Sieburgh, F. Kroon, en B. Hoetink, zoomede van het Oostkust van Sumatra-Instituut.

Voor zooveel noodig is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 JUNI 1919.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris); Van Eerde, Juynboll, Rouffaer, Van Ronkel en Van Berckel.

De Heeren Heeres, Martin en IJzerman zijn met kennisgeving afwezig.

Na opening der vergadering wenscht de Voorzitter het bestuurslid Liefrinck geluk met zijn herstel en geeft, onder instemming van de Vergadering, aan den Heer Liefrinck de verzekering dat hij zich verheugt nu deze weer in staat is deel te nemen aan de werkzaamheden van het Bestuur.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden worden benoemd, de Heeren Prof. Dr. M. W. de Visser en Prof. J. van Baren.

Aangeteekend wordt dat de Redactie van "Katholieke Missien" en de Heeren Mr. J. L. Rhemrev, C. de Groot en C. J. W. van Arcken voor het lidmaatschap hebben bedankt, zoomede dat de leden Hotz, Kriebel, Kraemer, van Heyst, Graaf van Rechteren Limpurg en de Internationale Crediet- en Handelsvereeniging kennis hebben gegeven van verandering van hun adres.

In behandeling komen:

1° het in afwachting van nadere gegevens in de vorige vergadering aangehouden verzoek van den drukker van het Instituut, waarbij eene belangrijke verhooging wordt gevraagd van de prijzen voor het drukken van's Instituut's uitgaven.

De Secretaris legt bescheiden en berekeningen over waardoor

de overtuiging wordt gevestigd dat dit verzoek op degelijke gronden berust, zoodat, na beraadslaging, eenparig wordt besloten om, gerekend van primo April j.l., de gevraagde verhooging toe te staan omdat die nu eenmaal onvermijdelijk is.

2° het eveneens in de vorige vergadering aangehouden voorstel van den Adjunct-Secretaris tot verbouwing, waardoor de hoognoodige ruimte zal worden verkregen voor de bibliotheek.

De Secretaris deelt mede dat het Eerelid dr. E. B. Kielstra zich volkomen met de ontworpen verbouwing kan vereenigen en ook de daarvoor gevorderde som niet te hoog acht.

Wordt besloten voor deze verbetering een bedrag van ƒ 1985 toe te staan, waardoor — naar mag worden verwacht — eene verruiming zal worden verkregen welke voor een reeks van jaren voldoende zal zijn.

3° de door het lid Dr. N. J. Krom verzamelde gegevens welke het Bestuur in staat moeten stellen aan den Minister van Koloniën een voorstel te doen aangaande de uitgaaf van de door Dr. Krom samengestelde „Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst" (Notulen April j.l.).

Aangezien de gevorderde prijzen voor het drukken en het illustreeren van dit werk afhangen van de grootte van de oplaag, komt in de eerste plaats in bespreking de vraag in hoeveel exemplaren Dr. Krom's werk zal dienen te verschijnen. Met uitzondering van den Heer Rouffaer, die van oordeel is dat dit aantal op 300 zal behooren te worden gesteld, vereenigt zich de vergadering met het voorstel van den Secretaris om bij de berekening van de kosten uit te gaan van de overweging dat de oplaag uit 200 exemplaren zal bestaan, hetwelk ook door Dr. Krom voldoende is geacht.

Alsnu zal aan den Minister van Koloniën worden bericht dat het Bestuur bereid is zich te belasten met de uitgaaf van bedoelden arbeid van Dr. Krom, als aan het Instituut wordt toegekend eene subsidie tot zoodanig bedrag als, aan de hand van hoogerbedoelde gegevens, voor die uitgaaf zal blijken te worden vereischt.

Tevens zal aan dezen Bewindsman in overweging worden gegeven gunstig te beschikken op het verzoek van Dr. Krom om hem in staat te stellen de zorg voor de uitgaaf van zijn werk

op zich te nemen door den termijn welke voor de samenstelling daarvan is vastgesteld, met zes maanden te verlengen.

4° een schrijven van het lid Prof. Mr. C. van Vollenhoven dd. 4 dezer, waarbij in overweging wordt gegeven de commissie voor het adatrecht door de benoeming van een lid aan te vullen. Wordt besloten Dr. J. W. Gunning, zendingsdirector te Oegstgeest, uit te noodigen in die commissie zitting te willen nemen.

5° een schrijven van denzelfden dd. 6 dezer, houdende opgaaf van de door hem in Amerika voorgeschoten gelden (ten bedrage van $ 170.64) ten behoeve van de aanschaffing van boekwerken voor het Instituut.

Zal aan Z. H. Gel. worden gerestitueerd onder dankbetuiging voor zijne welwillendheid.

6° een schrijven van denzelfden dd. 11 dezer, waarbij voor de »Bijdragen« wordt aangeboden zijn opstel: »De wording van het Philippijnsche regeeringsreglement van 1916« met bijlage.

In handen van de Heeren Liefrinck en Van Berckel.

7° een schrijven van denzelfden dd. 6 dezer, behelzende de vraag of het Bestuur termen zal kunnen vinden om in de »Bijdragen« te doen opnemen eene vertaling van die historische gedeelten van Grotius' »De Jure Praedae«, welke handelen over de eerste jaren der Nederlanders in Oost-Azië, vergezeld van historische en taalkundige aanteekeningen.

Alvorens in staat te wezen over het voorstel van den Heer Van Vollenhoven en over de tevens door hem aangegeven wijze van uitvoering eene beslissing te nemen, zal het Bestuur in het bezit moeten zijn van eene »met eenigen smaak« vervaardigde vertaling, weshalve den Secretaris wordt opgedragen daarover in overleg te treden met Dr. P. C. Molhuysen.

8° een schrijven van het lid Prof. Dr. J. Ph. Vogel dd. 13 dezer, waarbij:

a. in overweging wordt gegeven om het thans in zijn bezit zijnde stel van de indertijd door den Heer Van Erp vervaardigde fotografiën van de reliefs van den Boroboedoer, in bewaring te geven aan 's Rijks Ethnografisch Museum te Leiden, waardoor zij aan onderwijs en studie zullen kunnen ten goede komen.

Daar niet vaststaat dat het Bestuur eenig recht heeft om over deze fotografien te beschikken, zal de Secretaris omtrent de herkomst daarvan navraag doen bij de Heeren Van Erp en Krom.

b. wordt medegedeeld dat volgens de jongste opgaaf, de kosten van het vervaardigen van een afprent van de in Minto-House bewaarde Oud-Javaansche inscriptie, £ 16 zullen bedragen en de vraag wordt gedaan of het Bestuur deze som daarvoor wenscht te besteden.

Aan den Heer Vogel zal worden geantwoord dat het Bestuur op de verkrijging van de afprent blijft prijs stellen.

9° een schrijven van de firma L. van Leer & Co. te Amsterdam dd. 17 dezer, waarbij wordt gewezen op de onbillijkheid welke zou zijn gelegen in den eisch dat zij de voor de Boroboedoer-Monografie nog te vervaardigen platen (ten getale van 136, waarover 421 afbeeldingen verdeeld worden) zou hebben te leveren voor de in 1914 daarvoor vastgestelde prijzen terwijl, gelijk algemeen bekend is, gedurende den oorlog de werkloonen en productiekosten in het geheele grafische bedrijf aanzienlijk zijn gestegen, hetgeen ook tengevolge heeft gehad dat het gedeelte van het Boroboedoer-werk dat kon worden geleverd, beduidend meer heeft gekost dan in 1914 door haar is geraamd. Zij verzoekt daarom het Bestuur te willen bevorderen dat haar eene extra-subsidie zal worden verleend van *f* 1954, zijnde het bedrag waarmede hare productie-kosten zijn toegenomen.

Aangezien wordt erkend dat de vertraging in de reproductie der foto's bestemd voor de Boroboedoer-Monografie niet kan worden geweten aan de firma L. van Leer & Co. maar een gevolg is geweest van onvermijdelijke omstandigheden in de oorlogsjaren, wordt besloten te gelegener tijd den Minister van Kolonien in overweging te geven aan genoemde firma de gevraagde extra-subsidie te willen toekennen.

Voor de «Bijdragen» is toegezonden een opstel van het correspondeerend lid Fr. Oudschans Dentz: «De afzetting van het Groot-Opperhoofd der Saramaccaner Boschnegers Koffie in 1835 en de politieke contracten met de Boschnegers in Suriname».

In handen gesteld van de Heeren Rouffaer en Van Eerde.

De heer Liefrinck deelt mede dat hij bezig is aan de bewerking van voornamelijk op Lombok en Bali betrekking hebbend

materiaal voor een vervolg en aanvulling van de door hem uitgegeven Landsverordeningen en vraagt of hij er op mag rekenen dat het Instituut bereid zal wezen ook dezen arbeid te publiceeren.

Hierop wordt bevestigend geantwoord.

De Heeren Juynboll en Van Ronkel verzoeken aan te teekenen dat zij niet in staat zijn advies uit te brengen over het door den Heer Rouffaer in de vorige vergadering toegezegde opstel, daar zij slechts van een gedeelte daarvan hebben kunnen kennis nemen.

Mede namens den Heer Van Berckel, geeft de Heer Rouffaer in overweging om het overeenkomstig hunne aanwijzingen omgewerkte opstel van het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl, «Gustaaf Willem Baron van Imhoff als Gouverneur van Ceylon, 1736—1740» in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

Voorts deelt de Heer Rouffaer mede dat het lid D. C. J. Kriebel hem heeft verzocht diens beschrijving van «het eiland Bonerate» voor plaatsing in de «Bijdragen» aan te bieden.

Om prae-advies gesteld in handen van de Heeren Rouffaer en Van Eerde.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: G. P. Rouffaer, W. van Gelder, G. Ferrand, Prof. Mr. J. C. Kielstra, Dr. E. B. Kielstra, H. H. van Kol, Dr. H. C. Prinsen Geerligs en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer te verhandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 SEPTEMBER 1919.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Liefrinck (Onder-Voorzitter), Bakhuizen van den Brink (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), IJzerman, Van Eerde, Juynboll, Van Ronkel en Van Berckel. De bestuursleden Martin, Heeres en Rouffaer zijn met kennisgeving afwezig.

Na opening van de vergadering herdenkt de Voorzitter den op 25 Juni j.l. plotseling overleden taalgeleerde Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker die gedurende tal van jaren een ijverig bestuurslid is geweest en wiens arbeid en omgang hoog zijn gewaardeerd.

Daarna wenscht de Voorzitter het bestuurslid IJzerman geluk met zijn behouden terugkeer uit Indie en spreekt de overtuiging uit dat zijne aanwezigheid opnieuw ten bate zal komen van het Instituut.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Worden benoemd:

a. tot leden-donateurs: de Rotterdam Deli-Mij; de Cultuur-Mij Molino Ardjo; de Moluksche Handels Vennootschap; de S. L. van Nierop & Co's Handel Maatschappij; de N. V. Amsterdamsch Kantoor voor Indische Zaken; de Nederlandsche Rubber Mij; de N. V. Suikerfabrieken Tjeweng-Lestari; de Exploratie- en Exploitatie Mij. »Bolang-Mongondou«; de N. V. Deli Courant;

b. tot contribueerende instelling, de Madoera Stoomtram Maatschappij.

c. tot gewone leden: de Heeren Joh. A. F. Schut, M. Samsi Sastrowidagda, Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, J. P. B. de Josselin de Jong, P. de Haan, J. J. L. Duyvendak, L. E. Dom van Rombeek, C. J. Boon en Dr. C. van Arendonk.

Aangeteekend wordt:

a. dat de Oost-Java Stoomtram Mij. hare jaarlijksche donatie heeft verdubbeld;

b. dat de Klattensche Cultuur Mij. een bedrag van f 100 heeft geschonken;

c. dat zijn overleden de leden: Prof. Mr. Dr. J. C. G. Jonker, J. Waterreus, D. A. Hooijer en E. H. Croone;

d. dat voor het lidmaatschap hebben bedankt de Heeren: Mr. T. L. Cayaux, G. F. Lucardie, P. A. van de Stadt, J. A. H. Bruineman, W. P. van Stockum, H. P. Wijnen en Ch. E. J. Meijll;

e. dat van verandering van adres is kennisgegeven door de leden: Dr. R. Broersma, H. E. Driessen, H. C. Croes, Ch. Boonacker, J. Radersma, P. de Roo de la Faille, A. Bennewitz, L. A. Busselaar en H. L. Leydie Melville.

In behandeling worden genomen:

1°. eene missive van den Minister van Kolonien d.d. 17 Juli j.l. 5e afd. n°. 2, waarbij eene bijdrage van ten hoogste f 5800 wordt toegezegd ten behoeve van de uitgaaf van de door Dr. N. J. Krom samengestelde »Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst» (Notulen Juni j.l.);

2°. eene missive van denzelfden d.d. 5 Augustus j.l. 5e afd. n°. 38, houdende mededeeling dat de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indie zich met de aan Dr. N. J. Krom te verleenen opdracht tot samenstelling van een werk over de geschiedenis van Java tijdens het Hindoetijdperk kan vereenigen. (Notulen Jan., Febr. en April j.l.).

3°. eene missive van denzelfden d.d. 30 Juni j.l. 4e afd. n°. 6516/2, waarbij wordt toegezonden de verhandeling van den Heer Franssen Herderschee over de landschappen in Midden Timor (Notulen Mei 1910, Juni 1910, November 1911 en September 1918) tegen de openbaarmaking waarvan thans bij de Indische Regeering geen bezwaar meer bestaat;

4°. een schrijven van den Heer Dr. J. W. Gunning, Zendingsdirector, d.d. 3 Juli j.l., houdende bericht van de aanvaarding zijner benoeming tot lid der commissie voor het adatrecht. (Notulen Juni j.l.).

5°. een schrijven van den Raad van Beheer van het Koloniaal Instituut en het Bestuur van het Historisch Genootschap dd. Juni jl. waarbij wordt medegedeeld dat beide instellingen hebben gemeend het initiatief te moeten nemen tot het vormen van een

comité voor Koloniale Historische studie, als centraal orgaan voor de opwekking tot studie op dat gebied. Na eene uitvoerige uiteenzetting van het opgemaakte plan, wordt tot het Bestuur van het Instituut de vraag gericht of het zich in algemeenen zin daarmede kan vereenigen en tot samenwerking bereid is, met verzoek om in het bevestigend geval een vasten vertegenwoordiger aan te wijzen die zoowel zal kunnen deelnemen aan de besprekingen over de instelling van het comité en de practische uitvoering van de voorgestelde taak als aan de werkzaamheden welke daarna zullen voorkomen.

Van het denkbeeld zelf wordt door de Vergadering met belangstelling kennis genomen, zoodat wordt besloten het bestuurslid Mr. J. E. Heeres te vragen of hij bereid zal wezen het Instituut op de aangegeven wijze te vertegenwoordigen.

6° een schrijven van de Adatrechtstichting waarbij de vraag wordt gesteld of een »Literatuuroverzicht van het Adatrecht» zal kunnen worden gedrukt en uitgegeven op geheel gelijke wijze en op gelijke voorwaarden als de uitgaven van het Instituut, met dien verstande dat de kosten zullen komen voor rekening van de Adatrechtstichting.

Zal worden geantwoord dat bij het Bestuur tegen het voornemen van de Adatrechtstichting geenerlei bedenking bestaat.

7° een schrijven van het lid Dr. N. J. Krom dd. 9 Sept. jl. waarbij wordt medegedeeld dat door eene vergissing de berekening van de kosten van het plaatwerk voor zijn werk over de Hindoe-Javaansche kunst te laag is uitgevallen en dat alzoo het opgegeven bedrag met ƒ 360 zal moeten worden verhoogd of het aantal platen met een tiental zal moeten worden verminderd.

Aangezien aan de degelijkheid van het werk afbreuk zou worden gedaan als een deel van de daarvoor uitgezochte platen werd weggelaten terwijl wordt vertrouwd dat de Minister van Koloniën het inzicht van het Bestuur zal deelen, wordt besloten aan Dr. Krom machtiging te verleenen om de verlangde verhooging aan de firma L. van Leer & Co. toe te zeggen.

8° een schrijven van het lid Mr. J. H. Abendanon dd. 15 dezer, waarin wordt gewezen op de beteekenis en de verdiensten van de fransche geleerden Joseph Chailley en Dr. Henri Froidevaux,

beiden koloniale specialiteiten, en in overweging wordt gegeven hen te benoemen tot Buitenlandsch lid van het Instituut.

Het voorstel van den Heer Abendanon vindt onverdeelde instemming zoodat eenparig wordt besloten genoemde geleerden te benoemen tot Buitenlandsche leden van het Instituut.

De Heer Liefrinck geeft, mede namens den Heer Van Berckel, in overweging om het in hunne handen gestelde opstel van Prof. Mr. C. van Vollenhoven: «De wording van het Philippijnsche regeeringsreglement van 1916» in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

Mede namens den Heer Rouffaer, geeft de Heer Van Eerde in overweging het opstel van het lid D. J. C. Kriebel: «Het eiland Bonerate» in de «Bijdragen» te plaatsen.

Conform.

De Heeren Juynboll en Van Ronkel verzoeken andermaal diligent te worden verklaard ten aanzien van het van hen gevraagde prae-advies over eene door den Heer Rouffaer samen te stellen verhandeling, welke hen nog niet heeft bereikt.

De Heer Van Ronkel biedt voor de «Bijdragen» aan zijn opstel. «Grafmonumenten op het Maleische schiereiland in een oud Maleisch werk vermeld».

In handen gesteld van de Heeren Juynboll en Van Eerde.

De Heer Van Berckel geeft, mede namens den Heer Rouffaer, in overweging om het overeenkomstig hunne aanwijzingen door den schrijver herziene opstel van het lid A. K. A. Gijsberti Hodenpijl: «Gustaaf Willem Baron van Imhoff als Gouverneur van Ceylon, 1736—1740», in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

De Penningmeester voelt zich verplicht met nadruk te wijzen op de steeds toenemende onevenredigheid tusschen de inkomsten en de uitgaven van het Instituut en op de noodzakelijkheid om vooral de hooge bedragen aan drukkosten te beperken, b.v. door de uitgaaf van sommige werken te schorsen.

Bij de hierop gevolgde beraadslaging komt het denkbeeld naar voren om de finantieele krachten van het Instituut te versterken op eene andere wijze dan tot nog toe is beproefd, naar aanleiding waarvan wordt besloten de bespreking van deze aangelegenheid in eene volgende vergadering voort te zetten.

De Secretaris:

1° bericht de verschijning van afl. 1 en 2 van deel 75 der «Bijdragen».

2° legt ter tafel:

a. een proefexemplaar van de Archæologische Beschrijving van den Boroboedoer door Dr. N. J. Krom, onder mededeeling dat de kosten van drukken en binden van de 200 exemplaren van den Nederlandschen tekst van dit werk *ƒ* 6151,40 zullen bedragen.

Overeenkomstig een voorstel van Dr. Krom wordt besloten om aan den corrector toe te kennen eene som van *ƒ* 250, waardoor de kosten van deze «Beschrijving» *ƒ* 10401,40 beloopen.

b. een proefexemplaar van het eerste deel van het werk «Jan Pieterszoon Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indie», waarvan de kosten *ƒ* 7687,87⁵ bedragen.

3° deelt mede dat hij in voldoening aan de hem verleende opdracht (Not. Juni jl.) in overleg is getreden met den Heer Dr. P. C. Molhuysen, door wiens bemiddeling de vertaling van die historische gedeelten van Grotius «De Jure Praedae» welke handelen over de eerste jaren der Nederlanders in Oost-Azie, is opgedragen aan den Doctorandus Onno Damsté en dat hij hoopt de verlangde vertaling in de eerstkomende vergadering te kunnen overleggen.

4° legt over eene nota van Dr. N. J. Krom waarin, mede op grond van door den Heer Van Erp verstrekte inlichtingen, wordt betoogd dat het thans nog onder Prof. Dr. Vogel berustende stel foto's van den Boroboedoer het eigendom is van de Ned. Indische Regeering, zoodat het Bestuur van het Instituut daarover niet zal kunnen beschikken (Notulen Juni j.l.).

Zal aan Prof. Dr. Vogel worden medegedeeld.

5° geeft kennis dat Dr. Odo Tauern's handschrift (Notulen Jan. j.l.) op diens verzoek aan hem is teruggezonden en blijkens daarvan ontvangen bericht in goede orde is terugontvangen.

6° biedt, namens het lid L. Berkhout, het in overleg met den Heer Rouffaer gewijzigd opstel «Bijdrage tot de kennis van de Majo inwijdingsfeesten bij de Marindineezen in Zuid Nieuw-Guinea» (Not. Nov. en Dec. 1917, Jan. en Febr. 1918 en Jan. 1919) voor de «Bijdragen» aan.

Opnieuw gesteld in handen van den prae-adviseur den Heer Van Berckel.

6° brengt over het verzoek van den beambte Schneider om verhooging van salaris.

Wordt besloten om opnieuw een bijslag van f 15 's maands toe te kennen voor zoo lang de tegenwoordige algemeene duurte aanhoudt.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren: Mr. G. C. Douwes Dekker, Dr. J. Rueb, Fr. Oudschans Dentz, A. K. A. Gijsberti Hodenpijl, L. Haesloop, G. P. Rouffaer, J. F. Snelleman, S. Koperberg, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, H. Van Kol en Prof. Dr. J. Ph. Vogel.

Het geschenk van Prof. Vogel, nl. deel XIX—XXIII der zeldzame serie van A. Cunningham's Reports, Archaeological Survey of India, verdient speciale vermelding.

Niets meer te verhandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 OCTOBER 1919.

Behalve de Heer Liefrinck, die wegens ongesteldheid verhinderd is deze vergadering bij te wonen, zijn alle bestuursleden aanwezig.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Daarna leest de Voorzitter een schrijven voor van 's Instituuts Eerelid Dr. E. B. Kielstra dd. 15 dezer, ten geleide van een bedrag van vijfduizend gulden dat de gever heeft bestemd tot versterking van het Bibliotheekfonds, welk voorbeeld, naar het Eerelid vertrouwt, tot navolging zal wekken.

Met groote ingenomenheid neemt de vergadering kennis van deze welkome schenking, welke een nieuw bewijs is van Dr. Kielstra's belangstelling in het streven van het Instituut.

Worden benoemd:

1° tot lid-donateur, de Hollandsch-Amerikaansche Plantage Maatschappij.

2° tot gewoon lid, de Heeren J. D. Kaijser, W. H. Rassers, A. van Lith, T. B. Koorda en H. A. van Marle. Voor het lidmaatschap hebben bedankt: de Heeren Wienecke, Craandijk, de Bussy, Kroon, van der Leeuw en Lamminga.

Van verandering van adres gaven kennis de leden Kleiweg de Zwaan en Ten Kate.

Ter tafel worden gebracht:

1° een schrijven van den Particulieren Secretaris van H. M. de Koningin, Beschermvrouw van het Instituut dd. 3 dezer, waarbij H. M.'s dank wordt overgebracht voor de aanbieding van het eerste exemplaar van het eerste deel van het aan Jan Pieterszoon Coen gewijde werk, dat H. M. gaarne heeft aanvaard.

2°. kennisgevingen van de nieuw benoemde Buitenlandsche leden, de Heeren J. Chailley en Dr. Henri Froidevaux dat zij gaarne hunne benoeming aanvaarden.

3°. een voorstel van den Secretaris van den Volksraad te Weltevreden om in ruilverkeer te treden.

Conform.

4° een voorstel van het lid Prof. Mr. C. van Vollenhoven om aan de Ecole Coloniale te Parijs, ter plaatsing in hare aan den in 1918 gesneuvelden Franschman Joost van Vollenhoven gewijde kamer, deel 1—47 van's Instituuts «Bijdragen» aan te bieden.

Het denkbeeld zelf vindt algemeene instemming; aan den Secretaris wordt overgelaten te beslissen of het verlangde zal kunnen worden gemist.

5° het voorstel van den Raad van Beheer van het Koloniaal Instituut en het Bestuur van het Historisch Genootschap te Utrecht, waarbij het Bestuur van het Instituut wordt uitgenoodigd een vertegenwoordiger te benoemen die zijne medewerking zal verleenen bij de werkzaamheden van een op te richten «Comité voor Koloniale Historische Studiën» (Not. Sept. j.l.).

Na uitvoerige beraadslaging wordt besloten nadere inlichtingen te vragen ten einde eene heldere voorstelling te krijgen van het verschil in het doel dat het Comité zal nastreven en den arbeid van de commissie voor 's Rijksgeschiedkundige publicatiën.

6° het opstel: «De afzetting van het Groot-opperhoofd der Saramaccaner Boschnegers Koffie in 1835 en de politieke contracten met de Boschnegers in Suriname», door het correspondeerend lid Fred. Oudschans Dentz (Not. Juni j.l.).

Wordt besloten den schrijver te berichten dat zijn opstel in de «Bijdragen» zal worden opgenomen als hij bereid is de bijlagen I—V in den tekst zelf te verwerken.

Het opstel van het lid L. Berkhout: «Bijdrage tot de kennis van de Majo-inwijdingsfeesten bij de Marindineezen in Zuid-Nieuw-Guinea» (zie Not. Sept. j.l.).

Wordt besloten tot plaatsing in de «Bijdragen».

De Voorzitter biedt, namens het lid Prof. Dr. J. Ph. Vogel, voor de «Bijdragen» aan, diens opstel «Het Koninkrijk Çrivijaya».
In handen gesteld van de Heeren Juynboll en Van Ronkel.

De Heer Rouffaer legt over een circulaire van het Comité van Organisatie van het Eerste Congres voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Java dat gedurende de Kerstdagen zal worden gehouden te Solo en stelt voor dat het Instituut als lid zal toetreden.
Conform.

Opnieuw verzoeken de Heeren Van Ronkel en Juynboll diligent te worden verklaard ten opzichte van het van hen gevraagde prae-advies over eene door den Heer Rouffaer toegezegde verhandeling.

De Heer Juynboll geeft, mede namens den Heer Van Eerde, in overweging het opstel van den Heer Van Ronkel: «Grafmonumenten op het Maleische schiereiland in een oud Maleisch werk vermeld» in de «Bijdragen» op te nemen.
Conform.

De Secretaris.

1° deelt mede dat de vertaling van een gedeelte van Grotius' werk: «De Jure Praedae» nog niet is ontvangen.

2° brengt over een namens het lid den Heer Dr. F. W. T. Hunger gedaan verzoek om voor den herdruk van zijn werk over den Cocospalm te mogen beschikken over een drietal foto's van reliefs van Boroboedoer waarop voorstellingen van dien boom voorkomen, welk verzoek wordt ondersteund door het lid den Heer Van Erp.
Toegestaan.

3° biedt namens het lid Dr. J. de Hullu, diens opstel: «Het Oost-Indische zakspiegeltje (1684)», voor de «Bijdragen» aan.
In handen gesteld van de bestuursleden Van Berckel en Heeres.

4° wijst er op dat in normale tijden voor eene eenigszins behoorlijke verwarming van het Instituutsgebouw gemiddeld 60 een-

heden brandstoffen in elke wintermaand noodig zijn geweest, terwijl volgens de beschikking van de Brandstoffencommissie van 25 Sept. jl. gemiddeld slechts 22 bruikbare eenheden beschikbaar zullen worden gesteld, met het gevolg dat het gebouw gedurende den komenden winter voor geruimen tijd zal moeten worden gesloten.

Wordt besloten genoemde Commissie te verzoeken eene ruimere hoeveelheid brandstoffen aan het Instituut toe te kennen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren W. van Gelder, F. K. van Iterson, Th. van Lelyveld en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

(112) W

7

[illegible]

25-

"*A book that is shut is but a block*"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.